

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin
historické vědy - hospodářské a sociální dějiny

Jiří Hoppe

**Pokusy o obnovu české občanské společnosti v roce 1968.
Sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků
a K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů**

**The Attempts to Restore the Czech Civil Society in 1968:
The Social Democracy, Club of the Engaged Non-Party men
and K 231 - Association of Former Political Prisoners**

Disertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci na téma „Pokusy o obnovu občanské společnosti v roce 1968. Sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků a K 231 – Sdružení bývalých politických vězňů“ vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

OBSAH

Úvod / 6

Téma práce / 9

Odborná literatura a stav bádání / 12

Prameny / 21

Metody a termíny / 25

Poděkování / 27

I. Občanská společnost v roce 1968

Vymezení pojmu: co je občanská společnost / 28

Před Pražským jarem / 37

Zrušení cenzury jako základní předpoklad pro obnovu občanské společnosti / 46

Pohled vedení KSČ na osvobozená média / 51

Představy vedení KSČ o reformě politického systému a Národní fronty / 53

Znovuzrození občanské společnosti / 62

Emancipační aktivity občanské společnosti uvnitř Národní fronty / 65

Církev / 70

Sociální organismy a hnutí vzniklé mimo Národní frontu / 72

Fond republiky a zlatý poklad, SOS dětské vesničky / 82

Shrnutí / 83

II. Pokus o obnovu sociální demokracie

Zánik strany v roce 1948 / 88

Předjaří Pražského jara / 92

Počáteční diskuze / 95

První rozhovory s vedením KSČ / 98

Boj na dvou frontách: bývalá „levice“ proti obnovení sociální demokracie / 103

Cenzura je nepřípustná? / 105

Polemika Kárl versus Fierlinger / 107

Pokračování rozhovorů s vedením KSČ / 110

Květnové plénum ÚV KSČ / 115

„Politická a organizační infiltrace“ / 117

Konečný úspěch metody „politické a organizační infiltrace“ / 123

Džentlmentská dohoda z 21. června 1968 / 127
Vedení KSČ znovu o sociálních demokratech / 131
Slavnostní shromáždění ke 20. výročí sloučení KSČ a ČSSD / 133
Neúspěšný pokus o kooperaci dvou nezávislých aktivit / 135
Ústavní zákon o Národní frontě / 138
Varšavský dopis a zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění / 148
Sociální demokraté formálně přerušují činnost před summitem v Čierné nad Tisou / 154
Předsednictvo ÚV KSČ před invazí / 160
Sociální demokraté v srpnu / 164
Invaze / 165
Po invazi / 167
Shrnutí / 168

III. Klub angažovaných nestraníků

Vznik KAN / 172
Ustavující schůze / 175
KAN poprvé v novinách / 178
Diskusní večery / 180
Vaše nynější krize / 181
Manifest Klubu angažovaných nestraníků / 183
Koordinační centrum nezávislých organizací / 185
Organizační těžkosti / 185
První máj / 186
Jednání o legalizaci na ministerstvu vnitra: první dějství / 188
Stanovy KAN / 190
Mlynářův plán: KAN vstoupí do Národní fronty / 191
První meeting KAN / 196
Mlynář nebo Sviták? Konflikt přípravného výboru KAN s Ivanem Svitákem / 202
Proměna přípravného výboru KAN: „brain trust“ nastupuje / 205
Spory o koncepci KAN: politický klub nebo strana? / 209
Druhý pohled vedení KSČ na KAN / 214
Jednání o legalizaci na ministerstvu vnitra: druhé dějství / 218
Jednání s ÚV Národní fronty / 221
Jednání s Městským výborem KSČ v Praze / 227

Veřejná činnost KAN v létě 1968 / 231

Druhý meeting KAN / 238

Po invazi / 242

Shrnutí / 244

IV. K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů

Vznik K 231 / 247

První kroky ústředního přípravného výboru / 259

Budování organizace / 263

Jednání o legalizaci na ministerstvu vnitra / 269

K 231 v médiích / 272

Reakce vedení KSČ na vznik K 231 / 274

Květnové plénum ÚV KSČ a mediální kampaň proti K 231 / 283

Úsilí o naplnění hlavního programového cíle: představy K 231 o rehabilitaci / 298

Zákon o obecném smíru / 302

Zákon o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb. / 305

Hledání dohody mezi vedením KSČ a K 231 / 317

Po invazi / 327

Shrnutí / 329

Závěr / 334

Seznam pramenů a literatury / 346

Zkratky / 356

Abstrakt (česky) / 358

Abstract (english) / 361

ÚVOD

Když v noci z 20. na 21. srpna 1968 začala vojska Sovětského svazu, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska obsazovat Československo, asi málokdo ze současníků pochyboval o tom, že je svědkem velmi významné události, která na mnoho let dopředu ovlivní nejen československou a evropskou, ale i světovou historii. Dubčekova tvář a tanky v ulicích českých a slovenských měst sytily celé měsíce televizní zpravodajství po celé zeměkouli a díky němu se překvapivý noční přepad přeměnil v jedno z prvních celosvětově vnímaných dramát. Z Pražského jara a z jeho hlavních aktérů se v okamžiku stal mýtus; mýtus, který souvisel i s děním na Západě. Nikdo z těch, kdo prožil rok 1968 jako angažovaný pozorovatel, na něj nezapomene. Jak konstatuje britský historik Eric Hobsbawm, rok 1968 se těmto lidem vryl se do paměti „jako něco, co se hluboce zapsalo do našich vlastních životů“. Podle Hobsbawma stačí říct slovo „1968“ a celá jedna generace se rázem ocitne zpět v tom výjimečném roce.¹

Toto tvrzení lze pochopitelně vztáhnout i na tehdejší generaci dospělých Čechů a Slováků. Skoro všechno, co se v tomto roce událo v Československu, přišlo neočekávaně, a proto na takový politický a společenský vývoj nemohl být nikdo připraven. Nikdo také nemohl být připraven na faktor krátkého času, na oněch pouhých osm (počítáno od nástupu Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka) nebo šest (od zrušení cenzury) měsíců Pražského jara. V nich jedna pozoruhodná událost střídala druhou a z této rozmanitosti vyplývá fakt, že Pražské jaro mělo a má mnoho různých dimenzí.

Pražské jaro 1968 bylo vyvrcholením různorodých snah o reformu byrokratického systému sovětského typu, který byl v té či oné míře násilně zaveden ve všech zemích východního bloku. Tento systém, který nebral ohledy na národní specifika, plodil díky svým strukturálním defektům krizové symptomy. Jejich zdroje se nacházely především v ekonomice, jež principiálně nedokázala uspokojovat potřeby státu a obyvatelstva, a v sociální a politické oblasti, kde systém neuznával legitimitu osobních a skupinových, ale i národních zájmů.² Od poloviny šedesátých let se ve všech těchto rozhodujících sférách mluvilo o nutnosti reformy a vznikala rozmanitá vrstva reformistů. Rozbuškou na cestě od debat o reformách k jejich uskutečňování se vedle neúspěchu tzv. Šikovy ekonomické reformy a nevyřešených rehabilitací stala slovenská národní otázka, která nakonec hrála při palácovém

¹ HOBBSAWM, Eric: 1968: Neuvěřitelný rok. In: *1968, Magnum ve světě*. Praha, The Prague Tribune 1998, s. 8.

² Blíže viz PAUER, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí-plánování-provedení*. Praha, Argo 2004, s. 17.

převratu proti Novotnému zásadní roli. Na jejím základě se v ÚV KSČ zformovala opozice složená ze slovenských členů ústředního výboru a z reformistů, která přivedla na začátku roku 1968 Novotného pád.³

Záhy po nástupu Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ se ukázalo, že představy „reformních“ komunistů o reformě jsou velmi různorodé a že na převzetí moci nejsou připraveni, ačkoli plánované politicko-sociální reformě předcházela reforma ekonomická.⁴ V zásadě se mělo jednat o shora řízenou postupnou reformu komunistické strany a veřejného prostoru jí ovládaného směrem k jejich demokratizaci, ale při zachování tzv. vedoucí úlohy KSČ, politického systému na základě plurality zájmů, ale nikoli politické plurality, ekonomiky s výhledem na zavedení „socialistického“ trhu a federalizace česko-slovenského státoprávního uspořádání. Významnou součástí reformy měla být rehabilitace bývalých politických vězňů a garance, že represivní orgány státu, především Státní bezpečnost, už nikdy nebudou nástrojem při řešení vnitropolitických problémů. Reformní proces měl trvat nejméně dva roky, ale počítalo se spíše s obdobím deseti let.⁵ Výsledkem reformy mělo být obnovení právních jistot a zavedení socialistického právního státu, v němž měl svůj původní význam znovunabýt princip dělby moci.⁶ V četných úvahách o jeho konečném modelu rezonovaly jak tradice První republiky, tak těsně poválečného období, ale také jistý druh nacionálního mesiášství, kdy Češi a Slováci měli vytvořit vzor pro východ a západ.⁷ Reforma se měla týkat pouze vnitrostátních poměrů, základní zahraničněpolitická orientace se neměla měnit vůbec.⁸ Představy o reformě byly vtěleny do oficiálního, otevřeně pojatého programu komunistické strany - Akčního programu KSČ - v němž byly pojmenovány dosavadní chyby, „deformace socialismu“, a stanoveny nové „akční“ cíle strany.⁹

³ Tamtéž, s. 23. Viz též KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968*. 1. díl: obrodný proces. Praha, Parta 1993, s. 11-12. Viz též KAPLAN, Karel: *Československá reforma 1968*. Rukopis, 1989, s. 277-301. Viz též SKILLING, Harold Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976, s. 45-90.

⁴ Blíže viz JANČÍK, Drahomír - KUBŮ, Eduard: Zwischen Planbefehl und Markt. Der Diskurs der zweiten tschechoslowakischen Wirtschaftsreform. In: BOYER, Christoph (vyd.): *Sozialistische Wirtschaftsreformen. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann GmbH 2006, s. 63-123.

⁵ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 90-104.

⁶ PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 24.

⁷ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 315.

⁸ HAUNER, Milan: *Osm měsíců jednoho jara*. Zpravodaj Curych 1978, s. 9.

⁹ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967-květen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999, dok. č. 50, s. 320-359.

Z těchto rozsáhlých plánů, které měly být z valné části uvedeny do života za pomoci legislativy, bylo v období od ledna do srpna 1968 uskutečněno jen velmi málo. Na všechno tehdy vlastně chyběl čas. Do invaze prošly tehdejšími Národním shromážděním - parlamentem jen dvě zásadní právní normy: zákon č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci¹⁰ a tiskový zákon č. 84/1968 Sb., jímž se rušila cenzura.¹¹ Další důležité zákony, např. zákon o právu sdružovacím a shromažďovacím¹² nebo zákon o socialistickém podniku¹³ sice vznikly a Národní shromáždění o nich mělo začít jednat, ale po invazi přestaly být na pořadu dne.

Nejzávažnější důsledky pro celkový vývoj Pražského jara 1968 mělo zrušení cenzury de facto i de iure. Lze tvrdit, že zrušení cenzury bylo v období Pražského jara asi jedinou dokonanou systémovou změnou. KSČ v oblasti médií ztratila tzv. vedoucí úlohu a média sama se z dřívějšího mocenského nástroje režimu staly kritikem režimu.¹⁴ Podobně radikálně působila i tolerovaná svoboda spolčování a shromažďování, pro něž demokratizující se média vytvářely živnou půdu.¹⁵ České obyvatelstvo začalo usilovat o občanskou emancipaci; Slováci se soustředili na emancipaci národní. Za součást tohoto spontánního emancipačního procesu lze považovat obnovu české občanské společnosti,¹⁶ která je hlavním objektem zájmu této práce. Dynamicky se obnovující česká občanská společnost brzy překonala cíle Akčního programu komunistů. Ve veřejném životě se relativně rychle etablovala opoziční politická seskupení, rozšířený prostor pro svou činnost využily církve, odbory a ani nižší složky KSČ nezůstaly imunní.¹⁷ Cílem české občanské společnosti byla demokracie, nikoli „demokratizace“.¹⁸ Dubčekovo vedení se od května 1968 pokoušelo o revizi politické orientace s cílem utlumit a zastavit občanské aktivity a omezit tiskovou svobodu, ale k rozhodujícímu kroku v tomto směru se neodhodlalo.¹⁹

Ostrost, dynamičnost i živelnost vývoje ve společnosti a ruku v ruce s ním jdoucí kritika v médiích vyprovokovala k zásahu Sovětský svaz, jehož nátlak byl nejpozději od

¹⁰ Srov. kapitulu IV.

¹¹ Srov. kapitulu I.

¹² FELCMAN, Ondřej a kol. (vyd.): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 8. díl, 1. svazek: Období pražského jara (prosinec 1967-srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000, dok. č. 75, s. 293-303.

¹³ ŠULC, Zdislav (vyd.): *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963-1969*. Praha, Vysoká škola ekonomická 1998, s. 88-126.

¹⁴ Srov. kapitulu I.

¹⁵ HAUNER, M.: *Osm měsíců...*, s. 7.

¹⁶ Viz např. KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 309.

¹⁷ PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: TÝŽ: *V kradeném čase*. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993. Praha-Brno, ÚSD-Doplněk 1994, s. 145.

¹⁸ BROKL, Lubomír - SEIDLOVÁ, Adéla - BEČVÁŘ, Josef - RAKUŠANOVÁ, Petra: *Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968*. Praha, Sociologický ústav AV ČR 1999, s. 59-60.

¹⁹ Srov. kapitulu II.

března 1968 permanentním faktorem Pražského jara. Sovětské politbyro se stále více a více upevňovalo v názoru, že se na Dubčekovo vedení nemůže stoprocentně spolehnout, protože Praha ztrácela půdu pod nohama, dělala vlastní vnitřní politiku bez předběžného schválení Moskvou a dokonce výslovně nedbala jejích pokynů. To nakonec lídry v Kremlu přivedlo k přesvědčení, že československé události ohrožují výsledky druhé světové války, poválečné uspořádání Evropy a v konečném důsledku i bezpečnost vnějších hranic sovětského bloku. Po vyčerpání všech politických prostředků se nakonec sovětské představitelé rozhodli pro ozbrojenou intervenci.²⁰

Pražské jaro tedy obsahuje mnoho různorodých procesů, z nichž pro účely této práce vybírám a sleduji tři příznačné a markantní. Prvním procesem byla přímočará snaha českého obyvatelstva o obnovu občanské společnosti (slovenského o národní emancipaci). Druhý proces se odehrával v mocenském ústředí, kde členové vedení KSČ nejprve provedli palácový převrat a pak zde pokoušeli jednak o reformu strany a podoby vládnutí, jednak o dílčí reformu režimu (včetně např. ekonomické reformy a úpravy česko-slovenských vztahů). Třetí proces vnášel do vnitřně rozporuplného dění mezinárodní dimenzi, neboť Moskva považovala prudký společenský pohyb a opatrné pokusy o reformu za výzvu ohrožující nejen „československý socialismus“, ale i přítomnost a budoucnost celého sovětského bloku a viděno skrze sovětské mocenské zájmy zpochybňovala poválečný status quo. Na základě sledování interakce a cílené konfrontace zmíněných tří procesů lze podle mého názoru dospět k pochopení skutečnosti, proč se Pražské jaro přiblížilo až na práh revoluce, jejímž cílem byla pluralitní demokracie a tržní hospodářství, a jak se z něj zrodila dějinná událost přesahující hranice Československa.

Téma práce

Téma disertace tkví ve sledování těch aktivit obnovujících se české občanské společnosti v období Pražského jara 1968, které přirozeně směřovaly k vybudování pluralitního politického systému, k rozbití systému vlády jedné strany a k rozbití uzavřeného systému Národní fronty, tak jak se utvořil, respektive byl násilně utvořen po únoru 1948. Fenomén obnovujících se občanské společnosti chci představit na třech konkrétních modelech – občansko-politické aktivizace při snaze obnovit tradiční politickou stranu (sociálně demokratickou), předpolitické

²⁰ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen-srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000, s. 17-18. Viz též MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremli...*, s. 258-261.

a v podstatě klubové činnosti nestraničné veřejnosti při vytváření ne zcela zřetelně vyhraněného KANu a na příkladu formálně jasně vymezeného K 231, nejzřetelněji zapadajícího do modelu typické aktivity občanské společnosti, sdružující se s jasným a vesměs s časově omezeným zadáním. V kontextu dění Pražského jara jde o nejvýraznější doklady sebeformace občanů, bez přispění politické moci a v konečném důsledku vůči ní.

Podstatnou část této nezávislé činnosti představuje zápas o legalizaci, o oficiální právní uznání všech tří organizací. Proto jsem legalizačnímu procesu, který probíhal v úzké interakci se státními a komunisty ovládanými orgány, věnoval zvýšenou pozornost. Právě legalizačním procesem se angažovaní občané vymezovali vůči moci a upřesňovali svoji pozici ve struktuře občanské společnosti. V zápase o legalizaci se také tříbila hlavní komponenta jejich kolektivní identity. S tímto procesem konečně souvisí i snaha legitimizovat své zájmy a nároky ve vztahu k ostatním občanům i ke státu.

Samotné téma je ovšem stěží uchopitelné bez vysvětlení (mnohoznačného) pojmu občanská společnost, stejně jako politicko – společenských proměn, které k jejímu znovuoobnovování dílem přispěly a dílem omezovaly. V první kapitole jsem si pokládal otázku, zda je správné a možné pro občanské aktivity v roce 1968 používat pojem občanská společnost, když základy existujícího režimu ve svém mocensko-právním nastavení možnost existence nezávislé občanské společnosti vylučují. Lze o občanské společnosti v případě politického, respektive právního nesouladu vůbec hovořit? Byla tu snaha položit základy pro kýženou a přirozenou dualitu, založenou na paralele moci a její kontroly v nestátní sféře společnosti? Jde o fenomén zcela nově vzniklý nebo lze vysledovat toky propojující jej s předúnorovou minulostí, ale také s poúnorovým dvacetiletím? Obojí se zde jeví jako možné, neboť obnova tradiční politické strany by ukazovala na jev druhý, vytváření specifického KANu do jisté míry k tezi první.

Následující tři kapitoly tvoří jádro práce. Šlo mi o zachycení konkrétních a nejintenzivnějších pokusů formulovat vlastní občanskou iniciativu, vymezující se vůči stávajícímu politickému modelu či praxi. Kvůli rozsahu a roztříštěnosti archivní matérie a literatury jsem své zkoumání omezil jen na Prahu. V kapitole věnované pokusu sociálních demokratů o obnovu strany kladu největší důraz na kontext limitů přestavby politického systému a vtažení občanů stojících mimo Národní frontu do politického dění. Nepomímám ani otázku přístupu vedení KSČ k těmto snahám a otázku legalizace, na které lze zkoumat nakolik byl fenomén nezávislé občanské aktivity, tj. jádra pojmu občanská společnost, vůbec pro stávající „moc“ akceptovatelný. Limity i reformně komunistických plánů na reformu či

reorganizaci politického systému se ve srážce s možným obnovením pluralitního politického systému mohou ukazovat více než zřetelně, zvláště soustředíme-li se na tehdejší mocenské centrum.

V kapitole o Klubu angažovaných nestraníků zkoumám myšlenkové zdroje a způsoby uvažování těch občanů, kteří se rozhodli vybudovat organizaci „na zelené louce“. Představuji ty aktéry Pražského jara, kteří neměli vůbec žádné politické ani organizační zkušenosti, kteří byli na tomto poli v každém ohledu amatéry, ale kteří přesto chtěli „rozhodně do bojů o moc zasahovat“. Nabízí se otázka, zda nelze právě na příkladu KANu dokumentovat na jedné straně křehkost a přirozenou rozháranost nově vznikajících občanských iniciativ, na druhé straně entuziasmus a chuť „něco“ dělat. Jak schopná a vnitřně demokratická může být občanská společnost s potlačenou zkušeností? Co ukazuje tato kapitola Pražského jara o stabilitě a funkčnosti nově vzniklých iniciativ? Stejně jako u sociálních demokratů si i zde kladu pochopitelnou otázku po reálných možnostech přípravného výboru Klubu legalizovat organizaci a stejně tak se pokouším odpovídat na to, v jaké míře byli komunisté ochotni připustit existenci tak netradičního uskupení. I zde lze hledat odpověď na otázku po akceptovatelnosti vytvoření zárodků pluralitního politického systému a limitech mocenského uvažování o občanské, Národní frontou stěží regulované organizaci.

A konečně v kapitole o K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů pak hledám odpověď na otázku, co přinesla tato organizace pro rozvoj občanské společnosti, zvláště co se týče úsilí o nápravu justičních i mimojustičních zločinů a křivd. Přitom zkoumám strukturu K 231 i jeho profil. Jakkoliv rehabilitace byly mediálně významné téma, vyvstává otázka po skutečné vůli přijmout radikální rozchod s uplynulým dvacetiletím a jeho přehodnocením, se všemi politickými souvislostmi. Na místě je tázání, jaké konkrétní parametry měl mít připravovaný rehabilitační zákon a do jaké míry se na jeho přípravě mohli podílet ti, jichž se nejvíce týkal. Otazníky vzbuzuje také vzájemný poměr mezi komunistickou stranou a bývalými politickými vězni. Jakým způsobem se tito lidé chtěli domáhat svých občanských práv? Mělo to být pod nátlakem či se chtěli s vládnoucí skupinou dohodnout na obaplně přijatelném kompromisu? Jak se k iniciativě „bývalých lidí“ postavilo vedení KSČ? Panovala shoda v tom, jak vyřešit tak ožehavou a v předpokládaných důsledcích nesmírně rozsáhlou a finančně nákladnou otázku, jako byla právě otázka rehabilitací? Stala se tato občanská iniciativa, která se týkala téměř 130 tisíc lidí, zárodkem politické strany, nátlakové organizace či jen spolkem postižených lidí, o který se nijak „nepostížení“ občané nezajímali?

Odborná literatura a stav bádání

Jelikož se Pražské jaro 1968 stalo hned po své porážce objektem mimořádného zájmu historiků, odborná literatura o jeho dějinách je nesmírně rozsáhlá. Zpřehlednit ji pomáhají některé specializované bibliografie.²¹ Při pokusu o rekapitulaci tak bohaté historické produkce se badatel neobejde bez cílené a ostře zjednodušující selekce. V literatuře o Pražském jaru lze nalézt zhruba čtyři hlavní interpretační vzorce, které se pracovní dají nazvat: a) normalizační; b) obrodový; c) nezávisle-historický; d) radikálněkritický.

a) Normalizační interpretační vzorec se dá celkem jasně odvodit z notoricky známého Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ.²² Poučení bylo přijato na zasedání ÚV KSČ 10. - 11. prosince 1970 a stalo se v Československu až do listopadu 1989 jedinou „oficiálně“ přijatelnou interpretací Pražského jara. Autorský tým pod vedením Vasil Bilaka zde vylíčil Pražské jaro jako společnou snahu „pravicově revizionistické skupiny“ uvnitř vedení KSČ a různorodých „exponentů pravice“ mimo toto vedení o „útok na základy socialismu“, o revizi generální linie komunistické strany, o rozvrat jejích ideologických a organizačních principů, o rozvrat politického systému Národní fronty a o změnu zahraniční orientace Československa. Společné uskupení „pravicově revizionistických“ a „protisocialistických“ sil pak získal vydatnou podporu ze zahraničí a pokusil se vytrhnout Československo ze sovětského bloku. Klub angažovaných nestraníků a K 231 jsou v Poučení charakterizovány jako „krajně reakční síly“, které se za pomoci „strategů center světového imperialismu“ pokoušely o „faktickou likvidaci socialismu“ a o nastolení „buržoazně demokratického zřízení“. Sociální demokracie pak měla v součinnosti se Socialistickou internacionálou provést „rozkol dělnické třídy“. Frontálnímu nástupu „kontrarevoluce“ a předpokládanému krveprolití při občanské válce zamezila „internacionální pomoc“, tedy vstup vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy na území Československa. Okupace je tu tedy interpretována jako „akt mezinárodní solidarity“.

²¹ Např. URIANEK, Karel: *Československo 1968. Západní a exilová literatura 1968-1988*. Nepublikovaný rukopis, Praha 1989; HORČÁKOVÁ, Václava - REXOVA, Kristina - ŠPŮROVÁ, Markéta: *Bibliografie dějin Českých zemí 1999*. Praha, Historický ústav 2006, s. 401 - 408; BŘEŇOVÁ, Věra - ROHLÍKOVÁ, Slavěna: *Bibliografie českých/československých dějin 1918-2004*. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 2000-2004 a doplňky za roky 1996-1999. Svazek 2., chronologická část IV. E. Praha, ÚSD 2005, s. 208-216; BŘEŇOVÁ, Věra: *Pražské jaro 1968 - bibliografie*. 1. Dokumenty, edice dokumentů, fotografické a obrazové publikace vydané v letech 1990-2006, 2. Monografie, sborníky a články vydané v letech 1967-1989, 3. Monografie a sborníky vydané v letech 1990-2006, 4. Články z odborných časopisů a sborníků vydané v letech 1990-2006, 5. Články z deníků a týdeníků vydané v letech 1990-2006. Viz www.68.usd.cas.cz

²² *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*. Praha, Svoboda 1978.

Na Poučení ve stejném duchu navázali mnozí apologeti, z nichž asi nejznámější je Milan Matouš s knihou *Fronta bez příměří*.²³ Autor ve svém textu Poučení obratně „rozpracoval“ do ucelené více než třisetstránkové podoby. Pražské jaro mj. označil za kontrarevoluci „tichou a plíživou“, která na rozdíl od maďarských událostí 1956 nepřerostla v kontrarevoluci „krvavou“ jen díky „internacionální pomoci bratrských socialistických zemí“. Sociální demokracii, Klub angažovaných nestraníků a K 231 Matouš zařazuje mezi síly „s vyloženě buržoazní ideologií, zvláště s buržoazním nacionalismem, kosmopolitismem a politickým klerikalismem“. Jak je z knihy zřejmé, všechny podstatné rysy Poučení autor zachoval a sám k nim ještě přidal např. otevřený antisemitismus. Matoušovo dílo tak vykazuje všechny znaky politického pamfletu.

b) Obrodový interpretační vzorec je charakteristický tím, že zřetelně a neskrývaně obhajuje Alexandra Dubčeka a jeho skupinu uvnitř vedení KSČ. Autoři, kteří psali a píší podle tohoto vzorce, byli v roce 1968 funkcionáři nebo významnými členy komunistické strany a v relativně vysoké míře se podíleli na reformním úsilí uvnitř komunistického aparátu. Prvním z řady těchto autorů je bezesporu Karel Kaplan. Ačkoli se Kaplan dnes odborně soustřeďuje především na dvacetiletí předcházející Pražskému jaru, ještě před listopadem 1989 napsal obsáhlou, více než pětisetstránkovou práci s názvem *Československá reforma 1968*.²⁴ Kaplan svůj text rozvrhl do dvou kapitol; první nese název *Kořeny reformy*, druhá pak *Osudy reformy*. Pražské jaro autor líčí jako víceméně jednotný „obrodný proces“, do něhož se slévaly jednotlivé prameny občanských iniciativ a reformních pokusů na vrcholu moci. Zvláště důležitý je autorův koncept existence občanské společnosti v období Pražského jara 1968, resp. její absence před Pražským jarem. I když se Kaplan ani nepokusil o definici pojmu „občanská společnost“, z pasáží o tomto fenoménu je zřejmé, jaké součásti a jaké kvality mu přiřazuje. Tento Kaplanův jednoduchý koncept částečně přebírám a modifikuji a v přítomné disertaci rovněž parafrázuji Kaplanovy obsáhlé charakteristiky organizací Národní fronty v době před Pražským jarem. Přepracovanou první část zmiňované práce Kaplan nedávno publikoval pod názvem *Kořeny československé reformy*.²⁵

K reprezentantům obrodového interpretačního vzorce patří také větší část kolektivu autorů pod vedením Václava Kurala a Vojtěcha Mencla, kteří v roce 1993 zveřejnili

²³ MATOUŠ, Milan: *Fronta bez příměří*. Československo v boji proti ideologické diverzi. Praha, Svoboda 1974.

²⁴ KAPLAN, Karel: *Československá reforma 1968*. Nepublikovaný rukopis.

²⁵ KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy*. I. Československo a rozpory v sovětském bloku; II. Reforma trvale nemocné ekonomiky. Brno, Doplněk 2000; TÝŽ: *Kořeny československé reformy*. III. Změny ve společnosti; IV. Struktura moci. Brno, Doplněk 2002.

dvoudílnou publikaci Československo roku 1968.²⁶ Konečným cílem Pražského jara, k němuž mířilo Dubčekovo vedení, bylo podle nich spojení socialismu s politickou demokracií. Tato snaha postupně narůstala od ledna 1968 a byla násilně přerušena vstupem cizích vojsk. Také autoři této kolektivní monografie zcela přirozeně píšou o existenci a aktivitách občanské společnosti, do které vřazují i sociální demokracii, Klub angažovaných nestraníků a K 231. Proti zmíněné tezi o srůstání socialismu a politické demokracie však v podstatě sami vystupují v částech věnovaných právě pokusu o obnovu sociální demokracie. Přitom jen letmo naznačují, že vedení KSČ připravovalo proti nezávislým iniciativám zákon o Národní frontě. Na tomto místě je nutno podotknout, že díky pili tohoto kolektivu autorů vznikla rozsáhlá sbírka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970 uložená v Ústavu pro soudobé dějiny, na jejímž základě je vydávána ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970. Sbírkou má rovněž klíčový význam pro rozvoj dalšího bádání o tomto období.

V obrodovém interpretačním vzorci psal o osmašedesátém také bývalý ředitel Československého rozhlasu Zdeněk Hejzlar. V knize *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*²⁷ o Pražském jaru přemýšlel jako o umírněném a v mnohém ohledu kompromisním procesu postupné přeměny režimu byrokratické diktatury v režim „demokratického socialismu“. Pojem občanská společnost se u něj neobjevuje. Klub angažovaných nestraníků a K 231 byly pro něj „velice konfliktním komponentem situace“, ale za „nejsložitější problém“ považoval pokus o obnovu sociální demokracie. V souvislosti s těmito organizacemi Hejzlar napsal: „Reformní komunisté v čele KSČ a státu by se patrně nebyli s to vyhnout eventuálnímu použití mocenských prostředků pro uhájení své koncepce, jakkoli by použití těchto prostředků mohlo mít retardační důsledky, jak pro demokratickou transformaci strany, tak pro upevňování nových vazeb ve společnosti.“²⁸

²⁶ KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968*: 1. díl: obrodný proces. Praha, Parta 1993; MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968*: 2. díl: 2. díl: počátky normalizace. Praha, Parta 1993. Stejný kolektiv autorů se podílel i na vydání knihy *Osm měsíců Pražského jara*, v níž došel k prakticky stejným závěrům. Viz MENCL, Vojtěch a kol.: *Osm měsíců Pražského jara*. Praha, Práce 1991.

²⁷ HEJZLAR, Zdeněk: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Praha, Práce 1991. Hejzlar svoji práci publikoval nejprve v Německu v podstatně rozšířené verzi. Viz HEJZLAR, Zdeněk: *Reformkommunismus*. Zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei. Köln, Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt 1976.

²⁸ *Tamtéž*, s. 110.

Za nejpłodnějšího autora píšícího v obrodovém interpretačním rámci se dá označit Antonín Benčík, který dané téma zpracoval nejméně ve třech knihách.²⁹ Benčíkův badatelský přínos tkví v tom, že pečlivě zmapoval postup intervenujících vojsk.

c) Do nezávisle-historického interpretačního rámce lze vřadit především kanadského historika Harolda Gordona Skillinga a jeho impozantní, více než devítisetstránkové dílo *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*.³⁰ Jak vyplývá z názvu, základní otázka, kterou si Skilling v souvislosti s Pražským jarem 1968 pokládal zněla, zda to byla reforma, revoluce či kontrarevoluce. Na takto položenou otázku Skillig odpovídal tím, že Pražské jaro označil za revoluční proces, který by při delším trvání mohl vést k erozi socialismu a k zániku komunistické moci. Rok 1968 byl podle Skillinga nejen renesancí minulosti. Byl to pokus o mnohem humanističtější sociální řád, který vycházel z odkazu Masaryka a Marxe, obou kriticky reinterpretovaných, spojených na základě myšlenky demokracie a socialismu a tímto způsobem nový nejen pro Československo, ale i pro ostatní svět.³¹ Pojem „občanská společnost“ Skilling vůbec neuzívá a rovněž nevidí, že by aktivity nekomunistických stran a organizací mimo Národní frontu mířily k formování opozičního hnutí. Sociální demokracii, Klubu angažovaných nestraníků a K 231 přiznává potenciální význam jako zárodku politického hnutí. Veřejné mínění prý „ukazovalo nepříliš silné přání pro úplně otevřený politický systém a zdálo se být plně spokojeno se stávajícím politickým systémem a s Národní frontou“. Průzkumy veřejného mínění také potvrzovaly příliš velkou roztržičnost na mnoho malých částí, ale přitom v něm panovala shoda na tom, že Československo má jít vlastní svébytnou cestou.³²

Vrcholně zajímavou a „netradičně“ členěnou práci uveřejnil už v roce 1972 Vladimír V. Kusin.³³ Kusin už nedlouho po událostech Pražského jara pochopil, že „základní interpretace Pražského jara musí být hledána v emancipaci 'infrastruktury', tedy přesně těch organizací, které nebyly uvázány na řetěze politického příkaznictví a jejichž členové se pokoušeli dosáhnout pravé autonomie“.³⁴ Autor se zaměřil na vyprávění příběhů „nevládních“ (non-governmental) politických organizací v roce 1968, které rozdělil podle vlastního

²⁹ BENČÍK, Antonín: „Operace Dunaj“. Vojáci a Pražské jaro. Praha, ÚSD 1994; TÝŽ: *Rekviem za Pražské jaro*. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968. Třebíč, Tempo 1998; TÝŽ: *V chapadlech moskevské chobotnice*. Praha, Mladá fronta 2007.

³⁰ SKILLING, Harold Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976.

³¹ *Tamtéž*, s. 849-850.

³² *Tamtéž*, s. 560.

³³ KUSIN, Vladimír V.: *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*. London, The MacMillan Press 1972.

svébytného vzorce do sedmi různých kategorií. Jeho kniha proto má sedm kapitol. V první popsal aktivity a organizace dělníků (např. Dělnické výbory na obranu svobody tisku), v druhé zemědělců (Svaz družstevních rolníků) a ve třetí inteligence (tvůrčí svazy a Koordinační výbor tvůrčích svazů), do níž vřadil i média. Ve čtvrté se zabýval mládeží a jejími organizacemi (ČSM, Svazarm, Junák, SVS), v páté organizacemi národností (CSEMADOK) a v šesté politickými organizacemi (ČSS, ČSL, sociální demokracie, KAN, K 231). Do sedmé kapitoly, kterou nazval Sdružení a církve, vměstnal „to, co zbylo“, tedy různorodý konglomerát organizací a církevních spolků od Svazu československo-sovětského přátelství, až po Dílo koncilové obnovy. Na základě těchto příběhů dokazoval Kusin, že zdánlivě monolitní „komunistická společnost“ obsahuje mnoho odlišných vztahů a procesů, které vypluly na povrch a daly se pozorovat právě v období Pražského jara. Výsledkem jeho výzkumu bylo poznání, že „nové organizace vznikaly díky rozkladu starých monopolních struktur“. Některé z nich vznikaly jako výsledek slučovacího procesu (Koordinační výbor tvůrčích svazů), některé kvůli nově pociťovaným požadavkům (Společnost pro lidská práva, KAN, K 231), další se po dvaceti letech obnovovaly (sociální demokracie, Junák), mnohé využily Pražské jaro jako výzvu k redefinování svých cílů a metod (nekomunistické politické strany) a jiné se pak rodily jako „ad hoc skupinové útvary“ (petice, podpisové akce).³⁵ Ačkoli se Kusin zdráhal používat pojem „občanská společnost“ - pojem zmiňuje jen v souvislosti s dobovým článkem sociologa Michala Lakatoše - a namísto něj uvádí jen bezpříznakový pojem „společnost“ nebo „komunistická společnost“, stal se pravděpodobně průkopníkem na tomto poli bádání. Také proto se mi Kusinova práce, vedle shora zmíněné Kaplanovy Československé reformy 1968, stala konceptuální inspirací hlavně v tom smyslu, že stejně jako Kusin se i já pokouším interpretovat Pražské jaro z hlediska specifických sociálních skupin.

Vynikající knihu publikoval v tomto interpretačním rámci také americký historik a politolog Kieran Williams.³⁶ Svoji pozornost zaměřil na mezinárodní souvislosti Pražského jara, které líčí jako postupnou ztrátu důvěry Sovětského svazu v Dubčekovo vedení. Ani Williams nepoužívá pojem „občanská společnost“. Williams poukázal na zdánlivě banální fakt, totiž na nezvykle vysokou flexibilitu členů ústředního výboru KSČ. Většina z nich byla zvolena na XIII. sjezdu v roce 1966. Ti samí členové pak v osmašedesátém vyměnili

³⁴ *Tamtéž*, s. 7-8.

³⁵ *Tamtéž*, s. 211-213.

³⁶ WILLIAMS, Kieran: *The Prague Spring and its aftermath*. Czechoslovak politics 1968 - 1970. Cambridge, Cambridge University Press 1997.

Novotného za Dubčeka, schválili Akční program, odmítli tzv. varšavský dopis a po okupaci zvolili některé reformátory do svých řad. Později tito lidé nahradili Dubčeka Husákem, přehodnotili intervenci v bratrskou pomoc, hlasovali pro stranickou čistku a nakonec zvedli ruku pro Poučení z krizového vývoje.³⁷

Otevření českých, ruských, polských, maďarských, východoněmeckých a částečně i bulharských archivů na začátku 90. let využil německý historik českého původu Jan Pauer k vydání obsáhlé monografie *Praha 1968*.³⁸ Těžiště Pauerovy práce tkví v podrobném sledování narůstajícího konfliktu mezi vedením KSČ a stranickými vedeními pěti socialistických států. Pauer, podobně jako já, vidí Pražské jaro jako trojí proces složený z „sebetransformace mocenské sféry“, ze „sociálního hnutí usilujícího o demokratizaci a modernizaci společnosti“, a jako „hnutí za národní emancipaci Slováků“. Reformní a demokratizační proces podle něj probíhal jako zcela specifická interakce mezi veřejností a mocenskou sférou a v okamžiku intervence už byly všechny podstatné rysy sovětského modelu už destruovány. Jeho restaurace tak už v zásadě nebyla zaručena.³⁹ V Pauerově monografii je používán pojem „občanská společnost“ střídavě; v samotném výkladu dává Pauer spíše přednost pojmu „veřejnost“ nebo „nezávislá veřejnost“.⁴⁰

K dalším dílům napsaným v nezávisle-historickém interpretačním rámci patří např. přehledně strukturovaná a na základě otevřených pramenů (dobový tisk, dokumentace Rádia Svobodná Evropa, Sbírka zákonů) sestavená studie izraelské badatelky Galie Golan, která upozornila na zajímavý aspekt reformy politického systému; jeho hlavní konstruktér Mlynář podle autorky preferoval určitý druh pluralismu, který chápal netradičně mimo politické strany a který byl založen na rozdělení práce ve společnosti, tedy na myšlence, jež se podobala jugoslávskému systému a jež hraničila s korporátním systémem italského fašismu.⁴¹ Do nezávisle-interpretačního rámce spadá i svěží, aktuálně vydaný paperback Zbyňka Zemana *Prague Spring*.⁴²

³⁷ *Tamtéž*, s. 47. Viz též DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969*. Anatomie jednoho mocenského zvratu. Brno-Praha, Doplněk-ÚSD 2006, s. 229.

³⁸ PAUER, Jan: *Praha 1968*. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí - plánování - provedení. Praha, Argo 2004. Pauer svoji monografii vydal nejprve v Německu. Viz PAUER, Jan: *Prag 1968*. Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe - Planung - Durchführung. Brehmen, Edition Temmen 1995.

³⁹ *Tamtéž*, s. 33.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 29. Srov. PAUER, Jan: Sovětská vojenská intervence a restaurace byrokraticko-centralistického systému v Československu 1968-1971. In: PECKA, Jindřich - PREČAN, Vilém (vyd.): *Proměny Pražského jara*. Sborník studií o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968-69. Praha-Bno, ÚSD-Doplněk 1993, s. 166.

⁴¹ GOLAN, Galia: *Reform Rule in Czechoslovakia*. The Dubček Era 1968-9. Cambridge, Cambridge University Press 1973, s. 161.

⁴² ZEMAN, Zbyněk: *Prague Spring*. A Report on Czechoslovakia 1968. Harmondsworth, Penguin Books 1969.

d) Základy radikálněkritického interpretačního vzorce položil Petr Pithart svým pronikavým esejem *Osmašedesátý*.⁴³ Pithart se oprostil od emotivní zátěže, kterou přinesla invaze, a dospěl k nikoli bezbolestnému nadhledu. Odhalil mnohé sebeklamy, jimž tehdy podlehla inteligence, zabýval se nezdravým česko-slovenským poměrem, kritizoval amatérskou politiku vedení KSČ vůči Sovětskému svazu a rozdělení národa na komunisty a „nestraníky“. Nejtvrďší kritice podrobil tzv. reformní komunisty.

Podobně kriticky pojal svoji studii o Pražském jaru i Jiří Vančura.⁴⁴ Stejně jako Pithart také Vančura upřel svůj zrak na problematické stránky předinvazního vývoje. Výklad pojal chronologicky a stejnou pozornost věnoval jak dění na vrcholu moci, tak i ve společnosti. Nejvýše oceňoval zrod a existenci nezávislých struktur a sociálních a charitativních akcí, ale ani on nehovořil o aktivitách občanské společnosti. Politiku vedení KSČ Vančura posuzoval vlídněji než Pithart; zdála se mu „dojemná a naivní“. Upozornil však na fakt, že Dubčekovo vedení na vrcholu léta přemýšlelo o zřízení koncentračních táborů pro osoby, které by se podílely na případných otevřených vystoupeních proti socialismu.⁴⁵

Z úplně opačného pólu do radikálněkritického interpretačního rámce spadá ruský historik Michail Latyš.⁴⁶ Latyš měl možnost studovat v českých, ruských a amerických archivech a jeho práce je mimořádně cenná právě díky autorově přístupu k do té doby nepřístupným ruským pramenům. Podobně jako já i Latyš se domnívá, že rytmus a parametry Pražského jara určovaly vzájemné vztahy tří sfér: reformátorů v KSČ, kteří se po lednu 1968 dostali k moci, československé společnosti, jež usilovala o vlastní nezávislou cestu k socialismu a Kremlu a jeho spojenců. Zvláštní pozornost věnoval promoskevským československým komunistům. Latyš si v práci pokládá otázku jaká vnitropolitická opatření přijímalo vedení KSČ na základě vlastní iniciativy a jaká na základě nátlaku Moskvy. Od této otázky vymezil stupeň svobody rozhodování východoevropských spojenců Sovětského svazu, který podle něj nebyl vysoký. Podrobně sledoval metody, jimiž se Kreml snažil Dubčekovo vedení přivést k rozumu. Latyš přitom nešetří ostrou kritikou na adresu tohoto vedení, které se mu zdálo naprosto nekompetentní. Podle jeho mínění lavírovalo ze strany na stranu a nemohlo uspokojit ani společnost, ani své spojence. Dubček je pro Latyšeho váhavý a naivní politik, který nedocenil odhodlání Moskvy zastavit prudký společenský pohyb. Autor v závěru konstatoval,

⁴³ PITHART, Petr: *Osmašedesátý*. Praha, Rozmluvy 1990.

⁴⁴ VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání*. Pražské jaro 1968. Praha, Mladá fronta 1990.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 67.

⁴⁶ LATYŠ, M. V.: *Pražskaja vesna 1968 g. i reakcija Kremlja*. Moskva, Obščestvennyj naučnyj fond 1998.

že základy „normalizace“ byly položeny díky „dvojakosti“ dubčekovského reformního kurzu už na podzim 1968.⁴⁷

Po mnoha stránkách vyjímečnou a skvěle napsanou radikálněkritickou interpretaci Pražského jara vytvořil český historik žijící ve Švédsku Karel Durman.⁴⁸ Pražské jaro v podstatě sleduje jen z moskevské perspektivy. Katastrofální vyústění Pražského jara vylíčil i jako výsledek snah sovětské armády a stranické špičky o odstranění anomálie, „kdy v samém strategickém centru předpokládané konformity leželo území sice patřící k sovětskému bloku, ale přímo vojensky nekontrolované“.⁴⁹ Také Durman hleděl na kroky československého stranického vedení a na Dubčeka s neskryvanou kritikou; Dubček je pro něj podprůměrně vzdělaný a naivní funkcionář, pro něhož byla krize daleko nad jeho síly.⁵⁰ Autor v díle postavil i hypotézu, že kdyby se vedení KSČ obrátilo na světovou veřejnost s žádostí o pomoc, mohl být následující scénář pro Československo daleko příznivější. Ale, jak dovozuje Durman, Pražské jaro samo nevyhnutelně vytvářelo podmínky pro vlastní zkázu v tom, že ožívala občanská společnost, která dávala trumfy do rukou nejhorších nepřátel. Osud Pražského jara byl zpečetěn rovněž tím, že intelektuální elita ignorovala maďarskou lekci roku 1956.⁵¹

Specializovaná historická literatura o sociální demokracii, Klubu angažovaných nestraníků a K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů v roce 1968 není kupodivu nijak početná. K sociální demokracii existují dva krátké, desetistránkové články, které shrnují pouze základní fakta.⁵² Naopak o obou klubech byly na začátku 90. let napsány dvě pozoruhodné diplomové práce. V první z nich se Alexandr Koráb věnoval Klubu angažovaných nestraníků.⁵³ Koráb svoji práci rozčlenil do pěti kapitol, v nichž se mj. zaměřil na předpoklady vzniku Klubu, na jeho ustavení a první programové cíle, na jeho veřejnou činnost a na jeho snahy o legalizaci. Poměrně zdařile shrnul jednak rozporuplnou reakci pražského mocenského centra, které v KANu vidělo zárodek budoucí politické strany, jednak ohlasy, jež KAN vzbudil v Moskvě.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 379.

⁴⁸ DURMAN, Karel: *Útěk od praporů*. Kreml a krize impéria 1964-1991. Praha, Karolinum 1998.

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 79.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 76.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 96.

⁵² HOPPE, Jiří: Die Wiederbelebung von Politik und bürgerlicher Gesellschaft: die tschechischen Sozialdemokraten im Jahre 1968. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 8/1998, s. 710-719; KOHOUT, Jaroslav: Obnova činnosti sociální demokracie v roce 1968. In: HRUBEC, Marek - BÁRTA, Miloš (vyd.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha - Brno, MDA - Doplněk 2006, s. 101-111.

Největší přínos Korábovy práce však pravděpodobně tkví v tom, že částečně zmapoval místní, závodní a okresní organizace KANu. Přitom se celkem pochopitelně - díky nepřístupnosti autentických materiálů - nevyhnul některým dílčím omylům, které však nijak nesnižují platnost jeho závěrů. Např. zřejmě jako první upozornil na fakt, že přípravný výbor KANu byl v osmašedesátém vnitřně rozdělen na příznivce a odpůrce transformace Klubu v politickou stranu.

V druhé diplomové práci psal Karel Starý o K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů.⁵⁴ Jde o vynikající a vyzrálý text, který se pro mě stal spolehlivým základem, z něhož v kapitole o K 231 vycházím. Starému se především úspěšně podařilo rozčlenit dané téma do čtenářsky přehledné struktury. Podobně jako Koráb i Starý začal u obecných předpokladů a okolností vzniku K 231. Do centra jeho pozornosti se dostaly i programové a organizační otázky související jednak s úsilím o rehabilitaci, jednak s budováním nové organizace. Následně Starý zasvěceně vylíčil negativní reakci pražské komunistické špičky na vznik a činnost K 231 a podrobně sledoval mediální kampaň, která byla rozpoutána v některých tiskovinách. Do kontrastu s těmito fakty postavil hledání obapolně přijatelného modu vivendi mezi režimem a K 231. Příběh K 231 pak logicky zakončil v prvních dnech okupace.

I když Starý svoji diplomovou práci obhájil už v roce 1992, jeho závěry zatím nebyly nikým překonány. Starý hlavně vysvětlil, jaký vztah měli a jakou taktiku volili bývalí političtí vězni ke komunistické straně a k režimu jako k celku. Starý rovněž vřadil K 231 do dějinného kontextu a pokusil se najít jeho místo v obnovující se občanské společnosti. Na tyto autorovy závěry vědomě navazuji a (snad i) překonávám tam, kde Starému chyběly archiválie nebo podkladové odborné studie. K užitku mi byl i pečlivě vyhotovený poznámkový aparát. S odstupem patnácti let lze jen litovat toho, že autor toto zdařilé dílo nepublikoval knižně.

Při psaní kapitoly o občanské společnosti jsem se opíral rovněž o výsledky, ke kterým dospěli jiní badatelé, ať už historici nebo filozofové, sociologové a politologové. Také literatura o občanské společnosti je nesmírně bohatá, až nepřehledná (databáze ProQuest uvádí pro heslo „občanská společnost více než 60 tisíc záznamů), a proto je badatel postaven před otázku výběru. Vycházel jsem hlavně z díla velkých myslitelů minulosti a současnosti jako byli a jsou např. Karl Raimund Popper,⁵⁵ Ernest Gellner,⁵⁶ Ralf Dahrendorf⁵⁷ nebo

⁵³ KORÁB, Alexandr: *Klub angažovaných nestraníků, jeho vznik, vývoj a činnost v roce 1968*. Diplomová práce FF UK Praha 1991.

⁵⁴ STARÝ, Karel: *Vznik, vývoj a činnost organizace K-231 v roce 1968*. Diplomová práce FF UK Praha 1992.

⁵⁵ POPPER, Karl Raimund: *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha, ISE 1994.

⁵⁶ GELLNER, Ernest: *Podmínky svobody*. Občanská společnost a její rivalové. Brno, CDK 1997.

Jürgen Habermas.⁵⁸ Z české produkce jsem v první řadě bral v potaz průkopnickou práci politologa Karla Müllera⁵⁹ a knihy dvou předních sociologů Miloslava Petruska⁶⁰ a Lubomíra Brokla.⁶¹ O občanské společnosti v období Pražského jara 1968 psali obecně renomovaní historici Vilém Prečan⁶² a Karel Bartošek⁶³, o jejichž závěrech se ještě zmíním.

Prameny

Pražské jaro 1968 se hned po demokratickém převratu v roce 1989 stalo předmětem intenzivního historického bádání, které bylo umožněno jednak částečným otevřením archivů, jednak tím, že historici pro svou práci získali pevnou institucionální základnu. Už 14. ledna 1990 rozhodla československá vláda o ustavení Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970 a k 1. únoru 1990 byl v rámci Československé akademie věd založen Ústav pro soudobé dějiny. Když Komise po dvou letech ukončila svou činnost, Ústav převzal do svého archivu rozsáhlou sbírku dokumentů, kterou Komise shromáždila a která k dnešnímu dni čítá více než 10 tisíc inventárních jednotek. Sbírkou Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970 (sb. KV ČSFR) obsahuje xerokopie dokumentů ze všech nejvýznamnějších českých archivů a z některých archivů ruských, polských, německých, maďarských a bulharských. Ústav pro soudobé dějiny dbá na to, aby sbírka byla v souladu s posledními výsledky historické vědy neustále obohacována o nové a nové materiály.

V listopadu 1992 jsem byl jmenován správcem sbírky Komise a je proto přirozené, že v přítomné disertaci vycházím především z této dokumentační báze. V první řadě jde o dva speciální fondy, fond sociální demokracie a fond KAN, které jsem vytvořil ve fázi heuristické přípravy a vřadil je do sbírky jako její organickou součást. Do těchto speciálních fondů jsem uložil ty archiválie, které nezachytila běžná archivní síť, např. osobní vzpomínky předsedy přípravného výboru sociální demokracie Zdeňka Bechyněho nebo tisky a oběžníky přípravného výboru KANu, jež mi poskytli někteří pamětníci. Další vědomosti jsem čerpal z dokumentů předsednictva ÚV KSČ (fond D), československé vlády (fond C), Útvaru

⁵⁷ DAHRENDORF, Ralf: *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Praha, Evropský kulturní klub 1991.

⁵⁸ HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofia 2000.

⁵⁹ MÜLLER, Karel: *Češi a občanská společnost*. Pojem, problémy, východiska. Praha, Triton 2003.

⁶⁰ PETRUSEK, Miloslav: *Společnosti pozdní doby*. Praha, Slon 2006.

⁶¹ BROKL, Lubomír: *Hledání občanské společnosti*. Praha, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 12/2002.

⁶² PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: TÝŽ: *V kradeném čase*. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993. Praha-Brno, ÚSD-Doplňk 1994.

⁶³ BARTOŠEK, Karel: Občanská společnost v Československu a revolta roku 1968. In: PEČKA, Jindřich (vyd.): *Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana*. Praha, ÚSD 1998.

svodných informací (fond S), z fondu Rozhovory (fond R) a z fondu „Darováno občany“ (fond A), v němž je uložena útlá složka s malou částí původní dokumentace z provenience KANu a „kanistická“ osobní dokumentace Ivana Svitáka.

Kromě sbírky Komise jsem heuristické práce prováděl také v Archivu Národního muzea, kde je deponován nedávno zpracovaný fond K 231. Fond obsahuje především korespondenci, některé písemnosti přípravného výboru a také fotografie z ustavující schůze. I když je to zřejmě jen torzo z původního celku, představuje fond K 231 pozoruhodný unikát, neboť zbylé dvě organizace celý svůj archiv v prvních hodinách po invazi zničily.

Pramenná heuristika by byla neúplná, pokud bych pominul Národní archiv. V něm jsem díky laskavosti tamních archivářů mohl nahlédnout do dosud nezpracovaných písemností civilně-správního úseku ministerstva vnitra. V tomto fondu jsou uloženy doklady o složitých a nejednoznačně interpretovatelných jednání o legalizaci KANu a K 231. Jejich integrální součástí tvoří původní návrhy stanov a podklady a koncepty ministerských úředníků.

Až v poslední době byl plně otevřen Archiv ministerstva vnitra a záhy se ukázalo, že ukrývá nezanedbatelné množství prvořadých pramenů. Klíčový význam pro mé bádání měl zcela zachovalý objektový svazek *Obnova* věnovaný úsilí sociálních demokratů o obnovu strany. Ve svazku je možno nalézt originální sociálně demokratické listiny, které se jinde nezachovaly. Kromě svazku *Obnova* lze v AMV studovat i fond náměstka ministra vnitra A 34, v němž jsou obsaženy souhrnné informace o všech nezávislých občanských organizacích v období od začátku roku 1968 do poloviny roku 1969.

Cenné poznatky jsem čerpal z dokumentace Konfederace politických vězňů. Dokumentace mj. obsahuje autentickou magnetofonovou nahrávku z ustavující schůze K 231 v Plzni 8. května 1968. Členové ústředního přípravného výboru na ní sdělují svým kolegům své představy o budoucí náplni práce K 231 a odhalují důležité souvislosti svého úsilí o legalizaci organizace. Charakterizují rovněž probíhající rozhovory o parametrech budoucího rehabilitačního zákona.

K doplnění některých dílčích údajů ke kandidatuře Rudolfa Battěka do České národní rady mi posloužilo studium v Archivu Parlamentu České republiky, v němž jsem nahlížel do fondu Česká národní rada. V tomto archivu jsou uloženy osobní materiály poslanců a stenografické tisky z úvodních zasedání.

Archivní pramennou heuristiku jsem doplnil důkladným průzkumem dobových novin a časopisů. Média totiž v osmašedesátém tvořila jednu z klíčových součástí občanské společnosti, a proto je zevrubná znalost hlavních témat tehdejšího veřejného diskurzu zcela

samozřejmá. Kromě toho lze studiem tisku překlenout neúplnost a torzovitost pramenné základny. K dispozici jsem měl všechny tehdejší celostátní denníky (*Rudé právo, Práce, Svobodné slovo, Lidová demokracie, Zemědělské noviny, Mladá fronta*) a jeden večerník (*Večerní Praha*). Vedle toho jsem měl v ruce dvanáct týdeníků, čtrnáctidenníků a měsíčníků (*Literární listy, Listy, Kulturní život, Tvář, Reportér, MY 68, Politika, Zítřek, Host do domu, Mladý svět, Obrana lidu, Obroda*). Mimořádný vhled do tématu mi rovněž poskytl původní výstřižkový archiv KANu, který zpracovala Pražská informační služba a který se zachoval díky péči tajemnice výboru Jiřiny Rybáčkové (dříve Mlýnkové).

Dalším klíčovým pramenem při psaní práce mi byly dokumenty tiskem vydané, čili edice dokumentů. Opíral jsem se především o rozsáhlou edici *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, již vydává Ústav pro soudobé dějiny od roku 1993 a jež je rozvržena do jedenácti dílů. Jsem editorem nebo spolueditorem tří svazků této edice, které se přímo vztahují k tématu přítomné disertace. S mými váženými a dnes už bohužel zesnulými kolegy Jindřichem Peckou a Josefem Beldou jsme v letech 1995 a 1998 publikovali druhý díl *Pramenů* věnovaný jednak aktivitám občanské společnosti uvnitř Národní fronty,⁶⁴ jednak sociálním organismům a hnutím vně Národní fronty.⁶⁵ Zmíněný druhý svazek obsahuje rovněž výběr některých stěžejních materiálů k obnově sociální demokracie, ke KANu a ke K 231. Při psaní disertace jsem na některých místech použil formulace z úvodů k oběma svazkům. Kromě dvousvazkového dílu o občanské společnosti jsem také editorem jedenáctého dílu *Pramenů*, který mapuje činnost médií v osmašedesátém.⁶⁶ I tento svazek je vybaven analytickým úvodem, v němž podrobuji mediální oblast v Československu 60. let kriticky pojatému rozboru. Některé (velmi krátké) části tohoto úvodu včetně odkazů na nejdůležitější odbornou literaturu z oblasti mediálních studií jsem včlenil do disertace.

Ostatní díly *Pramenů* užívám ve stejné vysoké míře. Jde především o díl věnovaný Komunistické straně Československa, jehož editory jsou Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil a Jan Moravec.⁶⁷ V tomto díle editoři publikovali velkou část diskuzí předsednictva ÚV KSČ, z

⁶⁴ PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970*, 2. díl, 1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995.

⁶⁵ PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970*, 2. díl, 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1998.

⁶⁶ HOPPE, Jiří (vyd.): *Pražské jaro v médiích*. Výběr z dobové publicistiky. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970*, 11. díl. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2004.

⁶⁷ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970*, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967-květen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999;

kterých lze velmi dobře vyčíst, jaký názor měli členové nejmocnějšího orgánu na média a na nezávislé aktivity občanské společnosti, včetně sociální demokracie, KANu a K 231. Z postojů vedení KSČ vyplývaly pro tyto organizace velmi závažné důsledky, zvláště co se týče legalizace a představ o budoucí podobě politického systému. Opakovaně a v chronologicky pojatém průřezu jsem ve své práci analyzoval a využíval projevy zvláště Alexandra Dubčeka, Oldřicha Černíka, Josefa Smrkovského, Františka Kriegela a Zdeňka Mlynáře. Od stejných editorů pochází i další používaný díl edice, díl věnovaný mezinárodním souvislostem Pražského jara.⁶⁸ Editoři v něm otiskli záznamy z klíčových schůzek československých a sovětských vrcholných představitelů v Drážďanech, v Moskvě a v Čierné nad Tisou. Protokoly ze schůzek dokládají mimořádně ostrý nátlak, jemuž byli českoslovenští politici v souvislosti s působením médií a nezávislých organizací vystaveni. Sovětští lídři na základě jejich činnosti opakovaně poukazovali na to, že v Československu je „kontrarevoluce“ a více či méně otevřeně nabízeli ozbrojenou „pomoc“.

Ani zbylé díly ediční řady Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970 nezůstaly při mém bádání stranou. Hojné informace mi poskytly dokumenty zpracované kolektivem autorů pod vedením Ondřeje Felcmana, kteří se zaměřili na československou vládu.⁶⁹ V tomto svazku jsem našel mimořádně cenné údaje o zákulisních jednání o tzv. zákonném opatření předsednictva Národního shromáždění. Felcman je také vedle Františka Cigánka spolueditorem dílu o Národním shromáždění, z něhož jsem čerpal vědomosti jednak o pokusu schválit ústavní zákon o Národní frontě, jednak o vzniku a parametrech rehabilitačního zákona.⁷⁰

Přirozenou součástí pramenné základny mé práce tvoří literatura memoárového charakteru. Na prvním místě je třeba zmínit paměti tiskového tajemníka přípravného výboru

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen-srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000.

⁶⁸ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 4. díl, 1. svazek: Prosinec 1967 - červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995;

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 4. díl, 2. svazek: Červenec - srpen 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1997.

⁶⁹ FELCMAN, Ondřej a kol. (vyd.): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 8. díl, 1. svazek: Období pražského jara (prosinec 1967-srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000.

⁷⁰ CIGÁNEK, František - FELCMAN, Ondřej (vyd.): *Národní shromáždění*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 3. díl, 1. svazek: Květen-červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2002.

sociální demokracie Přemysla Janýra.⁷¹ Janýr podal systematický a pokud to bylo v jeho silách i úplný výčet své činnosti v osmašedesátém. Jeho osobní pohled na tehdejší děje není ničím nahraditelný a jeho práce mi sloužila jako pevný opěrný bod, z něhož jsem při psaní vycházel. Obdobnou důležitost měly pro mě paměti Jaroslava Brodského, v nichž vylíčil vznik a vývoj K 231 od první myšlenky až k hledání dohody s režimem.⁷² Nesmírně cenné poznatky jsem získal také z nepublikovaného (a k publikaci připraveného) rozhovoru mezi členy Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970 a Ivanem Svitákem, v němž Sviták osvětlil roli, kterou hrál v počátcích KANu. Dílčí, ale zajímavé pohledy poskytli ve svých pamětech např. vedoucí dokumentační komise K 231 Ota Rambousek,⁷³ bývalý ministr zahraničí Jiří Hájek⁷⁴ nebo předseda ústavně právního výboru Národního shromáždění Viktor Knapp.⁷⁵ Dodnes mimořádný význam si podržely paměti tajemníka ÚV KSČ pro státní orgány a organizace Národní fronty Zdeňka Mlynáře, z nichž lze získat představu o tom, jak chtěli komunisté reformovat politický systém a k jakému cíli chtěli dovést „obrodný proces“.⁷⁶ Síla Mlynářových pamětí tkví mj. také v tom, že je z nich cítit autorova upřímná snaha obhlédnout vlastní minulost bez příkras a růžových brýlí.

Metody a termíny

Přítomná disertace je pojata jako empirický rozbor založený na relativně rozsáhlé archivní heuristice a na studiu sekundární literatury. Tomu odpovídá i hlavní zvolená metoda, kterou jsem ve své práci používal. Primárně jde o hermeneutickou metodu, která je odvozena z filozofické a literárněvědní textové interpretace, ale zhusta je přenášena i do jiných humanitních věd, zvláště do historického bádání. Výstižně hermeneutickou metodu popsal významný německý filosof Hans-Georg Gadamer: „Jde jen o to prostě pochopit smysl, význam, záměr toho, co je nám předáno. Jinými slovy jde o to, zachytit vnitřní hodnotu předložených argumentů, a to co nejúplněji, jak jen možno. Rázem se ocitáme v dimenzi záměru, jež je už sama v sobě srozumitelná a vůbec nevyžaduje, abychom si zvláště všímali subjektivity partnera. Smyslem hermeneutického bádání je odkrýt zázrak porozumění...“⁷⁷ Při aplikování takto pojaté hermeneutické metody jsem si byl vědom toho, že moje východisko

⁷¹ JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení Československé sociální demokracie*. Praha, ÚSD 1998.

⁷² BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Praha, Lidové noviny 1990.

⁷³ RAMBOUSEK, Ota: *Paměti lichoběžníka*. Paměti agenta-chodce. Praha, Primus 1999.

⁷⁴ HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997.

⁷⁵ KNAPP, Viktor: *Proměny času*. Vzpomínky nestora české právní vědy. Praha, Prospektrum 1998.

⁷⁶ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremly*. Praha, Mladá fronta 1990.

nemůže nebýt ovlivněno současnou realitou, která by se dala označit jako „demokratická“ a jež v zásadě vychází ze zastupitelské demokracie a konstitucionalismu, z trhu se soukromým vlastnictvím, z oddělení státní správy a samosprávy, z odlišení veřejného a soukromého práva, z autonomie sociálních věd, z kulturní postmoderny a z individuální sociální odpovědnosti. Snažím se však o empatický zpětný pohled a uvědomuji si, že většina současníků roku 1968 v Československu v takovém „demokratickém“ rámci neuvažovala nebo uvažovala jinak. Pro toto téma je takový zpětný empatický pohled velmi důležitý, protože kdyby se badatel na tehdejší děje díval dnešními očima, pak se dozajista zcela mine s porozuměním dobových problémů, kontextů a jevů. Když se komunistický režim v roce 1968 v pokusu o reformu vychýlil ze své orbity dané v hospodářství plánováním a společenským vlastnictvím, v politické oblasti tzv. demokratickým centralismem a vedoucí úlohou strany, v právní oblasti třídním pojetím justice, v oblasti vědy marxismem-leninismem jako základem společenských věd, v kulturní oblasti socialistickým realismem a v etické oblasti společenskou solidaritou,⁷⁸ pak do značné míry směřoval k „demokratickému“ modelu. V mé práci tedy jde také o to, v čem se československý pokus o reformu v roce 1968 blížil k tomu dnešní „demokratickému“ blížil a v čem nikoli.

Výzkum událostí Pražského jara 1968 s sebou přináší mnohé terminologické obtíže. Jedním z centrálních pojmů je pro mne „Pražské jaro 1968“. Jako další centrální pojem užívám sousloví „občanská společnost“, jehož analýzu jsem provedl v první kapitole a tamtéž jsem i stanovil jeho definici. Termíny „mocenské ústředí“ a „centrum moci“ pouze nahrazují označení vedení KSČ (tedy předsednictvo ÚV KSČ, ÚV KSČ a podřízený stranický aparát) a jsou to pro mne čistě účelová synonyma. Termínem „režim“ označuji mechanismus moci po státním převratu v únoru 1948, kdy se v Československu pokoušela monopolně vládnout komunistická strana a kdy komunisté za pomoci represivních složek státu potírali občanská práva a svobody, především právo shromažďovací a spolčovací, cenzurovali a řídili média a instalovali centrálně plánovanou (příkazovou) ekonomiku. Výrazem „organizace“ kvůli zjednodušení pojmenovávám i ta uskupení, pro která by se před jejich právní legalizací asi mělo používat označení „občanská struktura“ nebo „občanské sdružení“.

Při sledování reakcí vedení KSČ na vznik a činnost občanských organizací jsem se zdráhal označovat jeho členy jako „konzervativní“ a „reformní“ komunisty, protože už současníci si uvědomovali, že toto instrumentální dělení je značně nepřesné a každý si pod ním

⁷⁷ GADAMER, Hans-Georg: *Problém dějinného vědomí*. Praha, Filosofia 1994, s. 40.

představuje něco jiného. Tato samotná dobová klasifikace také může být v něčem zavádějící, neboť sloužila i jako způsob vyřizování politických účtů, respektive byla účelově užívána k prosazování zájmů jednotlivých mocenských skupin. Kromě toho, jak konstatovala historička Jitka Vondrová, „ani ti nejdůslednější a nejradičálnější stoupeni reformy nepostupovali důsledně“ a měnili své názory podle toho, kde a před kým je pronášeli. Někteří z nich pak měnili i své pozice. V předsednictvu ÚV KSČ se také nikdy neobjevila otázka „kdo je kdo“ a z toho vyplývá fakt, že členové vedení se navzájem takto neviděli a nehodnotili.⁷⁹

Poděkování

První poděkování patří zesnulému prof. Jindřichu Peckovi, který vzbudil můj zájem o Pražské jaro 1968. Za mnohé vděčím rovněž prof. Eduardu Kubů, jenž se příkladně zhostil úlohy mého školitele a pomohl vtisknout práci dokonalejší podobu. Poslední, ale neméně vřelé poděkování patří kolegovi a příteli Jaroslavu Cuhrovi, který přispěchal na pomoc vždy, když bylo třeba.

⁷⁸ KABELÉ, Jiří: *Z kapitalismu do socialismu a zpět*. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky. Praha, Karolinum 2005, s. 13.

⁷⁹ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, s. 15.

I. OBČANSKÁ SPOLEČNOST A PRAŽSKÉ JARO 1968

Vymezení pojmu: co je občanská společnost

Občanská společnost je fenomén, který svými kořeny tkví hluboko v 17. a 18. století.¹ Souvisí s dvěma souběžnými dějinnými procesy - s americkou a francouzskou politickou revolucí a s anglickou průmyslovou revolucí - které rozhodujícím způsobem zasáhly do dalšího utváření společenských poměrů. Jejich působením byla rozkládána tradiční selsko-řemeslnická poddanská společnost a emancipací evropského středního stavu byla vytvářena moderní industriální občanská společnost.² Občanskou společnost lze od té doby chápat jako ideový koncept stejně jako sociální, politickou či hospodářskou realitu. V zásadě jde o jev, který vyvolal a zároveň potvrdil dualistický koncept novověkého státu, založený na paralele moci a její kontroly v nestátní sféře společnosti.³

Pojem „občanská společnost“ použil už v 80. letech 17. století John Locke ve svých Dvou pojednáních o vládě. Locke tu provedl základní rozlišení „stát-nestát“, přičemž shledal v člověku vlastnosti nutící ho, aby se spojoval do různých společností, z nichž nejvýše stála „politická společnost“. Ta podle něho spočívala na zásadě, že nikdo nemůže být podroben moci druhého bez svého souhlasu. Jen souhlas každého zúčastněného je podmínkou vzniku společenství, která jedná na základě většinového rozhodnutí.⁴ V této konstelaci se také rodily základy moderní demokracie se zásadou rovnosti před zákonem a uznáním vůle většiny. O půl století později na Locka navázal a soustavnější výklad pojmu podal Adam Ferguson v Eseji o dějinách občanské společnosti (1767).⁵ Podle něj byla nově vznikající občanská společnost sama o sobě dobrá, ale nebezpečí viděl v tom, že dělba práce a s ní související rozdělování společnosti na vládců-válečníky a civilisty by mohly vést až k uchopení moci válečníky, což by tento řád zničilo. Fergusonova práce bývá v literatuře označována jako jeden z původních zdrojů používání výrazu občanská společnost.⁶

Oddělení státu a občanské společnosti věnovala značnou pozornost německá klasická filozofie. Kant viděl nejtěžší úkol v tom, jak ustavit takovou občanskou společnost, která by

¹ Některé formulace na následujících dvou stranách byly již publikovány v úvodu edice dokumentů. Viz PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 2. díl, 1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty. Praha-Brno, ÚSD-Doplňek 1995, s. 7-25.

² URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha, Svoboda 1991, s. 140. Viz též KEANE, John: *Občanská společnost a stát*. In: FIALA, Petr - MIKŠ, František (vyd.): *Podzemní univerzita*. Brno, CDK 1993, s. 127.

³ ŠAMALÍK, František: *O politické společnosti*. Brno, Masarykova univerzita 1994, s. 7.

⁴ LOCKE, John: *Dvě pojednání o vládě*. Praha, ČSAV 1965, s. 185.

⁵ FERGUSON, Adam: *An Essay on the History of Civil Society*. Edinburgh, Edinburgh University Press 1966. Citováno dle MILLER, David (vyd.): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno, CDK/Proglas 1995, s. 342.

⁶ GELLNER, Ernest: *Podmínky svobody*. Občanská společnost a její rivalové. Brno, CDK 1997, s. 57-59.

zaručila „univerzální platnost práva“.⁷ Z Hegelovy právní filozofie zase vychází charakteristika občanské společnosti jako souboru lidských aktivit a svazků vstupujících mezi rodinu a stát a zahrnujících ekonomiku, společenské třídy, spolky a péči o veřejné blaho a občanské právo.⁸ Přitom oddělení státu a soukromého života vzniklo až v moderní společnosti, která překonala feudální koncept „stavovské společnosti“. U Hegela se tedy pojem občanské společnosti váže na novověkou (buržoazní) společnost. Marx jej naproti tomu používá omezeně, „ekonomicky“, jako sféru sil a vztahů výroby. Společnost chápal jako systém pracovních činností a potřeb a stát jako oficiální souhrn sociálních aktivit, zájmů a potřeb. Proto v souvislosti s kritikou Hegelovy filozofie práva zdůrazňoval, že podstatu občanské společnosti je nutno hledat v politické ekonomii.⁹

Ve stejné době o občanské společnosti přemýšlel i francouzský politik a historik Alexis de Tocqueville, který byl fascinován nezadržitelným a všeobecným nástupem demokracie, zvláště v Americe. Vyzdvihoval především tamější rovnost podmínek jevící se jako středobod veškerého dění a podmiňující všechny jednotlivé společenské jevy, občanskou společnost nevyjímaje. Demokracii chápal jako nekonečný proces, jako cestu, na níž se každodenně střetávají tisíce individuálních zájmů. Ideu občanské společnosti Toqueville rozšířil o dva zásadní poznatky. Na prvním místě lze uvést fakt, že Toqueville byl silným zastáncem decentralizace, a to nejen politického systému, ale i veřejnosti. Samospráva, dělba moci a organizovanost občanů v četných centrech totiž přirozeně působí proti úpadku občanských ctností i proti pokusům o uchvácení moci. Druhý, ale neméně významný Toquevillův poznatek tkvěl v konstatování, že svoboda tisku má zásadní a určující vliv na kvalitu občanské společnosti a že v konečném důsledku vede ke svobodě národa.¹⁰

Po druhé světové válce koncepty občanské společnosti svébytně obohatil rakouský filozof Karl Raimund Popper, který aplikoval svou teorii fability (omylnosti) na sociální téma.¹¹ Za klíčovou otázku považoval kontrolu moci. Při přemýšlení o struktuře a funkci politických institucí se vyslovil pro to, aby se chyby a omyly odstraňovaly průběžně, tj. reformou, nikoli revolucí. Občanské organizace podle něho stojí na tradici a násilný zvrát vede k jejich zániku. Ve své hlavní práci *Otevřená společnost a její nepřátelé* dospěl k závěru,

⁷ KANT, Immanuel: *O svazu národů. Myšlenky k všeobecným dějinám ve světoobčanském smyslu*. Brno 1924, s. 30 n.

⁸ HEGEL, Georg. W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha, Academia 1992, s. 219-273.

⁹ KEANE, John: *Občanská společnost...*, s. 147.

¹⁰ TOCQUEVILLE, Alexis de: *Demokracie v Americe I*. Praha, Knihovna Lidových novin 1992, s. 65-72 a 136-142.

¹¹ Blíže viz ŠAMALÍK, František: *Občanská společnost v moderním státě*. Brno, Doplněk 1995, s. 8; MÜLLER, Karel: *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*. Praha, Triton 2003, s. 30; ŽÁK, Václav: *Filozof otevřené společnosti*. In: *Listy* 1/1995, s. 108.

že nechce-li se lidstvo vrátit k animálnímu stavu, má jedinou možnost, a tou je otevřená (občanská) společnost.¹²

V soudobé politologické a sociologické literatuře se v zásadě rozlišuje mezi politickou společností, tj. oblastí veřejné moci a státního donucení, a občanskou společností jako souhrnem nestátních institucí a sociálních organismů.¹³ Občanská společnost je dnes všeobecně chápána jako základní předpoklad svobody a jako záruka demokracie, ale přitom je třeba mít na zřeteli, že žádná společnost na světě nepředstavuje zářící vzor občanské společnosti.¹⁴ Jde tu o společenství mezi živými, mrtvými i ještě nenarozenými, které vzniká a obnovuje se po celé generace. Složitě předivo skupin, organizací a spolků, ale též zvyků, intelektuálních hodnot a mravních norem vytváří zábrany proti uzurpaci mocenských pozic. Síť autonomních institucí řízených z mnoha center, která podpírají zmíněné hodnoty a mravy přežívající v rodinném prostředí, nelze totiž tak snadno zničit monopolní silou státu nebo politické strany. Proto také velký teoretik občanské společnosti Ralf Dahrendorf uvažuje o občanské společnosti jako „o kotvišti ústavy svobody včetně jejich politických i hospodářských prvků“, a dodává, že je „potřeba obojího, i občanské společnosti i státu, ale oba mají svůj vlastní důvod k existenci a svou vlastní autonomní skutečnost“.¹⁵ Ohledně struktury občanské společnosti Dahrendorf dále tvrdí, že „občanská společnost je tvořivý chaos, množství překrývajících se sdružení, z nichž každé má svůj vlastní *raison d'être*, a často i své dějiny a své vlastní formy členství“.¹⁶ Světově proslulý filosof, sociolog a antropolog Ernest Gellner zase za nejjednodušší, okamžitou a intuitivně zřejmou definici občanské společnosti považuje „takový soubor nevládních institucí, který je dost silný, aby mohl fungovat jako protiváha státu, a zatímco ponechává státu funkce garanta míru a arbitra zásadních zájmů, zabraňuje mu atomizovat zbytek společnosti a ovládnout ho“.¹⁷ Působivé koncepce v tomto směru předkládá rovněž německý sociolog Jürgen Habermas, který charakterizoval institucionální jádro občanské společnosti jako „nestátní a neekonomické svazky na dobrovolném základě, které sahají od církví, kulturních spolků a akademií přes nezávislá média, sportovní spolky, debatní kluby, občanská fóra a občanské iniciativy až k

¹² POPPER, Karl R.: *Otevřená společnost a její nepřítel*. Praha, ISE (edice Oikúmené) 1994, s. 180.

¹³ Blíže viz ŠAMALÍK, F.: *O politické společnosti...*, s. 7.

¹⁴ SHILS, Edward: Občanský étos a občanská společnost. In: BANFIELD, Edward C. (vyd.): *Občanské ctnosti*. Praha, Victoria publishing 1995, s. 19.

¹⁵ DAHRENDORF, Ralf: *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Praha, Evropský kulturní klub 1991, s. 94. Viz též PETRUSEK, Miloslav: *Společnosti pozdní doby*. Praha, Slon 2006, s. 231.

¹⁶ DAHRENDORF, Ralf: *Svoboda a sociální vazby*. In: Liberální společnost. Praha, Filosofický ústav AV ČR 1994, s. 15.

¹⁷ GELLNER, E.: *Podmínky svobody...*, s. 10.

profesním sdružením, politickým stranám, odborům a alternativním institucím“.¹⁸ Neméně inspirativní je také anglický levicový myslitel John Keane, který ve svých pracích hledí kupředu a vyzývá k „zachování a novému definování hranic mezi občanskou společností a státem prostřednictvím dvou nezávislých a simultánních procesů: rozšiřování sociální rovnosti a svobody a nového uspořádání a demokratizace státu“.¹⁹

Jak je z předchozího přehledu zřejmé, pojem občanské společnosti je předmětem stálých diskusí a jeho kontury se ztrácejí v mnohosti pojetí. Patří k nejmlhavějším a nejrozpornějším pojmům politické vědy i sociologie. Jak podotýká český sociolog Lubomír Brokl „tento pojem je v nepřehledném množství publikací rozvíjen řadou variací, na jejichž základě může často vznikat dojem, jakoby tatáž občanská společnost, zmiňovaná různými autory, byla několika odlišnými občanskými společnostmi současně“.²⁰ Proto ani odpověď na prostou otázku, co byla a je česká občanská společnost, nemůže být jednoznačná a vyčerpávající. Nejrozsáhlejší domácí práci o občanské společnosti napsal právník a politolog František Šamalík, přistupující k tématu z hlediska politické filozofie a politologie, který však nedokázal vtisknout textu čtenářsky přehlednou strukturu.²¹ Mimořádně zdařilé studie v poslední době píše např. brněnský sociolog Radim Marada²² nebo Petra Rakušanová a Barbora Stašková z pražského Sociologického ústavu AV ČR²³. Marie Dohnalová z Fakulty humanitních studií UK v Praze a Jaroslav Malina z Přírodovědecké fakulty MU v Brně dokonce publikovali rozsáhlý Slovník antropologie občanské společnosti.²⁴ Pro účely této disertace však snad postačí podrobnější zmínka jen o třech pracích, v nichž je fenomén české občanské společnosti pojednán v historickém kontextu.

O konceptualizaci a charakteristiku české občanské společnosti se pokusil Petr Pithart v nedlouhé stati *Občanská společnost a stát*.²⁵ Občanskou společnost definuje bez obvyklého přihlídnutí k historickým konceptům záměrně zjednodušeně jako „společnost minus stát“. Pithartovu občanskou společnost tvoří na státu nezávislá infrastruktura dobrovolných, autonomních institucí, působících vesměs po horizontálních společenské komunikace. Při

¹⁸ HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofia 2000, s. 46.

¹⁹ KEANE, John: *Democracy and Civil Society. On the Predicament of European Socialism*. London 1988, s. 14.

²⁰ BROKL, Lubomír: *Hledání občanské společnosti*. Praha, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 12/2002, s. 5.

²¹ ŠAMALÍK, František: *Občanská společnost v moderním státě*. Brno, Doplněk 1995.

²² MARADA, Radim (vyd.): *Dilemata občanské společnosti*. Sociální studia 1/2005. Brno, Fakulta sociálních studií MU 2005.

²³ RAKUŠANOVÁ, Petra - STAŠKOVÁ, Barbora: *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha, Professional publishing 2007.

²⁴ DOHNALOVÁ, Marie - MALINA, Jaroslav (vyd.): *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno, CERM 2006.

²⁵ PITHART, Petr: *Občanská společnost a stát*. In: KUNC, Jiří (vyd.): *Demokracie a ústavnost*. Praha, Univerzita Karlova 1996, s. 200-207.

přemýšlení o minulosti Pithart vidí logickou linii mezi politickým systémem První republiky a poválečným systémem „uzavřené plurality“ Národní fronty, reagujícím na přebujelost předválečného politického stranictví. Ve výsledku tak Pithart neskrývá skepsi, co se týče minulosti, přítomnosti a budoucnosti české občanské společnosti. Má za to, že stát byl a je v českém prostředí příliš silný, že pomalu a spíše nedobrovolně ustupuje občanské společnosti a že pro její aktivity nevytváří příliš povzbudivé klima.

Další významná práce, o níž je zapotřebí se zde zmínit, nese název Hledání občanské společnosti a sepsal ji již jednou zmiňovaný sociolog Lubomír Brokl. Stejně jako Pithart i Brokl kombinuje teoretický a empirický přístup k tématu. Dějiny české občanské společnosti přehlíží až po roce 1989. Léta 1948-89 jsou pro něj léty, kdy se o občanské společnosti nedá hovořit, protože tehdy existovala jen „atomizovaná individua totalitární společnosti“, nikoli plnoprávní občané. Brokl však ani v devadesátých letech 20. století ještě nevidí „skutečnou občanskou společnost“; ve výzkumu z první poloviny 90. let Brokl shledal „nepřítomnost znaků životné občanské společnosti“, což považoval za důsledek jejího zničení totalitním režimem. Oproti Ralfu Dahrendorfovi, který zastává názor, že občanská společnost vzniká nejdříve po šedesáti letech nepřerušného vývoje, Brokl očekává vytvoření takové společnosti „za jednu až dvě generace“. Česká občanská společnost je podle Brokla i dnes stále v etapě vzniku, ale do budoucna hledí s optimismem, neboť v ní objevuje „přirozené tíhnutí občanů ke skutečné občanské společnosti“.²⁶

V mnoha směrech průkopnická je pak kniha Karla Müllera Češi a občanská společnost. Autor, stejně jako Pithart s Broklem, práci pojal jako teoreticko-empirickou analýzu, v jejíž první - teoretické - části provedl důkladný rozbor pojmu a ve druhé - empirické - se pokusil nabídnout syntetický pohled na českou občanskou společnost od jejího vzniku až do současnosti. Ve vývoji české občanské společnosti vidí tři charakteristické etapy, z nichž první začíná v polovině 19. století a končí rokem 1938, druhou nazývá etapou nesvobody a vymezuje ji lety 1938 a 1989 a třetí dosud trvající etapa se odvíjí od demokratického převratu v roce 1989. Müller si ovšem předem stanovil poněkud sporný „generalizující koncept“, v jehož rámci se snaží dokázat, že „současné předpoklady a podmínky české občanské společnosti jsou do značné míry dědictvím autostereotypů zde ukotvených [tj. v polovině 19. stol.- pozn. J. H.] a že jejich mezigenerační předávání v nových podmínkách následujících období jim sice dává specifickou dynamiku, avšak v zásadě nemění jejich charakter“. Těžiště jeho knihy proto spočívá v líčení zrodu a rozvoje české občanské

²⁶ BROKL, L.: *Hledání občanské společnosti...*, s. 86.

společnosti do roku 1938. Osudy občanské společnosti v období obou totalitních režimů sleduje jen okrajově, resp. tvrdí, že „není třeba se zde podrobně zabývat konkrétními peripetemi české občanské společnosti v průběhu dvou po sobě následujících totalitních režimů“. V zásadě stejný postup zvolil i pro období po roce 1989. Na otázku po existenci české občanské společnosti Müller odpovídá záměrně nejednoznačně. Odpověď koncipuje jako charakteristiku kvalit občanské společnosti v té které etapě podle jím zvolené periodizace a šablony. V první etapě si česká občanská společnost z důvodů specifické emancipace osvojila defenzivní stereotyp národně-spoolečenské jednoty s nedostatečnou identifikací se státem. Ruku v ruce s tím šlo neúspěšné přijímání myšlenek ekonomického liberalismu a nedostatek smyslu pro zájmový konflikt a názorový pluralismus. Nedostatečná identifikace se státem a defenzivní stereotyp národní existence byl podle Müllera v období První republiky přetaven do nekritičnosti společnosti vůči státu. Ani v jednom případě tak nezískává dualita občanské společnosti a státu kritickou a legitimizační dynamiku. V období obou totalitních režimů vidí Müller destrukci či téměř úplnou destrukci občanské společnosti a přirozené vyústění předpokladů a charakteristik dřívějších etap. Přitom se nezmiňuje o tom, že se tehdy přibližně v desetiletých cyklech opakovaly rozsáhlé čistky a represe (po roce 1938, po roce 1948, 1958, po roce 1968 a po roce 1977), které zasáhly v drtivé většině právě nejvýraznější občanské aktivisty, což na ostatní společnost mělo působit a působilo jako výstraha. Za hlavní kulturně civilizační předpoklad dnešního rozvoje občanské společnosti autor považuje „nedostatečné vztahy důvěry a robustní vztahy nedůvěry“. Po takto pojaté argumentaci dochází Karel Müller k závěru (který snad platí i pro první dvě etapy), že „kvalita občanské společnosti ... u nás není v dostatečné míře prokazatelně přítomna; nelze proto hovořit o existenci plnohodnotné české občanské společnosti“.²⁷

Tázání po existenci a kvalitách české občanské společnosti se u vědomí Müllerova jasného závěru stane ještě složitější, pokud bude položena otázka, zda lze výraz „občanská společnost“ použít pro nestátní a nadrodinné aktivity v období Pražského jara 1968. Odpovídat na tuto otázku se dá v zásadě z pěti různých úhlů pohledu. Především je na místě položit protioptázku, zda se pro celý tento nadrodinný a nestátní prostor nabízí jiný - příhodnější - termín. Pojem „občanská společnost“ byl podle předního českého sociologa Miloslava Petruska znovuobjeven v 70. a 80. letech 20. století v zemích svobodného světa, v době, kdy začal západní pojmenovávací boom. Hluboké a převratně rychlé socioekonomické procesy v západní Evropě a v USA totiž společně se vznikem společnosti masových médií

²⁷ MÜLLER, K.: *Češi a občanská společnost...*, s. 229.

vedly k tomu, že bylo třeba pojmenovávat stále nové a nové, historicky bezprecedentní jevy. Jak Petrussek podotýká, v posledních třech desetiletích se pro „společnosti pozdní doby“ v sociologii objevilo více než tři sta různých pojmenování, z nichž jedno je právě „občanská společnost“.²⁸ Západní sociální a politická věda vzkřísila tento „archaický pojem vytažený ze zaprášené zbrojnice 19. století a dávno zapomenutý“ jen proto, aby jím označila „ostrůvky svobody“ v zemích sovětského bloku, tedy disidentské iniciativy a iniciativy šedé zóny, které se tvořily ve stále hojnější míře od poloviny 70. let a zvláště pak po nástupu Michaila Gorbačova k moci. Na východě, přesněji řečeno v Polsku, v Maďarsku a v Československu, tehdy občané potřebovali nový ideál, kontra-vizi, jež byla nakonec nalezena v pojmu i jevu občanské společnosti. Tato kontra-vize stála na myšlence institucionální a ideologické plurality, která bránila ustavení monopolu moci a pravdy a která vyvažovala státní instituce. Východoevropské volání po občanské společnosti připomnělo obyvatelům západu, co vlastně mají a čeho by si měli vážit.²⁹ Podle již jednou citovaného Petruska není sporu o tom, že téma občanské společnosti se objevilo jako velké světové sociologické a politologické téma právě v souvislosti se zápasem Východoevropanů proti totalitnímu státu.³⁰ Na přísně logickou námitku, že totalitní forma vlády přirozeně vylučuje prostou existenci občanské společnosti, lze odpovědět tím, že např. světoznámý teoretik občanské společnosti Ralf Dahrendorf nepochybuje o existenci občanských společností „v neliberálních poměrech“, kde se tyto společnosti stávají přirozeně „ztělesněním opozice proti státu“.³¹ Plně toto tvrzení dokládá i Ernest Gellner, který uvedl, že „určitá kvalita pojmu občanské společnosti se stává ústředním sloganem při demontáži marxistické společnosti“.³² V českém prostředí na možnost existence občanské společnosti v totalitním státě výslovně poukazuje Karel Müller, i když je to podle něj existence bez obvyklé kvality a struktury.³³ Z tohoto pohledu je snad zřejmé, že v době, kdy existovala svobodná média, vznikalo svobodné veřejné mínění a vznikaly a emancipovaly se jednotlivé občanské organizace, tedy v době Pražského jara 1968, je plně na místě hovořit o občanské společnosti.

Druhý úhel pohledu nabízí četba historických studií o Pražském jaru 1968. Pojem občanská společnost s většími či menšími rozpaky používají mnozí renomovaní čeští historikové. Na prvním místě je třeba zmínit Karla Kaplana a jeho nepublikovanou, více než

²⁸ Blíže viz PETRUSEK, M.: *Společnosti pozdní doby...*, s. 15-16.

²⁹ GELLNER, E.: *Podmínky svobody...*, s. 10-16.

³⁰ Blíže viz PETRUSEK, M.: *Společnosti pozdní doby...*, s. 225-226.

³¹ DAHRENDORF, Ralf: Svoboda a sociální vazby. In: *Liberální společnost*. Praha, Filosofický ústav AV ČR 1994, s. 15.

³² GELLNER, E.: *Podmínky svobody...*, s. 50.

³³ MÜLLER, K.: *Češi a občanská společnost...*, s.192.

pětisetstránkovou práci Československá reforma 1968. Kaplan bez váhání označuje občanské aktivity Pražského jara jako obnovování občanské společnosti a pokládá je za nejvýznamnější změnu v politickém životě země, která se stala „nejdůležitějším faktorem politického systému“.³⁴ Naopak Vilém Prečan v brilantní studii Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968 neskrývá pochyby o tom, zda lze hovořit „o počátcích znovuzrození občanské společnosti v Československu“, na druhé straně ale má za to, že „tendence, intuitivní směřování k takovému cíli, vůle různých společenských subjektů vytvořit základy občanské společnosti, i když se tomu tehdy říkalo jinak, nepochybně existovaly“.³⁵ Oproti tomu Karel Bartošek, který se v 80. letech ve Francii soustavně věnoval výzkumu občanských společností v komunistických režimech a na toto téma tam i publikoval, ve stati Občanská společnost v Československu a revolta roku 1968 datuje znovuzrození české občanské společnosti již do roku 1963, odkdy „se tento fenomén renesance občanské společnosti stal zřejmým v kultuře a veřejném mínění“. Důkazy o existenci občanské společnosti v roce 1968 pak vidí jednak v mediální explozi, jednak v tom, že politickou porážku okupantů ve dnech po 21. srpnu způsobila organizovaná občanská společnost.³⁶ A konečně termín občanská společnost s jistotou používal i kolektiv autorů dvoudílné syntézy Československo roku 1968.³⁷

Třetí úhel pohledu na oprávněnost či neoprávněnost užívání pojmu občanská společnost pro období Pražského jara 1968 lze objevit v dobové publicistice. V tisku tehdy vyšly dva články, v nichž je termín občanská společnost používán v aktuálním kontextu, což poněkud poopravuje shora zmíněnou Petruskovu tezi o tom, že jde o termín 70. a 80. let. Prvním z nich je vynikající úvaha Václava Müllera Co je to socialismus?, uveřejněná v květnu 1968 v týdeníku Literární listy. Müller tu psal o společenských silách, které nedovolí návrat do minulosti, což je mimo jiné důkaz „mravní obrody znovu se konstituující občanské společnosti.“³⁸ Druhý článek s názvem Listopadové modality publikoval slovenský sociolog působící v Čechách Michal Lakatoš v časopisu Zítřek až po srpnu 1968. Lakatoš v článku psal o vzájemném vztahu KSČ a občanské společnosti před a po listopadovém plénu ÚV KSČ.

³⁴ KAPLAN, Karel: *Československá reforma 1968*. Nепublikovaný rukopis, s. 331.

³⁵ PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: TÝŽ: *V kradeném čase*. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993. Praha-Brno, ÚSD-Doplňek 1994, s. 134.

³⁶ BARTOŠEK, Karel: Občanská společnost v Československu a revolta roku 1968. In: PECKA, Jindřich (vyd.): *Acta contemporanea*. K pětadesátinám Viléma Prečana. Praha, ÚSD 1998, s. 16-18.

³⁷ KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968*. 1. díl: obrodný proces. Praha, Parta 1993; MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968*. 2. díl: počátky normalizace. Praha, Parta 1993.

³⁸ *Literární listy*, roč. I., č. 13, 23.5.1968, s. 1 a 3. Viz též HOPPE, Jiří (vyd.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 11. díl. Praha – Brno, ÚSD – Doplňek 2004, dok. č. 45, s. 195.

Lakatoš se smutkem pozoroval „zúžení prostoru veřejného mínění“ a „zničení toho, co je nutné k fungování plného vlivu občanské společnosti na politiku“, ale do budoucna varoval před tím, že takový postup narazí na odpor občanské společnosti.³⁹

Čtvrtý úhel pohledu je odvozen od faktu, že v osmašedesátém se česká občanská společnost znovuobnovovala přesně po dvaceti letech, a proto zde ještě mezi lidmi existovalo silné intuitivní povědomí o jejích kvalitách. Angažovaní občané mohli v době Pražského jara navázat na přebohaté tradice První a částečně i Třetí republiky. Tyto tradice sice celých dvacet let ležely pod viditelným povrchem dění, ale byly pevně uloženy v paměti lidí, kteří První republiku a Třetí republiku zažili. Občanskou společnost snad bylo možno rozbít institucionálně, ale její předúnoroví aktéři jako nositelé paměti podle poznaných hodnot nejen žili, ale předávali je též svým potomkům v rodinném prostředí jako hodnotu, kterou nelze ani vykořenit ani násilím uvrhnout v zapomnění. Přestože se za dvacet let zcela přeměnila společenská struktura, tento proces začal zcela přirozeně a spontánně.

Pátý úhel pohledu souvisí s tázáním, zda se v osmašedesátém občanská společnost obnovovala či vznikala. Vzhledem k tomu, že od zániku občanské společnosti uplynulo pouze dvacet let a účastníky veřejného dění byli lidé, kteří občanskou společnost po válce tvořili a modelovali, pak je asi vhodné mluvit o obnově. Tomu by odpovídala i skutečnost, že celá řada občanských iniciativ se zcela otevřeně hlásila ke svým předchůdkyním ze svobodných poměrů. Jde například o obnovování sociální demokracie, Junáka a Federace lokomotivních čet. Na druhé straně muselo poúnorové dvacetiletí celou občanskou sféru hluboce poznamenat. Jak konstatuje český politolog Vladimír V. Kusin, občanské iniciativy vznikaly jako výsledek zcela zvláštního specifického československého vývoje v 60. letech; některé z nich měly za sebou slučovací proces (Koordinační výbor tvůrčích svazů), některé se rodily kvůli nově pocíťovaným požadavkům (Společnost pro lidská práva, KAN, K 231), mnohé využily Pražské jaro jako výzvu k redefinování a znovuobnovení svých cílů a metod (nekomunistické politické strany) a jiné se pak etablovaly jako „ad hoc skupinové útvary“ (petice, podpisové akce).⁴⁰ Byly tu tedy přítomny jak prvky svědčící o obnově občanské společnosti, tak prvky dokládající její vznik.

Sečteno a podtrženo: z těchto pěti úhlů pohledu se zdá být zřejmé, že termín občanská společnost se dá použít i pro období Pražského jara 1968. V dalším textu pak občanskou společnost chápu v souladu s definicí sociologa Lubomíra Sochora „jako úhrn společenských institucí, nad-rodinných a současně ne-státních, v nichž se shromažďují členové společnosti s

³⁹ *Zitřek*, roč. I., č. 8, 27.11.1968, s. 1 a 3. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro...*, dok. č. 77, s. 290-293.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 211-213.

cílem koordinovat svou činnost, přičemž vyjadřují své vlastní (zvláštní) smýšlení a zájmy“. Do takto pojaté občanské společnosti založené na tržním hospodářství a buržoazně demokratických svobodách patří instituce a organismy nezávislé na státní moci, zejména pak veřejné mínění opírající se o svobodná média, politické strany (bez KSČ), společenské organizace, odbory, církve, kulturní, sportovní a zájmové spolky, debatní kluby, alternativní instituce atd.⁴¹

Před Pražským jarem

Přemýšlet o občanské společnosti v období Pražského jara 1968 není možné bez alespoň letmého ohlédnutí do minulosti. Pro českou občanskou společnost totiž znamenal státní převrat v roce 1948 zásadní zlom. Komunistický represivní aparát se nejprve soustředil na politické strany, které ihned po únorové krizi přestaly existovat jako svébytné subjekty. Vzápětí represe zasáhly drtivou většinu spolků, sdružení, církví, tisku, celý dlouhodobě vznikající systém vzájemných vazeb a reflexů. Politické a sociální změny vedly v krátké době k destrukci tradičně rozvrstvené společnosti. Celé sociální skupiny, převážně ty, které byly hlavními nositeli hodnot svobodné občanské společnosti, ztratily podmínky pro svoji prostou existenci a zanikly. Hloubku poúnorových změn potvrdila čísla shromážděná pro komunistické vedení v roce 1967: v roce 1948 bylo v českých zemích registrováno 45 113 spolků (12 002 na Slovensku), v roce 1967 to bylo už jen 650 spolků (150 na Slovensku); v Praze ve stejném období počet spolků klesl z 4 359 na 120.⁴²

Osnovu pro činnost okleštěných zbytků občanské společnosti vytvořila po únoru 1948 „obrozená“ Národní fronta Čechů a Slováků, kterou sám Gottwald označil jako „fasádu“.⁴³ Stala se jakousi náhražkovou strukturou občanské společnosti - její reglementovanou podobou, resp. karikaturou.⁴⁴ Spolky a organizace, které přežily popřevratovou perzekuci, byly pomocí akčních výborů Národní fronty nuceny změnit vedoucí funkcionáře a upravit svoji činnost tak, aby zapadala do modelu „převodových pák“. K zjednodušení kontroly a ovládnutí systému Národní fronty přispěl zákon č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích, který byl koncipován záměrně tak, aby se těžiště sdružování přesunulo do celostátních

⁴¹ BARTOŠEK, K.: *Občanská společnost...*, s. 14.

⁴² KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Díl III.: Změny ve společnosti. Díl IV.: Struktura moci. Brno, Doplněk 2002, s. 336.

⁴³ „Potřebujeme tuto fasádu. Byli bychom hloupí, kdybychom tuto fasádu strhli, když ji máme a můžeme mít.“ Viz KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948-1953*. Praha, SPN 1991, s. 25.

⁴⁴ Karel Müller, zřejmě inspirovaný Habermasem, hovoří o „kolonizaci“ společnosti ze strany státu. Müller také konstatuje, že „díky předcházejícím obdobím nelze zcela jednoznačně hovořit o absenci české občanské společnosti, rozhodně ale můžeme hovořit o její nefunkčnosti nebo nedostatečné kvalitě“. Viz MÜLLER, K.: *Češi a občanská společnost...*, s. 191-192.

masových organizací. Řízením těchto organizací byli pověřováni výhradně komunisté, kteří byli závazně úkolováni mocenským centrem a kteří rozhodovali o personálním složení a o vnitřních změnách. Podobné direktivní schéma i bez stranického klíče existovalo pokud se jednalo o nekomunistické strany, církve, spolky, tisk apod. Každý člen nějaké organizace Národní fronty se měl stát současně nástrojem a vykonavatelem příkazů státní moci.⁴⁵

Na počátku šedesátých let se objevily náznaky, že zničení občanské společnosti nebylo možno považovat z úplné. Prvopočátek lze hledat v roce 1962 na XII. sjezdu KSČ, kde v souvislosti s rehabilitacemi a s hospodářskými těžkostmi režimu vyhlásili komunisté tezi, že „kritika chyb a veřejná polemika je přípustná a že bez ní není možný pokrok“. V letech 1962-1964 se přes Československo přelila silná vlna veřejné kritiky, která se soustřeďovala především na starosti každodenního života, obchod a služby, veřejnou dopravu a samosprávu. Veřejná kritika (tehdy „komunální kritika“) tvořila svérázný projev veřejného mínění. Zaznívala nejen z médií, tedy z tisku, z rozhlasu, z televize a z filmu, ale i ze schůzí různých organizací, z kabaretů, z divadel, ze studentských majálesů a veřejných shromáždění. Měla dvojí zásadní význam: podněcovala zájem o věci veřejné a přiváděla čím dál širší okruh občanů k názoru o nutnosti zásadních změn režimu. Centrum moci kritiku vítalo, protože uvolňovala napětí ve společnosti, ale zároveň ji hlídalo, aby byla lokálně ohraničena a aby byla přísně apolitická.⁴⁶ Veřejná kritika však nepřinášela kýžené ovoce ani veřejnosti, ani režimu. Po několika letech zevšedněla, protože kritizované instituce, podniky a osoby na ni nijak nereagovaly a nesnažily se o nápravu.⁴⁷

Přirozeným tlumočnickem veřejné kritiky a veřejného mínění byli novináři a média, tedy tisk, rozhlas a televize. Počet novinářů se v polovině šedesátých let stabilně pohyboval okolo 4, 5 tisíc. Kromě obou elektronických médií existovalo těsně před Pražským jarem 1160 různých novinových titulů. Jednorázový náklad tisku činil 20, 1 milionů kusů.⁴⁸ Na konci roku 1967 vlastnilo televizní koncesi už 2 599 766 občanů; rozhlasovou dokonce 7 milionů.⁴⁹

⁴⁵ KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy 1968...*, s. 336-337.

⁴⁶ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968 ...*, s. 142-144.

⁴⁷ Jako příklad lze uvést zkušenost „běžného“ občana, scenáristy Pavla Juráčka, z ledna 1965: „Máme už tři neděle rozhozený byt. V hale pracují dva lidé s autogenem a zedník proráží zdi. Ale ze všeho nejvíc pijí pivo a sedí, protože jim stále něco chybí. Kdyby měli všechno, co potřebují, byli by prý hotovi během pěti dnů; zítra však načnou čtvrtý týden. Budou si v hale povídat a čekat, jestli jim přivezou radiátory. Pátral jsem, jestli existuje zákon, který by měl něco proti tomu. Neexistuje. Když Veronika [Juráčková žena - pozn. J. H.] řekla jejich vedoucímu, že má v Rudém právu známou a že to do něj napíše, vedoucí se usmál a poznamenal, že Rudé právo nečte.“ JURÁČEK, Pavel: *Deník (1959-1974)*. Praha, Národní filmový archiv 2003, s. 348-349.

⁴⁸ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 145-146.

⁴⁹ HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, s. 20-21.

Média v Československu byla, stejně jako v ostatních státech sovětského bloku, přímým nástrojem moci.⁵⁰ Měla funkci angažovaného zprostředkovatele pokynů mocenského centra, který vzdělává obyvatelstvo a utváří veřejné mínění. Každý běžný občan, a tím více funkcionář některého ze státních či stranických aparátů věděl, že vše, co zveřejnily sdělovací prostředky, bylo předem projednáno v mocenské struktuře. Veřejně vyslovený názor platil za názor „schválený“, za názor, se kterým souhlasí i oficiální místa. Informace a komentáře, publikované v médiích, měly pro občana hodnotu symbolů, zašifrovaných pokynů o tom, co se smí, nesmí anebo naopak musí dělat.⁵¹ Základní rysy československých médií lze podle této obecné charakteristiky shrnout do tří následujících bodů: a) média sloužila KSC k ovládnutí společnosti a k prosazování její politiky; b) média byla závislá na jednom centru a řízená z jednoho centra; c) média byla nástrojem ideologického boje.⁵²

Mocenským záměrům KSC byl uzpůsoben jak cenzurní systém, tak mediální legislativa. Dohled nad periodiky a rozhlasem vykonával po únorovém převratu 1948 tiskový odbor ÚV KSC a tiskoví referenti v krajských a okresních aparátech strany. Od roku 1952 se komunistické vedení snažilo legislativně nezakotvenou cenzurní agendu převést ze stranického aparátu na stát, a proto československá vláda tajným usnesením č. 17 ze dne 22. dubna 1953 zřídila úřad státního tiskového dohledu (od roku 1954 nazván Hlavní správa tiskového dohledu), který vznikl jako „neveřejný orgán vlády“ a organizačně byl vřazen do struktury ministerstva vnitra.⁵³ V polovině 60. let v přímé souvislosti s částečnou nápravou justičních zločinů a „deformací socialismu“ měla mediální legislativa získat jasnější pravidla. Tři roky připravovaný tiskový zákon z 25. října 1966 (č. 81/1966 Sb.) již obsahoval paragraf o zřízení tzv. Ústřední publikační správy, jímž se dosud „tajný“ cenzurní úřad stal legální součástí státní správy pod pravomocí ministra vnitra.⁵⁴ Akční rádius cenzury zasahoval veškeré informace, „jejichž obsah je zaměřen proti politické a ideové linii státu“ a „jejichž obsahem by byly prokazatelně poškozeny celospolečenské zájmy, zabezpečované ústředními státními a společenskými orgány“.⁵⁵ Nový zákon rovněž stanovil mechanismus, jímž se měla

⁵⁰JIRÁK, Jan - KÖPPLOVÁ, Barbara: *Média a společnost*. Stručný úvod do studia médií a mediální komunikace. Praha, Portál 2003, s. 62.

⁵¹MLYNÁŘ, Zdeněk: *Problémy politického systému*. Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR. Kolín nad Rýnem, Knižnice Listů, sv. 2, nedatováno, s. 20-21.

⁵²HAVLÍČEK, Dušan: *Veřejná informace v sovětských politických systémech*. ÚSD, Sb. KV ČSFR, ST 3a, s. 7.

⁵³KAPLAN, Karel - TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994, s. 14-17.

⁵⁴HAVLÍČEK, Dušan: *Masová komunikace v Československu 1956-1968: Příspěvek ke studiu informačních procesů a hromadných sdělovacích prostředků v politickém systému „reálného socialismu“*. Ženeva 1980-1981, s. 15.

⁵⁵Vládní nařízení č. 119 ze dne 21. prosince 1966, kterým se vydává statut Ústřední publikační správy. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, ročník 1966, částka 48, vydána dne 27. prosince 1966, s. 623.

kontrola médií uskutečňovat. Za obsah zveřejňovaných informací odpovídali šéfredaktoři, kteří byli povinni předkládat připravované materiály Ústřední publikační správě s dostatečným předstihem. Ještě před přijetím nového tiskového zákona si režim pojistil plnou kontrolu médií usnesením předsednictva ÚV KSČ „K aktuálním otázkám stranického vedení tisku a ostatních masových prostředků ideového působení“ z 30. srpna 1966, které přisuzovalo orgánům KSČ roli arbitra v případných sporech mezi šéfredaktory a cenzory o uveřejnění či neuveřejnění určitého materiálu.⁵⁶

Ačkoli se cenzurní pravidla vztahovala na všechna média bez výjimky, režim uplatňoval vůči sdělovacím prostředkům od XII. sjezdu KSČ dvojí přístup. Periodika, která byla ze své povahy určena užšímu okruhu recipientů, tedy kulturně-politické týdeníky, vědecké a populárně-vědecké revue a také čistě profesní tisky, získávaly větší manévrovací prostor. V nich si mohl čtenář přečíst kritické stati, polemiky či diskusní materiály, které přispívaly k šíření reformních myšlenek a k formování veřejného mínění. Mezi redakcemi těchto periodik se utvářely úzké osobní i skupinové vazby, které vznikaly na základě společného zájmu o politické reformy. Naopak vůči aktuální publicistice v denním tisku, rozhlasu a televizi i nadále trvala nekompromisní cenzurní politika. Rozdílný přístup k různým druhům médií vedl k pozvolnému, i když nijak rovnoměrnému uvolňování cenzurní obruče. Počátek je nutno hledat někdy okolo roku 1963. Mimořádný, dodnes připomínaný význam měla konference u příležitosti 80. výročí narození Franze Kafky, která se konala v červenci 1963 v Liblicích. Nejenže rehabilitovala Kafku jako předního představitele pražské německé literatury, ale také aktualizovala některé z hlavních myšlenek jeho díla: samoučelnost státní byrokratické mašinérie, její bohorovnost a její odcizení běžnému občanovi.⁵⁷ Na Slovensku se narušení cenzurního mechanismu poprvé odehrálo na stránkách týdeníku *Kultúrny život* v letech 1962-1963. S tichým souhlasem slovenské politické špičky zde čtenáři a redaktori listu diskutovali o rehabilitaci obětí protizákonných procesů 50. let i o důsledcích, které by z těchto justičních zločinů měly vyvodit ústřední orgány v Praze.⁵⁸ Kritické stati se v té době začaly tisknout také v Literárních novinách, jichž se před pražským jarem prodávalo až 135 tisíc výtisků. Vliv Literárních novin na veřejné mínění byl tak velký, že do určité míry (dané nenormálností poměrů) suplovaly opoziční list. K dalším periodikům,

⁵⁶LÁNSKÝ, Karel: *Ústřední tisk, rozhlas a televize*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 3c, s. 3-4. Viz též KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy 1968...*, s. 160-163.

⁵⁷KUSÁK, Alexej: *Tance kolem Kafky: Liblická konference 1963: Vzpomínky a dokumenty po 40 letech*. Praha, Akropolis 2003.

⁵⁸KAPLAN, Karel: Konflikt Dubček versus Novotný. In: HOPPE, Jiří-BÁRTA, Miloš (vyd.): *Úloha Alexandra Dubčeka v moderních dějinách Československa: Sborník z konference*. Praha, Masarykova dělnická akademie 2002, s. 17.

kteří ovlivňovaly společenské klima, patřily například časopisy MY, Mladý svět a Reportér, nebo Divadelní noviny a Filmové a televizní noviny, které otvíraly okna do ciziny a pomáhaly v kulturní oblasti překlenout železnou oponu. Velmi významnou úlohu, hlavně mezi humanitně orientovanou inteligencí, hrály např. Tvář, Dějiny a současnost, Věda a život, Sociologický časopis, Filosofické listy ad. Podobné místo mezi mladými lidmi zaujímaly různé neoficiální či polooficiální časopisy vydávané při československých vysokých školách; nejznámější z těchto tiskovin byl časopis studentů ČVUT Buchar. Průlom do cenzurní hradby zaznamenávaly také Československý rozhlas⁵⁹ a Československá televize⁶⁰, ačkoli obě instituce podléhaly přímému řízení ÚV KSČ⁶¹.

O překotných změnách, které se odehrály v oblasti médií, svědčilo rovněž pravidelné zveřejňování anket a výzkumů veřejného mínění. S tím, jak rostl význam veřejného mínění, vzrostla i potřeba vytvořit metodické pracoviště, které by tuto oblast permanentně monitorovalo. Proto byl usnesením předsednictva ÚV KSČ z listopadu 1965 zřízen Ústav pro výzkum veřejného mínění při ČSAV, který zahájil činnost v polovině roku 1967.⁶²

Ruku v ruce s dynamickým vývojem ve veřejné sféře a v médiích postupovala i krystalizace aktivit jednotlivých organizací. Bylo zřejmé, že dosavadní systém Národní fronty, jako systém „převodových pák“, se v 60. letech již přežil. Bývalá občanská společnost se snažila vyvázat z reglementace. Na občany působil především jasný rozpor mezi skutečnými a proklamovanými funkcemi masových organizací, politických stran a spolků. To vedlo na jedné straně k útlumu činnosti členstva, na druhé straně k potlačovaným revoltám skupin a jednotlivců, přičemž „každý měl pocit, že se láme historie“.⁶³ Úsilí funkcionářů emancipujících se organizací směřovalo právě proti transmisivním vlastnostem systému a proti dohledu a diktátu státu. Rovněž jim šlo o to, aby jejich organizace začaly opravdu hájit zájmy členstva a aby se vůči centru staly rovnoprávným reprezentantem té části veřejnosti, kterou měly zastupovat.⁶⁴

Nejpočetnějšími a z hlediska režimu nejdůležitějšími organizacemi byly jednotné odbory a svaz mládeže. „Zestátněné odbory“, Revoluční odborové hnutí (ROH), měly asi 5,

⁵⁹ RYKL, Milan: Renesance rozhlasu 1959-1968. In: JEŠUTOVÁ, E. a kol.: *Od mikrofonu...*, s. 289-337.

⁶⁰ CYSAŘOVÁ, Jarmila: Československá televize a politická moc 1953-1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. IX, č. 3-4/2002, s. 521-537.

⁶¹ Zákon o Československém rozhlasu z 31. ledna 1964 (č. 17/1964 Sb.) a Zákon o Československé televizi z 31. ledna 1964 (č. 18/1964 Sb.). *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, ročník 1964, částka 10, vydána dne 8. února 1964. Praha, Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů 1964, s. 54-56.

⁶² Blíže viz BEČVÁŘ, Josef: *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967-1972*. Praha, ÚSD 1996.

⁶³ *Lidové noviny*, 1.9.2007, s. 10. Dovedu vycítit faleš. Rozhovor Jany Machalické a Václava Klause.

⁶⁴ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 122-135; KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy...*, s. 340-386.

25 milionů členů, disponovaly rozsáhlým majetkem a rozsáhlou organizační sítí, ale tento kolos ve skutečnosti nesloužil k prosazování pracovněprávních, mzdových a sociálních zájmů zaměstnanců. K nejcharakterističtějším rysům odborů patřilo to, že se v nich netvořila žádná svébytná strategie, ale že pouze „rozpracovávaly“ směrnice, usnesení, příkazy a úkoly komunistických institucí. Z toho pak vyplývalo přesvědčení většiny řadových odborářů, že odbory jsou v této formě zbytečné a že nedokáží obhájit zájmy zaměstnanců.⁶⁵ Podobný stav panoval i v jednotném Československém svazu mládeže (ČSM), který působil po celá 60. léta jako formální organizace bez zájmu a podpory mladých lidí. ČSM zároveň ukazoval hloubku krize politického systému, v němž tato organizace od roku 1959 podléhala přímému řízení komunistické strany a přitom se počet členů od roku 1960 do roku 1967 snížil ze dvou miliónu na milión. Přírozenou potřebu sdružování proto mládež přesouvala do tramských táborů a zájmových klubů, které nepodléhaly tak přísné reglementaci. Kluby vznikaly od roku 1963 a v roce 1966 jich už bylo přes 900. Přimo v lůně ČSM přitom vyrůstalo autentické hnutí vysokoškolských studentů, kteří pořádali studentské majálesy, vydávali fakultní časopisy a bojovali proti všudypřítomnému omezování tím, že se chovali nezávisle a „přestali hrát jejich hru“. V této souvislosti se návrh na reorganizaci a proměnu funkce svazu směrem k roli oponenta vůči KSČ, tlumočený studentským „vůdcem“ Jiřím Müllerem v prosinci 1965, setkal s tvrdým odsouzením mocenského centra. Napjatý vztah mezi (pražskými) vysokoškolskými studenty a režimem pak vyvrcholil v předvečer Pražského jara v tzv. strahovských událostech 31. října 1967, kdy policie brutálně rozehnala pokojnou demonstraci obyvatel strahovských kolejí. Následující neúspěšný pokus režimu o zmanipulování veřejného mínění a o svalení viny za zákrok na mladou inteligenci vedl studenty k tomu, že od konce roku 1967 začali budovat novou vlastní organizaci mimo strukturu ČSM.⁶⁶

Kromě těchto hlavních subjektů patřila do sítě „převodových pák“ rozmanitá směska organizací s rozdílným stupněm politické angažovanosti. Největší míru loajality k režimu projevovaly např. Svaz československo-sovětského přátelství (2, 5 mil. členů), Svaz protifašistických bojovníků (120 tisíc členů), v červenci 1967 vzniklý Československý svaz žen a Hnutí obránců míru. Početné členstvo sdružoval Československý svaz tělesné výchovy (až 1, 5 mil. členů v 7 270 zákl. organizacích), od něhož režim požadoval formální projevy souhlasu s oficiální politikou. Kupodivu stejně vysoké počty členů vykazovaly organizace jako Československý červený kříž (1, 5 mil. členů) a Československý svaz požární ochrany

⁶⁵ KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy...*, s. 339-343.

⁶⁶ Blíže viz PAŽOUT, Jaroslav: *Československé a západoevropské studentské hnutí v 60. letech 20. století*. Disertační práce FF UK Praha 2006, s. 101-142.

(700 tisíc), které byly nuceny vyjadřovat angažovanost formou pracovních závazků. Podobné postavení měl i Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm). Pod politickým dohledem byly také ty organizace, které sloužily k naplňování osobních zájmů a zálib, např. svazy filatelistů a esperantistů nebo zahrádkářů, myslivců, rybářů, včelařů a chovatelů drobného zvířectva.⁶⁷

Zvláštní postavení režim přisoudil organizacím národnostních menšin. Nárok na jeden kulturně osvětový, přísně apolitický spolek měly polská, maďarská a ukrajinská diaspora; Němci se sdružovat až do roku 1968 nemohli. Polský svaz kulturně osvětový zahrnoval asi čtvrtinu všech Poláků v Československu (19 tisíc členů) a na jeho činnost měla velký vliv katolická církev. Kulturní spolek ukrajinských pracujících (10 tisíc členů) zase ochromovaly spory týkající se úbytku Ukrajinců, kteří houfně měnili svoji národnost na slovenskou. Relativně největší vliv měl Kulturní spolek maďarských pracujících (CSEMADOK, 38 tisíc členů), v němž panovala dlouhodobá nespokojenost s oficiální politikou vůči maďarské menšině a jenž se bezvysledně snažil o rozšíření úzce vymezených pravomocí této organizace.⁶⁸

Nekomunistické politické strany sice rovněž patřily do sítě „převodových pák“, ale jejich role byla mizivá. Ve skutečnosti postrádaly všechny atributy politických stran a živořily jako svérázné spolky přátel komunistů. Ti rozhodovali o počtu jejich členů, schvalovali personální složení jejich vedoucích orgánů a dokonce řešili i jejich vnitřní spory. Oběma slovenským stranám, Slovenské straně obrody a Straně slobody, hrozilo, že při celkovém počtu členů (364 a 348) a kvůli jejich stáří doslova vymřou. Československá strana socialistická, v níž bylo k 1. lednu 1968 organizováno 10 715 členů, si v šedesátých letech vysloužila plnou důvěru komunistické strany, jejímž hlavním výrazem bylo jmenování předsedy socialistů Aloise Neumana na post ministra spravedlnosti. Československou stranu lidovou s 20 642 členy pevně řídil předseda Josef Plojhar, který svou loajalitu režimu potvrzoval i coby předseda aktivistického Mírového hnutí katolického duchovenstva. Míru závislosti nekomunistických stran na režimu přesně popsal prezident Novotný v září 1967: „Soudruzí, tak si nedělejme žádné násilí v názorech - kdybychom ty strany uměle nedrželi, tak se rozpadnou. Je to tak, nebo ne?“⁶⁹

Výraznou proměnou v druhé polovině šedesátých let procházely církve a náboženský život věřících, i když zde i nadále režim vykonával přísný dohled. V Československu působilo 17 povolených církví a náboženských společností a kromě toho žilo na okraji společnosti i

⁶⁷ KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy...*, s. 347.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 349-350.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 355.

několik zakázaných církví, náboženských společností a sekt. Plnohodnotně se náboženského života (hlavně pravidelnou návštěvou bohoslužeb) účastnilo asi 2, 3 mil. věřících, tj. 16% obyvatel. Nejpočetnější a nejvlivnější byla římskokatolická církev (podle mocenských údajů se k ní v nějaké podobě hlásilo asi 3, 5 mil. věřících), která se v tomto období soustředila především na obnovu své organizace a na úpravu vztahu mezi režimem a Vatikánem. V protestantských církvích (odhadem přes 1 mil. členů), zvláště v československé církvi evangelické, se zase objevovaly úvahy o nutnosti změny církevních zákonů, o přehodnocení poměru státu a církví, o uznání věřících za plnoprávné občany a o právu církve publikovat své názory v médiích. Útlum činnosti naopak zažívala pravoslavná církev (odhadovaná základna asi 125 tis. věřících), jež musela řešit následky násilného pohlcení řeckokatolické církve. Oproti tomu židovské náboženské obce (opět nominálně asi 12 tis. věřících) zaznamenávaly od poloviny šedesátých let zvýšení aktivit židovské mládeže a jejich vztah k režimu poznamenalo jednak přerušování diplomatických styků s Izraelem (10. června 1967), jednak odmítnutí velkoryse pojatých oslav tisíciletého výročí usídlení Židů v Praze. Kromě shora zmíněných hlavních proudů ovlivňovalo náboženský život v Československu i tehdy vznikající ekumenické hnutí.⁷⁰

Nejširší autonomii a do jisté míry i nezávislost na režimu si vydobily kulturní (tvůrčí, umělecké) svazy, tedy Svaz československých spisovatelů (782 členů v roce 1960), Svaz československých divadelních umělců, v roce 1965 vzniklý Svaz československých filmových a televizních umělců (i s divadelníky dohromady 1435 členů), Svaz československých výtvarných umělců (3576 členů), Svaz československých hudebních skladatelů (817 členů), Svaz československých novinářů (asi 4 500 členů) a Svaz architektů ČSSR (1360 členů). Svazy původně vznikly z iniciativy a pod dohledem komunistické strany na přelomu 40. a 50. let s cílem ovlivňovat kulturní tvorbu a motivovat vysokými honoráři loajální umělce. Od začátku šedesátých let ale tato funkce ustupovala do pozadí a na pořad dne naopak přišla přeměna svazů v originální typ organizace, v níž se protínaly kulturně politické, ekonomické, skupinové a osobní zájmy. Svazy se nyní definovaly jako stavovské, odborné a zájmové organizace a nadále odmítaly být pouhým nástrojem režimu. Nešetřily kritikou státních institucí, předkládaly vlastní řešení a stanoviska k opatřením úřadů a vystupovaly rovněž jako obháje zájmů svých členů, i když se občas nevyhnuly nepřipustným kompromisům s mocí. Zvláště po schválení tiskového zákona č. 81/1966 Sb. svazy bojovaly i za práva všech občanů, když hájily svobodu umělecké činnosti a tím i svobodu slova.⁷¹

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 364-386.

⁷¹ KAPLAN, K.: *Československá reforma...*, s. 132-135.

K významným rysům tehdejších svazů patřila také snaha o co největší finanční nezávislost na režimu; čtyři měly vlastní hospodářskou základnu - fondy a dva je v roce 1967 vytvářely. Z blahovůle režimu vlastnily zisková nakladatelství, tiskové orgány a prodejny. Z těchto zdrojů, které byly původně určeny a užívány k systematické korupci, mohly poskytovat stipendia a podpory členům.⁷² Svaz československých spisovatelů, resp. část jeho členstva, se díky finanční nezávislosti mohl jako první a jediný vymknout z pravidel platných pro bývalou občanskou společnost. Stalo se tak v předvečer Pražského jara a jako jeho předzvěst v červnu 1967 na IV. sjezdu svazu. Z jeho tribuny explicitně zazněla z úst Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímy, Milana Kundery, Antonína J. Liehma, Václava Havla, Pavla Kohouta, Jana Procházky a Karla Kosíka dosud neslychaná kritika režimu, což přimělo oficiální stranickou delegaci vedenou Jiřím Hendrychem k demonstrativnímu odchodu ze sálu. Posluchače zaujal zvláště Ludvík Vaculík, který v brilantně vymyšleném projevu mj. řekl, že „už u nás není občanů“ a že všechno dobré, co vzniklo za posledních dvacet let bylo „doslova vyvzdorováno“ na vládnoucích kruzích.⁷³ Není divu, že Vaculíkova řeč vzápětí začala kolovat v neveřejném komunikačním okruhu v opisech. Vedení KSČ na otevřenou kritiku reagovalo mocenským zásahem jak proti nejradikálnějším řečníkům, tak proti Svazu československých spisovatelů. Nejprve za pomoci starších konformních spisovatelů neutralizovalo závěry sjezdu (především nebyl přijat požadavek na zrušení cenzury). V září 1967 pak byli z KSČ vyloučeni Klíma, Liehm a Vaculík, Jan Procházka musel odejít z funkce kandidáta ÚV KSČ a s Kunderou bylo zavedeno stranické disciplinární řízení. Tiskový orgán Svazu Literární noviny byl převeden do pravomoci Ministerstva kultury a informací a všichni původní redaktoři dostali výpověď. Tato drakonická opatření se však míjela účinkem, protože vyhození redaktoři vzápětí získali velkorysé stipendium od Literárního fondu, který podléhal Svazu, a mohli se tak dál, nyní vlastně za ještě příznivějších podmínek, věnovat psaní.⁷⁴ Ohlas na sjezd spisovatelů ve společnosti a vlastně i v KSČ však trval dál a působil jako katalyzátor příštího vývoje. Režim z tohoto konfliktu odcházel poražen, protože se mu poprvé bezesbytku nepodařilo zmařit veřejný pokus o revoltu. Nepokoření spisovatelé zpochybnili dosud navenek bezvadný systém „převodových pák“ i tzv. vedoucí úlohy KSČ a ověřili možnost otevřeného nesouhlasu s režimem. Otvírali tím cestu k Pražskému jaru.⁷⁵

⁷² *Tamtéž*, s. 135.

⁷³ *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů (Protokol)*. Praha 27. - 29. června 1967. Praha, Československý spisovatel 1968, s. 147.

⁷⁴ JUNGSMANN, Milan: *Literárky-můj osud*. Praha, Atlantis 1999, s. 246. Viz též PITHART, Petr: *Osmádesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, s. 51.

⁷⁵ KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968...*, s. 20.

Zrušení cenzury jako základní předpoklad pro obnovu občanské společnosti

Zrušení předběžné cenzury bylo na jaře 1968 bezesporu nejvýznamnější (a možná jedinou) systémovou změnou, která měla klíčový vliv na občanskou aktivitu. Vedení KSČ se vzdalo svého usurpovaného práva rozhodovat o obsahu veřejně sdělovaných informací a řídit informační oběh prostřednictvím svého aparátu.⁷⁶ Lze tvrdit, že tím byla v médiích zrušena tzv. vedoucí úloha strany. Tisk, rozhlas a televize přestaly být mocenským nástrojem režimu a naopak poskytly prostor pro všenárodní debatu, v níž brzy získaly přední místo hlasy zpochybňující výsadní postavení KSČ. Z mocenského nástroje se média přeměnila v kritika moci. A nejen to. Svoboda slova a s ní související aktivity občanské společnosti, vlastní demokratickým režimům, byly v příkrém rozporu se stávajícím politickým systémem a původní záměry nového Dubčekova vedení KSČ posouvaly směrem k revoluci.⁷⁷ Média se v období Pražského jara stala jakousi opoziční silou, která suplovala určitou - i když roztržitou - politickou alternativu vůči komunistickému monopolu moci a stala se částečně „jediným opravdu fungujícím prvkem demokratické plurality“.⁷⁸

Zrušení cenzury nebyl plánovaný krok. Svoboda slova přišla do Československa neočekávaně, jako výslednice tří souběžných procesů. V první řadě šlo o to, že s odchodem Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ v lednu 1968 padl dlouholetý symbol režimu, který nemohl být ze dne na den nahrazen. Od lednové výměny na postu nejmocnějšího muže Československa až do března se uvnitř komunistického aparátu vedl poziční boj, který jej rozkolísal a navenek způsobil mocenské vakuum, kdy „zůstala moc ležet na ulici, aby si ji sebral, kdo chce“.⁷⁹ Nové vedení KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem muselo nejdřív dovést boj s Novotným do konce, neboť Novotný stále zůstával prezidentem a chtěl se v této funkci opevnit. Jeho odpůrci zatím nedisponovali takovou silou, která by jej donutila k rezignaci. Proto mocenský boj přenesli do veřejného prostoru a díky svým státním a stranickým funkcím si vynutili přímý, tj. necenzurovaný přístup do tištěných i elektronických médií. Svými publikovanými stanovisky přemísťovali stranický konflikt za práh stranických sekretariátů, přičemž jako hlavní úkol dneška viděli „do důsledků odstranit z naší strany i státní správy byrokratické manýry a nánosy z minulosti, a to počínaje vrcholnými

⁷⁶ HAVLÍČEK, D.: *Masová komunikace ...*, s. 42.

⁷⁷ VONDROVÁ, Jitka: *Praha a Pražské jaro*. K činnosti MV KSČ v Praze v roce 1968. Disertační práce. Univerzita Hradec Králové 2005, s. 5.

⁷⁸ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Problémy politického systému*. Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR. Kolín nad Rýnem, Knihovna Listů, nedatováno, s. 21. Viz též LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1984, s. 258.

⁷⁹ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967-květen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999, s. 12.

orgány strany a státu“. Takto z médií hovořili např. Josef Smrkovský, Zdeněk Mlynář, Václav Slavík, Eduard Goldstücker a mnozí další.⁸⁰ Netrvalo dlouho a z demokratizujících se médií se brzy ozvaly hlasy volající po Novotného rezignaci. Z jednotlivých hlasů se po tzv. Šejnově aféře stala lavina a Novotný opravdu 22. března na prezidentskou funkci rezignoval. Kromě odchodu Novotného však z tohoto mocenského boje vyplynul jeden vedlejší a pro nové vedení KSČ problematický efekt. Do řešení vnitřního konfliktu totiž komunisté přibrali „běžného občana“ a probudili tím veřejné mínění a média, která si vyzkoušela svoji sílu. Komunisté jim ji už nemohli bez široce pojatého zásahu vzít.

Druhým výrazným motivem pro zrušení cenzury bylo doznívání konfliktu mezi spisovateli a vedením KSČ. Za zásahem proti spisovatelům na podzim 1967 stál Jiří Hendrych, za Novotného druhý muž stranického vedení a člověk odpovědný za mediální oblast. Když Hendrych zjistil, že Novotný je „na odstřel“ a k moci se derou jeho odpůrci, chtěl posílit svoji pozici tím, že z nepřátelských spisovatelů udělá své spojence. Asi v polovině února 1968 se sešel s nově zvoleným předsedou Svazu spisovatelů Goldstückerem a dohodl se s ním na tom, že Literární noviny budou opět vycházet, nyní s pozměněným názvem Literární listy, a že vyhození redaktoři se mohou vrátit zpět na svá místa. S Goldstückerem snad také uzavřel dohodu, že obnovené Literárky nebudou psát proti novému vedení KSČ. Ovšem povolení Literárních novin/listů, symbolu kritického psaní za Novotného, znamenalo pro nemalou část komunistického aparátu, pro veřejnost, ale koneckonců i pro samotné cenzory z Ústřední publikační správy totéž, co zrušení cenzury.⁸¹ Nulté „reklamní“ číslo Literárek vyšlo 22. února 1968, řádné první číslo pak 1. března 1968.

A konečně třetím v řadě, kdo se zasloužil o svobodu slova, byli samotní novináři. Na dvou velkých mítincích v lednu a v únoru 1968 vyhlásili, že cenzuru prostě už nadále nebudou brát v potaz a přibližně od 20. února 1968 lze pozorovat, že se tím i řídili.⁸²

⁸⁰ *Práce*, 21.1.1968, s. 1; *Rudé právo*, 30.1.1968, s. 3; *Rudé právo*, 13.2.1968, s. 3; VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. sv., dok. č. 10, s. 64-67.

⁸¹ Blíže viz MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremle*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 109. Viz též VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 - 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 4. díl, 1. svazek: Prosinec 1967 - červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995, dok. č. 24, s. 112.

⁸² 24.1.1968 se v pražském studiu Československé televize konal aktiv komunistů, jehož účastníci žádali změnu stávajícího nedostatečného způsobu informování veřejnosti. Po tomto aktivu následovaly další akce, na zazněly hlasy volající po uvolnění trezorových pořadů. - Blíže viz CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Televize a totalitní moc 1969-1975*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1998, s. 8-9. Tentýž den se sešli rovněž redaktoři-komunisté v Československém rozhlasu, kteří vyslechli projev Josefa Smrkovského a v následující debatě vyslovili pro totéž jako jejich televizní kolegové. - Blíže viz JEŠUTOVÁ, Eva - NOVÁKOVÁ, Jaroslava: *Normalizace v Československém rozhlase*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1998, s. 7-8.

Tato trojí snaha o totéž byla nakonec adjustována tzv. Šejnovou aférou. Generál Jan Šejna byl všeobecně známý prominent režimu, který udělal kariéru v armádě tím, že se těšil přízni prezidenta Novotného. Jeho generálský plat mu na jeho společenský život zřejmě nestačil, a tak si přivydělával nezákonným prodejem jetelového semene. V posledním únorovém týdnu se jej policie chystala za tuto kriminální činnost zatknout. Na to ale Šejna nečekal, využil diplomatický pas a 25. února 1968 přes Maďarsko, Jugoslávii a Itálii utekl do USA i s ofotografovanými mobilizačními plány Varšavské smlouvy.⁸³ Hospodářské těžkosti režimu, včetně všudypřítomné korupce v aféře „semínkového generála“ vypluly na povrch. Tzv. Šejnova aféra se už nedala jednoduše zamést pod koberec. Média se o ní s gustem rozepsala a v plné nahotě ukázala absurditu a amorálnost předchozích pořádků za Novotného. Rozkolísané a nepevně usazené Dubčekovo vedení se v daném momentu chtělo a muselo od této kriminální historie nějak viditelně odstříhnout a zrušení cenzury tento okamžitý efekt poskytlo. Formálně, na Hendrychův návrh, cenzuru zrušilo usnesením ze 4. března 1968, ale fakticky tím už jen potvrzovalo status quo.⁸⁴ Pražské jaro právě začalo.

Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 4. března 1968 definitivně odstranilo poslední překážku, která novinářům bránila ve svobodném psaní. Média začala informovat o všem, co dosud spočívalo za cenzurní bariérou. Význam tisku, rozhlasu a televize vzrostl zvláště po dvou mítincích nazvaných „Mladí se ptají“, které se konaly třináctého a dvacátého března 1968.⁸⁵ Oba byly přenášeny rozhlasem, druhý dokonce v sedmihodinovém „přímém“⁸⁶ přenosu, televize odvysílala sestřih. Lidé v celé republice měli poprvé možnost slyšet radikální reformní komunisty (např. Jan Procházka, Pavel Kohout, ad.) a jejich názory živě.⁸⁷ Podobně osvobodivě působil také televizní přímý přenos volné diskuze občanů z Horoměřic u Prahy nazvaný Oč jde na vesnici vysílaný rovněž 13. března 1968.⁸⁸ Paralelně s touto „telerevolucí“ začala média otevírat historii komunistické vlády. V první řadě odkrývala zákulisí pounorových politických procesů. Několik měsíců se zabývala okolnostmi smrti Jana Masaryka nebo zánikem sociálně demokratické strany. Čerstvá Šejnova aféra zase dodala

⁸³ Blíže viz BENČÍK, Antonín: *Rekviem za Pražské jaro*. Třebíč, Tempo 1998, s. 22-23. Viz též KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968 ...*, s. 43-44.

⁸⁴ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 10, s. 64-67.

⁸⁵ *Rudé právo*, 14.4.1968, s. 1 a 6; *Rudé právo*, 21.3.1968, s. 1 a 6. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 16, s. 76-78; dok. č. 19, s. 84-87.

⁸⁶ Druhý přenos byl na příkaz ředitele rozhlasu Miloše Marka nahráván, upravován (vystříhány provokativní otázky, nedokonalé odpovědi) a vysílán do éteru o hodinu později. Posluchači, kteří se nevešli do PKOJF a poslouchali přenos z tranzistorových rádií před jednacím sálem telefonicky protestovali a vynutili si jen minimální korekce záznamu. - Dopis Miloše Marka Josefu Špačkovi z 25.3.1968. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, DII/125.

⁸⁷ KOHOUT, Pavel: *Z deníku kontrarevolucionáře*. Praha, Mladá fronta 1997, s. 55-88.

⁸⁸ Viz HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 15, s. 71-76.

naléhavosti požadavků na personální změny ve státních a komunistických aparátech, jejichž nejviditelnějším projevem byla shora zmíněná kampaň za odchod prezidenta Novotného z funkce. Na Slovensku i v českých zemích byly zahájeny debaty o budoucím státoprávním uspořádání. Týdeník *Literární listy* tiskl články volající po existenci opoziční strany.⁸⁹ Vliv médií na občany byl tak silný, že už v březnu 1968 lze mluvit o existenci veřejného mínění.⁹⁰ Tomu odpovídal i zájem o tiskoviny všeho druhu: 20. března 1968 bylo v Praze zakoupeno 557 192 výtisků deníků, tedy všechny dostupné exempláře.⁹¹ Stoupaly (i když nijak raketově, protože papír byl na přiděl) náklady jednotlivých tiskovin a přibližně o 200 tisíc se zvýšil počet vlastníků televizní koncese.⁹²

V dubnu 1968 ovládly veřejný diskurz tři hlavní tématické okruhy, které se mnohdy prolínaly. Silný zájem veřejnosti o rehabilitace poúnorových obětí režimu definoval první z nich. Média zveřejňovala nová a nová fakta o justiční a policejní zvlí a o zločinech páchaných nikoli jen soudci a vyšetřovateli, nýbrž i členy vedení KSČ, Gottwaldem počínaje a Novotným konče.⁹³ Z publikovaných dokumentů a svědectví vyplývala nejenom trestněprávní odpovědnost vysokých funkcionářů KSČ, ale také otázka morální viny řadových komunistů.

Druhý okruh tvořily popisy a analýzy přítomnosti. Zaznívaly v nich úvahy o momentálním stavu společnosti, o krizi současného světa a o determinantách socialismu sovětského typu. Například marxistický filosof Karel Kosík se ve stati *Naše nynější krize*⁹⁴ zamýšlel nad podstatou politického systému v Československu a došel k názoru, že jím není socialismus, nýbrž „podivuhodný konglomerát byrokratismu a byzantinismu, zruďná symbióza státu a pohanské církve, pokrytectví a fanatismu, ideologie a víry, byrokratické šedi a masové hysterie“. Východisko z krize viděl v novém politickém spojení komunistů, socialistů, demokratů a ostatních občanů, založeném na politické rovnoprávnosti a plnoprávnosti a vycházejícím ze zásad socialismu a humanismu.

Třetí okruh lze vymezit debatami o modelu „partnerství“ politických stran v Národní frontě a o nutnosti pluralitního politického systému. Nejsilnější hlasy volající po vzniku

⁸⁹ *Literární listy*, roč. I, č. 3, 14.3.1968, s. 4; *Literární listy*, roč. I., č. 4, 21.3.1968, s. 2. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 17, s. 78-82;

⁹⁰ Aktivizaci širokých vrstev obyvatelstva prokázal Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV v souvislosti s očekávanou abdikací prezidenta Novotného. - BEČVÁŘ, Josef: *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967 - 1972*. Výzkumný projekt Česká společnost v období normalizace a revoluce 1969 - 1989. Materiály, studie dokumenty, č. 4/1996. Praha, ÚSD 1996, s. 29.

⁹¹ BARTOŠEK, K.: *Občanská společnost v Československu ...*, s. 18.

⁹² Blíže viz HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, s. 18-21.

⁹³ Blíže viz KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968 ...*, s. 73, pozn. 37.

⁹⁴ *Literární listy*, roč. I, č. 7-12, 11.4.1968, s. 3; 18.4.1968, s. 3; 25.4.1968, s. 3; 2.5.1968, s. 3; 9.5.1968, s. 3; 16.5.1968, s. 3. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 33, s. 134-148.

opozičních stran patřily Václavu Havlovi, Petru Pithartovi a Ivanu Svitákovi. Havel v článku Na téma opozice⁹⁵ nastínil projekt nové demokratické strany, která by soupeřila s KSČ o moc ve volbách. Právník Pithart se v úvaze Národní fronta nebo parlament?⁹⁶ zamýšlel nad smysluplností existence NF a prokázal její nadbytečnost. Sviták v přednášce Vaše nynější krize⁹⁷, již reagoval na Kosíkovu stat', navrhoval, aby vznikly rovnou dvě opoziční strany, sociálně demokratická a křesťanská. Havlovy, Pithartovy a Svitákovy názory nebyly tehdy nijak ojedinělé: v dubnovém průzkumu veřejného mínění se 75 % respondentů se vyslovilo pro to, aby se ve volbách mohli rozhodnout pro jednu z několika na sobě nezávislých politických stran a o měsíc později 88% respondentů věřilo v další rozvoj demokracie.⁹⁸

Nejméně od května 1968 opanovaly mediální prostor úvahy, komentáře a polemiky o mezinárodních souvislostech Pražského jara. Do diskuze se zapojili téměř všichni novináři ze všech druhů médií. Většinou promýšleli možnosti a perspektivy československé zahraniční politiky nejen v rámci států Varšavské smlouvy, ale i s výhledem za železnou oponu.⁹⁹ Zdůrazňovali také geopolitické realie, které zařazovaly Československo do sovětské zájmové sféry.¹⁰⁰ Ve značné míře byl v jejich textech přítomen kritický osten vůči Sovětskému svazu, a proto v Moskvě vzbuzovaly velkou pozornost. Někteří autoři vstoupili do diskuze se sovětskými novináři, kteří v tamních médiích útočili na Pražské jaro i na jednotlivé československé aktivisty.¹⁰¹ Další pak vyzývali vedoucí funkcionáře KSČ, aby veřejnost informovali o jednáních vedených se sovětskou stranou.¹⁰² Ze střízlivého tónu většiny textů vybočovaly názory Jana Procházky, který ironicky glosoval sovětský model socialismu.¹⁰³

Typickým fenoménem, který přineslo Pražské jaro, byly mediální kampaně ad hoc. Byly vedeny jak ze strany novinářů nebo veřejnosti, tak ze strany KSČ. Úsilí o pluralitní model politického systému vedlo například k zveřejnění petice požadující legalizaci sociální

⁹⁵ *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4.4.1968, s. 4. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 28, s. 114-119.

⁹⁶ *Literární listy*, roč. I., č. 8, 18.4.1968, s. 1 a 5. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 34, s. 148-151.

⁹⁷ *Student*, roč. IV., č. 18, 30.4.1968, s. 1 a 7. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 38, s. 162-166.

⁹⁸ BEČVÁŘ, J.: *Komentovaný tematický přehled výsledků závažných šetření veřejného mínění v Československu*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 2, s. 13; KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968 ...*, s. 80.

⁹⁹ *Rudé právo*, 22.3.1968, s. 7; *Rudé právo*, 19.4.1968, s. 7; *Rudé právo*, 20.7.1968, s. 2. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 23, s. 95-99; dok. č. 36, s. 155-158; dok. č. 58, s. 246-248.

¹⁰⁰ *Práce*, 28.7.1968, s. 258-261; *Reportér*, č. 31, 31.7.1968, s. 4; *Literární listy*, č. 23, 1.8.1968, s. 1; *Literární listy*, č. 24, 8.8.1968, s. 8. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 62, s. 258-261; dok. č. 64, s. 264-266; dok. č. 65, s. 266-267; dok. č. 67, s. 269-272; dok. č. 68, s. 272-274.

¹⁰¹ *Literární listy*, roč. I., č. 12, 16.5.1968, s. 10. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 42, s. 183-185.

¹⁰² *Literární listy*, roč. I., č. 12, 16.5.1968, s. 4.

¹⁰³ *MY 68*, 11.6.1968, s. 5-7. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 48, s. 207-210.

demokracie.¹⁰⁴ Ze špičky mocenské pyramidy dolů naopak mířila diskreditační kampaň Rudého práva proti K 231, jíž se klub s podporou některých médií bránil.¹⁰⁵ Daleko největší význam mezi těmito kampaněmi měla publikace manifestu Dva tisíce slov 27. června 1968 současně v týdeníku Literární noviny a v denících Mladá fronta, Práce a Zemědělské noviny.¹⁰⁶ Podobný účinek mělo také Poselství občanů členům předsednictva ÚV KSČ vydané ve zvláštním čísle Literárních listů 26.7.1968 a podepsané během osmačtyřiceti hodin miliónem lidí.¹⁰⁷

Pohled vedení KSČ na demokratizující se média

Vedení KSČ pohlíželo na osvobozená média se zjevnými rozpaky. Jiným směrem se ubírala úprava mediální legislativy, jiným pak hodnocení činnosti médií. Ohledně mediální legislativy v dubnu schválený Akční program KSČ sliboval zrušení předběžné cenzury, ale s možností „zakázat šířit určitou informaci“ na základě jasně definovaného tiskového zákona, s jehož schválením se počítalo až na konci října 1968. Do té doby měla nynější nesoulad mezi reálným stavem v médiích a zastaralým zákonem č. 81/1966 Sb. řešit jeho novelizace. Návrh novelizace obsahoval (v souladu s Akčním programem) jak paragraf o nepřípustnosti předběžné cenzury, tak paragraf o právu státních orgánů na následnou cenzuru. Proti jakýmkoli státním zásahům do tiskové svobody se však postavili zástupci SČSN, SČSS a ČSAV, podporovaní veřejným míněním, kteří své námitky formulovali v médiích jako „ústup z pozic svobody slova“.¹⁰⁸ V klíčovém jednání vlády ČSSR a následně i předsednictva ÚV KSČ o finální podobě novelizace zvítězilo stanovisko Gustáva Husáka, který hájil úplnou volnost médií, proti stanovisku Zdeňka Mlynáře, navrhuujícímu ponechat v právním řádu možnost následné cenzury. Novelizace tiskového zákona (zákon č. 84/1968 Sb.), garantující

¹⁰⁴PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 2. díl, 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967-1970. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1998, dok. č. 24, s. 63-64.

¹⁰⁵*Tamtéž*, dok. č. 16, s. 46.

¹⁰⁶*Literární listy*, roč. I., č. 18, 27.6.1968, s. 1 a 3; *Práce*, 27.6.1968, s. 5; *Mladá fronta*, 27.6.1968, s. 1 a 3; *Zemědělské noviny*, 27.6.1968, s. 1 a 3. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 51, s. 219-223. Manifest otiskla ještě 29. června 1968 ostravská *Nová Svoboda*.

¹⁰⁷*Literární listy*, roč. I., 26.7. 1968, zvláštní vydání, s. 1. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 61, s. 257-258.

¹⁰⁸Bližze viz FELCMAN, Ondřej a kol. (vyd.): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 8. díl, 1. svazek: Období pražského jara (prosinec 1967 - srpen 1968). Praha - Brno , ÚSD - Doplněk 2000, dok. č. 65, s. 267-271.

„nepřípustnost cenzury“, byla v Národním shromáždění schválena 26.6.1968.¹⁰⁹ V následném průzkumu veřejného mínění považovalo 86% respondentů tento zákon „za správný“.¹¹⁰

Ohledně hodnocení činnosti médií většina členů mocenské špičky v čele s Alexandrem Dubčekem opakovaně zdůrazňovala význam tiskové svobody a vyjadřovala vděčnost novinářům za aktivní prosazování „polednové politiky“. Už v polovině března však Dubček a po něm i jiní členové vedení KSČ nabádali šéfredaktory novin, aby se v otvírání nových a nových témat drželi zpět, protože centrum na zrychlené tempo nestačilo reagovat.¹¹¹ Na dubnovém plénu ÚV KSČ, na kterém byl schválen Akční program KSČ, pak naplno zazněly z úst většiny řečníků výhrady vůči médiím. Od začátku května předsednictvo ÚV KSČ zavelelo k ústupu a pokoušelo se „upevnit státní a stranické vedení masových sdělovacích prostředků“ s cílem „zabezpečit nějakou výstupní kontrolu“.¹¹² Květnové plénum ÚV KSČ (29.5.-1.6.1968) stanovilo ústy Alexandra Dubčeka jako své hlavní téma „boj proti pravicovým, antikomunistickým silám“, jejichž vůdčí osobnosti spatřoval právě mezi novináři a publikujícími intelektuály.¹¹³ Díkci Dubčeka úvodního projevu odpovídal i výsledná rezoluce, který novinářům-komunistům nařizovala, aby si „dobrovolně“ uložili autocenzuru.¹¹⁴ V podobném duchu se neslo i ostře odmítavé stanovisko k manifestu Dva tisíce slov, po němž následoval pokus o zmanipulování médií.¹¹⁵

Snahy po ovládnutí médií byly nejméně od března 1968 motivovány přímým politickým a latentním vojenským nátlakem Sovětského svazu a dalších čtyř socialistických států. Tisková svoboda se pro nejvyšší představitele zemí „pětky“ stala hlavním instrumentem, kterým dokazovali, že v Československu je „konrrevoluce“. Argumentace Brežněva a spol. se od drážďanské schůzky sice stále opakovala, ale napětí mezi zeměmi „pětky“ a Československem stoupalo po vzestupné spirále. Přitom českoslovenští občané dlouho neměli o pravém stavu věcí ani tušení. Teprve v souvislosti se summitem ve Varšavě v polovině července 1968 vystoupal konflikt na povrch a začal ohrožovat nejen „reformní proces“, ale i suverenitu ČSSR. Proto vedoucí českoslovenští představitelé před summitem v

¹⁰⁹Blíže viz CIGÁNEK, František - FELCMAN, Ondřej (vyd.): *Národní shromáždění*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 3. díl, 1. svazek: Květen 1967 - červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2002, dok. č. 53, s. 294-322.

¹¹⁰BEČVÁŘ, Josef: *Komentovaný tematický přehled výsledků závažných šetření veřejného mínění v Československu*. ÚSD, Sb. KV ČSFR, ST 2, s. 30.

¹¹¹KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 309.

¹¹²VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 61, s. 456.

¹¹³VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen-srpen 1968). Praha-Brno, ÚSD-Doplněk 2000, dok. č. 77, s. 29-51.

¹¹⁴*Tamtéž*, dok. č. 86, s. 99.

¹¹⁵*Tamtéž*, dok. č. 101, s. 161-162.

Čierné uvažovali o tzv. zákonném opatření předsednictva Národního shromáždění, které bylo namířeno proti tiskové svobodě a proti některým nezávislým organizacím. Přímo na summitu v Čierné vedl nátlak ze strany sovětského politbyra až k tomu, že vedení KSČ schválilo (ale nedokázalo prosadit) usnesení obnovující cenzuru.¹¹⁶

Představy vedení KSČ o reformě politického systému a Národní fronty

Ruku v ruce s informační explozí, jejíž součástí bylo i volání po opoziční straně, začalo vedení KSČ přemýšlet o reformě politického systému. Bylo zřejmé, že dosavadní systém „převodových pák a koleček“ se přežil, že jej občané už nebudou brát v potaz a že na pořadu dne je jeho zásadní přeměna. Ale představy komunistického vedení o reformě politického systému byly od počátku mlhavé a rodily se za pochodu. Před centrem moci stálo několik zcela klíčových úkolů. Vedle reformy politického systému mělo jít o souběžnou reformu komunistické strany, ekonomiky a státoprávního uspořádání, o reformu iniciovanou, kontrolovanou a vedenou KSČ. Reforma měla trvat několik let a měla se nazývat „obrodný proces“ nebo „demokratizace“ a touto cestou se mělo dospět k opět mlhavému a různě definovanému „demokratickému socialismu“ nebo také k „socialismu s lidskou tváří“, který v sobě měl slučovat „socialismus a demokracii“. V četných úvahách o konečném modelu rezonovaly jak tradice První republiky, tak těsně poválečného období, ale také jistá forma nacionálního mesiášství, kdy Čechoslováci měli vytvořit „vzor pro východ a západ“.¹¹⁷ Nejfundovanější analýzy na toto téma pocházely od Zdeňka Mlynáře, který byl od roku 1967 šéfem mezioborového výzkumného týmu „Rozvoj demokracie a politického systému v socialistické společnosti“ při ČSAV, hledajícího pro Československo „optimální politický model“. Proto také Mlynář osobně hrál významnou úlohu v debatách o finální podobě politického systému.

Jako klíčová se v těchto debatách už od počátku jevila otázka tzv. vedoucí úlohy KSČ ve straně a ve společnosti, jež byla kodifikována i v Ústavě ČSSR z roku 1960 jako její zcela unikátní součást; vedoucí úloha komunistické strany tehdy nebyla kodifikována v žádném státě sovětského bloku, Sovětský svaz nevyjímaje. Pro komunistické vedení to byl zásadní limit všech jejich snah, který měl i své mezinárodně politické konsekvence; Moskva by zrušení tzv. vedoucí úlohy KSČ považovala za bezprostřední ohrožení svých mocenských zájmů v Československu. Také z tohoto důvodu vedoucí funkcionáři KSČ v žádném okamžiku Pražského jara neuvažovali o dobrovolném zrušení mocenského monopolu KSČ, o

¹¹⁶HAVLÍČEK, D.: *Jaro na krku ...*, s. 112-114.

¹¹⁷KAPLAN, K.: *Československá reforma...*, s. 315.

zavedení svobodné soutěže politických stran a o nastolení pluralitní demokracie jako jednoho z konečných výsledků „obrodného procesu“. Kýženou pluralitu, po níž v souladu s očekáváním občanské společnosti rovněž volali, nejspíš spatřovali v předpokládané budoucí důsledné dělbě moci (moc zákonodárná, výkonná a soudní), ve svobodě slova, v novém společenském postavení KSČ a v demokratizaci jejího vnitřního uspořádání, v právu oponentury v rámci systému Národní fronty a v samosprávě místní a hospodářské - a to vše při vyloučení vzniku a existence legální opozice a při zachování vedoucího postavení komunistické strany.¹¹⁸ Je zřejmé, že tak protichůdné vstupní podmínky nemohly nemít vliv na zásadní komunistické programové dokumenty Pražského jara. Komunisté jim záměrně vtiskávali mlhavou, mnohomluvnou a ornamentální podobu, v níž byl obratně rozpuštěn prostý fakt, že se tzv. vedoucí úlohy nevzdávají. Prvním takovým dokumentem byl Akční program KSČ z dubna 1968.¹¹⁹

Klíčové části Akčního programu, týkající se politického systému, koncipoval právě Zdeněk Mlynář. Jak sám později ve svých pamětech napsal, považoval tehdy za správné, aby byl rozrušen systém totalitní diktatury, v němž KSČ byla jedinou, monopolně a diktátorsky vládnoucí silou. Doslova uvedl, že chtěl „politickou moc komunistické strany realizovat nikoli v systému takové diktatury, nýbrž v systému pluralitní politické demokracie“. Na druhé straně ale prý jako reformní komunističtí neměl ani politický zájem, ideologické důvody, ani osobní vůli usilovat o to, aby KSČ byla zbavena politické moci.¹²⁰

Mlynář se domníval, že vliv společnosti na politiku může být „objektivně“ uplatňován i jinými cestami, než přes politické strany. Politiku neměly tvořit jen politické strany, ale i jiné sociální organismy: „V podmínkách socialismu se mi zdálo jako vůbec prvořadé, aby nejdříve v praxi začaly fungovat takové formy spolurozhodování lidu, které by teoreticky právě po zrušení soukromovlastnických bariér měly být hlavní: aby vliv odborníků a řady jiných zájmových organizací spolu s vlivem předpokládaných orgánů samosprávy v závodech i v jiných oblastech společenského života byl reálnou silou při tvorbě státních, mocenskopolitických rozhodnutí. Představoval jsem si zejména, že by se volené orgány socialistického státu měly lišit od někdejšího buržoazně demokratického parlamentu mimo jiné tím, že by jejich poslanci nebyli jen exponenty politických stran, ale také zástupci všech

¹¹⁸ *Tamtéž*, s. 350-351.

¹¹⁹ Úplně ponechávám stranou projekt „revoluční reformy“, jehož kontury snad vznikaly v Kolderově a Hendrychově komisi v lednu a únoru 1968 jako zamýšlená a nerealizovaná součást Akčního programu KSČ. Blíže viz VONDROVÁ, J.: *Praha a Pražské jaro 1968...*, s. 57n. Srov. též VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, díl 9, sv. 1. dok. č. 6-8, s. 51-62.

¹²⁰ MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremle...*, s. 94.

jiných organizací, zejména samosprávy: parlament by mohl mít přímo zvláštní komoru, tvořenou samosprávou, bez prostřednictví politických stran.“¹²¹

Ve svých teoretických pracích vznik další politické strany do budoucna nevyklučoval, dokonce by systém dvou stran střídajících se u moci přivítal.¹²² Na začátku osmašedesátého však neviděl pro vznik nové strany vhodné podmínky zvláště z toho důvodu, že by to ohrozilo nebo znemožnilo samotnou realizaci reformy a „jiných demokratických změn v politickém systému“. Desetitisíce komunistických funkcionářů by totiž pudem sebezáchovy přešly na stranu obránců starého, diktátorského režimu. Příhodný okamžik viděl Mlynář až po deseti letech transformace, kdy už by reálně fungoval mechanismus jiné, demokratičtější moci. Pak by teprve mohl vzniknout pluralitní politický systém. Mlynář rovněž už v roce 1967 přirozeně věděl, že všechny tyto teoretické úvahy a jejich případné převedení do praxe, bude muset obstát před soudem Moskvy.

Původně Mlynář předpokládal, že se otázkám Národní fronty a úloze politických stran úplně vyhne. Pro Mlynáře byla otázka úlohy politických stran v programovém prohlášení reformy vlastně neřešitelná, protože nechtěl výslovně obhajovat jeden z pilířů totalitního systému, ale zároveň podle něj nebylo politicky reálné tento systém naráz zrušit, aniž by to vyvolalo vážnou krizi a konflikt o moc hned v úvodu reformy. Reforma neměla bořit, nýbrž implementovat nové prvky do stávajícího systému. Na počátku roku 1968 Mlynář považoval Národní frontu za mrtvý organismus, který v minulosti omezoval nekomunistické politické strany. Proto první dvě verze Akčního programu z ledna - března 1968 neobsahovaly o Národní frontě a politických stranách skoro nic.¹²³

Mlynář své stanovisko ohledně Národní fronty a postavení politických stran změnil až v druhé polovině března. Na schůzi politické komise pro přípravu Akčního programu,¹²⁴ na níž se diskutovalo o finální podobě Akčního programu, zazněly z úst například Lubomíra Štrougala a Josefa Smrkovského argumenty ve prospěch podrobnější formulace úlohy Národní fronty a v tomto rámci i politických stran. Přítomní se shodli na tom, že otázka úlohy nekomunistických politických stran a systému Národní fronty už prakticky na pořadu dne je. V druhé polovině března ji otevřel prudký pohyb ve společnosti, což našlo svůj odraz v médiích. Všichni účastníci se ale rovněž podle Mlynáře shodli na tom, že „Národní fronta

¹²¹Tamtéž, s. 96.

¹²²MLYNÁŘ, Zdeněk: *Československý pokus o reformu 1968*. Analýza jeho teorie a praxe. Kolín nad Rýnem, Index, s. 68.

¹²³MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází...*, s. 101-102. Srov. VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. sv. „dok. č. 50, s. 331.

¹²⁴Jednu takovou schůzi, její atmosféru, účastníky a diskuzi, přibližuje ve své historicko-beletristické knize historik Jan Moravec. Na této schůzi Mlynář už vystupuje jako autor pasáží o úloze politických stran a Národní fronty. MORAVEC, Jan: *Antipoučení*. Praha, Naše vojsko, s. 103 - 114.

naopak má v průběhu reformy vyloučit možnost vzniku nových politických stran mimo její rámec a tak znemožnit v praktické politice boj o moc ve státě, pokud by měl být veden politickými stranami“. Národní fronta, resp. její Ústřední výbor, který komunisté plně ovládali, měl od nynějška rozhodovat o tom, kdo bude či nebude přijat za člena Národní fronty a přitom vlastně rozhodovat o bytí či nebytí nově vznikajících politických subjektů. Ústřední výbor Národní fronty, podléhající vůli a kontrole komunistického vedení, tak měl být pojistkou před vznikem opoziční strany a zárukou zachování tzv. vedoucí úlohy KSČ. Přitom ovšem pro tento svévolný postup komunistům chyběl jakýkoli zákonný podklad, protože československá legislativa vznik a existenci politických stran nijak neupravovala.¹²⁵ Výsledky politické komise přesto přijali za své 21. března 1968 na 63. schůzi předsednictva ÚV KSČ jeho členové.¹²⁶ Proto Mlynář příslušné pasáže o Národní frontě a úloze politických stran do Akčního programu narychlo dopsal.¹²⁷

Výsledná verze Akčního programu KSČ nesporně přinášela některé pozitivní prvky směrem k vyšší míře občanských svobod, zvláště co týká svobody slova a cestování na Západ. Zároveň v sobě odráží všechny rozporuplné předpoklady, z nichž jeho tvůrci vycházeli. V podkapitole výmluvně nazvané „Vedoucí úloha strany - záruka pokrokového socialistického rozvoje“ (autoři Jan Fojtík, Karel Kaplan a Radovan Richta)¹²⁸ se jako klíčová jeví část věnovaná tomu, do jaké podoby se chce KSČ proměnit a jak chce dál KSČ uplatňovat svoji vedoucí úlohu. Jako hotový a nesporný fakt je zde konstatováno, že „komunistická strana se opírá o dobrovolnou podporu lidu; neuskutečňuje svou vedoucí úlohu tím, že vládne, ale tím, že nejoddaněji slouží jejímu svobodnému, pokrokovému socialistickému rozvoji“. KSČ si už v budoucnu nechtěla svoji autoritu vynucovat násilím, nýbrž získávat svými činy. Komunisté měli napříště stále znovu a znovu usilovat o dobrovolnou podporu většiny pro linii strany.¹²⁹ Tyto teze byly modifikací Dubčekových slov z pléna ÚV KSČ v říjnu 1967 o tom, že strana neměla nadále společnost řídit, ale vést.¹³⁰

¹²⁵ Ústavní expert V. Pavlíček k tomu uvedl: „...je třeba po pravdě říci, že není zakázáno sdružovat se v politické strany, popřípadě založit novou politickou stranu.“ Bližší viz *Lidová demokracie*, 1.6.1968, s. 3.

¹²⁶ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. sv., dok. č. 27, s. 178 - 198.

¹²⁷ *Tamtéž*, s. 103.

¹²⁸ MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází...*, s. 100.

¹²⁹ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. sv., dok. č. 50, s. 327.

¹³⁰ „Každé hlubší zamyšlení nad úkoly a metodami politického vedení směřuje k zdůraznění principu, ak tomu bylo i na jednání květnového pléna ÚV KSS, že strana společnost neřídí, ale vede. Vede ji, jak jak to teze velmi správně ve výpočtu hlavních metod uplatňování vedoucí úlohy specifikují, hlubokým pravdivým poznáváním vývojových cest a usměrňováním vývoje ve smyslu objektivních tendencí tím, že dává obsah a určuje hlavní cesty a nastoluje jeho plnění a plnění kádrově zabezpečuje, získává a mobilizuje lidi pro uvědomělou činnost ve smyslu svého programu.“ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, DIV/22, s. 33.

Ještě spornější byla podkapitola „Bez práva není odpovědnosti“ koncipovaná Mlynářem. Do ní Mlynář dopsal na poslední chvíli shora zmíněné části o budoucí úloze politických stran a Národní fronty. Bylo v ní zcela zřetelně deklarováno, že na tvorbě státní politiky se podílí celá Národní fronta, politické strany a společenské organizace, nikoli pouze KSC. Politické strany si byly podle Akčního programu navzájem partnery, vycházejí ze společného politického programu Národní fronty. Současně však jejich politické působení „je samozřejmě vázáno Ústavou ČSSR“, což byl implicitně vyjádřený odkaz na tzv. vedoucí úlohu KSC. Značně mlhavě se tu mluvilo o případných sporech o politiku státu, které měly být řešeny „na bázi společné socialistické koncepce politiky Národní fronty cestou politické dohody a sjednocení všech složek Národní fronty“.

V partii o dobrovolných zájmových společenských organizacích lze najít i dvě zcela jednoznačně interpretovatelné teze. První vyhlášovala to, že „monopolizovat socialistickou státní moc nemůže ani jediná strana, ani koalice politických stran, musí k ní mít přístup všechny politické organizace lidu“; druhá pak, že „ještě letos je potřebí zajistit uplatnění ústavních shromažďovacích a spolčovacích svobod tak, aby byla zákonem zaručena možnost vzniku dobrovolných organizací, zájmových sdružení, spolků apod. podle současných zájmů a potřeb různých vrstev a skupin našich občanů, bez byrokratických omezování a bez monopolních práv jakékoli organizace“.¹³¹ Tyto dvě teze se pak v zásadě opakují v různých modifikacích v několika pozdějších programových dokumentech Pražského jara.

Zjevná rozporuplnost právě této části programu i fakt, že se tu ožívuje cosi, co je už dávno mrtvé, nezůstala bez odezvy v médiích. Právnický Petr Pithart k tomu napsal, že „jako deus ex machina objevuje se tu vzápětí - Národní fronta“ a ptal se: „Argumenty chybějí, a to v mnohomluvné dikci programu tak nápadně, že to sugeruje dojem, že se ona dávno odepsaná NF prostě hodila, že s její pomocí bylo lze vyhnout se odpovědím na jednu z nejdůležitějších smysluplných otázek - totiž po postavení nekomunistických politických stran, tedy po pluralitní či monistické povaze budoucí demokracie.“¹³²

O novém pojetí úlohy Národní fronty a politickém systému, tak jak byl koncipován v Akčním programu, se mluvilo hodně a často, ale vždy poněkud neurčitě, protože představy o něm se vlastně tvořily za pochodu. Pevnější rámec získaly tyto diskuze po 72. schůzi předsednictva ÚV KSC (21.-22. května 1968), na níž se diskutovalo o pojetí práce Národní fronty a o její budoucí podobě. Na schůzi vystoupil předseda ÚV NF František Kriegel s

¹³¹VONDRŮVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9.díl, 1. sv., dok. č. 50, s. 331.

¹³²*Literární listy*, roč. I., č. 8, 18.4.1968, s. 1

Návrhem tezí programu Národní fronty a předsednictvo poté na základě diskuze určilo další kroky směrem k zamýšlené reformě politického systému. Podstata Krieglova Návrhu tkvěla v tom, že stávající politické strany vytvoří společně s velkými organizacemi jako ROH, ČSM, SPB, ČSŽ politické jádro NF (politickou komisi, komoru, radu), na jehož základě by se řešily celostátní klíčové otázky politického významu. Zájmové organizace měly být ponechány stranou. Otázky vyvolávaly nově vznikající organizace (zatím) ne úplně politického charakteru jako Svaz vysokoškolského studentstva, tvůrčí svazy, Svaz vědeckých pracovníků, svaz lékařů a další.¹³³ Jak k tomu poznamenával Pithart v Literárních listech, šlo o jakýsi socialistický korporativismus či syndikalismus - zájmové organizace, institucionálně „protažené“ až do vícekomorového parlamentu.¹³⁴

Předsednictvo ÚV KSČ pověřilo Kriegla, aby Návrh přetavil v Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty, v němž „budou obsaženy principy socialismu“ (jako například únor 1948, vedoucí úloha strany, marxisticko-leninská ideologie, nepřipustnost politické organizace mimo Národní frontu, povinnost individuálního členství). Předsednictvo předpokládalo, že toto Prohlášení celkem bez odporu podepíší představitelé hlavních organizací Národní fronty, včetně politických stran. V usnesení ze 72. schůze se zatím vůbec nemluvilo o Zákonu o Národní frontě.¹³⁵

Kriegel a Mlynář své návrhy představili a dále konkretizovali na květnovém plénu ÚV KSČ (29. května - 1. června 1968). Posun v představách obou komunistických reformátorů byl obsažen ve výsledné rezoluci květnového pléna. Rezoluce tak veřejnosti představovala jakýsi vhled do budoucího politického systému a rovněž určitý „fahrplan“ potřebných legislativních změn. Podle rezoluce měla být pro všechny složky Národní fronty závazná báze socialistického zřízení, což jinými slovy znamenalo, že v politice se mohly angažovat pouze ty organizace, které souhlasily s tehdejší uspořádáním vlastnických a společenských vztahů. Výslovně byla odmítnuta možnost vytváření opoziční politické organizace nebo strany stojící mimo Národní frontu, což by prý „v dnešních podmínkách nutně znamenalo legalizovat vytváření politických sil zaměřených proti socialistickému politickému programu v nejširším smyslu platformy NF“. Organizačně měl být nový systém Národní fronty zajištěn vznikem sdružení „hlavních politických organizací“, jejichž úkolem by byla politická činnost. Od tohoto sdružení se měla oddělit jako druhá složka Národní fronty „sdružení organizací

¹³³PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 1. svazek, dok. č. 3, s. 43-50.

¹³⁴*Literární listy*, roč. I., č. 17, 20.6.1968, s. 1.

¹³⁵VONDRŮVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...* 9. díl, 1. svazek, dok. č. 71, s. 516-517. Kriegel na této schůzi vystoupil s Návrhem tezí programu Národní fronty.

vyjadřujících specifické, nikoli hlavní sociálně politické zájmy“. Do první kategorie by podle představ Mlynáře a Kriegela nespádaly jen stávající politické strany, nýbrž i odbory, organizace družstevních rolníků, inteligence, mládeže, žen, Svaz protifašistických bojovníků, Svaz československo-sovětského přátelství, organizace národnostních menšin atd. V druhé, méně významné kategorii měly skončit organizace typu Československého červeného kříže, Československé protipožární ochrany, zájmové svazy a spolky. Nejvýznamnější úloha byla v takto pojatém systému přisouzena odborům, které měly jako nejpočetnější organizace zastupovat i nestraníky. Podobný význam měl získat nově zřizovaný Svaz družstevního rolnictva. Takto nově pojatá Národní fronta slibovala podíl na moci všem občanům: „V Národní frontě bude KSČ neústupně bojovat proti 'zpartajnění' našeho veřejného života a bude hájit plnou faktickou možnost, aby se hlavní, sociální, generační, národnostní aj. zájmy lidí, kteří nemusí být členy žádné politické strany, přímo projeví jako politicky vlivná síla v NF i ve státě.“¹³⁶

Slibované úpravy politického systému měla doplnit i nová legislativa. Šlo hlavně o zákon o svobodě spolčovací a shromažďovací, který měl být (ale nebyl) přijat do léta 1968 a rovněž o nový volební zákon (rovněž nepřijat). S ním se měla změnit struktura zastupitelských orgánů tak, aby „byl zabezpečen co největší přímý vliv zájmů pracujících lidí na tvorbu státních rozhodnutí“. Vedle Národního shromáždění (parlamentu), počítali oba reformátoři s „pomocnými, korigujícími sbory“, které by měly omezenou pravomoc. Do nich by byli voleni zástupci pracujících podle pracovišť, bez jakéhokoliv stranického klíče. V těchto sborech nebo komorách by tak byli zastoupeni pracující z průmyslu, zemědělství a terciální sféry.¹³⁷

Závěr rezoluce květnového pléna obsahoval základní úkoly pro každého komunistu. Ohledně politického systému úkol zněl: „usilovat o to, aby vývoj politického systému nebyl chápán jako návrat k formální politické demokracii před rokem 1948 nebo dokonce 1938, ale aby vším - pojetím Národní fronty, pojetím úlohy hlavních politických organizací lidu, pojetím úkolů sdělovacích prostředků i pojetím národnostních vztahů - byl opravdu novým, vyšším a socialistickým stupněm ve vývoji politického systému.“¹³⁸

Tyto plány se přirozeně promítly i do Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty, které vzniklo na základě usnesení 72. schůze předsednictva ÚV KSČ. Prohlášení představovalo další krok v zamýšlené reformě politického systému; mělo zdůraznit

¹³⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, D IV/26, s. 208. Srov. *Rudé právo*, 2.6.1968, s. 2.

¹³⁷ *Tamtéž*.

¹³⁸ *Tamtéž*.

význam Národní fronty jako instituce a revitalizovat její orgány, především ty ústřední. Patnáctého června 1968 bylo Prohlášení slavnostně uvedeno v život, když je podepsala dvacítka lídrů organizací Národní fronty. Slavnostní podepisování řídil předseda ÚV NF František Kriegel, za KSČ tu byli delegováni Alexander Dubček a Oldřich Černík, ostatní politické strany zastupovali jejich předsedové. Do funkce generálního tajemníka ÚV Národní fronty byl zvolen místo Ladislavy Kleňhové-Besserové Evžen Erban. Ten také už jako generální tajemník přečetl Prohlášení. Kromě Prohlášení přítomní rozhodli o tom, že v nejbližší době vznikne komise ÚV NF, která připraví návrh statutu NF.¹³⁹

Představy komunistů o budoucí podobě NF přednesl Alexander Dubček. Odrážela se v nich Kriegelova a Mlynářova koncepce vycházející z Akčního programu. Politický systém Národní fronty neměl být postaven na „návratu ke starým poměrům stranických bojů o moc ve státě“. Tyto „boje“ měla nahradit tvůrčí spolupráce na „platformě Národní fronty“, na níž se měli podílet doslova všichni: jak členové ostatních politických stran, tak i všichni občané, kteří nejsou organizováni v žádné politické straně. Nestraníci se měli na „platformě“, lépe řečeno na politice, podílet jako příslušníci Revolučního odborového hnutí, Svazu družstevního rolnictva, organizací inteligence, žen, mládeže atd. Tyto většinou sociálně ekonomické a zájmové organizace by tak získaly politický rozměr. Pozoruhodná byla představa o roli KSČ: „My komunisté nechceme své vedoucí politické postavení deklarovat, ale chceme svůj politický vliv v naší společnosti i nadále posilovat právě tím, že přesvědčíme většinu lidí o správnosti naší politiky.“ V Dubčekově projevu tak znovu chyběla jakákoli zmínka o tom, jakým mechanismem chtějí komunisté nový systém uvést v život a co budou dělat, pokud většinu lidí o správnosti své politiky nepřesvědčí.

V Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty byly tyto nekonkrétní a protichůdné představy ještě umocněny.¹⁴⁰ V jedné ze stěžejních pasáží si mohl dobový čtenář na první stránce Rudého práva a proloženě přečíst: „Pluralistickým pojetím politického systému vyjádřeným v Národní frontě bude před celou veřejností potvrzen důsledný rozchod s monopolem politické moci i s tímto starým pojetím Národní fronty.“ Vzápětí je sice tento závazek oslaben tvrzením, že vedoucí postavení KSČ je v Československu historickým faktem. Ale hned následující proložený odstavec, takřka doslova převzatý z Akčního

¹³⁹Statut měl definovat úlohu jednotlivých organizací, stanovit působnost výborů NF všech stupňů, jejich podíl na tvorbě politiky a odpovědnosti při přijímání organizací do svazku Národní fronty, včetně jejich práv a povinností, statut měl brát rovněž zřetel na federativní uspořádání NF.

¹⁴⁰Článek 4 Ústavy Československé socialistické republiky z roku 1960 zněl: „Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek neaktivnějších a nejuvědomějších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“ *Ústava československé socialistické republiky ze dne 11. července 1960*, č. 100 Sb. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 14.

programu KSČ, znovu implikuje představu pluralitního politického systému, protože „socialistickou státní moc si nemůže monopolizovat ani jedna strana, ani koalice politických stran“. Na politice se podle komunistů měly podílet všechny „politické společenské organizace lidu“, všechny jeho sociální, národnostní i generační skupiny, všichni občané.¹⁴¹

O tom, jakým způsobem chtějí komunisté naplňovat postuláty Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty, přinesl přesvědčivý důkaz předseda ÚV Národní fronty František Kriegel. V Rudém právu k Prohlášení uveřejnil jakýsi osobní komentář.¹⁴² Kriegel vyloučil možnost, že by se komunisté nyní snažili „ze setrvačnosti udržet poúnorové pojetí Národní fronty jako převodovou páku, kdy širší kruhy veřejnosti neměly vliv na tvorbu politiky“. Podle něj se centrum moci mělo v budoucnu přenést na půdu Národní fronty. Národní fronta se měla stát místem, kde se bude tvořit „celostátní politická linie“. Kriegel si představoval, že ono tvoření „celostátní politické linie“ vzejde z rozhovorů a konfrontací stanovisek, které ale nakonec musí /sic!/ vyústit do všeobecně přijatelných závěrů. Jinými slovy, v Národní frontě se měli všichni „konfrontovat“ se všemi - s konečným harmonizujícím výsledkem. A opět ani slovo, jak konkrétně by Kriegel chtěl tohoto výsledku dosáhnout. Pravděpodobně předpokládal, že se všichni domluví na tom, co chtějí komunisté.

Tato Kriegelova nabídka vycházela z toho, že „strana má všude své organizace, které se mohou stát jádrem a iniciátorem činnosti NF“. V tomto světle nepřekvapí, že přímo v rozporu s nabídkou na „pluralistické pojetí politického systému“ Kriegel napsal, že „vedoucí úloha strany je velký závazek a úkol pro každého komunistu, ať pracuje kdekoliv“. Každý člen KSČ měl i v organizacích Národní fronty aktivně prosazovat linii Akčního programu KSČ, v němž právě ona tzv. vedoucí úloha strany tvořila jeden ze stěžejních pilířů.¹⁴³ K podobným závěrům došel i Zdeněk Mlynář, který od některých tehdejších politologů převzal názor, že oživení Národní fronty zároveň vytvoří mechanismus, jímž bude komunistická strana ovlivňovat celý systém společenských organizací.¹⁴⁴

Za poslední programový dokument Pražského jara lze považovat připravovaný projev Alexandra Dubčeka pro XIV. sjezd KSČ, který se měl konat 9. září 1968. Kromě všech shora zmíněných zásad zde byla Národní fronta navíc charakterizována jako instituce otevřená, do níž mohly vstupovat i nově vznikající politické organizace, „pokud reprezentují socialistický

¹⁴¹ *Rudé právo*, 16.6.1968, s. 1-2.

¹⁴² *Tamtéž*, s. 1.

¹⁴³ „Komunistická strana se opírá o dobrovolnou podporu lidu; neuskutečňuje svou vedoucí úlohu tím, že vládne nad společností, ale tím že nejoddaněji slouží jejímu svobodnému, pokrokovému socialistickému rozvoji. Svou autoritu si nemůže vynutit, ale musí ji neustále získávat svými činy. Svou linii nemůže prosazovat nařizováním, ale prací svých členů, pravdivostí svých ideálů. Text Akčního programu KSČ viz např. *Rok šedesátý osmý v usneseníh a dokumentech ÚV KSČ*. Praha, Svoboda 1969, s. 113.

¹⁴⁴ MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremlu...*, s. 102.

zájem a přihlásí se k jejímu programu“.¹⁴⁵ Následující tři kapitoly však prokáží, že této tezi odporoval postup, který komunistické vedení od dubna do srpna 1968 praktikovalo vůči sociálním demokratům, Klubu angažovaných nestraníků a K 231.

Ze všech komunistických programových dokumentů Pražského jara - z Akčního programu KSČ, z návrhu tezí programu Národní fronty, z Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty a z připravovaného Dubčekova projevu - nesporně vyplývala jediná věc: na základních postulátech režimu se po půl roce od zahájení „obrodného procesu“ nemělo prozatím nic měnit, tzv. vedoucí úloha strany měla trvat i v budoucnu, ale nyní měli občané tento fakt přijímat „dobrovolně“. Politická pluralita nepřicházela v úvahu; naopak společnosti se přiznávala určitá pluralita zájmová.¹⁴⁶ Jakousi formu „demokracie“ měli mít pouze komunisté uvnitř své strany, kde mělo docházet ke konfrontaci a tříbení různých názorů. Distribuce rozkazů z mocenského centra směrem dolů měla patrně jít složitějšími cestami, nikoli jen přes organizace KSČ, nýbrž také oklikou přes „hlavní“ organizace Národní fronty, jejichž svébytnost a suverenita by se rozšířila a současně by jim byla poskytnuta možnost „oponentury“. Reforma politického systému, jímž by se KSČ „dostala z pozice monopolního politického subjektu“, však v žádném případě nebyla v době Pražského jara na pořadu dne. Výsledný tvar politického systému, který komunisté v období Pražského jara navrhovali, nelze označit za reformu, nýbrž daleko spíše za jeho reorganizaci.¹⁴⁷

Znovuzrození občanské společnosti

Zrušení cenzury mělo naprosto zásadní vliv i na události odehrávající se mimo média. Do konce února 1968 bývalá občanská společnost nevykazovala žádnou změnu oproti předchozímu stavu, s výjimkou části spisovatelů a části studentstva. To se změnilo s příchodem svobody slova. Někteří členové Ústředního výboru KSČ, zvláště Smrkovský, Husák, Mlynář, Šik ad., ohlašovali v rozhlasu, v televizi a v novinách nástup „demokratizace“ a vyzývali občany k angažovanosti. Necenzurovaná média přiváděla na stránky novin a časopisů a do éteru „běžné“ občany, kteří nikdy předtím neměli možnost veřejně prezentovat své názory. Do informačního oběhu bylo vtahováno čím dál víc lidí, jenž tak šli příkladem ostatním.¹⁴⁸ Padala psychologická bariéra strachu, neboť po jejich projevech, byť

¹⁴⁵ VONDRŮVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 139, s. 405.

¹⁴⁶ KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005, s. 759.

¹⁴⁷ Izraelská badatelka Galia Golan upozornila na fakt, že Mlynářem připravovaná reforma politického systému „hraničila s korporativním systémem italského fašismu“. Viz GOLAN, Galia: *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968-9*. Cambridge, Cambridge University Press 1973, s. 161.

¹⁴⁸ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 304-306.

seberadikálnějších, nenásledovala represe. Češi a Slováci získávali pocit, že „pádlují ve své vlastní kánoji“.¹⁴⁹ Všeobjímající dohled státu nad společností náhle skončil, neboť centrum moci přestalo vydávat závazné direktivy. Na společnost měl významný vliv také fakt, že nižší složky KSČ přestaly respektovat tzv. demokratický centralismus, čímž byla narušena dosavadní přísná disciplína strany.¹⁵⁰ Přibývali lidé, kteří se zapojovali do veřejného dění nikoli jako diváci, nýbrž jako aktéři. Prudce vzrůstala účast na schůzích a na veřejných diskuzích. Pasivita a pobavené glosování nezdaru režimu ustupovalo do pozadí. Ze spánku se probudila naděje a posléze i přesvědčení v možnost něco vlastními silami změnit. Ruku v ruce s tím šla víra v nové vedení KSČ, především v Alexandra Dubčeka. Ten se pro lidi stal jednak symbolem této nové víry, jednak zárukou toho, že státní moc už nikdy nebude vůči obyvatelstvu používat násilí. I když si občané na jedné straně uvědomovali, že „všechno je zatím na vodě“, na straně druhé byli fascinováni tím, že „ze sebe vydupali obrovskou, dosud spící energii“¹⁵¹, a spíše intuitivně a spontánně, než promyšleně a plánovitě směřovali k položení základů občanské společnosti. Na jaře roku 1968 se ukázalo, že totalitní stát přes všechny formy represe neumrtvil přirozenou potřebu sdružování a povědomí o principech demokracie.¹⁵²

Podle unikátního průzkumu veřejného mínění, který provedl Ústav pro výzkum veřejného mínění ve dnech 2. - 14. května 1968 a který byl zaměřen na „Politickou orientaci československé populace v roce 1968“, vykazovaly postoje a hodnoty českých a slovenských občanů parametry postojů a hodnot občanů evropských demokratických zemí. Výsledky ukázaly, že československá společnost je demokraticky stejně vyspělá, jako v období První republiky a jako po roce 1989. V odpovědích občané jasně preferovali nikoli „socialismus s lidskou tvář“, nýbrž tradiční parlamentní demokracii, v níž by o moc ve svobodných volbách soupeřily různé politické strany, v níž by byly garantovány občanská práva a svobody, v níž by byly zcela přirozeně připuštěny i „nesocialistické názory“, atd. Výzkum identifikoval běžné rozdělení občanstva na demokraty a nedemokraty, které je obvyklé v demokratických zemích a v kterém převládá celková demokratická orientace napříč všemi společenskými strukturami, např. podle vzdělání, věku a politické příslušnosti. Pokud šlo o komunistickou stranu, výzkum prokázal, že demokraticky orientované postoje řadových členů KSČ dokonce

¹⁴⁹ Tento obrat použil britský velvyslanec v Praze William Barker. HOPPE, Jiří: Britský pohled na „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, č. 3/2000, s. 347.

¹⁵⁰ PREČAN, V.: *Lid, veřejnost, občanská společnost...*, s. 145.

¹⁵¹ LEDERER, J.: *Touhy a iluze I...*, s. 254 a 259.

¹⁵² BARTOŠEK, K.: *Občanská společnost...*, s. 17.

převyšovaly demokratickou orientaci ostatní populace. Komunistickou stranu výzkum představil na pokraji podobné imploze, jaké KSČ podlehla koncem roku 1989.¹⁵³

Dynamický vývoj Pražského jara s sebou celkem přirozeně přinesl celý vějíř představ a cílů, k nimž by „obrodný proces“ měl dojít. Probouzely se síly, které nikdo neznal, a proto ani neočekával. Jiné představy měly různé sociální skupiny, různé pracovní kolektivy, funkcionáři rozmanitých organizací, orgány státu a komunistické strany, mládež i senioři, Češi a Slováci, příslušníci národnostních menšin a pod. Z tohoto koktejlu odlišných, dlouho potlačovaných zájmů, se rodila vlna požadavků na mocenské centrum.¹⁵⁴ Drtivě převládaly mzdové a sociální požadavky, protože, jak napsal Vaculík v manifestu *Dva tisíce slov*, „všichni jsme ve srovnání s rozvinutými zeměmi špatně placeni a někteří ještě hůř“. Více než dvě třetiny obyvatelstva doufaly ve zvýšení životní úrovně. V prvním pololetí 1968 vyčíslily místní odborové organizace oprávněné mzdové nároky na závratných 20 miliard korun, když roční státní výdaje činily asi 150 mld. Je přirozené, že většina žadatelů si vynucovala přednostní a okamžité řešení předmětu jejich žádosti, což však nebylo možné splnit. Vláda čelila hrozící stávkové vlně zvyšováním mezd v těch nejzanedbanějších oborech: ve spotřebním a potravinářském průmyslu, v některých nevýrobních odvětvích a v dopravě. Také podnikoví ředitelé a manažeři ustupovali všeobecnému volání po vyšších platech, a tak nebylo divu, že v roce 1968 neočekávaně vzrostly mzdy o 10% procent; z průměrné měsíční mzdy 1586 Kčs na 1749 korun. Po invazi se kontrola mzdové hladiny na nějaký čas vymkla centru z rukou.¹⁵⁵

Za mzdovými a sociálními následovala rozmanitá směska dalších a dalších požadavků. Občané konkrétně žádali: svobodný náboženský život, demokratizaci KSČ, změnu v postavení odborů a všech organizací Národní fronty, změnu v řízení kulturní oblasti, změnu státoprávního uspořádání, rozšíření práv národnostních menšin, samostatnost nekomunistických stran, samosprávný charakter národních výborů, rehabilitaci politických vězňů, urychlení ekonomické reformy atd.¹⁵⁶

Drtivá většina těchto požadavků byla mocenskému centru tlumočena rezolucemi, jež se staly dalším významným fenoménem Pražského jara. Byly svérázným projevem veřejného mínění a pro značnou část populace také nejvyšší občanskou „obrozovací“ aktivitou. Tohoto fenoménu si už tehdy kriticky všimli novináři. Např. Emanuel Pluhař uveřejnil v časopisu

¹⁵³ Bližší viz BROKL, Lubomír - SEIDLOVÁ, Adéla - BEČVÁŘ, Josef - RAKUŠANOVÁ, Petra: *Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968*. Praha, Sociologický ústav AV ČR 1999, s. 59-60.

¹⁵⁴ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 309.

¹⁵⁵ Bližší viz KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha, ÚSD 1993, s. 46-60.

¹⁵⁶ KAPLAN, K.: *Československá reforma 1968...*, s. 309.

Student článek, v němž napsal, že „v čase, kdy jiný lid staví barikády a pere se, my hlasujeme pro rezoluce“. V nadsázce navrhol, aby při vědomí deseti tisíc rezolucí na podporu trestu smrti pro Rudolfa Slánského bylo zřízeno Muzeum rezoluce a v něm umístěna Síň rezolučních tradic.¹⁵⁷ Podobně Jiří Sekera v Rudém právu upozorňoval na to, že rezoluce nezřídka obsahují požadavky, které za občany centrum moci vyřešit nemůže a vyzýval k vyšší lokální občanské angažovanosti.¹⁵⁸

Od formulace požadavků v rezolucích už byla jen krátká cesta k jejich uskutečňování vlastní silou. Menší část občanů vyslyšela výzvy některých politiků, využila prostor, který Pražské jaro otevřelo, a zapojila se do „obrodného procesu“ aktivně v nejrůznějších subjektech občanské společnosti. Rozmanitost požadavků, plánů, tužeb a nadějí plodila rozmanitost forem, v nichž občanská společnost ožívala. Podle standardů sociální vědy bývají organizace bohatě rozvinuté občanské společnosti strukturovány do jedenácti různých kategorií na: a) organizace volného času; b) místní sdružení; c) politické strany; d) společenská a politická hnutí; e) ekologická hnutí; f) profesní sdružení; g) sportovní organizace a kluby; h) odbory; i) studentská sdružení; j) náboženské organizace; k) jiné organizace a sdružení.¹⁵⁹ V období Pražského jara 1968 však nešlo o rozvinutou občanskou společnost. V souladu s výše zmíněným Prečanovým názorem se jednalo o počátky znovuzrození občanské společnosti. Při stanovování struktury občanské společnosti v roce 1968 je nutné brát v potaz především administrativní a funkční hledisko, jinými slovy řečeno lokalizaci vzniku a působení organizace (uvnitř či vně Národní fronty) a postoj organizace k režimu. Z tohoto pohledu se pro tuto nejranější fázi znovuzrození občanské společnosti nabízí členění na dvě základní kategorie, a sice na emancipační aktivity občanské společnosti uvnitř Národní fronty, k nimž se z hlediska kontinuity dá přiřadit i oživení církví, ačkoli církve přirozeně nebyly součástí Národní fronty, a na sociální organismy a hnutí vzniklé mimo Národní frontu, k nimž lze volně přiřadit i sociální akce a programy Pražského jara.¹⁶⁰

Emancipační aktivity občanské společnosti uvnitř Národní fronty

Prudký rozvoj občanských aktivit zasáhl celý systém Národní fronty. Demokratizační procesy Pražského jara rozrušily staré transmisivní funkce „převodové páky“ od mocenského centra k občanovi, otevřely prostor pro vyjádření dosud potlačovaných představ a pro formulaci nově

¹⁵⁷ *Student*, roč. IV., č. 24, 12.6.1968, s. 1.

¹⁵⁸ *Rudé právo*, 7.7.1968, s. 1.

¹⁵⁹ BROKL, L.: *Hledání občanské společnosti...*, s. 83.

¹⁶⁰ Karel Bartošek strukturu občanské společnosti v roce 1968 dělí jinak, a to na: a) sféru politických organizací; b) sféru sociálně-ekonomickou; c) sféru korporací a sdružení; d) sféru místní samosprávy; e) sféru národní samosprávy. Viz BARTOŠEK, K.: *Občanská společnost...*, s. 18-19.

se rodičích zájmů. Systém Národní fronty se začal měnit v živý společenský organismus tlakem zdola. Vyšší stupně takřka všech stran a organizací však ovládali funkcionáři, kteří dlouhá léta kolaborovali s režimem a nezhřídka násilím či administrativními zásahy prováděli příkazy komunistického aparátu. Členstvo muselo nejprve překonat jejich odpor, donutit je k rezignaci, najít za ně vhodnou náhradu a teprve poté mohlo začít s přípravami nových organizačních a programových platforem. Oproti jiným složkám občanské společnosti tak v Národní frontě došlo k výraznějšímu pohybu o něco později. Organizace Národní fronty měly ale výhodu v tom, že nemusely státní orgány žádat o legalizaci a pro emancipační aktivity mohly užívat vlastního úřednického aparátu a tiskové orgány. Z dochovaných pramenů vyplývá, že dynamické změny nastaly v těchto organizacích už v březnu v souvislosti se zrušením cenzury. Plně se pak rozvinuly v období od dubna do července, kdy pod vlivem Akčního programu KSČ připravoval každý svaz a organizace svůj vlastní programový dokument. V jistém smyslu lze tvrdit, že Akční program přes všechna svá dobová omezení významně stimuloval aktivitu celé této sféry občanské společnosti.¹⁶¹

Pražské jaro podnítilo emancipační snahy a programové úvahy v obou českých nekomunistických stranách Národní fronty, zatímco obě slovenské strany, Slovenská strana obrody a Strana slobody, stály vlastně před úkolem vybudovat od základu své organizace. Československá strana lidová a Československá strana socialistická hrály v politickém životě velmi malou roli. V roce 1968 jen s velkými obtížemi hledaly své místo a autoritu ve společnosti. Už koncem března se obě strany rozloučily s hlavními představiteli politické podřízenosti komunistické straně, čímž si vytvořily předpoklady pro novou orientaci svého působení a pro rozšíření členské základny. Josefa Plojgara v čele ČSL nahradil Antonín Pospíšil a počet členů se více než zdvojnásobil (z 20 642 na 46 028 členů). Předsedu ČSS Aloise Neumana zase vystřídal Bohuslav Kučera a do strany se nově přihlásilo skoro sedm tisíc členů (nyní 17 323 členů).¹⁶² Program Československé strany lidové spočíval na křesťanském světovém názoru a Národní frontu chápal jako základnu pro dialog politických stran. Československá strana socialistická se prohlásila za nemarxistickou stranu usilující o uplatnění „humanistického a demokratického pojetí společnosti a mnohotvárný život občanů.“¹⁶³ Po invazi se však obě strany těchto postulátů rychle vzdaly a prohlásily je za neplatné.¹⁶³

¹⁶¹ Blíže viz PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 1. svazek, s. 8-13.

¹⁶² Blíže viz VONDOVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 134, s. 352-353.

¹⁶³ Blíže viz KUGLER, Pavel: *Reformní proces v Československé straně lidové 1968-1972*. Diplomová práce FF UK Praha 2005. Viz též PERNES, Jiří: *Od demokratického socialismu k demokracii*. Nekomunistická socialistická opozice v Brně v letech 1968-1972. Brno, Barrister&Principal 1999.

Větší samostatnost žádaly v roce 1968 téměř všechny společenské organizace Národní fronty s výjimkou jediné - Svazu československo-sovětského přátelství, který usiloval spíše o svoji profesionalizaci získáním vlastních cestovních kanceláří, kinosálů a jiných zařízení. V některých organizacích přešel proces emancipace i do jejich vlastní skladby. Tak se např. ve Svazu protifašistických bojovníků postupně ustavila čtyři sdružení: politických vězňů a pozůstalých po obětech fašismu, partyzánů a domácího odboje, bojovníků českého povstání, bojovníků I. a II. zahraničního odboje. Klíčovou otázkou diskuzí se stala míra jejich samostatnosti. Určitým stmelujícím prvkem byla účast SPB v záležitostech rehabilitací, která představovala podstatnou část jeho agendy.¹⁶⁴

Před otázkou zachování či rozpadu jednotné organizace stál na jaře 1968 také Svazarm. Jako samostatné svazy se začaly ustavovat Autoklub ČSSR, Svaz modelářů ČSSR, svazy radioamatérů, potápěčů, branných sportů, střelecké a kynologické svazy. K nim se připojily i organizace mládeže, jako Zálesák, Svaz pro pobyt v přírodě a nakonec i Svaz důstojníků a praporčíků v záloze. Proces atomizace Svazarmu se zastavil až na přelomu let 1968-1969. O své osamostatnění se v roce 1968 pokusilo rovněž několik ze 13 zájmových klubů Svazu chovatelů drobného zvířectva, zejména chovatelé poštovních holubů a kynologové.¹⁶⁵

V ostatních organizacích neměl proces atomizace tak dramatický dopad. Československý červený kříž a Československý svaz požární ochrany usilovaly o obnovu svých organizací na závodech.¹⁶⁶ Československý svaz žen se domáhal lepšího postavení ve společnosti a skutečné rovnoprávnosti.¹⁶⁷ Řada zájmových svazů (myšlivci, rybáři, chovatelé, včelaři, ovocnáři) očekávala řešení kompetenčních, hospodářských a jiných speciálních otázek. Všechny s porozuměním přijaly princip federalizace a mnohé z nich, např. Československý ovocnářský a zahrádkářský svaz, byly připraveny upravit svou strukturu podle případného zemského zřízení.

Emancipační procesy v Národní frontě zasáhly rovněž československé tělovýchovné organizace, zvláště střechový Československý svaz tělesné výchovy. V polovině dubna 1968 bylo zvoleno nové vedení ČSTV, které se muselo čelit rozhořčeným zástupcům jednotlivých sportů, žádajících větší samostatnost a štedřejší finanční podporu ze svazové pokladny. Z bouřlivých diskuzí vykryštovali další požadavky, které se dotýkaly základů, na nichž byl

¹⁶⁴ Blíže viz PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 1. svazek, dok. č. 45-56, s. 221-257.

¹⁶⁵ *Tamtéž*, dok. č. 65-67, s. 273-282 a dok. č. 77-79, s. 296-299.

¹⁶⁶ *Tamtéž*, dok. č. 2, s. 36-37.

¹⁶⁷ *Tamtéž*, dok. č. 57-62, s. 257-264. Viz též ČÁKIOVÁ, Julie: *Český svaz žen a jeho úloha v letech 1967-1970*. Magisterská práce. Fakulta humanitních studií UK 2005.

vybudován systém tělovýchovné organizace. V centru pozornosti stál podíl státu na tvorbě podmínek činnosti, především pak jednotný odvod tržeb Sazky a Sportky ve prospěch ÚV NF. Situaci uvnitř ČSTV navíc komplikoval přípravný výbor České obce sokolské, jenž vystoupil s legitimním požadavkem znovuoobnovení své organizace, přičemž nárokoval svůj původní majetek. Ačkoli se ČOS přihlásila k principu jednotné tělovýchovné organizace, do níž by byl integrován i Sokol, končila všechna klíčová jednání ve slepé uličce a 18. června 1968 předsednictvo ÚV ČSTV oznámilo, že přerušuje veškeré kontakty.¹⁶⁸

S nezájmem a odmítáním mladých lidí se v období Pražského jara potýkal Československý svaz mládeže (ČSM). Koncem února už bylo zřejmé, že pozice monopolní organizace dětí a mládeže je neudržitelná. S požadavkem na osamostatnění vystoupili čeští a slovenští vysokoškoláci, vznikl Svaz pracující mládeže, přípravný výbor Junáka, organizace Zálesák, Táborník a Pionýr. Na mimořádné schůzi předsednictva ÚV ČSM se dosavadní předseda Miroslav Zavadil vzdal funkce a vedením svazu byl pověřen předseda slovenského ÚV ČSM Róbert Harenčár. Krize svazu však byla mnohem hlubší, než se vedení domnívalo. Proto ÚV ČSM na zasedání koncem března 1968 rozhodl svolat ještě v roce 1968 mimořádný sjezd. Současně zredukoval zbytnělý aparát na vedení a výkonný výbor, do jehož čela postavil Zbyňka Vokrouhlického. Výkonný výbor řídil chod organizace, vedení mělo připravit sjezd.¹⁶⁹ Na následujících shromážděních v Praze, Brně, Plzni, Bratislavě a v Banské Bystrici diskutovali účastníci o federativním uspořádání svazu, o stupni samostatnosti organizací, objevily se tu i první návrhy na vytvoření ministerstva pro mládež. V době překotných změn a nebývalé dynamiky společenského pohybu však hnutí nedokázalo formulovat ucelený program. Téměř polovina nových organizací se ustavila už v květnu a červnu, některé až po srpnové intervenci.¹⁷⁰ Proces jejich konstituování vrcholil až v prosinci 1968, kdy existovalo celkem deset různých organizací dětí a mládeže (Český junák, Juvena - svaz mládeže českomoravského venkova, Svaz klubů mládeže, Svaz polské mládeže, Svaz pracující mládeže, Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy, Tábornická unie, Unie středoškoláků a učňů).¹⁷¹

Emancipační snahy se rovněž projeví na půdě Revolučního odborového hnutí, které mělo v době Pražského jara celkem asi 5, 273 mil. členů. V polovině března 1968 se ozvali kritikové z řad nižších odborových funkcionářů, kteří se shodovali v tom, že odbory nehájily

¹⁶⁸ Blíže viz PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 1. svazek, dok. č. 80-91, s. 300-359.

¹⁶⁹ *Tamtéž*, dok. č. 2, s. 34-35.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, dok. č. 92-138, s. 360-459.

¹⁷¹ *Mladá fronta*, 3.12.1968, s. 3.

zájmy svých členů a zbyrokratizovaný aparát působil jako nástroj zájmů komunistické strany a státu. Pod tlakem odborové veřejnosti se v březnu vzdali svých funkcí předseda Ústřední rady odborů a jeho dva tajemníci, kteří byli nahrazeni novými lidmi. Ústřední rada odborů se poté rozhodla svolat celostátní poradou delegátů základních odborových organizací (18.6.-20.6.1968) a přislíbila brzké uskutečnění VII. všeodborového sjezdu (4.3.-7.3.1969). Iniciativa přicházela také zdola, od jednotlivých odborových svazů, které požadovaly větší samostatnost, i když jinak uznávaly princip jednotného ROH. Nejpočetnější z nich byly svaz kovoprůmyslu (1 147 610) a svazy dopravy a spojů s více než 500 tisíci členy a chemického průmyslu (176 879). V osmašedesátém se také zvýšil počet odborových svazů z původních dvanácti až na 32 federálních svazů sdružujících 60 odborových svazů národních.¹⁷²

V období Pražského jara 1968 hledalo svou tvář i družstevní hnutí. Po lednu 1968 se objevil požadavek na úplnou politickou a ekonomickou rehabilitaci družstev, která byla v celém předchozím období diskriminována především monopolním postavením státního obchodu a potravinářského průmyslu. Důležitou roli mezi družstevními rolníky sehrál VII. sjezd Jednotných zemědělských družstev (1.-3.2.1968), kde zaznělo volání po nezávislé organizaci družstevníků, která by je reprezentovala jak ve výrobně hospodářské oblasti, tak v oblasti společenské. V dubnu a květnu se na základě těchto plánů rozproutila v celém družstevním hnutí diskuze, jež vyústila v návrh ustavit dvě odlišné organizace, jedné společenské a jedné hospodářské, umožňující účelně sjednocovat specifické společenské a ekonomické zájmy družstevníků. Obě organizace by měly za úkol prosadit žádoucí postavení družstev (a zemědělství všeobecně) ve společnosti, zajistit jejich potřeby a přispět k řešení společenských otázek souvisejících s životem na vesnici. Díky diskusi se poněkud živelně začaly ustavovat samozvané přípravné výbory Svazu družstevních rolníků, přičemž každý přípravný výbor měl jinou představu o pracovní náplni budoucí organizace. Na celostátní konferenci družstevních rolníků v Nitře (9.-11.7.1968) byly tyto přípravné výbory sjednoceny a konstituovány dva národní Svazy družstevních rolníků. Pro neshody mezi českými a slovenskými delegáty konference však nebyl vytvořen celostátní orgán.¹⁷³

Trochu odlišná byla situace ve výrobních a spotřebních družstvech. I tam sice mělo svůj vliv úsilí o rehabilitaci, ale svoji organizaci (Svaz spotřebních družstev, resp. Svaz výrobních družstev) tato část družstevního hnutí nikdy v poválečném období neztratila. Proto se v době Pražského jara do čela obou svazů prosadili radikální zastánci společenských

¹⁷² Blíže viz PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 1. svazek, dok. č. 19-44, s. 151-220. Viz též VELEK, František: *Přehodnocení událostí z let 1968-1970 v odborech*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 9, s. 31.

¹⁷³ *Tamtéž*, dok. č. 58, s. 161-164.

reformem, kteří se aktivně zúčastnili politického dění, zvláště v podpisové akci na podporu manifestu Dva tisíce slov.¹⁷⁴

O kodifikaci rovnoprávného postavení začaly v průběhu Pražského jara usilovat rovněž kulturně osvětové spolky národnostních menšin (Poláci, Němci, Maďaři, Rusíni). Díky jejich iniciativě byla zřízena Komise vlády ČSSR pro národnostní menšiny, která vypracovala ústavní zákon č. 144 o postavení národností v Československé socialistické republice. Národním shromážděním byl tento zákon schválen 27. října 1968 a v platnost vešel k 1. lednu 1969.

V českých zemích si na nerovnoprávné postavení stěžovali hlavně Němci, kteří na rozdíl od ostatních národnostních menšin žijících v Československu neměli po válce možnost vybudovat ani kulturně-osvětovou organizaci. Proto se zástupci německé menšiny už v dubnu 1968 obrátili na ÚV KSČ s návrhem na založení vlastní organizace. Tato iniciativa byla korunována úspěchem 14. června 1969, kdy se konal ustavující sjezd Kulturního sdružení občanů ČSSR německé národnosti.¹⁷⁵

Církev

Významnou aktivitu vyvíjely na jaře 1968 církve a židovské obce, které požadovaly rehabilitaci a právo na svobodný náboženský život. Za členy církví se podle hrubého odhadu statistiků pokládalo 58% obyvatelstva, přičemž k římskokatolické církvi se hlásilo 44% (bez Slovenska). Na území Československa (od poloviny roku 1968, kdy byla povolena řeckokatolická církev) legálně působilo 18 státem uznaných církví.

Vedení KSČ si uvědomovalo míru perzekuce, které byly církve v předchozím období vystaveny (ministr kultury a informací Galuška: „...situace církví v ČSSR byla téměř po všech stránkách nesrovnatelně tíživější než v kterékoliv jiné ze socialistických zemí...“) a snažilo se o zlepšení vztahu stát vs. církve. Prvním krokem byla relativně liberální koncepce církevní politiky, schválená předsednictvem ÚV KSČ 21.3; druhým výměna na postu ředitele Sekretariátu pro věci církevní při ministerstvu kultury ČSSR (25.3. byla vedením sekretariátu pověřena vědecká pracovnice Sociologického ústavu ČSAV Erika Kadlecová); třetím pak zmínka o přirozeném právu každého občana na svobodný náboženský život v Akčním

¹⁷⁴ *Tamtéž*, dok. č. 64, s. 182.

¹⁷⁵ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 85-98, s. 255-288.

programu KSČ. I přes tyto vstřícné kroky však mezi věřícími panovala nespokojenost s podmínkami pro činnost církví.¹⁷⁶

Dominantní postavení měla v Československu katolická církev. Po roce 1948 ji komunisté zbavili majetku, rozvrátili její organizační strukturu (uznávaná hlava církve, kardinál Beran, byl donucen odejít z vlasti do římského exilu, většina biskupských stolců nemohla být obsazena - jediným státem uznávaným biskupem v českých zemích byl v 60. letech František Tomášek), znemožnili spojení s Římem a mnohé kněží na dlouhá léta uvěznil. Na jaře 1968 věřící žádali návrat biskupů do diecézí, rehabilitaci a propuštění dosud vězněných hodnostářů, navázání serióznějšího dialogu státu s Vatikánem, obnovení řeckokatolické církve a konec mocenských zásahů do života církve. Také tyto, ale i některé další požadavky (otázka legalizace církevních řádů) byly obsaženy v dopise apoštolského administrátora pražské diecéze Františka Tomáška z 25.3.1968, jímž se jménem československých katolických biskupů a více než 60 000 laiků obracel na československou vládu. První jednání mezi představiteli katolické církve a vlády se konalo 16. dubna 1968, přičemž nejzávažnějším problémem bylo udělení státního souhlasu biskupům, kteří dosud nemohli vykonávat svou funkci (litoměřický Štěpán Trochta, brněnský Karel Skoupý, českobudějovický Josef Hlouch). Všichni ještě do srpna 1968 obdrželi souhlas k návratu do svých diecézí. Pozitivního výsledku však nebylo dosaženo ohledně tajně vysvěcených biskupů Karla Otčenáška (Hradec Králové) a Ladislava Hlada. Státní orgány také nevyhověly žádosti o registraci zcela nové katolické organizace, nazvané Dílo koncilové obnovy, která se začala konstituovat v květnu 1968 na troskách prorežimního Mírového hnutí katolického duchovenstva; ministerstvo vnitra odmítlo vyhovět žádosti o legalizaci v září 1968.¹⁷⁷

Z nepřehledného množství aktivit evangelických církví je nutno zmínit alespoň výrazný hlas Českobratrské církve evangelické, v jejímž prohlášení ze 14. března 1968 zazněla snaha o aktivní spoluúčast na tvorbě církevní politiky státu. Široký ohlas ve společnosti si také získalo úsilí o znovuoobnovení tradičních organizací evangelické mládeže, jako byla YMCA a IWCA.¹⁷⁸

K oživení došlo i v židovských náboženských obcích. Židé v českých zemích především požadovali, aby se československá vláda v rámci rehabilitace distancovala od veřejných projevů antisemitismu z počátku padesátých let. Stejný význam přikládali také ničím nerušeným stykům s židovskými organizacemi v zahraničí. Mimořádnou událostí s

¹⁷⁶ CUHRA, Jaroslav: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969-1972*. Praha, ÚSD 1999, s. 16-17.

¹⁷⁷ *Tamtéž*, s. 18-19.

¹⁷⁸ *Tamtéž*, s. 20.

mezinárodním dosahem se měla v létě 1968 stát oslava milénia příchodu Židů do českých zemí a 700 let Staronové synagogy. Kvůli průtahům ze strany státu však byla oslava přesunuta na červenec 1969.¹⁷⁹

Sociální organismy a hnutí vzniklé mimo Národní frontu

Od března 1968 se začaly formovat první zárodky zcela nových politických a společenských organizací, vznikajících mimo Národní frontu. Mnozí občané už dále nechtěli spoléhat jen na instituce zřizované, financované a kontrolované režimem, a proto se rozhodli využít prostoru, který se před nimi zčistajasna otevřel. Avšak nikdo z nich nebyl na události Pražského jara připraven, všichni byli amatéry a těžko někdo z nich mohl být něco jiného. Proto zprvu spontánně prezentovali názory na veřejných schůzích a v médiích. Posléze se sdružovali s podobně smýšlejícími kolegy, debatovali o formě a programu budoucích organizací a ustavovali jejich přípravné výbory. I když budování organizací „na zelené louce“ provázela živelnost a programové nejasnosti, byla tu přítomna přímočará vůle po zásadní úpravě a modernizaci politického systému.

Aby mohly tyto organizace legálně působit na území Československa, musely požádat státní a komunistické orgány o oficiální povolení činnosti, neboť žádná z nich nechtěla vyvíjet činnost ilegálně. Právo na existenci odvozovaly od klíčového dokumentu Pražského jara, Akčního programu, v němž KSČ deklarovala naplnění ústavou zaručených občanských práv a svobod, »bez byrokratického omezování a bez monopolních práv jakékoliv organizace«. Komunistické vedení zaujalo vůči těmto uskupením zčásti ambivalentní, zčásti odmítavý postoj. Promítaly se v něm hlavně ostré protesty Moskvy proti „různým klubům“, ale také vlastní lavírování a nepochopení opozičních tendencí ve společnosti. V některých organizacích vzniklých mimo rámec Národní fronty vidělo komunistické vedení vedlejší a víceméně nechtěný produkt, který hodlali eliminovat.

Velmi významnou úlohu v kontextu zakládání a budování rozličných organizací vně systému Národní fronty hrálo ministerstvo vnitra. V období Pražského jara 1968 v Československu platil zastaralý zákon č. 68/1951 Sb., který zájemcům o založení jakéhokoli celostátního sdružení ukládal povinnost registrace na tomto úřadu; na lokální (krajské) úrovni totéž zajišťovaly Krajské národní výbory. Přitom záleželo na libovůli ministerských úředníků, zda tu kterou organizaci povolí či nikoli, protože podle zákona nebyli povinni sdělovat

¹⁷⁹ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 71-84, s. 196-254.

důvody odmítnutí. Ministerstvo vnitra - tedy výkonný orgán státu - tak disponovalo klíčovou pravomocí, jež se týkala občanských práv.¹⁸⁰

Ministerstvo vnitra reagovalo na události Pražského jara po svém: čelilo náporu nově vznikajících organizací za pomoci vlastní strategie. Až do přijetí nového zákona o právu sdružovacím a shromažďovacím hodlalo dodržovat dosud platný zákon č. 68/1951 Sb. Nové organizace rozdělilo do tří různých skupin: na dobrovolné organizace, na organizace spolkového typu a na politické strany. Z tohoto rozdělení pak pro ministerstvo vyplývaly tři různé schvalovací postupy. Žádosti o schválení organizačních řádů (stanov) nových dobrovolných organizací chtělo vyřizovat a vyřizovalo kladně, pokud organizace sledovala uplatňování zájmů svých členů při současné podpoře stávajícího státního zřízení a pokud její poslání nebylo v rozporu s obsahem dobrovolného sdružování a nepříčilo se ústavě a ostatním zákonům. Po procesní stránce ministerstvo zamýšlelo důsledně dodržovat ustanovení správního řádu, zejména o lhůtách, o zmocněncích pro doručování, o přizvání účastníků k řízení a o konzultaci s příslušnými orgány státní správy, s ÚV Národní fronty a dosavadními dobrovolnými organizacemi. U žádostí o založení organizací spolkového typu zvažovalo přijmout analogický postup jako u dobrovolných organizací, nebo žádosti odmítat se zdůvodněním, že zákon č. 68/1951 Sb. neumožňuje jejich vznik. S přihlédnutím k dikci Akčního programu však ministerstvo považovalo za vhodnější postupovat jako u dobrovolných organizací, protože předpokládalo, že nový spolčovací zákon umožní brzký vznik i organizacím spolkového typu. V období mezi podáním žádosti o schválení stanov organizace a vydáním rozhodnutí měla být sledována zásada, že organizace nemůže vyvíjet běžnou činnost, tj. uplatňovat své poslání, budovat orgány a složky, propagovat program, získávat členstvo a prostředky, nýbrž může provádět jen nezbytné úkony spojené s vyřizováním žádosti a konat neveřejné schůze. Pokud šlo o nově vznikající politické strany nebo organizace s politickými ambicemi, bylo stanovisko ministerstva vnitra jasně záporné, protože „pro toto rozhodnutí není zákonného podkladu ani není dána příslušnost státního orgánu.“¹⁸¹ Podle zvolené strategie bylo v období od 1. ledna 1968 do 1. června 1969 povolení k činnosti uděleno celkem 53 novým organizacím v českých zemích a 5 organizacím na Slovensku.¹⁸²

Mezi aktivitami občanské společnosti v období Pražského jara měly výjimečné postavení tři nově vzniklé organizace, z nichž dvě neskrývaly politické ambice a chuť soutěžit

¹⁸⁰ Blíže viz *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4.4.1968, s. 12.

¹⁸¹ *NA*, f. MV – spolky 11 (civilně-správní úsek), KAN, Informace pro jednání vlády k situaci na úseku sdružování a shromažďování, s. 5-6.

¹⁸² *AMV*, f. A 34, i. j. 2583.

s KSČ o moc. Šlo o Klub angažovaných nestraníků a o bývalé sociální demokraty, kteří se snažili obnovit stranu. K nim je třeba přiřadit K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů, který se sice definoval jako apolitická organizace, ale jeho hlavní cíl - plná rehabilitace bývalých politických vězňů - zasahoval do politické sféry tím, že nutil režim zásadně revidovat oficiální výklad československé historie posledních dvaceti let a zpochybňoval tím jeho základy. O všech třech organizacích a o protiopatření režimu (snaha o schválení ústavního zákona o Národní frontě a tzv. zákonného opatření) bude podrobně pojednáno v následujících kapitolách.

Kromě těchto tří nejznámějších a nejdiskutovanějších organizací vznikly v období Pražského jara mimo Národní frontu i některé další organizace, které vstupovaly do interakce s politickou mocí a působily jako nátlakové skupiny („pressure groups“) politického, případového nebo sociálně ekonomického typu. K prvním dvěma z nich lze počítat např. Dělnické výbory na obranu svobody tisku, Společnost pro lidská práva, Koordinační výbor tvůrčích svazů, Český svaz vědeckých pracovníků a Svaz vysokoškolského studentstva, naopak v sociálně ekonomické oblasti se velmi rychle a velmi úspěšně ustavila Federace lokomotivních čet. Zcela zvláštní kategorii pak tvořily sociální akce a programy Pražského jara, jako byly jednak veřejné sbírky na Fond republiky a zlatý poklad, jednak projekt SOS dětské vesničky.

Dělnické výbory na obranu svobody tisku bojovaly za udržení a kodifikování svobody slova. První z nich vznikl spontánně 23. dubna 1968 v Moravských chemických závodech v Ostravě „z pocitu, že svoboda slova není záležitostí jen novinářů, ale každého občana ... a že je tou základní svobodou, na níž jsou ostatní občanské svobody závislé.“ Podle ostravského vzoru se v květnu a červnu 1968 ustavilo dalších 59 dělnických výborů, které aktivně oslovovaly státní orgány s požadavkem na zákonem garantovanou svobodu slova a zrušení cenzury. Po novelizaci tiskového zákona na konci června 1968 se Dělnické výbory aktivizovaly v souvislosti s manifestem Dva tisíce slov a podobně reagovaly i na „varšavský dopis“, jednání v Čierné nad Tisou a v Bratislavě. Začátkem července 1968 se v činnosti Dělnických výborů začaly prosazovat integrační prvky, které ale úplně zastavila srpnová intervence. Aktivita hnutí se pak soustředila na protiokupační protesty, později dominovaly reakce na zastavení časopisu Reportér (8. 11.), listopadové zasedání ÚV KSČ, studentskou stávkou, Biľakovo interview pro Daily World (17. 12.) a kampaň za kandidaturu Josefa

Smrkovského na funkci předsedy Federálního shromáždění. Koncem roku 1968 se Dělnické výbory odmlčely nadobro.¹⁸³

Společnost pro lidská práva zase považovala za hlavní cíl své činnosti důsledné uplatňování Všeobecné deklarace lidských práv v československém právním řádu. S myšlenkou založit Společnost přišel koncem března 1968 Emil Ludvík, hudební skladatel a v letech 1945-1948 sekretář prezidenta Beneše. Vycházel z toho, že na dodržování Všeobecné deklarace lidských práv by měla dohlížet zvláštní organizace, složená z dostatečně reprezentativního vzorku české inteligence. Přípravný výbor takřka okamžitě předložil stanovy Společnosti ministerstvu vnitra, jež je 3. května 1968 schválilo. Společnost pro lidská práva byla tímto aktem legalizována a stala se na jaře 1968 jedinou nově vznikuvší organizací, jíž byla povolena činnost. Navzdory legalizaci a slibně se rozvíjejícím projektům však nebyla přijata do Národní fronty a nedostala tak finanční dotaci od státu. Sjezd Společnosti pro lidská práva, který se konal 17. května 1968, zvolil řádné vedení, jehož předsedou se stal Milan Machovec a Emil Ludvík obsadil funkci generálního tajemníka. V předsednictvu Společnosti zasedala různorodá směska lidí, např. Václav Černý, Eduard Goldstücker, J. B. Souček, biskup František Tomášek nebo ministr Bohuslav Kučera. Do srpna 1968 se Společnost snažila o úzkou loajální spolupráci se státními orgány a vyvíjela osvětovou a vysvětlovací činnost.¹⁸⁴ Na druhé straně, bez konzultace s československými oficiálními institucemi, navázala kontakty s Komisí pro lidská práva při OSN a s Mezinárodní federací pro lidská práva v Paříži. Delegaci Společnosti několikrát přijal předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský, který se kladně vyjádřil k možné spolupráci na tvorbě nových zákonů. Machovec s Ludvíkem též úspěšně jednali s ministerstvem školství, které vysloвило předběžný souhlas s tím, aby se Všeobecná deklarace lidských práv stala součástí výuky na školách. O stoupající prestiži svědčilo setkání delegace Společnosti s prezidentem Svobodou 2. července 1968. Ani ve změněných, poinvazních podmínkách Společnost neustoupila od svých hlavních cílů. Její členstvo se rozrůstalo a k 1. listopadu 1968 měla již 1 952 registrovaných členů. Velký úspěch zaznamenala v říjnu 1968, kdy byla na svou žádost přijata za člena Mezinárodní ligy pro lidská práva v New Yorku. K další aktivizaci Společnosti pro lidská práva došlo v souvislosti se sebeupálením Jana Palacha. To už se však nad Společností stahovala mračna, protože se do ní hlásili příslušníci úředně rozpuštěných organizací (nakonec 3 327 členů). Proto ministr vnitra Josef Grösser 28. května 1969 využil zákona č.

¹⁸³ Blíže viz PECKA, Jindřich (vyd.): *Dělnické výbory na obranu svobody tisku (1968)*. Praha, ÚSD 1993.

¹⁸⁴ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 30, s. 79-81.

126/1968 Sb. o některých přechodných opatřeních k upevnění veřejného pořádku definitivně rozhodl o rozpuštění Společnosti pro lidská práva.¹⁸⁵

Reprezentantem uměleckých svazů v proměnlivých a dynamických procesech Pražského jara 1968 byl především Koordinační výbor tvůrčích svazů. Prvotní impuls založit výbor složený ze zástupců Svazu československých architektů, Svazu československých divadelních umělců, Svazu československých filmových a televizních umělců, Svazu skladatelů, Svazu československých spisovatelů, Svazu československých výtvarných umělců a posléze i Svazu československých novinářů a nově vzniklého Svazu vědeckých pracovníků přišel už někdy v předjaří roku 1967. Tehdy však šlo jen o otázky související s autorskými právy a zdaňováním umělecké činnosti. S příchodem Pražského jara se také před tvůrčími svazy objevily nové horizonty. Jak už bylo shora konstatováno, ne náhodou měli umělci (spisovatelé) lví podíl na zrušení cenzury. V počáteční fázi Pražského jara však umělecké svazy ještě nevystupovaly jednotně, i když v mnoha případech se jejich iniciativy prolínaly. První společnou akcí všech československých tvůrčích svazů, s výjimkou Československého svazu novinářů, bylo prohlášení k dvacátému výročí únorových událostí roku 1948, jímž se umělecká fronta přihlásila k „humanitním cílům socialistické společnosti“. Zástupci tvůrčích svazů, zvláště spisovatelé Jan Procházka, Pavel Kohout a Eduard Goldstücker, se také aktivně zúčastnili úvodních veřejných mítinků Mladí se ptají 13. a 20.3. 1968. Vzápětí následovaly další společné akce, především Otevřený dopis Ústřednímu výboru KSČ z 28. března 1968, publikovaný v Literárních listech, v němž více než stovka umělců různého politického přesvědčení. K faktické integraci různých uměleckých organizací došlo až v dubnu v Brně a o měsíc později i v Praze. Podle brněnského a pražského vzoru vznikaly Koordinační výbory i v Ostravě, Bratislavě, Košicích a později se buňky KVTS objevily i v menších městech. Prim v Koordinačním výboru hrál od začátku Svaz československých filmových a televizních umělců (FITES). Zástupci FITESu, Ladislav Helge a Ludvík Pacovský, se stali vrcholnými představiteli (předsedou a tajemníkem) Koordinačního výboru a veškerou úřední agendu vyřizoval sekretariát FITES, takže občas bylo těžké rozlišit, co organizuje FITES a co Koordinační výbor. Výbor si okamžitě stanovil hlavní cíl své činnosti, který viděl především v jednotném postupu všech svazů vůči státním institucím, zvláště vůči Národní frontě, ministerstvu kultury a informací ap. Od svého vzniku do srpnové invaze se Koordinační výbor sešel asi desetkrát a svými stanovisky, protesty, rezolucemi a ultimaty se snažil ovlivňovat politickou moc. Vystupoval zejména na obranu sdělovacích prostředků, které v

¹⁸⁵ *Tamtéž*. Viz též PŘIBSKÝ, Vladimír: *Rozmarné jaro 1968*. Tragická komedie se zpěvy a tanky. Praha, Nakladatelství Andrej Šťastný 2006.

souvislosti s moskevskou schůzkou Dubčeka a Brežněva (4.-5.5.1968) čelily kritice z nejvyšších politických míst. Patnáctého května 1968 poslali zástupci KVTS dopis Alexandru Dubčekovi, ve kterém vyslovili podiv nad postoji vedení KSČ vůči tisku, rozhlasu a televizi. Podobný postoj zaujal Koordinační výbor i ve Stanovisku k hromadným sdělovacím prostředkům (7.6.1968). Jednoznačné bylo i prohlášení KVTS k manifestu Dva tisíce slov. Po sovětské invazi se role KVTS poněkud proměnila. Jednotlivé tvůrčí svazy se spontánně rozhodly predisponovat některé své výsostné pravomoce na KVTS. Každý krok či vyjádření zástupců tvůrčích svazů byl sledován s mimořádnou pozorností také proto, že životní perspektivy každého občana se v tomto vypjatém období měnily z minuty na minutu. V srpnovém týdnu od 21. do 27.8.1968 zasedal KVTS takřka nepřetržitě. Podílel se na výměně informací tím, že pravidelně pořádal tiskové besedy za účasti novinářů a politiků. Pokusil se rovněž zabránit hromadnému exodu tvůrčí inteligence tím, že v Prohlášení vědců, novinářů a umělců z 31.8.1968 apeloval na jejich vlastenecké cítění. Koordinační výbor se díky své poinvazní aktivitě stal vlivnou nátlakovou organizací bojující za občanská práva a svobody. 26. listopadu 1968 bylo přijato Stanovisko českých a slovenských vědců, umělců a novinářů k současné situaci, jehož ústředním motivem byl morální apel na politickou špičku. V dalším období se Koordinační výbor soustředil na spolupráci s dalšími akceschopnými složkami občanské společnosti, především se zaměstnaneckými odborovými centrály a se studentskými organizacemi. K dalšímu vzepětí činnosti KVTS došlo v souvislosti se sebeupálením Jana Palacha. Výrazný obrat v postojích Koordinačního výboru nastal až s příchodem Gustáva Husáka do čela KSČ (17.4.1969). Na 22. května 1969 svolal zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů, jehož výsledkem bylo Provolání českých umělců, vědců, publicistů a kulturních pracovníků. V Provolání se objevily všechny výhrady vůči obnovující se totalitní moci, zvláště že jsou ohrožena lidská práva a občanské svobody. Provolání z 22. května 1969 tvoří symbolickou tečku za existencí Koordinačního výboru tvůrčích svazů.¹⁸⁶

Český svaz vědeckých pracovníků vznikl s představou, že bude „obdobou ideových a zájmových svazů jiných tvůrčích kulturních pracovníků“ zejména svazu spisovatelů a novinářů. Prozatímní výbor, který měl svaz přivést k životu a jemuž předsedal Otto Wichterle, do invaze připravil programové prohlášení, evidoval předběžné přihlášky a naplánoval na podzim 1968 ustavující sjezd. Podle programového prohlášení se měl svaz ustavit „jako tvůrčí

¹⁸⁶ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 102-124, s. 303-369. Viz též CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Pokus o občanské společenství. Svaz československých filmových a televizních umělců FITES 1965-1970*. Čistá u Mladé Boleslavi, vydal FITES 1994. TÁŽ: *FITES a moc*. První léta Svazu československých filmových a televizních umělců. Praha, ÚSD 1997. TÁŽ: *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc 1968-1972*. Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ. Praha, ÚSD 2003.

výběrová organizace umožňující formulovat a uplatňovat stanovisko vědců k věcem veřejného života i k vývoji a organizaci vědy samé“. Cíle svazu shrnul v rozhovoru pro média předseda výboru Wichterle, který je viděl v hájení nezávislosti jednotlivých vědeckých pracovníků a v prosazování výsledků vědy do politiky. Zástupce svazu, Otakara Poupa se zúčastňoval zasedání Koordinačního výboru tvůrčích svazů. Po invazi se přípravy na vznik svazu pozdržely, ale nezastavily. Ministerstvo vnitra schválilo stanovy svazu 27. ledna 1969 a ustavující sjezd se konal 22. února 1969. Vzápětí svaz vydal Stanovisko k současné politické situaci, v němž se sice stavěl za Dubčekovo vedení, ale s tím, že je nutné provést demokratické volby a dodržovat občanské svobody. Po nástupu Gustáva Husáka k moci se práce Svazu soustředila na protesty proti čistkám ve vědeckých ústavech a vysokých školách a protože svaz v této činnosti neustal, byl v lednu, resp. únoru 1971 rozpuštěn.¹⁸⁷

Svaz vysokoškolského studentstva vyrostl z odporu proti monolitnímu Československému svazu mládeže a na jeho troskách. Jeho vznik přímo souvisel s tzv. strahovskými událostmi, jimiž nespokojenost studentů s jednotnou organizací mládeže vyvrcholila. Vytváření vlastní organizace vysokoškolských studentů však provázely četné komplikace, neboť staré struktury byly rozbity (ČSM byl na pražských vysokých školách zrušen 9. dubna 1968) a nové bylo zapotřebí teprve modelovat. Spory vyvolávala otázka, na jaké bázi nový svaz postavit a zda má jít o organizaci sociálně ekonomickou nebo politickou. Ve hře byla i rivalita jednotlivých studentských center, kde na jedné straně vzbuzoval odpor „pražský hegemonismus“ a na druhé „brněnský šovinismus“. Po zdoluhavých jednáních se Svaz vysokoškolského studentstva ustavil na kongresu v Olomouci ve dnech 25.-26. dubna 1968. Na kongresu vysokoškoláci zvolili prozatímní patnáctičlenné předsednictvo v čele s Petrem Rybářem z Vysoké školy ekonomické. Svaz se v přijatých stanovách jen obecně stavěl za socialismus, demokracii a humanismus a za respektování deklarace lidských práv OSN, ale co se týče politického systému, zatím se rozhodl nežádat o členství v Národní frontě, čímž vyjadřoval pochybnosti o tzv. vedoucí úloze KSČ ve státě a společnosti. Do svazu rovněž v první fázi nevstoupili zástupci některých pražských fakult, kterým se protivila snaha předsedy Rybáře o dobré vztahy s režimem. Ve studentských městech se ustavila městská centra sdružující studenty všech místních fakult; v Praze to byl Pražský studentský parlament, v Brně Brněnské studentské centrum. Zastřešující roli pro české země a Slovensko hrálo

¹⁸⁷ Bliže viz ĐURČANSKÝ Marek: Český svaz vědeckých pracovníků. In: ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (vyd.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*. Praha, Univerzita Karlova 2001, s. 159-166. Viz též SCHWIPPEL, Jindřich: Otto Wichterle a Český svaz vědeckých pracovníků. In: ZILYNSKÁ, B.-SVOBODNÝ, P. (vyd.): *Česká věda...*, s. 167-173. Viz též POUPA, Otakar: *Syndrom kolibříka*. Neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností. Praha, Galén 2000, s. 234-237. Viz též WICHTERLE, Otto: *Vzpomínky*. Praha, Nakladatelství Evropského kulturního klubu 1992, s. 162-174.

Československé ústředí vysokoškoláků, které si však žádný respekt nevydobylo. Souběžně s budováním celostátní struktury organizace vznikala i nová podoba studentské samosprávy na jednotlivých fakultách (Akademická rada studentů na FF UK v Praze, Samostatná organizace studentů na VŠZ v Praze). Invaze vojsk Varšavské smlouvy přirozeně zasáhla i do osudů Svazu vysokoškolského studentstva, ale úplně jinak než případě jiných občanských organizací. Na osobní přímluvu tajemníka ÚV KSČ Zdeňka Mlynáře schválilo ministerstvo vnitra jeho stanovy a tím jej legalizovalo. Do Svazu nyní vstupovaly i ty fakulty, které to doposud odmítaly, což vedlo k jeho radikalizaci. Na prvním zasedání parlamentu SVS 31. října - 1. listopadu 1968 v Brně byl do funkce předsedy zvolen Michael Dymáček a do předsednictva se dostali představitelé radikálů Karel Kovanda, Ladislav Mravec a Ivan Touška. Někteří studenti stáli za spontánními říjnovými a listopadovými demonstracemi, proti nimž byla poprvé od tzv. strahovských událostí nasazena policie. Takový postup a kapitulantská politika vedení KSČ přivedly studenty k vyhlášení okupační stávkou ve dnech 18. - 21. listopadu 1968 a k přijetí „studentského desatera“, v němž bylo požadováno respektování lidských a občanských práv a svobod. Stávka byla nakonec neúspěšná, ale přispěla ke kooperaci Svazu s Českým odborovým svazem pracujících v kovoprůmyslu (900 tisíc členů), s nímž zástupci studentů jednak podepsali dohodu o spolupráci, jednak na přelomu roku 1968 a 1969 vystoupili na obranu předsedy parlamentu Josefa Smrkovského. Další vzepjetí činnosti SVS následovalo po sebeupálení Jana Palacha v lednu 1969. Druhý kongres Svazu vysokoškolského studentstva se konal až po nástupu Gustáva Husáka k moci ve dnech 25.-27. dubna 1969 v Olomouci. Na povrch zde vyvřel konflikt mezi umírněnými a radikálními studenty, zda žádat o vstup do nereformované Národní fronty či nikoli. Konflikt byl vyřešen doporučením, aby fakulty jednaly podle svého uvážení. Na kongresu bylo rovněž zvoleno nové předsednictvo Svazu v čele s Jozefem Trenčanským z Právnické fakulty UK Praha a radikálem Karlem Kovandou coby místopředsedou. Trenčanský však brzy podal demisi a vedení se ujal Kovanda. Radikální studenti tehdy také ovládli pražské studentské hnutí, v němž hrála prim skupina Jiřího Mullera. Rozhodnutí nevstoupit do Národní fronty bylo režimem zhodnoceno jako pokus o revoltu a mělo okamžitý dopad. Svazu byly přerušeny dotace, vládní a straničtí činitelé s ním přerušili styky a nové vedení SVS dostalo výpověď z kanceláří. Úřední zákaz následoval vzápětí. Ministerstvo vnitra ČSR zakázalo SVS 20. června 1969, ale v platnost toto rozhodnutí vstoupilo až 1. října 1969. Nehledě na zákaz a na pokus bývalého předsedy Trenčanského o založení k režimu loajálního Svazu vysokoškolského studentstva ČSR, pokračovali studenti v nastoupeném kurzu. Na mimořádném zasedání parlamentu SVS odsoudili zákaz i poslední politické události v

Československu a zvolili za předsedu Karla Kovandu. Na podporu studentů se v některých pražských podnicích konala jednodenní stávka. S podzimem 1969 však i na vysoké školy dorazila prudká vlna prověrek a čistek, na níž se rozhodující měrou podílel nový ministr školství Jaromír Hrbek. Napomohla mu i novelizace vysokoškolského zákona, která posilovala možnost státních zásahů do vysokoškolské sféry. Svaz vysokoškolského studentstva se na podzim 1969 definitivně odmlčel.¹⁸⁸

Zcela zvláštní kapitolu při hledání optimálního modelu odborové organizace v období Pražského jara sepsali českoslovenští strojívníci. Rozhodli se založit vlastní odborovou centrálu - Federaci lokomotivních čet. Federace se stala první a také poslední nezávislou odborovou ústřednou v Československu v letech 1948-1989. Na rozdíl od všech ostatních uskupení vzniklých v roce 1968 „na zelené louce“, budovala Federace organizační síť nejen v českých zemích, ale také na Slovensku.¹⁸⁹ Federace lokomotivních čet vznikla 29. dubna 1968 na ustavujícím sjezdu, jehož se zúčastnilo 282 řádně zvolených delegátů, kteří odhlasovali stanovy a zvolili dvacetičlenný Ústřední výbor v čele s předsedou Františkem Erbou z Prahy-Střed (dnes Masarykovo nádraží). Význam sjezdu podtrhl svou účastí tehdejší ministr dopravy František Řehák, který výslovně prohlásil, že „se nebude stavět zády k těm, kdo se chtějí organizovat jinak než dosud, protože jim jejich organizace nevyhovovala“.¹⁹⁰ V následujících dnech se do Federace přihlásilo více než 23 tisíc (tedy 95%) strojívníků ze všech 111 československých lokomotivních dep.¹⁹¹ Ústřední výbor Federace se ihned po svém zvolení pustil do vyjednávání s úřady, neboť bylo nutné novou organizaci legalizovat. Zprvu výbor usiloval o to, aby Federace vstoupila do jednotných odborů, ale nikoli jako pouhá sekce mamutího Svazu pracovníků dopravy a spojů, nýbrž jako samostatná centrála (svaz), která by byla vidět a slyšet i mezi více než 5 miliony odborářů. Ve hře ale byla od začátku i varianta zcela nezávislé organizace. Snahy strojívníků však narazily již v prvních okamžicích na rozhodný odpor Ústřední rady odborů i ostatních režimních institucí. Zástupci ÚRO a Federace vedli řadu neúspěšných jednání, kdy každá strana trvala na svých argumentech; Federace chtěla být samostatnou centrálou (svazem) uvnitř ROH, ÚRO to odmítalo jako nesystémový krok a v souladu se svými organizačními regulami nabízelo statut sekce. Bez ohledu na tyto peripetie však Federace pokračovala ve své činnosti: pronajala si na pražském

¹⁸⁸ Blíže viz PAŽOUT, Jaroslav: *Československé a západoevropské studentské hnutí v 60. letech...*, s. 142-197.

¹⁸⁹ Blíže viz BEDNÁŘ, Miloš: *Sto let Federace strojívníků České republiky (1896-1996)*. Příloha časopisu *Zájmy strojívníce* 1995, s. 154. Viz též HOPPE, Jiří: V roce 1968 vznikly první nezávislé odbory. In: *Lidové noviny*, 19.8.2003, s. 5.

¹⁹⁰ *ÚSD*, f. FLČ, magnetofonový záznam 1. dne ustavujícího sjezdu FLČ, 29.4.1968, vystoupení ministra dopravy Františka Řeháka.

¹⁹¹ Blíže viz PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 50, s. 130.

Žižkově několik kanceláří, zakoupila služební vůz zn. Volha a předseda Erba se stal placeným funkcionářem. Federace tak narušila dosavadní jednotu československého odborového hnutí. Proti vůli odborů i režimu na železnici vedle sebe reálně existovaly dvě odborové ústředny, což popíralo základní princip poválečného odborového systému („jeden závod - jedna organizace“). Na obstrukční taktiku Ústřední rady odborů se členové Federace rozhodli reagovat stávkou. Čtyřicetého května 1968 všichni sympatizanti Federace přesně dodržovali všechny předpisy a „za necelých 15 hodin byla celá železnice na lopatkách“. Ještě tentýž den pak muselo ministerstvo dopravy rozeslat do všech železničních uzlů telegram, v němž byli nadřízení strojvůdců vyzváni, aby „Federaci respektovali a jednali s jejími členy o všech otázkách, týkajících se jejich práce“. Telegram ministerstva dopravy z 24. května se stal pro Federaci jediným dokumentem, potvrzujícím její legitimitu.¹⁹² Federace pak sice usilovala o legalizaci jako samostatná dobrovolná společenská organizace Národní Fronty, ale legalizační proces na ministerstvu vnitra nebyl do invaze dokončen. Naopak v červenci 1968 ÚRO definitivně rozhodla o tom, že Federace lokomotivních čet nebude přijata do ROH.¹⁹³ Federace však toto rozhodnutí nevzala v potaz a úspěšně rozvíjela různorodé formy odborové práce i po okupaci Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy. Po několika administrativních zásazích státních orgánů a po nepříznivých článkách ve stranickém tisku vstoupili strojvůdci z Federace také na politické kolbiště. Otevřeně podpořili studentskou stávkou v listopadu 1968, která byla vyhlášena jako protest proti politice „realismu“ komunistického vedení. Začali spolupracovat se Společností pro lidská práva, do níž se po zákazu ostatních nezávislých politických organizací uchýlili některé opozičně laděné osobnosti. V protikladu s rozvíjející se normalizací se hlasitě, prostřednictvím sdělovacích prostředků, dožadovali svého práva na stavovskou organizaci. Na začátku ledna 1969 dokonce začali vydávat vlastní Zpravodaj jako neperiodický informační tisk. Ale 24. dubna 1969 ministerstvo vnitra znovu a tentokrát definitivně odmítlo žádost o registraci Federace a nařídilo rozpuštění celé organizace. 29. dubna 1969, přesně rok po ustavujícím sjezdu, rozhodl Ústřední výbor Federace o ukončení činnosti a likvidaci Federace lokomotivních čet.¹⁹⁴

¹⁹² *Tamtéž*, dok. č. 47, s. 126.

¹⁹³ *Rudé právo*, 27.7.1968, s. 3.

¹⁹⁴ *Tamtéž*, dok. č. 53, s. 137-138.

Podpůrné a charitativní akce Pražského jara: Fond republiky a zlatý poklad, SOS dětské vesničky

Značná míra identifikace občanů s tzv. polednovou politikou se na přelomu července a srpna 1968 projevila ve spontánních sbírkách na Fond republiky a zlatý poklad. Bylo to v době vrcholícího nátlaku okolních států Varšavské smlouvy, v době přímého ohrožení československé suverenity a v předvečer klíčové schůzky mezi vedeními československé a sovětské komunistické strany v Čierné nad Tisou. Iniciativa vznikla v Krušnohorských strojírnách v Komořanech, na dole Ležáky v Mostě a v národním podniku Merina Trenčín a záhy se díky sdělovacím prostředkům rozšířila do celého Československa. Vřele tuto akci přivítala také československá vláda, která zřídila zvláštní účet č. 2171 u Státní banky československé a ústy svého mluvčího prohlásila, že se Fond republiky „může stát významným finančním zdrojem vlády pro řešení nejnaléhavějších ekonomických deformací, zejména těch, které se týkají zlepšování životního prostředí obyvatelstva“. Souběžně s Fondem republiky začal vznikat rovněž zlatý poklad. Ústředí Státní banky československé pravidelně informovalo veřejnost o množství přijatých financí a zlata. Celkově bylo na Fond republiky a zlatý poklad od srpna 1968 do 30. července 1969, kdy byla sbírka ukončena, poukázáno více než 272 milionů korun, z toho v českých zemích více než 208 milionů a na Slovensku skoro 64 milionů. Tato částka se ještě rozrostla o úroky, takže celkový stav účtu č. 2171 činil 278 807 267, 50 Kčs. Zlatý poklad téhož dne obsahoval 86 190, 46 g zlata. K těmto aktivům je nutno ještě připočíst darované devizy a valuty, které, přepočtené na československou měnu, obnášely 107 404, 29 Kčs. Československá vláda 6. listopadu 1969 rozhodla, aby prostředků Fondu republiky bylo v souladu s přáním veřejnosti dočasně využito zejména ve sféře bytové výstavby a na půjčky, které měly být poskytovány v zásadě drobným organizacím.¹⁹⁵

Živý ohlas veřejnosti v době Pražského jara získal také projekt SOS dětské vesničky. Jednalo se o iniciativu převzatou z Rakouska a rozvíjenou v 60. létech již ve 26 zemích, jejíž podstatou bylo zavést nové účinné formy pěstounské péče pro opuštěné děti. V Československu mělo vyrůst asi 10 dětských vesniček, složených ze speciálně postavených domů. U zrodu myšlenky zřídit SOS dětské vesničky také v Československu stál MUDr. Jiří Dunovský. Ten v polovině dubna 1968 inicioval vznik přípravného výboru Sdružení přátel SOS dětských vesniček. Sdružení v červnu 1968 předložilo ministerstvu vnitra žádost o

¹⁹⁵ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 65-66 a 68, s. 184-186 a 191-192. Viz též HOPPE, Jiří: Co se vlastně stalo se zlatým pokladem. In: *Lidové noviny*, 20.8.2003, s. 4.

registraci společně se stanovami, které byly schváleny v prosinci 1968. Zdlouhavý úřední proces využil Dunovský a jeho spolupracovníci k popularizaci projektu v médiích, zvláště v televizi. Média tehdy dost podrobně informovala o projektu i o kontu 777, které bylo zřízeno v srpnu 1968 a na kterém bylo o necelý rok později 28 milionů Kčs. Prvního června 1970 zahájila první SOS dětská vesnička v Doubí u Karlových Varů běžný provoz s celkem 12 domy, 9 domů bylo postaveno v Chvalčově (okres Kroměříž) a 2 domy v Brně-Medlánkách. Koncem roku 1976 bylo Sdružení SOS dětské vesničky administrativně rozpuštěno a všech 23 domů i s veškerým movitým majetkem převedeno pod pravomoc státu.¹⁹⁶

Shrnutí

Pátrání po charakteru a kvalitách občanské společnosti v období Pražského jara 1968 nelze začít jinak než definicí pojmu a pokusem o ospravedlnění jeho použití. Občanská společnost je v této práci v souladu se sociologem Lubomírem Sochořem chápána „jako úhrn společenských institucí, nad-rodinných a současně ne-státních, v nichž se shromažďují členové společnosti s cílem koordinovat svou činnost, přičemž vyjadřují své vlastní (zvláštní) smýšlení a zájmy“. Do této občanské společnosti patří instituce a organismy nezávislé (nebo o nezávislost usilující) na státní moci, zejména pak veřejné mínění opírající se o svobodná média, politické strany, společenské organizace, odbory, církve, kulturní, sportovní a zájmové spolky, debatní kluby, alternativní instituce atd. K ospravedlnění použití pojmu slouží v této disertaci pět alternativních úhlů pohledu. Prvním je protiotázka, zda lze pro tento veřejný prostor použít jiný, příhodnější termín; druhý je odvozen od užívání pojmu renomovanými historiky, např. Karlem Kaplanem, Vilémem Prečanem nebo Karlem Bartoškem; třetí vyplývá z článků v dobovém tisku, v němž byl tento pojem už tehdy a ve správném kontextu používán; čtvrtý souvisí s tradicemi předávanými v rodinném prostředí; pátý nabízí úvaha, zda v roce 1968 šlo spíše o obnovu či o vznik občanské společnosti. Na základě těchto pěti úhlů pohledu je v práci pro období Pražského jara 1968 bez rozpaků používán pojem „občanská společnost“.

Naopak pro občanské aktivity před Pražským jarem je v práci používáno označení „bývalá občanská společnost“ a je tu podán i základní schematický přehled celého veřejného prostoru: od médií a veřejného mínění až k jednotlivým organizacím spoutaným v systému Národní fronty. Za zásadní zlom ve veřejné sféře lze považovat státní převrat v únoru 1948, po němž komunisté přetransformovali média v nástroj režimu a kvalitativně a kvantitativně

¹⁹⁶ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 67 a 69-70, s. 186-191 a 193-195.

přeměnili subjekty občanské společnosti v „převodové páčky a kolečka“. Občanské organizace se staly předmětem masivní reglementace (politolog Karel Müller hovoří o „kolonizaci“) státu, která přetrvávala až do počátku Pražského jara. Z této reglementace se občané snažili vymanit, ale první úspěch byl v tomto směru zaznamenán až v červnu 1967 na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů. Reglementace státu se začala hroutit v okamžiku, kdy z tribuny sjezdu zazněla sžiravá kritika režimu a kdy režim už neměl sílu tuto kritiku potlačit. Cesta k Pražskému jaru se tím otvírala.

Jakýmsi bodem zrodu Pražského jara se stalo zrušení předběžné cenzury na přelomu února a března 1968. Byla to zároveň asi jediná skutečná systémová změna, ke které režim pod tlakem veřejného mínění dospěl. Vedení KSČ ztratilo své usurpované právo rozhodovat o obsahu veřejně sdělovaných informací. Lze tvrdit, že tím byla v médiích zrušena tzv. vedoucí úloha strany. Z mocenského nástroje se média přeměnila v kritika moci. Ale svoboda slova a s ní související dynamický rozvoj aktivit občanské společnosti byly v příkrém rozporu se stávajícím politickým systémem a původní reformní plány Dubčekova vedení posouvaly směrem k revoluci. Média v období Pražského jara suplovala skutečnou - i když roztříštěnou - alternativu vůči komunistickému monopolu moci a do politiky zanášela prvky demokratické plurality.

Tisk, rozhlas a televize se přirozeně chopily nabízené příležitosti a začaly informovat o všem, co dosud spočívalo za cenzurní bariérou. Média nejprve otevřela historii posledních dvaceti let, aby pak nastolovala stále nová a nová témata mířící proti podstatě totalitárního režimu. Vliv médií byl tak silný, že už v březnu lze mluvit o existenci nezávislého veřejného mínění. Od dubna 1968 ovládly veřejný diskurz tři hlavní tématické okruhy, které se mnohdy prolínaly. První z nich definoval silný zájem veřejnosti o rehabilitace poúnorových obětí režimu, druhý okruh tvořily popisy a analýzy momentálního stavu společnosti a úvahy o determinantách socialismu sovětského typu a třetí okruh vymezovaly debaty o budoucí podobě politického systému. Nejméně od května opanovaly mediální prostor úvahy, komentáře a polemiky o mezinárodních souvislostech Pražského jara, které byly motivovány latentním nátlakem Sovětského svazu a dalších států Varšavské smlouvy. Typickým fenoménem, který ve veřejném prostoru přineslo Pražské jaro, byly mediální kampaně ad hoc; šlo především o manifest Dva tisíce slov z června 1968 a o Poselství občanů členům předsednictva ÚV KSČ z července 1968.

Pohled vedení KSČ na osvobozená média byl od počátku rozpačitý. Jiným směrem se ubírala úprava mediální legislativy, jiným pak hodnocení činnosti médií. Svoboda slova byla pod přímým vlivem veřejnosti kodifikována novelizací tiskového zákona 26. června 1968.

Naopak v hodnocení činnosti médií se stále více a více prosazoval názor o nutnosti „zabezpečit nějakou výstupní kontrolu“ a zmanipulovat média směrem k obnovení cenzury. Snahy o ujařmení médií byly motivovány přímým politickým a latentním vojenským nátlakem Sovětského svazu a dalších čtyř států Varšavské smlouvy, který s přibývajícím časem stoupal po vzestupné spirále.

Svoboda slova měla naprosto zásadní vliv i na události odehrávající se mimo média. Do informačního oběhu bylo vtahováno čím dál víc lidí, kteří šli příkladem ostatním. Padala psychologická bariéra strachu, protože po jejich vystoupeních nenásledovala represe. Nižší složky KSČ přestaly respektovat tzv. demokratický centralismus, čímž byla narušena dosavadní přísná disciplína strany. Ze spánku se probudila naděje a posléze i víra v možnost něco vlastními silami změnit. Občané spíše intuitivně a spontánně, než promyšleně a plánovitě směřovali k položení základů občanské společnosti. Unikátní průzkum veřejného mínění z května 1968 prokázal skutečnost, že postoje a hodnoty českých občanů vykazovaly totožné parametry hodnot a postojů občanů evropských demokratických zemí. Občané jasně preferovali nikoli „socialismus s lidskou tváří“, nýbrž tradiční parlamentní demokracii, v níž by ve svobodných volbách soutěžily různorodé politické strany, v níž by byly garantovány občanská práva a svobody a v níž by byly zcela přirozeně připuštěny i „nesocialistické názory“. Komunistickou stranu Československa tento výzkum představil na pokraji podobné imploze, jaké podlehl na konci roku 1989.

Dynamický vývoj Pražského jara s sebou přinesl celý vějíř představ a cílů, k nimž by „obrodný proces“ měl dojít. Z tohoto koktejlu různorodých a odlišných představ se rodila vlna požadavků na mocenské centrum. Drtivě převažovaly mzdové a sociální požadavky, neboť značná část populace očekávala od nového Dubčekova vedení zlepšení životní úrovně. Oprávněné nároky žadatelů však nebylo možné v brzké době beze zbytku splnit, a tak ke slovu přišlo jen plošné asi desetiprocentní zvýšení mezd. Za mzdovými a sociálními požadavky následovala rozmanitá směska dalších požadavků. Občané především žádali: svobodný náboženský život, demokratizaci KSČ, změnu v postavení odborů a všech organizací Národní fronty, změnu v řízení kulturní oblasti, změnu státoprávního uspořádání, rozšíření práv národnostních menšin, samostatnost nekomunistických stran, rehabilitaci politických vězňů, urychlení ekonomické reformy atd. Od formulace požadavků už byla jen krátká cesta k jejich uskutečňování vlastní silou. Menší část občanů vyslyšela výzvy některých politiků, využila prostor, který Pražské jaro otevřelo, a zapojila se do „obrodného procesu“ aktivně v nejrůznějších subjektech občanské společnosti. Rozmanitost požadavků, plánů, tužeb a nadějí plodila rozmanitost forem, v nichž občanská společnost ožívala. Při stanovování struktury

občanských aktivit v roce 1968 je však nutné brát v potaz fakt, že se tehdy jednalo teprve o počátky znovuzrození občanské společnosti. V této nejranější fázi lze snad strukturu občanské společnosti rozčlenit na dvě základní kategorie, a to na emancipační aktivity občanské společnosti uvnitř Národní fronty a na sociální organismy a hnutí mimo Národní frontu, k nimž se dají volně přiřadit i podpůrné a charitativní akce a programy Pražského jara.

Emancipační aktivity občanské společnosti uvnitř Národní fronty nejprve rozrušily staré transmisivní funkce „převodové páky“ od mocenského centra k občanovi, otevřely prostor pro vyjádření dosud potlačovaných představ a pro formulaci nově se rodících zájmů. Systém Národní fronty se začal měnit v živý společenský organismus tlakem zdola. Emancipační snahy a programové úvahy se projevíly v obou českých nekomunistických stranách Národní fronty; program Československé strany lidové spočíval na křesťanském světovém názoru a Národní frontu chápal jako základnu pro dialog politických stran, zatímco Československá strana socialistická se prohlásila za nemarxistickou stranu usilující o uplatnění „humanistického a demokratického pojetí společnosti a mnohotvárného života občanů“. Větší samostatnost žádaly v roce 1968 téměř všechny společenské organizace Národní fronty, např. Svaz protifašistických bojovníků, Svazarm, Československý červený kříž, Československý svaz požární ochrany nebo Československý svaz žen. Emancipační procesy zasáhly rovněž tělovýchovné organizace, zvláště střežový Československý svaz tělesné výchovy, který čelil žádostem o větší samostatnost jednotlivých sportů a o štedřejší finanční podporu ze svazové pokladny. Proces členění a tříštění postihl též Československý svaz mládeže, jenž se v období Pražského jara prakticky rozpadl na deset různých organizací. V Revolučním odborovém hnutí sice rozmanité svazy uznávaly princip jednotných odborů, ale také žádaly větší míru nezávislosti, což se projevilo zvýšením počtu odborových svazů z původních dvanácti až na 32 federálních svazů sdružujících 60 odborových svazů národních. Svoji tvář hledalo v osmašedesátém i družstevní hnutí, v jehož rámci se spontánně ustavovaly samozvané přípravné výbory Svazu družstevních rolníků. O kodifikaci rovnoprávného postavení začaly v téže době usilovat spolky národnostních menšin (Poláci, Němci, Maďaři, Rusíni), které dosáhly schválení ústavního zákona č. 144 o postavení národností v ČSSR. Významnou aktivitu vyvíjely na jaře 1968 také církve a židovské obce, které požadovaly rehabilitaci a právo na svobodný náboženský život.

Od března 1968 se začaly formovat první zárodky zcela nových politických a společenských organizací, vznikajících mimo Národní frontu. I když budování organizací „na zelené louce“ provázela živelnost a programové nejasnosti, byla tu přítomna přímočará vůle po zásadní úpravě a modernizaci politického systému. Komunistické vedení zaujalo vůči

těmto uskupením zčásti ambivalentní, zčásti odmítavý postoj, který se týkal především organizací s politickými ambicemi. V červenci 1968 se komunisté pod moskevským nátlakem opakovaně a neúspěšně pokoušeli zastavit růst opozičních tendencí ve společnosti za pomoci dvou narychlo vypracovaných norem - ústavního zákona o Národní frontě a tzv. zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění. Eroze systému však dostoupila takového stupně, že podřízené složky odmítly zadaný úkol splnit. Významnou úlohu při zakládání a budování rozličných organizací hrálo ministerstvo vnitra, které na základě vlastní strategie povolilo činnost celkem 53 apolitickým organizacím v českých zemích a 5 na Slovensku.

Kromě tří nejznámějších a nejdiskutovanějších organizací, sociální demokracie, Klubu angažovaných nestraníků a K 231, o nichž pojednávají následující tři kapitoly, působily na veřejnost a vstupovaly do interakce s politickou mocí ještě některé další organizace, které by se daly charakterizovat jako nátlakové skupiny. Dělnické výbory na obranu svobody tisku bojovaly za udržení a kodifikování svobody slova. Společnost pro lidská práva zase považovala za hlavní cíl své činnosti důsledné uplatňování Všeobecné deklarace lidských práv v československém právním řádu. Reprezentantem umělecké fronty se v době Pražského jara stal Koordinační výbor tvůrčích svazů, který nakonec sdružoval zástupce osmi svazů. Jedním z nich byl i nově založený Český svaz vědeckých pracovníků, který vznikl s představou, že bude sloužit vědeckým pracovníkům jako rovnocenná obdoba ostatních tvůrčích svazů. Naopak Svaz vysokoškolského studentstva vyrostl na odporu proti monolitnímu Československého svazu mládeže a na jeho troskách. Zcela originální kapitolu Pražského jara 1968 sepsali poněkud překvapivě českoslovenští strojuvůdci, kteří založili vlastní nezávislou odborovou centrálu - Federaci lokomotivních čet a kteří tak nesmírně účinně bořili pounorový odborový princip „jeden závod - jedna organizace“.

K aktivitám občanské společnosti vně Národní fronty lze volně přiřadit i podpůrné a charitativní akce Pražského jara. Na přelomu července a srpna 1968, v době přímého ohrožení československé suverenity, se značná míra identifikace občanů s tzv. polednovou politikou projevila ve spontánních sbírkách na Fond republiky a zlatý poklad, jejichž výsledkem bylo přibližně 278 miliónů Kčs a 86 kg zlata. Živý ohlas veřejnosti získal také projekt SOS dětské vesničky, který do Československa zaváděl nové účinné formy pěstounské péče o opuštěné děti.

II. POKUS O OBNOVU SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE V ROCE 1968

Zánik strany v roce 1948, emigrace, perzekuce „pravicových“ sociálních demokratů

Československá sociální demokracie, jak zněl poválečný oficiální název, formálně zanikla krátce po únoru 1948. Vedení strany v čele s Bohumilem Laušmanem ještě 25. února 1948 vyloučilo důsledné zastánce demokracie a odpůrce komunistů; z vedení byli odstraněni Blažej Vilím, Václav Majer, Vladimír Görner, J. Kubát a Vilém Bernard a na jejich místa kooptováni Evžen Erban, Jiří Hájek, Jaroslav Havelka a Jan Němec. Osmnáctého března Laušman padl a vedení se zmocnila prokomunistická frakce, tzv. levice, vedená Zdeňkem Fierlingerem. V krátké době provedli příslušníci této frakce personální čistky jdoucí až do základních organizací a 9. dubna se dohodli s komunisty na „sloučení“ sociálně demokratické strany s Komunistickou stranou Československa. V rozporu se stanovami a většinovou vůlí členstva byl 27. června 1948 uspořádán slavnostní slučovací sjezd, po němž přestala nejstarší dosud existující česká politická strana existovat.

Výsledek „sloučení“ byl jednoznačný - většina členstva zůstala mimo KSČ. Od 1. března do 30. června 1948 vstoupilo do KSČ 48 962 členů sociální demokracie a vzápětí po „sloučení“ v rámci „slučovací akce“ v období od konce června 1948 do 4. ledna 1949 projevil o členství v KSČ zájem dalších 118 104 členů;¹ celkově se tedy 167 066 bývalých sociálních demokratů stalo členy KSČ. Přitom k 1. lednu 1948 měla Československá sociální demokracie 371 580 členů.² Počet přijatých tak nakonec nepřekročil třetinu původního členstva. Přes 200 tisíc sociálních demokratů výslovně odmítlo podepsat slučovací přihlášku. Hlavní příčinou tak nízkého zájmu byl nesouhlas s politikou KSČ, nesouhlas se státním převratem a s režimem a s likvidací nejstarší české politické strany. Další příčinou malého počtu „sloučených“ sociálních demokratů byly výsledky pounorových vnitrostranických prověrek, v nichž si „levice“ vyřizovala účty s politickými oponenty a vyloučila je ze sociální demokracie ještě před slučovacím sjezdem a dále výsledky prověrek tzv. slučovacích výborů, složených ze zástupců obou stran a působících ve všech stranických orgánech. Prověrkou neprošel mj. i bývalý předseda Laušman. Velká část bývalých funkcionářů sociální demokracie se nejen nesmířila se zánikem strany, ale neuznávala ani legitimitu tohoto procesu.³

Naopak většina vstoupivších tak učinila z oportunních důvodů, ze strachu nebo s myšlenkou na udržení a prosazení sociálně demokratických ideí uvnitř KSČ. Ani tak se před

¹NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha, Academia 1968, s. 79.

²*Tamtéž*, s. 73, pozn. 32.

³KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“*. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995, s. 13.

politickou perzekucí nezachránili. V padesátých letech se také bývalí sociální demokraté v KSČ (ale mnohem více mimo ni) stali terčem režimního boje proti „sociáldemokratismu“.⁴

V prvních týdnech a měsících po komunistickém převratu emigrovalo do svobodného světa mnoho bývalých sociálně demokratických funkcionářů, kteří v Londýně v květnu 1948 ustavili Ústřední výkonný výbor v exilu. Kontinuita existence sociálně demokratické strany tak byla zajištěna v zahraničí. V čele strany stál zprvu Blažej Vilím, od září 1948 pak Václav Majer. Vilím do roku 1950 zastával funkci generálního tajemníka, po něm tuto funkci až do roku 1970 zastával Václav Holub. Centrem exilového sociálně demokratického působení se stal Londýn, kde rovněž v letech 1950 - 1964 vycházel časopis *Demokracie a socialismus*. V hlavních zemích československé emigrace vznikaly sociálně demokratické buňky (USA, Francie, Švýcarsko, SRN, Rakousko) napojené na ústředí v Londýně. Od roku 1949 se sociální demokracie v exilu podílela na práci národní exilové organizace - Rady svobodného Československa. Zastoupení měla i v Socialistické unii střední a východní Evropy, mezi jejíž členy patřily socialistické strany z celého sovětského bloku, a přes Unii rovněž v Socialistické internacionále, zde ale pouze v postavení strany s poradním hlasem.⁵ Nezůstalo však jen u čistě exilové činnosti. Arno Hais v Paříži a Eduard Táborský ve Švédsku kontaktovali nebo byli kontaktováni (přes západní diplomaty v Praze) domácími sociálními demokraty, kteří do zahraničí poskytovali informace o aktuálním politickém vývoji ve vlasti.⁶

V období nejostřejší politické perzekuce, v letech 1948 - 1954, uspořádal režim několik set veřejných soudních procesů: procesy s bývalými představiteli nekomunistických stran a církví, vojenské procesy, procesy s vedoucími komunistickému funkcionáři a tzv. ekonomické procesy se „zahraničními nepřáteli“ a další. K postiženým patřili rovněž bývalí sociální demokraté. Jako první byli souzeni příslušníci protinacistického odboje Jaromír Nechanský a Veleslav Wahl, zatčení v roce 1949 a popravení o rok později. Po nich přišli na řadu strůjci pokusu o založení Nezávislé československé sociální demokracie, kteří vydávali letáky, navazovali kontakty se zahraničím i s národně socialistickým a lidoveckým podzemím a dokonce vypracovali ucelený politický program.⁷ Mozky celé akce, bývalý ústřední tajemník sociální demokracie Vojtěch Dundr a přední znalec ústavního práva profesor Zdeněk Peška, dostali v „monstrprocesu“⁸ s Miladou Horákovou patnáct, resp. dvacet pět let. Dundr

⁴TOMEŠ, Josef: *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 - 2003*. Biografický slovník. Praha, Demos a Česká strana sociálně demokratická 2004, s. 13.

⁵*Tamtéž*

⁶KAPLAN, Karel: *Největší politický...*, s. 51.

⁷*Tamtéž*, s. 78-81.

⁸Procesy připravované a předváděné jako velké divadlo pro miliony diváků, čtenářů a posluchačů. U publika vyvolávány ohlasy, rezoluce naplněné „lidovým hněvem“ proti obžalovaným - vlastizrádcům, nepřítelům,

ve vězení v roce 1957 zemřel, aniž se dočkal amnestie. V roce 1950 byl zatčen a odsouzen k deseti letům vězení pětasedmdesátiletý Emanuel Voska, hlavní představitel českých sociálních demokratů v USA a významný člen I. zahraničního odboje. Na konci roku 1953 byl z Rakouska unesen bývalý předseda sociální demokracie Bohumil Laušman. Byl přinucen k veřejným projevům loajality vůči režimu a posléze, v roce 1957, byl odsouzen na sedmnáct let do vězení, v němž po sedmi letech nevýslovného utrpení za záhadných okolností zemřel.⁹ Celou éru nejostřejší politické perzekuce uzavírala série soudních procesů s předúnorovými funkcionáři sociální demokracie korespondující s režimním „sezónním“ bojem proti „sociáldemokratismu“¹⁰. Ten přímo souvisel s měnovou reformou v roce 1953 a následnými nepokoji mezi průmyslovým dělnictvem, především v Plzni, která byla vždy sociálně demokratickou baštou. Impuls k boji proti „sociáldemokratismu“ pocházel přímo z Moskvy, kde československému prezidentovi Zápotockému vyčítali, že proti tomuto „nebezpečí“ nepostupuje dost důrazně. Kola justiční mašinérie se naplno roztočila. Koncem roku 1953 byla zatčena celá řada bývalých sociálně demokratických funkcionářů v čele s někdejšími guvernéry Národní banky Jaroslavem Nebesářem a národohospodářským expertem Jaroslavem Krejčím, kteří z následného procesu odcházeli s 15, resp. 10 lety vězení. Na jaře 1954 zatkla komunistická policie další skupinu, která byla označena jako ilegální předsednictvo strany. Bývalý poslanec a předseda pražské organizace Vladimír Görner, Václav Koubek a Zdeněk Kreidl, oba z užšího vedení strany, byli v listopadu téhož roku odsouzeni na doživotí, další postižení, bývalý náměstek pražského primátora Ladislav Pičman a bývalý státní prokurátor František Tržický, vyslechli rozsudek v délce 25 let. V návaznosti na proces s „vedením“ se v září 1955 konal další proces se čtyřiadvaceti bývalými sociálními demokraty, kterým soud vyměřil vysoké tresty odnětí svobody, nejčastěji mezi 10 a 17 lety. Ani v regionech se sociální demokraté nevyhnuli policejní a soudní perzekuci; totéž se odehrálo v Liberci, v Plzni, v Ostravě, v Hradci Králové, Kladně, Karlových Varech a v Brně. Celkem bylo v letech 1954 - 1955 odsouzeno asi 270 bývalých sociálních demokratů.¹¹ Z lidí, kteří se v roce 1968 objeví při pokusech o obnovu strany byli odsouzeni: syn bývalého prvorepublikového ministra Rudolfa Bechyně, Voskův zeť a důstojník československé zahraniční armády Zdeněk Bechyně na 14 let (ve vězení celých 14 let), bývalý poslanec Josef

agentům imperialismu - s voláním po jejich krvi. GEBAUER, František - KAPLAN, Karel - KOUDELKA, František - VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948-1989* (Statistický přehled). Praha, ÚSD 1993, s.36.

⁹Laušmanův životopis a rekonstrukce „případu Laušman“ viz KAPLAN, K.: *Největší politický...*, s. 30-31.

¹⁰Boj proti „sociáldemokratismu“ patřil ke krátkodobým režimním kampaním a nevymyká se ze šablony „bojů“ proti ostatním -ismům té doby např.: titoismu, buržoaznímu nacionalismu, trockismu, sionismu, masarykismu, liberalismu, reformismu, revizionismu, antisovětiismu atd.

Veverka v Liberci na doživotí (ve vězení 14 let), Karel Hrubý v Praze na 10 let (ve vězení 5 let), předseda brněnského kraje František Čoupek na 25 let (ve vězení 10 let), Josef Munzar na 17 let (ve vězení 6 let) a Přemysl Janýr na 10 let (ve vězení 6 let).¹²

V souvislosti s nejflagrantnějšími nezákonnostmi první poloviny 50. let nelze nezmínit publikační činnost některých bývalých sociálních demokratů, kteří jako příslušníci „levice“ po slučovací sjezdu plně projeví svou pravou politickou tvář tím, že vstoupili do KSČ a zaujali v její hierarchii vysoké posty. V tomto směru zvláště vynikal Jiří Hájek, v letech 1948-1969 člen ÚV KSČ, 1948-1954 poslanec Národního shromáždění, později vysokoškolský pedagog, diplomat a v době Pražského jara 1968 ministr zahraničních věcí, který aktivně přispěl ke kampani proti „sociáldemokratismu“ pamfletem *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR* (vydáno 1954) a celou sérií článků v komunistickém tisku. O knihu ani o články jej nikdo nežádal, byla to jeho vlastní iniciativa. Právě vrcholící kampaň, proti níž se postižení nemohli nijak bránit, jej podnítila k tvrzení, že sociální demokraté, kteří se nepodřídili komunistické diktatuře, jsou zločinci, „s nimiž může hovořit národ a dělnická třída jen prostřednictvím bezpečnostních orgánů, prokurátorů a soudů“.¹³ Později se ve svých Pamětech Hájek hájil tím, že mu šlo o „sjednocení sil socialistického hnutí“ a že „mimo sloučení zůstala jen hrstka zatvrzelých pravičáků“.¹⁴

Sociální demokracie v exilu nenechala sérii procesů proti bývalým spolustraníkům bez odezvy.¹⁵ Informovala o drastických rozsudcích orgány Socialistické internacionály, odborové ústředny i světový tisk. Generální rada Socialistické internacionály v reakci na tyto zprávy vydala v prosinci 1954 mimořádně ostře formulované stanovisko, v němž nabádá všechny socialistické strany světa, aby se připojily k protestním akcím proti porušování lidských práv v Československu.¹⁶ O dva roky později pak britská Labour party intervenovala za propuštění vězněných československých sociálních demokratů u Chruščova, který navštívil Velkou Británii. O totéž se pokusili i francouzští socialisté při své cestě do Moskvy.¹⁷ Na

¹¹Rozhovor autora s Karlem Kaplanem dne 9.11.2005.

¹² Blíže k tomu viz HRUBÝ, Karel (vyd.): *Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha 1997. Hrubý společně s Václavem Holubem a Čestmírem Ješinou podal na stranách 66 - 74 přehled nezákonných procesů s bývalými sociálními demokraty ve všech regionech českých zemí v letech 1948 - 1955.

¹³HÁJEK, Jiří: *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*. Praha, SNPL 1954.

¹⁴HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, s. 171.

¹⁵V prohlášení Ústředního výkonného výboru ČSSD v exilu z 2.11.1954 se pravilo: „Hlavním a jediným proviněním odsouzených bylo, že po celý život oddaně sloužili myšlence mezinárodní a socialistické spolupráce a mezinárodního dorozumění. Jak jim to velela jejich čest a příkazoval sociálně demokratický program, bojovali za věc chudých a ponížených, za spravedlnost, svobodu a lidskou rovnost. Odmítali sloužit komunistům, zneuctivat památku otců, zrazovat sociálně demokratickou tradici a otročit cizím zájmům.“ HRUBÝ, K. (vyd.): *Léta mimo...*, s. 68.

¹⁶*Tamtéž*, s. 70.

¹⁷*Tamtéž*, s. 74-76.

protesty ze svobodného světa však československý komunistický režim nejméně od podzimu 1948 nebral žádný zřetel.

Předjaří Pražského jara

V druhé polovině padesátých let seděli v československých věznicích a lágrech desítky bývalých sociálních demokratů. Mladší byli nuceni těžít uran na Příbramsku nebo uhlí v Kladně a Ostravě, starší brousili sklo, drali peří nebo pracovali v dílnách při výrobě průmyslového zboží. Při neplnění vysokých norem je jejich věznitelé trestali snížením přídělu potravin, zákazem návštěv nebo obytem na samovazbě.

Po všeobecné amnestii k 9. květnu 1960 se na svobodu dostala jen část bývalých sociálních demokratů.¹⁸ Vladimír Görner, Václav Koubek, Zdeněk Kreidl, Josef Veverka a František Čoupek byli propuštěni až před vánoce 1963 a jako poslední, v červnu 1964, z vězení odcházel Zdeněk Bechyně; odseděl si plných 14 let. Komunistická justice je tak trestala za to, že se neponížili a nepožádali o snížení svých trestů. U vědomí toho, že procesy s nimi byly protiprávní, všichni takový návrh odmítli. Už o dva roky později to svým rozhodnutím potvrdil Nejvyšší soud, který prohlásil všechny rozsudky politických procesů proti sociálním demokratům za neplatné.¹⁹

Bývalí sociální demokraté byli i po odeznění nejhorší vlny justiční a policejní zvůle 50. let a po propuštění z věznic stálým objektem pozornosti a perzekuce. Ostatně režim se zajímal o všechny někdejší politické funkcionáře, kteří odmítli vstup do „obrozených“ stran. Stali se z nich občané druhé kategorie - policejní slang pro ně měl termín „bývalí lidé“ nebo „nepřátelské osoby“- podezřelí pro svůj původ nebo minulost z protirežimního smýšlení. Po amnestii se u StB ujal nový termín - „amnestanti“.²⁰

Evidence a sledování „bývalých lidí“ se týkala i bývalých sociálních demokratů. Ke konci roku 1962 měla StB na sociální demokraty nasazeno celkem 232 spolupracovníků, kteří měli 116 „rozpracovaných“ bývalých sociálních demokratů.²¹ V začátku obnovovací akce sociálních demokratů sjednotila StB všechny své pozorovací a objektové svazky do jednoho objektového svazku s názvem OBNOVA. Jako na „nepřátelské osoby“ vedla StB osobní svazky na Josefa Munzara, Přemysla Janýra, Jaroslava Šišku, Jaroslava Kohouta a Františka

¹⁸Celkově bylo v roce 1960 vězněno 9 068 obětí politických procesů, z nichž bylo do amnestie zařazeno 5 319 osob. Komunistické vedení, které mělo poslední slovo, však rozhodlo o amnestování dalších 33 osob a 90 navržených vyřadilo. KAPLAN, Karel - PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno, Barrister a Principal 2001, s. 219.

¹⁹HRUBÝ, K. (vyd.): *Léta mimo...*, s. 72. Viz též *Mladá fronta*, 3.4.1968, s. 3.

²⁰KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy*. III. díl: Změny ve společnosti; IV. díl: Struktura moci. Brno, Doplněk 2002, s. 44.

Tržického. Na členy přípravného výboru a na užší vedení sociální demokracie byli nasazeni agenti: Jiří Lom (tajný spolupracovník „Jirka“); Jaroslav Peřina (TS „Jaroslav“); Jaroslav Bičovský (TS „Doktor“); Břetislav Nedbálek (TS „Horník“); Miloslav Bureš (TS „Slavík“). Jiří Veselík byl zároveň „nepřátelskou osobou“ i tajným spolupracovníkem (TS „Novák“).²² StB měla o aktivitách bývalých sociálních demokratů po celá šedesátá léta, včetně roku 1968, dobrý přehled.

Ve shrnující zprávě pro předsednictvo ÚV KSČ, bilancující léta 1962-1966, analytici StB konstatovali, že od XII. sjezdu KSČ (1962)²³ neustále stoupá politicko-organizační aktivita propouštěných sociálních demokratů. Od prvních dnů na svobodě se snažili o obnovu svých procesů ve snaze dosáhnout rehabilitace, odškodnění a návratu k zaměstnání, které by odpovídalo jejich kvalifikaci. Činili tak organizovaně, v dokumentu se hovoří přímo o „masovém podávání žádostí“. Funcionáři z krajů navazovali zpřetrhané spojení s bývalými pracovníky z ústředí, především s Františkem Tržickým a Václavem Koubkem. Jako nejvíce žádoucí se jim jevila obnova procesu s bývalými členy tzv. centra ilegální sociální demokracie v čele s Vladimírem Görnerem, Františkem Tržickým, Václavem Koubkem, Josefem Munzarem, Ladislavem Pičmanem a dalšími. Obnova tohoto procesu a případná rehabilitace odsouzených pak měla mít precedenční vliv na obnovy procesů a rehabilitace ostatních sociálních demokratů a konečně také celkového posuzování sociálně demokratické strany po únoru 1948.²⁴ K tomuto cíli neváhali sociální demokraté použít i postranní cesty: osobní intervence u bývalého předsedy strany Zdeňka Fierlingera, ministra obrany Bohumíra Lomského, člena užšího vedení KSČ Jaromíra Dolanského anebo generálního prokurátora Jana Bartušky.²⁵

Ale obnova procesů a osobní rehabilitace nebyla jejich jedinou prioritou. Právě v této době došli sociální demokraté k přesvědčení, že nastává čas pro obnovu sociálně

²¹ *Archiv ministerstva vnitra* (dále *AMV*), obj. sv. 2231, část 2., 1962 - 1968, zpráva z 7.11.1962, s. 4.

²² *AMV*, obj. sv. 2231, díl I., podsv. b, s. 47

²³ Na XII. sjezdu KSČ se otevřela otázka revize politických procesů z 50.let. Delegáti sjezdu měli na mysli rehabilitaci bývalých vysokých funkcionářů Komunistické strany Československa, hlavně členy „protistátního spikleneckého centra“ (Slánský, Clementis, London ad.) a „slovenské buržoazní nacionalisty“ (Husák, Novomeský). V průběhu let 1962 - 1963 se v tisku začali publikovat výsledky práce rehabilitační komise ÚV KSČ, zřízené právě po tomto sjezdu. Mezi odsouzenými a perzekvovanými nekomunistickými funkcionáři se přirozeně objevila myšlenka rehabilitovat i ostatní politické vězně. Vznikem a prací rehabilitačních komisí ÚV KSČ se zabýval KAPLAN, Karel: *K politickým procesům v Československu 1948 - 1954*. Praha, ÚSD 1994, str. 9 - 15.

²⁴ *NA*, f. 02/1, sv. 20, a. j. 20, „Informace o činnosti a tendencích nepřátelských osob z řad bývalých pravicových sociálních demokratů,“ 10.1.1967, s. 1.

²⁵ Nejvyšší soud pak v roce 1966 skutečně rozsudky nad sociálními demokraty prohlásil za neplatné, ale prozatím je osobně nerehabilitoval. K tomu mělo u některých dojít až za Pražského jara 1968. HRUBÝ, K. (vyd.): *Léta mimo ...*, s. 72; viz rovněž JANÝR, Přemysl: Aktuální historie. In: *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4.4.1968, s. 2.

demokratické strany. Cítili se již dostatečně silní a organizovaní a doufali, že smutná zkušenost 50. let je snad pryč. Při přemýšlení o obnově je ovlivňovali zprávy ze zahraničí, někdy dorůžova vybarvené a někdy až fantasmagorické: v Praze si prý sociální demokraté předávali vzkaz od předsedy exilové strany Majera, že totiž Sovětský svaz a USA spolu znovu jednali o budoucnosti Československa a SSSR prý v zájmu získání úvěrů bude nucen propustit ČSSR ze své politické sféry. Asi nejsilněji působila domněnka, že Československo bude ze Západu potřebovat půjčku a vedoucí politici západních sociálně demokratických stran si budou jako podmínku poskytnutí prostředků klást obnovení sociálně demokratické strany v ČSSR. Víra v intervenci mezinárodního sociálně demokratického hnutí byla tak silná, že vedla až k přemítání o postatném uvolnění vnitřní politiky v Československu a k vytvoření rovnoprávné socialistické strany vedle KSČ. Když na konci roku 1966 navštívil Prahu generální tajemník Francouzské socialistické strany Guy Mollet, byli někteří sociální demokraté přesvědčeni, že budoucí plnoprávná existence strany je již dojednána. Za obnovení sociální demokracie chtěli bojovat tím, „že každý sociální demokrat půjde mezi lid a bude ukazovat cestu vpřed“. Nejvhodnější prostředí pro tyto aktivity viděli v odborových organizacích a v tramském hnutí. V odborech mělo jít o agitaci proti vedoucím hospodářským pracovníkům. Žádná taková akce se však, alespoň pokud bylo známo tajné policii, nikdy nekonala.²⁶ Ale už jen fakt, že se sociální demokraté zformovali a připravili na obnovu strany (vzdor tomu, že mnozí z nich si dlouhá léta pobýli v komunistických vězeních), svědčí o životnosti jejich ideí a o osobní odvaze.

Za další konkrétní výsledek debat o obnově před rokem 1968 lze považovat navázání kontaktů na Západ. Zajišťoval je jednak František Tržický přes italské korespondenty v Praze, jednak bývalý sekretář YMCA Pavel Hasterlík, který se spojil s Václavem Holubem v Londýně a zorganizoval zasílání humanitární pomoci (poštovních balíčků) sociálně slabým.²⁷

Na druhé straně se bývalí příslušníci „levice“, zastávající vysoké posty v hierarchii KSČ snažili o vylepšení vzájemných vztahů. Podle svědectví Přemysla Janýra, navštívil jej v listopadu 1967 Jaroslav Havelka, který tehdy pracoval jako vedoucí odboru na ministerstvu školství, a požádal o seznam odsouzených a perzekvovaných sociálních demokratů. Jak prohlásil, „bude je třeba nějak odškodnit a pokud budou mít zájem, zajistit jim přiměřené zaměstnání“.²⁸ Měl na mysli jednorázové odškodnění pro nejhůře postižené - Janýra se v této

²⁶ *NA*, f. 02/1, sv. 20, a. j. 20, „Informace o činnosti a tendencích nepřátelských osob z řad bývalých pravicových sociálních demokratů,“ 10.1.1967, s. 2.

²⁷ *Tamtéž*, s. 3.

²⁸ JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola roku 1968. Zápas o obnovení Československé sociální demokracie*. Praha, ÚSD 1998, s. 16

souvislosti ptal, jestli by mu stačily „tři tisíce“, dále pak přiměřené peníze pro starší a přijatelná místa ve státních úřadech pro mladší.²⁹ Ze spolupráce nakonec sešlo, hlavně proto, že bývalí sociální demokraté s prominenty Havelkova typu nechtěli mít nic společného.

Počáteční diskuze

K rozhovorům o faktickém obnovení strany docházelo mezi skupinami bývalých sociálních demokratů již od ledna 1968. V centru těchto diskusí byli členové „pražské“ skupiny, kteří se pravidelně stýkali od poloviny šedesátých let kvůli snahám o revizi „svých“ procesů. Kromě obnovy strany mluvili přirozeně i o rehabilitaci; devatenáctého března 1968 poslali tito sociální demokraté společně s biskupem Štěpánem Trochou a bývalým opatem břevnovského kláštera Janem Anastázem Opaskem předsedovi Svazu protifašistických bojovníků dopis, v němž žádali o urychlené uzákonění rehabilitačního zákona.³⁰ Za hlavního organizátora těchto debat lze považovat Josefa Munzara, jenž se stal informačním médiem. Působil pod hlavičkou tzv. London klubu, tramské organizace, jež poskytovala vhodné krytí před nevyzpytatelnou státní mocí.³¹

Z těchto raných fází, kdy o obnově strany uvažovaly víceméně jednotlivci nebo nanejvýš několikačlenné skupinky, vyplynula nutnost plenární schůze. Ve hře byly dva názory: jeden upřednostňoval založení sociálně demokratického klubu, asi na způsob Klubu angažovaných nestraníků, který by propagoval sociálně demokratické myšlenky a prosazoval důslednou rehabilitaci sociálních demokratů, druhý se vyslovoval pro okamžité obnovení strany. První plenární schůze se sešla 14. března 1968 v Praze v žižkovském kulturním domě Na chmelnici. Asi stovka přítomných dlouze diskutovala o argumentech pro i proti obnově, přičemž je ovlivňovaly na jedné straně vlastní zkušenosti z komunistických (ale i nacistických) lágrů a vězení, na druhé straně právě povolená svoboda slova a (potichu tolerovaná) svoboda shromažďování. Hlavním protiargumentem byly přirozeně obavy z možné policejní a soudní represe, kterou téměř každý z lidí v sále zažil na vlastní kůži. Tyto protiargumenty však byly zeslabovány čerstvou rehabilitací tzv. Vedení celostátního podzemního hnutí pravicové sociální demokracie (Vladimír Görner a spol.), ke které soudy přistoupily na začátku dubna 1968.³² Debaty o budoucí podobě organizace zabraly asi měsíc a

²⁹ *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny* (dále *ÚSD*), sb. KV ČSFR, R 117, rozhovor s Přemyslem Janýrem z 29.8.1990, s. 5.

³⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 21-22.

³¹ JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 19. Josefa Munzara, zvláště jeho aktivity v London Klubu sledovala StB v rámci akce „TRAMP“ už v lednu 1967. *AMV*, objektový svazek 2231 (Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů), finanční odbor, s. 24.

³² *Mladá fronta*, 3.4.1968, s. 3.

nevedly ke konkrétním výsledkům. Stále nepadlo rozhodnutí, zda stranu obnovit, či se spokojit jen s „klubem“.

Další setkání se tak konalo až 25. dubna 1968, kdy se sešlo čtyřicetičlenné plénum ze všech regionů Čech a Moravy. Stěžejní otázka tohoto okamžiku zněla: Co se nám může stát, pokud obnovíme stranu? Pozdější předseda přípravného výboru Zdeněk Bechyně tyto obavy shrnul: „Neříkal bych pravdu, kdybych tvrdil, že nemám strach, co bude, jestliže se rozhodneme stranu obnovit. Ale daleko větší strach mám, co bude, jestliže se rozhodneme ji neobnovit.“³³ Sociální demokraté si proto nejprve dobrovolně stanovili dvě základní premisy svých aktivit: „1. Celý náš postup při obnovení činnosti ať jako strany, či jako sdružení se bude provádět legálně; 2. obnovené sociálnědemokratické hnutí bude vyjadřovat podporu obrodnému úsilí Dubčeka, Smrkovského a ostatních progresivních komunistů a nepodnikne nic, co by tuto jejich snahu poškodilo, pokud budou dodržovat zásady humanity a demokratického socialismu.“

Schůzi předsedal Josef Munzar a řídil poměrně dlouhou diskuzi. Hlavním obhájcem vzniku strany byl Přemysl Janýr, který určil charakter diskuze. V jejím úvodu řekl, že je zapotřebí vybudovat takové záruky, aby KSČ neodstoupila od demokratizačního programu. To by bylo možné jen tak, že bude založena nová sociální demokracie jako opoziční strana mimo rámec NF. Strana by zajistila aktivizaci všech demokratických sil, které se postaví proti každému pokusu vrátit se do stalinského období. Podmínky pro založení byly podle Janýra dány v současných revolučních podmínkách a on byl přesvědčen, že KSČ se proti tomu nepostaví. Nová sociálnědemokratická strana bude mít v budoucnu dost velký prostor pro obnovení činnosti a časem by v podmínkách svobodných voleb mohla nahradit KSČ. Janýr proto doporučoval, aby se porada usnesla na okamžitém založení sociálnědemokratické strany a toto založení, aby bylo oznámeno ministerstvu vnitra. Byl proti jakýmkoli klubům, které by sice byly přechodem, ale přechodem naprosto zbytečným.

Druhý řečník Jaroslav Kohout naopak doporučoval podporovat akční program KSČ i KSČ samotnou a založit raději klub pro rehabilitaci bývalých sociálních demokratů a sociálnědemokratické strany.

Další diskutující se proto stavěli buď na Janýrovu nebo na Kohoutovu stranu. Například Josef Veverka odmítl každé přechodné opatření a navrhoval „využít obtíží u KSČ a založit soc. dem. stranu.“ Václav Koubek byl také pro okamžité založení strany. Podle jeho informací se prý myšlenkou založit sociální demokracii zabývají i Evžen Erban, Jiří Hájek a Jaroslav Havelka. Nyní by se sociální demokraté neměli nechat předběhnout. Radil, aby

přítomní jednali s Národní frontou a s Dubčekem a podle jejich stanoviska ihned přikročit k obnově strany. František Čoupek na to reagoval poněkud příkře. Doporučoval s nikým nejednat a stranu obnovit. Pro obnovu strany se vyslovil i Rudolf Noha, šéf Jack London klubu, zatímco Jaroslav Hrubý a Jaroslav Krejčí byli pro Kohoutův návrh. Jaroslav Kubík oznámil, že na VŠE v Praze vznikla skupina sociálně demokratických vysokoškoláků. Obnovu strany chtěl i Zdeněk Bechyně, který v tom viděl i etický problém. Podle něj bylo povinností sociálních demokratů předstoupit před národ, a říci, co sociální demokraté chtějí. Pokud by sociálním demokratům občané důvěru nedali, pak měli odejít z veřejného života s tím, že nepromeškali vhodnou příležitost.

Po diskuzi následovalo hlasování, v němž se pro obnovu strany vyslovilo pouze 8 přítomných ze 40.³⁴ V tom okamžiku se do debaty vmísil královéhradecký aktivista Josef Jíša: „Když dal předsedající Munzar hlasovat o protinávru na vytvoření klubu bylo za zdvižených rukou jasné, že je to většina. V tom okamžiku jsem si vzal slovo a s odůvodněním, že nemáme dost informací, abychom mohli tuto zásadní otázku rozhodnout jsem podal návrh na vytvoření užší komise, která by kontaktovala vedoucí funkcionáře Národní fronty a podle získaných informací předložila příslušné návrhy. Mého návrhu se ujal s. Bechyně a po krátké diskuzi byl přijat. Do komise bylo zvoleno 5 zástupců směru obnovení činnosti strany a 4 zástupci směru diskusního klubu. Byli vybíráni lidé bydlící v Praze, nebo důchodci nevázaní mimo Prahu zaměstnáním.“³⁵

Porada devítičlenného užšího výboru se konala 3. - 4. května 1968 v Praze a jeho členové - Josef Munzar, předseda, Zdeněk Bechyně, Vladimír Görner (omluven), Přemysl Janýr, Jaroslav Kohout, Jaroslav Kubík, Jaroslav Peřina, Zdeněk Peška a Karel Hrubý - doporučili plénu, aby bylo ihned založeno Masarykovo sdružení demokratického socialismu a aby byl zároveň ustaven pětičlenný přípravný výbor, který by řídil a koordinoval obnovu strany. Byly tedy zvoleny obě cesty k obnově sociálnědemokratického hnutí. Na schůzi pléna 8. května 1968 byly návrhy užšího výboru schváleny a vzápětí vznikl přípravný výbor Československé strany sociálnědemokratické ve složení: Zdeněk Bechyně (předseda), Josef Munzar, Josef Čoupek, Josef Veverka a Přemysl Janýr. Současně se ustavil i přípravný výbor Masarykova sdružení demokratického socialismu, jehož členy se stali: Zdeněk Bechyně,

³³AMV, objektový svazek 2231 (Nepřátelské osoby z řad bývalých sociálních demokratů), finanční odbor, s. 24.

³⁴AMV, objektový svazek 2231, svazek OBNOVA, Záznam ze schůzky se spol. Jaroslavem, č. sv. 24480 ze dne 26.4.1968, 3.5.1968, s. 2-7.

³⁵AMV, objektový svazek 2231, část VI/5, Ustavení čs. sociální demokracie po r. 1973. Dopis Josefa Jíši nazvaný Všem účastníkům konference čs. sociálních demokratů v Rotschuu (27.10.1973).

Karel Hrubý, Jaroslav Kohout (předseda), Jaroslav Krejčí a Zdeněk Peška.³⁶ Dvojkolejnost obnovovacích snah prosadil Zdeněk Bechyně proto, aby se v Masarykově sdružení soustředili lidé, kteří byli proti přímému vzniku strany. Ti se měli nyní zabývat organizačními náležitostmi, které provází zrod každého podobného uskupení. Bechyně soudil, že si tím uvolní ruce pro nekompromisní obnovovatele strany.³⁷

První rozhovory s vedením KSČ

Protože se sociální demokraté chtěli pohybovat na legální půdě, rozhodli se členové přípravného výboru oznámit státním orgánům své úmysly. Sociální demokraté vycházeli z faktu, že strana byla v červnu 1948 sloučena s KSČ na „komunistickém ideovém a organizačním základě“ proti vůli většiny jejího členstva a v rozporu s jejími stanovami. Domnívali se proto, že v rámci napravování křivd a „deformací“ socialismu, postačí, když oficiálním místům oznámí nárok na členství v Národní frontě a stranu obnoví. Nezávisle na tom svoji legitimitu odvozovali také od stěžejního dokumentu Pražského jara - Akčního programu, v němž KSČ deklarovala naplnění občanských práv a svobod, v tomto případě práva shromažďovacího a spolčovacího.

Sociálním demokratům hrálo do noty i veřejné mínění. Na stránkách tisku se pravidelně a ve stále hojnější míře objevovaly články a eseje o politickém systému i výzvy k založení opoziční politické strany. Jako první vnesl toto téma do celonárodní debaty Alexander Kliment³⁸ a po něm hned následovali Jiří Lederer,³⁹ Václav Havel,⁴⁰ Petr Pithart⁴¹ a Ivan Sviták.⁴² Tyto názory nebyly tehdy nijak ojedinělé. Občané o opozici živě debatovali na tehdy módních mítinzích i na otevřených protikomunistických demonstracích, jako byla např. ta na Staroměstském náměstí 3.5.1968. Čtyři tisíce převážně mladých lidí tady odmítlo dominantní roli KSČ, spolenectví Československa se Sovětským svazem a v závěru zazněl požadavek na ustavení opoziční strany.⁴³ Ohledně vzniku opoziční strany tedy panovala všeobecná shoda. V dubnovém průzkumu veřejného mínění se 75% respondentů vyslovilo pro to, aby se ve volbách mohli rozhodnout pro jednu z několika na sobě nezávislých

³⁶ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1.

³⁷JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 20-21.

³⁸KLIMENT, Alexander: Aktivita nepojmenovaných. In: *Literární listy*, roč. I., č. 3, 14.3.1968, s. 4.

³⁹LEDERER, Jiří: Připsáno politickým stranám. In: *Literární listy*, roč. I., č. 4, 21.3.1968, s. 2.

⁴⁰HAVEL, Václav: Na téma opozice. In: *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4.4.1968, s. 4.

⁴¹PITHART, Petr: In: Národní fronta nebo parlament? In: *Literární listy*, roč. I., č. 8, 18.4.1968, s. 1 a 5.

⁴²SVITÁK, Ivan: Vaše nynější krize. In: *Student*, roč. IV., č. 18, 30.4.1968, s. 1 a 7.

⁴³VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 - květen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999, dok. č. 60, s. 416.

politických stran a o měsíc později 88% respondentů věřilo v další rozvoj demokracie.⁴⁴

Z těchto premis vycházel předseda přípravného výboru sociální demokracie Zdeněk Bechyně, když 12. května 1968 navštívil předsedu Národního shromáždění (parlamentu) Josefa Smrkovského.⁴⁵ Se Smrkovským se setkal sám o své vůli, aniž by kolegy z přípravného výboru sociální demokracie předem informoval. K tomu, že oslovil zrovna Smrkovského, měl své důvody. Oba muži se osobně znali už z doby těsně po únoru 1948.⁴⁶ Bechyně Smrkovskému oznámil, že sociální demokraté chtějí hned nazítří, tedy 13. května 1968, předstoupit před veřejnost s tím, že se jejich strana obnovuje. Nabídl mu plnou spolupráci, pokud komunisté zůstanou na cestě „demokracie, svobody, humanismu, tolerance a socialismu“. Slíbil Smrkovskému, že obnovení sociální demokracie bude provedeno tak, aby v žádném případě nebyl ohrožen obrodný proces. Zajímavá a poněkud sporná byla Bechyňova představa o budoucí spolupráci sociálních demokratů a komunistů, která měla být velmi intenzivní a těsná. Její počátek by nastal po svobodných volbách, po kterých „bez ohledu na jejich výsledek komunistická strana zůstane vedoucí silou, protože obrodný proces, který zahájila a politické dohody, které učiní se sociální demokracií, zajistí v novém parlamentě bezpečnou většinu“. Komunisté se přeci jen ještě nedokázali vypořádat s vlastní temnou minulostí a také nedokázali zabránit zneužití politické moci k násilí. Podle Bechyňovy představy by sociální demokraté uzavřeli s komunisty těsné spojení a za podíl na moci by se pro veřejnost stali garantem svobody, demokracie a socialismu.

Smrkovský ale ani v nejmenším neprojevil ochotu na toto téma diskutovat. O aktivitách sociálních demokratů už věděl skoro dva měsíce; sám toto téma vnesl na jednání předsednictva ÚV KSČ 21. března 1968.⁴⁷ Kromě toho se vedení KSČ už v polovině března dohodlo na tom, že nepřipustí vznik žádné nové politické strany a že pojistkou v tomto směru bude Národní fronta.⁴⁸ Před rozhovorem s Bechyněm se Smrkovský vrátil z Moskvy ze

⁴⁴BEČVÁŘ, Josef: *Komentovaný tematický přehled výsledků závažných šetření veřejného mínění v Československu*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 2, s. 13; KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968*: 1. díl: Obrodný proces. Praha, Parta 1993, s. 80.

⁴⁵Schůzka byla předjednána s poradcem Josefa Smrkovského (pravděpodobně) Vilémem Kahanem a s ředitelem jeho sekretariátu Ferdinandem Beerem, kteří byli podrobně zavedeni, o co jde. Ještě před příchodem Smrkovského doporučili oba asistenti Zdeňku Bechyňovi, aby mluvil pomalu a důležité věci opakoval, že to je pro způsob jeho myšlení nejvhodnější. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 3.

⁴⁶V roce 1949, když Smrkovský pracoval jako ředitel centrálního úřadu Státních statků, přijal Zdeňka Bechyně na místo zootechnika v Chříči (okres Plzeň-sever). Po zatčení Smrkovského mu vyšetřovatelé StB tuto laskavost přičetli na seznam provinění. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 3.

⁴⁷„Zachytil jsem určité signály, že se začínají ozývat bývalí sociální demokraté a začínají uvažovat o založení sociálnědemokratické strany. Zatím to byl jeden signál, kdy mě na to příslušný člověk upozornil.“ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 27, s. 193.

⁴⁸MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremle*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 103.

schůzky se sovětským vedením a byl vnitřně velice znepokojený.⁴⁹ Musel zde společně s Dubčekem, Černíkem a Biřákem vysvětlovat vnitropolitický vývoj v Československu. Kromě mimořádně ostrých výtek na přílišnou svobodu médií, vyslechl od Brežněva a Kosygina rovněž stížnosti na ničím nerušenou činnost „nejrůznějších klubů“ (míněn KAN a K 231) a dokonce i „opoziční sociální demokracie“. Brežněv, resp. jeho poradci, museli mít k dispozici zprávy přímo od StB, protože z médií by se o aktivitách sociálních demokratů prozatím nic nedozvěděli. Nejvyšší sovětský představitel dramaticky deklamoval: „Nejde o nic jiného než o uchopení moci. Právě o to usilují bývalí sociální demokraté a lídři dalších stran, chtějí uchvátit moc aspoň pro začátek tím, že se o ni podělí s KSČ.“ Oba sovětské činitele chtěli vědět, jaký postoj k nim českoslovenští politici zaujmou, resp. jak mocensky jejich aktivity ukončí. Ačkoli Smrkovský a spol. odpovídali převážně obecnými frázemi, všichni do jednoho slibovali, že také pro ně je eliminace podobných uskupení prvořadým cílem. Konkrétně Smrkovský Brežněvovi slíbil, že „s extremisty se vypořádáme“ a „nastolíme pořádek a netřeba pochybovat, že se nám to podaří“ a dále, že „za několik dnů anebo možná měsíců budou tyto krajnosti odstraněny a my ovládneme situaci“; Černík označil každou opozici za „antisocialistické živly“, proti nimž je třeba „opatření politického charakteru a administrativní opatření proti kontrarevoluci“; Dubček byl ve slibech umírněnější, ale i on sovětské partnery ujišťoval, že „nikomu nedovolíme vytvářet v zemi reálnou protiváhu komunistické strany, nedopustíme návrat do období ani před rokem 1945, ani před rokem 1948“.⁵⁰

Po příletu šokované delegace z Moskvy se ve dnech 7. a 8. května 1968 konala „dlouhá“ třicetišestihodinová schůze předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ, na níž stranické vedení zavelelo k obratu a k ústupu. Společenský pohyb měl být zastaven a vržen zpět někam „k původnímu lednu“.⁵¹ Právě Smrkovský na schůzi zklamaně konstatoval, že „věci jdou jinak, než my jsme chtěli“ a že nemá chuť dožít se „kontrarevoluce“. Kolegům z předsednictva se dokonce svěřil se svými čerstvými impresemi z Moskvy. Prý mu tam blesklo hlavou, že „nakonec by to byly tanky“, „kdybychom tomu neudělali přítrž“. V hlavě se mu

⁴⁹Schůzka v Moskvě se konala 4.-5.5.1968. O den později, 6.5.1968, vyšel ve francouzském *Le Monde* článek komentující postoje sovětského vedení k československým událostem. Podle listu měl na posledním zasedání ÚV KSSS (23.4.?) prohlásit generál Jepišov, že se nedá vyloučit, že skupina věrných čs. komunistů požádá o pomoc SSSR a ostatní soc. země k zachování socialismu v jejich zemi. V tom případě by sovětská armáda byla připravena splnit svůj úkol“. Ze svědectví blízkého spolupracovníka Smrkovského Václava Kurala vyplývá, že Smrkovský bral tuto hrozbu velmi vážně a už tehdy ji považoval za reálnou. Později Jepišovova slova v médiích zlehčoval prohlášením, že „jsme se tomu se s. Jepišovem srdečně zasmáli“. 19.5.1968 zveřejnila ČTK dementi generála Jepišova k článku v *Le Monde*. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 113, rozhovor s Václavem Kuralem, s. 18.

⁵⁰VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 - 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 4. díl, 1. svazek: Prosinec 1967 - červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995, s. 165 - 191.

⁵¹KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968...*, s. 86-87.

následně rodil plán, jak onu „přítrž“ provést: „urychlit maximálně konsolidační proces v armádě“, „dát maximální pomoc a postavit se za Lidové milice“ a „hovořit se spisovateli, sejít se s nimi, s novináři, sejít se s nimi, hovořit s politickými stranami, prostě s reprezentací všech těchto společenských kategorií a říci jim to také, sice vhodným způsobem, ale srozumitelně, že to, co se děje, kam to dochází, že je ohrožena sama podstata toho, co chceme, že tomu musíme udělat konec“. Takové řešení vzápětí podpořil i Alexander Dubček, ale nejen on.⁵² Se stejně vyznívajícimi příspěvky na předsednictvu vystoupili všichni jeho členové a na konci debaty došli k závěru, že v budoucnu zamezí vzniku opoziční strany nebo organizace i za cenu násilí.⁵³

S tímto přesvědčením ohledně opozice Smrkovský vůči Bechyněmu prozatím zvolil odkládací taktiku. Nechtěl a ani nemohl přerušit vzájemný kontakt, protože chápal, že v opačném případě by sociální demokraté jednali autonomně, bez vlivu a vědomí komunistů. Bechyně měl svým kolegům od Smrkovského vyřídit „aby ještě počkali“. Zcela v rozporu s faktickým stavem Smrkovský vylučoval „nebezpečí zvenku“ a za hlavní příčinu odkladu založení sociální demokracie označil tzv. konzervativní křídlo. Sociální demokraté prý měli se svojí iniciativou přijít před měsícem, protože nyní, vzhledem k brzkému zasedání ÚV KSČ, by konzervativci získali vítanou municí v argumentu o rozbití jednoty dělnické třídy.⁵⁴ Proto Smrkovský Bechyňovi navrhl další jednání, které se mělo konat v tomtéž týdnu.⁵⁵

Ale s podobným výsledkem ze zřejmých důvodů dopadla také následující setkání jak se samotným Smrkovským, tak i s dalšími členy užšího vedení KSČ Kriegelem a Špačkem. Odpověď byla stále táž: „S obnovením počkejte, odložte to.“ Smrkovský sice 15. května slíbil reprezentativní schůzku vedení obou stran, která se měla odehrát o dva dny později, ale v daném termínu ji přesunul na další týden. Tato odkládací taktika vedla k radikalizaci sociálních demokratů. S obnovením strany už nechtěli dál otálet bez ohledu na stanovisko komunistů. Členové přípravného výboru sociální demokracie se v těchto chvílích obávali spontánního obnovování strany v regionech, které by se odehrálo zcela mimo jejich režii. Usnesli se na tom, že je stůj co stůj nutné hned obnovit stranu ale zároveň že je třeba znovu

⁵²VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 60, s. 407- 409.

⁵³*Tamtéž*, dok. č. 61, s. 444.

⁵⁴ Smrkovského argument o „rozbití jednoty dělnické třídy“ se opakuje takřka při každém jednání komunistů a sociálních demokratů. Obě strany se na tento problém dívaly rozdílně, což vyplývalo z toho, že se stejně rozdílně dívaly na sloučení KSČ a sociální demokracie. Komunisté a příslušníci „levice“ v sociální demokracii v roce 1948 považovali sloučení za vyřešení více než dvacet let trvajících rozkolů v dělnickém hnutí a bylo pro ně základní podmínkou pro vybudování socialismu. Odpůrci „levice“ v sociální demokracii chápali sloučení jako nedemokratický zásah do stranickopolitické struktury, jako vítězství totalitní diktatury a porážku demokracie. Blíže viz NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení sociální demokracie...*, s. 83.

⁵⁵ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 3, s. 2

jednat se Smrkovským a přinutit jej říci pravé důvody, proč sociální demokracie nemůže vzniknout.⁵⁶

Smrkovský na jednání přistoupil a 18. května hned po ránu delegaci sociálních demokratů složenou z předsedy Zdeňka Bechyně a tiskového mluvčího Přemysla Janýra přijal. Na jasně položenou otázku po důvodech obstrukcí s obnovováním strany odpovídal zprvu vyhýbavě, ale potvrdil zájem o další konzultace. Poukazoval na to, že v Československu jsou právě na návštěvě Kosygin a Grečko a že se obnova nemůže odehrát v jejich přítomnosti. Působilo by to jako provokace. Bechyně logicky kontroval, že před dvěma dny tu ještě nebyli a odpověď je stále táž. Smrkovský pak po delším uvažování prohlásil: „Je třeba, abyste si uvědomili, že nemůžete být. Budete osobně rehabilitováni, můžete se všichni zařadit do politického života na jakýchkoli místech funkčních, ale jen v rámci naší strany. Kdybyste teď vznikli, znamenalo by to návrat do dřívějších poměrů a porážku pokrokové demokratické změny. Máme strach ze vhození zápalného věnce do fabrik mezi dělníky. V továrnách vznikne var, který bude znamenat zastavení výroby. Nebezpečí je tak veliké, že nelze dohlédnouti konce.“⁵⁷ Smrkovského spontánní odmítnutí sociálně demokratických snah Bechyně opravdu nechápal. Navzdory veřejně deklarovaným slibům o širších občanských svobodách se tu Smrkovský pokoušel přetavit konkrétní skupinovou aktivitu v nedůstojný handl. Bechyně se jej ještě snažil přesvědčit, že sociálním demokratům jde přece o totéž, co podle Akčního programu chtějí i komunisté, tedy o posílení svobody a demokracie. Smrkovský ale těmto argumentům nerozuměl a sáhl až k demagogii. Prohlásil, že oni už nemůžou povolit vznik žádné další organizace, protože byli podvedeni. Sokol a K 231 prý „budou pozřeni národními socialisty“. Na to Bechyně jednání uzavřel s tím, že bez ohledu na Smrkovského nesouhlas sociální demokraté ještě téhož dne oznámí v ústředí Národní fronty obnovení strany.⁵⁸ Na znamení dobré vůle však zpráva o obnovení strany neputovala ihned do médií, čehož později sociální demokraté litovali.

Od Smrkovského se Přemysl Janýr už bez Bechyněho, ale s mladým pražským aktivistou Petrem Klášterským a Josefem Munzarem, vydal za předsedou ÚV Národní fronty Františkem Kriegelem. Měl pro něj připravené memorandum oznamující vznik přípravného výboru sociální demokracie. Memorandum vycházelo z některých částí Akčního programu KSC a jeho podstatou bylo sdělení, že „vedoucí úloha jakékoli strany musí být neustále obnovována a prověřována konfrontací jejich stanovisek a její práce se stanovisky ostatních

⁵⁶ *Tamtéž.*

⁵⁷ *Tamtéž*, i. j. 4, s. 1.

⁵⁸ *Tamtéž.*

názorových skupin socialistické společnosti a že tyto skupiny musí mít k formulaci, propagaci a obhajobě svých názorů organizační základny“.⁵⁹ Kriegel však v úřadu nebyl, a tak Janýr memorandum o vzniku přípravného výboru sociální demokracie předal alespoň sekretáři Miroslavu Vacíkovi.⁶⁰ O tři dny později pak Kriegel sociální demokraty přijal osobně. Přemysl Janýr o tomto setkání napsal, že s nimi přitom předseda ÚV Národní fronty nevedl dialog, ale „velmi tvrdě“ jim jejich záměry rozmlouval.⁶¹

Zprávy o pokusech sociálních demokratů obnovit stranu, ale také aktivity dalších nezávislých organizací a tisku ovlivňovaly v těchto dnech celé vedení KSČ. Jeho členové měli na paměti ostré moskevské výhrady vůči oživení občanské společnosti. To se nemohlo neprojevit v momentální politice KSČ. Stále v ní sice vítězily fráze o naplňování Akčního programu, ale těžiště stranické ofenzivy se přesouvalo k mnohem konkrétnějšímu cíli. Tím se měl stát a opravdu stával boj proti „pravicovým silám“ nebo „protikomunistické opozici“, jak vysoce postavení komunisté označovali právě ony občanské organizace. Prokázal to ve svém projevu na poradě vedoucích tajemníků krajských a okresních výborů KSČ 12. května sám první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček. Svě vystoupení koncipoval více než rozporuplně. Vyhlášoval, že všichni občané budou mít v souladu s Akčním programem zaručena veškerá demokratická práva a možnost aktivního politického života, ale zároveň hrozil, že „proti každému pokusu změnit socialistický charakter moci se postavíme se vší rozhodností“.⁶²

Boj na dvou frontách: bývalá „levice“ proti obnovení sociální demokracie

V médiích se první zmínka o obnovování sociální demokracie objevila 11. května. Jedenadvacet bývalých příslušníků „levice“ v Rudém právu publikovalo prohlášení příznačně pojmenované „Za jednotu pokrokových sil“. Byla to snaha zastavit a snad i zastrašit sociální demokraty na cestě k obnovení strany. Podstatu sdělení tvořila tato jediná věta: „Za současných podmínek by obnovení sociálně demokratické strany bylo krokem zpět, který by nutně vedl k oslabení pokrokových sil a mohl by se stát jedním z vážných faktorů zvratu k předlednovým politickým poměrům.“⁶³ Mezi jedenadvaceti podepsanými nechyběli aktivní zastánci „sloučení“, pozdější aktivní bojovníci se „sociáldemokratismem“ a nynější aktivní

⁵⁹Text celého memoranda viz PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967 - 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 2. díl, 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967 - 1970. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1998, dok. č. 20, s. 51-52.

⁶⁰Při předání jistily delegaci na každém rohu budovy hlídky, aby v případě zásahu Státní bezpečnosti, podaly ostatním zprávu. JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 28.

⁶¹*Tamtéž*.

⁶²VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 64, s. 468-469.

⁶³*Rudé právo*, 11.5.1968, s. 2.

účastníci „politické a mravní obrody“ KSČ: Zdeněk Fierlinger, Jiří Hájek, Evžen Erban, Jaroslav Havelka, Ludmila Jankovcová a další. Zvláště paradoxně působila v prohlášení výzva za „důsledné odčinění občanských a politických křivd vůči bývalým sociálním demokratům“, na nichž se oni sami podíleli. Pod prohlášením se ale také objevilo jméno Jiřího Lederera, který umožnil (a v budoucnu ještě umožní) otisknout na druhé stránce Literárních listů úvodní glosy se sociálně demokratickými tématy a Miroslava Jelínka, šéfredaktora deníku Mladá fronta.⁶⁴

Skupinu jedenadvaceti příslušníků levice, která toto prohlášení vypustila do médií, svolával a organizoval už od března 1968 bývalý příslušník „levice“ v sociální demokracii Evžen Erban, a proto ji lze nazvat „skupinou Evžena Erbana“. Zastával tehdy nepříliš významnou funkci předsedy Úřadu státních rezerv a měl v úmyslu využít Pražského jara jako výtahu k moci. Novináři Jiřímu Ledererovi, kterého počítal do „své“ skupiny, někdy v březnu řekl: „My, bývalí sociální demokraté, jsme byli v minulých letech odstaveni na vedlejší kolej, i když jsme byli členy komunistické strany. Ale sociálně demokratická minulost nás brzdila v přístupu k funkcím a místům, na něž bychom měli mít nárok. Když teď nastala změna, je třeba, aby nás bylo slyšet, ovšem uvnitř komunistické strany. Nechceme rozbít komunistickou stranu, nechceme oživovat sociálně demokratickou stranu, chceme se účastnit procesu, který začal.“⁶⁵ Aby dodal těmto argumentům váhu, svolal skupinu podobných přeběhlíků jako byl on sám a stal se jejím mluvčím. Z této pozice pak mohl vyjednávat s vedením KSČ.

Erban nabídl své služby tajemníkovi ÚV KSČ Aloisu Indrovi, který vedl oddělení společenských organizací. Podle Jiřího Lederera prý Erban sebejistě prohlásil, že on a jeho skupina bude hlavní zbraní proti obnově sociální demokracie. Operoval s argumenty o nebezpečí, které ze vzniku strany vyplyne, a to nejenom doma, ale především co se týče československých vztahů k Sovětskému svazu.⁶⁶ Podobně Erban vystupoval i při jiných příležitostech, například na poradě členů Městského výboru KSČ v Praze dne 9.5.1968, kde se nechal slyšet, že „vůdci Socialistické internacionály a sociálně demokratických stran nemají zájem na prohře Komunistické strany Československa a nemají zájem na znovuzaložení Československé sociální demokracie“.⁶⁷

Tato mocenská hra Erbanovi vyšla. Brzy se vyšvihl mezi mocenskou elitu. Na začátku června 1968 se stal členem sekretariátu ÚV KSČ, čtrnáct dní nato generálním tajemníkem ÚV

⁶⁴Bliže viz LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze*. I. díl. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1984, s. 231-233.

⁶⁵*Tamtéž*, s. 229.

⁶⁶*Tamtéž*, s. 230.

⁶⁷MORAVEC, Jan: *Antipoučení*. Praha, Naše vojsko 1990, s. 184-185.

Národní fronty a po srpnu členem předsednictva ÚV KSČ.

Cenzura je nepřipustná?

Komunistické vedení ke konci května definitivně pochopilo, že obnovení sociální demokracie pouhými konzultacemi, přemlouváním, popřípadě pokusy o zkorumpování nezastaví a že je třeba zahájit ofenzivnější a razantnější postup. Sedmdesátá druhá schůze předsednictva ÚV KSČ 21.-22.5.1968 přinesla v tomto smyslu hmatatelný výsledek. Na schůzi vystoupil Alois Indra s ústní informací nazvanou „Požadavky na založení samostatné sociálně demokratické strany“. Předsednictvo se po jejím projednání usneslo na tom, aby „vláda a ministerstvo vnitra přijaly stanovisko, v němž se připomene existence dosud platných zákonů souvisících s případným vytvářením politických stran“. Stejný úkol dostalo od předsednictva užší vedení Národní fronty, Ústřední rada odborů a dokonce i prezident republiky, který měl „vystoupit při vhodné příležitosti k této otázce na platformě ústavnosti“. Agendou bývalých sociálních demokratů se v aparátu ÚV KSČ měl zabývat Stanislav Pošusta.⁶⁸ A konečně, do komuniké ze 72. schůze, která vyšla 24. května 1968 v Rudém právu, byla vložena tato pasáž: „Předsednictvo ÚV KSČ vyslechlo informaci o vývoji v zakládání různých zájmových organizací včetně ojedinělých snah o vznik nových politických stran. Odsuzuje zejména pokusy úzké skupiny o obnovení činnosti československé sociální demokracie, které jsou motivovány snahou rozbít dosaženou politickou jednotu dělnické třídy a vrátit se tak ke stavu před únorem 1948.“⁶⁹

Tato opatření předsednictva ÚV KSČ však zdaleka nebyla jediná. Tajemník ÚV KSČ Alois Indra 24. května 1968 rozeslal všem krajským výborům KSČ „tajný“ dálnopis, v němž jednak stručně charakterizoval složení a plány přípravného výboru sociální demokracie, a jednak popsal výsledky, k nimž se předsednictvo ÚV KSČ na svém jednání 21. - 22. května dobralo. V dálnopisu psalo o tom, že „předsednictvo uložilo komunistům v NF, aby zajistili přijetí podobného stanoviska v tomto orgánu, komunistům v odborech, aby v případě pokračování snah zajistili vyjádření odborů proti tříštění jednoty dělnické třídy a komunistům ve vládě, bude-li kampaň pokračovat, aby zabránili registraci této politické strany“. Co bylo však důležitější, Indra v dálnopisu vtyčil krajským výborům KSČ dva úkoly. Nejprve měli krajské a potažmo okresní tajemníci uspořádat besedy s členy i nečleny KSČ, na nichž by vystoupili „soudruzi ze skupiny s. Erbana“ s cílem takto osvětově podpořit myšlenku „jednoty strany a dělnické třídy“, jinými slovy obrátit veřejné mínění proti zakládání krajských a

⁶⁸ÚSD, sb. KV ČSFR, D I/89.

⁶⁹Rudé právo, 24.5.1968, s. 1.

okresních buněk sociální demokracie. A v případě, že by nepomohla osvěta, měl tu Indra ještě další plán: „Tam, kde nepomůže jednání s dřívějšími členy sociální demokracie a bude se dále veřejně proklamovat snaha za její obnovu, neváhat uspořádat velká dělnická shromáždění, na nichž by dělníci otevřeně vyjádřili své rozhodnutí nepřipustit rozbití jednoty dělnické třídy.“⁷⁰ Takové plány ale v osmašedesátém vycházely vniveč. Indrův dálnopis nepodnítl ani jedinou akci.

Vážnější následky než Indrův dálnopis s málo reálnými úkoly měla důvěrná zpráva předsednictva vlády ČSSR poslaná 21. května 1968 do ČTK, tzn. všem médiím v Československu: „Předsednictvo vlády bylo upozorněno, že skupina funkcionářů sociálně demokratické strany připravuje prohlášení pro tisk, vyzývající k založení sociálně demokratické strany. Předsednictvo vlády upozorňuje, že náš politický systém je založen na Národní frontě, výrazu politického svazku našich pracujících (čl. 6 ústavy). Proto činnost, směřující k obnově strany, která není součástí NF, a propagace takové činnosti tiskem a jinými sdělovacími prostředky by byla v rozporu s ústavou danými základy našeho společenského zřízení. ČTK byla požádána předsednictvem vlády, aby na tuto skutečnost redakce upozornila.“⁷¹ To už byl přímý nepřátelský akt ze strany moci, ale zároveň i důkaz určité bezradnosti.⁷² Celá argumentace totiž stála na vodě, neboť 6. článek ústavy činnost politických stran nijak nevymezoval.⁷³ Ze zprávy předsednictva vlády lze rovněž mezi řádky vyčíst výzvu k cenzuře médií.

Vzápětí přišel další úder. V Rudém právu bylo 25. května 1968 otištěno oznámení Ministerstva vnitra, v němž se v přímé souvislosti s pokusy Klubu angažovaných nestraníků o legalizaci sdělovalo: „Současný platný právní stav výslovně neupravuje podmínky a způsob vzniku nových politických stran a nestanoví ani ministerstvu vnitra v těchto věcech žádnou působnost. Se zřetelem k tomu nemohou mít případné žádosti tohoto druhu naději na úspěšný výsledek. Rovněž jakoukoli případnou organizovanou činnost projevující se jako činnost politické strany by bylo nutno posuzovat jako jednání mimo právní řád.“⁷⁴ Jak je z citace

⁷⁰ÚSD, sb. KV ČSFR, dálnopisy (neuspořádáno).

⁷¹Student, roč. IV., č. 22, 29.5.1968, s. 1. Srov. ÚSD, sb. KV ČSFR, D 64.

⁷²Iniciativa zjevně vycházela z debaty předsednictva ÚV KSČ dne 8.5.1968. Dubček tehdy navrhoval „opatření“ vůči KAN a K 231: „Dokud to není odsouhlaseno [stanovy KAN a K 231 - pozn. J. H.], tak je to vně zákona. Na to by měli být soudruzi v těchto hromadných sdělovacích prostředcích upozorněni.“ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. - MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 61, s. 457.

⁷³Doslovné znění 6. článku ústavy: „Národní fronta Čechů a Slováků, v níž jsou sdruženy společenské organizace, je politickým výrazem svazku pracujících měst a venkova, vedeného Komunistickou stranou Československa.“ *Ústava Československé socialistické republiky ze dne 11. července 1960*. Praha, SPN 1972, s. 15.

⁷⁴Rudé právo, 25.5.1968, s. 2.

zřejmé, znovu v oznámení ministerstva vnitra chyběly konkrétní argumenty. Ale veřejnost měla být přesvědčena o tom, že každý pokus o založení strany bude už dopředu pokusem neúspěšným a nadto činností za hranou zákona.

Dvě posledně jmenované zprávy měly určitý odstrašující efekt. Většina médií upustila (až na výjimky) od zveřejňování zpráv o sociálních demokratech. Nemalou roli v tom sehrála novinářská autocenzura, jež pramenila ve snaze nekomplikovat dále „obrodný proces“ v KSČ a nedráždit Moskvu nad únosnou mez. Když se sociální demokraté režimní kampani bránili a rozeslali do redakcí všech deníků, do televize i rozhlasu své vysvětlení, informovaly o tom pouze týdeníky Student (viz dále) a Literární listy.⁷⁵ Například Jiří Lederer k oběma prohlášením v Literárních listech napsal: „Nic by nebylo nebezpečnější v dnešní situaci, než kdyby se vytvořila nová tabu-témata, o nichž se nesmí veřejně mluvit. Kdyby se určité problémy stáhly z veřejnosti a uzavřely do politických kabinetů... Proto o těchto nebezpečích třeba mluvit hlasitě. Předsednictvo vlády upozornilo prostřednictvím ČTK redakce, že skupina funkcionářů bývalé sociálně demokratické strany připravuje prohlášení pro tisk, ale že činnost směřující k založení strany, která není součástí NF, a propagace takové činnosti tiskem by byla v rozporu se základy našeho společenského zřízení. - Prostě předsednictvo vlády sdělilo redakcím, aby se o sociální demokracii v našich novinách mlčelo. Jenže mlčením žádný problém ze světa nesprovodíš - nejméně problém politický. A sociální demokracie - kdo trochu zná veřejné mínění - problémem je. A řešit jej můžeme pouze prostředky politickými a před tvářmi veřejnosti. Nikoli vyhlášením, že je to tabu. (V této souvislosti vyznívá poněkud 'pochopitelněji' prohlášení ministerstva vnitra o vzniku politických stran. Nepochybuji, že k tomuto kurióznímu prohlášení zaujmou stanovisko i právníci.)“⁷⁶

Polemika Kárl versus Fierlinger

Rozporuplný přístup médií k sociálnědemokratickým aktivitám podnítil redaktory týdeníku Student k tomu, aby se od konce května 1968 začali obnovování sociální demokracie věnovat systematicky a se zjevnými sympatiemi. Na rozdíl od ostatních novinářů, mladí intelektuálové píšící do Studenta necítili žádnou odpovědnost za problematickou minulost, a proto psali, o čem chtěli.⁷⁷ Motivy, které vedly redaktory Studenta k obhajobě sociálních demokratů, objasnil jeden z redakčních úvodů: „Nejsme, ani se nehodláme stát časopisem soc. dem., jak

⁷⁵JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola...*, s. 8. Viz též *ÚSD*, sb. KV ČSFR, D 64.

⁷⁶LEDERER, Jiří: Nemlčet o nebezpečích. In: *Literární listy*, roč. I., č. 14, 30.5.1968, s. 2.

⁷⁷PITHART, Petr: *Osmášedesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, s. 67.

se někteří domnívají. Ale chceme dát, pokud to bude v naší moci, místo tomu, co je podle našeho názoru nespravedlivě umlčováno.“⁷⁸

Jako první se na stránkách Studenta k obnově strany vyslovil Zdeněk Kárl. Na první straně zveřejnil otevřený dopis prezidentu republiky Ludvíku Svobodovi, předsedovi Národního shromáždění Josefu Smrkovskému, předsedovi ÚV Národní fronty Františku Kriegelovi a prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi. V dopisu se nejprve zmínil o prohlášení jedenadvaceti bývalých příslušníků „levice“ a následně podal stručný nástin „slučovacího“ procesu v roce období od února do června 1948. V této části ostře napadl expředsedu sociální demokracie, aktuálně poslance, člena předsednictva Národního shromáždění a předsedu Svazu československo-sovětského přátelství Zdeňka Fierlingra. Označil jej za hlavního strůjce zániku sociální demokracie, který „proti svým dřívějším prohlášením připravil a provedl takzvané sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou“. Hlavní trumf však Kárl vynesl až v závěru svého otevřeného dopisu. V přímém a emotivně zabarveném apelu všechny shora oslovené funkcionáře volal k naplnění jejich vlastních slibů: „Fakta jsou tedy zřejmá. O sloučení obou stran nerozhodl sjezd sociálně demokratické strany. Sloučení je tedy neplatné, strana nepřestala legálně existovat. Cíle sociálně demokratické strany byly a jsou známé: socialismus, ale také demokracie. Tedy cíle v současné době stále proklamované. Věřím, vážený pane prezidente a vážení soudruzi, že to s demokratizací našeho veřejného a politického života myslíte upřímně. Věřím tedy i tomu, že obnovení činnosti sociálně demokratické strany v naší zemi nenarazí na žádné překážky.“⁷⁹

V tomtéž čísle Studenta pak Zdeněk Zahradník uveřejnil rozhovor se čtyřmi bývalými sociálními demokraty (Josef Munzar, Rudolf Noha, Bohuslav Čermák, Karel Horký) příznačně nazvaný Postavili nás čelem ke zdi. Z redakčního úvodu vyplývá, že rozhovor byl pořízen v přímé souvislosti s Kárlovým otevřeným dopisem. V první části Noha (v roce 1948 tajemník propagačního oddělení ústředního sekretariátu), Čermák (v roce 1948 pracovník krajského sekretariátu v Praze) a Horký (zaměstnanec v expedici Práva lidu) vylíčili násilné obsazení stranických pracovišť v únoru 1948. V podstatnější druhé části dostal prostor člen přípravného výboru sociální demokracie Josef Munzar. Munzarovy odpovědi na Zahradníkovy otázky poprvé předestřely širšímu publiku konkrétní plány sociálně demokratické strany. Nejdříve bylo podle Munzara nutno rehabilitovat nejen ty členy sociálně demokratické strany, kteří byli nezákonně odsouzeni a vězněni, ale také celé sociálně demokratické hnutí, jež komunisté označili jako „agenturu imperialistických a buržoazních

⁷⁸Student, roč. IV., č. 22, 29.5.1968, str. 1.

⁷⁹Student, roč. IV., č. 21, 22.5.1968, s. 1.

živlů“. Ohledně programu Munzar nabídl srovnání s komunisty: „Podle nás je socialismus více mravní záležitostí. Dále nemá uzavřenou ideu, nejde o dogmatismus. Lišíme se od KSČ také tím, že nechceme podřídít dnešek vzdáleným cílům. Nemůžeme přece obětovat dvě až tři generace něčemu, co vlastně neznáme. Jde i o otázku násilí: tím socialismus vybudovat nelze. Co se týče vlastnictví výrobních prostředků: zespolečenštění není zestátnění. To je nejhorší státní monopolní kapitalismus. Je třeba brát zřetel, čemu výrobní prostředky slouží a jak jsou využívány.“ Sociální demokracie by se podle Munzara měla vřadit do politického systému Národní fronty, ale nikoli jako jeho podřízená „převodová páka“, nýbrž jako svébytný subjekt: „S Národní frontou budeme spolupracovat, patrně jako složka, ale nenecháme se ovlivňovat. Národní fronta přece přihlížela, stejně jako KSČ, k tomu, co se v naší zemi děje. Budeme podporovat obrodný proces v KSČ, imponuje nám. Ale s Národní frontou chceme spolupracovat pouze v takových otázkách, jako je např. naše zahraniční politika.“ Do budoucna Munzar hleděl s optimismem, což nepřímou potvrzoval odpovědí na otázku, zda nevyklučuje možnost mocenského zásahu proti sociální demokracii: „KSČ tyto prostředky má a my známe, jak je umí používat. Nevěřím však, že by se to stalo v našem případě.“⁸⁰

Kárlův otevřený dopis nemohl Fierlinger nechat bez odezvy. Od začátku Pražského jara o něm nebylo moc slyšet; upozornil na sebe právě jen prohlášením „Za jednotu pokrokových sil“. Fierlingerova odpověď vyšla v Rudém právu hned následující den po Kárlově dopisu. Vrátil se v ní k událostem roku 1948 s charakteristickým argumentem, že „v žádném případě nejednalo představenstvo proti stanovám strany a nikdy nejednalo násilně a ukvapeně, nýbrž se řídilo svým upřímným socialistickým stanoviskem k tehdejšímu poměru v republice, kdy by jinak strana musela jít proti požadavkům našeho pracujícího lidu“. V závěrečném akordu Fierlinger obvinil „některé občany“ ze spiknutí, které se v konečném důsledku obrátí proti současnému dění: „Dnes někteří občané tohoto státu opakují pomluvu, které se tehdy celý reakční světový tisk zmocnil, aby dokázal, že sociální demokracie jednala tehdy pod násilným tlakem KSČ a vedoucích sociálně demokratických funkcionářů. Této pomluvy bylo používáno jako jednoho z hlavních argumentů proti vývoji, k němuž došlo tehdy s plným souhlasem ohromné většiny našeho pracujícího lidu. I dnes tito občané používají těchto falešných argumentů, aby znemožnili obrodný proces, který naše strana nastoupila, a aby vnesli rozkol do řad dělnické třídy.“⁸¹

⁸⁰*Student*, roč. IV., č. 21, 22.5.1968, s. 5.

⁸¹*Rudé právo*, 23.5.1968, s. 2. Pro Fierlingra byl argument o „rozkladu v řadách dělnické třídy“ zcela zásadní. Jako příslušník bývalé „levice“ v sociální demokracii (zřejmě upřímně) věřil tomu, že sloučením KSČ a sociální demokracie se podařilo překlenout letitý rozkol dělnické třídy, čímž byly položeny základy pro vybudování socialismu v Československu. Blíže viz NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 83.

Odpovědí v Rudém právu ovšem Fierlinger nahrál Kárlvi na smeč. Hned v následujícím vydání Studenta otiskl Kárl další otevřený dopis, nyní však adresovaný přímo Zdeňku Fierlingrovi.⁸² Už úvodních větách napadl Kárl Fierlingrovu argumentaci poukazem na osobní svědectví řady lidí, kteří v den publikace článku volali nebo osobně navštívili redakci listu. Kárl pak šel o hodně dál, než ve svém prvním článku. Jednak se znovu vrátil do historie, tedy do roku 1948 a obvinil Fierlingra ze lži a z účelové manipulace s fakty: „Jenomže Vám, soudruhu poslanče, nejde o obrodný proces. Jste jeden z těch, které pravda o věcech minulých citelně poškozuje. Proto argumentujete tím, že vnášíme rozkol do dělnické třídy. ... Bráníte se, soudruhu poslanče, protože je Vám jasné, že dělnická třída půjde i nadále proti těm, kteří ji pod rouškou komunistické strany dvacet let šikanovali. Tedy pravděpodobně i proti Vám.“

Ale ani tady se Kárl nezastavil. Vyčetl Fierlingrovi, že všichni svědkové, většinou bývalí sociální demokraté, kteří se mu přihlásili v redakci, ostře nesouhlasili s prohlášením Erbanovy skupiny „Za jednotu pokrokových sil“ z 11. května 1968 a naopak, že podporují pokusy o obnovu sociální demokracie.

Nejsilnější kalibr použil Kárl až v závěru článku a vlastně tím polemiku ukončoval. Kolegy novináře, kteří záměrně nepsali o obnovování sociální demokracie kvůli nyní již zcela zřetelnému nátlaku Moskvy, obvinil z toho, že znovuzavádějí cenzuru. Ocitoval celé upozornění předsednictva vlády z 21. května 1968 a pokračoval: „Mírně formulovaný zákaz psát o sociální demokracii. Tento pokyn však už redakce deníků, rozhlasu, televize a ČTK uplatňovaly ode dne, kdy bylo publikováno prohlášení, podepsané Vámi a několika dalšími osobami. Byl by veliký omyl, kdybyste se domníval, že lidé o těchto věcech nepíší. Na vlastní oči jsem viděl v redakci Práce plné desky dopisů na toto téma. Otištěn však nebyl ani jeden. 22. května jsem žádal ČTK o možnost vydání této odpovědi jejím prostřednictvím: 'Ano bylo by to možné, pokud by odpověď vycházela z akčního programu KSČ a nepodporovala obnovení sociálně demokratické strany. Pokud nezastupujete určitou skupinu, není to možné, ale i tak by to bylo těžké...' Poslanec Zdeněk Fierlinger má právo publikovat svá prohlášení prostřednictvím ČTK. I když zastupuje jen sám sebe. S pozdravem Za svobodu tisku! Zdeněk Kárl.“⁸³

Pokračování rozhovorů s vedením KSČ

Smrkovským několikrát odložené setkání delegací komunistů a sociálních demokratů se

⁸²Student, roč. IV., č. 22, 29.5.1968, s. 1.

⁸³Tamtéž.

konalo 23. května 1968 v budově komunistického ústředí. První a poslední schůzce na „nejvyšší úrovni“ přikládali zvláště sociální demokraté velkou důležitost. To, že je přijali nejvyšší představitelé režimu, i když bez Dubčeka, potvrzovalo jejich přesvědčení, že je komunisté neberou na lehkou váhu. Za vedení KSČ byli přítomni Josef Smrkovský, František Kriegel a Alois Indra, který jako tajemník ÚV KSČ řídil v aparátu KSČ úsek státních orgánů, společenských organizací a Národní fronty; za sociální demokracii celý její přípravný výbor ve složení Zdeněk Bechyně, František Čoupek, Josef Munzar, Josef Veverka a Přemysl Janýr. Přítomen byl ještě Stanislav Pošusta v roli zapisovatele. Úvod schůze obstaral Josef Smrkovský, který zrekapituloval dosavadní schůzky a výslovně uvedl, že vznik sociální demokracie pokládá za nesprávný. Po dvou schůzkách ale už nemůže jednat sám o své vůli a tak přizval své kolegy z užšího vedení KSČ. Pak Smrkovský předal slovo Bechyňovi.

Bechyně začal obsírně. Vysvětlil přítomným základní východiska: sociální demokraté pokládají obnovení své strany za hotový fakt, k němuž došlo doručením dopisu do rukou předsedy ÚV NF Františka Kriegela dne 18. května 1968; sloučení sociální demokracie a KSČ v roce 1948 bylo provedeno v rozporu se stanovami a proti vůli většiny členstva; z toho vyplývá že sociální demokraté i nadále považují svou stranu za součást NF, a proto dnes nejde o její založení, nýbrž o obnovu; perzekvovaní sociální demokraté jsou jednou ze součástí deformací minulých let a tvoří současně jednu z příčin, které tyto deformace umožnily. Pak pokračoval: „Za námi jsou dlouholeté žaláře, mrtví soudruzi ve věznicích, zemřelí synové a otcové, za námi je oněch odporných dvacet let strachu a hanby, za nichž někteří ztratili naději, že lidé v této zemi mohou být ještě šťastni. Ale přes všechnu tu hrůzu chceme skončit s rekriminacemi, které by mohli vést k hněvu a dalším chybám. Věnujme se úvahám o tom co dělat, aby to, co jsme prožili se již nemohlo opakovat. Stal se totiž zázrak. Od ledna tohoto roku se ukazuje, že celá řada předních soudruhů v KSČ i prostého členstva se svým smýšlením i jednáním nám sociálním demokratům velmi přiblížila. Je zde na místě, aby námi byl vysloven obdiv a také úcta k těm statečným lidem v KSČ, kteří v lednu zahájili proces obrody ve straně. A v nás vznikla nadějí, že je zde možnost uskutečnit socialismus, který je pro nás s demokracií, svobodou, humanismem a tolerancí spjat v jeden celek. Domníváme se, ba dokonce doufáme, že vedoucí úloha KSČ jdoucí touto cestou, je v praxi potvrzena. Nu a o tom všem se s právě s vámi chceme poradit.“⁸⁴

Na Bechyňovu nabídku reagoval Smrkovský. Pokusil se odvést nit diskuze jinam. Za oběti politických procesů označil i komunisty a takto pojaté vývody rozváděl: „Po únoru 1948

⁸⁴PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 21, s. 52. Viz též *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 395, s. 1.

vpochodovalo do KSČ statisíce příslušníků jiných stran, začali dostávat funkce, získali ve straně pozice, z nichž často odcházeli komunisté. Na tom, co se dělo, se nepodíleli jen komunisté, ale i ti, kteří byli před nedávnem v lidové straně, národně socialistické i sociálně demokratické i ti ostatní. Všechno to, co bylo, nejde tedy jen na účet KSČ, ale i na účet těch, kteří přišli z jiných stran a měli čerstvé legitimace KSČ⁸⁵. Pak se Smrkovský pokusil sociální demokraty znejistit, když řekl: „Použili jste výraz představitel KSČ a sociální demokracie. Nevím, zda jste o tom přesvědčeni nebo z neinformovanosti. Těch, kteří s námi chtějí mluvit jako reprezentanti sociální demokracie je více. Říkáte-li si reprezentanti - nepřivlastňujete si mandát, který nemáte?“ Komunistům se však žádní jiní sociální demokraté, usilující o obnovení strany, nepřihlásili, alespoň o tom v diskusích předsednictva ÚV KSČ nikdy nemluvili. Bechyně prokázal pohotovost a okamžitě Smrkovskému odvětil: „Považujeme se za reprezentanty. Že se hlásí i jiní naši soudruzi je dokladem životnosti této myšlenky.“ Na to už Smrkovský odpověď neměl.

Na pomoc ale Smrkovskému přispěchal Kriegel. Použil osvědčený argument o „tříštění sil“. Chtějí-li prý sociální demokraté pomoci KSČ s obrodným procesem, nemají tříštit (socialistické) síly a zakládat novou stranu. Na závěr svého exposé Kriegel využil pozici silnějšího a pohrozil: „Náš program je dostatečně široký a je to otevřený program. Můžeme se na něm sejít. Má-li vaše činnost směřovat k obnovení soukromého vlastnictví, pak se naše cíle neshodují. Když založíte sociální demokracii, přijdou živnostníci, agráři a demokratická strana na Slovensku. Chcete jim v tom pomoci? Komunisté nejsou v situaci, aby abdikovali. Hovořili jste o partnerství. Ale partnerství má své váhy. Představte si to: tak velká strana a tak malinká. Nehodláme nikomu předati moc.“⁸⁶

Do debaty, která se pro sociální demokraty nevyvíjela nejpříznivějším směrem, nyní vstoupil i další člen přípravného výboru, František Čoupek. Krieglovy řeči o „křivdě“ mu možná připomněly, že pět přítomných sociálních demokratů si v 50. letech dohromady odsedělo více než padesát let v těžkém žaláři (Čoupek a Veverka věznění i za nacisty).⁸⁷ Autoritativně Krieglovi oponoval tím, že bývalí sociální demokraté byli po únoru 1948 odstaveni násilím, což může dokázat na vlastním osudu. Velmi rozporuplně působí Čoupkova další argumentace, která byla zřejmě pronesena z taktických důvodů: „Nejsme Sokolové, K 231 ani agráři. Když bude třeba, budeme proti nim jako vy. S námi půjdou ti, kteří jsou indiferentní, kteří chodí s rukama v kapsách a s vámi nikdy nepůjdou. Nejde nám o osobní

⁸⁵PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 21, s. 53.

⁸⁶*Tamtéž.*

⁸⁷TOMEŠ, Josef: *Průkopníci a pokračovatelé...*, s. 23; s. 35; s. 61; s. 95; s. 139.

rehabilitaci a o peníze, ale o to, aby se už nevrátilo to svinstvo, které bylo do roku 1967.“⁸⁸

Po Čoupkovi dostali slovo také zbylí sociální demokraté. Veverka mluvil o spolupráci za války, Munzar o významu obnovy sociální demokracie pro mezinárodní dělnické hnutí, ale nejlépe mířil nejmladší Janýr, který se dotkl momentálního kánonu KSČ: „Říkáte, že váš program je dost široký i pro nás. Je. Mohl by být o něco užší a konkrétnější. Četl jsem nedávno jeden váš program. Byl z roku 1966 a zhrozil jsem se, jak málo se z něho uskutečnilo. Ptáte-li se, co chceme dělat, tak tedy budeme kontrolovat, abyste ten program skutečně realizovali. A chcete-li vědět, v čem se váš program od našeho liší, tedy v tom, že jsme pro pluralitu stran. Jsme pro takový systém volebního řádu, který by volbu zaručil a tím právě obnovil důvěru v další vývoj.“⁸⁹

Koncert sociálních demokratů pro tuto chvíli zakončil předseda přípravného výboru Bechyně. Řekl, že výbor není schopen zastavit živelný vznik sociální demokracie. Znovu a znovu vyslovoval podivení nad rozpory, jimiž jej a jeho druhy komunisté častovali: „Jednotu celé národní společnosti nelze uskutečnit v jedné straně. Vy, komunisté, máte přece s tím svoje dvacetileté zkušenosti. Snad po nějaký čas lze docílit hřbitovního ticha, občanské lhostejnosti, apatie, ale jednoty nikoliv.“⁹⁰

Pak přišli na řadu opět komunisté. Indra se nechal slyšet, že vznik sociální demokracie by byl překážkou „obrodného procesu“, ale KSČ chce nyní dbát na to, aby rehabilitace bývalých sociálních demokratů v žádném případě nezapadla. Sociální demokraty podcenil, když v souladu se zamýšlenou reformou politického systému za politické síly označil společenské organizace, jako ROH, Svaz žen a Svaz protifašistických bojovníků a dokonce i Jednotná zemědělská družstva. Argumentoval tím, že od nich očekává oponenturu, ale i spoluúčast a povinnosti.

Z jiného úhlu pokračoval v debatě Kriegel, který se holedbal účastí 80 tisíc lidí na národní pouti na Říp, čímž dokládal, že „máme mezi lidem důvěru“.⁹¹ A hned přešel do protiútku. Snažil se rozdělit sociální demokraty tím, že nejmladšího Janýra chtěl postavit proti ostatním čtyřem: „Ze slov Janýra vidím, kam by to vedlo. Jakmile byste jako strana byli, ty čtyři, kteří to myslíte upřímně, odstraní a začne to dělat s těmi mladými.“ Kromě Janýra samotného na tuto invektivu nikdo z přítomných nereagoval. Janýr Krieglovi připomněl, že

⁸⁸ PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 21, s. 53.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 54.

⁹⁰ *Tamtéž*.

⁹¹ Národní manifestace se konala v pátek 10. května 1968. Kromě Kriegla byli přítomni Dubček, Svoboda, Černík a Smrkovský. Kriegel v debatě se sociálními demokraty manifestaci nesprávně datoval. Viz *Rudé právo*, 11.6.1968, s. 1.

stojí v čele instituce, vůči níž je veřejné mínění dlouhodobě skeptické.⁹² Stranou nenechal ani Indrův výlet do politologie a poučil jej o tom, že odborář ani zahrádkář nemůže hájit jeho politické zájmy.⁹³

Debatu museli uklidňovat ostatní sociální demokraté. Čoupek komunisty pochválil za posledních pár měsíců a znovu, společně s Bechyněm, nabídl spolupráci na „obrodném procesu“. Nabízenou pomoc však Smrkovský znovu odmítl. Znovu rovněž odmítl obnovení sociálnědemokratické strany: „Můžeme dále jednat o nápravu minulosti, o podílu na veřejném životě, ale ne jako samostatné strany. To by byla exploze a dělnictvo nám řekne, že revoluce je prohraná a že ji jde zachraňovat. Neberte to jako vyhrožování, to nechceme vypustit z úst. Bechyně říká, že sociální demokracie vznikne ať chceme nebo nechceme. Můžeš to říkat, chápu to jako že nás chcete postavit před hotové činy. Nemůžeme vám dát záruky, že to nebude mít takové následky, že se nebude diskutovat u stolu, ale že do toho budou mluvit masy. Každé narušení cesty, kterou jsme nastoupili, vaším činem by to bylo narušení, mohlo by se to vrátit do poměrů, které nechceme. Právo považovat se za vedoucí sílu je výsledkem revoluce. My abdikovat nebudem. Narazíte na náš rozhodný odpor. Sejděme se znovu, abychom hovořili, jak najít konkrétní možnosti, jak nejen vás pět, ale všichni se mohli podílet na veřejném životě.“⁹⁴

Čoupeka, k němuž se přidal i Bechyně, toto opakované odmítnutí vyprovokovalo k ostře formulované otázce: „Chtěl bych se na něco zeptat. My budeme stranu organizovat a řekni nám, jaké má ministerstvo vnitra prostředky, aby nám v tom zabránilo. My se zastavit nemůžeme.“ Na to Smrkovský ani Kriegel neměli přímou odpověď. Smrkovský jen poznamenal, že po založení sociální demokracie by následovalo zakládání dalších stran a pak by u jednacího stolu už neseděl ani on, ani Kriegel a Indra.⁹⁵

Obě delegace se po bezmála tříhodinovém jednání rozcházely bez konkrétního výsledku, kromě domluvy, že konzultace budou i nadále pokračovat. Jednání mělo být považováno za důvěrné, ale informační embargo snad porušil šéfredaktor Rudého práva Oldřich Švestka, když o něm měl zveřejnit 4. června 1968 ve svém listu nepřímou zmínku.⁹⁶

⁹²Červnový průzkum veřejného mínění Janýrova slova nepotvrzoval. Dvě třetiny obyvatel se ztotožňovaly s tehdejšími posláním NF, ale zvláště v Čechách byla téměř třetina dotázaných pro nezávislost organizací na NF a čtvrtina dokonce považovala za prospěšné ustavit stranu s nesocialistickým programem. BEČVÁŘ, Josef: *Komentovaný tematický přehled výsledků závažných šetření veřejného mínění v Československu v letech 1968 - 1969*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 2, s. 18.

⁹³PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 21, s. 55.

⁹⁴*Tamtéž*, s. 56.

⁹⁵*Tamtéž*.

Květnové plénum ÚV KSČ

Květnové plénum ÚV KSČ (29. května - 1. června 1968) mělo učinit tečku za dosavadní strmě narůstající křivkou občanských aktivit. Vedení KSČ dalo za pravdu Moskvě a podle jejího přání chtělo zbrzdit prudký společenský pohyb. V Československu prý zesílily extrémní pravicové, protisocialistické, antikomunistické síly, které měly za úkol zdiskreditovat KSČ a zpochybnit její vedoucí úlohu ve společnosti. Za tyto síly většina účastníků pléna označila K 231, Klub angažovaných nestraníků a sociální demokracii.⁹⁷

Tón udal sám první tajemník Alexandr Dubček v úvodním referátu. Při hodnocení stavu KSČ, jejího členstva, aparátu a výhledů do budoucna se Dubček v referátu dotkl i obnovování sociální demokracie. V klíčové pasáži řekl: „Ojedinelé názory vyzývající ve jménu oddělení se od minulých nedostatků dokonce k rozkolu strany či založení nějaké jiné marxistické strany - ať již vycházejí z podnětů tzv. 'progresivních komunistů' nebo z podnětů izolovaných skupinek pravicových sociálních demokratů, kteří chtějí 'revidovat' historický krok sjednocení dvou dělnických marxistických stran - považujeme právě v této době, kdy jde o jednotu strany jako základní záruku nové politiky, za snahy ve svém důsledku přímo antikomunistické. Strana jim bude rozhodně čelit.“⁹⁸

V kontextu s předchozím dvacetiletým obdobím zněla tato slova velmi výmluvně. A Dubček ještě přitvrdil. V oddíle pojednávajícím o budoucí úloze Národní fronty zcela vyloučil možnost vzniku opoziční strany mimo politický systém NF. Pohrozil, že „strana se postaví všemi prostředky proti těmto snahám proto, že by to v dnešních našich podmínkách nezávisle na přání těch, kteří takové názory hlásají - nakonec vyústilo v pokus zvrátit nejprve pozice Komunistické strany Československa ve společnosti a nakonec i socialistický vývoj“.⁹⁹

K Dubčekovi se připojili i další členové ústředního výboru. Velké nepochopení aktivit sociálních demokratů prokázal historik dělnického hnutí a děkan FF UK Jaroslav Kladiiva, který navrhoval - „vzhledem k tendencím, které se vyskytují kolem obnovení sociální demokracie“ - doplnit předsednictvo ústředního výboru KSČ o ministra zahraničí Jiřího Hájka. Prý se poukazuje na to, že bývalí levicoví sociální demokraté zastávají jen druhořadé funkce. Všem námitkám by „bylo třeba ulomit hrot“ Hájkovým členstvím, popřípadě i Erbanovým jmenováním za člena sekretariátu.¹⁰⁰ K sociální demokracii se vyjádřila rovněž Ludmila Jankovcová, bývalá členka „levice“ v předúnorové ČSSD a v letech 1948-1954

⁹⁶JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 35. Ve zmíněném čísle Rudého práva se tato zmínka nevyskytuje.

⁹⁷ Blíže viz KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968...*, s. 97-100.

⁹⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, D IV/26, Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 29. května - 1. června 1968. Stenografický zápis, s. 9.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 10.

členka předsednictva ÚV KSČ. Proti současným aktivitám sociálních demokratů se nevyjádřila přímo. Jako signatářka dopisu jedenadvaceti bývalých levicových sociálních demokratů ale odmítla „rozbít jednotnou marxistickou stranu a dělnické hnutí“. Vyzývala k tomu, aby byli získáváni ti bývalí sociální demokraté, „kteří zůstali přesvědčenými socialisty a pro sektářský přístup k nim v minulých letech do strany nevstoupili anebo se stali - už jako komunisté, protože byli dříve sociálními demokraty - obětí deformací a nezákonností 50. let“.¹⁰¹ Obdobně, nepřímo, na plénu vystoupil i další bývalý člen klubu socialistické demokracie a nynější člen ÚV KSČ Jan Němec.¹⁰² Obnovování sociální demokracie se na zasedání ÚV KSČ dotkl rovněž - svými slovy - „mladý komunista“, tehdy čtyřicetiletý člen sekretariátu ÚV KSČ Štefan Sádovský. Přiřadil jej k „negativním tendencím“, které prozatím nejsou dominující, „ale znepokojuvat nás musí“.¹⁰³

Konkrétní legislativní opatření sliboval Zdeněk Mlynář, který byl právě na tomto plénu zvolen tajemníkem ÚV KSČ a který měl na starosti stranickou politiku, oblast společenských organizací a státních volených orgánů. Společenský vývoj byl podle Mlynáře tak rychlý a růst dalších a dalších organizací tak dynamický, že mocenské centrum nestačilo reagovat. Na druhé straně ale Mlynář ujistil plénum, že vhodné řešení se usilovně hledá. Mimo jiné také uvedl, že je třeba do června 1968 přijmout nový spolčovací zákon, který „by eliminoval“ právě snahy sociálních demokratů nebo členů K 231 a KAN. Brzké přijetí zákona odůvodňoval tím, že „už teď existuje celá řada organizací, které nemají legální základnu, a někdy už budeme v nedobré situaci, že existující organizaci už budeme vlastně zakazovat, místo abychom novou povolovali“.¹⁰⁴

Květnové zasedání ÚV KSČ znamenalo pro sociální demokraty definitivní konec nadějí na brzkou a snadnou dohodu. Příspěvky, které zazněly z pléna, byly do jednoho vůči všem nezávislým organizacím krajně nepřátelské. Na první místo pomyslné hitparády „nepřátel socialismu“ se vyšvihl K 231, následován KANem a sociální demokracií. Výsledná, v médiích publikovaná „Rezoluce o současné situaci a dalším postupu strany schválená ústředním výborem KSČ 1. června 1968“ celkem věrně zachytila tón, jímž delegáti mluvili o těchto iniciativách. KAN v ní nebyl explicitně zmíněn, zato sociální demokracie a K 231 ano. Jinými, vybroušenějšími formulacemi se v rezoluci opakovalo to, co na začátku zasedání řekl

¹⁰⁰ *Tamtéž*, s. 50.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 56.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 124.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 111.

¹⁰⁴ *Tamtéž*, s. 98. Existenci podkladových studií na eliminaci politických protivníků KSČ potvrzuje ve svých pamětech Přemysl Janýr, kterému příslušné svazky ukázal Stanislav Pošusta 23. května 1968 v budově ÚV KSČ. JANÝR, P.: *Neznámá kapitola ...*, s. 35.

Dubček: „ÚV KSČ považuje jednotlivě se vyskytující názory o tom, že se snad strana má oddělit od minulých nedostatků a vytvořit konečné, pevné záruky pro novou politiku jiným způsobem, než je urychlené svolání mimořádného, XIV. sjezdu strany, za nesprávné. Zejména ojedinelé názory, vyzývající v podstatě k rozkolu strany a založení nějaké druhé marxistické dělnické strany - at' už vycházejí z podnětů některých jednotlivců považujících se za 'progresivní komunisty'¹⁰⁵ nebo naopak z podnětů těch sociálních demokratů, kteří chtějí 'revidovat' historický krok sjednocení dvou dělnických marxistických stran z roku 1948 - považuje ÚV KSČ právě v době, kdy jde o jednotu strany jako základní záruku nové politiky, za snahy, jejichž politický význam je koneckonců přímo antikomunistický.“¹⁰⁶

Rezoluce v jednom z následujících odstavců rovněž velmi jasně naznačuje, co se v budoucnu stane s „antikomunistickými silami“, pokud se nepřestanou organizovat: „ÚV KSČ prohlašuje, že kdyby se antikomunistické živly pokusily o útok na tuto historickou skutečnost [tzv. vedoucí úlohu KSČ - pozn. J. H.] a chtěli svést vývoj našich národů na jinou cestu, zmobilizuje strana všechny síly našeho lidu i socialistického státu a takový avanturistický pokus odrazí a potlačí.“¹⁰⁷

„Politická a organizační infiltrace“

Takto ostře formulované závěry rezoluce nemohli sociální demokraté nechat bez (alespoň formální) odpovědi v médiích. Trefně reagoval především Jaroslav Kohout, který v Literárních listech uveřejnil článek s výmluvným názvem „Antikomunistou snadno a rychle“. Vyslovil hlavně obavy z toho, že obnovovatelům sociální demokracie byl květnovou rezolucí ze zasedání ÚV KSČ vypálen cejch „antikomunismu“ a úloha „rozkolníků“, s nimiž se „vždy zachází přísněji“. Logičtější by podle Kohouta byla předpona „non“ a nikoli „anti“. Zcela oprávněně se obořil na své bývalé „levicové“ spolustraníky, kteří nesouhlasili s obnovením strany. Jejich četné mediální výstupy hodnotil jako přinejmenším eticky sporné: „Nechť však nemluví za sociálně demokratickou stranu, ale za sebe. Svě skupinové stanovisko nesmějí

¹⁰⁵Pisatelé rezoluce (jíž předkládal Alois Indra) měli s velkou pravděpodobností na mysli článek Pavla Kohouta nazvaný Občane - a co teď? otištěný v Literárních listech: „... Vzniklá nejednota je zhruba úměrná podílu viny i názorovému rozdílu mezi Antonínem Novotným a Ludvíkem Vaculíkem. ... Hlavní příčinou nejednoty je zcela protichůdný názor dvou křídel strany na řízení socialistické společnosti. Jedno uskupení - vzdor svým revolučním zásluhám a navzdory slovním souhlasům s obrodním procesem - je schopno plodit pouze nové formy absolutismu. Sporná tvůrčí potence těchto lidí nebyla a není schopna vyřešit žádný základní problém, ekonomický ani politický. Dostanou-li se znovu k moci, vytvoří nejvyšš rafinovanější policejné byrokratický aparát, který by je lépe chránil. Druhé uskupení ve straně kategoricky žádá otevřenou socialistickou společnost, která by se poprvé v historii přiblížila ideálu tím, že ekonomickou svobodu člověka umocní jeho plná svoboda duchovní. ... Proto je nezbytně třeba mimořádného sjezdu, aby se komunistická strana buď očistila - anebo rozdělila.“ *Literární listy*, roč. I., č. 12, 16.5.1968, s. 1 a 3.

¹⁰⁶*Rudé právo*, 2.6.1968, s. 2.

¹⁰⁷*Tamtéž*.

přece vnucovat těm, jichž se až do letošního února zříkali jako zrádců, jež kdysi sami vyakčňovali a 'posuzovali' (i pro potřeby bezpečnosti a soudů), a přičinili se o zcizení jejich stranického jmění.¹⁰⁸

Po zveřejnění rezoluce z květnového pléna v médiích (2. června 1968) sociální demokraté pochopili, že pouhým jednáním s komunisty stranu neobnoví. Proto se rozhodli pro změnu taktiky. Předseda přípravného výboru Zdeněk Bechyně ji na schůzi 6. června 1968 označil jako metodu „politické a organizační infiltrace“. Podstata byla jednoduchá: místo snahy o dohodu s komunisty měly na místní, okresní a krajské úrovni vznikat přípravné výbory, které měly místním výborům Národní fronty písemně oznamovat svůj vznik. Současně se místní aktivisté měli snažit o co největší publicitu v regionálních médiích, tedy převážně v tisku. Úřady by tak byly postaveny před hotovou věc, vznik strany by nemohly ututlat a byly by nuceny se jím zabývat. Sociální demokraté chtěli tuto metodu zkusit nejméně deset dní a vyčkat, „co to udělá“.¹⁰⁹

Praha šla regionům příkladem. Už 5. června 1968 večer se ustavil pětičlenný pražský přípravný výbor sociální demokracie v čele s Petrem Klášterským. V každém pražském obvodu měl výbor jednoho až tři aktivisty, kteří měli za úkol vybudovat obvodní buňku. Ti také dostali organizační směrnice, jež byly ihned rozebrány (300 kusů). Prvním počinem pětice pražských sociálních demokratů byl dopis městskému výboru Národní fronty, v němž byl oznámen vznik městského výboru sociální demokracie. Dopisy podobného znění byly poslány i deníkům. Kvůli lepšímu spojení zřídil městský výbor poštovní schránku na hlavní poště v Jindřišské ulici, na niž vzápětí přicházely stovky dopisů.¹¹⁰

Tiskový tajemník hlavního přípravného výboru Přemysl Janýr ihned začal organizovat zveřejnění v médiích. Zkoušel Zemědělské noviny (kde publikoval články o rehabilitaci a K 231) a Práci, ale uspěl až ve Svobodném slově.¹¹¹ Nazítří, 7. června 1968, vyšel právě ve Svobodném slově článek o ustavení pražského městského výboru: „Zástupci sociálních demokratů z Prahy projednali na středeční schůzi zprávu o ustavení přípravného ústředního výboru Čs. sociální demokracie, který již navázal styky s ÚV NF a jednal s ÚV KSČ. Vzali v úvahu zprávu o vytvoření přípravných výborů Čs. sociální demokracie v jiných místech Čech a Moravy a ustavili městský přípravný výbor strany, jehož adresa je Praha, poštovní úřad 1, schr. 123. O svém rozhodnutí informovali včera městský výbor Národní fronty. V prohlášení, které přijali, konstatují, že sloučení Čs. sociální demokracie a KSČ vyloučilo z veřejného

¹⁰⁸Literární listy, roč. I., č. 17, 20.6.1968, s. 2.

¹⁰⁹JANÝR, P.: *Neznámá kapitola ...*, s. 38.

¹¹⁰ÚSD, sb. KV ČSFR, STB 57, s. 4.

¹¹¹Podrobněji k tomu viz JANÝR, P.: *Neznámá kapitola ...*, s. 38.

života sílu, která svou tradicí i složením byla zárukou jak demokracie, tak i socialismu. Vyslovují se pro dialog odlišných stanovisek názorových skupin zformovaných na samostatných základech. 'Jsme přesvědčeni', uzavírají, 'že tento dialog, vycházející ze socialistických a demokratických zásad, musí vyústit v plodné formy spolupráce a účinné formy vzájemné veřejné kontroly'.¹¹² Článek ve Svobodném slově byl velkým úspěchem sociálních demokratů. Seznámil veřejnost s aktivitami přípravného výboru, alespoň ve zkratce informoval o jeho činnosti a udal poštovní spojení pro všechny případné zájemce. Izolovaní jednotlivci nebo skupiny v regionech totiž až dosud neměli možnost kontaktu, pokud neznali někoho z vedení.

Radost sociálních demokratů byla vzápětí zkalena rychlou reakcí mocenského centra, které muselo brát v potaz nepříznivou reakci Sovětského svazu. O den později, 8. června 1968, vyšlo ve všech centrálních denících, včetně Svobodného slova, sdělení ÚV KSČ a ÚV NF s názvem „Tříštění jednoty dělnické třídy ztěžuje obrodný proces“: „Svobodné slovo v pátek přineslo zprávu o ustavení tzv. přípravného ústředního výboru Čs. sociální demokracie, který údajně navázal styky s ÚV NF a jednal s ÚV KSČ. K tomu sděluje sekretariát ÚV KSČ: Pokud zpráva svou stylizací budí dojem, že snad s tímto tzv. přípravným výborem byly na ÚV KSČ dojednávány nějaké politické dohody, jde o zkreslování skutečnosti. Na ÚV KSČ se před několika dny dostavilo pět členů bývalé Čs. sociální demokracie, kteří prohlásili, že představují tzv. přípravný výbor Čs. sociální demokracie, který zásadně odmítá sjednocení obou dělnických stran v roce 1948. Zástupci ÚV KSČ jim sdělili, že komunistická strana spatřuje v každém kroku tříštícím jednotu marxistické strany a dělnické třídy oslabení současného obtížného zápasu o novou linii další výstavby socialismu v naší zemi. Bylo jim sděleno, že jsme v duchu akčního programu zásadně proti obnovování systému starého politického stranicví a vytváření stran mimo Národní frontu. Politická strana, která by navazovala na politickou strukturu z období třídních bojů a na pravicové politické síly z doby před rokem 1948, by mohla vytvářet podmínky pro formování nyní legálně neexistující platformy soustředování protisocialistických sil. Tomu je proto třeba zabránit všemi politickými prostředky v souladu s linií celé Národní fronty. Sekretariát ÚV KSČ zároveň informuje, že již před dvěma měsíci učinil opatření, aby byly postupně odčiněny křivdy, k nimž došlo vůči bývalým sociálním demokratům, a odstraňovány sektářské chyby v postupu vůči nim, ať již jsou dnes členy KSČ nebo ne. Každý upřímný socialista a stoupenec obrodného politického procesu má dnes plnou možnost účastnit se ho nejen v řadách komunistů, ale v kterékoliv z jiných organizací Národní fronty.“

¹¹² Svobodné slovo, 7.6.1968, s. 1.

Pod vyjádřením sekretariátu ÚV KSČ bylo otištěno rovněž sdělení ÚV NF: „V pátek uveřejnilo Svobodné slovo zprávu o ustavení tzv. městského přípravného výboru soc. dem. strany. V této informaci bylo obsaženo sdělení, které vzbuzuje dojem, jako by mezi ÚV NF a tzv. přípravným ústředním výborem čs. soc. dem. byly navázány oficiální kontakty. K tomu sekretariát NF sděluje: před nějakou dobou navštívili předsedu NF dva bývalí členové soc. dem. a sdělili, že hodlají obnovit činnost této strany. Předseda NF při tomto rozhovoru jednoznačně zdůraznil rozhodující význam jednoty dělnické třídy v obrodném procesu a připomněl, že obnovení starých stranických poměrů je v rozporu s linií Národní fronty a se zájmem pracujícího lidu.“¹¹³

Tato protiakce však nemohla sociální demokraty odradit od toho, aby dál pokračovali ve své „metodě politické a organizační infiltrace“. 13. června 1968 navštívil Bechyně a Munzar předsedy a generální tajemníky lidovců a národních socialistů a také vedení Ústřední rady odborů a formálně jim oznámili nárok sociální demokracie na členství v Národní frontě. Všem členům (organizacím) Národní fronty byly poslány dopisy podobného znění.¹¹⁴

Nový styl politiky jim pomáhal prosadit týdeník Student, který nejprve otiskl dopis přípravného výboru sociální demokracie Ústřednímu výboru Národní fronty z 18. května 1968 a v redakčním doslovu k dopisu poukázal na to, že ČTK odmítla převzít do svého zpravodajství relaci o vzniku městského přípravného výboru ČSSD.¹¹⁵ Později, na začátku července, pak Pavel Bozděch publikoval ve Studentovi ostrou kritiku vedení KSČ a NF za odmítavý postoj k obnově sociální demokracie (z 8. června 1968). Bozděch si opravdu nebral servítky, protože napsal, že „dlouholetá bývalá činnost této strany [t.j. sociální demokracie - pozn. J. H.] není poskvrněna žádnou deformací socialistického programu, žádným náznakem, že se v jejích řadách najdou a nabudou moci nezodpovědní aparátníci, mocichtiví demagogové a zločinci“.¹¹⁶

Velký úspěch zaznamenali sociální demokraté 19. června 1968. Akademická rada studentů a Spolek posluchačů a absolventů filozofické fakulty uspořádaly na své alma mater v Praze besedu se členy přípravného výboru nazvanou „Jaká je pravda o sociální demokracii“. Přes nevalnou reklamu přišlo asi šest set studentů. Hlavními diskutéry byli tiskový tajemník výboru Janýr a tehdy populární filozof Ivan Sviták. Mluvílo se jak o minulosti - o sloučení sociální demokracie s KSČ a o procesech z 50. let - tak o současnosti. Janýr hovořil o svých zkušenostech se „svobodnými“ médii a sugestivně se ptal: „Proč tisk, který prohlašuje, že je

¹¹³Rudé právo, 8.6.1968, s. 1.

¹¹⁴ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 5.

¹¹⁵Student, roč. IV., č. 24, 12.6.1968, s. 6.

¹¹⁶Student, roč. IV., č. 27, 3.7.1968, s. 2.

tlumočnickem veřejného myšlení /sic!/, je v našem případě dosud jen tlumočnickem mínění několika osob, jejichž stanovisko k Čs. sociální demokracii je dáno jejich minulými činy?“ Ivan Sviták mluvil obecněji, ale to nijak neumenšovalo jeho železně logické argumenty. Podle něj šlo o to, zda občané mají zaručena svá ústavní práva a zda jsou tato práva naplňována. Diskuzi končil znovu Janýr, tentokrát morálním apelem na řadové členy komunistické strany: „Je možné nás i nadále umlčet, je možné rozšířit kampaň, která se proti nám vede. Přípravy jsou už hotovy. Vyléčí nás to z iluzí a prokáže skutečnost. Potom si ovšem 1 600 000 komunistů musí uvědomit, že další odpovědnost za tento stát je jenom jejich odpovědností, jich všech, nikoli jenom několika osob, které se zmocnily moci, a že ostatní milióny našich občanů zůstávají dál neplnoprávními lidmi...“¹¹⁷

Protože žádná redakce nenašla odvahu otisknout oficiální odpověď sociálních demokratů na rezoluci květnového pléna ÚV KSČ, rozhodl se Přemysl Janýr uspořádat 20. června 1968 v hospodě „U Fleků“ tiskovou konferenci, na níž snad měli být pozváni i zahraniční novináři; podle předsedy městského výboru KSČ v Praze Bohumila Šimona z deníku francouzské komunistické strany l'Humanité.¹¹⁸ O tiskové konferenci se ale dozvěděli členové vedení KSČ a Alois Indra na 79. schůzi předsednictva ÚV KSČ 20. června ráno prý hrozil, že přítomné novináře nechá rozehnat stovkou příslušníků Lidových milicí. Indra byl přesvědčen o tom, že na konferenci dojde k oficiálnímu vyhlášení sociální demokracie a tento akt bude ihned prezentován v zahraničních médiích.

Vedoucí tajemník Městského výboru KSČ v Praze Bohumil Šimon chtěl ve svém rajónu zabránit násilnému střetu mezi ozbrojenými složkami státu a občany a tak se zaručil, že konání konference odvrátí pokojnou cestou. Proto dopoledne volal předseda Městského výboru NF v Praze Turnovský Přemyslu Janýrovi a poté i Zdeňku Bechyňovi, aby se k němu dostavili.¹¹⁹ K jednání s Turnovským na městský výbor NF nakonec dorazil jen Zdeněk Bechyně. Kromě Turnovského se jednání zúčastnili i zástupci městského výboru KSČ Ladislav Lis a Litera, národní socialista Kaperník a pracovník ÚRO Cílek. První hovořil Turnovský, který Bechyňovi sdělil, že proti konání tiskové konference mají výhrady zástupci KSČ. Vyslovil obavy, že na konferenci bude za účasti zahraničních novinářů ustavena sociální demokracie a že momentální klidný poměr mezi komunisty a sociálními demokraty by mohl být tímto aktem narušen. Bechyně Turnovského uklidňoval tvrzením, že „U Fleků“

¹¹⁷Blíže viz MISÁREK, Milan: Slova o Čs. sociální demokracii. In: *Student*, roč. IV., č. 29, 17.7.1968, s. 2.

¹¹⁸VONDRŮVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen - srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000, dok. č. 98, s. 143.

¹¹⁹Blíže viz JANÝR, P.: *Neznámá kapitola ...*, s. 41-42.

se bude mluvit o historii sociální demokracie a dále pak o programových otázkách, v žádném případě však nejde o vyhlášení strany. Po Bechyňovi dostali slovo Kaperník a Cílek, jejichž vystoupení bylo takřka totožné: oba vyjádřili souhlas se vznikem sociální demokracie a s její účastí v Národní frontě, ale jedním dechem dodávali, že vznik strany by nyní mohl ohrozit obrodný proces. Pak se konečně přešlo k meritu věci. Litera seznámil přítomné s událostmi v předsednictvu ÚV KSČ a s Indrovou výhružkou. Šimon ale osobně slíbil, že se sociální demokraty se bude dál jednat. Požádal Bechyněho, aby zabránil konání tiskové konference s tím, že komunisté berou na vědomí existenci sociální demokracie, ale nepokládají dobu za vhodnou na veřejné vyhlášení především v zahraničním tisku, protože by z toho měli nesmírné potíže nepředstavitelných důsledků. Na to Bechyně zvedl telefon, spojil se s Janýrem a konferenci odvolal.¹²⁰ Litera pak Bechyňovi slíbil, že s ním osobně bude o sociální demokracii dále jednat a zabrání tomu, aby proti sociálním demokratům zasáhli Lidové milice. Doslova prohlásil: „...nepotřebuji žádné milicionáře, ptali se mě, kolik jich chci, že nepotřebuji, rozhněval jsem se, že to je jednání, které je v naprostém rozporu s tím, co teď ve státě prosazujeme a že nebude konec se soc. dem., ale nebude konec také s námi.“¹²¹

Janýr ve své vzpomínkové knize rozpuštění konference popisuje poněkud jinak: „Tiskovka se nakonec nekonala, protože - jak jsem se včas dozvěděl - místnost obsadil pohotovostní oddíl SNB, který si tak mohl na státní útraty dopřát flekovské třináctky co hrdlo ráčilo. Pod širým nebem v zahradě kavárny Mánes jsem se sešel jen s několika novináři, které jsme stačili včas informovat, že u Fleků 'je obsazeno'.“¹²²

Vzrušená debata o (nakonec) neuskutečněné tiskové konferenci sociálních demokratů v předsednictvu ÚV KSČ se odrazila v dalším dálnopisu, který předsednictvo rozeslalo do krajů a okresů hned 21. června 1968. Nařizovalo v něm „všechny snahy o tříštění politické jednoty dělnické třídy energicky odmítnout a využít k jejich potlačení především politické prostředky“. V dálnopisu byly nejenom tyto nekonkrétně formulované rady, ale také pokyny k přímé akci: „Kromě toho připomínáme, že v denním tisku bylo zveřejněno stanovisko ministerstva vnitra a ústavně právního výboru Národního shromáždění, z něhož vyplývá, že podobné pokusy jsou nezákonné. Doporučujeme Vám, aby příslušné orgány, zejména okresní národní výbory a okresní oddělení ministerstva vnitra, postupovaly přesně v duchu tohoto prohlášení. Znamená to, že všechny schůze svolávané jakýmikoliv přípravnými výbory „samostatné“ sociálně demokratické strany mají být administrativně zakazovány, přičemž

¹²⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 4.

¹²¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, STB 57, s. 13.

¹²² JANÝR, P.: *Neznámá kapitola ...*, s. 42.

podniky pohostinství nejsou oprávněny propůjčovat svá zařízení ke konání takovýchto schůzí.“ O pokusech podobného druhu si předsednictvo přálo být informováno.¹²³

Konečný úspěch metody „politické a organizační infiltrace“

Na začátku léta měli sociální demokraté ustaveny přípravné výbory ve všech českých a moravských krajích (mimo Středočeského) a ve více než 30 okresech. Celkově disponovali asi 150 místními organizacemi. Aktivisté v regionech byli zásobováni organizačními pokyny a nepravidelně vydávaným cyklostylovaným periodikem *Dopisy*. Každý sociální demokrat tak byl informován o novinkách v tisku i o nejnovějších událostech v centru.¹²⁴

Metoda „politické a organizační infiltrace“ přinášela své plody - z reakcí komunistického ústředí bylo patrné, že začínalo brát sociální demokraty vážně. Ti proto ještě zvýšili své organizační úsilí: hned po nezdařené tiskové konferenci, 21. června 1968, uspořádali v Národním domě na Smíchově poradou, na níž kromě členů přípravného výboru dorazili i předsedové již ustavených krajských, okresních a městských přípravných výborů, odborní poradci a zástupci dělnictva. Dohromady bylo v sále asi třicet aktivistů. Od březnové schůzky širšího okruhu sympatizantů šlo o nejrepresentativnější setkání. Protože celou schůzi monitorovala Státní bezpečnost, existuje z ní podrobný, dnes unikátní zápis.¹²⁵

Schůzi ve dvě odpoledně zahájil Josef Munzar, který omluvil předsedu Bechyněho. Ten musel náhle odjet za Františkem Kriegelem, který jej ještě před schůzí povolal k sobě; Kriegel se domníval, že na schůzi má být oficiálně ustavena sociální demokracie a chtěl tomu zabránit (viz dále). Když Bechyně ve třináct hodin přišel k Národnímu domu, už na něj čekal tajemník městského výboru KSČ Lis s autem, že s ním chce mluvit Kriegel. Komunisté byli prý dost poplašení z toho, že dnes vznikne sociální demokracie, a proto si Kriegel přál s Bechyněm mluvit. Setkání Bechyně - Kriegel nemělo trvat déle než hodinku.

Po této organizační vsuvce Munzar osvětlil přítomným peripetie s objednáváním sálu¹²⁶ a podal výčet z činnosti ústředního přípravného výboru. Totéž udělal i předseda

¹²³ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, dálnopisy předsednictva ÚV KSČ (neuspořádáno).

¹²⁴ *Tamtéž*, s. 52.

¹²⁵ Ze schůze existují dokonce dva zápisy pořízené StB. Obsáhlejší z nich pořídila VI. správa HS Stb, která se specializovala na odposlechy. Druhý, postatně kratší pochází z II. správy HS StB a byla získána pomocí „pramene, který se jednání zúčastnil“ (tajný spolupracovník s krycím názvem „KAREL“). Státní bezpečnost sice jednala v příkrém rozporu s jedním z klíčových ustanovení Akčního programu KSČ („Strana jasně prohlašuje, že tento aparát [t.j. StB - pozn. J. H.] nesmí být zaměřován a používán k řešení vnitropolitických otázek a rozporů socialistické společnosti.“), na druhé straně však sociální demokraté po okupaci kompletně zničili vlastní dokumentaci a rekonstrukce obnovování strany by tak byla ochuzena o důležitá svědectví. V práci používám obsáhlejší „odposlechový“ spis. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, STB 57.

¹²⁶ Nemohl být zamluven pro schůzi sociální demokracie, protože to by v očích pracovníků Národního domu byla „nějaká ilegality“. Sál si pronajal Munzar na své jméno pro akci zájmového spolku „London-klub“. Tímto způsobem, přes Munzara, kterého sledovala, se o schůzi dozvěděla StB, která hned nainstalovala

pražského výboru Petr Klášterský. Poskytl rovněž ostatním regionálním aktivistům organizační směrnice s pokyny pro utváření oblastních výborů. Po Klášterském mluvil Janýr o oněch organizačních směrnicích. Na ministerstvu vnitra mu prý sdělili, že „jsou dělány chytře tak, aby se obešel zákon“.¹²⁷

S velice důležitými informacemi vystoupil Jaroslav Šiška, který organizoval zakládání stranických buněk v průmyslových centrech: v pražských Vysočanech a v Plzni. Zmínil se o 4 odborových organizacích v ČKD, kde začali razit heslo „odbory bez komunistů“ a kde postupovali podle mustru „i když byl dobrý, tak tam nebude“. Za ČKD následovala Zbrojovka, v níž „to vybilili i s ředitelem“. Místo placení příspěvků do kasy ÚRO vznikaly fondy stávkových výborů. Sociálnědemokratické organizace se ve Vysočanech ustavovaly zdola a spontánně, bez přílišného vlivu ústředního přípravného výboru. Nadějně prý vypadaly výbory v Hostivaři, Vršovicích, Vysočanech a Libni. V Příbrami byly podle Šišky tři výbory. Šiška navrhoval spojení s Dělnickými výbory na obranu svobody tisku, které se tvořily právě ve Vysočanech a které by mohly zastavit embargo na informace o sociální demokracii.¹²⁸ Poté na schůzi konečně dorazil předseda přípravného výboru Zdeněk Bechyně, který se vracel od Františka Kriegala, a ujal se řízení. Navrhl, aby byl ústřední přípravný výbor rozšířen o pět dalších členů: o Jaroslava Kohouta, Jaroslava Peřinu, Jaroslava Šišku, Petra Klášterského a Františka Schováňka. Návrh byl ihned schválen.

V klíčové části svého vystoupení Bechyně vyprávěl o schůzkách s delegáty KSČ a NF, o jejich výsledcích a o dojmech, které si z nich odnesl. V rámci tohoto vystoupení barvitě vylíčil setkání s předsedou ÚV NF Františkem Kriegelem, z něhož se právě vracel: „...tam seděl proti mně Kriegel a začne tu tyrádu celou - vy nás ohrožujete, vy zničíte to, co jsme tady udělali od 1. ledna, to je konec toho všeho, co to děláte, to je v rozporu s tím, co jste říkali na naší poslední schůzce, na té se Smrkovským a také s Kriegelem [t.j. schůzka 23.5.1968 - pozn. J. H.] a s tím to je naprosto něco jiného, vy nám podráždíte nohy, a to trvalo 20 minut, když to ze sebe vyklopil všechno. Tak já zachoval naprostý klid a když došlo na mne, Kriegel říká, sedněte si - říká jim on [Bechyně - pozn. J. H.], prosím vás, kde vy ty zprávy sbíráte? Co jste tak poděšení? ... ze zpráv, které jste někde sebrali, my jsme neudělali vůbec nic, než co jsme vám řekli na poslední schůzce. My jsme neudělali jedinou veřejnou schůzi, my jsme neudělali jediné veřejné prohlášení ... strana vzniká ... naše strana svoji jsoucnost potvrzuje tím, že se rozšiřuje, no to přeci víte, to vám říkám 2 měsíce a teď je ta chvíle, kdy se to děje,

odposlouchávací zařízení. *Tamtéž*, s. 1

¹²⁷*Tamtéž*, s. 6.

¹²⁸Sociální demokraté se na Dělnické výbory na obranu svody slova obrátili už 17. června 1968. Viz dále.

nic jiného se nestalo, toto se stalo a toto se děje a bude se to dít dál, to musíte vzít na vědomí. Tak vezměte na vědomí, že my neuděláme, že náš přípravný výbor neudělá nic, co by porušilo demokratický proces v Československu. Že stojíme na tom stanovisku, že všechno, co zatím děláte v tomto procesu kladného, že se děje s naším souhlasem, že tomu nebudeme bránit, že tomu nebudeme podrážet nohy, že tomu budeme nápomocni i svojí budoucí existencí, na tom se nic nezměnilo, to trvá dál, soc. dem. vždycky držela slovo, to jest jedna z jejich krásných tradic, její celé historie, tuto tradici zachováme, nejsme žádní mladíci, máme mezinárodně 105 a tady 90 let, slovo držíme a budeme držet dál.“ Po Bechyňovu exposé se prý Kriegel velmi uklidnil. Úplně změnil tón a výčitky nahradil pochlebováním. Řekl, že tedy Bechyněho odhadl správně a že chybu ve vzájemné komunikaci neudělali sociální demokraté, ale komunisté. Mezi oběma stranami je zapotřebí udržovat stálý dialog, jímž od nynějška Kriegel pověřuje Ladislava Lise z Městského výboru KSČ v Praze. Bechyně Kriegelovu nabídku využil k následujícímu závěru: „Berte na vědomí, že neuděláme z naší strany nic do té doby, než se 'vypucujete'. Vy se musíte 'vypucovat' na tom sjezdu [na zářijovém mimořádném sjezdu KSČ - pozn. J. H.], abyste zase byli čistí, vy visíte na kříži, padá z vás maso, nevíte, co máte dělat, v závodech nemáte nic, máte tam 'prd', to my víme, ale právě proto to musíte spravit vy a nikdo jiný. Proto máme tolik rozumu, abychom se chovali tak a počkali na svoje příští zápasy s váma, až budete 'vypucovaní', protože my tu špínu nezavinili.“¹²⁹

Když Bechyně dovyprávěl čerstvý zážitek s předsedou ÚV NF, informoval přítomné, že generální linie sociální demokracie zůstává nezměněna. Strana bude dál vznikat, regionální organizace budou zakládány a výborům Národní fronty o tom budou podávány raporty, do strany budou přijímáni noví členové, přípravnému výboru budou dále předávány zprávy o tom, co se děje na místní úrovni. Veřejné schůze jsou i nadále tabu, naopak členské schůze je záhodno konat i v budoucnu. Sociální demokraté ale měli stranu reprezentovat na jiných veřejných shromážděních. Tyto propozice měly platit až do té doby, než budou vydány jiné.

V závěrečné části schůze se sociální demokraté věnovali organizačním otázkám. Pětičlenný přípravný výbor už nezvládal příval nejrůznějších písemností, spojených se vznikem strany, a proto byl výbor rozšířen. Organizace strany měla kopírovat krajské, okresní a místní územně samosprávné uspořádání, tzn. měly vzniknout krajské, okresní a místní výbory strany. Krajské výbory měly udržovat styk s ústředím a ústředí je naopak mělo informovat o všem podstatném. Tentýž systém měl být zaveden mezi kraji a okresy. Kraje měly v okresech instalovat okresní výbory, resp. organizační aktivisty. Slovensko zůstalo na okraji zájmu, tam aktivity sociálních demokratů nedosáhly.

¹²⁹ÚSD, sb. KV ČSFR, STB 57, s. 14-15.

Zvláštní význam měl mít celostátní přípravný výbor. Při něm byly na této schůzi ustaveny komise právní, programová, hospodářská a historicko-dokumentační. Předsedové komisí byli řízeni přímo přípravným výborem. Dočasně nejdůležitější měla být skupina pod vedením tiskového tajemníka Janýra. Tato skupina by vytvářela potřebné písemnosti, jimiž by byl organizován běžný provoz.

Práci přípravného výboru měl kontrolovat a usměrňovat výkonný výbor. Jeho složení se odvíjelo od členství v posledním legálně zvoleném ústředním výkonném výboru a od toho, zda ten který člověk po únoru 1948 vstoupil či nevstoupil do KSČ. Takových lidí bylo (bez Slovenska) šestnáct. K tomu přibyli čtyři bývalí poslanci Národního shromáždění. Výkonný výbor sociální demokracie se tedy měl skládat z dvaceti lidí.¹³⁰

V úplném závěru schůze přijali sociální demokraté klíčový programový dokument „Základní stanoviska Československé sociální demokracie“. Zrekapitulovali v něm východiska, zásady a cíle obnovované strany, tedy že sloučení sociální demokracie s KSČ bylo v rozporu s organizačním řádem strany, nebylo provedeno sjezdem a neodpovídalo vůli většiny členů; Československá sociální demokracie po roce 1948 nezanikla a nyní se tedy nejedná o její zakládání, nýbrž o obnovu; z tohoto stavu vyplývá její nynější členství v Národní frontě. V pasážích věnovaných vzájemnému poměru mezi sociální demokracií a KSČ je výslovně uvedeno, že strana hodnotí s obdivem obrodný proces zahájený KSČ a plně jej podporuje. V tomto procesu je nepopiratelným faktem tzv. vedoucí úloha KSČ. Pokud jde o politickou linii sociální demokracie, měl jí dominovat demokratický socialismus, v němž by se vládlo na půdě Národního shromáždění a v němž by měl každý občan zaručena svá občanská práva.

Asi nejdůležitější částí programu byly pasáže věnované momentálním úkolům strany. Sociální demokraté se chtěli výraznou měrou podílet na kontrole dominantní KSČ, státní moci a hospodářství. Stejně naléhavě pocítovali potřebu pomoci se zaváděním samosprávy, jmenovitě v hospodářství, vědě a umění. Do těchto kontrolních a tvořivých procesů hodlali vtáhnout co nejvíce občanů. Chtěli být jakýmsi iniciačním střediskem, nikoli opozicí proti KSČ. Co nejvýrazněji deklarovali svoji nynější rezignaci na boj o moc, což přirozeně vyplývalo z poměru sil mezi nimi a KSČ, a také z toho, že nechtěli příliš dráždit členy komunistického vedení.¹³¹ „Základní stanoviska Československé sociální demokracie“ byla

¹³⁰Ve spisu jsou foneticky zaznamenána tato jména: Bečko, Čoupek, Görner, Jeřábek, Kácovský, Patříčná, Jiša, Kreizl, Peřina, Müllerová, Bechyně, Kojecký, Pičman, Pavlán, Smejkal, Šulc, Veverka, Vaverka, Cinke, Haninec. Tamtéž, s. 20.

¹³¹PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 21, s. 54.

27. června 1968 doručena Dubčekovi, Smrkovskému, ministru vnitra Pavlovi, předsedovi Nejvyššího soudu Bočkovi a dalším.¹³²

Džentlmenská dohoda z 21. června 1968

Neutuchající proud aktivity sociálních demokratů dokazoval životnost jejich hnutí. Ačkoli jim důvěrný přípis předsednictva vlády a ČTK zčásti uzavřel cestu do médií, jejich strana si čím dál více získávala veřejný ohlas, zvláště mezi studenty a inteligencí. I přes obavy a nelibost vedení KSČ tu vznikala nová politická síla, která slibovala přerůst úzký pražský rámeček. Nejen politicky, ale i programově měli sociální demokraté společnosti co nabídnout. Přípravný výbor svojí činností suploval téměř všechny činnosti „běžné“ strany. Pro komunisty byli sociální demokraté v každém případě vážným a nevídaným konkurentem, který jim křížil jejich plány jak ve vnitropolitických, tak i v zahraničně politických souvislostech. Zvláště události dnů 19.-21. června, tedy přednáška pro studenty na FF UK, na poslední chvíli odvolaná tiskovka U Fleků, jednání na městském výboru Národní fronty, schůze 30 sociálně demokratických aktivistů v Národním domě na Smíchově a koneckonců i dramatický rozhovor mezi Bechyněm a Kriegelem - přesvědčily odpovědné členy komunistického vedení o tom, že jejich protivníci jsou pevně ohodláni stranu založit stůj co stůj a že jim v tom bez použití síly nezabrání. Komunisté s tím museli něco udělat a udělat to rychle. Proto na Městském výboru KSČ v Praze operativně a takřka ze dne na den vznikla různorodá pracovní skupina pro styk se sociálními demokratickými. V jejím čele, jako její nepsaní vůdci byli Ladislav Lis, vedoucí oddělení politického systému Městského výboru KSČ v Praze a Jaromír Litera, tajemník městského výboru, kteří měli pověření od Bohumila Šimona, ale vlastně i neoficiálně od Alexandra Dubčeka a celého vedení KSČ.¹³³

Zásadní programově-organizační schůze sociálních demokratů 21. června 1968 skončila až v půl sedmé večer, ale pro Bechyněho a pro Janýra měl mít tento den ještě své pokračování. Lis s Literou neztráceli čas, chtěli navázat na polední rozhovor Bechyně-Kriegel a už někdy brzy odpoledne si telefonicky domluvili s Bechyněm a Janýrem¹³⁴ schůzku na tentýž den večer, přesněji na 18.45 hod. Kromě Lise a jeho kolegy z práce Litera na schůzce byli za KSČ ještě bývalí sociální demokraté Perutka, Čapek a Jaroslav Havelka,

¹³²JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 44.

¹³³ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 4-5. Viz též DUBČEK, Alexander: *Naděje umírá poslední*. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka. Praha, Svoboda 1993, s. 164-165.

¹³⁴Janýr ve svých pamětech líčí genezi schůzky jinak. Ze schůzky prý předčasně odešel, protože dostal vzkaz od svého šéfa, ředitele televize Jiřího Pelikána, aby jej navštívil. Pelikán Janýra informoval o nebezpečích, které prý hrozí sociálním demokratům za strany „dogmatiků“. Proto mají sociální demokraté ještě dnes zajít na městský výbor KSČ za Pelikánovými přáteli (Lisem a Literou), kteří jim chtějí „krýt záda“. JANÝR, P.: *Neznámá*

kteří tvořili zbytek pracovní skupiny pro styk se sociálními demokraty.

Jednání začal Litera v přátelském tónu. Informoval Bechyněho a Janýra o tom, že tato schůzka je neoficiální, že by se nekonala bez vědomí vedení KSČ a že o ní má být také toto vedení později zpraveno. Literu zajímala hlavně otázka oficiálního vyhlášení sociální demokracie. Ptal se, jaký je reálný stav, neboť podle jeho informací měla být sociální demokracie vyhlášena už včera nebo právě dnes. Po uklidňujících odpovědích Bechyněho, že „ani dnes, ani zítra, pravděpodobně ani za týden“, ale nakonec že k vyhlášení jistě dojde, Litera přešel k jádru věci. Šlo mu o to, aby mezi oběma stranami existoval stálý dialog. Přesněji řečeno, komunisté potřebovali vědět o každém pohybu ve věci sociální demokracie, aby na něj mohli náležitě reagovat. To jim mohli Bechyně a Janýr slíbit. Ale následující požadavek, a sice aby sociální demokraté informovali před svým konečným ustavením druhou stranu, už odmítli. Připustili ovšem konzultace, ale termín obnovy strany si chtěli určit sami. Komunisté pak znovu navrhli, aby se sociální demokraté zařadili do KSČ, kde, podle nových připravovaných stanov, byla připouštěna názorová různorodost a možnost prosazení menšinového stanoviska. To sociální demokraté rázně odmítli, protože namítali, že to je jen pouhá kosmetická úprava mocenského monopolu KSČ. Jedinou alternativou budoucího vývoje bylo pro sociální demokraty zlomení tohoto monopolu, což také svým partnerům sdělili. Nemělo cenu vést rozhovor touto cestou dále, a proto debatěři změnili téma. Bechyně a Janýr se od svých protějšků dozvěděli, že jejich „tisková kampaň“ vzbuzuje velkou pozornost a tím aktivizuje „konzervativece“. Zvláště články ve *Studentu*. Komunisté poukazovali na to, že „kampaň“ sociálních demokratů je daleko účinnější než ta jejich v *Rudém právu* a vyzvali k zastavení vzájemných útoků. A nejenom to. Vyzvali sociální demokraty, aby s nimi uzavřeli ústní „džentlmenskou dohodu,“ která by vyjasnila vzájemný poměr obou stran. Na to Bechyně s Janýrem přistoupili. V prvním nejzásadnějším bodě se sociální demokraté zavázali, že veřejně nevyhlásí vznik (obnovu) své strany do mimořádného 14. sjezdu KSČ, který se měl konat 9. září 1968. Uznali důvody svých protivníků, kteří vysvětlovali, že KSČ je ve velmi složitém rozpoložení, a proto momentálně sociální demokracie vzniknout nemůže. Rovněž slíbili, že každý zásadní krok, budou konzultovat s protistranou. Oba partneři navzájem deklarovali vůli ustoupit od mediálních kampaní vedených proti sobě.¹³⁵ V půl jedenácté večer se účastníci schůzky rozešli.

Polooficiální, ústní, „džentlmenská dohoda“ znamenala pro sociální demokraty velké

kapitola..., s. 45.

¹³⁵Průběh schůze zachytil ve svých pamětech Přemysl Janýr. V ostatních pramenech tato informace chybí, resp. je v nich pouze výsledná dohoda. Autor se mohl spolehnout pouze na Janýrovo líčení. *Tamtéž*, s. 45-47.

vítězství. Metoda „politické a organizační infiltrace“ slavila úspěch. Komunistické ústředí bylo donuceno vzít sociální demokracii na vědomí jako politického protivníka, který reálně existuje. Neúspěchem skončila pokračující mediální kampaň. Nepomohlo ani vysvětlování, přemlouvání a pokusy o zkorumpování členů ústředního přípravného výboru. Uzavření dohody, alespoň z jejich tehdejšího pohledu, pootevíralo sociálním demokratům dvířka k plnému obnovení činnosti.

Zároveň však reálný stav ohledně znovuoobnovování sociální demokracie a koneckonců i fakt, že je nutné s protivníkem uzavírat dohodu, komunisty silně znepokojila. Pozoruhodné úvahy na toto téma rozpředli vlastně vzápětí po uzavření „džentlmenské dohody“ členové kontaktní skupiny při městském výboru KSČ tajemníci Lis a Litera v podkladové zprávě pro jednání předsednictva městského výboru KSČ. Shrnuli v nich příčiny, kvůli kterým podle nich sociální demokracie vzniká, důvody, proč vůči sociálním demokratům nelze použít síly a nastínili další kroky vůči přípravnému výboru, které měly zabránit vzniku sociální demokracie.

Přípravný výbor sociální demokracie podle Lise a Litery představoval organizačně zformovanou stranu s orgány ve všech krajích. Skutečnou sílu neznali, ale nejlépe organizovaní se jim sociální demokraté zdáli být v Praze. Sympatizanty sociální demokraté nacházeli mezi mladou inteligencí, ale i mezi dělníky v průmyslových podnicích. Politická síla přípravného výboru vycházela z toho, že se hlásil k sociálně demokratickým tradicím a současně těžil z faktu, že se KSČ zkompromitovala „známými deformacemi“. Politickým programem socialistické oponentury a vytvořením druhé marxistické strany v rámci Národní fronty vycházela sociální demokracie vstříc odporu proti mocenskému monopolu KSČ a potencionální hrozbě návratu k „předlednovým poměrům“. Jak vyvozovali Lis s Literou, z tohoto důvodu byly pokusy o obnovení sociálně demokratické strany sledovány kulturní veřejností „z hledisek průkazu o upřímnosti akčního programu KSČ v oblasti svobody spolčování, slova a tisku“. Část kulturní fronty byla ochotna se ve prospěch přípravného výboru veřejně angažovat.¹³⁶

Litera s Lisem si byli vědomi, že za tohoto stavu nelze proti sociální demokracii zasáhnout násilím, ani ji nelze jednoduše zakázat, protože už reálně existuje. Mocenský zásah vůči přípravnému výboru by znamenal ohrožení „obrodného procesu“ v KSČ, ztrátu důvěry veřejnosti v KSČ i v demokratizaci veřejného života. Znamenal by izolaci KSČ a ztrátu části

¹³⁶Už tehdy, mezi 21. a 27. červnem 1968, vznikalo prohlášení vyzývající k obnovení sociální demokracie, které podepsalo třicet kulturních osobností. Nejprve se prohlášení šířilo v opisech, pak jej otiskly Literární listy pod názvem O sociální demokracii. *Literární listy*, roč. I., č. 19, 4.7.1968, s. 2.

komunistické inteligence. Na druhé straně ale Lis s Literou viděli, že obnovení sociální demokracie by značně komplikovaly jak obrodný proces v KSČ, tak zamýšlenou, víceméně kosmetickou reformu politického systému, což by mohlo vést „k obnovení lícitace a boje o popularitu a moc a tak vést k tříštění sil místo jejich soustředování na řešení obtížných problémů politických i ekonomických.“ Obnovení by mělo i další důsledek: možný vznik dalších politických stran a hnutí. Vývody obou tajemníků je možno zjednodušit na schéma - i zásah i vznik by komplikovaly proces.

Cestu z této poněkud patové situaci hledali oba tajemníci těžko. Především upřednostňovali taktiku, jejímž základem byla právě „džentlmenská dohoda“. Jí se KSČ dostalo času „k rozvinutí akcí strany, zejména masového shromáždění k výročí 90 let vzniku soc. dem. a 20. výročí sloučení KSČ a soc. demokracie a k dalšímu rozpracování strategie a taktiky v postupu při politickém řešení této otázky“. Dohoda by podle nich měla zabránit šíření provokací a zkreslených zpráv, „které by mohly stranu vyprovokovat k mocensko-administrativním zásahům“. V další fázi měla KSČ vyhlásit široké vyrovnání se sociálními demokraty, provést politické a hmotné rehabilitace a zapojit bývalé sociální demokraty do struktur KSČ. Vhodní bývalí sociální demokraté měli být dokonce vybráni do tvořící se České národní rady, což také bylo Bechyňovi a Janýrovi nabídnuto.¹³⁷ Současně však komunisté měli prohloubit kontrolu nad činností přípravných výborů sociální demokracie. Uvnitř KSČ šlo Lisovi s Literou o propagování rozvoje vnitrostranické demokracie a upravení stanov KSČ tak, aby byla respektována oponentní stanoviska a mínění menšiny. V oblasti politického systému nepřekročili stín Akčního programu a poněkud obecně navrhovali „propracovat charakter a uplatňování vedoucí role strany v nových podmínkách, nezávislost volených orgánů států a jejich odpovědnost lidu“. Všechna tato opatření chtěli spojit s vysvětlováním o škodlivosti zavádění politického pluralismu.¹³⁸

Z informačního materiálu tajemníků Ladislava Lise a Jaromíra Litery vyplývá, že „džentlmenskou dohodu“ si obě strany hned po jejím podpisu začaly vysvětlovat poněkud jinak. Sociální demokraté rozuměli dohodě tak, že v jejich případě jde jen o pouhé odložení jejich záměrů. Po mimořádném 14. sjezdu KSČ chtěli svoji stranu plně obnovit. Nyní dál pokračovali v organizační práci a připravovali celorepublikovou síť stranických buněk, ovšem bez veřejné publicity. Naproti tomu komunisté se snažili „skutečně dovršit proces sloučení sociální demokracie s KSČ, a to za nových podmínek života strany a nových hledisek, které

¹³⁷JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 50.

¹³⁸ÚSD, sb. KV ČSFR, A 131 (Informační materiál městského výboru KSČ v Praze k otázkám sociální demokracie).

se nyní ve straně prosazují.¹³⁹ S obnovením sociální demokracie nepočítali. Z tohoto dvojího pohledu pak vyplývaly nové konfliktní situace.

Vedení KSČ znovu o sociálních demokratech

Vedení KSČ muselo na faktický úspěch sociálnědemokratické „metody politické a organizační infiltrace“ znovu (tedy po pěti dnech) reagovat. Je třeba zdůraznit, že iniciativa tu nevycházela jen z čistě domácích zdrojů, ale stále větší a větší roli tu sehrávalo aktivní zasahování Sovětského svazu do vývoje v Československu. Nátlak z východu kontinuálně stoupal od začátku května a projevoval se mj. v každodenních telefonátech Brežněva Dubčekovi, v Brežněvově návrhu na tajnou schůzku v Tatrách a v Užhorodě z 11. června 1968 a ve snaze ovlivnit předsedu Národního shromáždění Josefa Smrkovského při jeho červnovém (4.-15. června 1968) pobytu v SSSR. Brežněvovo vedení nyní nutilo své československé kolegy k tomu, aby „se plnila květnová rezoluce“, zvláště co se týče „boje proti pravicovým silám“ a tedy i sociálním demokratům, a aby se plánovaný XIV. sjezd KSČ „nepřeměnil v pokojnou kontrarevoluci transformující KSČ v sociálnědemokratickou stranu a likvidující vymoženosti socialismu“.¹⁴⁰

Na názory Moskvy museli členové Dubčekova vedení brát zřetel. Také proto se na 80. schůzi předsednictva ÚV KSČ 25. června 1968 mluvilo jen o sociálních demokratech. Diskuzi začal Zdeněk Mlynář, který poněkud rezignovaně konstatoval: „Tak tedy sociální demokraté vedou s námi jednání. Je to existující reálná síla. Mají přes 200 organizací. Na filozofické fakultě mají 350 přihlášek... V přípravném výboru jsou ochotni jednat se skupinou, kterou jsme jmenovali. Jejich důvěru si získali soudruzi z městského výboru KSČ.“¹⁴¹

Hlavní nebezpečí Mlynář viděl v tom, že jednáním s přípravným výborem je činnost sociální demokracie vlastně částečně legalizována. Přesto doporučoval, aby rozhovory se sociálními demokraty dál pokračovaly, než se definitivně rozhodne, jak „likvidovat činnost sociální demokracie prakticky“. Myslel tím buď politické anebo státněadministrativní prostředky při současném urychlení „nápravy křivd způsobených sociálními demokraty“. Do čtrnácti dnů měla skupina Erban, Mlynář, Šimon a Kriegel ujasnit koncepci. Mlynář si sice nebyl úplně jist, ale připouštěl možnost, že snahy o znovuobnovení sociální demokracie

¹³⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, DI/64, příloha III/a, s. 2.

¹⁴⁰ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. sv., s. 15. Blíže viz PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 90-93.

¹⁴¹ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 98, s. 142.

aktivuje a řídí Státní bezpečnost. Tvrdil to i přesto, že od StB měl o sociálních demokratech určité informace; na schůzi řekl, že podle StB se sociální demokraté chtějí jednoznačně dostat do situace, „aby byli zavřeni“. O Janýrovi Mlynář rovnou prohlásil, že je spolupracovník StB, kterého tajná policie naverbovala v době, kdy byl vězněn v Jáchymově.¹⁴² Měl celkem oprávněné podezření,¹⁴³ že StB disponuje celou skupinou spolupracovníků, kteří jsou ve stálém kontaktu se sociálními demokraty a se členy K 231. Státní bezpečnost tím prý sleduje nějaký blíže neurčený cíl.¹⁴⁴ Hodlal tuto svoji verzi prověřit, aby získal konkrétnější informace o plánech StB.

Mlynářovo podezření ohledně nejasné akce StB podpořil i vedoucí tajemník pražského městského výboru Bohumil Šimon. I on váhal, zda v případě sociální demokracie a K 231 jde opravdu o autentické politické hnutí, nebo „o široce založenou provokaci“. Až se celý případ vyjasní, mělo by se podle Šimona jednat na půdě Národní fronty.¹⁴⁵

Naopak Vasil Bilak cílené zakládání sociálně demokratické strany za asistence StB rozhodně odmítl. StB by si to prý nedovolila. Mnohem závažnější se mu však jevil fakt, že si „strana nechává vyrůstat proti sobě sílu a nepokouší se to zarazit a ani k tomu nemá nástroje“. Z tohoto pohledu pak vyplýval jeho jednoznačný názor: strana musí „bez krivania“ zasáhnout.¹⁴⁶ Před takovým zásahem však ihned varoval Šimon, podle něhož na administrativní zásah čeká celá kulturní fronta, která má připraveno prohlášení na obranu sociální demokracie.¹⁴⁷

Za Biřaka se postavil další člen předsednictva ÚV KSČ Jan Piller, který jeho volání po zásahu konkretizoval naprosto jasně: „Měli bychom se vážně zamyslet a přestat si hrát na demokraty. ... Je nejvyšší čas zvednout telefon a říci dost. Je nejvyšší čas začít to rozhánět jako ovce, jinak vyrostete nebezpečí, které nebudeme moci zlikvidovat. Tedy říci dost, končíme, mučedníky z vás dělat nebudeme.“¹⁴⁸

První tajemník ÚV KSČ Dubček nebyl tak radikální jako Biřak a Piller, kteří už do ulic posílali policii a Lidové milice, ale i on měl svůj originální recept na sociálně

¹⁴²Mlynářovo nařčení prosáklo i na veřejnost. V říjnu 1968 se Přemysl Janýr proti tomuto nařčení bránil otevřenými dopisy Mlynářovi a Smrkovskému. JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 68.

¹⁴³V tom se Mlynář nemýlil, neboť obě organizace byly pod dohledem StB.

¹⁴⁴Pointu Mlynářova podezření bohužel stenografista nezachytil. VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 98, s. 142.

¹⁴⁵*Tamtéž*, s. 143.

¹⁴⁶*Tamtéž*, s. 144.

¹⁴⁷Pravděpodobně měl na mysli shora zmiňované prohlášení třiceti českých intelektuálů šířené v opisech a 4. července 1968 otištěné v Literárních listech. Viz též PECKA, J. - BELDA, J. - HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 24, s. 63-64.

¹⁴⁸VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 98, s. 144.

demokratické nebezpečí. Hledal sofistikovanější řešení a také jej našel: „Potřebujeme zákonné opatření. To nejnütnější, co strana potřebuje, je nařízení, výnos, zákon v podobě, v jaké se dělá dočasné opatření, státní normy. Jen tak dosáhneme, že se nebezpečí zprava nemůže libovolně vyvíjet. ... Když se uvidí, že je ohrožena pozice socialismu, musí tu být dočasná norma, státní norma, když to bude žádoucí. Vnucují nám to - my to nepotřebujeme, ale v dnešním období nevíte, jaké nebezpečí může vyvstat.“¹⁴⁹

Hlavní problém přitom momentálně Dubček neviděl ve snahách obnovit sociálně demokratickou stranu, ale spíše mezi svými kolegy z KSČ, kteří jakoby nevědomě podporovali vznik opozice vůči KSČ a kteří říkali: Co na tom, když se ustaví KAN a K 231? Nebezpečí bylo podle Dubčeka v tom, že sami komunisté (hlavně z Prahy) sami živili myšlenku opozice. Na druhé straně Dubček navrhoval, aby ohledně sociální demokracie byly nejprve vyčerpány všechny možné politické formy. Chtěl angažovat zvláště vlivné komunistické intelektuály, kteří měli působit na obecnstvo v médiích. K likvidaci sociální demokracie mělo podle něj dojít až po vyčerpání těchto metod.

Usnesení 80. schůze předsednictva ÚV KSČ o dalším postupu KSČ vůči snahám obnovit sociálnědemokratickou stranu nakonec formuloval opět Zdeněk Mlynář. Obsahovalo tři nejpodstatnější úkoly. Nejprve měla skupina složená ze Zdeňka Mlynáře, Evžena Erban, Bohumila Šimona a Františka Kriegela do čtrnácti dnů vypracovat komplexní analýzu, v níž by byla popsána prehistorie dnešního stavu a nastíněna další koncepce postupu vůči bývalým členům sociální demokracie. Do té doby mělo pokračovat jednání se sociálními demokraty na půdě Národní fronty, přičemž jim mělo být opětovně tlumočeno odmítavé stanovisko KSČ. Současně měl předseda vlády Oldřich Černík „prověřit ve vládě práce na spolčovacím zákoně z hlediska jeho urychlení“.¹⁵⁰

A konečně František Kriegel a Zdeněk Mlynář měli neprodleně zpracovat zákon o Národní frontě, který by jednoznačně řešil i vztah k druhým politickým stranám.¹⁵¹ Zvláště zákon o Národní frontě ještě sehraje v pokusu o obnovení sociální demokracie důležitou roli.

Slavnostní shromáždění ke 20. výročí sloučení KSČ a ČSSD

Členové předsednictva ÚV KSČ na 80. schůzi také diskutovali o nadcházejícím propagandistickém aktu - slavnostním shromáždění k 90. výročí založení

¹⁴⁹Tamtéž, s. 145.

¹⁵⁰Spolčovací zákon sice byl předložen 87. schůzi předsednictva ÚV KSČ 16. července, nakonec ale do Národního shromáždění nedoputoval.

¹⁵¹VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 99, s. 149.

sociálnědemokratické strany a 20. výročí sloučení s KSČ. Od aktu si hodně slibovali. Měl to být začátek nové politiky vůči bývalým sociálním demokratům a sociální demokracii jako straně; ovšem z komunistického úhlu pohledu. Dobře tento začátek vystihuje část plánu, který sestavili Evžen Erban, Zdeněk Mlynář a Bohumil Šimon: „Je nyní nutné především skutečně dovést proces sloučení sociální demokracie s KSČ, a to za nových podmínek života strany a nových hledisek, které se nyní ve straně prosazují. Přehodnotit a objektivně posoudit činnost sociální demokracie v minulosti, správně vysvětlit její pozitivní přínos v úsilí o společenský pokrok v ČSSR a ostatečně ocenit to, co KSČ a sociální demokracii spojovalo, společné počátky dělnického hnutí i společný boj v okupaci, po roce 1945 a po Únoru 1948. Napravit chyby minulosti vůči bývalým sociálním demokratům, dát jim větší možnosti uplatnit se ve straně, společenských organizacích i státní správě a otevřít znovu přístup do strany všem, kteří mají základní předpoklady. Podchytit tak početné skupiny lidí, kteří měli nebo mají blízko k tomuto myšlenkovému proudu a využít toho k posílení strany, její pokrokové politiky i obrodného procesu a také ke zvýšení vážnosti vůči naší zemi v zahraničí a k rozšíření spolupráce se socialistickým hnutím za hranicemi. Touto cestou postupně zužovat a překonávat snahu o obnovení sociálně demokratické strany.“¹⁵²

Slavnostní shromáždění se konalo 27. června 1968 ve Smetanově síni Obecního domu v Praze, tedy přesně v den 20. výročí „slučovacího sjezdu“ sociální demokracie a KSČ. Na pódiu se shromáždila přiměřeně prestižní reprezentace, z čehož je patrné, jakou váhu mu politická garnitura přikládala. Byli tu prezident republiky Ludvík Svoboda, členové předsednictva ÚV KSČ Alexander Dubček, František Kriegel, Jan Piller, a Oldřich Švestka, tajemníci ÚV KSČ Alois Indra a Zdeněk Mlynář, členové vlády a někteří bývalí příslušníci „levice“ v sociální demokracii. Shromáždění zahájil vedoucí tajemník městského výboru KSČ v Praze Bohumil Šimon, pak se ujal slova první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček, po něm mluvil člen sekretariátu ÚV KSČ a generální tajemník Národní fronty Evžen Erban. Pak Dubček a Svoboda předali vysoká státní vyznamenání několika desítkám bývalých členů Československé strany sociálně demokratické. Je přirozené, že všichni byli příslušníky bývalé „levice“, kromě několika vyznamenaných in memoriam, kteří padli nebo byli umučeni či popraveni za války.¹⁵³

Sociální demokraty tato slavnost asi nepřesvědčila o „nových hlediscích, které se nyní ve straně prosazují“. Režim jen znovu vyznamenal své prominenty. Zásluhy Zdeňka Fierlingera, Ludmily Jankovcové a Františka Tymeše, tedy těch, kteří se po „sloučení“

¹⁵²ÚSD, sb. KV ČSFR, D/64.

¹⁵³Rudé právo, 28.6.1968, s. 1.

vyšvihli do nejvyšších pater komunistické mocenské pyramidy, byly oceněny dopisem ÚV KSČ. Mezi oceněnými byli například Evžen Erban, Jiří Hájek nebo Jaroslav Havelka. Je příznačné, že Přemysl Janýr věnuje ve svých pamětech slavnostnímu shromáždění pouhých pět popisných řádek.¹⁵⁴

Hlavní role na slavnostním zasedání připadla Alexandru Dubčekovi. Kromě obvyklých frází, že Komunistická strana Československa je jedinou a jednotnou marxistickou stranou a že to je vymoženost, řekl na adresu přípravného výboru sociální demokracie (nikoli explicitně), že nikdo dnes nemá ani formální, ani politické právo vystupovat jménem sociálně demokratického hnutí a dovolávat se jeho tradic. Splnil tím jedno z usnesení 80. schůze předsednictva ÚV KSČ.

Erban vystoupil po Dubčekovi za všechny ty, kteří v roce 1948 vstoupili do KSČ s vizí, že zde budou dělat kariéru a že z momentální situace vytěží co nejvíce. Jeho hvězda nyní strmě stoupala. Na květnovém plénu byl zvolen členem sekretariátu ÚV KSČ a 15. června 1968 se stal generálním tajemníkem Národní fronty. Podstata jeho projevu (kromě toho, že volal po úplné politické i občanské rehabilitaci sociálních demokratů) se vyjevila v následujícím odstavci: „Uplatnění bývalých sociálních demokratů, kteří po léta přes všechnu diskriminaci a podceňování pracovali čestně a pilně jako straníci na úkolech, které jim byli svěřeny, mohlo by přispět k nezbytnému posílení funkcionářského sboru strany na všech stupních jejího vnitrostranického života.“ Jako útěchu takto „diskriminovaným“ spolustraníkům, ke kterým se jistě sám počítal, nabízel rovněž to, že jim bude do legitimity KSČ zaznamenáno datum jejich vstupu do sociální demokracie. Musel také okomentovat obnovování sociální demokracie: umně rétoricky spojil „pokusy zneužít tradic sociální demokracie“ s rozpoutáním „boje o moc“ a s „poskytnutím cenné pomoci poraženým dogmatickým skupinám“.

Celé slavnostní shromáždění ke 20. výročí sloučení sociální demokracie KSČ se minulo účinkem. Aktivisti obnovující sociální demokracie nemohli podanou ruku přijmout. Veřejnost byla v den, kdy se shromáždění konalo, zaujata něčím zcela jiným. V ten den, 27. června 1968, totiž ve čtyřech novinách vyšel manifest Dva tisíce slov. Média i veřejný prostor ovládla celonárodní diskuze o této výzvě a na slavnostní shromáždění nikdo za pár hodin ani nevzdechl. Plán komunistů na využití 20. výročí „sloučení“ obou stran vůbec nevyšel.

Neúspěšný pokus o kooperaci dvou nezávislých aktivit

Do doby, kdy se sociální demokraté pokoušeli uplatnit svoji metodu „politické a organizační

¹⁵⁴JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 51.

infiltrace“, spadá i mimořádně významný pokus o kooperaci dvou nezávislých občanských aktivit: obnovující se sociální demokracie a Dělnických výborů na obranu svobody slova. Sociální demokraté, kteří neměli možnost svoje stanoviska plně prezentovat v médiích, poslali Dělnickým výborům na obranu svobody tisku 17. června 1968 dopis s žádostí o pomoc. Představili v něm svoji organizaci a program, z něhož při obnovování strany vycházejí. Do dopisu vložili úplnou citaci zprávy Předsednictva vlády ČSSR adresovanou ČTK z 21. května 1968. V dopise rovněž uvedli: „Jsme daleci toho, abychom vás chtěli přesvědčovat o svém politickém názoru. Cítíme však jako svou povinnost upozornit vás, že zde byl učiněn první a významný krok k návratu ke starým metodám potlačování svobody tisku a projevu shromáždění. Existence Čs. sociální demokracie však nemůže znamenat ohrožení socialismu ani demokracie, znamená však, a to nepopíráme, ohrožení těchto administrativních direktivních pokynů potlačování a zkreslování veřejného mínění.“ V závěru dopisu vyzvali sociální demokraté členy Výborů, aby veřejně protestovali otevřenými dopisy, adresovanými médiím, Národnímu shromáždění, vládě a Národní frontě.¹⁵⁵

Třetího července 1968 na 82. schůzi předsednictva ÚV KSČ vyplynula tato tři týdny stará aktivita sociálních demokratů na povrch a předsednictvo k ní ihned přijalo své stanovisko. Dopis sociálních demokratů Dělnickým výborům na obranu tisku byl v předsednictvu označen za porušení „džentlmenské dohody“ z 21. června 1968. Na krajské a okresní výbory KSČ putoval 4. července 1968 další dálnopis předsednictva ÚV KSČ, v němž se upozorňuje na zmiňovaný dopis sociálních demokratů Dělnickým výborům (v dálnopisu bylo mylně konstatováno, že byl adresován základním a dílenským výborům ROH) a doporučuje se, aby krajské a okresní funkcionáři KSČ především tento dopis „stáhli“ na sekretariáty strany a předešli tak jeho projednávání. V případě, že se už dopis začal projednávat, pak měli komunisté zaujmout „stanovisko podle referátu s. Dubčeka ze dne 27. června 1968“, tzn. z referátu k 20. výročí sloučení obou stran. Komunisté na krajích a okresech měli rovněž své lidi informovat o tom, že „existence přípravného výboru soc. dem. je nelegální, neboť jde o pokus vytvořit opoziční stranu mimo NF a to je v rozporu s ústavou ČSSR“. Závěrem dálnopis předsednictva ÚV KSČ zlověstně konstatoval, že „celé záležitosti je nutno věnovat mimořádnou pozornost, neboť jde o pokračování soustavných pokusů o rozbíjení jednoty strany“.¹⁵⁶ Svou roli při přijetí a odeslání dálnopisu sehrálo zřejmě i nejnovější číslo časopisu Student. V ten samý den, tedy 3. července 1968, kdy jednalo předsednictvo ÚV KSČ vyšel ve Studentu (již jednou shora zmiňovaný) velmi ostrý článek

¹⁵⁵JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 48-49.

¹⁵⁶ÚSD, sb. KV ČSFR, dálnopisy (neuspořádáno).

Pavla Bozděcha, namířený proti stanovisku sekretariátu ÚV KSČ a předsednictva Národní fronty k aktivitám sociální demokracie z 8. června 1968.¹⁵⁷

Blýskalo se i v souvislosti s manifestem Dva tisíce slov (vyšel 27. června 1968). Vedení KSČ (včetně Kriegela, Smrkovského a Špačka) zareagovalo na manifest velmi ostře a při jakémkoliv náznaku masově organizované akce směřující k zakládání „akčních“ výborů bylo nejspíš schopno aktivizovat bezpečnostní složky státu. Alois Indra dostal na mimořádné 81. schůzi předsednictva ÚV KSČ 27. června 1968 za úkol rozeslat na všechny okresní výbory KSČ dálnopis, v němž byla tato hrozba zcela jasně vyjádřena: „Doporučujeme Vám, abyste velmi pozorně sledovali ohlas na tuto výzvu [t.j. na manifest Dva tisíce slov - pozn. J. H.], informovali nás o vznikající situaci, zejména o pokusech o vytváření jakýchkoli 'akčních' výborů mimo existující instituce. Proti všem pokusům o splnění této výzvy je nutno se velmi rozhodně postavit politickými prostředky, ale v případě konkrétních zjevů anarchie neváhat využít ani existujících zákonných možností.“¹⁵⁸ Takovým případem „anarchie“ mohla být i organizovaná podpora sociální demokracie.

Sociální demokraté nechtěli ohrozit polooficiální „džentlmenskou dohodu“ s KSČ; chtěli naopak v klidu budovat svoji organizaci. Proto již 5. července 1968 sociální demokraté svůj dopis Dělnickým výborům, který byl odeslán ještě před dohodou, odvolali. Po večerní poradě s tajemníky městského výboru KSČ Lisem a Literou tiskový tajemník Janýr rozvezl do všech závodů, kam byl dopis poslán, žádost o to, aby se Dělnické výbory celou záležitostí nezabývaly.¹⁵⁹ V dopise tento svůj obrat odůvodňovali takto: „Vzhledem k současné politické a sociální situaci jsme si vědomi, že rozhodný zápas o obrodný proces v našem životě se v těchto dnech odehrává uvnitř Komunistické strany Československa. Nechceme v žádném případě tento proces narušit, jak vyplývá z našich názorů, vyjádřených v Základním stanovisku čs. sociální demokracie a nechtěli bychom, aby kterýkoliv náš krok mohl zavdat podnět k falešným výkladům a zneužití našich snah. Poněvadž náš původní dopis by nemusel být vždy zcela správně pochopen, byli bychom rádi, kdybyste ho dále neprojednávali, ani na jeho základě nepodnikali žádné další kroky a přijali ho jenom jako upřesnění našeho stanoviska a informaci. Děláme to v přesvědčení, že takovýmto našim i vašim uvážlivým postupem se zabrání možnosti vzniku situací, které by mohly poškozovat další rozvoj demokratizačního procesu.“¹⁶⁰

¹⁵⁷ *Student*, roč. IV., č. 27, 3.7.1968, s. 2.

¹⁵⁸ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*..., 9. díl, 2. svazek, dok. č. 102, s. 162.

¹⁵⁹ JANÝR, P.: *Neznámá kapitola*..., s. 49.

¹⁶⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, D II/148.

Lis s Literou o tomto vstřícném kroku ze strany sociálních demokratů ihned podali raport prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi. Ne bez sympatií k sociálním demokratům a se zjevnou snahou otupit následky, které by mohl mít dálnopis předsednictva ÚV KSČ, napsali: „Aniž bychom chtěli tento akt přeceňovat, nemůžeme pominout skutečnost, že je v každém případě dokladem snahy zástupců přípravného výboru omezit působení příčin politických komplikací v okamžiku těsně před krajskými konferencemi [konaly se 5.-7. července 1968 - pozn. J. H.] a v období před mimořádným sjezdem, z nichž by mohly především těžit extremistické síly, zvláště pak konzervativní. Domníváme se, že se jedná o seriózní krok, který přispívá k paralyzování možných politických napětí nebo i erupcí, jež by mohly zbytečně dramatizovat jednání konferencí a zostřit politické klima ve straně i veřejnosti. Podstatné se nám zdá zejména to, že podobný krok činí představitelé přípravného výboru sami, aniž bychom my byli nuceni používat metody administrativních opatření, nebo tvrdých eliminací.“¹⁶¹

Pokus o kooperaci dvou nezávislých organizací Pražského jara skončil neúspěchem. Nikoli nad touto epizodkou, ale obecněji se nad nespoluprací občanských organizací v osmašedesátém zamyslel novinář Jiří Lederer, který se o všechny tyto aktivity živě zajímal, psal o nich do Literárních listů a vykonával funkci jakéhosi dokumentačního střediska Dělnických výborů na obranu svobody tisku: „Dělnické výbory na obranu svobody tisku, zejména v elektrárnách a tiskárnách, Federace lokomotivních čet, KAN, K 231, sociální demokraté - z toho by mohla být pěkná demokratická federace nebo něco podobného jako skutečná alternativa vedle komunistické strany. Pokusil jsem se jednou - ale to později, po srpnu - dát tyto jednotlivé síly dohromady, hledal jsem způsob vzájemné spolupráce. Ale to se nepodařilo. Zaměření i profil těch jednotlivých organizací byly příliš rozdílné, takže najít společnou bázi bylo neskutné. A navíc byly to organizace příliš mladé a nevyzrálé. Na všechno vlastně chyběl tehdy čas.“¹⁶²

Ústavní zákon o Národní frontě

Předsednictvo ÚV KSČ po zdařilé ofenzivě sociálních demokratů pochopilo, že také s ohledem na Moskvu potřebuje účinnější prostředky k zastavení nežádoucích občanských aktivit. Protože nepomáhaly ani domluvy a vysvětlování, ani mediální kampaně, ani pokusy zkorumpovat jejich představitele funkcemi, přišla na řadu legislativní opatření. Jak už bylo řečeno, na své 80. schůzi 25. června 1968 předsednictvo pověřilo Evžena Erbana, Františka

¹⁶¹ *Tamtéž.*

¹⁶² LEDERER, J.: *Touhy a iluze I...*, s. 246.

Kriegela, Bohumila Šimona a Zdeňka Mlynáře, aby vypracovali analýzu, shrnující události okolo sociální demokracie. Analýza měla také obsahovat návrhy na další - restriktivní - postup KSČ vůči sociálním demokratům. Současně pak předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo, aby František Kriegel a Zdeněk Mlynář vypracovali „zákon o NF, který by řešil jednoznačně i vztah k druhým politickým stranám“.

O zvláštní zákonu přemýšlel Zdeněk Mlynář už od května 1968. Zákon měl být účinnou zbraní proti obnově sociální demokracie, ale i proti jiným vznikajícím politickým subjektům.¹⁶³ Československá legislativa totiž nijak neupravovala vznik a zánik politických stran, a tak sociální demokraté mohli svoji stranu obnovit, aniž by se ohlíželi na mínění komunistů. Zákon měl zasahovat do politického systému tak pronikavě, že to měl být zákon ústavní; měl nahradit 6. článek ústavy z roku 1960.

K jednání o novém zákonu o Národní frontě se předsednictvo ÚV KSČ dostalo 3. července 1968. Návrh zákona předkládal jeho tvůrce Zdeněk Mlynář, který v krátké prezentaci členům předsednictva velmi výmluvně napsal: „Vzhledem k tomu, že dosavadní právní řád nedává možnost zasáhnout v případě vzniku opoziční strany mimo Národní frontu státními orgány a vzhledem k potřebě připravit statut Národní fronty podle federativních zásad, předkládá se návrh na změnu čl. 6 ústavy. Je třeba zajistit, aby Národní shromáždění projednalo a přijalo navrhovaný ústavní zákon ještě na svém červencovém zasedání, neboť příští zasedání bude až v září a přijetí zákona až v této době by mohlo být opožděné za faktickým vývojem situace.“¹⁶⁴

Samotný zákon měl sedm paragrafů a celý se vešel na dvě strany. Z toho lze usoudit, že byl připravován v chvatu a za jediným konkrétním účelem. V druhém paragrafu se jednoznačně konstatovalo, že „politické strany nebo organizace plnící jejich funkci mohou vznikat a působit výlučně jen jako organizace Národní fronty“. Závazné podmínky členství v Národní frontě zákon neřešil, ve třetím paragrafu pouze odkazoval na nově vznikající statut Národní fronty, který ještě k tomuto dni nebyl hotov. Klíčový byl paragraf 4., na jehož základě mohla pětice profesionálních soudců Nejvyššího soudu ČSSR kdykoliv prohlásit politickou organizaci, jíž bylo odmítnuto členství v Národní frontě, za protizákonné a státní orgány mohly na základě tohoto prohlášení postihnout činnost takového politického subjektu zákazem nebo i policejním zákrokem.¹⁶⁵

¹⁶³VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 99, s. 149.

¹⁶⁴ÚSD, sb. KV ČSFR, D/53.

¹⁶⁵§4 (1) Nejvyšší soud rozhoduje v pětičlenném senátě složeném ze soudců z povolání o námitkách proti odmítnutí členství v Národní frontě nebo o vyloučení z Národní fronty. Námitky podává organizace, jíž se

Předsednictvo se usneslo na tom, že v souladu s Mlynářovým rozkladem je třeba návrh zákona o Národní frontě předložit červencovému zasedání Národního shromáždění a pověřilo Mlynáře, aby „zabezpečil“ potřebný počet podpisů poslanců, projednání ve výborech Národního shromáždění, zvláště v ústavně právním a v předsednictvu Národního shromáždění. Totéž měl provést Kriegel v předsednictvu ÚV Národní fronty, které se pak mělo obrátit s iniciativou k vydání zákona na předsednictvo Národního shromáždění. Předseda parlamentu Josef Smrkovský měl být odpovědný za to, že návrh tohoto ústavního zákona bude předložen k projednání červencovému zasedání Národního shromáždění.¹⁶⁶

Praktické použití nového zákona o Národní frontě představil Mlynář hned na další (84.) schůzi předsednictva ÚV KSČ 9. července 1968. Společně s Erbanem a Šimonem připravil pro tuto schůzi obsáhlou zprávu, v níž je detailně popsán postup vůči vznikající sociální demokracii právě na základě tohoto dosud nepřijatého zákona.

Sama podkladová zpráva dostala příznačný název „Návrh postupu vůči pokusům o obnovu sociálně demokratické strany“. Skládala se ze dvou nespojitých částí. První připravil Erban na základě podkladů od Ladislava Lise a Jaromíra Litery. Erban (Lis a Litera) předpokládal, že KSČ svou aktivní politikou získá jak všechny váhavce, tak i aktivní sympatizanty se sociální demokracií a že časem se snahy sociálních demokratů rozplynou v nezájmu veřejnosti. Hlavní akcent ve svém materiálu kladl na politickou dohodu a celou sérii přesvědčovacích kroků. Jeho „návrh postupu“ míjel meritum věci. Charakterizuje jej následující citát: „Je nyní nutné především skutečně dovést proces sloučení sociální demokracie s KSČ, a to za nových podmínek života strany a nových hledisek, které se nyní ve straně prosazují. Přehodnotit a objektivně posoudit činnost sociální demokracie v minulosti, správně vysvětlit její pozitivní přínos v úsilí o společenský pokrok v ČSSR a dostatečně ocenit to, co KSČ se sociální demokracií spojovalo, společné začátky dělnického hnutí i společný boj v okupaci, po roce 1945 a po Únoru 1948. Napravit chyby v minulosti vůči bývalým sociálním demokratům, dát jim větší možnosti uplatnit se ve straně, společenských organizacích i státní správě a otevřít znovu přístup do strany všem, kteří mají základní předpoklady.“ Praktická opatření se měla podle Erbana (Lise a Litery) soustředit především na trestní rehabilitaci neprávem odsouzených sociálních demokratů. Současně měli být

takové rozhodnutí týká, a to do 15 dnů proti orgánu Národní fronty, jenž rozhodnutí vydal. (2) Ve stejném složení rozhoduje Nejvyšší soud i o návrhu orgánu Národní fronty, aby bylo zjištěno, zda organizace, která není jejím členem, má povahu politické strany nebo organizace plnící její funkci ve smyslu § 2, odst. 2 tohoto zákona. Uzná-li nejvyšší soud, že jde o takovou organizaci, je její činnost protizákonná a výkonné orgány státu jsou oprávněny zamezit její činnosti.“ FELCMAN, Ondřej a kol. (vyd): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 8. díl, 1. svazek: Období pražského jara (prosinec 1967- srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000, dok. č. 71, s. 287-288.

vyznamenání „zasloužilí“ bývalí sociální demokraté, což v jejich slovníku znamenalo ocenění bývalých příslušníků sociálně demokratické „levice“. Těm samým pak umožnit vzestup uvnitř KSČ na vyšší příčky ve stranické hierarchii, ale také v zastupitelských sborech. Pokud jde o přípravný výbor sociální demokracie, doporučoval Erban a oba tajemníci „sledovat a živě reagovat“ na jeho činnost. Nejedvážnějším navrhovaným řešením bylo „zabezpečit, aby nebyly pořádány besedy a jiné akce, jež dávají možnost propagovat obnovení sociální demokracie“. Konkrétnější představy, jak tohle všechno „zabezpečit“ v jejich materiálu chybí.¹⁶⁷

Mlynář zvolil úplně odlišný přístup. Se stejným zadáním se vypořádal po svém; své části zprávy dal název „Postup vůči pokusům o obnovu sociální demokracie po přijetí ústavního zákona o Národní frontě“. Vycházel z toho, že podle nového (ještě nepřijatého) zákona o Národní frontě jde v případě sociálních demokratů „právně o zcela protizákonnou činnost“. Jak vyplývá z jeho vývodů, při koncipování zprávy měl možnost nahlédnout do spisů StB, neboť měl k dispozici konkrétní údaje o záměrech a složení přípravného výboru sociální demokracie. Z podkladů odhadoval, že na obnově sociální demokracie se podílí 1000 - 2000 lidí. Mlynář zcela správně konstatoval, že přípravný výbor sociální demokracie chápe „džentlmenskou dohodu“ z 21. června 1968 jako prozatímní stav a „fakticky organizuje nelegálně stranu s úmyslem vystoupit veřejně po XIV. sjezdu.“ Z tohoto pohledu pak navrhoval různé řešení.¹⁶⁸

Mlynář nejprve úplně vyloučil možnost dalších rozhovorů a dalších „džentlmenských dohod“ se sociálními demokraty. Hned po přijetí ústavního zákona o Národní frontě měla být podána žaloba u Nejvyššího soudu podle § 4 odst. 2, který stanovoval, že každá politická strana vyvíjející svou činnost mimo Národní frontu, se pohybuje na nelegální půdě. Mlynář předpokládal, že sociální demokraté se budou bránit rovněž pomocí nového zákona a podají k Nejvyššímu soudu žalobu podle § 4 odst. 1, v němž se řešila otázka odmítnutí členství v Národní frontě. Pro tento případ měl Mlynář následující řešení: „je nutno zajistit možnost, aby dříve bylo vyneseno soudní rozhodnutí o nezákonnosti existence přípravného výboru; u Nejvyššího soudu zabezpečit, aby k jednání nedošlo před naším politickým pokynem“. Po tomto zásadním aktu měla podle Mlynáře následovat celá série následných kroků: k zástupcům přípravného výboru sociální demokracie směřovat výzva, aby oni sami rozpustili své orgány a organizace a pohrozit jim, že pokud tak neučiní, bude to mít za následek „postup

¹⁶⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, D/64.

¹⁶⁷ *Tamtéž.*

¹⁶⁸ *Tamtéž.*

státních orgánů podle zákona“; konkrétní, ale nijak blíže nespecifikovaní lidé měli dostat opět možnost uplatnění ve veřejném životě, ale pouze v případě, že se bez protestů podřídí ústavnímu zákonu; aby se nemohli sociální demokraté bránit v médiích, měl generální prokurátor vydat upozornění všem redakcím a vydavatelům ústředního tisku, ČTK, rozhlasu a televize, že propagace činnosti sociální demokracie je protizákonná a jako taková by byla posuzována jako trestný čin; jestliže by ani po těchto všech opatřeních sociální demokraté ve svých aktivitách neustali, měl být dán pokyn k projednávání žaloby u Nejvyššího soudu a na základě jeho výroku zakázat schůzky a rozšiřování tiskovin; aktivisté sociální demokracie neměli být nijak postíženi, ale „pokud však jednotlivci pracující ve státních zařízeních (Janýr - televize, Karlovský [správně Kárl - pozn. J. H.] - rozhlas) by pokračovali v nezákonné činnosti, řešit rozvázání pracovního poměru podle Zákoníku práce (ztráta důvěry).“¹⁶⁹

Stejně rychle, jak zákon Mlynář připravil, začal být i projednáván v příslušných orgánech; šlo o čas, respektive o schválení zákona na posledním předprázdninovém zasedání Národního shromáždění, které bylo stanoveno na 10. července 1968. Mlynářův návrh zákona 8. července 1968 projednalo předsednictvo ÚV NF, které vyšlo vstříc politické objednávce předsednictva ÚV KSČ (usnesení z 3. července 1968) a zákon poslalo do Národního shromáždění v podobě, pozmeněné podle usnesení předsednictva ÚV KSČ. Formálně návrh předkládala skupina čtyř poslanců (Kriegel, Biřák, Kučera, Pospíšil) ve dvou variantách, které se od sebe příliš nelišily. Kromě těchto dvou variant pak zřejmě existovala i další verze zákona, jež vznikla na základě porady expertů nejspíše 8. července 1968. Rozpaky budil právě čtvrtý paragraf, který je v těchto nejméně třech návrzích různě modifikován.¹⁷⁰

V Národním shromáždění se zákon o Národní frontě začal projednávat nejprve v ústavně právním výboru, a to už 9. července 1968. Jednání bylo už od počátku poněkud zmatečné. Jistě k tomu přispěl fakt, že se tohoto klíčového zasedání neúčastnil hlavní předkladatel zákona František Kriegel, který dal přednost schůzi předsednictva ÚV KSČ. Na schůzi nebyl přítomen ani generální tajemník ÚV NF Evžen Erban a dokonce ani Zdeněk Mlynář. Žádný člen ústavněprávního výboru se na schůzi nezmínil o tom, že zákon o Národní frontě je jednak namířen proti vzniku sociální demokracie, jednak měl zachovat vedoucí úlohu KSČ a stávající politický systém. V oficiálním (poslaneckém) zdůvodnění tak rychlého legislativního procesu se hovořilo o tom, že „dosud platná ústava a její čl. 6 neodpovídá současným politickým potřebám a úloze NF v současné etapě rozvoje socialistické

¹⁶⁹Tamtéž.

¹⁷⁰Bliže viz CIGÁNEK, František - FELCMAN, Ondřej (vyd.): *Národní shromáždění*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 3. díl, 1. svazek: Květen 1967 - červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2002, dok. č. 58, pozn. 1-11, s. 338.

společnosti“ a o „potřebě vytvořit Českou národní frontu“. Ústavně právní výbor tuto licoměrnou argumentaci přijal.¹⁷¹

Většina členů ústavněprávního výboru byla zásadně proti schválení zákona. V úvodu schůze poslanec Hrabal z Československé strany socialistické poznamenal, že „schválením tohoto návrhu by naše Národní shromáždění překonalo všechny rekordy, jestliže by byl večer¹⁷² návrh projednán ve výboru a druhý den v plénu“. Poukazoval na to, že návrh zákona ani nebyl předložen organizacím, které Národní frontu tvoří. Zmínil se též o tom, že už před časem někteří poslanci navrhovali zrušit články 4 a 5 ústavního zákona. Článek 6, který by byl přítomným návrhem novelizován, s dvěma předchozími úzce souvisí a není možno jej schválit bez úpravy nebo zrušení všech článků zabývajících se politickým systémem. K Hrabalovi se ohledně rychlosti, s jakou měl být zákon schválen, přidali i další poslanci, kteří rovněž vyslovili své velké rozčarování nad tím, že jednání nejsou přítomni tvůrci osnovy zákona. V tom s nimi byl zajedno i předseda ústavně právního výboru akademik Viktor Knapp. Knapp konstatoval, že většina poslanců se vyslovila proti projednávání tohoto zákona a z tohoto hlediska je třeba informovat předsednictvo Národního shromáždění. Přesto Knapp navrhl a prosadil, aby ústavněprávní výbor zaujal k návrhu zákona věcné stanovisko, protože nebylo vyloučeno, že jej předsednictvo Národního shromáždění zařadí na pořad jednání. Argumentoval shora zmíněnou potřebou konstituovat Českou Národní frontu a také tím, že konečné rozhodnutí o zařazení či nezařazení návrhu zákona na pořad schůze je na předsednictvu Národního shromáždění. Všeobecnou rozpravu k návrhu zákona ukončil Knapp stručným tříbodovým shrnutím: „1. ústavně právní výbor se pozastavuje nad tím, že osnova ústavního zákona, a to navíc obsahem svým takto důležitého, byla předložena k projednání ústavně právnímu výboru den před tím, než má být projednána plénem NS, takže poslanci ústavně právního výboru neměli možnost se s osnovou důkladně seznámit; 2. Ústavně právní výbor má značné pochybnosti o tom, zda je vhodné v této situaci projednávat otázky takové důležitosti, jako je zřízení zárodku ústavního soudnictví v republice, řešení rozsahu působnosti Národní fronty atd. V diskusi byly navíc vysloveny pochybnosti o tom, zda navržený zákon není v rozporu s články 4 a 5 ústavy; 3. Ústavně právní výbor však uznává naléhavost řešení struktury Národní fronty se zřetelem k přípravě federalizace republiky a se zřetelem k zřízení České národní rady. V důsledku těchto skutečností neodpovídá už čl. 6 ústavy, jak je zdůvodněno v dopise NF z 9. července 1968, současné politické situaci. Proto ústavně právní výbor s výše uvedenými výhradami, na které upozorňuje předsednictvo

¹⁷¹Tamtéž, s. 331.

¹⁷²Výbor zasedal od 18.35 do 21.10 hod.

Národního shromáždění, a u vědomí toho, že jde o úpravu dočasnou, která bude muset být definitivně a ve všech ústavních souvislostech provedena v zákoně o federaci, přikročil k meritornímu projednávání osnovy¹⁷³.

Meritorní projednávání osnovy zákona mělo svůj vrchol ve vystoupení předsedy Nejvyššího soudu Otomara Bočka. Ten upozornil na základní sporné momenty přítomného návrhu zákona. Podle Bočka by se zákonem o Národní frontě Nejvyšší soud stával v některých svých funkcích soudem ústavním, protože by určoval co je politické a co není. Přitom sám zákon o Národní frontě tuto otázku nijak nedefinoval. Nejvyšší soud by se tak současně dostával do pozice čisté exekutivy; stal by se její prodlouženou rukou. Uvedl modelový příklad: „Organizace, která bude chtít do Národní fronty a vůči níž nebude žádných námitek, ale která nebude přijata do Národní fronty na základě statutu Národní fronty, tou my se vůbec nebudeme smět zabývat a budeme muset jen říct, že tato organizace vyvíjí politickou činnost. A bude zakázána. Jde tu vlastně o spor o právo.“¹⁷⁴ Boček z toho vyvozoval dvě možná řešení. Buď aby byl Nejvyšší soud z tohoto procesu vůbec vynechán, protože tu jde o politiku, anebo by mělo být Nejvyššímu soudu přiznáno právo, aby se na něj postižená organizace mohla obrátit s tím, že budou vyřešeny i otázky procedurální. V celém procesu měla být podle Bočka zaručena garance rovnosti stran. Implicitně naznačoval, že tato osnova připouští jednostranné rozhodování. Ze zvažovaných alternativ Boček shrnoval: „V podstatě jde tedy o to, aby se tu vyvinul Nejvyšší soud do role ústavního soudu. Jeho funkce by byla opravdu mimořádně závažná, protože by se týkala politických otázek. V odstavci 1 [4. paragrafu osnovy zákona - pozn. J. H.] je důležité, že dává určité garancie té organizaci, která byla vyloučena, takže by nebyla předem 'vyřízena'.“¹⁷⁵ Další předpoklad spravedlivého rozhodování Boček viděl v brzkém přijetí statutu Národní fronty a jeho všeobecnou znalost.

Po Bočkově rozkladu vystoupil poslanec Zedník z Československé strany lidové, který rovnou navrhl, aby sporný 4 § návrhu zákona byl vůbec vypuštěn, protože poslanci neznají statut Národní fronty (právě ten den jej projednávalo předsednictvo ÚV KSČ), a z toho přirozeně vyplývají obavy, aby z chybně pojatého zákona nevznikaly rozpory ve výkladu legislativy.¹⁷⁶

Aby z jednání nakonec vzešel smysluplný výsledek, shrnul nakonec navrhovaná řešení předseda výboru Knapp. Viděl tři alternativy. Jeden je v písemně předložené osnově, v níž Nejvyšší soud rozhoduje jen o tom, zda nějaká organizace je či není politickou stranou. Proti

¹⁷³CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 58, s. 332.

¹⁷⁴*Tamtéž*, s. 333.

¹⁷⁵*Tamtéž*, s. 335.

¹⁷⁶*Tamtéž*.

tomuto návrhu vystoupil předseda Nejvyššího soudu Boček a i ostatním přítomným se zdá neudržitelný. Zbývají dva použitelné návrhy. Širší varianta hovořila o tom, že Nejvyšší soud jako soud ústavní rozhoduje o námitkách proti odmítnutí přijetí do Národní fronty a o charakteru odmítnuté organizace. Druhá použitelná varianta pochází od poslance Zedníka a kryje se s Bočkovým návrhem, a sice aby byl § 4 vyškrtnut, tedy aby z celého procesu byl Nejvyšší soud vyloučen. V hlasování, které následovalo, poslanci upravili a schválili širší variantu. Knapp pak konstatoval, že výbor svůj úkol splnil a že o poslaneckých výhradách, tedy především o tom, že by návrh zákona o Národní frontě neměl vůbec být projednáván, bude informovat předsednictvo Národního shromáždění.¹⁷⁷

O den později, 10. července 1968, se nad návrhem zákona o Národní frontě sešlo předsednictvo Národního shromáždění. Knapp v souladu s názorem většiny členů ústavněprávního výboru doporučil, aby zákon v plénu Národního shromáždění vůbec projednáván nebyl. Doložil svá tvrzení významem takové právní normy pro celý politický systém a krátkou dobou, kterou měl výbor pro posouzení návrhu. Ke Knappovi se vzápětí přidali místopředseda Národního shromáždění Dohnal z Československé strany socialistické a kupodivu i poslanec Zdeněk Fierlinger, kteří navrhli, aby tento zákon nebyl zařazen na pořad jednání.¹⁷⁸

Po těchto dvou shodných návrzích si vzal slovo předseda ÚV NF František Kriegel, který ospravedlňoval celou spornou iniciativu nepravdivým tvrzením, že zákon o Národní frontě byl předložen hlavně s úmyslem připravit zvolení České Národní fronty. Když však vidí, že ústavně právní výbor má o návrhu zákona pochybnosti a že výhrady měl i předseda Nejvyššího soudu Boček, též doporučuje, aby projednávání tohoto zákona bylo odloženo na pozdější dobu.¹⁷⁹

Celé jednání předsednictva Národního shromáždění uzavřel Josef Smrkovský. Ukončil diskusi a dal hlasovat o Knappových a Kriegelových návrzích na ztažení zákona a jeho projednání v klidnější atmosféře. S tímto řešením vyslovili všichni přítomní souhlas.¹⁸⁰ Sporný pokus vedení KSČ o likvidaci sociálně demokratických aktivit pomocí ústavního zákona o Národní frontě skončil v parlamentu neúspěchem.¹⁸¹

Proti způsobu, jakým měl být v Národním shromáždění schválen zákon o Národní frontě, protestovala také základní organizace KSČ Kanceláře Národního shromáždění. V

¹⁷⁷ *Tamtéž*, s. 337.

¹⁷⁸ *Tamtéž*, dok. č. 60, s. 340.

¹⁷⁹ *Tamtéž*.

¹⁸⁰ *Tamtéž*.

¹⁸¹ *Tamtéž*.

dopise, adresovaném předsednictvu ÚV KSČ, pranýřovali tito komunisté hlavně to, že „dosud přežívají kritizované metody řízení, což ve svých důsledcích přináší jen politické škody“. Podle nich utrpěla prestiž KSČ. Poukázali na to, že by měly být co nejrychleji ujasněny vztahy Národního shromáždění a jeho orgánů k orgánům KSČ, jak to slibuje Akční program KSČ.¹⁸²

Návrh zákona o Národní frontě přirozeně nenechal v klidu ani samotné sociální demokraty. O tom, že by se podobný zákon připravoval, neměli tušení. O zákonu dostali zprávu 9. července ráno díky loajalitě národních socialistů, kteří jim rovněž sdělili, že jeho schválení je na pořadu zasedání Národního shromáždění. Text návrhu zákona předal Zdeňku Bechyňovi generální tajemník socialistů Jiří Fleyberk a Přemyslu Janýrovi šéfredaktor Svobodného slova Jiří Pavlis.¹⁸³ Právní komise přípravného výboru sociální demokracie ihned vypracovala rozbor zákona a rezultat zněl jasně: smyslem návrhu zákona je zabránění vzniku sociální demokracie. Přípravný výbor se rozhodl neprodleně jednat. Odpoledne sociální demokraté sdělili své odmítavé stanovisko Smrkovskému a Šimonovi a v 19.30 se sešli s kontaktní skupinou na městském výboru KSČ. Janýr a Bechyně u Lise a Litery ostře protestovali. Konstatovali, že návrh zákona o Národní frontě je porušením „džentlmenské dohody“ z 21. června 1968 a že se budou bránit. Měli v úmyslu zveřejnit text návrhu zákona, uspořádat veřejné stranické projevy proti jeho schválení a organizovat mítinky v pražských průmyslových závodech. Lis s Literou odpověděli, že „předseda NS je stejného názoru“, tedy že stejně jako sociální demokraté návrh zákona odmítá, což vzhledem k výsledkům 82. a 84. schůze předsednictva ÚV KSČ nebyla pravda. Kvůli zákonu je prý svolána na 20. hodinu porada funkcionářů KSČ a Národního shromáždění, o jejímž výsledku budou ještě dnes v noci sociální demokraté informováni. Půl hodiny po půlnoci pak Ladislav Lis navštívil Přemysla Janýra i Zdeňka Bechyně, jimž řekl, že návrh zákona v parlamentu na této schůzi projednáván vůbec nebude. Na pořad jednání se dostane pravděpodobně až v září, a tedy po sjezdu. Lis ještě vyřizoval, že v 7.30 si se sociálními demokraty přeje mluvit Smrkovský.¹⁸⁴

Druhý den ráno se Bechyně s Janýrem¹⁸⁵ dostavili k předsedovi Národního shromáždění Smrkovskému. Smrkovský jim sdělil, že na včerejší (84.) schůzi předsednictva ÚV KSČ slíbil, že si s nimi promluví. Návrh zákona o Národní frontě měl být podle Smrkovského přepracován a k jeho schválení mělo dojít až po sjezdu KSČ. Ještě předtím však měl být publikován v tisku, a to nejméně 14 dní předem, aby se k návrhu mohla vyjádřit i

¹⁸² *Tamtéž*, dok.č. 64, s. 354-355.

¹⁸³ JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 56.

¹⁸⁴ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 6.

¹⁸⁵ Bechyně se o Janýrově přítomnosti na této schůzce nezmiňuje. *Tamtéž*.

veřejnost. Sociální demokraté chtěli této nabídce využít a předložit vlastní návrh zákona. Smrkovský prý na schůzce opět zkoušel svoji starou taktiku: „Vstoupíte k nám, dostanete odpovídající funkce, místa ve státní správě a to, co bylo, uvedeme do pořádku. Jako stranu vás stejně nikdy nenecháme.“ Když se Smrkovský od Bechyněho dozvěděl, že sociální demokraté již disponují asi 230 místními organizacemi, jen překvapeně konstatoval, že „to budeme muset udělat s větší parádou“. O naznačené formě politické korupce s ním však Bechyně s Janýrem nehodlali hovořit, a tak se diskuse rychle nachýlila ke konci.¹⁸⁶

Na neúspěšný pokus komunistického ústředí prosadit zákon o Národní frontě upozornil v Literárních listech Přemysl Janýr. V článku „Pozor na ně!“ napsal, že v době, kdy Národní shromáždění uspěchaně schvalovalo složení České národní rady (10. července 1968), „odehrávaly se v parlamentních a jiných kuloárech divné věci s návrhem ústavního zákona o Národní frontě“. Janýr prozradil obsah zákona a zkritizoval ty vysoce postavené komunisty, „kteří se sice mile usmívají do televizních kamer, ale v kuloárech se pokoušejí o staré poměry.“ Rovněž vyzýval k tomu, aby všechny podobné návrhy zákonů byly napřed předloženy veřejnosti, která se k nim měla vyslovit.¹⁸⁷

Návrh zákona o Národní frontě demaskoval nejenom hlavního architekta reformy politického systému Zdeňka Mlynáře, ale především celé vedení KSČ, včetně Dubčeka, Smrkovského a Kriegela. Kabinetní způsob rozhodování, úkolování parlamentu a státních orgánů a předjímaní splnění těchto úkolů nesvědčil o žádné proměně mechanismu moci, ani o proměně uvažování vedoucích mužů Pražského jara. Vedení KSČ chtělo zahájit reformu politického systému popřením všech zásad, které si v úvodu samo stanovilo. Z autentických protokolů jednoznačně vyplývá zjevná snaha, v rozporu s příslušnou kapitolou Akčního programu¹⁸⁸, znovu zneužít moci soudní, zákonodárné i výkonné a zmanipulovat média. Rovněž tak předsednictvo ÚV KSČ předjímané přijetí zákona o Národní frontě v Národním shromáždění, což svědčí o tom, jak na vrcholu osmašedesátého nahlíželo na svobodnou vůli zákonodárného sboru. A do třetice: ačkoli členové mocenského ústředí deklarovali zvýšení významu Národní fronty, jejích složek, podíl organizací Národní fronty na tvorbě státní politiky, nepředložili těmto organizacím, ani nižším složkám Národní fronty svůj návrh a chtěli je postavit před hotovou věc. Do velmi značné míry charakteristický je lapidární závěr,

¹⁸⁶JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 58.

¹⁸⁷*Literární listy*, roč. I., č. 19, 25.7.1968, s. 2.

¹⁸⁸Příslušná kapitola Akčního programu měla příznačný název „Dělná a kontrola moci - záruka proti libovůli“ a zněla: „Právní politika strany vychází ze zásady, že při sporu o právo (včetně správních rozhodnutí státních orgánů) je základní zárukou zákonnosti řízení před soudem, který je nezávislý na politických činitelích a je vázán jen zákonem. Uplatnění této zásady vyžaduje posílit celkovou společenskou i politickou úlohu a váhu soudů v naší společnosti.“ *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha, Svoboda s. 122 -

který tvůrce normy Mlynář ze zákona o Národní frontě a z následujícího rozkladu učinil: „Tyto návrhy vycházejí z hodnocení činnosti přípravného výboru po přijetí ústavního zákona o NF jako z činnosti přímo protizákonné. Za této nové situace nelze již politicky posuzovat otázku jako problém bývalých sociálních demokratů, ale jako otázku platnosti či neplatnosti ústavy státu a schopnosti státu zajistit dodržování zákonů. Sám zákon vychází z potřeby zajistit v případě nutnosti i mocensky politickou linii akčního programu v koncepci NF a politických stran.“¹⁸⁹

Když se po sedmi letech Mlynář snažil tento svůj postup vysvětlit, argumentoval tím, že proti obnově sociálně demokratické strany se KSČ postavit musela, „nemělo-li vzniknout nebezpečí pro osud samotné reformy politického systému vcelku“. Kromě toho by podle něj obnova sociální demokracie „zcela nevyhnutelně“ měla mezinárodní důsledky pro politickou reformu.¹⁹⁰

Varšavský dopis a zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění

Nátlak vrcholných představitelů Sovětského svazu, NDR, Polska, Maďarska a Bulharska, vyjádřený „dopisovou“ ofenzívou od 4. července 1968 a vrcholící tzv. varšavským dopisem z 15. července 1968,¹⁹¹ znovu přivedl jejich československé kolegy k přemýšlení nad dalšími účinnými formami zastavení aktivit občanské společnosti.¹⁹² Už v odpovědi na varšavský dopis se českoslovenští vrcholní komunisté zavázali, že kdyby došlo „k ohrožení socialistické moci v ČSSR“, pak KSČ „použije všech prostředků k ochraně socialistického zřízení“.¹⁹³ Nyní byl za dveřmi summit v Čierné (29.7. - 1.8.1968), kde chtěl Brežněv přesvědčit Dubčeka o tom, že nastal čas k rozhodné akci v tomto směru.

Brežněvův nátlak se očekával, a proto na 89. schůzi předsednictva ÚV KSČ 22. července 1968 dostaly nejvíce prostoru úvahy o tzv. zákonném opatření předsednictva

124.

¹⁸⁹ÚSD, sb. KV ČSFR, D/64.

¹⁹⁰MLYNÁŘ, Zdeněk: *Československý pokus o reformu 1968. Analýza jeho teorie a praxe*. Kolín nad Rýnem, Index 1975, s. 139-140.

¹⁹¹VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 1. svazek, dok. č. 93, s. 297-300.

¹⁹²V každém z dopisů se jako důkaz „konrrevoluce“ v Československu uváděly tytéž argumenty. Sovětská - základní - modifikace zněla takto: „Protisocialistické síly působí stále aktivněji. Rozbíjejí československou společnost, stavějí proti straně lid, odbory proti straně, inteligenci proti dělnické třídě, mládež proti starší generaci. Všeomně usilují o likvidaci vedoucí úlohy komunistické strany v Národní frontě, odstranění komunistů z orgánů moci a řízení, z vedení společenských organizací. Shromažďují pod jednou politickou střechou všechny, kdo mohou sloužit jejich protisocialistickým cílům - počínaje těmi, kdož zbloudili a ztratili hlavu v složité politické situaci až do otevřených třídních nepřátel socialistického zřízení, od pravicových sociálních demokratů po bývalé pomahače hitlerismu. V podvratných cílech využívají aktivně různé kluby a jiné organizace, houževnatě usilují o vytvoření sociálně demokratické strany.“ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 1. svazek, dok. č. 81, s. 254.

¹⁹³Tamtéž, dok. č. 97, s. 310-311.

Národního shromáždění, jímž by byla okleštěna tisková svoboda a omezena činnost organizací, jako byla sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků a K 231. Mlynář, Černík, Smrkovský i Dubček, znervóznělí stupňující se čtrnáctidenní sovětskou ofenzívou a varšavským summitem i dopisem, volali po urychleném přijetí zákonné normy pro případ mimořádné situace. Smrkovský předpokládal, že tato restriktivní norma bude bez prodlení přijata v předsednictvu Národního shromáždění 23.-24. července 1968. Důvod k tak rychlému konání byl jasný a na předsednictvu jej vyjádřil Mlynář: „Než se se Sověty sejdeme, měli bychom mít obecnou normativní základnu pro takové činy.“¹⁹⁴

Usnesení z této schůze plně odpovídalo diskuzi. Smrkovský byl ve spolupráci s Černíkem pověřen „přijmout v předsednictvu NS urychleně zákonné opatření, které dočasně zmocní vládu v případě mimořádné situace v zemi ke zvláštnímu postupu, zejména v otázkách šíření informací a činnosti organizací“. Další body téhož usnesení se týkaly návrhu už jednou odmítnutého zákona o Národní frontě, který měl být „projednán a přijat“ na příštím plénu Národního shromáždění. Kriegel, Erban a Mlynář dostali blíže nekonkretizovaný úkol „zabezpečit urychleně opatření: a) vůči K 231 s cílem jeho rozpuštění, b) vůči představitelům KAN o podmínkách jeho další činnosti včetně zapojení do NF, c) zastavení činnosti přípravného výboru sociálních demokratů“. Tyto úkoly měly být splněny ve třech dnech - tj. do příští schůze předsednictva ÚV KSČ, která byla plánována na 25. července 1968 - tak, aby uvedená opatření vešla v platnost ještě před dvoustrannými jednáními se sovětskými komunisty.¹⁹⁵ Sovětská strana právě v ten den (22.7.1968) potvrdila termín i místo konání schůzky - na československém území, jak to chtěli Dubček a Černík.¹⁹⁶

Na základě této politické objednávky předsednictva ÚV KSČ začal malý tým pracovníků a právních expertů Národního shromáždění a Úřadu předsednictva vlády, za osobní účasti Zdeňka Mlynáře, tentýž den připravovat návrh „zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění o dočasných opatřeních v oblasti tisku, sdružování a shromažďování“. Návrh¹⁹⁷ vznikl urychleně ve dnech 22.-25. července 1968. Podstatu a funkci budoucího zákonného opatření výstižně shrnul v důvodové zprávě jeho iniciátor Zdeněk Mlynář¹⁹⁸: „V případě, že jsou vážně ohroženy základní zájmy republiky, zejména v

¹⁹⁴VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 120, s. 290-291.

¹⁹⁵*Tamtéž*, dok. č. 121, s. 292.

¹⁹⁶VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 1. svazek, dok. č. 101, s. 324, pozn. 4.

¹⁹⁷Návrh vznikl nejméně ve dvou variantách. CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 68 a 69, s. 374-377 a 377-378.

¹⁹⁸Toto konkrétní odůvodnění vzniklo už 22. července 1968 a bylo adresováno vládě ČSSR, která měla po přijetí zákonného opatření disponovat rozhodujícími mocenskými nástroji k ujařmení médií a zákazu nepohodlných

zahraničněpolitické oblasti, je vláda oprávněna svým rozhodnutím provést mimořádná opatření: a) ustanovit na dobu nejdéle 6 měsíců vládního zmocněnce v rozhlasu, televizi a ČTK, bez jehož schválení nemůže být prostřednictvím těchto prostředků šířena žádná informace k obsahu otázek, který vláda zároveň stanoví; b) odejmout na dobu nejdéle 6 měsíců registraci podle tiskového zákona časopisu (deníku, týdeníku), jehož publicistikou jsou soustavně narušovány zahraničněpolitické zájmy státu; po uplynutí této doby se automaticky obnovuje právo vydávat pozastavený časopis; shledá-li poté vláda i nadále důvody k odejmutí registrace, může svým usnesením zrušit registraci daného časopisu vůbec a při jeho možném obnovení se pak postupuje podle obecných zásad tiskového zákona (nová žádost o registraci atd.); c) vydat zákaz činnosti organizace, která svým působením vážně ohrožuje zahraničněpolitické zájmy republiky, na dobu nejdéle 12 měsíců; pokud jednotliví představitelé takové organizace rozhodnutí vlády nerespektují, posuzovat jejich činnost jako trestný čin maření a ohrožování činnosti státního orgánu (§ 169 tr. z., odst. 1 neb 2 - maximální trest odnětí svobody do 5 let).“

Takto pojaté zákonné opatření bylo podle Mlynáře nutno přijmout v předsednictvu Národního shromáždění ihned, ještě před jednáním vrcholných československých a sovětských představitelů. Také bylo nezbytné tuto normu „široce politickopropagandisticky odůvodnit jako mimořádný krok státu v době, kdy si o svých otázkách chceme rozhodovat sami, ale také musíme mít sami možnost v případě potřeby zamezit vlastní politikou činnosti neodpovědných jedinců nebo skupin“. Mlynář předpokládal, že by po přijetí zákonného opatření neměla automaticky následovat jeho aplikace, mělo se mu ponechat jen „politicko-psychologické působení“, ale v případě nutnosti a po selhání všech ostatních řešení, rezolutně přistoupit k jeho naplnění.¹⁹⁹

Ze zadání předsednictva ÚV KSČ bylo jasné, že zákonné opatření musí být vypracováno a rychle přijato v předsednictvu Národního shromáždění, čemuž se jeho předseda Josef Smrkovský nebránil. Už 23. července 1968 ráno začal v tomto smyslu konat. Ale na ranní poradě s místopředsedy parlamentu své úmysly změnil a zákonné opatření zavrhl. Místopředsedové NS Zedník, Dohnal, Žiak, Bílek, Kučera a Mezulianik totiž se zákonným opatřením ostře nesouhlasili, protože odmítali být úkolovaným orgánem předsednictva ÚV KSČ. Proto se s nimi Smrkovský dohodl na tom, že, vycházející z jednoho z bodů usnesení předsednictva ÚV KSČ, Svaz československých novinářů jako společenská organizace převezme odpovědnost za to, že v tisku, rozhlasu a v televizi nebudou informace a

organizací.

¹⁹⁹FELCMAN, O. a kol. (vyd.): *Vláda a prezident...*, 8. díl, 1. svazek, dok. č. 80, s. 311-312.

materiály poškozující „obrodný proces“. Svaz by měl mít své zmocněnce v médiích a tak zajistit novinářskou autocenzuru. Až kdyby Svaz nemohl tento kompromisní postup zajistit, pak by přišla na řadu vláda, která by přijala opatření podle stávající legislativy. Toto vše by platilo až do přijetí definitivní verze tiskového zákona, která měla být hotova na podzim 1968.

V tomto názoru Smrkovského utvrdila následující porada s novináři, již byli přítomni i tajemník ÚV KSČ odpovídající za média Čestmír Císař, vedoucí úseku tisku ÚV KSČ Dušan Havlíček a předseda Československého svazu novinářů Vlado Kašpar. Smrkovský přítomné informoval o tom, že „nebudeme zavádět novou cenzuru, ale musí být kázeň. Co by bylo vše platno, kdybychom vše zabili ... Jde o to, abychom nemuseli tahat do toho státní moc“. Po novinářích požadoval „seberegulaci“: „Rodí se nové formy spolupráce (zásady) nový prvek rodícího se demokratického socialismu, seberegulující se prvek. Vyjít ze zrušení cenzury, trváme na svobodách. Svoboda a demokratické uzpůsobení se tím má potvrdit. Vychází to z procesu. Pravidla ty jsou v každé demokratické společnosti, my je hledáme. V kurzu chceme pokračovat od lednového pléna. Nyní potvrzujeme znovu demokratizaci.“²⁰⁰

Smrkovského ústup ve věci zákonného opatření nebyl ojedinělý. Zvláštní paradox, kdy se předsednictvo ÚV KSČ usneslo na konkrétních krocích a jeho členové pak následně ve svých „druhotných“ státních funkcích zjistili, že je nelze provést, umocnil předseda vlády Černík. Tvrdil, že ohledně zákonného opatření „nemůže nic dělat“ a místopředseda vlády Peter Colotka se přidal s tím, že by po přijetí zákonného opatření „padla vláda“. Zákonné opatření nakonec hájil jen první tajemník ÚV KSČ Dubček, který v dlouhém a nervózním telefonátu se Smrkovským prosazoval, aby zákonné opatření naopak přijato bylo.²⁰¹

Smrkovský a Černík si svůj obrat ve věci zákonného opatření vzájemně potvrdili ještě 23. července 1968 večer. Černík navrhl, aby skupina právníků vypracovala expertizu, která by potvrdila, že pro eventuální zásah proti tisku a proti vznikajícím organizacím lze použít stávající legislativu. Expertiza vznikala od večera 23. do odpoledne 24. července 1968²⁰² a byla doručena Smrkovskému. Potvrdila, že „současné platné zákonodárství obsahuje jak ve sféře svobody projevu a tisku, tak ve sféře spolčovacímho a shromažďovacího práva (schůzí, pouličních průvodů a manifestací) potřebná účinná ustanovení, která při jejich důsledném

²⁰⁰MAXA, Hubert: *Autentický přepis rukopisných poznámek a zápisků pořizovaných od poloviny června 1968, kdy jsem nastoupil jako politický tajemník k předsedovi Národního shromáždění Josefu Smrkovskému*. Rukopis 1968, osobní archiv Františka Cigánka, s. 17-18.

²⁰¹*Tamtéž*, s. 19.

²⁰²Předstupněm této expertizy byla pravděpodobně večerní porada právních expertů u Smrkovského. Na jejím zpracování se podíleli O. Boček, předseda Nejvyššího soudu, další dva členové Nejvyššího soudu, generální prokurátor M. Čeřovský se svými spolupracovníky, Bedřich Rattinger z Právnické fakulty UK. *Tamtéž*, s. 20. Srov. CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 70, s. 382, pozn. 2.

uplatnění státními orgány umožňují zabránit projevům ohrožujícím náš vnitřní demokratický řád“. Tvůrci expertizy byli zásadně proti přijetí zákonného opatření, protože takové unáhlené legislativní změny podle nich neodpovídaly současnému stavu. Ve svém důsledku by zákonné opatření „v rozporu s faktickou situací i jejím hodnocením ústředním výborem dávala za pravdu argumentům dopisu pěti, které byly ústředním výborem i nejširší veřejností odmítnuty“. V závěrech expertizy právníci doporučovali dva zásadní kroky: jednak mělo ministerstvo kultury a informací provést „ihned a bezodkladně“ zásah vůči časopisu Student a obdobně se zachovat vůči časopisu Obrana lidu,²⁰³ jednak ještě před mimořádným XIV. sjezdem KSČ přijmout ústavní zákon o Národní frontě, který by legalizoval statut Národní fronty a umožňoval existenci politických stran jen v rámci Národní fronty.

Právní expertizu Smrkovský ihned předal jak Černíkovi, tak Dubčekovi. Tito tři funkcionáři jednali o zákonném opatření a expertize separátně už 24. července 1968 večer, snad aby si domluvili společný postup na zítřejší 90. schůzi předsednictva ÚV KSČ.²⁰⁴ Dubček si však svůj názor na zákonné opatření ponechal.

Program 90. schůze předsednictva ÚV KSČ 25. července 1968 byl jasně určen událostmi posledních dní: nejprve se probíral postup, který mělo zvolit vedení KSČ na schůzce v Čierné nad Tisou a druhá část schůze byla věnována zprávě Josefa Smrkovského o zmiňované expertize právníků k zákonnému opatření. Smrkovský věrně reprodukoval výsledek expertizy s tím, že žádná mimořádná opatření není třeba přijímat; u médií stačila stávající legislativa, vůči KAN a K 231 mohly zasahovat ministerstvo vnitra a národní výbory a pokud šlo o sociální demokracii, Smrkovský prý požádá prezidenta o svolání mimořádného pléna Národního shromáždění, které přijme zákon o Národní frontě. Smrkovský znovu vůbec nepochyboval o tom, že přes předchozí neúspěch bude zákon o Národní frontě přijat. K mírnému postoji vyzývali pochopitelně též generální prokurátor Čerovský, předseda Nejvyššího soudu Boček a předseda ústavněprávní komise České národní rady Jičínský, kteří radili nepřijímat žádná mimořádná opatření, neboť by to podle nich neodpovídalo současným poměrům ve státě. Na sociální demokracii měl platit zákon o Národní frontě.

Naopak první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček vstoupil do diskuze jako zastánce mimořádného opatření i zákona o Národní frontě. Na dobrozdání expertů nedal a v předtuše těžkých dní v Čierné volal po mocenské likvidaci sociální demokracie: „Z hlediska předpokládaného politického vývoje usuzujeme, že vzhledem k nemožnosti zasáhnout

²⁰³Oba časopisy publikovaly v den, kdy expertiza vznikala (23.7.1968), rozhovor s redaktory rozhlasové stanice Svobodná Evropa přičemž oznamovaly, že přinesly pouze první část tohoto rozhovoru a že v jeho plném zveřejňování budou pokračovat.

²⁰⁴MAXA, H.: *Autentický přepis...*, s. 21.

zákoně proti sociální demokracii dojde k rozkolu v dělnické třídě, že dojde k narušení KSČ. Došli jsme k závěru, že se musí využít prostředky především politické. Ale již jsme vyčerpali všechno. Může se stát, že tento stát a politický systém může být postaven před nežádoucí stav. Jde o určité nebezpečí. Za stávajících zákonů nelze záležitost sociální demokracie mocensky řešit. Je to nejvážnější věc. Je zde určitá nespokojenost s prací komunistů na zákonodárném úseku, kteří o věci vědí a žádné zákonné opatření nenavrhli. Nenavrhli se ani náhradní termín svolání NS k projednání tohoto zákona o NF. Je třeba svolat urychleně Národní shromáždění a zákon o NF přijmout. Republika to potřebuje. Zákonné opatření zde není. Musíme podniknout aktivní kroky, abychom mohli mocensky zlikvidovat nežádoucí organizaci. Ve stranickém orgánu nemůžeme vyrábět zákony. Dosavadní orgány zákonodárnou iniciativu nemají. Tento stát potřebuje právní ochranu. Potřebují ji i jeho občané. Proto musíme urychleně přijmout zákonné opatření, abychom mohli mocensky zabránit nežádoucím tendencím, jaké představuje nebezpečí zprava. Že zde není dostatečné zákonné opatření, je velká chyba.²⁰⁵

K Dubčekovi se připojili i Mlynář, kterému šlo o to, aby zákonné opatření bylo přijato ještě před československo-sovětským jednáním. Argumentoval tím, že zákonné opatření řeší případy vážného ohrožení republiky a určuje, co lze v politické oblasti kvalifikovat jako trestný čin. Přijetí opatření by podle Mlynáře postihlo sociální demokraty a „pravé křídlo KAN“.

Rozporuplně mluvil vedoucí tajemník městského výboru KSČ Šimon, který byl ve zvláštním postavení: jeho lidé i on sám právě v ten den se sociálními demokraty vyjednávali. Z tohoto jednání si odnesl dojem, že své činnosti se nevzdají ani za cenu zákazu, a tak Šimon navrhoval razantní řešení: „Tomu musíme čelit mocí a rozhánět to.“ Jedním dechem však toto řešení změkčoval: „Měli bychom přijmout jejich návrh na jednání po sjezdu. Zákaz sociální demokracie by měl být dočasný. Vůči ní bychom měli přijmout dlouhodobý politický boj.“

Přítomní právní experti Čeřovský, Boček a Jičínský však politiky přemlouvali k tomu, aby raději oprášili odmítnutý zákon o Národní frontě. Stejný názor měl i Smrkovský a Kriegel, a proto nakonec zvítězilo jejich stanovisko, tedy mimořádné zákonné opatření v oblasti sdělovacích prostředků a práva sdružovacího a shromažďovacího nepřijímat. Vůči sociální demokracii ale vedení KSČ hodlalo provést „všechna opatření nepřipouštějící obnovu“. Toto zadání neznamenal nic jiného, než že zákon o Národní frontě byl znovu na stole. Kriegel a Erban dostali poněkud neřešitelný úkol; měli do 14 dnů návrh zákona nechat

²⁰⁵VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 125, s. 303.

projednat v Národní frontě a tento projednaný návrh pak předložit 10. srpna 1968 narychlo svolanému Národnímu shromáždění. Smrkovský měl zajistit, aby tentýž návrh projednaly příslušné parlamentní výbory a po dohodě s prezidentem měl svolat zasedání pléna NS, „které ústavní zákon o NF projedná a schválí“.²⁰⁶ Znovu se tak opakovaly tytéž děje předcházející neúspěšnému schvalování téhož zákona 10. července 1968.²⁰⁷

O zákonném opatření nakonec 26. července 1968 jednal i orgán, který jej měl přijímat: předsednictvo Národního shromáždění. Josef Smrkovský hned v úvodu zasedání reprodukoval výsledky schůze vedení KSC, že podle expertizy nejlepších právních odborníků není nutné zákonné opatření přijímat. Není divu, že se v debatě většina členů předsednictva přiklonila k závěrům expertizy. Téměř všichni však kritizovali vládu ČSSR, zvláště ministerstvo kultury a informací, za nedostatečnou kontrolu médií, resp. nedostatečné naplňování příslušných zákonů, zvláště v souvislosti s články o Svobodné Evropě v časopisech Student a Obrana lidu. Na tyto výtky příznačně a celkem logicky reagoval zástupce ministerstva kultury a informací Bohuslav Chňoupek, který bránil svůj úřad před nařčením z nečinnosti a který ve svém vyjádření shrnul podstatu diskuze: „Nejde o to, že bychom se nechtěli vystavit palbě, o které mluvil s. Valo, a která by se okamžitě v případě tvrdého administrativního zásahu snesla na ministerstvo. Myslím, že je to otázka morálky a plnění stranických a státních povinností. Jde spíše o to najít kritérium, jde o to, aby nám někdo řekl, co je škodlivé a co ne. To je základní dilema této přechodné situace. Řečeno lapidárním jazykem, to staré padlo a nové ještě neexistuje. Pokud to nové nebude, musíme počítat s takovými případy. Když se nám takové případy objeví, není vyloučeno, že se budou střetávat instituce a orgány, které to budou řešit, a nedostaneme se k žádným závěrům.“²⁰⁸

O zákonu o Národní frontě a o okleštění svobody shromažďovací a slučovací - a tedy o sociální demokracii a dalších organizacích - se jednalo jen velmi okrajově, takřka vůbec ne, protože Smrkovský v přímém rozporu se skutečným stavem věcí prohlásil, že „pokud jde o záležitosti jako K 231, tyto kluby se rozcházejí“.²⁰⁹

Sociální demokraté formálně přerušují činnost před summitem v Čierné nad Tisou

Po neschválení návrhu zákona o Národní frontě (10. července 1968) pro sociální demokraty

²⁰⁶Tamtéž, dok. č. 126, s. 306.

²⁰⁷Usnesení 90. schůze předsednictva ÚV KSC ještě navíc úkolovalo ministra kultury a informací Galušku, aby vydal prohlášení, obsahující výklad dosavadního tiskového zákona a upozorňující na možnosti jeho mocenského použití v případech, kdy média zveřejní materiály, jež jsou v rozporu s vnitřní a zahraniční politikou KSC a vlády ČSSR. Smrkovský a Císeř měli uzavřít dohodu se Svazem československých novinářů, který měl převzít „odpovědnost za seriózní činnost sdělovacích prostředků“. Tamtéž, s. 306-307.

²⁰⁸CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 72, s. 396.

zdánlivě začínala etapa postupného dobudování strany před ustavujícím sjezdem. Podle údajů předsedy přípravného výboru Zdeňka Bechyně měla sociální demokracie v červenci osmašedesátého roku 8 krajských, 54 okresních a více než 350 místních, závodních a studentských přípravných výborů. V budoucnu se chtěla rozrůstat o organizace ve velkých továrnách. Strana disponovala asi 40 odborníky, kteří pracovali ve specializovaných komisích. Veškerá tato činnost se děla na dobrovolné bázi, neboť strana neměla žádné finanční prostředky. Papír, cestovné a další výdaje spojené s organizováním strany byly hrazeny ze sbírek mezi aktivisty. V této souvislosti sociální demokraté odmítli jakoukoli pomoc ze zahraničí. Tisky strany, jako například organizační instrukce, opisy uveřejněných článků, členské přihlášky ap. vyráběli mladí sociální demokraté téměř ilegálně zdarma.

Jako velký handicap vnímali sociální demokraté nemožnost oslovit veřejnost prostřednictvím tisku, rozhlasu a televize. Většina médií (kromě Studenta a Literárních listů) stále zachovávala informační embargo. Ale právě Literární listy uveřejnily 4. července 1968 velmi významné prohlášení třiceti pražských intelektuálů, vyzývající k obnovení sociálně demokratické strany. Například Václav Černý, Václav Havel, Jan Procházka, Jaroslav Seifert anebo Josef Škvorecký se touto formou obraceli „na Národní frontu a všechny její členy, na vládu republiky a na tisk, rozhlas i televizi s žádostí, aby sociálně demokratické straně umožnily vysvětlit své stanovisko veřejnosti, aby je v demokratické rozpravě s ní pečlivě zvážily a aby obnovily její spoluúčast v Národní frontě a v politickém životě našeho státu“.²¹⁰ Taková podpora přirozeně dávala sociálním demokratům křídla a znamenala i nadějný příslib budoucna: sociálnědemokratické aktivity si získaly významné sympatizanty.

V tentýž den, kdy parlamentem neprošel návrh zákona o Národní frontě, desátého července odpoledne, se za předsednictví Zdeňka Bechyně sešli funkcionáři sociální demokracie, zvolení na sjezdu v Brně 1947.²¹¹ Bechyně přítomné informoval o nejnovějších událostech ohledně návrhu zákona o Národní frontě a o momentálním stavu strany. V organizování strany bylo nutné pokročit dál, a tak Bechyně navrhl, aby sociální demokraté vytvořili řádné prozatímní orgány strany, v první řadě ústřední prozatímní výbor o 67 členech. Ten by následně zvolil prozatímní představenstvo, ustanovil odborné komise, připravil sjezd a program. Pro složení ústředního prozatímního výboru sociální demokracie Bechyně vymyslel tuto koncepci: členy se měli stát všichni ti, kteří byli zvoleni na brněnském sjezdu, včetně náhradníků (17 až 23 osob), starí vůdcové z předválečné doby (4), nynější předsedové krajů

²⁰⁹ *Tamtéž*, s. 383-398.

²¹⁰ *Literární listy*, roč. I., č. 19, 4.7.1968, s. 2

²¹¹ Blíže viz NEDVĚD, J.: *Cesta ke sloučení...*, s. 58-61.

(8 až 11 osob) a další aktivisté zvolení v krajích (29 až 38 osob). S takto pojatou koncepcí vyslovilo plénum souhlas.²¹²

O týden později, 18. července 1968, byl další „úřední“ den sociálních demokratů. Celodenní schůzování ovlivňoval v médiích zveřejněný tzv. varšavský dopis pětky, v němž byli sociální demokraté nařčeni z toho, že chtějí obnovit „buržoazní zřízení“.²¹³ Dopoledne podali předsedové krajských přípravných výborů podrobnou zprávu o stavu strany na jednotlivých okresech, kartotéka funkcionářů se rozrostla o další položky, regionální aktivisté dostali organizační instrukce a tištěné prozatímní přihlášky pro členy. Odpoledne zasedal ústřední přípravný výbor (v bytě předsedy pražského přípravného výboru Petra Klášterského) za přítomnosti předsedů krajů, předsedů odborných komisí a odborných poradců. Funkcionáři strany se dohodli na tom, že urychlí další organizování hnutí až na samu mez přípravné činnosti. Stanovili termín (17. srpna 1968), kdy se měl sejít sedmašedesátičlenný prozatímní ústřední výbor sociální demokracie. Ten už tehdy měl stanovit závazný program strany. Předseda ústředního přípravného výboru dostal za úkol vypracovat rámeček působnosti odborných komisí s výhledem na přípravu sjezdu. Shromáždění rovněž přijalo memorandum pro předsednictvo ÚV KSČ schvalující jeho odpověď na varšavský dopis pětky.²¹⁴

Večer se na pražském Žofíně ještě konala téměř konspirativní členská schůze pro funkcionáře z Prahy a Středočeského kraje, na níž byli přizváni i předsedové ostatních krajů a jíž se zúčastnilo 125 lidí. Do sálu měli přístup jen ty osoby, které se prokázaly písemnou pozvánkou, jinak podle sociálních demokratů hrozilo nebezpečí, že StB schůzi znemožní. Tato schůze jen potvrdila výsledky odpoledního setkání členů ústředního přípravného výboru. Přirozeně jí dominovaly debaty o varšavském dopisu.²¹⁵

V tomto nadějném rozletu sociální demokracie dohnaly „velké dějiny“. V okamžiku, kdy předsednictvo ÚV KSČ 22. července 1968 začalo jednat o zákonném opatření, začalo jednat vlastně také o možném mocenském zákroku proti sociálním demokratům. Už 23. července 1968, pravděpodobně hned po tom, co se dozvěděli o obsahu a závěrech jednání ve vedení KSČ, pozvali členové pracovní skupiny pro styk se sociální demokracií a tajemníci městského výboru KSČ Lis a Litera Přemysla Janýra a Zdeňka Bechyně znovu k jednání. Lisovi a Literovi šlo o to, aby Pražské jaro šlo dál politickými cestami a nebylo přerušeno

²¹²ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 6.

²¹³„Sociální demokraté usilovně prosazují vytvoření své strany, organizují ilegální výbory, pokoušejí se rozštěpit dělnické hnutí v Československu, dostat se k řízení státu, aby obnovili buržoazní zřízení.“ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 1. svazek, dok. č. 93, s. 298.

²¹⁴ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 7.

²¹⁵JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 61.

násilnou akcí proti sociálním demokratům.²¹⁶ Podle Lisova tehdejšího svědectví sociální demokraté po diskuzi na městském výboru KSČ „pochopili situaci u nás“. V lapidárně formulované poznámce „rozejtí SD = argument pro jednání se Sověty“ tkví asi podstata onoho pochopení. Hned po tomto prvním jednání prý sociální demokraté přišli s nabídkou, že dobrovolně pozastaví svou činnost. Mysleli to prý jako důkaz, že jsou socialistickou silou, a proto se dobrovolně vzdali svých partajních zájmů. V budoucnu také nevstoupí do KSČ, protože by se vystavili nařčení, že jsou koupeni a ztratili by tvář. Prý bude možné předsedu Bechyněho i ostatní sociální demokraty zabezpečit existenčně a zařadit je do politického života jako bezpartijní. Lis se z jednání vracel s konstatováním, že není třeba mocenských prostředků a že stačí ty politické.²¹⁷

V následujících třech dnech spolu zástupci komunistů a sociálních demokratů jednali takřka permanentně. Jak sociální demokraté, tak komunisté se také neustále radili o dalším postupu uvnitř svých stran. Všechny klíčové rozhovory za sociální demokraty vedli Bechyně a Janýr, kteří si některá zásadní rozhodnutí nechávali následně stvrdit přípravným výborem. Své funkce přitom vykonávali bez potřebného materiálního a personálního zázemí.²¹⁸ Naopak komunisté se mohli opřít o nesrovnatelně bohatší zdroje. Na půdě parlamentu u předsedy Smrkovského vytvořili neformální poradní skupinu, jakýsi debatní klub, složený ze Smrkovského poradců, politických pracovníků ÚV KSČ i Městského výboru KSČ v Praze, lidí z ministerstva kultury a informací, pracovníků Kanceláře předsedy Národního shromáždění a právních expertů. Například 23. července 1968 se u Smrkovského sešli také tyto lidé: Smrkovský, Kriegel, vedoucí úseku tisku ÚV KSČ Dušan Havlíček, předseda Svazu českých novinářů Vlado Kašpar, předseda Nejvyššího soudu Čerovský, generální prokurátor Boček, profesor Rattinger z Právnické fakulty UK, Pavel Machonin, rektor Vysoké školy politické ÚV KSČ Milan Hübl, historici a členové Smrkovského „mozkového trustu“ Jan Křen, Jaromír Navrátil, Václav Kural a Josef Janáček a další, celkem třiadvacet osob.²¹⁹ Tito lidé (počet a personální složení se přirozeně měnilo) přemýšleli, jak nejlépe řešit momentální problémy s tiskem a nezávislými organizacemi, z nichž největší starost jim dělala právě sociální demokracie. Nejčastěji se zde zmiňoval zákon o Národní frontě. Výsledky debat

²¹⁶Václav Slavík dokonce ex post (v roce 2003) hovoří o tom, že Litera a Lis nebyli proti tomu, aby se sociální demokracie dál formovala a nakonec vznikla: „Řekli jsme jim[Slavík, Litera a Lis sociálním demokratům - pozn. J. H.], že se stydíme za skutečnost, kdy při vyhlášení Československa za socialistickou republiku byli sociálně demokratičtí soudruzi pronásledováni a žalářováni. Nejsme proti tomu, aby se organizovali, ale ať při zlobě Sovětů nevydávají žádné veřejné prohlášení. Slibujeme jim, že po XIV. sjezdu KSČ musí zde veřejně působit další socialistická strana - totiž oni.“ Slavík, Václav: Teoretik praxe. In: *Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu*, Vlastním nákladem vydal Josef Stehlík, nedatováno, s. 14.

²¹⁷MAXA, H.: *Autentický přepis ...*, s. 20-21.

²¹⁸Bechyně přitom bydlel a spal v cizím bytě (u Pavla Tomka)

těchto nejméně dvaceti komunistů byly rozpačité, podle svědectví politického tajemníka Huberta Maxy „to bylo k ničemu“.²²⁰ Se sociálními demokraty se setkávali převážně lidé z okruhu městského výboru KSČ, především Lis a nově zvolený předseda Městského výboru NF v Praze Jan Křen anebo Vilém Kahan od Smrkovského.

Čtyřicátého července 1968 ráno si Bechyně a Janýr znovu potvrdili, že v zájmu klidnějšího průběhu summitu v Čierné vyjdou vstříc žádosti o dočasné pozastavení činnosti sociální demokracie. Přemysl Janýr si o tom do svých poznámek napsal: „Shodli jsme se v názoru udělat to, ať to bude vypadat jakkoli divně. Byl jsem pověřen vést dál jednání za předpokladu, že 1. dojde k osobní schůzce Dubček - Bechyně, jejímž výrazem bude písemná dohoda o naší existenci, 2. prohlášení o tom bude jednostranně naše věc, 3. uvažovat o garancích eventuálními poslanci, 4. nebudou do té doby přijata žádná zákonná opatření, která nás zlikvidují, 5. nebude do té doby přijat volební zákon, který by obešel volby jako volby.“²²¹ Večer Janýr s tímto plánem na Městském výboru KSČ v Praze seznámil Ladislava Lise, Jana Křena a Jaroslava Perutku. Komunisté sociálnědemokratickou strategii odsouhlasili a ohledně zákonného opatření zaručili, že nepřichází v úvahu; trochu sice předjímalí výsledky jednání předsednictva ÚV KSČ, na druhé straně však nepochybně znali výsledky expertizy právních odborníků. Ale pokud se jednalo o garance existence sociální demokracie a schůzku Bechyně - Dubček, tvrdili, že je vyloučená, protože Dubček by nebyl ochoten se sovětskými lídry jednat, pokud by věděl, že činnost sociální demokracie je zastavena jen dočasně. Celou garanci o existenci sociální demokracie, kterou měl poskytnout Dubček, omezovali na návrat k jednacímu stolu za současných podmínek. Jiné garance nenabízeli a sociální demokraté jiné garance nechtěli; odmítali postupně Smrkovského i Kriegla, protože se v předchozích měsících přesvědčili, že „se točí podle potřeby“. Nabízený Černík zase prý nemohl nic garantovat, a tak se nyní obě strany nedohodly. Na stole zůstal jen oboustranný příslib dalších konzultací. Závěry schůzky formuloval Janýr tak, že komunisté sociálním demokratům poradili, co by měli dělat, a na nich je, aby to uvážili. Ještě v noci s těmito závěry Janýr seznámil Bechyněho;²²² komunisté informovali sešlost u Smrkovského tak, že „zprávy dávali utěšující“.²²³

Hned ráno 25. července 1968 Janýrovi znovu telefonoval Lis. Nabídl jako garanta existence sociální demokracie vedoucího tajemníka městského výboru KSČ Bohumila Šimona a na oplátku žádal prohlášení o zastavení činnosti. Na schůzku sociální demokraté

²¹⁹MAXA, H.: *Autentické zápisky...*, s. 20.

²²⁰*Tamtéž*, s. 21.

²²¹JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 62

²²²Bliže viz *tamtéž*, s. 63.

²²³MAXA, H.: *Autentický přepis...*, s. 21.

přistoupili a k Šimonovi zamířil samotný Bechyně, aby si s ním mohl promluvit mezi čtyřma očima. Přijel ihned, ještě před schůzí předsednictva ÚV KSČ, na kterou se chystal Šimon. Ze vzájemného rozhovoru si oba muži zřejmě odnesli poněkud rozdílné dojmy. Podle Bechyněho mluvili o příští koaliční spolupráci KSČ - ČSSD.²²⁴ Šimon na předsednictvu ÚV KSČ reprodukoval rozhovor více konfrontačně: „Upozornil jsem je na podezření, že chtějí být platformou budoucí opozice a že v tom případě u nás nenajdou porozumění. Nenajdou žádné porozumění pro jejich organizační ustavení. Bechyně odpověděl, že chtějí udělat prohlášení, že se k tomu vrátí do šesti měsíců po sjezdu, že chtějí jako strana spolupracovat s KSČ.“²²⁵

Po celé této sérii rozhovorů a jednání²²⁶ a po nejednoznačných diskuzích mezi sebou sociální demokraté 25. července 1968 sami došli k většinovému rozhodnutí formálně přerušit další přípravnou činnost a oznámit to všem buňkám strany. Ústřední přípravný výbor nastylizoval dopis tohoto znění: „Je bezpodmínečně nutné, aby nastávající mezinárodní jednání, která jsou rozhodující pro další vývoj demokratického socialismu u nás a pro vyjasnění vztahů k našim socialistickým spojencům a přátelům, se konala v naprosto klidné a ničím nerušené atmosféře a v plné vzájemné důvěře všech účastníků. V této závažné etapě našeho života nesmí dojít k ničemu, co by mohlo ohrozit tyto podmínky. Žádáme Vás proto, abyste na to ve svém kraji všestranně a úzkostlivě dbali a abyste bezvýjimečně dodržovali zejména tyto zásady: - v tisku, rozhlase a televizi se neobjeví z naší iniciativy žádné zprávy ani žádná prohlášení o naší straně; - Národní frontě ani jejím organizacím nebudou předkládána sdělení o obnovování našich orgánů; - nebudou pořádány členské schůze ani žádná veřejně přístupná shromáždění či projevy. Nepochybujeme, že plně uznáváte nezbytnost těchto zásad, jejichž důsledné dodržování je našim přínosem ke zdaru nastávajících jednání a důkazem naší oddanosti nejvyšším zájmům socialismu a státu.“²²⁷

Ráno 26. července 1968 se opět ozvali z předsednictva Národního shromáždění od Smrkovského a žádali předsedu přípravného výboru Bechyněho, aby přijal dva jednatele - Viléma Kahana a Jana Křena. Oba vyslanci znovu chtěli po sociálních demokratech, aby pozastavili politickou a organizační činnost až do výsledků summitu v Čierné a aby v tomto smyslu byly informovány i regionální organizace strany. K doručení těchto pokynů nabídli

²²⁴JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 64.

²²⁵VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 125, s. 304.

²²⁶Rozhovorů mezi sociálními demokraty a komunisty z okruhu Josefa Smrkovského bylo tenkrát pravděpodobně víc, jak o tom svědčí záznam šéfa kanceláře předsedy NS Ferdinanda Beera. Beer pravděpodobně jednal se Zdeňkem Bechyněm asi 24. července 1968 o organizační struktuře sociální demokracie o nejbližších plánech přípravného výboru. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, D IV/29, Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 14. - 17. listopadu 1968, část II., s. 135.

²²⁷*ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 10.

automobily. Zdeněk Bechyně Kahana a Křena informoval o tom, že sociální demokraté již o své vůli a v tomto smyslu jednají. Příslušné dopisy byly už rozeslány, resp. doručeny. Zástupci KSČ dále Bechyněho požádali, aby napsal Alexandru Dubčekovi ještě jeden zvláštní dopis, v němž by bylo oznámení, že sociální demokracie zastavuje veškerou svoji činnost. Tento dopis měl mít Dubček v Čierné u sebe a použil by jej jenom „v případě nejvyšší nutnosti jako důkaz, že KSČ situaci v zemi plně ovládá“. Napsat takový dopis jen o své vůli Bechyně odmítl, a proto odpoledne svolal dosažitelné členy ústředního přípravného výboru sociální demokracie, kteří sepsání dopisu odsouhlasili. Večer už byl dopis doručen na ÚV KSČ. Následně tento Bechyněův postup schválilo celé vedení sociální demokracie na své schůzi 31. července 1968 a do budoucna pro tyto mimořádné případy dalo plnou moc předsednictvu.²²⁸

Podle šéfa kanceláře Josefa Smrkovského Huberta Maxy, který se osobně zúčastnil většiny klíčových jednání, byly hlavním motivem komunistických vyjednávačů obavy dvojího druhu. Jednak obavy z možného vnitřního mocenského řešení, které by nezávislé organizace vehnalo do ilegality a ukončilo by veškeré vyjednávání, jednak z výtek sovětských představitelů. Maxa se celkem správně domníval, že členové vedení KSČ „se zavázali k něčemu na schůzi v Drážďanech a pak v Moskvě, a teď se bojí, že se jich Sověti zeptají, proč to a to, co slíbili, není hotovo“.²²⁹

Předsednictvo ÚV KSČ před invazí

Na summitu v Čierné nad Tisou se o nezávislých organizacích - o sociální demokracii, Klubu angažovaných nestraníků a K 231 - mluvilo téměř v každém projevu. Pro sovětské vedení se jejich prostá existence a činnost staly jedním z hlavních argumentů, že v Československu je „kontrarevoluce“.

Základní směr jednání udali oba hlavní aktéři. Hned v první den jednání, 29. července 1968, o sociálních demokratech a „klubech“ mluvil ve svém „programovém“ vystoupení Leonid Brežněv. Brežněv se nemohl nezeptat, proč už neexistuje slíbená zákonná kontrola a „proč dosud nebylo v tomto směru nic uděláno?“²³⁰ Dubček tyto „pravivé tendencie“ přiznal, ale snažil se je zlehčit tvrzením, že „hlavnou a rozhodující silou...sú socialistické sily...“. Vznik sociální demokracie vyloučil s poukazem na to, že „podnikáme všechny kroky,

²²⁸Tamtéž. Srov. JANÝR, P.I: *Neznámá kapitola...*, s. 64. Na schůzi 31. července 1968 byl dále schválen program ustavení sedmašedesátičlenného prozatímního ústředního výboru, který se měl sejít 17. srpna. 1968.

²²⁹MAXA, H.: *Autentický přepis...*, s. 22.

²³⁰VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 - 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 4. díl, 2. svazek: Červenec - srpen

ktoré je nutné podniknúť, a to, súdruhovia, prostredníctvom Národného frontu“. Vyjevil i své plány, pokud by se sociální demokracie náhle rozhodla vystoupit z přípravné fáze: „Bude-li třeba, a k tomu může dojít třeba i zítra, vystoupíme otevřeně proti nim.“²³¹ V podobném „pingpongovém“ duchu o sociální demokracii hovořili i další účastníci summitu, např. Kosygin a Černík.²³²

Výsledky summitu v Čierné se nakonec koncentrovaly do podoby jakýchsi nepsaných dohod, které ale obě strany interpretovaly jinak. Sovětskou verzi dohod prezentoval Brežněv tak, že „předsednictvo ÚV KSČ přebírá do svých rukou všechny prostředky masové propagandy a zaměří je žádoucím směrem, provedou také všechno nezbytné: přijmou odpovídající zákon zakazující organizování sociálně demokratické strany, a také zákony zakazující organizování rozličných klubů typu Klubu 231 a angažovaných nestraníků ...“²³³ Dubčekova interpretace vycházela především z naprosto odlišného pochopení zmíněných dohod. Podle jeho pozdějšího svědectví, on sám mylně považoval sovětskou kritiku za názor, za naléhání, k němuž má československá strana přihlídnout, ale nechápal je jako pevně danou úmluvu, která by vedení KSČ k čemukoli zavazovala.²³⁴ Z takto rozdílného vnímání výsledků summitu v Čierné a po dvou Brežněvových „kontrolních“ telefonátech Dubčekovi se zrodilo konečné rozhodnutí sovětských lídrů vojensky intervenovat v Československu.

Dubček v Čierné ale zřejmě nemusel dokazovat dopisem od sociálních demokratů, „že KSČ situaci v zemi plně ovládá“. Na následné 91. schůzi předsednictva ÚV KSČ 6. srpna 1968 nejprve summit v Čierné označil za „úspěch pro nás, pro mezinárodní komunistické hnutí“ a pak informoval přítomné o svém separátním rozhovoru s Brežněvem, který prý „projevil obavy, jestli zvládneme sociální demokracii, KAN, nepřátelskou propagandu vůči SSSR.“ K nejbližším úkolům ve vnitřní politice radil neprodlené přijetí zákona o Národní frontě. Pro totéž se vyslovil i Kolder.²³⁵ V závěrečném usnesení z této schůze se však toto volání po zákonu o Národní frontě neodrazilo, protože výsledky summitu v Čierné a jejich příznivá transkripce do nižších složek KSČ a do médií byly pro předsednictvo momentálně prvořadé.

Zákon o Národní frontě a s ním možnost násilného zastavení činnosti nezávislých organizací už vedení KSČ do sovětské intervence nestihlo dojednat. Ve vágně formulované

1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1997, dok. č. 121.1, s. 56-57.

²³¹ *Tamtéž*, dok. č. 121.2, s. 71 a 75-76.

²³² *Tamtéž*, dok. č. 121.4, s. 94.

²³³ Na jednání stranických šéfů států pětky 18. srpna 1968 v Moskvě; zde reprodukována pouze ta část dohod, týkající se médií a nezávislých organizací. *Tamtéž*, dok. č. 135, s. 193.

²³⁴ PAUER, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy*. Praha, Argo 2004, s. 147-148.

²³⁵ VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č.

podobě se o něm mluvilo jen v „Návrhu úkolů a postupu orgánů ústředního výboru KSČ do zahájení XIV. sjezdu“, který projednávala 92. schůze předsednictva ÚV KSČ 13. srpna 1968. V tomto návrhu bylo bez konkrétních úkolů a závazných termínů stanoveno, že je nutné dopracovat a schválit statut Národní fronty, vyjasnit vztah Národní fronty k nově vzniklým organizacím a připravit k projednání a schválení společovací a shromažďovací zákon.²³⁶

Pro tutéž schůzi byl rovněž připraven podkladový materiál, týkající se situace v nekomunistických stranách NF a řešení tzv. sociálnědemokratické problematiky. Projednávání tohoto materiálu bylo sice odloženo, ale z jeho celkového pojetí lze usuzovat, že komunistické ústředí (a jeho autor Mlynář) chystalo proti sociálním demokratům novou, tvrdší strategii. Jejím ústředním motivem mělo být okamžité zastavení „jakýchkoli oficiálních stranických styků se skupinou Zdeňka Bechyněho“ a současně se měly „rozšířit urychleně styky a kontakty různými formami na bývalé sociální demokraty, kteří stojí mimo stranu a netvoří nelegální ústřední přípravný výbor a pokud splňují předpoklady, získávat je ke vstupu do strany, zapojovat je do aktivní práce ve straně a v Národní frontě, t.j. přímo pracovat s možným aktivem nelegálního přípravného výboru dole“. Cíl byl jasný: „oddělit agresivní připravovatele obnovy soc. dem. strany o jejich možného aktivu“ a tyto odlákané lidi soustavnou agitací získat pro KSČ. Jako nedílná součást této strategie měl být v několika dnech přijatý zákon o Národní frontě. Po jeho přijetí měl následovat mocenský zásah proti „skupině Zdeňka Bechyněho“. Strategie byla doplněna o staronová dílčí opatření, jejichž podstatou bylo permanentní nabízení materiálních výhod potenciálním sociálním demokratům, ať už ve formě funkcí ve státním či komunistickém aparátu, rehabilitace nebo vyznamenání. Naopak zbrusu nový, ale mimořádně zákeřný byl návrh „v neoficiálních kontaktech v zahraničí působit k tomu, aby se sociálně demokratické strany distancovaly od pokusů některých pravicových sociálně demokratických skupin vytvářet v ČSSR opoziční stranu“ a „usilovat o to, aby v jejich tisku vyšly články v tomto duchu, které by bylo možno politicky využít u nás“.²³⁷

O sociální demokracii se tedy na 92. schůzi předsednictva ÚV KSČ 13. srpna 1968 nedebatovalo přímo, ale absenci tohoto tématu přirozeně suplovala diskuze o zákonu o Národní frontě. Účastníci schůze však ohledně zákona nedospěli k jednoznačným závěrům. Vlastně ani nemohli, protože na schůzi museli řešit i jiná, v tuto chvíli výbušnější témata, například neposlušná a neloajální média, interpretace a výsledky rozhovorů z Čierné,

130, s. 314-316.

²³⁶Tamtéž, dok. č. 133, s. 344.

²³⁷ÚSD, sb. KV ČSFR, DII/148.

protikomunistická vystoupení občanů,²³⁸ atd. Většina členů předsednictva se proto vyjadřovala ke všem těmto tématům, aniž by nakonec ze schůze vzešly nějaké konkrétnější závěry. Jak vyplývalo z diskuze, členové předsednictva sice byli pro schválení zákona o Národní frontě, ale nevěděli si rady s tím, jak zákon prosadit. Předsednictvo mělo v plánu zabývat se zákonem o Národní frontě znovu až 27. srpna 1968, což třeba podle Bilaka už bylo pozdě. Varoval před tím, že se tím pádem dohody z Čierné neplní, což bude mít velmi nepříznivý vliv na zahraniční politiku.²³⁹ Dubček na schůzi jen referoval o rozhovorech v Čierné přičemž oponoval Bilakovi, že „není žádná smlouva, žádný závazek“. Mlynář sice navrhoval konkrétnější postup, jímž mělo být ostře vedené jednání s představiteli Československé strany socialistické, ale současně si byl vědom toho, že k zákonu je všeobecná nechuť. Když se Smrkovský ptal na to, v jaké fázi je přepracovaný návrh tohoto zákona a zda jej už dostane k dispozici parlament, Mlynář odpovídal, že se zákon začíná „torpédovat“. Na to Smrkovský reagoval povzdechem, že má obavy, „aby se na konci měsíce neřeklo, že se zákon o NF torpéduje a zase začínají řeči, že místo zákona o NF by mohlo být prohlášení“.²⁴⁰ Dvaadevadesátá schůze nepřinesla žádná konkrétní usnesení, týkající se nezávislých organizací a zákona o Národní frontě.

Na sociální demokracii přišla řeč také na poslední předinvazní schůzi předsednictva ÚV KSČ 20. srpna 1968 - na schůzi dramaticky zakončené příjezdem tanků. Při glosování „Zprávy o činnosti KSČ a vývoji společnosti po XIII. sjezdu KSČ a o hlavních úkolech strany v nejbližší době“, kterou měl přednést Alexandr Dubček na mimořádném XIV. sjezdu KSČ se sám první tajemník nechal slyšet, že v této zprávě je třeba důrazněji vypíchnout negativní jevy, k nimž řadil právě snahu o obnovení sociální demokracie. Znovu zopakoval, že toto usilí vnímá jako „nebezpečí rozbití jednoty dělnické třídy“.²⁴¹ O sociální demokracii velmi záporně mluvil také Kolder, podle nějž „K 231, sociální demokracie atd. využívají boje proti konservatismu k politickému nátlaku na stranický aparát“ nebo Piller, který chtěl, aby tam na sociální demokracii byl „jasný názor“. Nenápadnou poznámku pronesl Josef Smrkovský v souvislosti se systémem Národní fronty, který podle něj neměl být otevřený; tím automaticky

²³⁸Šlo hlavně o protikomunistickou demonstraci před budovou ÚV KSČ 8. srpna 1968 a o podpisovou akci za zrušení Lidových milicí. VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 135, s. 375-379.

²³⁹Žehral také na neschopnost mocenského ústředí zasáhnout proti protikomunistickým demonstrantům: "Je normální, že přijde skupina před ÚV, vyvolává hesla a hází kamení? A my nikoho nezvřeme. To je vládnutí? Nemohu souhlasit, že se nic nedělá, ale že se dělá podpisová akce. Kdyby někdo hodil do bytu L. Vaculika, to by byl křik. Ale tady na ÚV? Nechápu to." *Tamtéž*, dok. č. 137, s. 381.

²⁴⁰*Tamtéž*, s. 386.

²⁴¹*Tamtéž*, dok. č. 140, s. 421.

vylučoval možnost vzniku nové strany.²⁴²

V druhé, těsně předinvazní části 93. schůze se mluvilo o tzv. Kašparově zprávě, respektive o dodatku ke Kašparově zprávě, který sestavili Indra a Kolder. Tam o sociální demokracii a dalších nezávislých organizacích mluvil Kriegel a zevrubněji Mlynář. Až těsně před první zprávou o invazi přinesl zajímavou informaci o zákonu o Národní frontě, který prý byl „dnes dohodnut“ a rovněž návrh statutu NF „byl přijat stranami Národní fronty“.²⁴³ Vzápětí pak Černík oznámil zprávu o intervenci, čímž debaty na toto téma celkem přirozeně skončily.

Sociální demokraté v srpnu

Dobrovolné formální přerušení činnosti sociální demokracie příliš neovlivnilo organizační a budovatelské aktivity uvnitř strany a zákulisní rokování s komunistickými vyjednavací. Ústřední přípravný výbor se dál scházel, stejně jako se scházely regionální buňky strany. Odpadaly ovšem všechny veřejné akce a stejně tak snahy o zviditelnění strany v médiích. Nejnabitější program měli sociální demokraté v týdnu následujícím po summitu v Čierné. Impuls k tomu daly jednak příznivě prezentované výsledky rozhovorů v Čierné, jednak provokativně koncipovaný a ve dnech Čierné doručený přípis ÚV Národní fronty, zakazující činnost sociálně demokratické strany.²⁴⁴

Přípis zradikalizoval členstvo sociální demokracie, především pražský přípravný výbor, který se na své schůzi 7. srpna 1968 usnesl na radikálnějším postupu v úsilí získat prostor v médiích a na okamžitém vyhlášení strany. Petr Klášterský, předseda pražského městského přípravného výboru, toto usnesení ihned tlumočil Bechyněmu a zároveň mu předal velmi ostrou rezoluci s protestem proti přípisu.²⁴⁵

Peripetie s přípisem odstartovala nové kolo vyjednávání mezi komunisty a sociálními demokraty. Předseda ústředního přípravného výboru Bechyně chtěl do budoucna vyloučit ukvapené kroky z obou stran, a proto se v týdnu od 5. do 12. srpna celkem čtyřikrát sešel s jedním ze Smrkovského lidí (velmi pravděpodobně Vilémem Kahanem). Bechyně prohlásil, že když se zpráva o přípisu rozkřikla mezi sociálními demokraty, jen s velkým úsilím zabránil protestní demonstraci v Praze. Navrhoval, aby kvůli lepší komunikaci a vzájemné informovanosti vznikly dvě tříčlenné delegace, které by udržovaly stálý styk. Slíbil rovněž, že se zasadí o to, aby až do mimořádného XIV. sjezdu KSČ nedošlo ze strany sociální

²⁴²Tamtéž, s. 426.

²⁴³Tamtéž, dok. č. 142, s. 448.

²⁴⁴Text přípisu se v dostupných fondech nezachoval. ÚSD, sb. KV ČSFR, DII/148.

²⁴⁵JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 65.

demokracie k ničemu, co by narušilo jeho hladký průběh.²⁴⁶

Svůj slib hodlal Bechyně dodržet, ale přitom nechtěl a ani nemohl své spolustraníky diktátorsky omezovat. Rovněž nevěděl, jaký je momentální stav věcí ve vedení KSČ. Proto, když jej Klášterský seznámil s radikálními usneseními pražského výboru, osobně dojednal schůzku mezi delegací svých pražských kolegů a předsedou ÚV Národní fronty Františkem Kriegelem. Kriegla ovšem předem informoval o jejich záměrech. Kriegel přijal členy městského přípravného výboru sociální demokracie 9. srpna 1968 a vypořádal se s nimi podle očekávání: všechna jejich radikální usnesení rozhodně odmítl. Podle následné zprávy členů delegace „nedošlo k dohodě“.²⁴⁷

Radikální usnesení Pražanů pak odmítl i ústřední přípravný výbor sociální demokracie. Jeho členové na schůzi 9. srpna 1968 potvrdili platnost dočasného pozastavení činnosti až „do vyjasnění napjaté situace“. Dále jednomyslně rozhodli, že odloží plánované svolání prozatimního ústředního výboru a rovněž odloží příští schůzi předsednictva, která se nově měla konat až za čtrnáct dnů, 23. srpna 1968.

Invaze

Ono „vyjasnění“ nastalo v noci z 20. na 21. srpna 1968. O den později, večer 22. srpna 1968 se sešel neúplný (5 členů z 10) ústřední přípravný výbor sociální demokracie a shodl se na tom, že veškerá organizační činnost strany invazí končí, členové strany v ní nebudou pokračovat, ústřední přípravný výbor se nezúčastní žádné ilegální práce, všechny písemný materiál, který vznikl činností strany a který by mohl ohrozit osobní bezpečnost členů strany bude spálen a zpráva o tomto rozhodnutí bude neprodleně sdělena krajským přípravným výborům.²⁴⁸

Sociální demokraté, stejně jako další exponovaní představitelé „pravice“, předpokládali, že intervenční vojska začnou co nejdříve se zatýkáním. Proto se stáhli do soukromí neutrálního vinohradského bytu. Odtud navazovali spojení s přáteli, vysíláním rozhlasu a s novináři. Jeden z nich, švédský reportér Linquist, se tam setkal s Přemyslem Janýrem a pak uveřejnil v deníku *Aftonbladet* značně zkreslenou reportáž o jakémisi imaginárním podzemním boji sociálních demokratů. Tuto reportáž převzala moskevská Pravda a použila ji jako důkaz „kontrarevoluce“ v Československu.²⁴⁹

Jedna z posledních schůzí neúplného přípravného výboru se konala 30. srpna 1968 v

²⁴⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, DII/148.

²⁴⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 9.

²⁴⁸ *Tamtéž*. Blíže viz JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 67.

²⁴⁹ JANÝR, P.: *Neznámá kapitola...*, s. 67.

bytě Zdeňka Bechyněho v Praze. Komě hostitele byl přítomen i Josef Munzar, Zdeněk Flajzar, Přemysl Janýr, Petr Klášterský, Jaroslav Peřina a Vladimír Schovánek. Na programu schůze byl jediný bod: zastavení činnosti přípravných výborů sociální demokracie a opatření k jejich likvidaci. Návrh na likvidaci přednesl Flajzar, který doporučoval, aby v tomto směru Bechyně vypracoval veřejné prohlášení, jehož text by byl ještě dohovoren se zástupci KSČ. Hlavní Flajzarův argument zněl: po obsazení ČSSR už nejsou podmínky pro existenci sociální demokracie. Po Flajzarovi mluvil Janýr, který se zasazoval hlavně o to, aby funkcionáři sociální demokracie i nadále udržovali vzájemné styky. Kádr demokraticky smýšlejících lidí se neměl oslabovat tím, že by se všichni stáhli do ústraní. Totéž, tedy okamžitou likvidaci, ale i vzájemný kontakt navrhoval Petr Klášterský. Jaroslav Peřina (agent, který toto hlášení podával) „přítomným vytkl, že od začátku byl proti organizování jakékoliv činnosti. Zde jsou následky, jako obsazení naší republiky apod.“ Nakonec předseda přípravného výboru Bechyně shrnul závěrečné usnesení: „1) Munzar uvědomí všechny přípravné výbory SDS, že jejich činnost se zastavuje a přiloží k tomu prohlášení, podepsané Bechyněm; 2) Usnesení z první schůze SDS v Praze na Žižkově, že činnost SDS se obnoví pouze na legálním podkladě a po dohodě s KSČ zůstává v platnosti. Je třeba, aby si to všichni uvědomili a nepokoušeli se o nějakou ilegální práci, neboť by to bylo proti duchu programu SDS; 3) Všechny písemné materiály, jako seznamy a další budou zničeny Josefem Munzarem, neboť nemá smyslu, aby z nějakých citových nebo archivních či historických důvodů někoho ohrožovali v této vážné době; 4) Všichni se zapojíme do práce a podpory, která by pomohla vedení KSČ se z této situace dostat a zajistila také hospodářský rozvoj republiky.“²⁵⁰

Osmadvacátého srpna 1968 pronesl Gustáv Husák na mimořádném sjezdu Komunistické strany Slovenska v Bratislavě projev, jímž stvrdil svoje aspirace na funkci prvního tajemníka ÚV KSS. V projevu mj. mluvil i o tom, že Pražské jaro otevřelo prostor nezávislým organizacím: „Jedným z týchto nedostatkov bolo to, že samozrejme demokratizačný proces u nás otvoril priestor pre verejnú činnosť, pre posobenie nielen komunistom, nielen ľuďom podporujúcim socialistickú myšlienku, nielen ľuďom, povedal by som, približne zhodným s naším chápaním demokracie alebo socialistickej demokracie, ale otvoril priestor aj antisocialistickým silám, otvoril priestor aj ľuďom, ktorí s komunizmom nikdy nezrástli, ktorí stáli na opačnej pozícii. A my sme nenašli dost' politických prostriedkov pre zápasenie s týmito silami. Či to boli tie rozne kluby - K 231, ten KAN, alebo či tu boli aj rozne iné jednotlivé prejavy; či išlo o pokusy, najmä v českých krajoch, o obnovenie sociálno

²⁵⁰AMV, objektový svazek 2231, svazek OBNOVA, Záznam ze schůzky se spol. JAROSLAVEM, č. sv. 24480 ze dne 3.9.1968, s. 1-3.

demokratickej strany na inej báze atď., atď...²⁵¹

Husákův projev vyšel na druhý den v bratislavské Pravdě a sociální demokraté měli potřebu se vůči němu ohradit. V dopisu z 2. září 1968 adresovaném předsednictvu ÚV KSČ psali, že s údivem přijali informaci, že obnovování činnosti sociální demokracie je Husákovými ústy vykládáno jako protisocialistické a nelegální. Takový výklad byl podle sociálních demokratů naprosto mylný. Úmyslem sociálních demokratů bylo získat pro aktivní účast na upevnění socialismu ony socialisticky smýšlející vrstvy obyvatelstva, které by se z různých důvodů do KSČ nikdy nepřihlásily. Zároveň předsednictvu ÚV KSČ sdělovali, že v zájmu klidného vyřešení vážných státních záležitostí pozastavili svou činnost již 26. července 1968. Sociální demokraté v dopise dále odmítli Husákův záměrně falešný výklad jejich úmyslů a znovu oznámili, že obnovování strany je s konečnou platností zastaveno.²⁵²

Po invazi

Dopis předsednictvu ÚV KSČ vytvořil symbolickou tečku za celou přípravnou činností sociálních demokratů. Československá vláda se v rámci plnění tzv. moskevského protokolu na zasedání 28. srpna 1968 usnesla na tom, že místopředseda vlády Colotka bude sledovat projednání zákona o Národní frontě v Národním shromáždění. Nazítří, 29. srpna 1968, schválilo předsednictvo ÚV Národní fronty prohlášení, jímž „současný demokratický pluralistický systém NF“ nově vzniklým organizacím uzavřelo. Rovněž upíralo nárok na „vznik a politické působení takových organizací, které by usilovaly o politiku mimo širokou socialistickou a demokratickou koncepci celé Národní fronty“.²⁵³ Třináctého září pak Národní shromáždění konečně schválilo onen kýžený zákon o Národní frontě, který činnost sociálních demokratů na legální bázi předem vylučoval.²⁵⁴

Sociální demokraté se sice soukromě scházeli dál, ale nevyvíjeli žádnou politicko-organizační činnost. Z vedoucí pětky se po srpnu 1968 veřejně angažoval jen Josef Munzar v rámci tzv. London klubu, který ale primárně neměl politické ambice. Předseda přípravného výboru Zdeněk Bechyně byl 6. září 1968 postižen mozkovou mrtvicí a z lékařského ošetřování byl propuštěn až 30. dubna 1969.²⁵⁵ Další člen vedení Přemysl Janýr se uchýlil do

²⁵¹VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 - 1970, 9. díl, 3. svazek: Kapitulace (srpen-listopad 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2001, dok. č. 172, s. 145.

²⁵²ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 9.

²⁵³ÚSD, sb. KV ČSFR, E 16, s. 2.

²⁵⁴Zákon č. 128/1968 Sb. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1968, částka 36, vydána dne 26. září 1968, s. 348.

²⁵⁵ÚSD, sb. KV ČSFR, f. sociální demokracie, i. j. 1, s. 9.

Vídně.²⁵⁶ Ostatní se stáhli do soukromí a i když je StB neustále sledovala až do jejich smrti, trestní represi ze strany formujícího se normalizačního režimu vystaveni nebyli. Stejně jako hlavní představitele K 231 a KANu je tato forma postihu minula, pravděpodobně kvůli předpokládanému mezinárodnímu ohlasu, který by takový krok vyvolal.²⁵⁷ To ovšem nebránilo tomu, aby byli všelijak ostouzeni v médiích²⁵⁸, v proslulé „Bílé knize“²⁵⁹, v neméně proslulém Poučení²⁶⁰ anebo na putovní výstavě, připravené ministerstvem vnitra, jíž se museli povinně zúčastnit školní výpravy.²⁶¹

Shrnutí

Sociální demokraté se k prvním rozhovorům o obnovení strany scházeli již od ledna 1968, ale až v dubnu uspořádali plenární schůzi asi čtyřiceti osob, které zastupovaly všechny regiony Čech a Moravy. Přítomní sociální demokraté, z nichž většina měla za sebou dlouholetý pobyt ve vězení, tehdy ještě váhali s obnovou strany, neboť měli obavy z možné represe. Po dalším kole porad se však 8. května 1968 rozhodli pro obnovu strany a zvolili pětičlenný přípravný výbor. Vycházeli přitom z faktu, že strana byla v červnu 1948 sloučena s KSČ na „komunistickém ideovém a organizačním základě“ proti vůli většiny jejího členstva a v rozporu s jejími stanovami. Domnívali se proto, že v rámci napravování křivd a „deformací“ socialismu postačí, když oficiálním místům oznámí nárok na členství v Národní frontě a stranu obnoví. Do noty jim hrály i články v tisku a průzkumy veřejného mínění, v nichž se občané vyslovovali pro to, aby se ve svobodných volbách mohli rozhodnout pro jednu z několika na sobě nezávislých politických stran. Naopak vrcholní komunisté na volání po opoziční straně reagovali v polovině března 1968 dohodou, že v žádném případě nepřipustí vznik takového politického subjektu, který by připomínal opozici a ohrozil jejich monopol

²⁵⁶Přemysl Janýr ve svých pamětech líčí poslední schůzku se svými kolegy takto: "Nevím už přesně, který den na přelomu září a října jsem se sešli - několik členů vedení sociální demokracie - v pražském bytě Bechyňovy sestry. Byl jsem poněkud zaskočen výzvou přátel, abych odjel za hranice. Už také proto, že jsem dokončoval studium novinářství a odevzdal diplomovou práci; připomínalo mi to, že také v roce 1949 jsem skončil s vysokoškolským studiem těsně před závěrem, tenkrát ovšem proto, že jsem byl zatčen a odsouzen. Můj odjezd ze země přátelé odůvodňovali tím, že je třeba, aby byl někdo, na koho budou eventuálně moci to nejhorší svést. Když jsem navrhoval, aby tuto úlohu převzal někdo jiný, poukazovali na to, že to musí být někdo z vedoucí pětky; ti ostatní že jsou staří a do značné míry je to chrání. Po několika dnech rozmýšlení a ujišťování, že to určitě není na dlouho, jsem nakonec kývl." JANÝR, P.: *Neznáma kapitola...*, s. 72.

²⁵⁷Bližze viz CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha, ÚSD 1997, s. 70-75.

²⁵⁸Např. Rudé právo v článku "Plán na převzetí moci v ČSSR" psalo o tom, že sociální demokraté chtěli v srpnu 1968 "zasadit komunistům poslední úder". *Rudé právo*, 22.8.1969, s. 3. Časopis Tribuna zase uveřejnil částečný přepis ze schůze sociálních demokratů z 21. června 1968 a vycházel přitom z materiálů StB. *Tribuna*, roč. I., č. 15, 23.4.1969, s. 7. Podobné články zveřejňoval i časopis Život strany.

²⁵⁹*K událostem v Československu. Fakta, dokumenty, svědectví tisku a očitých svědků*. Tisková skupina sovětských žurnalistů, Moskva 1968, s. 80-83.

²⁶⁰*Poučení z krizového vývoje va straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Praha, SPN 1984, s. 55-56.

²⁶¹*Muzeum Policie ČR. Dokumenty o činnosti pravicově oportunistických antisocialistických a*

moci. Sociální demokracii komunisté v tomto smyslu považovali za daleko nejnebezpečnějšího protivníka.

Protože se sociální demokraté chtěli se svými aktivitami pohybovat na legální půdě, hned po vzniku přípravného výboru, 12. května 1968, oznámili komunistickému ústředí, že chtějí obnovit stranu a že nárokují místo v Národní frontě. Byl to začátek zdlouhavého vyjednávacího procesu, který nevedl k žádným výsledkům a který končil až v okamžiku sovětské invaze. Komunisté se v souladu se strategií nepřipustit opoziční stranu nejprve pokoušeli sociální demokraty získat příslibem osobních rehabilitací a vysokých a dobře placených funkcí ve státním aparátu. Přímý vliv na jejich jednání měl postupně vzrůstající nátlak z Moskvy, která v nezávislých organizacích Pražského jara viděla ohrožení komunistického mocenského monopolu. Už na jedné z prvních schůzek předseda Národního shromáždění Smrkovský prohlásil, že sociálnědemokratická strana vzniknout nemůže a že jediná možnost pro uplatnění sociální demokratů v politice je vstup do komunistické strany. Totéž zopakoval i předseda ÚV Národní fronty Kriegel a dodával, že komunisté nehodlají nikomu dobytou moc předat. Jelikož si však sociální demokraté nevšímalí náznaků politické korupce a dál trvali na obnovení strany, ztrácela tato jednání rychle smysl. Komunisté využili svého mocenského postavení a podnikli proti vzniku sociální demokracie řadu kroků. V období Pražského jara však nemohli použít přímý mocenský zásah, protože tím by ohrozili i vlastní pozice. Zvolili sofistikovanější nástroje, např. „tajné“ dálnopisy předsednictva ÚV KSČ určené regionálním tajemníkům KSČ nebo důvěrný pokyn předsednictva vlády ČSSR adresovaný ČTK, v němž byla média vyzývána k tomu, aby neinformovala o aktivitách sociálních demokratů, protože „propagace takové činnosti ... by byla v rozporu s ústavou“. Na květnovém plénu ÚV KSČ byly tyto zákulisní kroky nahrazeny přímým rétorickým útokem na „antisocialistické síly“, k nimž byla výslovně přiřazena i sociální demokracie. To pro sociální demokraty znamenalo konec nadějí na brzkou a snadnou dohodu s komunisty. Sociální demokraté se proti těmto útokům bránili, ale měli k tomu jen omezené prostředky podmíněné sympatiemi některých novinářů a médií, především časopisů Student a Literární listy. Proto se rozhodli pro metodu „politické a organizační infiltrace“, která spočívala v tom, že místo snahy o dohodu s komunisty měly na místní, okresní a krajské úrovni vznikat přípravné výbory, které měly místním výborům Národní fronty písemně oznamovat svůj vznik. Současně se místní aktivisté měli snažit o co největší publicitu v regionálních médiích. Úřady by tak byly postaveny před hotovou věc, vznik strany by nemohly ututlat a byly by nuceny se jím zabývat. Zvýšená aktivita sociálních demokratů vedla až k tomu, že

kontrarevolučních sil v ČSSR v letech 1968 a 1969. Scénář výstavy, březen 1971.

komunistické vedení muselo při Městském výboru KSČ v Praze zřídit zvláštní pracovní skupinu pro styk se sociální demokracií. Prvním a také nejvýznamějším výsledkem práce této skupiny byla polooficiální „džentlmenská dohoda“ se sociálními demokraty, jejíž podstatou se stal slib, že sociální demokraté do 14. mimořádného sjezdu KSČ (9. září 1968) veřejně neobnoví svou stranu. Oba partneři si vzápětí tuto dohodu začali vysvětlovat jinak; sociální demokraté počítali s obnovou strany po sjezdu KSČ a naopak komunisté měli za to, že nyní je potřeba „skutečně dovršit proces sloučení sociální demokracie s KSČ“. Z tohoto dvoj pohledu vyplývaly nové konfliktní situace.

Vedle snahy o legalizaci svých aktivit se sociální demokraté věnovali i programovým otázkám a momentálním úkolům strany. Nezpochybovali tzv. vedoucí úlohu KSČ a plně podporovali „obrodný proces“ zahájený KSČ. Chtěli se ale výraznou měrou podílet na kontrole dominantní KSČ, státní moci a hospodářství. Stejně naléhavě pociťovali potřebu pomoci se zaváděním samosprávy. Do těchto kontrolních a tvořivých procesů hodlali vtáhnout co nejvíce občanů. Chtěli být jakýmsi iniciačním střediskem. V programu rovněž deklarovali svoji dočasnou rezignaci na boj o moc a na snahu být opozicí, což byl nejspíš jen taktický krok, který odporoval shora zmíněné kontrolní funkci. Jejich konečným cílem byl demokratický socialismus, v němž by byl zlomen mocenský monopol KSČ, v němž by se vládlo na půdě Národního shromáždění a v němž by měl každý občan zaručena svá práva.

Fakticky vznikající sociální demokracie, která měla na vrcholu léta až 350 místních organizací, i další organizace občanské společnosti přinutily komunistické ústředí k tomu, že se v červenci 1968 dvakrát pokusilo tyto aktivity zastavit za pomoci legislativních opatření. Prvním z nich byl ústavní zákon o Národní frontě, jenž každý politický subjekt mimo Národní frontu označoval za nelegální a režim proti němu mohl použít bezpečnostní složky. Ale zákon vznikl narychlo a zasahoval do právního systému tak pronikavě, že se proti jeho přijetí postavili jak právní experti, tak poslanci Národního shromáždění. Druhá norma byla připravována v přímé souvislosti s československo-sovětským summitem v Čierné. Dubčekovo vedení, znervóznělé sovětským nátlakem, chtělo přijmout tzv. zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění, jímž by byla okleštěna tisková svoboda a zakázána činnost takových organizací, jako byla sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků a K 231. Přijetí tzv. zákonného opatření však opět odmítli přizvaní právní experti a rovněž někteří členové předsednictva Národního shromáždění, kteří jej měli schvalovat. Titíž právníci, k nimž se posléze přidali Smrkovský, Kriegel a pak i ostatní členové Dubčekova vedení, pak současně doporučili, aby byl přepracován, znovu projednán a schválen ústavní zákon o Národní frontě. Kabinetní jednání o jeho přijetí přerušila 20. srpna 1968 sovětská

invaze. Zákon o Národní frontě byl jednomyslně přijat Národním shromážděním 13. září 1968.

O snaze schválit zákon o Národní frontě a zákonné opatření měli sociální demokraté dobré informace a stejně tak si uvědomovali rostoucí mezinárodní napětí. Proto se před summitem v Čierné rozhodli dobrovolně a ve státním zájmu přerušit svoji obnovovací činnost. Byl to akt do značné míry formální, neboť sociální demokraté počítali s tím, že se po „vyjasnění situace“ k budování strany opět vrátí. Ono „vyjasnění“ však přišlo v noci z 20. na 21. srpna 1968. Sociální demokraté se shodli na tom, že veškerá organizační činnost strany invazí končí, členové strany v ní nebudou pokračovat, ústřední přípravný výbor se nezúčastní žádné ilegální práce, všechnen písemný materiál, který by mohl ohrozit osobní bezpečnost členů strany, bude spálen a zpráva o tomto rozhodnutí bude rozeslána všem regionálním buňkám.

III. KLUB ANGAŽOVANÝCH NESTRANÍKŮ

Vznik KAN

Čtrnáctého března 1968 vyšel na čtvrté stránce týdeníku *Literární listy* článek spisovatele Alexandra Klimenta¹ nazvaný *Aktivita nepojmenovaných*.² Tento článek byl naprosto přelomový. Kliment v něm oslovil dosud mlčící většinu občanů, kteří nebyli členy žádné politické strany, a nabádal je, aby se daleko více zapojili do věcí veřejných tím, že ustaví opoziční stranu.

Klimenta k sepsání článku přivedlo pozorné sledování médií. Měl oprávněný dojem, že ačkoli právě zrodivší se Pražské jaro se nutně týká všech, prozatím se jej účastní jen komunisté, kterých byly plné stránky novin. Plně chápal postoj nezúčastněných, kteří byli v souladu s dobovým územ označování negativně a pasivně jako nestraníci, nekomunisté a bezpartijní: „Koneckonců je to jejich věc, mohl by si říci nezávislý nestraník docela v duchu pasivity, která mu byla vnucena, a ve smyslu druhořadého společenského postavení, zaručeného i ústavou. Komunisté před dvaceti lety převzali plnou odpovědnost za stát, ať si jej tedy dají do pořádku.“

Takový negativismus měl ale svou druhou stranu mince. Paradoxně by totiž prokázal jen závislost na komunistech, kteří by znovu určili a vymezili postavení těch ostatních. Kliment logicky předpokládal, že ona mlčící většina má svá stanoviska, má své požadavky, své schopnosti i svoji odpovědnost. Zápas o demokracii proto měl být také jejím bojem. Všechny nestraníky proto vyzýval k obnově politického života a k přemýšlení o nových formách veřejných aktivit. Za zcela nezbytný počátek kýžených změn pokládal vznik opozice, která by se ustavila zcela sama, bez jakékoli výzvy dekretované shora. Opozici dával „všechny předpoklady k tomu, aby se spoluzasadila a spoluzaručila za demokratický charakter státu a korigovala jeho moc, aby zvyšovala jeho prestiž dovnitř a za hranice, aby zkonkrétnovala odpovědnost volených orgánů od místních národních výborů až po vládu“. Po vzniku opozice by samozřejmě padl starý uzavřený politický systém Národní fronty, který se utvořil ve výjimečné době po druhé světové válce. Aktuální byl podle Klimenta systém otevřený, „v němž nikdo nebude z účasti na společných věcech vylučován, ale všichni se budou moci podle svého přesvědčení a svědomí angažovat“. V takovém systému pak „negativistický pojem Nestraník, Nekomunista najde své aktivní vyjádření, své pozitivní

¹ Alexandr Kliment (nar. 1929) - spisovatel, básník a esejista. V 60. letech jeden z kmenových autorů přispívajících do *Literárních novin*, *Literárních listů* a *Listů*.

² *Literární listy*, roč. I., č. 3, 14.3.1968, s. 4. Viz též HOPPE, Jirí (vyd.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 11. díl. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2004, dok. č. 17, s. 78-82.

jméno, svůj konkrétní program a vstoupí do politického života“. Alternativa budoucího vývoje je jasná, uzavíral Kliment: buď diktatura, nebo demokracie.³

Mezi mnoha pozornými čtenáři Klimentova apelativního článku byl i chemik Ludvík Rybáček, který se stejně jako většina jeho spoluobčanů živě zajímal o politiku, diskutoval o ní se svými přáteli a kolegy a Klimentovu výzvu vzal za svou.⁴ Byl pracovníkem Ústavu anorganické chemie ČSAV a pohyboval se ve skupině asi 50 lidí, kteří v první polovině 60. let vystudovali chemii na Přírodovědecké fakultě UK. V tomto okruhu osob měl přirozený respekt, jenž vyplýval z jeho vysoké inteligence a z toho, že byl o něco starší než ostatní. Tehdy mu bylo přesně třicet.

Rybáček se po četbě Klimentova článku dlouho nerozmýšlel: „Když jsem si ten článek přečetl, tak mi moje práce na Akademii přestala připadat tak důležitá ve srovnání s možností přímo se zúčastnit politické akce. Klimentův článek na mě tenkrát zapůsobil natolik, že jsem se rozhodl ho vyhledat v redakci Literárních listů osobně. Když jsem tam přišel, tak se na mě dívali jako kdybych spadl z Marsu, protože jsem je obvinil, že vyzývají k aktivitě nepojmenovaných, ale nic konkrétního pro to nedělají. Kliment mi tenkrát dal vyhýbavou odpověď a říkal: 'My jsme jenom spisovatelé, nikoli politici a tudíž my o věcech pouze píšeme, ale nic neděláme'. To mě samozřejmě neuspokojilo a z redakce jsem odešel... Rozhodl jsem se, že budu jednat sám. Že tedy tu aktivitu nepojmenovaných pojmenuji a tím ji přivedu k životu.“⁵

Nejprve Rybáček zkusil svoji iniciativu představit svým kolegům a přátelům, kteří převážně působili na Univerzitě Karlově a v Akademii věd. Rozhovory vedl nezávazně a záhy zjistil, že projekt nezávislé organizace tyto (v převážné míře) vědce velmi zaujal. O Rybáčkově nápadu si začali povídat lidé v širším okruhu jeho známých. Touto cestou, z doslechu, se o vznikajícím KANu dověděla pozdější tajemnice Klubu Jiřina Mlýnková (dnes Rybáčková): „Mně tehdy bylo 26 roků, na podzim '67 jsem skončila studium na filosofické fakultě, španělštinu a angličtinu a potom na jaře, po lednu '68 jsem byla jako na jehlách a pořád jsem hledala, co bych mohla dělat, byla jsem na několika studentských schůzkách, to se mi moc nelíbilo z řady důvodů, a potom mi jeden kamarád řekl, že u nich na fakultě se něco chystá a pozval mě na schůzku "Na Šumavu" a tam jsem poznala, že to je to, co jsem hledala.

³ Tamtéž.

⁴ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny (dále ÚSD), sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ivanem Jonášem a Zdenou Janglovou pro Československý rozhlas, 1990.

⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

A protože jsem byla jediný člověk z těch dvanácti, který uměl psát na stroji, tak jsem se okamžitě stala velice důležitou osobností.“⁶

Rybáček po své předběžné sondě neprodleně uspořádal sérii schůzek vážných zájemců o tuto iniciativu.⁷ První schůzka se konala mezi 14. a 20. březnem 1968 v „Budníku“, dnes již zbořeně dřevěné budově Ústavu anorganické chemie ČSAV v Dejvicích naproti průčelí dnešní VŠCHT. Jejími účastníky byli většinou absolventi biologie a chemie Přírodovědné fakulty UK, ročník absolutoria 1964. Schůzi vedl Ludvík Rybáček a mluvil zde o konkrétnější podobě a cílech budoucího Klubu.⁸ Rybáček svolal i v pořadí druhou schůzku do restaurace „Na Šumavě“ ve Štěpánské ulici (asi) 20. března 1968, kde vykryštovalo složení původního dvanáctičlenného přípravného výboru. Dvanáctka přítomných zde uvažovala o tom, co je jejich sdružení vlastně zač a z tohoto kolektivního přemýšlení vzešel název - Klub angažovaných nestraníků.⁹

Obsah prvotních diskusí budoucího přípravného výboru KANu lze rekonstruovat jen v obrysech. Rybáček se svými kolegy přemýšleli o tom, kde je jejich místo v počínajícím Pražském jaru. Nikdo z této skupiny mladých lidí neměl žádnou politickou zkušenost, nikdo z nich neuměl mluvit na veřejnosti, nikdo neměl teoretické politické vzdělání. Spjoval je však pocit, že nastává doba činů, v níž je nutno „jednat bez ohledu na následky“, jak to později výstižně formuloval Ivan Sviták.¹⁰ Jeden z účastníků, snad dokonce Rybáček sám, nahlas zvažoval možnost, že by celá skupina vstoupila do Československé strany socialistické a tam budovala zárodky budoucí opozice. Tato strana ale připadala ostatním jako pouhá pobočka KSČ, a proto se rozhodli začít s organizováním na zelené louce. Na Právnické fakultě UK zjišťovali, jak se zakládá diskusní klub.¹¹ Na posledních dvou nebo třech schůzkách v bytě budoucí tajemnice klubu - Jiřiny Mlýnkové - se pak definitivně ustavil dvanáctičlenný přípravný výbor nově budované organizace. Jeho členy se stali: Ludvík Rybáček, Ivan Jonáš, Leoš Novák, Jiří Tintěra, Marta Tintěrová, Zdena Janglová, Josef Michl, Jiří Ševčík, Jiřina Mlýnková, Vladimír Hančil, Jaroslav Dědek a Pavel Holba.¹² Výbor se

⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

⁷ Přesnou genezi vzniku KAN nelze rekonstruovat z dobových dokumentů, protože se nezachovaly. Zde vycházím ze svědectví jednoho z účastníků prvních pěti schůzí, Ivana Jonáše. ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Neautorizovaný rozhovor s Ivanem Jonášem, audiokazeta, nedatováno.

⁸ *Chronologie KAN v roce 1968*. www.kan.cz/dokumenty/kan1968

⁹ *Tamtéž*.

¹⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno.

¹¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Rozhovor s Ivanem Jonášem a Zdenou Janglovou pro Československý rozhlas, 1990.

¹² Původní desítkta zakladatelů KANu byli chemici a přírodovědci vystudovaní na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. ÚSD, sb. KV ČSFR, A 529, Informace KAN svým příznivcům a zaslání žádosti o registraci KAN.

rozhodl svolat na 5. dubna 1968 první veřejný mítink, na němž chtěl sdružení představit. Při té příležitosti připravil Programové prohlášení a návrh Stanov KAN.¹³

Členové právě vzniklého přípravného výboru KAN si byli už od počátku vědomi toho, že jsou politickými diletanty; na jaře 1968 těžko mohli být něčím jiným. Většina z nich pokládala svoje působení v přípravném výboru za dočasné a předpokládala, že se KAN po své legalizaci vbrzku rozroste o další aktivisty, z nichž bude možno vybírat a posléze demokraticky zvolit schopné a reprezentativní vedení. Nyní na počátku dubna však bylo nejdůležitější ihned využít prostoru, který se před občany zčistajasna otevřel.¹⁴

Ustavující schůze

Ustavující schůze se konala 5. dubna 1968 v hlavní posluchárně Vysoké školy chemicko-technologické v Praze. V sedm hodin večer předstoupilo dvanáct žen a mužů - členů právě vzniklého výboru - před plénem, složené převážně ze známých, přátel, kolegů z práce a bývalých spolužáků. Dohromady bylo v sále asi 200 lidí.

Přítomné přivítal a úvodní slovo pronesl muž, v jehož hlavě se celá iniciativa zrodila: Ludvík Rybáček. Začal nervózně, protože neustále očekával příchod tajné policie, která by toto nepovolené shromáždění rozehnala. Když policisté nedorazili, počáteční nervozita z něj spadla. Nejprve hovořil o dvacetileté diskriminaci těch občanů, kteří nebyli členy KSČ. Kritizoval dělení národa na dvě nestejně veliké a nestejně plnoprávné skupiny; na privilegované komunisty a na několikanásobně početnější nestraníky. Těm byla přisouzena role pasivních pozorovatelů a občanů druhé kategorie, bez možnosti ovlivnit věci veřejné. To se nyní mělo změnit. Rybáček, zcela v souladu se smyslem Klimentova článku, vyzval přítomné, aby vzali svůj osud do svých rukou a využili příležitosti, již jim komunisté nabízejí. Jak řekl, „rukavice hozená komunistickou stranou nesmí zůstat nezvednuta!“ A vzápětí přítomným představil projekt politického klubu, který by sdružoval nestraníky a hájil jejich zájmy. Poprvé veřejně zazněl i název nové organizace: Klub angažovaných nestraníků. Obecenstvo přijalo jeho nápad nadšeným potleskem.¹⁵

Po Rybáčkově úvodu přišly na řadu programové a organizační zásady, které vyplynuly z diskuzí na pěti březnových schůzích. Člen přípravného výboru, chemik Ivan Jonáš, přečetl Programové prohlášení KAN: Klub angažovaných nestraníků měl sdružovat lidi politicky

¹³ Sám Ludvík Rybáček se s odstupem dvou měsíců vyjádřil ke vzniku Klubu poněkud lapidárně: „Tehdy počátkem března vznikla myšlenka založit Klub angažovaných nestraníků. Několik nadšenců se začalo pravidelně scházet a asi po pěti schůzkách, na nichž vytvořili přípravný výbor, byl na 5. dubna 1968 svolán první aktiv.“ *Nestraník*, cyklostilovaný bulletin KAN, č. 1, 7. 6. 1968, s. 1

¹⁴ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno.

¹⁵ *Tamtéž*.

neangažované, kteří ale nyní cítili potřebu zapojit se do dění v Československu. Zatímco straníci mohli projevovat své názory na půdě svých stran, nestraníci byli stále politicky izolováni a odsouzeni k pasivitě. Klub chtěl dát svým členům možnost formovat a konfrontovat své názory ve veřejné diskuzi, „aby je pak uplatňovali ve společenské praxi.“ Tímto postupem by Klub ve svých členech vyvolal vědomí spoluzodpovědnosti za vývoj v ČSSR a zbavil je pocitu, že se o nich rozhoduje bez nich. Bylo ale přirozené, že konkrétnější představy o metodách a cílech sdružení zatím chyběly. Prozatím šlo o to, aby se členové Klubu aktivně podíleli na vytváření nového („v dějinách dosud nerealizovaného“) politického systému - demokratického socialismu, který měl být výsledkem Pražského jara: „Socialismus je realita, z níž vycházíme. Mluvíme o demokratickém socialismu, protože se domníváme, že jediná metoda odpovídající tradicím našeho národa je právě demokracie. V tomto okamžiku musíme pokládat demokracii za cíl našeho úsilí, a to tak dlouho, dokud se nestane samozřejmostí.“

Jonáš rovněž představil konkrétní každodenní činnost Klubu, která se měla soustředit na tři hlavní oblasti. 1. Pořádání diskusních večerů a setkání s význačnými osobnostmi veřejného života z oblasti kultury, politiky, hospodářství atd. Diskusní večery by poskytly platformu pro setkávání a střetávání různých názorů, aby si členové Klubu mohli vytvořit vlastní názor a „naučit se na takových setkáních myslet a jednat skutečně demokraticky“; 2. Klub angažovaných nestraníků se plně stavěl za Deklaraci lidských práv vydanou OSN a chtěl v souladu s ní usilovat o vytvoření ústavní demokracie. Klub hodlal umožnit svým členům publikování jejich názorů v médiích a totéž zamýšlel podpořit i u jiných zájmových skupin, které by chtěly veřejnost informovat o naléhavých problémech. Počítal s tím, že získá společenský význam a zapíše se do povědomí co největšího počtu lidí a institucí; 3. Klub se chtěl aktivně podílet na volbách do národních výborů a do Národního shromáždění [volby byly plánovány na jaro 1968 – pozn. J. H.]. Členové Klubu měli jednak zasednout ve volebních komisích do národních výborů, jednak měli sami kandidovat. Klub také počítal s tím, že do Národního shromáždění prosadí „kandidáta Klubu nejspíš v některém pražském obvodu, kde bude soustředěn největší počet členů Klubu, ať už podle bydliště, nebo místa zaměstnání“.

Kromě těchto tří okruhů činnosti Jonáš předestřel i další cíle KANu. Klub se zavazoval, že bude podporovat všechny „pozitivní prvky“ v politice jiných společenských organizací a bude vystupovat proti všem nedemokratickým jevům ve snaze zabránit „návratu k starým metodám“. Z toho pak vyplýval i druhý závazek, a sice že KAN bude „spolupracovat s nově vznikajícími spolky obdobného charakteru s cílem vytvářet podmínky

pro integraci těchto sdružení“. A konečně Klub rovněž hodlal prosazovat rovnoprávnost komunistů a nestraníků na pracovištích. Šlo o aktivitu, jejím konečným cílem by bylo zrušení tzv. kádrového stropu, aby nestraníci mohli zastávat takové funkce, které jim podle vzdělání a schopností příslušely.¹⁶ Po Jonášovi předstoupil před publikum fyzik Leoš Novák a nejprve přednesl návrh Stanov KAN.¹⁷ Po návrhu Stanov Novák ještě seznámil přítomné s textem žádosti o legalizaci Klubu angažovaných nestraníků, který by byl jen lokální pražskou organizací. Proto byla žádost adresována Národnímu výboru hlavního města Prahy.¹⁸

V žádosti se psalo: „Žádost Národnímu výboru hl. města Prahy. Podle §2, odst. 2 zákona č. 68/1951 Sb. a §4 vyhlášky č. 320/51 úředního listu žádáme o schválení stanov (organizačního řádu) Klubu angažovaných nestraníků. Vzhledem k tomu, že činnost naší dobrovolné organizace nebude přesahovat hranice hlavního města Prahy je k povolení příslušný Národní výbor hlavního města Prahy. Děkujeme za vyřízení naší žádosti ve lhůtě zákonem stanovené a prosíme, aby vyrozumění bylo zasláno na adresu Ludvík Rybáček, CSc., Ústav anorganické chemie ČSAV, Praha 6, Technická 1902.“¹⁹

Novákův výstup vyvolal živou, ale zatím neumělou diskuzi. V centru zájmu diskutérů byl článek návrhu Stanov pojednávající o tom, kdo může být členem KAN; zda do KAN mohou vstoupit i straníci. Navržená formulace nebyla úplně jasná a umožňovala dvojí výklad. K tomuto bodu např. prohlásila jedna z účastnic schůze, že „přítomnost straníků by nám dávala jakýsi punc oprávněnosti a solidnosti“. Ostatní však s takovou možností nesouhlasili a většinou se vyjadřovali proti tomuto názoru. Straníci měli podle nich příležitost uplatnit se ve svých stranách. Nakonec si plénum odhlasovalo zásadu vtělenou do pozdější verze Stanov, že Klub angažovaných nestraníků bude opravdu jenom pro nestraníky a že členové stran Národní fronty nemohou být ani čestnými členy KAN.

Dalším tématem, které v tuto chvíli zajímalo obecnost, byl název a statut budoucí organizace. Z pléna zaznělo několik protestů: „Chceme tady hrát kulečnick nebo co?“, „máme všichni plné zuby zkratek“, a „už samotný název vzbuzuje pochybnosti“. Někteří přítomní navrhovali, aby byla rovnou založena opoziční strana. Proti tomu se stavěli jiní, kteří argumentovali tím, že „nesmíme chtít příliš mnoho“, že je „lepší něco nežli nic“ a že mluvit o politické straně je předčasné. Celkově pak v diskuzi převažovaly pochvalné hlasy, které

¹⁶ PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967 – 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, 2. díl, 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1998, dok. č. 1, s. 19-20.

¹⁷ Původní dubnový návrh stanov se nezachoval.

¹⁸ Členové KAN se pravděpodobně nechali inspirovat článkem nazvaným Jak se organizovat? v Literárních listech, v němž je tato možnost – zřídit si dobrovolnou organizaci v rámci kraje – zmiňována. Viz *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4.4.1968, s. 12.

¹⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Žádost Národnímu výboru hlavního města Prahy, 5. 4. 1968.

s nadšením komentovaly Rybáčkův nápad. Všeobecnou naději do budoucna vyjadřovalo zvolání: „Konečně snad přestaneme být outsiders!“

V závěru ustavující schůze účastníci odhlasovali, že nová organizace ponese název Klub angažovaných nestraníků. Až do řádné registrace a demokratických voleb měl KAN řídit rozšířený, nyní čtrnáctihlavý Přípravný výbor, složený z původní dvanáctky plus dvou dalších, na aktivu zvolených členů: lékaře Jana Štěpánka a studenta novinářské fakulty Andreje Gjuriče, kteří si publikum získali svým kultivovaným vystupováním. Pod žádost o registraci se podepsalo 144 lidí.²⁰ Žádost pak byla 7. dubna 1968 poslána na Národní výbor hl. města Prahy.²¹

Rybáčková revoluční myšlenka podpořená 144 hlasy a žádostí o legalizaci získala jasnější kontury. Vznikala organizace, která chtěla neskrývaně přispět k demokratičtějšímu uspořádání věcí veřejných. Na začátku dubna 1968 k tomu také bylo zapotřebí odvahy, jak to dokládá pozdější Rybáčkovovo svědectví: „Fakt, že nestraníci zakládají Klub jasně naznačil, že chtějí soutěžit s komunisty a že budou brát v potaz jejich posvátné dogma o vedoucí úloze KSČ. A za takové situace podepsat se pod KAN, to byl odvážný čin. Vždyť jsme si nemohli být jisti, že nás policie za pár dnů nepozavírá. No ale nic se nestalo, žádost o registraci, stanovy a podpisovou listinu jsme poslali poštou na městský národní výbor a tím jsme zahájili svou veřejnou činnost.“²²

KAN poprvé v novinách

Nová organizace o sobě hned dala vědět. Už 11. dubna 1968 vyšla v Literárních listech první zpráva o založení Klubu angažovaných nestraníků. Její autoři, Jiřina Mlýnková a Ludvík Rybáček, v ní ohlásili vznik Klubu a stručně shrnuli programové prohlášení.²³ Toto oznámení v nejčtenějším periodiku té doby vyvolalo lavinu zájmu veřejnosti. Ozývaly se se stovky a později tisíce lidí jak z Prahy, tak z regionů: „Redakce Literárek byla po čtrnácti dnech téměř zoufalá ze záplavy dopisů a telefonických dotazů, a brzy začali takhle být zaplavováni i lidé z přípravného výboru. Existovali třeba takoví nadšenci, kteří volali meziměstsky před šestou ráno a navrhovali podrobný program KANu na několik nejbližších let, a jiní nadšenci zas telefonovali v jednu v noci a kladli desítky otázek. Většina zájemců přicházela s návrhy a náměty a nabízela své síly, schopnosti a volný čas; bylo jich však tolik, že by Přípravný výbor

²⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Žádost Národnímu výboru hlavního města Prahy, 5. 4. 1968.

²¹ MLÝNKOVÁ, Jiřina – RYBÁČEK, Ludvík: Klub angažovaných nestraníků. In: *Literární listy*, roč. I., č. 7, 11. 4. 1968, s. 2.

²² ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

²³ *Tamtéž*.

potřeboval aspoň dvě nebo tři administrativní síly, které by se věnovaly jen pořádání korespondence a zapojování lidí do práce. Bylo zřejmé, že KAN vznikl v pravý okamžik; jako by se tehdy prolomily ledy a najednou vybuchla přirozená potřeba člověka sdružovat se, diskutovat a jednat – tak dlouho předtím potlačovaná.²⁴ Na základě tohoto svědectví lze tvrdit, že KAN se vzápětí po svém vzniku stal relativně známou nezávislou organizací. Ale nejen to. KAN mohl počítat se sympatiemi veřejnosti, které se projevovaly mj. také tím, že členové Klubu brzy získali familierní označení jako kanci, kaňouři, kanovníci, kanáci a kanisti.

Tak silná vlna zájmu o nové hnutí podnítila Ludvíka Rybáčka, aby po čtrnácti dnech, znovu v Literárních listech, představil KAN o něco obšírněji. V článku „Co je to KAN a KAM míří“ nejprve přesně a analyticky charakterizoval vnitropolitické poměry a na tomto základě se pak pokoušel definovat význam KANu. Rybáček především vycházel z toho, že se v Československu zatím nic převratného nestalo a že „situace je stále nenormální“: 1. v nově jmenované Černíkově vládě byli zastoupeni jen dva nekomunisté; 2. parlament zasedal ve starém, v realitě roku 1968 nereprezentativním složení, a přitom měl dát zemi nové zákony; 3. Akční program KSČ, tedy stranický program, byl vlastně i programem vlády.

Po tomto prostém sumáři si Rybáček kladl otázku: „Směřuje tedy takzvaný proces demokratizace, takticky zahájený uvolněním censury (kterou je možno kdykoli zpevnit), pouze k výměně osob na vedoucích místech, následované postupným zabrzděním demokratizačního úsilí, nebo míří ke změnám vyššího řádu – ke změnám politických struktur?“ Odpověď na tuto otázku byla podle Rybáčka stále otevřená na obě strany a z toho pro občany plynula nejistota dalšího vývoje. Existence a legalizace KANu měly být pro KSČ „zkušebním kamenem upřímnosti“ jejích plánů a „první zárukou demokracie“. V případě zamítnutí registrace nebo likvidace klubu by českoslovenští občané naopak získali „jistotu negace demokracie, jistotu toho, že demokracie byla nahrazena pouhou demokratizací“. Tyto jednoduché, ale logické počty Rybáček uzavíral lapidárním shrnutím: „Klub angažovaných nestraníků tak pomůže svou pouhou existencí či neexistencí odstranit zátěž nejistoty, která v dnešních dnech leží na bedrech komunistů i nekomunistů – zátěž otázky: vpřed, anebo zpátky?“²⁵

²⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, neautorizováno, nedatováno.

²⁵ RYBÁČEK, Ludvík: co je KAN a KAM míří. In: *Literární listy*, roč. I., č. 9, 25.4.1968, s. 3.

Diskusní večery

Společně se skromnou „mediální“ ofenzívou v Literárních listech začal Klub naplňovat jeden z klíčových bodů svého programové prohlášení. Na třech, po týdnu po sobě následujících diskusních večerech, měla veřejnost možnost vidět a slyšet lidi, kteří měli k věcem veřejným co říci a „naučit se na takových setkáních myslet a jednat skutečně demokraticky“. Jedenáctého dubna 1968 se v Chemickém ústavu Přírodovědecké fakulty UK na Albertově konala úvodní beseda. Bylo jen přirozené, že prvními hosty se stali zástupci „sesterské“ organizace, zástupci stejně nově vznikajícího Klubu K 231. Jaroslav Kohout, Radovan Procházka a František Falerský zde mluvili o létech strávených v komunistických věznicích.²⁶

Na druhou besedu, konanou 18. dubna 1968, byli pozváni politolog Jaroslav Langer (zřejmě právě tady se k hnutí připojil a stal se významným členem přípravného výboru KAN), filozof Ivan Sviták (kterého k práci v klubu přizval Rybáček 13. dubna 1968) a spisovatel Petr Kopta. Na Albertov přišlo více než 700 lidí včetně několika zahraničních novinářů.

Třetí večerní setkání dalo 25. dubna 1968 účastníkům možnost diskutovat s vysokými představiteli tří existujících politických stran; za Československou stranu socialistickou mluvil Jiří Pavlis, za Československou stranu lidovou Václav Kypta a za Komunistickou stranu Československa Jiří Hájek a Zdeněk Mlynář. Besedu zahájil krátkým úvodem zástupce KANu Dalibor Plichta.²⁷ Mluvil kriticky zvláště o tom, že nestraníci nemají téměř žádný podíl na rozhodování o věcech veřejných a jak tento nežádoucí stav napravit. Ptal se zástupců KSČ na jejich představy ohledně budoucí podoby politického systému Národní fronty a s tím související otázku slučitelnosti tzv. vedoucí úlohy KSČ s otevřeným pluralitním systémem. Mlynář za KSČ se cítil být těmito otázkami vyzván k odpovědi a hovořil nejvíc. Podstatu jeho řeči dnes již není možné rekonstruovat, ale prý mluvil dobře a na přítomné udělal velký dojem.²⁸ Klub angažovaných nestraníků označil za nově vznikající politickou organizaci. Setkání podle jiného pamětníka (snad) narušilo vystoupení jednoho horníka z Kladna, který se obrátil na Mlynáře a řekl mu, že je politik s krví od hlavy až k patě. Plénium začalo v tu ránu tleskat. Vzápětí se rozmluvili zástupci lidovců a socialistů. Obecenstvo zaujal zvláště Pavlis, který řekl, že nesouhlasí s pojmem „obrodný proces,“ protože to, co se v Československu

²⁶ *Nestraník*, cyklostylovaný bulletin KAN, č. 1, 7.6.1968, s. 2.

²⁷ Plichta nebyl původním zakladatelem Klubu a nepocházel z okruhu známých Ludvíka Rybáčka. Jako divák přišel na druhou večerní besedu 18. dubna 1968 do sálu na Albertově, kde tehdy přednášel Ivan Sviták. Po skončení besedy Plichta vyhledal Rybáčka a po krátkém rozhovoru jej Rybáček ještě též den přizval k účasti na práci přípravného výboru. Plichta začal docházet na schůze výboru a posléze se stal tiskovým tajemníkem. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou z 25.1.1991, s. 1.

²⁸ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Neautorizovaný rozhovor s Ivanem Jonášem, audiokazeta, nedatováno.

posledních dvacet let dělalo nelze obrodit, ale je třeba to odstranit.²⁹ Oba zástupci nekomunistických stran pak hovořili o tom, jak byli celá léta perzekvováni, jak jim komunisté nedovolili přijímat nové členy, vždycky že museli počkat, až nějaký člen jejich strany zemře a pak teprve mohli někoho přijmout. Plénum jejich slova opět odměnilo potleskem a tím byla tato schůze ukončena.³⁰ Od této besedy však měli představitelé KAN po omezenou dobu s Mlynářem relativně dobré vztahy a vzájemný respekt, daný obapolnými sympatiemi mezi Mlynářem a Rybáčkem.

Vaše nynější krize

První a třetí besední večer plnil a splnil (jen) svůj informativní účel. Naopak druhé diskuzní fórum mělo zásluhou Ludvíka Rybáčka a Ivana Svitáka programový charakter. Rybáček si totiž po čtrnácti dnech od prvního aktivu - při přemýšlení o harmonogramu další činnosti - uvědomil, že KAN potřebuje pevnější organizační strukturu a intelektuální zázemí a že momentálně není v silách členů přípravného výboru zformulovat srozumitelný a slovesně vytříbený program. Rybáčkovi pomohla náhoda. Na 13. dubna 1968 svolal Václav Havel do svého bytu (tehdy Engelsovo nábřeží 78) schůzku asi třiceti náhodně vybraných pražských intelektuálů, aby s nimi - na základě svého článku v Literárních listech³¹ - probral možnost založit Koordinační centrum nezávislých organizací nebo nějakou jinou formu nezávislé opoziční síly. Na schůzku byl pozván i Ivan Sviták, ačkoli většinu přítomných vůbec neznal. Stejně tak do Havlova bytu dorazili tři členové nově vzniklého KANu: Ludvík Rybáček, Jan Štěpánek a Miloš Šuchma. Rybáček tu oznámil vznik Klubu angažovaných nestraníků a po diskusi se Svitákem jej požádal, aby pro KAN připravil programový projev.³²

Sviták se pro myšlenku klubu nadchnul. Rybáčkovi sdělil, že KAN je výborný nápad, že jej bude ze všech sil podporovat, ale že je důležité, aby KAN pronikl také do regionů. Přítomným členům KANu řekl: „Mám nějaké přednášky ve Zlíně, v Ostravě, v Olomouci, já tam ty KANy založím. A ustavím skupiny KANu v uměleckých svazech. Já vám s tím pomůžu a zformuluji programové základy.“ Sviták svůj slib záhy splnil a už 18. dubna 1968 mohl svůj program přednést na druhém besedním večeru pod názvem Vaše nynější krize.³³ Svitákův projev otiskl už 30. dubna 1968 týdeník Student.³⁴

²⁹ *Svobodné slovo*, 26.4.1968, s. 4.

³⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor se Zdenou Janglovou.

³¹ HAVEL, Václav: Na téma opozice. In: *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4.4.1968, s. 4.

³² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 93, Rozhovor s Ivanem Svitákem ze dne 3.8.1990, s. 12.

³³ *Tamtéž*.

³⁴ SVITÁK, Ivan: Vaše nynější krize. In: *Student*, roč. IV., č. 18, 30.4.1968, s. 1 a 7. Viz též HOPPE, Jirí (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 38, s. 162-166.

Názvem Sviták reagoval na rozsáhlý článek svého dřívějšího kolegy z Filozofického ústavu ČSAV Karla Kosíka, nazvaný (podle Masarykovy knihy) *Naše nynější krize*, který právě v těch týdnech v šesti pokračováních vycházel v *Literárních listech*. Kosík ve svém textu mj. tvrdil, že „naše nynější krize je krizí všech vrstev a tříd společnosti a je zároveň krizí jejich vzájemného vztahu“.³⁵ Sviták Kosíkovo sporné tvrzení vtipně vyvracel jak samotným názvem a obsahem článku, ale i proloženým zvoláním uvnitř textu „My nejsme v krizi, soudruzi, my ne“. Jednoznačně tím odděloval KAN, ale nejen KAN, od reformně komunistické platformy, která mnohdy mylně krizi komunistické strany ztotožňovala s krizí celé společnosti.

Sviták svůj programový projev rozdělil do čtyř bloků. V prvním, pojmenovaném *Problém krize*, přemýšlel o tom, jaký postup zvolit po právě uplynulém „intermezzu mezi totalitní diktaturou a socialistickou demokracií“. Provizorní odpovědi na reálný stav, daný rozporným charakterem procesů Pražského jara, byl podle Svitáka Klub angažovaných nestraníků. Druhý blok nazval Sviták *Pražské jaro* a bystře v něm analyzoval jednak personální změny na vrcholu moci, jednak daleko důležitější strukturální změny v mechanismu ovládnutí společnosti. Svě vývody ohledně Pražského jara Sviták uzavíral konstatováním, že „návrat k předúnorové struktuře Národní fronty a tehdejší politické konfiguraci nevede kupředu, zatímco vytvoření aspoň dvou nových stran na křesťanském a sociálně demokratickém základě je nezbytností“. Názvem *Opozice* uvedl Sviták třetí blok, v němž volal po zdravé opozici proti komunistickému programu a „klubům“ v tomto směru přikládal velkou důležitost. V posledním – čtvrtém – bloku se pak Sviták zamýšlel nad *Perspektivami klubů*. V této souvislosti upozorňoval na nejdůležitější otázku „druhé fáze demokratizačního procesu“, otázku voleb, které „musí být tajnými volbami s nezávislými kandidáty a oddělenými kandidátkami, nemá-li se demokratizační proces stát podvodem v samém zárodku“. Kluby měly prohlásit, že chtějí mít reálný vliv na nominaci kandidátů, na sám průběh voleb, že chtějí stavět nezávislé poslance. Co se týče složení parlamentu, Sviták navrhoval nevolit nikoho, kdo byl poslancem v tehdejším Národním shromáždění. Do volebního klání měli nestraníci vstupovat s jakýmsi minimálním programem občanských svobod a jejich cílem mělo být vytvoření parlamentní opozice jako alternativy dosavadního

³⁵ KOSÍK, Karel: *Naše nynější krize*. In: *Literární listy*, roč. I., č. 7, 11.4.1968, s. 3. Viz též HOPPE, Jiří (vyd.): *Pražské jaro v médiích ...*, dok. č. 33, s. 139.

výkonu státní moci. Celý svůj programový projev zakončil Sviták zvoláním: „UŽ NIKDY JAKO OVCE! UŽ NIKDY JAKO OVCE!“³⁶

Manifest Klubu angažovaných nestraníků

Spolupráce Ludvíka Rybáčka a Ivana Svitáka přirozeně neskončila Vaší nynější krizí. Už kolem 20. dubna 1968 Rybáček Svitáka znovu oslovil s tím, že by chtěl, aby Sviták napsal Manifest KAN. Předseda přípravného výboru přinesl ke Svitákovi do bytu krátký, asi půlstránkový text „a trochu si s ním nevěděl rady“.³⁷ Sviták si k textu sedl a podle svých slov jej na počkání napsal. Výsledná redakce byla dílem obou mužů.

Původně Rybáček se Svitákem předpokládali, že se obrátí na veřejně známé osobnosti, aby Manifest podepsaly. Akci zorganizoval Miloš Šuchma a Manifest podepsalo „na 150 významných nestraníků, členů a nečlenů KANu, a to mezi jinými:“ např. Nataša Gollová, Karel Gott, Karel Höger, Rudolf Hrušínský, Mikuláš Medek, Václav Černý, Jaroslav Seifert ad. Podpisová akce přesto neměla takový ohlas, jaký si jeho tvůrci původně představovali.³⁸

Manifest KAN byl rozdáván okolojdoucím v prvomájovém průvodu, ale publikován byl až 11. července 1968 ve Svobodném slově. Jeho společenský dopad oslabila nedostatečná propagace a pozdní zveřejnění; vyšel až po Vaculíkových Dvou tisících slovech, kdy už veřejnost žila jinými – mezinárodními – souvislostmi Pražského jara. Širší ohlas Manifest nezbudil a v podstatě zapadl. Manifest byl formulován střídme a opatrně, aby jej mohl podepsat doslova každý. Těžiště Manifestu spočívalo v deklarování snahy zrovnoprávnit členy KSČ a nestraníky. V úvodní – obecnější – části Manifest hlásal tři základní stanoviska, z nichž měla vycházet činnost klubu: jednak šlo o hájení lidských a občanských práv tak, jak byla definována v Deklaraci lidských práv OSN; dále to byly „humanistické tradice československé kultury“; a konečně „současná imponantní myšlenka československého experimentu, v němž má být spojen demokratický socialismus s velikým programem osobních svobod“.

Po úvodní následovala část hodnotící nedávnou minulost. Od začátku Pražského jara se podle autorů odehrála „změna struktury politického myšlení člověka“ a „statisíce osobních revolucí“ nakonec vedly k sílicímu volání po organizaci, která by byla schopna hájit jejich zájmy. Předchozí dvacetiletí totiž vytvořilo umělou dělící čáru mezi komunisty a nestraníky a

³⁶ SVITÁK, Ivan: Vaše nynější krize. In: *Student*, roč. IV., č. 18, 30.4.1968, s. 1 a 7. Viz též HOPPE, Jiří (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 38, s. 166.

³⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 93, Rozhovor s Ivanem Svitákem z 3.8.1990, s. 13.

³⁸ *Tamtéž*, s. 32.

„nestraníci byli manipulováni v rolích pasivních, roztržitých a méněcenných elementů společnosti.“ Tím byla porušena jejich základní lidská práva.

Programová část Manifestu shrnovala představy o smyslu existence klubu. Ačkoli ještě nemohl být znám výsledný model nového politického systému a bez ohledu na možné budoucí názorové a politické rozdělování, existovaly podle Svitáka a Rybáčka některé společné zájmy a rysy, které nestraníky sdružovaly a vytvářely podhoubí pro jejich společnou politickou činnost v Klubu angažovaných nestraníků. Explicitně zde vyjadřovali, že zatím jde jen o jakýsi „minimální program společných požadavků nestraníků“. Předpokládali, že další vývoj povede cestou výstavby standardních politických stran. Takovou úlohu ale zatím výslovně odmítali, protože Klub neměl legální, organizační, hmotné a personální zázemí. Za hlavní úkol si stanovili „upozorňovat již nyní nestranickou veřejnost na klíčové otázky a pracovat přiměřeným způsobem k tomu, aby základní pravidla demokratického vytváření politického života a státní moci byla dodržována a respektována“.

V poslední části pokračovali Sviták s Rybáčkem v prezentaci programových cílů Klubu. Konečným cílem mělo být naplnění všech občanských práv a svobod. V budoucích měsících viděli jako první, ale nejdůležitější krok k této metě svobodné volby, které měly být „tajné volby oddělených kandidátek více politických stran, připouštějící zároveň kandidaturu nezávislých poslanců“. Volby měly občanům nabídnout skutečně reálné alternativy pro politické rozhodování, „nemá-li být demokratizační proces ochromen v samém zárodku“. Rovněž měl mít KAN možnost vytvářet alternativní politická stanoviska nejen pokud mělo jít o volby, ale také při projednávání dalších závažných politických otázek, týkajících se občanů. V samém závěru definovali oba spoluautoři, čím chtěl KAN napříště být: „Chceme být nezávislou politickou silou zcela nového typu, představující zájmy a smýšlení nestraníků. Svoji iniciativu ve vytváření vlastních politických hledisek neklademe proti komunistické straně, nýbrž vedle ní, směřující k společnému cíli – k socialismu, stojícímu na základech humanismu a demokracie, k cíli, který je dávným vyjádřením tužeb obou našich národů.“³⁹

Svitákovy programové texty – Vaše nynější krize a Manifest KAN - měly v tomto raném období pro KAN velký význam. I když první z nich byl publikován pod Svitákovým jménem, oba společně rozptylovaly programovou nejistotu celé organizace. Nikdo jiný zatím žádný konkrétnější plán do budoucna jménem KANu nevytvořil; vlastně na to nebyl čas. Velký význam mělo zveřejnění Svitákovy přednášky Vaše nynější krize v časopisu Student. Pro veřejnost, ale rovněž pro ústředí KSČ se KAN stal známější a čitelnější, ale byl prozatím

³⁹ *Svobodné slovo*, 11.7.1968, s. 3.

výhradně spojován jen se Svitákovým jménem. Svitákovu přednášku si nechalo předložit i předsednictvo ÚV KSČ.⁴⁰

Koordinační centrum nezávislých organizací

Ivan Sviták byl také jedním z organizátorů společné schůzky představitelů nezávislých organizací. Po prvotním iniciačním setkání třiceti intelektuálů 13. dubna 1968 v Havlově bytě tu měly původní úvahy získat konkrétnější podobu. Druhá schůzka se konala na konci dubna 1968 v Sociologickém ústavu ČSAV v Praze v Jilské ulici. Asi 15 účastníků zastupovalo KAN, K 231 a sociální demokracii, jmenovitě Sviták tu byl za KAN, Přemysl Janýr za sociální demokraty a Václav Havel byl jmenován předsedou koordinačního centra. Přítomní se snažili „vytvořit jakýsi společný jmenovatel tendencí, které měly analogickou funkci“. Společný zájem by mohl násobit jejich potenciální vliv. Představy o obsahu a formách koordinačního centra nemohly nebýt vágní, ale všechny stmelovalo vědomí, že jde o vytvoření alternativní koncepce vůči KSČ. Navenek všechny organizace sice tvrdily, že jsou vůči komunistům loajální, ale to byla jen součást hry, která mohla být bez onoho apriorního vymezení loajality v mžiku ukončena. Tři organizace si chtěly vydobýt právo na existenci, aniž by byly kontrolovány státní mocí a aniž by byly závislé na KSČ a na systému Národní fronty.

Sviták plánoval, že Koordinační centrum nezávislých skupin bude ještě dále rozšířeno o nestraníky-umělce, Společnost pro lidská práva a další. Jménem těchto organizací chtěl žádat o tiskový orgán, týdeník. Uvědomoval si, že tím vzniká otázka účasti koordinačního centra v Národní frontě a chtěl k tomuto tématu zorganizovat diskuzi.⁴¹ K širší spolupráci na společné bázi však nedošlo a schůzka už se neopakovala. Ani Sviták (pravděpodobně kvůli své zaneprázdněnosti) ideu koordinačního centra dále nesledoval: „Koordinační centrum vzniklo, a brzy poté patrně zaniklo.“⁴²

Organizační těžkosti

Pořádání besed s sebou přinášelo množství banálních organizačních potíží. Klub neměl žádné prostředky, žádné peníze, žádný sekretariát, vše se dělalo vlastní silou a dobročinnou formou. Každý člen přípravného výboru si musel své náklady spojené s Klubem hradit z vlastní kapsy.

⁴⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, D I/45, přepis Svitákova článku/přednášky Vaše nynější krize.

⁴¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 345, s. 43, „Kanonáda“, rozhovor Ivana Svitáka s členy Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970.

⁴² ÚSD, sb. KV ČSFR, A 345, s. 19, „Kanonáda“, rozhovor Ivana Svitáka s členy Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970.

Šlo hlavně o jízdné za mimopražskými aktivisty. Přípravný výbor se však mohl spolehnout na to, že v případě nouze jej podpoří sympatizanti hnutí; stačilo jen naznačit a „okamžitě přinesli, udělali, rozmnožili, zařídili, sehnali“.⁴³ Využívalo se systému komunistického hospodářství; na černo se tisklo i rozmnožovalo. Výbor např. musel řešit, jak a kde udělat dvě stě kopií stanov a Programového prohlášení a jak a kde natisknout pozvánky. Nakonec je udělali pražští tiskaři, samozřejmě bez dovolení ředitele podniku. Další těžkosti byly se zajištěním sálu, s organizací besedy, se sháněním pořadatele a hlavně – s výběrem hostů. Zájem o akce KAN strmě stoupal tak, že členka přípravného výboru a dobrovolná tajemnice hnutí Jiřina Mlýnková zřídila na své jméno na Hlavní poště v Jindřišské ulici poštovní schránku č. 320, přes níž byl zprostředkováván kontakt na přípravný výbor a na kam bylo možné posílat předběžné přihlášky.⁴⁴ Tuto korespondenci zpočátku nikdo nepočítal, pamětníci od května hovoří o zhruba osmdesáti dopisech denně od jednotlivců i kolektivů.⁴⁵

Ruku v ruce se zájmem veřejnosti narůstal také zájem médií o KAN. Bylo třeba urychleně vybrat aktivistu, který by dovedl kompetentně čelit náporu dotazů a organizovat tiskovou agendu. Rovněž bylo nutno sestavovat zprávy o dění v Klubu, podávat informace o příštích akcích a soustavně se starat o mediální obraz KANu. Předseda přípravného výboru Rybáček tuto naléhavou potřebu vyřešil tím, že do přípravného výboru přizval Dalibora Plichtu, který od konce dubna zastával funkci tiskového tajemníka.

Organizační a osvětová práce pohltila všechnen volný čas členů přípravného výboru; např. řečnický zdatný Jan Štěpánek se podle svých slov stal „věčným nočním schůzovačem“, na kterého každý den před nemocnicí, kde pracoval na plný úvazek, čekalo auto, aby jej odvezlo na schůzi nějaké organizace, kde pak mluvil o Klubu a o jeho práci.⁴⁶

První máj

Několik dnů před Prvním májem se členům KAN podařilo do relace Československého rozhlasu „protlačit“ zmínku o KAN a o jeho účasti v pražském prvomájovém průvodu. Přípravný výbor usoudil, že tato „oficiální“ manifestace skýtá vhodnou příležitost pro prezentaci hnutí. Tehdy už v Praze existovala dostatečně početná skupina aktivistů, a tak na přípravu prvomájového vystoupení bylo dost sil i času. Týdenní příprava spočívala hlavně v malování transparentů, přípravě vývěsních skříněk a materiálů KAN, zajišťování co

⁴³ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s Janem Štěpánkem z 2.7.1990, s. 13.

⁴⁴ Dopis ovšem musel být adresován Jiřině Mlýnkové, nikoli KANu, neboť „pošta 01 s odvoláním na předpisy a na právní neexistenci KANu odmítá vydat přípravnému výboru Klubu dopisy nadapsané Klub angažovaných nestraníků“. *Literární listy*, roč. I., č. 17, 20.6.1968, s. 2.

⁴⁵ *Nestraník*, cyklostylovaný bulletin KAN, č. 1, 7.6.1968, s. 3.

⁴⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s Janem Štěpánkem z 2.7.1990.

největšího počtu účastníků kanistické části průvodu, ve shánění fotografií a v dohadování se s referenty Národního výboru, kteří vymezovali trasu průvodu.

Na Prvního máje v osm hodin ráno dorazilo na shromaždiště na Albertově jen pár desítek lidí. Pořadatele tak nízká účast překvapila, ale vzájemně se povzbuzovali a bavili se hlasitým předčítáním hesel na připravených transparentech: „KAN VÍ CO CHCE“, „LIDÉ JAKO NOVOTNÝ AŤ SE DRŽÍ U PLOTNY“, „KAN PRO 6 000 000 NESTRANÍKŮ!“, „?DEMOKRATIZACI? !DEMOKRACII!“, „ŽÁDÁME ROZPUŠTĚNÍ STÁTNÍ BEZPEČNOSTI (V H2 SO4)!“, „KDO SE BOJÍ OPOZICE, TEN SE BOJÍ O POZICE“⁴⁷.

Po osmé se průvod vydal na cestu, ale asi po dvou hodinách se zastavil v Jungmannově ulici a uvízl tam asi do jedné. Průchodu bránil oddíl Lidových milicí, který stál u Laterny magiky a nepouštěl manifestující členy KAN dál, do ulice 28. října a k hlavní tribuně na Příkopech. Snad kvůli televizi, aby v ní KAN nebyl. Teprve když televizní štáb odjel, pak mohl kanistický průvod projít pod hlavní tribunou. Ať už to byla ze strany milicionářů schválnost, nebo šlo jen o organizační zmatek, zviditelnění KANu to jen prospělo. Tři hodiny čekání nikoho z kanistů neodradily. Stal se pravý opak. Zástup čekající pod standardami KANu se rozrostl z několika desítek na stovky a tisíce hlav. Když se čelo průvodu KANu, v němž byly nesený tři československé vlajky⁴⁸, dalo na pochod a vešlo do ulice 28. října, diváci na chodnicích dávali hlasitě najevo své sympatie a několik babiček se rozplakalo, když vidělo transparent s velkou fotografií TGM. Průvod dále mohutněl, protože mnozí okolostojící občané vstupovali do vozovky a spontánně se přidávali k manifestujícím členům KANu. Před tribunou proti Slovanskému domu se čelo průvodu zastavilo a Jan Štěpánek s Jiřinou Mlýnkovou předali prezidentu Svobodovi kytici a Programové prohlášení KANu. Podle dobového tisku „i první tajemník KSČ s. Dubček dal najevo svoje sympatie velmi přátelským vystoupením“⁴⁹. Za volání hesel a mávání pak průvod došel k Prašné bráně, kde se rozpustil do vzrušeně hovořících skupinek. Když činovníci KANu, jdoucí vpředu, otočili hlavy zpět, nevěřicně zírali do ulice Na Příkopech, kudy ještě dlouho procházely davy s transparenty KANu. Ihned začali odhadovat, kolik lidí vlastně šlo pod hesly KANu – tři, pět, deset tisíc. Z několika tranzistorových rádií zněly nadšené komentáře rozhlasových reportérů, kteří označovali vystoupení KANu za vůbec nejlepší část průvodu, gratulovali kanistům k jejich úspěchu i sobě navzájem, smáli se, četli hesla KANu a mluvili jeden přes druhého.

⁴⁷ SVITÁK, Ivan: Zakázané horizonty (Projev na zakládající schůzi Klubu nestraníků v Ostravě 14. května 1968). In: *Student*, roč. IV., č. 24, 19.6.1968, s. 6.

⁴⁸ Podle svědectví Ivana Jonáše už tyto vlajky samotné působily velmi nově tím, že byly nesený samotné, bez vlajky sovětské. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Rozhovor s Ivanem Jonášem, neautorizováno, nedatováno.

⁴⁹ *Literární listy*, roč. I., č. 15, 6.6.1968, s. 2

Kdosi přišel s historkou, že prý se Dubček nechal slyšet, že je mu milejší angažovaný nestraník než neangažovaný straník,⁵⁰ další komentoval, jak se kdo z politiků tvářil (Indra prý vypadal dost kysele) a jedna dívka ochraptěle vykládala, že by si nikdy nepomyslela, že bude někdy v životě křičet s davem hesla. Za všeobecného nadšení se pak účastníci průvodu rozešli na oběd a na pivo.⁵¹

Úspěšné vystoupení KANu v prvomájovém průvodu přineslo jeden velmi podstatný efekt: hnutí se stalo tak známé a tak přitažlivé, že přihlášky do KAN jen přšely; do jednoho měsíce jich prý přišlo na 40 tisíc. Od Prvního máje lze také datovat masivní nárůst počtu regionálních buněk KAN.

Jednání o legalizaci na ministerstvu vnitra: první dějství

Původní žádost o legalizaci KANu byla poslána 7. dubna 1968 na Národní výbor hlavního města Prahy, protože členové přípravného výboru počítali s tím, že KAN vznikne jako organizace pražská, lokální. Tuto žádost podávali v souladu se zákonem č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích, podle něhož takovou organizaci schvaloval příslušný regionální státní orgán, krajský národní výbor. Za přípravný výbor KANu se prací související s legalizací ujal doc. Ota Weinberger.

Ale Kluby angažovaných nestraníků vznikaly už koncem dubna a v květnu (první Svitákovou zásluhou v Ostravě 23. dubna 1968, v Olomouci a v Gottwaldově pak 28. dubna 1968) nejen v Praze, ale také po celých Čechách a na Moravě; ze Slovenska se ozvalo jen pár ojedinelých hlasů. Také v regionech podávaly tamní přípravné výbory žádosti na příslušné krajské národní výbory, které se pak obracely pro radu na centrální úřady.⁵² Z KANu se tak spontánně stávala celostátní organizace. O registraci organizací s celostátní působností rozhodovalo podle již zmiňovaného zákona ministerstvo vnitra a nikoli krajské národní výbory. Přípravný výbor KANu reagoval jediným možným způsobem: „Když jsme viděli, že myšlenka KANu má takový ohlas, uvědomili jsme si, že vznikla nová situace. KAN jasně

⁵⁰ Dubček k tomu po týdnu uvedl: „Chtěl bych říci připomínku k prvomájovému průvodu, když šli členové Klubu angažovaných nestraníků. Jedni křičeli, že chtějí demokracii. Já jsem jim řekl, aby demokracii neuškodili. Dále oni provolávali, že chtějí opozici. Já jsem řekl na to – proti komu opozici. V rozhlasu a v televizi pak, když byla zpráva o průvodu 1. máje, bylo řečeno, že Dubček souhlasil s projevy, které říkali členové tohoto klubu.“ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1999, dok. č. 60, s. 431.

⁵¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 5-6.

⁵² Z Krajského národního výboru severomoravského kraje Ostrava psali na ministerstvo 2.5.1968; ze Západočeského krajského národního výboru Plzeň pak 3.5.1968. *Národní archiv* (dále NA), f. MV-CSÚ, KAN, neuspořádáno.

přerostl pražský rámec a najednou jsme byli v čele hnutí, které se rozrůstalo po celých Čechách. No a tak jsme se rozhodli požádat o celostátní registraci na ministerstvu vnitra.“⁵³

KAN vyslal 29. dubna 1968 na Ministerstvo vnitra delegaci ve složení Ludvík Rybáček, Jiřina Mlýnková, Jan Štěpánek a Leoš Novák, která měla přímo na místě zjistit, za jakých podmínek by bylo možno podat žádost o registraci organizace celostátní.⁵⁴ Delegaci přijal sám ministr vnitra Josef Pavel, ale věnoval jí jen dvacet minut svého času. Z nové organizace nebyl příliš nadšen. K meritu věci neměl co říct. Mluvil obecně, o složitosti situace, o výhruzných dopisech od „dělníků“ a členům delegace kladl na srdce, že je třeba postupovat umírněně. Celkově však z Pavla měli zástupci KANu dobrý dojem. Prý tichým hlasem opakoval: „Buďte opatrní“. A dodával: „Nevím, jak dlouho tu budu.“⁵⁵ Pak delegaci předal nějakému nižšímu úředníkovi. Ten nejprve klopotně vysvětloval, že ministerstvo vnitra už není tím, čím bývalo, že z něj už občané nemusí mít strach a že to tam nyní všichni se všemi myslí dobře. Přitom rozevřel desky plné žádostí o registraci KANu z nejrůznějších míst. Po více než hodinové diskuzi, v níž vyslanci KANu vysvětlovali politické zaměření své organizace, ale odmítali označení politická strana, ministerský úředník doporučil, aby pražský přípravný výbor podal žádost o registraci KANu jako organizace celostátní. S tím delegace KANu vyjádřila souhlas: „Byl to vcelku pozitivní výsledek a to nás povzbudilo k další činnosti.“⁵⁶

Po tomto jednání, na němž zástupci KANu potvrdili, že hnutí bude centrálně propojeno a tudíž bude působit ve všech regionech Československa, byly žádosti o legalizaci v jednotlivých krajích odvolány.⁵⁷ Ministerstvo vnitra převedlo celou agendu spojenou s KANem do své jurisdikce.⁵⁸

Žádost o schválení nových Stanov KANu, v nichž už byl KAN definován jako „politické sdružení celostátní“, předala delegace členů přípravného výboru ve složení Ludvík

⁵³ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

⁵⁴ Stručný návod na založení dobrovolné organizace přinesly již na začátku dubna 1968 *Literární listy*. Na dotazy redaktorů *LL* odpovídal Pavel Rychetský z Právnické fakulty UK: „*LL*: A jaký je tedy vlastně mechanismus zakládání organizace? R: V podstatě dvojí: buď ohlášením – organizace se utvoří a oznámí svůj vznik – nebo koncesí: dřív než vznikne, je zapotřebí registrace, vlastně povolení. ... Vznik dobrovolné společenské organizace v rámci kraje dnes povoluje KNV, vznik takové organizace v rámci státu povoluje ministerstvo vnitra. Ministr vnitra je přitom zmocněn vydávat prováděcí předpisy, takže úprava tak významných ústavních občanských práv je svěřena výkonnému orgánu. Ministr vnitra má tedy podle zákona i dost významnou normotvornou moc nad právy občanů. *Literární listy*, roč. I., č. 6, 4. 4. 1968, s. 12.

⁵⁵ ŠTĚPÁNEK, Jan: Vzpomínky na Klub angažovaných nestraníků v r. 1968. In: *Zpravodaj KAN*, květen 2006, s. 5.

⁵⁶ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

⁵⁷ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, D II/150.

⁵⁸ *NA*, f. MV-CSÚ, KAN, Informace pro schůzi vlády k situaci na úseku sdružování a shromažďování, 21.5.1968.

Rybáček, Jiřina Mlýnová, Jan Štěpánek a Leoš Novák ministerstvu vnitra 16. května 1968.⁵⁹ V žádosti uvedli: „Podle zákona 68/51 žádáme o schválení stanov (organizačního řádu) Klubu angažovaných nestraníků. Vzhledem k tomu, že činnost naší dobrovolné organizace se bude vztahovat na všechny kraje ČSSR, je k povolení příslušné ministerstvo vnitra. Děkujeme za vyřízení naší žádosti a prosíme, aby vyrozumění bylo zasláno na adresu: Ludvík Rybáček, CSc, Ústav anorganické chemie ČSAV, Praha 6, Technická 1905.“ Následovalo dvanáct podpisů členů přípravného výboru.⁶⁰

Ministerský úředník, šéf spolkového oddělení civilně-správního úseku jménem Hanák, konal svou práci. Namísto, tak jako obvykle, vyhotovil potvrzení, že mu byla žádost předána a že ministerstvo „zahajuje řízení“. Podstatou tohoto řízení se stalo zkoumání, zda KAN je či není dobrovolná organizace, resp. zda je či není politická strana. Obě zúčastněné strany se dohodly, že rozhodnutí by mělo padnout přibližně okolo 15. července 1968. Nejdůležitější část potvrzení se však skrývala v jedné stroze formulované větě: „Toto potvrzení opravňuje uvedené členy přípravného výboru jednat ve věci založení nové organizace.“⁶¹ To jinými slovy mohlo znamenat, že ministerstvo vnitra dává KANu svolení k přípravné činnosti. Alespoň tak si to vyložili přítomní členové přípravného výboru. Přitom pojem „přípravná činnost“ nebyl nikde v československém právním řádu definován a mohlo se pod ním skrývat takřka cokoli. KAN se podle toho zařídil a v budoucnu jednal svobodně, bez obav z postihu.

Předáním žádosti s novou verzí stanov ministerstvu vnitra a okamžitým vydáním ministerského potvrzení skončila první fáze jednání o legalizaci KANu. KAN z ní 16. května 1968 vyšel relativně vítězně. Ministerské potvrzení mu otvíralo volné pole působnosti ohledně přípravné činnosti. Avšak nové stanovy a nová žádost na jiném úřadě prodlužovaly provizorium samozvaného přípravného výboru o dalších minimálně 60 dní - původní žádost ze 7. dubna 1968 byla podáním té nové automaticky anulována.⁶²

Stanovy KANu

Stanovy, předložené k posouzení ministerstvu vnitra, se skládaly z dvaatřiceti článků, z nichž nepodstatnější byly první dva, které definovaly charakter a cíle KAN, článek 3. o členství v KAN, články 19. a 20. s vymezením pravomoci ústředního výboru KAN a článek 25., řešící územní působnost nové organizace.

⁵⁹ WEINBERGER, Ota: K otázce schválení stanov KAN. In: *Nestraník*, neperiodický bulletin Klubu angažovaných nestraníků, č. 2, 15.7.1968, s. 2.

⁶⁰ *NA*, f. MV-CSÚ, KAN, s. 7, neuspořádáno.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 11.

⁶² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 6.

V článku 1. se Klub se definoval jako dobrovolné sdružení (organizace) občanů bez stranické příslušnosti. Jeho smyslem bylo poskytnout těmto občanům plné možnosti pro formování politického stanoviska ke všem otázkám veřejného života a dosáhnout toho, aby se na něm mohli plnoprávně podílet. Článkem 2. se KAN přihlašoval k ideálům svobody, demokracie a socialismu a zavazoval se bojovat proti všem formám občanské diskriminace. Z toho vyplývala proklamovaná snaha o zrovnoprávnění nestraníků v občanském a veřejném životě, v zaměstnání, ve vědě a kultuře. Třetí článek stanovoval podmínky, za jakých bylo možné stát se členem KANu: mohl se jím stát každý zletilý občan ČSSR, který se hlásil k ideám KANu a který nebyl příslušníkem žádné politické strany. Články 19. a 20. upřesňovaly pravomoci ústředního výboru KANu, který měl podle nich řídit hnutí mezi sjezdy, měl volit ze svého středu potřebné nejvyšší funkcionáře, měl realizovat usnesení sjezdu, vypracovávat programy činnosti, zakládat místní kluby a kontrolovat jejich činnost. Pětadvacátý článek umisťoval hlavní sídlo KAN do Prahy a za teritorium působnosti hnutí označoval celé území Československa.⁶³

Mlynářův plán: KAN vstoupí do Národní fronty

Už 21. března 1968 se členové vedení KSČ dohodli na tom, že politický systém Národní fronty má zcela vyloučit možnost vzniku opozičních politických stran.⁶⁴ Toto stanovisko nepřímo potvrdil i Akční program KSČ, do něhož Zdeněk Mlynář na základě objednávky předsednictva ÚV KSČ narychlo vepsal příslušné pasáže o NF.⁶⁵ I když byly koncipovány obecně, v zásadě šlo o stanovení nepřekročitelných limitů, jako byla vedoucí úloha strany, marxisticko-leninská ideologie, nepřípustnost politické organizace mimo Národní frontu, povinnost individuálního členství v NF atd. Ale po měsíčním eruptivním vzepjetí občanské aktivity, jejímž výsledkem byl mj. vznik KANu, předsednictvo zjistilo, že vágně formulovaný Akční program není prostě brán v potaz.

Komunistické ústředí vzalo na vědomí snahy o založení KANu až po Prvním máji 1968. Už předtím se sice tu a tam mluvilo o „starostech s vývojem v druhých stranách“ a obavy vzbuzoval vznik K 231⁶⁶, KAN ale do té doby jakoby neexistoval. První květnový den a zveřejnění článku Ivana Svitáka Vaše nynější krize v časopisu Student den předtím to změnily. Pro vedoucí komunistické funkcionáře byl mnohatisícový průvod pochodující pod

⁶³ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 523.

⁶⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 27, s. 178-198.

⁶⁵ Blíže viz MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremle*. Mladá fronta, Praha 1990, s. 103.

⁶⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 56, s. 380.

vlačkami KANu opravdový šok. Šok o to větší, že na účast KANu v prvomájovém průvodu poukazoval i Leonid Brežněv na jednáních mezi československými a sovětskými představiteli komunistických stran v Moskvě.⁶⁷

Předsednictvo ÚV KSČ o KANu a dalších nezávislých organizacích jednalo 7. a 8. května 1968 na své 70. schůzi, která byla poznamenána právě návratem čtyřčlenné delegace z Moskvy. Atmosféra na schůzi, která trvala šestatřicet hodin, byla nervóznější než obvykle, neboť přítomní si uvědomovali, že „na žádném předsednictvu nikdy neležela taková odpovědnost jako nyní, protože strana nikdy nebyla v takovém postavení“ (Bilak). Spojoval je rovněž pocit, který za všechny vyjádřil Smrkovský: „Můj úvod říkám proto, abych zdůraznil, že stojím za tou cestou, kterou jsme nastoupili. Jenomže věci jdou jinak, než jsme chtěli. My chceme demokratizovat náš společenský život, demokratizovat řízení společnosti a získali jsme ohromné sympatie v masách lidu, což je nesporné, je to fakt, znovu jsme probudili obrovské nástroje, které nebyly v minulém roce. To je fakt, že národ znovu s nadějí vzhlíží k nové politice strany. Ale my řečníme a ti druzí se formují ne na akčním programu, jak ho uskutečňovat, ale tady je protějšek našeho úsilí, zatímco my chceme zdemokratizovat náš život, druzí se formují a nastupují už k frontálnímu útoku na naše pozice.“⁶⁸

I přesto, že předsednictvo ÚV KSČ zatím o KANu nemělo téměř žádné konkrétní informace⁶⁹, v diskuzi jasně převažovala záporná stanoviska. První udal tón Drahomír Kolder, který KANu přisoudil nálepku „opoziční skupiny“, již se KAN už nezbavil.⁷⁰ Na téma opozice mluvil i předseda vlády Černík, který si posteskl, že „před měsícem nestály takové otázky na pořadu, jako je otevřené formulování požadavků na vznik opoziční strany“. Také on varoval, že „pravice se formuje a nesmíme ji podceňovat“, a proto byly podle něj na řadě „aktivní opatření“. Ta především spočívala ve formulování dokumentu o politice Národní fronty, v němž by bylo jasně definováno odmítavé stanovisko k politické opozici.⁷¹

S apriorním názorem si aktivity KAN vysvětloval první tajemník ÚV KSČ Alexander

⁶⁷ Na schůzce vedoucích představitelů KSČ a KSSS v Moskvě 4. května 1968 Leonid I. Brežněv řekl: „Mluvili jste o důvěře lidu. Ale v Praze nezaznělo v prvomájovém průvodu ani jedno heslo na adresu KSČ. To je podpora lidu? A co říci o transparentech s výzvami k zakládání nových politických stran, které nesl v průvodu takzvaný Klub nestraníků? Cožpak předsednictvo ÚV KSČ si takových skutečností nevšímá? VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, 4. díl, 1. svazek : Prosinec 1967 – červenec 1968. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1995, dok. č. 53, s. 173.

⁶⁸ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 60, s. 407.

⁶⁹ Ještě 17. května 1968 uváděl tajemník ÚV KSČ Alois Indra ve zprávě o politické situaci v zemi připravované pro jednu z dalších schůzí předsednictva, že „málo informací je zatím o klubech angažovaných nestraníků“. O KANu se v jinak rozsáhlé zprávě psalo ve třech větech. *Tamtéž*, dok. č. 68, s. 501.

⁷⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 60, s. 403-404.

⁷¹ *Tamtéž*, s. 418-419.

Dubček. Při přemýšlení o opozičních organizacích nejprve objasnil svou představu o politickém systému: on sám a toto vedení KSČ chápalo „úlohu Národní fronty skutečně v tom gottwaldovském pojetí, sjednocování na jedné platformě socialistické výstavby“, a přitom podle Dubčeka nevadilo, „když tu bude určitá oponentura, určitá relativní rovnost na bázi jiných politických stran.“ Slůvko „relativní“ vzápětí konkretizoval: „Ale jednoznačně jsem se vyslovil, že se v tomto státě nevzdáváme a nemůžeme vzdát vedoucí úlohy naší strany“. Ohledně KANu vycházel z logického úsudku: „Neznám žádné takové neangažované – každý, kdo se angažuje, musí dělat politiku. Možná, že rozhodující část lidí to tam myslí poctivě, značná část se jich v tom nerozebrala, ale není vyloučeno, že určitá část těchto lidí, kteří buď stojí již dnes v čele, nebo tak nějak bokem, usiluje o zformování skutečné politické opozice, která by tu stála v boji o moc s touto komunistickou stranou.“⁷² Dubček viděl, že se v posledním měsíci otevřeně formují a seskupují opoziční síly, „které za určitých podmínek, kdyby se jim dal prostor pro další období, mohly by přerůst v otevřenou kontrarevoluční sílu“.⁷³ Na rozdíl od svých kolegů proti nim navrhoval jasný, regulativní postup: „mít vyhraněné stanovisko ministerstva vnitra, které organizace, které spolky bude registrovat a které ne“, a ten samý postup zavést i v komunistickém ústředí, protože „není možno vyhlášovat různé spolky a kroužky a my abychom k nim ani nezaujali stanovisko“. Z toho pak pro Dubčeka vyplývala nutnost „urychleně přijmout patřičnou státní normu i k tomu spolkaření i k vydávání nových časopisů a k mnoha jiným věcem“.⁷⁴

Téma opozice nebylo sedmým květnem 1968 vyčerpáno a 70. schůze schůze na druhý den pokračovala. S opravdu platnými informacemi o KANu přišel jednak František Kriegel, jednak Zdeněk Mlynář.

Kriegel se vracel k vystoupení KANu na Prvního máje. Celkově hodnotil čtvrtmilionovou účast v průvodu, včetně té kanistické, jako úspěch, že „to byl masový souhlas s politickou linií“ KSČ. Snižoval význam vystoupení KANu tím, že tvrdil, že „byl to čtverec dobře organizovaný, plný mladých lidí vykřikujících hesla za svobodné volby, za opozici, za demokracii atd. Ale to byl jeden útvar“. Mírně oponoval hodnocení kolegů a KAN samotný nepovažoval za vážného soupeře.⁷⁵

S nejdůkladnější analýzou politických aktivit občanské společnosti na předsednictvu vystoupil člen sekretariátu ÚV KSČ Zdeněk Mlynář. Byla to nejen analýza, ale zároveň originální protiopoziční strategie, resp. několik různých strategií šitých na míru jednotlivým

⁷² *Tamtéž*, s. 422.

⁷³ *Tamtéž*, s. 425.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 425-426.

⁷⁵ *Tamtéž*, dok. č. 61, s. 441.

organizacím. Takovou organizací byl přirozeně i KAN, a tak i pro KAN měl Mlynář připravenou zvláštní strategii. Je v ní sice patrná velká míra improvizace, ale rovněž jsou tu přítomny představy o snadné manipulovatelnosti kanistického hnutí. Z celého jednání předsednictva pak vyplývá velká Mlynářova autorita. Prakticky nikdo jiný nenavrhoval konkrétní opatření. Všichni mluvili pouze obecně. Mlynář, zběhlý v legislativě režimu, hrál jednoznačně prim a ohledně KANu se pak hrála jeho hra s jím rozdanými kartami.

Mlynářovi vůči opozici navrhoval konkrétní řešení, kterého se držel on sám i celé předsednictvo po celou dobu Pražského jara: „Hlavní věc podle mého soudu je znemožnit opozici, která směřuje k odstranění KSČ od moci, aby získala možnost sjednotit se pod heslem ‘socialismus bez KSČ’, nebo ať to vyslovují tak nebo jinak, může být mnoho odstínů. To znamená to hlavní pro stranu a její vedoucí pozici, vidím dneska to, nedělat žádný krok, který by to této opozici umožnil. Kdybychom to udělali, zbývá východisko hájit naši moc násilím, mluvil o tom s. Lenárt, všichni to nakonec uděláme, ale bude to tragédie.“⁷⁶

KAN podle tehdejšího Mlynářova úsudku zřejmě ještě nebyl vysloveně opoziční organizací. Naopak měl se stát jakýmsi modelovým příkladem, na němž by bylo možno demonstrovat reformu Národní fronty a spolkové legislativy. V rozporu s ostře formulovaným protiopozičním postupem, Mlynář navrhoval, aby KAN byl legalizován, a to jako politický klub. KAN neměl být opozicí, nýbrž součástí Národní fronty se dvěma poslanci v parlamentu.⁷⁷

Mlynář přirozeně nemluvil jen o KANu. O K 231 prohlásil, že „to je věc, která tiše musí zaniknout“, o Literárních listech, že „to je pravý tiskový koncern, který je na své autonomní bázi“ a podobně mluvil o týdeníku Student.⁷⁸ To vše byla pro Mlynáře „platforma opoziční strany“, již chtěl tak či onak zničit. Zatím mu šlo o to, aby se tak dělo nenásilně - administrativně nebo zákulisním jednáním bez jakékoliv publicity, přičemž, jak je z předchozího shrnutí zřejmé, byl připraven postupovat proti (zřejmé i domnělé) opozici i za použití násilí. Nástup k akci měl nastat po květnovém plénu (29.5. - 1.6.1968).⁷⁹

Na Mlynáře v debatě volně navázali jednak předseda vlády Oldřich Černík, který přítomné spíše uklidňoval nekonkrétním voláním po nově formulované politice Národní fronty, jednak znovu Smrkovský, který se naopak rozohnil na nejvyšší míru. Sice souhlasil s Mlynářem a jeho strategiemi vůči novým organizacím, ale zároveň velmi silnými slovy varoval před „kontrarevolucí“. Z jeho exposé lze snadno vyčíst, jak si Smrkovský

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 444.

⁷⁷ *Tamtéž*, s. 445.

⁷⁸ *Tamtéž*.

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 446.

představoval onen kýžený „socialismus s lidskou tváří“ a debaty o jeho možné příští podobě, např. právě s KANem: „... my v této zemi moc z rukou nevydáme, strana se nebude s nikým dohadovat, jestli je nebo není vedoucí silou. Byli jsme a jsme a tuto pozici si musíme zajistit. A z této pozice uskutečnit obrovský projekt demokratizace, humanizace atd., jak jsme si řekli v lednu. Ale to neznamená, že vydáme moc, kterou jsme získali revolucí, ze svých rukou, abychom dobrovolně jednou nastavili krky, aby nám je někdo odřízl. V této věci je ohromná záloha, kde máme ještě v této chvíli rezervy, to je naše dělnická třída, to jsou naše fabriky atd.“⁸⁰

Při sugestivním líčení vraždění komunistů Smrkovský nikoho nejmenoval, ale zřejmě měl svou představu o tom, kdo by mohl být onen „někdo“. Do diskuze v předsednictvu po tomto výbuchu zasáhl už jen dvakrát; poprvé s víceméně technickou poznámkou ohledně usnesení ze schůze a podruhé s prosbou „aby se někteří lidé z ústředního výboru a z aparátu podívali na organizaci klubů KAN a K 231, abychom měli o nich informace.“⁸¹ Smrkovského popud vedl k tomu, že komunistický aparát začal KAN a K 231 systematicky sledovat.

Sedmdesátou schůzi předsednictva uzavíral první tajemník Dubček, který kromě obsáhlého shrnutí debaty, mluvil rovněž o KANu a K 231. Litoval toho, že oba kluby dostaly v médiích velký prostor, aniž předtím získaly od ministerstva vnitra registraci a „prostě když sami nevíme, co se z toho vyvine“.⁸²

Barvitá diskuze o KANu na 70. schůzi předsednictva ÚV KSČ nijak neovlivnila výsledné usnesení. O občanských organizacích v něm nepadla ani zmínka, ale zároveň bylo rozhodnuto o svolání (mimořádného) květnového pléna ÚV KSČ, jehož program se měl odvíjet od výsledků schůze.⁸³ Ohledně KANu zatím platily za bernou minci návrhy Zdeňka Mlynáře, připouštějící za určitých podmínek jeho brzkou legalizaci. Potvrzoval to úvodní projev Alexandra Dubčeka na instruktážní poradě nově zvolených vedoucích tajemníků krajských a okresních výborů KSČ 12. května 1968.⁸⁴ Také sám Mlynář se na téže poradě přimlouval za přijetí KANu do Národní fronty.⁸⁵

První zásadní rozprava o KANu v komunistickém ústředí tedy skončila vítězstvím Mlynářovy koncepce. Na jedné straně to byla pro KAN dobrá zpráva: jeho legalizace byla

⁸⁰ *Tamtéž*, s. 451.

⁸¹ *Tamtéž*, s. 458.

⁸² *Tamtéž*, s. 457.

⁸³ *Tamtéž*, dok. č. 62, s. 460.

⁸⁴ *Tamtéž*, dok. č. 64, s. 472.

⁸⁵ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, D IV/1, s. 175, Stenografický záznam z porady vedoucích tajemníků okresních a krajských výborů KSČ ve dnech 12.-13. května 1968.

Na téže poradě naopak předseda ÚV Národní fronty František Kriegel vystoupil proti KANu v NF. *Tamtéž*, s. 243.

možná. Na straně druhé ale z toho pro klub vyplývala povinnost vstoupit do prozatím nereformované Národní fronty. V daných podmínkách to neznamenovalo nic menšího, než že KAN hned v okamžiku vzniku přistoupí na mocenský (a precedentní) diktát KSČ, uzná tzv. vedoucí úlohu KSČ ve státě a ve společnosti v duchu 4. článku Ústavy ČSSR a svoji činnost bude modelovat podle regulativů a pokynů Národní fronty, fakticky KSČ.

První meeting KAN

Už na ustavující schůzi přípravný výbor deklaroval, že v půlce května uspořádá velký meeting, na němž bude řádně a demokraticky zvoleno předsednictvo a KAN jím zahájí další etapu své existence. Zakladatelé klubu předpokládali, že tehdy už bude řádně registrovanou organizací. I když tento předpoklad nevyšel – žádost o schválení stanov KANu jako celostátní organizace byla předána ministerstvu vnitra až 16. května 1968 – přípravný výbor od plánovaného meetingu neupustil a pokračoval v přípravách, i když z něj právoplatně zvolené předsednictvo vzejít nemohlo. Ale i tak se meeting měl stát významným předělem v historii hnutí; veřejnosti měl být KAN představen jako životaschopná organizace s vertikální i horizontální strukturou, s vyhraněnými představami ohledně programu a s jasnými perspektivami do budoucna.

Termín konání meetingu byl stanoven na 18. května 1968. Organizačně vše klapalo: podařilo se zajistit sál, sestavit program, natisknout pozvánky. Den předtím si však odpovědný úředník Obvodního národního výboru Prahy 1 dr. Zuman k sobě povolal předsedu přípravného výboru Rybáček a pokusil se meeting zakázat. Členové přípravného výboru se tehdy domnívali, že to snad bylo kvůli návštěvě sovětského předsedy vlády Kosygina v Praze.⁸⁶ Úředník však jednal na přímý rozkaz ministerstva vnitra, které „ve smyslu závěru vlády⁸⁷ upozornilo dne 17. května dopoledne ... Národní výbor hlavního města Prahy, aby zamezil záměru přípravného výboru KAN uspořádat veřejné shromáždění v městě Praze.“⁸⁸

Rybáček a s ním právník KANu Ota Weinberger dosáhli povolení meetingu jednak tím, že argumentovali potvrzením ministerstva vnitra s údajným povolením vyvíjet přípravnou činnost a jednak tím, že dr. Zumana vystrašili. Z regionů do Prahy totiž mířily početné delegace mimopražských KANů, s nimiž nebylo momentálně žádné spojení. Ani

⁸⁶ Alexej N. Kosygin pobýval v Československu ve dnech 17.-25. května 1968. Údajný léčebný pobyt v Karlových Varech využil k celé řadě rozhovorů s československými politiky (Dubček, Černík, Císař, Indra, Svoboda, Smrkovský). Blíže viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 1. sv., dok. č. 67, s. 237, pozn. 5.

⁸⁷ Vláda ČSSR o spolcích a klubech jednala 15.5.1968 a zaujala k veřejné činnosti dosud nelegalizovaných organizací záporné stanovisko. *Rudé právo*, 16.5.1968, s. 1.

⁸⁸ *NA*, f. MV-CSÚ, KAN, Informace k situaci na úseku sdružování a shromažďování z 21.5.1968, s. 3, neuspořádáno.

Rybáček, ani Weinberger nevěděli, jak tito lidé na odvolání meetingu zareagují. Bylo ale nepravděpodobné, že by se bez dalšího v klidu rozešli a odjeli zase domů. V případě zákazu mohlo dojít k nekontrolovatelné demonstraci a možná i k občanským nepokojům. Dr. Zuman při představě spontánní demonstrace v centru Prahy argumentaci uznal, odběhl telefonovat svým nadřízeným a písemné povolení nakonec dal.⁸⁹

Za místo konání meetingu byl zvolen Kulturní dům na Slovanském ostrově. Hlavní sál se v sobotu 18. května 1968 začal plnit už kolem páté a kolem šesté bylo plno. Ve všech prostorách Žofína seděly a stály odhadem tři tisíce lidí. Pořád však přicházeli další a další aktivisté, kteří se dožadovali vstupu. Pořadatelé museli vytvořit hradbu z vlastních těl a držet na svých zádech asi tisícíhlavý dav. Ten se ale nakonec smířil s tím, že zůstane u venku nainstalovaných reproduktorů, které přenášely veškeré dění v hlavním sále.⁹⁰

O meeting měla velký zájem i média. V denním tisku vyšly anonce o konání meetingu, Rozhlas vysílal rozhovor se členy přípravného výboru.⁹¹ Přímo na meetingu natáčela Československé televize a kromě ní byla v sále též televize bavorská a východoněmecká. Zahraniční a československé novináře z tištěných médií si nikdo netroufl spočítat, ale někdo si všiml redaktora ze sovětského týdeníku *Litěraturnaja Gazeta*.

V sedm hodin večer zahájil meeting Jan Štěpánek, který byl ze středu přípravného výboru vybrán pro své dobré rétorické schopnosti. Celý meeting rovněž moderoval. Štěpánek nejprve přečetl rozhodnutí Obvodního národního výboru v Praze 1 o povolení meetingu a vyzval přítomné, aby pomohli pořadatelům zajistit klid a pořádek. Obavy přípravného výboru z provokací a z provokatérů nebyly bezdůvodné; Štěpánek pro větší názornost přečetl anonymní dopis z Brna, v němž se psalo: „Strana je silná a SSSR stojí za námi. Nemyslete si, že budete moci neustále urážet stranu. Pár zrádců - Dubček, Smrkovský, Pavel, Špaček, Šik, Husák, ž. [sic!] Goldstücker - nemůže ohrozit vítězný postup strany. Sovětský svaz je s náma.“ Štěpánek výslovně upozorňoval na to, že lidé s podobnými názory mohou být i v sále, a proto vybízel k opatrnosti.⁹²

Po úvodním „varování“ Štěpánek osvětlil informační účel konání meetingu. KAN prozatím neměl žádný tiskový orgán, v němž by mohl být dopodrobna představen. Nemohl se bránit, když „mu bylo vkládáno to, co nikdo neřekl“ jménem přípravného výboru, který byl jediný zodpovědný za stanoviska KANu. Totéž platilo v případě, kdy se KAN chtěl distancovat od prohlášení vyřčených jeho jménem. I oznámení termínu tohoto meetingu bylo

⁸⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 6.

⁹⁰ *Nestraník*, cyklostylovaný bulletin KANu, č. 1, 7. 6. 1968, s. 3.

⁹¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 3.

⁹² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Autentický záznam z prvního meetingu KAN, 18.5.1968, CD-ROM 1.

spojeno s obtížemi. Proto se přípravný výbor rozhodl pro veřejný meeting, na němž mělo být jasně řečeno, co KAN je, co chce a kdo jsou jeho otcové - zakladatelé. V souladu s tímto účelem meetingu pak Štěpánek přistoupil ke čtení úvodního programového projevu.

Přirozeně začal mluvit o drtivé většině občanů Československa, o nestranících, kteří neměli „účinnou možnost projevit své názory, zájmy a tužby“. U zrodu KANu stála absence názorové tribuny, na níž by se tito lidé mohli politicky realizovat. Hned v úvodu také Štěpánek vymezil vztah KANu ke komunistické straně a ke stávajícímu společenskému řádu. KAN se přihlašoval k „demokratickému, opravdu humanistickému socialismu“ a rozhodně se stavěl proti jakýmkoliv projevům antikomunismu. Vůči KSČ a komunistům měl KAN vystupovat s celou sérií připomínek a podmínek. Šlo hlavně o to, že KAN chtěl pečlivě studovat názory svých oponentů zvláště tehdy, „když budou opouštět svoje vyhlášené zásady a předsevzetí“. K tomu Štěpánek přidával celkem jasné prohlášení, že „nikdo nemá monopol správného názoru“ a že KAN bude fórum, na němž se budou střetávat názory straníků a nestraníků v otevřené diskusi. Konečné řešení mělo být výsledkem této diskuse, v níž rozhodující roli bude hrát kvalita argumentů.⁹³

Štěpánek však nezůstal jen u takto rámcově definovaného vztahu KANu ke KSČ a komunistům. Následující část pojal jako ostrou kritiku současného politického systému. Vadilo mu, že od ledna 1968 dosavadní mechanismus ovládnutí společnosti komunisty vlastně neprošel vůbec žádnou proměnou a do budoucna neviděl v tomto prostředí žádný viditelný náznak obratu. Dokládá to na nulové snaze centra moci a parlamentu o legislativní změny ve sféře občanských práv a svobod. Cestu ven z tohoto neutěšeného sumáře viděl Štěpánek především ve svobodných volbách, které by do základu změnily složení parlamentu. Příští volby znamenaly pro KAN onen kýžený bod obratu, na jehož základě by KAN mohl vstoupit na parlamentní půdu.⁹⁴

Vedle svobodných voleb pak měly totalitní režim měnit další, dílčí změny. Přípravný výbor se ústy Jana Štěpánka stavěl např. za kodifikaci tiskové svobody a rehabilitaci politických vězňů. Z programového prohlášení KANu vyplýval požadavek na zrušení tzv. kádrového stropu, což se mělo promítnout doslova všude; jak Štěpánek uváděl, „prezidentem počínaje a mistrem v dílně konče“. Zrušena měla být i mzdová denivelizace a odmítnuto mělo být kumulování funkcí.

⁹³ *Tamtéž.*

⁹⁴ *Tamtéž.* První čtyři věty této části projevu citoval Štěpánek z vystoupení nejmenovaného člena pléna Městského výboru KSČ v Praze.

V úplném závěru se Štěpánek ještě jednou vyjádřil ke vztahu mezi KANem a KSČ. Podal přesvědčivé svědectví o ambivaletním pohledu na vrchol moci, v němž se mísily naděje s oprávněnou skepsí. Ocenil nástup „progresivních“ sil v KSČ, které umožnili mj. také existenci KANu. V jejich projevech viděl přesvědčivou proklamaci svobody a socialismu. Doufal v to, že uplynulé dva měsíce jsou jen pouhým zčátkem trvalé demokracie, v níž bude pojmům právo, svoboda, volby, demokracie a otevřená výměna názorů je vrácen jejich původní ryzí význam.⁹⁵

Po Štěpánkovi přišel na řadu zakladatel hnutí Ludvík Rybáček. V krátkém projevu podal informace o tom, jak vznikl Klub, proč vznikl a kde je jeho místo v obrodném procesu. Hovořil o tom proto, že Klub zatím nezískal od ministerstva vnitra registraci a proto, že neměl svoji vlastní mediální tribunu, kde by mohl vysvětlovat a obhajovat svoje bytí. Před nedávnem osvobozená média se podle Rybáčka ke Klubu stavěla rezervovaně.

Za hlavní důvod vzniku Klubu označil Rybáček přímé a soustavné porušování lidských práv bezpartijních občanů, v první řadě v pracovně právní oblasti. Klub vznikl proto, že se jeho členové nespokojili s pouhými přísliby politického a sociálního zrovnoprávnění. Nestačilo jim pouhé anonymní diskutování ve skupinkách přátel a v pracovních kolektivech bez dodatečného ohlasu v médiích.

Rybáček zrekapituloval, co se doposavad Klubu podařilo, jaké akce uspořádal a s jakým ohlasem se setkal; přípravný výbor dostával po zveřejnění poštovní schránky cca 80 dopisů denně. Výslovně upozorňoval na to, že Klub dosud nezískal od úřadů registraci a že tudíž přípravný výbor vykonává pouze přípravnou činnost. K udělení registrace ze strany ministerstva vnitra vyslovil domněnku, že to „samozřejmě nebude otázka několika dnů“.⁹⁶

Rybáček také hovořil o nejbližších úkolech Klubu. Zmiňoval dva stěžejní: vytvoření programu Klubu a vybudování jeho struktury. V této souvislosti představil vnitřní uspořádání přípravného výboru, v jehož rámci pracoval poradní sbor, složený z odborníků mnoha humanitních oborů.

Po historicko-organizačním exkurzu odpovídal Rybáček na vlastní otázku „jakou roli hraje Klub v období, které je charakterizováno názorovou nejednotností, chaosem idejí, požadavků a cílů“. Klubu přisoudil roli „objasňovatele“ pro etapu, v níž stále přežívají nedemokratické mechanismy ovládnutí společnosti. Pražské jaro označil za „období pokojného přechodu od totalitních principů řízení společnosti k metodám demokratickým“. Prvotním cílem Klubu mělo být „oddělování státu od konkrétní ideologie, která si osobuje právo na

⁹⁵Tamtéž.

⁹⁶Tamtéž.

monopol pravdy“. Stát měl znovu získat svoje demokratické funkce, díky nimž by se prosadila vůle většiny oproti dřívějšímu pojetí státu, jako „vychovatele k učtým předem daným cílům“ a „pečovatele o nějaké předem dané a preferované hodnoty“.⁹⁷

Cestu k tomuto ideálu viděl Rybáček v nastolení a udržování jakéhosi „demokratického minima“, stojícího na dvou pilířích. První pilíř měl být postaven na dodržování základních pravidel demokratického života, čehož mělo být docíleno neustálým ovlivňováním veřejného mínění a jeho prostřednictvím působit na mocenské ústředí. Tím měl být zajištěn základní požadavek KANu, to jest zrovnoprávnění straníků a nestraníků. Druhý pilíř měly tvořit svobodné volby. Jak Rybáček zdůraznil měly to být „tajné volby oddělených kandidátek více politických stran, volby, které připouštějí zároveň kandidaturu nezávislých poslanců“.⁹⁸ Tím Rybáček za dlouhotrvajícího potlesku končil.

K řečnickému pultu se po Rybáčkovi postavil doc. Ota Weinberger, který měl v KANu na starosti stanovy a proces jejich schválení (tedy legalizaci Klubu) na ministerstvu vnitra. Zrekapituloval dosavadní právní úkony ohledně legalizace a charakterizoval hlavní články a zásady Stanov. Weinberger rovněž upozorňoval na neznámé mluvčí, vydávající se za aktivisty KANu, aniž by měli oprávnění za KAN hovořit.⁹⁹

Jako poslední z přípravného výboru na meetingu promluvila Marta Tintěrová, správkyně kartotéky. Informovala účastníky meetingu o stavu členstva a o možnosti zakládání nových poboček; v rámci přípravné činnosti šlo pouze o regionální přípravné výbory, jimž Klub rozdával formuláře předběžných přihlášek. Tak bylo možno lépe evidovat zájemce o členství v Klubu. Kontakty na tyto zájemce měla ve své kompetenci skupina pro koordinaci činnosti v Praze (vedoucí Jonáš) a skupina pro mimopražské zájemce (vedoucí Bedrník). Tintěrová vyzývala sympatizanty hnutí, aby osobně či radou pomáhali přípravnému výboru. Tintěrová, bohužel, z taktických důvodů nesdělila ani počet již založených místních přípravných výborů, ani počet jejich aktivních členů.¹⁰⁰

Pak už mluvili hosté jak z Prahy, tak i z regionů. První přišel na řadu Jindřich Černý z dolu Doubrava v Ostravě, který vystoupil „v zastoupení 3 000 angažovaných nestraníků z Ostravska“. Mj. řekl: „Tak jak jsme měli radost z prvního vzniklého KANu, tak i dnes je nám svátkem naše setkání...Chceme dialog a ne monolog! Jestliže má nárok o sobě rozhodovat jedna sedmina obyvatelstva, tak má toto právo i těch zbývajících šest sedmin! Ústřední výbor komunistické strany nám svým lednovým plénem otevřel dveře a my jimi projdeme! Jestliže

⁹⁷Tamtéž.

⁹⁸Tamtéž.

⁹⁹ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Autentický záznam z prvního meetingu KAN, 18.5.1968, CD-ROM 2.

¹⁰⁰Tamtéž.

dnes vystupují vedoucí činitelé Komunistické strany Československa a prohlašují, že si nenechají vzít taktovku z ruky, nejsme proti tomu, někdo dirigentem orchestru musí být, ale jde nám o to, aby v tomto orchestru nebylo slyšet jen buben, ale taky housle, piano a jiné!“ [bouřlivý ohlas v sále a dlouhotrvající potlesk - pozn. J. H.]¹⁰¹

Po Černém se řečníci střídali v rychlejším sledu. Vystoupila Sylva Součková, která hovořila za nově založenou buňku KANu v Československém rozhlasu Praha. V sále byl přítomen a slovo dostal také hlasatel Československého rozhlasu z doby Pražského povstání 1945 Zdeněk Mančal, jenž KANu popřál plný zdar. Zástupce krajského přípravného výboru Klubu z Ústí nad Labem Udo Menzel oznámil, že evidují 550 členů z 55 podniků. „S hrstí neučesaných myšlenek, nepříliš seřazených“ přišel Luboš Škvor, který byl jedním z prvních iniciátorů založení KANu mezi dělníky; ve Škvorově případě to byly Spojené ocelárny Národní podnik Poldi Kladno.¹⁰² Škvorovo vystoupení předznamenalo závěr meetingu. Účastníci odeslali pozdravné telegramy prezidentu Svobodovi a prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi. Nakonec zazněla československá hymna.

Nejdůležitějším konkrétním výsledkem prvního meetingu byla jednak výsledná schválená rezoluce, a jednak usnesení, které těsně před koncem přečetl Dalibor Plichta. V rezoluci, kterou 30. května 1968 publikovaly Literární listy, KAN přivítal „politický vývoj posledních měsíců, protože umožňuje neobyčejnou aktivizaci sil našich národů a vytváří prostor pro jejich svobodný rozvoj“. KAN se hodlal „připojit k budování socialistické demokracie jako samostatná politická skupina a soustřeďovat k tomuto účelu všechny síly, které dosud neměly žádnou institucionální základnu pro své politické působení“. Odmítl „všechny pokusy podkládat nám protisocialistické záměry“. V závěru byla v rezoluci opatrně vyjádřena naděje, že „Národní fronta je přebudována tak, aby se stala otevřeným útvarem pro spolupráci politických organizací a aby nekladla překážky vstupu nových politických sil do našeho veřejného života, že se v ní otevírají významné možnosti aktivity všech společenský a politických sil, jako i KAN, které dosud nemohly být do vytváření společné vůle lidu účinně zapojeny“.¹⁰³

Zatímco v hlavním sále se jednalo převážně klidně, s entuziasmem a ke všeobecné spokojenosti, v zákulisí to vřelo. Členové přípravného výboru zde řešili otázku, zda má či nemá na mítinku vystoupit Ivan Sviták (viz další kapitola) a zda má či nemá KAN vstoupit do Národní fronty. Přetřásal se tu také incident, ke kterému došlo vinou „jistého“ horlivého

¹⁰¹ *Tamtéž.*

¹⁰² *Tamtéž.*

¹⁰³ *Literární listy*, roč. I., č. 14, 30.5.1968, s. 2

kanisty; několik dnů před meetingem tento aktivista z vlastní iniciativy vypracoval organizačního pavouka KANu podle modelu OSN, v němž na prvním místě figurovala komise pro věci vojenské. Toto schéma následně rozdával v různých státních a komunistických institucích, kde z toho bylo přirozeně pozdvižení. Nikdy se nezjistilo, jestli šlo o provokaci nebo jen o hloupost jednoho člověka.¹⁰⁴

První meeting KAN úspěšně ukončil první – zakladatelské – období nové organizace, což ještě umocnily pochvalné zprávy o meetingu v médiích, např. v Rudém právu, Práci a Mladé frontě.¹⁰⁵ Zatím nevadilo, že KAN nemá program, organizační strukturu a politicky reprezentativní vedení. Úspěchy slavil jen svojí prostou existencí, pořádáním besed, jejichž témata zajímala veřejnost a drobnou „politickou“ prací, jíž dával najevo, že za zájmy nestraníků se někdo bere. Až do prvního meetingu neexistovaly uvnitř hnutí rozpory, všichni svorně táhli za jeden provaz, vstupovali na politické kolbiště. I když tato činnost nutně vykazovala znaky amatérismu, nadšení, obětavost a nezištnost je hravě překonávaly a získávaly KANu sympatie veřejnosti. KAN byl řízen z centra, které mělo dobrý přehled o tom, co se jménem KANu děje v regionech. Centrum rovněž iniciovalo všechny podstatné aktivity. Pro první dva měsíce stačil program „nestranickosti“ a „angažovanosti“, který lidi vzájemně sblížoval. Tak mohlo docházet k vzájemným diskuzím, v nichž se třibily názory na to, co by se mělo dělat dál a jak by se to mělo dělat.¹⁰⁶

Mlynář nebo Sviták? Konflikt přípravného výboru KAN s Ivanem Svitákem

Uprostřed meetingu mezi pořadatele do zákulisí přišel sám o své vůli Zdeněk Mlynář a žádal, aby Sviták na meetingu nevystupoval. To však nebylo všechno. Žádal dokonce, aby se KAN od Ivana Svitáka a od jeho činnosti úplně distancoval. Přitom Sviták měl mít jeden z hlavních projevů. Sviták se svými radikálními názory na režim Mlynářovi vadil při uskutečňování jeho plánu vytvořit z KANu vzorovou a patřičně poddajnou organizaci, která by poté byla legalizována na „platformě Národní fronty“. KAN poprvé pocítil přímý nátlak z mocenského centra.

Mlynářovy úmysly ihned rozpoznal Ludvík Rybáček, který si byl vědom toho, že Mlynář chce tímto zásahem zabrzdit či dokonce zastavit přirozený vývoj Klubu.¹⁰⁷ Proto Mlynářovu žádost ostře odmítl. Přesto Mlynář částečně dosáhl svého. Jeho příchod a jednání

¹⁰⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 7.

¹⁰⁵ Rudé právo, 19.5.1968, s. 2; Práce, 19.5.1968, s. 3; Mladá fronta, 19.5.1968, s. 7.

¹⁰⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 8.

¹⁰⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

negativně ovlivnily atmosféru v zákulisí a část členů přípravného výboru mu navzdory Rybáčkovu odmítnutí chtěla vyhovět.¹⁰⁸ Zřejmě zde předestřel svoji vizi KANu jako součásti Národní fronty. To se pravděpodobně stalo hlavní příčinou nedorozumění, které v nervozním prostředí prvního meetingu vedlo až k roztržce mezi přípravným výborem KANu a Ivanem Svitákem. Sviták, který na Žofín dorazil z Ostravy, kde zakládal regionální KANy, už na meetingu veřejně nevystoupil.

Přirozeným výsledkem tohoto incidentu bylo vyhasnutí Svitákových sympatií k pražskému KANu, zvláště když bylo současně zpochybněno Svitákovu autorství Manifestu KAN.¹⁰⁹ Do zjitřeného konfliktu se ještě pokoušel zasáhnout Ludvík Rybáček, ale bez úspěchu. Jak později potvrdil Sviták, „já jsem se pak od pražského KANu distancoval, protože oni se zřetelně v krizové situaci distancovali ode mne“.¹¹⁰ I přes tento incident Sviták ještě doufal v životnost hnutí a cítil se být jeho součástí přesto, že „nikdy do žádného KANu nevstoupil, nikdy nepodepsal žádnou přihlášku, protože nepodepíšete přihlášku do organizace, kterou zakládáte“. Sviták předpokládal, že se celá věc urovná na sjezdu KANu, kde by byl delegátem za ostravský kraj¹¹¹; v prvních čtrnácti dnech května 1968 stál Sviták u zrodu ostravského, gottwaldovského a olomouckého KANu.¹¹²

Je pravděpodobné, že Ivan Sviták se svými originálními názory,¹¹³ které však byly současníky vnímány jako extrémní, začal v této době členům přípravného výboru překážet. Mlynářův názor na Svitáka byl jasný: „Sviták jako individuum ... je politickým exhibicionistou od té doby, co ho znám.“¹¹⁴ Je pravděpodobné, že v tomtéž duchu argumentoval i před členy přípravného výboru na Žofíně 18. května 1968. A to právě v době, kdy se hrálo o legalizaci KANu; vyjednávací pozice KANu tudíž byla ztížena tím, že skrze

¹⁰⁸ *Tamtéž*.

¹⁰⁹ *USD*, sb. KV ČSFR, A 345, s. 46, „Kanonáda“, rozhovor Ivana Svitáka s členy Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970.

¹¹⁰ *USD*, sb. KV ČSFR, R 93, Rozhovor s Ivanem Svitákem ze dne 3.8.1990, s. 14.

¹¹¹ *Tamtéž*.

¹¹² *Tamtéž*, s. 13. Na zakládající schůzi KANu v Ostravě přednesl 14. května 1968 Sviták projev, který potom pod názvem Zakázané horizonty vyšel v časopisu Student. Projev rozváděl hlavní myšlenky Manifestu KAN, ale navíc zde byla kapitola o sociální demokracii. SVITÁK, Ivan: Zakázané horizonty (Projev na zakládající schůzi Klubu nestraníků v Ostravě 14. května 1968). In: *Student*, roč. IV., č. 24, 19.6.1968, s. 6.

¹¹³ Sviták měl s perzekucí ze strany režimu bohaté zkušenosti už od roku 1956. Blíže viz KŘEŠŤAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopozdřeném kultu vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: ZILYNSKÁ, Blanka-SVOBODNÝ, Petr (vyd.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference*. Praha, Karolinum 2001, s. 259-267.

Sviták v roce 1968 daleko přesahoval meze stanovené reformními komunisty, což potvrdil hned z kraje Pražského jara přednáškou Hlavou proti zdi a která prošla světovým tiskem. Viz SVITÁK, Ivan: Hlavou proti zdi. Přednáška na filozofické fakultě Karlovy Univerzity v Praze, 20. března 1968. In: *Student*, roč. IV., č. 15, 10.4.1968, s. 1 a 6.

¹¹⁴ VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*..., 9. díl, 1. sv., dok. č. 61, s. 445.

Svitáka mohli komunisté útočit na celou organizaci a velice snadno ji také odmítnout. Svou roli asi také sehrála vzrůstající osobní antipatie a čím dál větší názorová vzdálenost většiny členů přípravného výboru k Ivanu Svitákovi. Nezávisle na sobě to potvrzují tehdejší aktivisté.¹¹⁵ Sviták se ještě počátkem července pokoušel upravit svůj vztah k obměněnému přípravnému výboru, ale bez úspěchu. Ukázalo se, že většina členů Svitáka ve vrcholném orgánu nechce a o jeho služby pro KAN nestojí.¹¹⁶

Asi nejhlubší proměnou prošel vztah Sviták - Rybáček; z původní těsné programové spolupráce až k odmítání argumentů toho druhého: „Sviták byl radikál a stejně jako já pochopil, že se nacházíme v revoluční situaci a samozřejmě v takovéhle situaci je čas klíčovým faktorem. Zdálo se mi, že Sviták chce svojí výbušnou rétorikou a svojí šířavou kritikou aparátníků a totalitní diktatury urychlit vývoj událostí. Bylo mi jasné, že jeho radikalismus ale dodává pádné argumenty do rukou konzervativních komunistů, kteří chtěli obrodný proces zabrzdit a snad i zastavit. Když jsem mu jednou v soukromí své námitky vysvětlil, došlo mezi námi k ostré výměně názorů. Sviták mě obvinil z toho, že se chci spokojit jenom s osvícenou diktaturou a já ho zase obvinil z toho, že to svojí rétorikou žene na občanskou válku. Rozešli jsme se ale přátelsky, nicméně se potom vytvořila určitá vzdálenost mezi ním a přípravným výborem KANu. Proto také Sviták nemluvil na vrcholném meetingu na Žofině. Faktem samozřejmě je, že Sviták sehrál důležitou roli ve vývoji KANu, tím, že pomohl založit Kluby v Olomouci, Gottwaldově a v Ostravě.“¹¹⁷

Sviták sám si z toho pro sebe vyvodil jednoznačný závěr, že „ti se ode mne museli distancovat, protože viděli, že Sviták byl Mlynářem vybrán k odstřelu“.¹¹⁸ K programové ani přednáškové činnosti pro KAN už se nevrátil.¹¹⁹ Přípravný výbor jej ani přes doporučení (právě odstupujícího předsedy) Ludvíka Rybáčka do svých řad nepřizval a rovněž zamítl Svitákovo vystoupení na diskusním večeru KANu 26. června 1968.¹²⁰ Útoky komunistů, o nichž bude ještě řeč, musel Sviták snášet sám. Sviták svůj vztah k pražskému přípravnému výboru vyřešil po svém - radikálně: „Když chtěli Mlynáře, ztratili Svitáka, jenž jim řekl sbohem. A bylo po ptákách, tím pro mě KAN skončil.“¹²¹

¹¹⁵ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 4.

¹¹⁶ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru Klubu angažovaných nestraníků konané 24. června 1968, s. 1; Zápis ze schůze Přípravného výboru KAN konané dne 1. července 1968, s. 1.

¹¹⁷ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

¹¹⁸ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 93, Rozhovor s Ivanem Svitákem ze dne 3.8.1990, s. 29.

¹¹⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 345, s. 51.

¹²⁰ *Taméž*, s. 50.

¹²¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 93, Rozhovor s Ivanem Svitákem ze dne 3.8.1990, s. 33.

Proměna Přípravného výboru KANu: „brain trust“ nastupuje

Po prvotních úspěších KANu se koncem května začalo ukazovat, že příliš široký programový a organizační rámec, vymezený prozatím jen názvem klubu, Programovým prohlášením, Návrhem konkrétních témat a Stanovami, přestává stačit. Do budoucna bylo nutné mlhavé základy zpevnit. Toho si byli členové přípravného výboru vědomi. Ve vzájemných diskuzích se ale ukazovala přirozená různorodost názorů na příští činnost a funkci organizace. Před přípravným výborem KANu stál úkol vypracovat reálný politický program a stanovit organizační strukturu. Koncem května začínala tato dvojí absence – programová a organizační – způsobovat vnitřní krizi, kterou dále prohlubovala prozatím nevyřešená otázka legalizace klubu. KAN zatím také nedisponoval vhodnými osobnostmi, schopnými reprezentovat jej navenek, ale i dovnitř.

Jedním z výsledků této nedefinované krize bylo, že se hnutí štěpilo a měnilo se v síť víceméně samostatných jednotek, samozvaných přípravných výborů. Do 15. července 1968 jich v různých lokalitách vzniklo celkem jedenašedesát,¹²² přičemž zprávy různé kvality a rozsahu o jejich činnosti zatím existují pouze v 19 případech.¹²³ Tyto jednotky jednaly autonomně a podle svého uvážení buď informovaly, nebo také nikoli, centrum o svých aktivitách. Regionální buňky vyvíjely svou činnost v závislosti na místních podmínkách. Koordinace vázla, protože Praha nedávala téměř žádné direktivy.¹²⁴ Dvaadvacátého června 1968 uspořádal pražský přípravný výbor celostátní konferenci přípravných výborů KANu, na níž přijelo dvacet delegací. Na této konferenci se projevila značná roztržičnost hnutí: „My jsme uspořádali takovou konferenci s mimopražskými KANy v červenci [sic!], přijelo na ní dvacet delegací a zajímavé bylo, že většinou nás informovali o tom, co dělají, ne že by se nás ptali na to, co mají dělat, ale informovali o nejrůznějších besedách, co pořádali, o tom, že dělají různé lokální aktivity, například v jedné vesnici u Karlových Var vypracovali program výstavby obce KSČ/KAN. Taky si volili zástupce KANu do odborů, aniž by čekali na nějaké

¹²² *Nestraník*, neperiodický bulletin Klubu angažovaných nestraníků, č. 2, 15.7.1968, s. 3-4.

¹²³ Jedná se o zprávy okresních zmocněnců Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970, deponované v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. O místních KANech se v kolísavém rozsahu a kvalitě zmiňují zmocněnci z okresů (v abecedním pořadí) Benešov, Beroun, Česká Lípa, České Budějovice, Frýdek-Místek, Havlíčkův Brod, Jičín, Jihlava, Kutná Hora, Liberec, Louny, Náchod, Ostrava, Pardubice, Semily, Strakonice, Svitavy, Šumperk, Zlín. Viz též KORÁB, Alexandr: *Klub angažovaných nestraníků, jeho vznik, vývoj a činnost v roce 1968*. Diplomová práce FF UK, Praha, 1991, s. 50 – 61.

¹²⁴ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 8.

instrukce z Prahy.¹²⁵ Ve svém důsledku tato organizační roztržitost znamenala, že za KAN mohl mluvit a jednat v podstatě kdokoliv.¹²⁶

Hnutí se stále živelně rozrůstalo. Přípravný výbor evidoval ke 4. červnu 1968 jen z Prahy 839 přihlášek, 120 z regionů a 518 „starých“ přihlášek, celkem tedy mělo zájem o členství v klubu 1477 lidí, kteří byli činní v přípravných výborech jak v Praze, tak i v regionech.¹²⁷ Na ně bylo napojeno asi 40 tisíc sympatizantů¹²⁸ (tiskový tajemník Plichta uváděl dokonce 120 tisíc),¹²⁹ kteří by se byli stali členy Klubu, kdyby byl povolen. Tzv. Kašparova zpráva z 12. srpna 1968 sestavená Útvarem svodné informace jako podklad pro vedení KSČ uváděla, že KAN má 2 218 členů.¹³⁰ O mimořádně silném zájmu veřejnosti svědčí lapidární konstatování z jednoho zápisu ze schůze přípravného výboru: „Do Radiopaláce nesmí přijít víc než 700 lidí - je třeba, aby pořadatelé včas zavřeli dveře.“¹³¹

Řízení a koordinace tak velkého počtu lidí bylo čím dál méně efektivní. KAN stále nedisponoval nutným organizačním zázemím; neměl sekretariát, administrativní síly, ani finanční prostředky: „Spoustu věcí dělali dobrovolníci, kteří za nejrůznější práce, úkony a služby žádné peníze nechtěli, potom jsme vybírali nějaké peníze z příspěvků na besedách a největší obnos, který jsme kdy získali, byl výnos z koncertu Karla Gotta, který se konal někdy začátkem léta.“¹³² Přípravný výbor musel nejčastěji jednat o neustávajících žádostech nejrůznějších organizací, aby pražský výbor posílal na jejich schůze své delegáty. Už jen tato osvětová činnost zatěžovala celý výbor i jednotlivce svou organizační, časovou i finanční náročností. Do regionů mohlo vyjždět jen několik členů přípravného výboru, protože ostatní verbálně a argumentačně neobstáli před náročným publikem.¹³³ Stávající složení přípravného výboru již neodpovídalo zvýšeným programovým i organizačním nárokům.

Pokud chtěl klub programově i organizačně zvládnout narůstající zástup sympatizantů a s jeho pomocí pak (eventuelně úspěšně) projít procesem legalizace, musel angažovaným

¹²⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

¹²⁶ Např. do redakce olomouckého deníku *Stráž lidu* došel v souvislosti s debatou o novém státoprávním uspořádání tento telegram: „Vážení pánové, žádáme Vás, abyste se při státoprávním řešení nestavěli proti federalizaci Moravy, ale abyste respektovali přesvědčení většiny občanů o správnosti této myšlenky. Přípravný výbor angažovaných nestraníků, Opava – Albert Černý“. *Stráž lidu*, 7.6.1968, s. 2.

¹²⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůzky předsednictva 4. června 1968, s. 3.

¹²⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

¹²⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 6.

¹³⁰ Jan Kašpar byl vedoucím Útvoru svodné informace ÚV KSČ, proto „Kašparova“ zpráva. ÚSD, sb. KV ČSFR, D I/115.

¹³¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůzky předsednictva - 4. června 1968.

¹³² ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

¹³³ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 9.

nestraničům nabídnout pevný programový i organizační základ. Proto už od dubna začala okolo pražského přípravného výboru KANu pracovat řada dobrovolníků, kteří byli sdruženi do pěti pracovních skupin. Tyto skupiny vznikaly postupně ad hoc z okamžité potřeby, jak to ostatně dokládají i jejich názvy: 1. skupina pro koordinaci činnosti v Praze; 2. skupina pro mimopražské zájemce; 3. skupina organizační; 4. skupina propagační; 5. hospodářská skupina. Ze skupin docházeli na schůze přípravného výboru nejschopnější a nejagilnější aktivisté, kteří zde představovali své vlastní alternativy rozvoje KANu. Velmi rychle se ukázalo, že by někteří z nich mohli vystřídat ty členy ústředního přípravného výboru, kteří o práci v KANu přestali jevit zájem anebo kteří již nestačili udanému tempu. Na schůze přípravného výboru přestala chodit část jeho původního osazenstva a naopak jejich práci přebírali noví lidé z pracovních skupin, kteří však neměli žádný, ani minimální mandát. Tento citlivý a velmi snadno napadnutelný handicap byl vyřešen novými volbami do přípravného výboru.

Sedmého června 1968 rozeslala tajemnice klubu Jiřina Mlýnková oběžník, jímž na 12. června do Sociologického ústavu v Jilské ulici svolávala schůzi třicítky neaktivnějších členů přípravného výboru a pracovních skupin KANu. Ze zdůvodnění se dalo vyčíst, že je třeba dosud samozvaný přípravný výbor přeorganizovat a demokraticky znovuzvolit a že je to třeba udělat v tajných volbách. Takto vzniklé vedení pak mělo klub dovést k registraci.¹³⁴ Na schůzi nebyl pozván Ivan Sviták.¹³⁵

Třicet oslovených aktivistů opravdu 12. června 1968 v tajných volbách zvolilo nový přípravný výbor. Z původních čtrnácti členů zůstali jen čtyři: Ludvík Rybáček, Jan Štěpánek, Jiřina Mlýnková a Jiří Tintěra. Novými členy přípravného výboru KANu se stali: Rudolf Battěk, Miloš Horanský, Hilarion Kukšín, Zdeněk Kuřík-Pospíšil, Jaroslav Langer, Egon Lánský, Dalibor Plichta, Bohuš Pospíšil, Lubomír Škvor, Miloš Šuchma a Ota Weinberger.¹³⁶

Ke změně ve složení výboru nedošlo nijak násilně - nikdo z původních členů přípravného výboru později nemluvil o nějaké formě vnitrovýborového puče.¹³⁷

Nový, nyní patnáctičlenný, přípravný výbor hned na prvním zasedání 17. června 1968 zvolil nové vedení KANu. Předsedou se po dvoukolové volbě stal Jan Štěpánek. Zakladatel hnutí Ludvík Rybáček sice proti Štěpánkovi kandidoval, ale samotné volby se nezúčastnil kvůli vážné nemoci. Aklamací byl alespoň zvolen místopředsedou, stejně jako Rudolf

¹³⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Oběžník ze 7.6.1968.

¹³⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru KAN konané dne 1. července 1968, příloha: Dopis Ivana Svitáka PV KAN.

¹³⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Dopis tajemnice Jiřiny Mlýnkové nově zvoleným členům přípravného výboru ze 13.6.1968.

¹³⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Rozhovor se Zdenou Janglovou, nedatováno.

Battěk.¹³⁸ Na funkci tajemníka byla navržena a aklamací jednomyslně zvolena Jiřina Mlýnková.

Proměnou a reorganizací k 17. červnu 1968 prošel i systém expertních skupin. Původních pět skupin nahrazovalo deset komisí, nově pojatých, nově nazvaných a s novými vedoucími: 1. komise ideově-politická (vedoucí Jaroslav Langer); 2. komise legislativně-právní (Ota Weinberger); 3. komise ekonomická (Egon Lánský); 4. komise tisková (Dalibor Plichta); 5. komise pro styk se členstvem (Jiří Tintěra); 6. komise organizačně-propagační (Miloš Šuchma); 7. komise dokumentační (Hilarion Kukšín); 8. komise hospodářská (Rudolf Battěk); 9. komise pro teorii řízení (Zdeněk Kuřík-Pospíšil); 10. komise dělnická (Lubomír Škvor). Podrobný rozpis akčního rádia jednotlivých komisí, jejich pracovní náplně a jejich pravomocí vytvořil Rudolf Battěk.¹³⁹

Souběžně s personálními změnami se Ota Weinberger pokusil definovat nejbližší úkoly přípravného výboru. Učinil tak při uvažování nad ministerským povolením, které přípravnému výboru KANu umožňovalo přípravnou činnost, přičemž pojem „přípravná činnost“ nebyl nikde v československém právním řádu upřesněn. Weinberger se domníval, že za přípravnou činnost lze považovat vše, co směřuje ke vzniku a budování KANu, zejména pak: všechny formy podávání informací o charakteru a o cílech KANu (tisk, rozhlas, televize, informativní oběžníky); zakládání přípravných výborů; udržování styku místních přípravných výborů s hlavním přípravným výborem; přijímání předběžných přihlášek; jednání s politickými institucemi o záležitostech KANu a o postavení KANu v politickém životě; jednání o programových otázkách o metodách práce KAN, např. na besedách; přijímání finančních prostředků ke krytí přípravné činnosti; zaujímání stanovisek k aktuálním otázkám na besedách; v případech, kdy jde přímo či nepřímo o existenci, resp. vznik KAN, vydávat prohlášení jménem přípravného výboru (místního nebo hlavního). Weinberger rovněž definoval ty aktivity, které do přípravné činnosti zahrnout nešly: úkony, ke kterým je třeba právní subjektivity; vydávání členských průkazů; vybírání členských příspěvků; plné rozvinutí demokratického života KANu; založení časopisu; konání větších shromáždění; nemožnost delegovat kandidáty do voleb všech stupňů.¹⁴⁰

Nový výbor získal obměnou silnou, avšak nesourodou dynamiku. Pro politickou práci byli noví členové přípravného výboru o něco kvalifikovanější než původní dvanáctka, měli

¹³⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru dne 17.6.1968 (s přihlédnutím k některým výsledkům ze schůze konané dne 12.6.1968).

¹³⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 526, Působnost komisí KANu, 15.7.1968, 7s.

¹⁴⁰ WEINBERGER, Ota: K otázce schválení stanov KAN. In: *Nestraník*, neperiodický bulletin Klubu angažovaných nestraníků, č. 2, 15. července 1968, s. 2.

však těžší pozici. Výbor byl nyní složen z politicky výrazněji profilovaných osobností, které měly různou představu o budoucnosti KANu. Přitom období shody v tom, že by se mělo „něco“ dělat, bylo nenávratně pryč. Rovněž přestalo působit kouzlo geniálně vymyšleného názvu klubu. Nyní šlo o to, domluvit se na pevném programovém a organizačním rámci klubu. Z tohoto zadání pro přípravný výbor vyplývaly dvě základní otázky, které bylo nutné vyřešit, aby klub mohl plnit ty funkce, kvůli nimž vznikl. Obě spolu souvisely, proplétaly se a řešení jedné bylo podmíněno vyřešením druhé a naopak. První otázka se týkala toho, čím klub do budoucna chce být - zda politickou stranou či nikoli. Druhá otázka pak souvisela s tím, jakým způsobem a za jakých okolností bude klub legalizován, tzn. zda přistoupí či nepřistoupí na podmínky diktované režimem, v první řadě zda klub bude usilovat o vstup do (zatím) nereformované Národní fronty. Tyto dvě základní otázky rozdělovaly výbor na dvě přibližně stejně velké části a v konečném důsledku blokovaly činnost a akceschopnost celého klubu.

Spory o koncepci KAN: politický klub nebo strana ?

Vnitřní spory o koncepci KANu začaly pravděpodobně s počátkem rozhovorů o legalizaci na ministerstvu vnitra. Ministerští úředníci využili nejasnosti ve Stanovách k tomu, aby Stanovy jako celek odmítli a vrátili je výboru k přepracování.¹⁴¹ Totéž se opakovalo při zahájení dialogu s ústředím Národní fronty. Klub se musel rozhodnout, zda bude (alespoň po formální stránce) usilovat o statut politické strany či nikoli. V případě, že by o tento statut nežádal, musel přijít s jiným, netradičním řešením své legalizace.

Zakladatel hnutí Rybáček v počátku debat obhajoval původní myšlenku, na které byl klub založen: „politický klub jako taktický postup k vytvoření relativně nezávislé politické síly vykonávající permanentní nátlak na KSČ s cílem novelizovat zákony o volbách a o Národní frontě, stát se členem obrozené Národní fronty, postavit svoje kandidáty do Národního shromáždění a vytvořit tak embryo nové nezávislé demokratické strany, schopné dialogu se stranou komunistickou“.¹⁴² Tato koncepce počítala s tím, že politický klub nestraníků bude mít dočasné - taktické - trvání a že v okamžiku, kdy v politice už budou zřetelně patrné změny k lepšímu, tzn. že bude zásadně oslaben monopol moci jedné strany, KAN zanikne, nebo se promění v politickou stranu. Rybáček však na začátku června 1968 těžce onemocněl a vedení klubu se musel vzdát. Jeho autorita pak při rozhovorech o budoucnosti klubu chyběla.

¹⁴¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 9.

¹⁴² *Tamtéž*, s. 10.

Nový reorganizovaný výbor otázku organizační a funkční platformy řešil často, vlastně na každé schůzi.¹⁴³ Zorganizoval dokonce i tři mimořádná ideová jednání, věnovaná jen tomuto tématu. Výsledkem byly neplodné, několikahodinové debaty.¹⁴⁴ Do diskuse zřejmě zasahovali všichni členové přípravného výboru, ale po několika úvodních příspěvcích se většina stáhla do ústraní a prostor ovládli zejména Jaroslav Langer a Jan Štěpánek, jimž oponovali Dalibor Plichta a Rudolf Battěk. Ostatní přitom měli pocit, že „dlouhé diskuse nás všechny jen znervózňují a nikam to nevede“.¹⁴⁵ O tom, že výbor neměl ještě 15. července 1968 otázku statutu (organizační platformy) ani zdaleka vyřešenu, svědčí neutrálně psaný úvodník Rudolfa Battěka do druhého čísla *Nestraník*, neperiodického bulletinu Klubu angažovaných nestraníků, určeného veřejnosti.¹⁴⁶

Debata o tom, kam má KAN směřovat pokračovala až do invaze a nebyla uspokojivě završena. Ještě 12. srpna 1968 výbor zajišťoval množení tří naprosto rozdílných „ideových koncepcí“ tak, aby o nich bylo možné mluvit na širším fóru, nebo v širším okruhu čtenářů, protože výbor se ani na jedné z nich nedokázal shodnout. Tyto tři projekty možného budoucího směřování KANu dodali tři nejagilnější diskutéři výboru: Jaroslav Langer, Rudolf Battěk a Jan Štěpánek.¹⁴⁷

Podle Langera se KAN měl stát politickým sdružením nového, originálního typu: „politický klub nestraníků neměl mít provizorní (taktický) ráz, ale měl sloužit jako relativně stálá organizace podporující a vybírající nezávislé kandidáty do zastupitelských orgánů“. Tato myšlenka měla kupodivu značnou přitažlivost a získala si ve výboru řadu přívrženců, k nimž patřil zejména nový předseda přípravného výboru Štěpánek. Autor koncepce ji však nedokázal jinak smýšlejícím členům přípravného výboru dostatečně průkazně vysvětlit a tak díky Langrovi celá přípravná činnost klubu do značné míry zamrzla. Langrovým oponentům nebylo především jasné, jaké rozdíly vidí mezi svým pojetím politického klubu a politickou stranou.¹⁴⁸

Langer své představy rozepsal do nejrozsáhlejší - sedmadvacetistránkové - „ideové koncepce“ a nazval ji „Návrh perspektivního programu Klubu angažovaných nestraníků“.¹⁴⁹ Již z názvů jednotlivých kapitol (jako např. Nový model státu, Světová krize státu, Klub nebo

¹⁴³ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527.

¹⁴⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Rozhovor autora s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) 18.8.2006.

¹⁴⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 528, dopis Jiřiny Mlýnkové Daliboru Plichtovi z 2.7.1968.

¹⁴⁶ BATTĚK, Rudolf: Několik poznámek k organizační struktuře KAN. In: *Nestraník*, neperiodický bulletin Klubu angažovaných nestraníků, 15.7.1968, č. 2, s. 1.

¹⁴⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru konané dne 12. srpna 1968.

¹⁴⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 10.

¹⁴⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 540, Návrh perspektivního programu Klubu angažovaných nestraníků.

strana?, Socialistická demokracie a občanská společnost a poslední kapitola dokonce nese název Zahraniční politika) je zřejmé, že Langer nepřemýšlel jen o budoucnosti KANu, nýbrž i o politickém systému, o úloze státu a o svérázných formách přímé demokracie. Předpokládal, zcela nereálně, že politický systém, ale i státní orgány, systém voleb, Národní fronta a dokonce i občanská společnost se bude měnit a vyvíjet mj. také v závislosti na přáních a nárocích KANu, resp. Jaroslava Langerera. Na základní otázku ohledně budoucnosti KANu neodpovídal Langer přímo; z jeho elaborátu je nutno odpověď pracně vyexcerpovat.

Podle Langerera neměl být Klub angažovaných nestraníků politickou stranou a neměl usilovat o politickou moc. Přes toto tvrzení však měl navrhopvat kandidáty na všech volebních stupních, měl bojovat o rovnoprávné partnerství se stávajícími politickými stranami a měl usilovat o rovnoprávné zastoupení v orgánech, v nichž se dosud rozhodovalo o nestranících bez nestraníků. Langerův KAN se výhledově stavěl za zrušení modelu klasické parlamentní demokracie a vytvoření „modelu parlamentní demokracie socialistického občanského státu bez politických stran“. Podle Langerera měl KAN být zcela novým typem politické organizace, nutící metodou svobodné soutěže myšlenek, koncepcí i politických osobností své partnerské organizace ke stálému zvyšování kvalitativních nároků na vlastní činnost. Langer uzavíral programovou část svého Návrhu tvrzením, že KAN nemá mít žádnou jednotnou, předem danou ideologii, která by jeho členy či organizace jakkoli svazovala a nemá mít žádnou pevnou organizační strukturu.¹⁵⁰

Na opačném pólu než Langer se svým nestranickým a neideologickým klubem bez vůle po moci a bez pevné organizační struktury, který ale přesto chtěl být roven politickým stranám stál Rudolf Battěk, který v Klubu vystupoval jako Langerův kritik. Proto Battěk svoji „ideovou koncepci“ pojal polemicky a konfliktně, jako útok na klíčové Langerovy závěry.¹⁵¹ Šlo mu hlavně o to, aby si přípravný výbor jako celek přiznal, že činnost klubu fakticky vykazuje znaky rodící se politické strany a že na tom není nic škodlivého.

Battěk bod po bodu napadl nejspornější Langerova tvrzení. Dokládal, že jakákoliv organizace, která usiluje o rovnoprávnost s politickými subjekty a účastní se voleb, bojuje tím zároveň o moc a fakticky se stává politickou stranou nebo ji tak alespoň vnímají její konkurenti. Rovněž prokazoval, že jednotlivé teze Langerova projektu si protirečí a že mají hodnotu jen jako jakýsi podkladový materiál pro sociologickou studii.¹⁵² Battěk věčně konstatoval, že celý spor považuje z praktického hlediska za krajně neúčinný a neplodný.

¹⁵⁰ *Tamtéž*, s. 1-15.

¹⁵¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 538, KAN a možnosti jeho dalšího rozvoje.

¹⁵² *Tamtéž*, s. 11.

Díky tomu, že Battěk se ve svém materiálu musel dlouze vyrovnávat s Langrovým „Návrhem“, i jeho závěry jsou kusé a postrádají pevný jednotící tvar. Jde spíš o zamyšlení než o program. Více než polovinu tvoří obsáhlé citace z německé politologické literatury a slovníků, další třetinu polemika s Langerem. K meritu věci se vyslovuje vlastně jen asi na třech stranách.

Základní premisou pro úspěšnou činnost klubu bylo Battěkovi vytvoření takového modelu budoucího uspořádání, v němž bude všem uskupením, které o to budou stát, přiznána možnost rovnoprávného politického partnerství. Taková možnost by vedla k vybudování „pluralitního modelu socialistické demokracie“, v níž by bylo možno začít nově: „Protože má-li dojít ke kvalitativnímu zvratu od totalitní monopolizace politické moci k plnoprávnému politickému partnerství na základě už dosažených socialistických cílů, pak konstituování nové samostatné politické síly výrazně socialistického typu je prvořadým požadavkem.“¹⁵³ Ustavení KANu tak viděl jako naprosto přirozený proces „diferenciace socialistických sil v naší společnosti“. Ani Battěk ale neodpovídal na dilema politický klub nebo strana přímo. Upozorňoval na to, že daleko více bude zaležet na tom, za co budou KAN považovat jeho političtí partneři, než na tom, co o sobě bude sám hlásat; ačkoli KAN sám sebe definoval jako politický klub, tomuto označení chyběl jasný obsah a prozatím se KANu nepodařilo zformulovat jasně a srozumitelně svoji nestraničskou pozici jako nové aktivní politické složky. Na základě logického výkladu Battěk dokázal, že KAN vykazuje všechny parametry vznikající politické strany: „Tento můj rozbor a způsob argumentace vede k jednomu základnímu tvrzení, které bychom si měli jasně uvědomit, že totiž jako politický klub patříme do stejné kategorie společenských seskupení (organizací) jako politické strany. Jinak řečeno jsme typem politické organizace (strukturální hledisko), resp. politickou silou (funkční hledisko), která chce mít stejná práva, povinnosti, možnosti a odpovědnost jako každá jiná politická organizace (politická strana).“

Do budoucna Battěk navrhoval, aby přípravný výbor KAN dál intenzivně pokračoval ve „vyměňování názorů a představ na typ organizačních vazeb a stupňů“ a připravoval propracovanější programová hlediska. Stavěl se za to, aby KAN co nejdříve vytvořil pevnou strukturu, která by byla schopná postavit se „kompaktní organizaci komunistické strany“. Ve veřejné diskusi měli členové Klubu zdůrazňovat ty znaky, které KAN odlišovaly od existujících politických stran: minimální aparát, plně samosprávné politické rozhodování v jednotlivých základních organizacích, ochrana menšinových skupin v rámci organizace - ale

¹⁵³ *Tamtéž*, s. 2.

právo většinového rozhodnutí, celkově hlubší prosazování vnitroklubové demokracie bez direktivního řízení z centra, programově proklamovaná ochrana menšinových politických seskupení mimo klub podle zásady rovnoprávného politického partnerství. Jak Battěk poznamenal, i tyto momentální charakteristické znaky KANu jej nijak neodlišovaly od politické strany.

Battěk svůj elaborát uzavíral jednak znovu polemikou s Langerem, jednak jednoduchou definicí, co je podle jeho názoru KAN: „Domnívám se proto, že zdůrazňovat, že ‘nejsme strana’ a že ‘nechceme být stranou’ je tvrzení, s ohledem na výše uvedený rozbor, věcně rozporné a zavádějící. Dohodněme se laskavě na tom, že budeme říkat to, co jsme a ne to, co nejsme a vyhněme se mluvení o tom, čím nechceme být. Ať platí, že jsme a chceme být klubem. Na otázku co to je?, jaký je náš vztah k politickým stranám?, odpovídejme jednoznačně, že patříme svým úsilím a zaměřením do stejné kategorie sociálních seskupení jako politická strana. Na otázku, čím se lišíme od politické strany uvádějme výše uvedené znaky, kterými se lišíme od našich nynějších stran, i když v budoucnu, jak ukazuje vývoj KSČ, se jimi asi lišit nebudeme. Je nám všem přece jasné, že náš reálný význam v oblasti politického života státu nebude spočívat v tom, zda jsme strana nebo klub, ale v tom, jak tvořivé a pro společnost prospěšné myšlenky budeme produkovat a předkládat a jak pro ně získáme veřejnost.“¹⁵⁴

Předseda Přípravného výboru KAN Jan Štěpánek do diskuse přispěl krátkou čtyřstránkovou „ideovou koncepcí“, nazvanou příznačně „KAN - politický klub anebo strana?“¹⁵⁵ Štěpánkova koncepce se velmi podobá té Langrově. Odpověď na otázku danou v názvu je u Štěpánka nejproblematictější. KAN sice jednoznačně označil jako politický klub, ale zároveň toto pojetí KANu na více místech znejasňoval. KAN se měl vyvíjet jako otevřenější a tedy i dynamičtější politická organizace, která by v budoucnu měla ztrácet určité rysy politické strany. Vývoj ale podle Štěpánka mohl jít i opačným směrem. To mělo záviset na ostatních politických subjektech a na jejich hodnocení KANu.¹⁵⁶

Štěpánkovy představy o reálné činnosti Klubu byly takřka totožné s Langerovými. Klub měl delegovat vhodné kandidáty do zastupitelských orgánů všech stupňů, avšak jeho cílem nemělo být uchopení politické moci: „KAN nechce strhnout na sebe politickou moc, ale rozhodně chce aktivně do ‘hry o moc’ zasahovat.“ Štěpánek si to představoval tak, že zástupci KANu by v samosprávě a v Národním shromáždění hlasovali podle svého svědomí a podle

¹⁵⁴ *Tamtéž*, s. 13.

¹⁵⁵ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 540, KAN - politický klub anebo strana?

¹⁵⁶ *Tamtéž*, s. 3.

vůle svých volitelů, což by často vedlo k rozdílnému postoji a hlasování delegovaných příslušníků KANu. Hlavní důraz při výběru kandidátů KANu měl být kladen na jeho mravní a odborné kvality a tam, kde takový kandidát nebude k mání, bude KAN podporovat kandidáta stranického. Tento nápad se zřejmě Štěpánkovi líbil, a proto jej zpřesnil: „Jinak řečeno, zájem o ‘politické a ekonomické dobro’ všech příslušníků národa, a tedy i nestraníků, vede i k formulaci důležitého závěru, že KAN nemůže nikdy prohrát volby.“¹⁵⁷

Ohledně organizační struktury Štěpánek navrhoval, aby KAN vybudoval „určitou a v současné situaci nutnou hierarchii orgánů“, ale jeho členové neměli být vázáni strohou disciplínou jako u politických stran. Jednotlivé místní kluby měly mít značnou názorovou autonomii, která se měla časem ještě zvětšovat. Aparát měl být minimální, omezený jen na nutnou administrativu, čímž by se do budoucna předešlo jeho byrokratizaci.

Jak je z Langerova, Battěkova a Štěpánkova materiálu zřejmé, v přípravném výboru postupně vykryštovaly dvě zřetelné a nesourodé skupiny, které měly odlišné představy o dalším směřování KAN. Jedna z nich se držela „ortodoxní tendence KANu: to znamená dbát na to, aby se KAN nestal politickou stranou“ a druhá inklinovala k přeměně celého hnutí ve standardní politickou stranu.¹⁵⁸ První skupinu tvořil Štěpánek, Langer a manželé Kuříkovi, druhou pak Battěk, Plichta, Weinberger, Mlýnková a Rybáček.¹⁵⁹ Obě skupiny spolu vedly dlouhou a neplodnou debatu, z níž mimo jiné vyplývalo další štěpení na pravicově orientované členy a na členy blízké sociálním demokratům.¹⁶⁰

Příkré rozdíly v koncepcích a zhoršení osobních vztahů dovedly výbor téměř na pokraj rozkladu. Zvláště vyhrocený vztah panoval mezi tiskovým tajemníkem Daliborem Plichtou na jedné straně a Janem Štěpánkem a Jaroslavem Langerem na straně druhé.¹⁶¹ Dohoda mezi oběma skupinami o dalším směřování KANu byla téměř nemožná. Spor, který členové přípravného výboru před veřejností tajili, mohla vyřešit jedině legalizace a následný sjezd KANu, který by zvolil nové předsednictvo.

Druhý pohled vedení KSČ na KAN

Mlynářův plán, aby se KAN za určitých podmínek stal členem Národní fronty a byl legalizován, spadl pod stůl na květnovém zasedání ÚV KSČ. Zasedání, které se konalo ve

¹⁵⁷ *Tamtéž*, s. 2.

¹⁵⁸ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 9.

¹⁵⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 9.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 6. Stejně mínění měl i Jan Štěpánek, který uváděl: „Rudolf Battěk a Dalibor Plichta představovali v přípravném výboru KAN křídlo jasně sociálně demokratické, a tedy stranické.“ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s MUDr. Janem Štěpánkem z 2.7.1990, s. 9.

¹⁶¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 2 a 6.

dnech 29. května – 1. června 1968, lze vnímat jako zřetelný předěl. Konalo se po dvouměsíčním erupčním vzepjetí občanské aktivity, jejímž výsledkem byl mj. vznik KANu. Moskva od zasedání očekávala zastavení reformy a návrat zpět k „původnímu lednu“. Vedení KSČ se s tímto očekáváním Moskvy z velké části ztotožnilo; odmítlo pouze tezi, že v Československu je „kontrarevoluce“. Ale o tom, že je třeba zastavit rozpínání občanského pohybu a nasadit ohlávku médiím byla i bez Moskvy přesvědčena většina vedení KSČ. Podle nich bylo načase zahájit novou etapu Pražského jara - konsolidaci. V úvodním Dubčekově referátu a v diskuzi na zasedání se objevilo tvrzení, že hlavní hrozbou „rozvoje demokratizačního procesu“ jsou extrémní pravicové, protisocialistické a antikomunistické síly, které se snaží KSČ očernit a vyvolat pochybnosti o právu strany na vedoucí úlohu ve společnosti. V této souvislosti padaly z úst přítomných konkrétní názvy těchto sil. Kromě K 231, na který se soustředila hlavní palba, a sociální demokracie, to byl rovněž Klub angažovaných nestraníků.¹⁶² To se promítlo do výsledné rezoluce z květnového pléna, která mnohmluvně a ornamentálně vyhlášovala boj na dvou frontách – proti „antikomunistickým silám“ a proti „konzervativním silám“, přičemž ty prvně zmíněné byly označeny za hlavní nebezpečí pro jinak zdárně se rozvíjející obrodný proces. Rezoluce rovněž uzavírala politický systém, když výslovně odmítala možnost vzniku opoziční strany a hovořila o nezpochybnitelné tzv. vedoucí úloze komunistické strany. KSČ by prý zmobilizovala „všechny síly našeho lidu i socialistického státu“, kdyby „se antikomunistické živly pokusily o útok na tuto historickou skutečnost“.¹⁶³ Ačkoli KAN nebyl v rezoluci výslovně jmenován (v rezoluci se objevily zmínky o sociální demokracii a K 231), veřejnost si celkem po právu domyslela, že i on je jednou z oněch „pravicových, protikomunistických sil“.¹⁶⁴ O KANu se pak na schůzích předsednictva ÚV KSČ mluvilo opakovaně jenom v tomto kontextu.

Například 25. června 1968 na 80. schůzi, kde se jednalo o snahách obnovit sociálně demokratickou stranu, se ke KANu vyjadřoval Alexander Dubček, Vasil Biľak nebo Jan Piller. Dubček litoval toho, že nemá k dispozici „zákonné opatření“, s jehož pomocí by mohl nezávislé občanské organizace okamžitě rozpustit a v KANu viděl „sgrupované síly“, které

¹⁶² KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Parta, Praha 1993, s. 97.

¹⁶³ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen – srpen 1968). Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2000, dok. č. 86, s. 95. Mimořádně tvrdě o KANu na zasedání hovořil např. člen předsednictva ÚV KSČ Emil Rigo nebo Václav Košař (člen ÚV KSČ za Frýdek–Místek), který se obával toho, že z KANu by mohla vzniknout opoziční strana. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, DIV/26, Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 29. května – 1. června 1968, s. 58 a 138.

¹⁶⁴ V narychlo uspořádané anketě listu Mladá fronta to potvrdil jeden z respondentů, Jaroslav Machek: „Poprvé jsem si včera při čtení Rudého práva uvědomil, že opozicí může být myšlen jedině KAN a K 231.“ Viz *Mladá fronta*, 4.6.1968, s. 1:

stojí proti KSČ.¹⁶⁵ Totéž se opakovalo 27. června 1968, kdy předsednictvo označilo manifest Dva tisíce slov „za výzvu k únoru naruby“, jako „výzvu ke kontrarevoluci“ a volalo po „rozhodných opatřeních“; v diskusi souhlasně vystoupila většina členů vedení, mezi nimi ale vyniklo prohlášení Josefa Smrkovského, který celkem správně odhadl, že KAN (sociální demokraté i K 231) se za manifest postaví a že „jestli my teď s tím neskončíme, pak to budou řešit tanky“. Mlynář a Kriegel se zapojili do chóru svých kolegů: Mlynář volal po „prokurátorském aktu“, jakémsi prohlášení, že Dva tisíce slov je výzvou k pobuřování, který by měl napříště veřejnost zastrašit a Kriegel ve shodě s ostatními manifest odsoudil jako výzvu, která vyvolává „kontrarevoluční situaci“.¹⁶⁶

Další debaty okolo nových občanských organizací vedlo předsednictvo po doručení dopisů pěti komunistických stran ústřednímu výboru KSČ a po doručení společného varšavského dopisu z 15. července 1968.¹⁶⁷ Varšavský dopis sice KAN výslovně nezmiňoval, ale řeč tu byla politických organizací a klubech, které vznikly mimo Národní frontu a které „se v podstatě staly štáby reakčních sil“. Českoslovenští spojenci v dopise předsednictvo ÚV KSČ žádali, aby byl okamžitě podniknut „rozhodný a smělý nástup proti pravicovým a protisocialistickým silám“ a aby byla zastavena činnost všech politických organizací vystupujících proti socialismu.¹⁶⁸ Předsednictvo, vyděšené spojeneckým nátlakem, znovu odmítlo sovětskou tezi o tom, že v Československu je „kontrarevoluce“ a v odpovědi sovětské straně mj. argumentovalo tím, že vbrzku bude přijat ústavní zákon o Národní frontě, který potvrdí stávající politický systém. Zákon o Národní frontě měl dát „možnost účinně čelit pokusům antikomunistických a liberalistických sil získat organizační základnu pro veřejnou činnost“.¹⁶⁹ Tato formulace se pochopitelně vztahovala i na KAN.

Jak už bylo konstatováno v předchozí kapitole o sociální demokracii, sovětský nátlak a neschopnost rozpustit nezávislé občanské organizace vedly vedení KSČ ke dvěma pokusům zastavit jejich činnost právní normou a pokud by to nestačilo, pak na jejím základě za použití státních represivních orgánů. Shora zmiňovaný zákon o Národní frontě vymyslel a koncipoval Zdeněk Mlynář a pokusil se jej prosadit na posledním předprázdninovém zasedání Národního shromáždění 10. července 1968. Narychlo sepsaný a narychlo projednaný zákon měl postihnout především sociální demokraty, ale i KAN v případě, že by se ustavil jako politická

¹⁶⁵ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 98, s. 145.

¹⁶⁶ *Tamtéž*, dok. č. 100, s. 152-153.

¹⁶⁷ O KANu se v předsednictvu ÚV KSČ mluvilo 8. července 1968 na 83. schůzi, na níž byla činnost klubu bagatelizována výrokem, že „v KAN nevědí jak dál“. *Tamtéž*, dok. č. 105, s. 200.

¹⁶⁸ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 1. svazek, dok. č. 93, s. 298-299.

¹⁶⁹ *Tamtéž*, dok. č. 97, s. 314.

strana. Proti zákonu se však kvůli jeho právním a systémovým nedostatkům v Národním shromáždění zdvihl takový odpor, že jej nebylo možné schválit. Druhou normou mělo být „zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění o dočasných opatřeních v oblasti tisku, sdružování a shromažďování“, které se připravovalo v přímé souvislosti s plánovaným summitem v Čierné. Tato norma měla umožnit „vydat zákaz činnosti organizace, která svým působením vážně ohrožuje zahraničněpolitické zájmy republiky na dobu nejdéle 12 měsíců; pokud jednotliví představitelé takové organizace rozhodnutí vlády nerespektují, posuzovat jejich činnost jako trestný čin maření a ohrožování činnosti státního orgánu.“ O opatření jednalo vedení KSČ ve dnech 22.-25. července 1968 a nakonec nebylo díky expertize předsedy Nejvyššího soudu Bočka, generálního prokurátora Čefovského a legislativního odborníka Jičínského schváleno. Ti samí legislativci však doporučili poupravit a přijmout zákon o Národní frontě a na jeho základě zakázat K 231, KAN a sociální demokracii. Upravený ústavní zákon o Národní frontě měl přijít na pořad zasedání Národního shromáždění hned po sjezdu KSČ v září 1968. Do té doby mělo proti K 231 (a KANu) zasáhnout ministerstvo vnitra. Tyto závěry byly pojaty i do usnesení z 90. schůze předsednictva ÚV KSČ z 25. července 1968.¹⁷⁰

O KANu a ostatních občanských organizacích byla řeč také na summitu v Čierné nad Tisou 29. července – 1. srpna 1968. Sovětští představitelé se k tomuto tématu vraceli často a argumentovali jím jako jedním z důkazů pro svoji tezi o „kontrarevoluci“ v Československu.¹⁷¹ Pod dojmem těchto rozhovorů hodlalo předsednictvo hned po prázdninách znovu předložit Národnímu shromáždění oprášený zákon o Národní frontě, jímž by se politický systém uzavřel a politické organizace vně tohoto systému mohly být buď administrativně, nebo násilím rozpuštěny.¹⁷² Ještě těsně před invazí spojeneckých vojsk informoval Mlynář předsednictvo o tom, že zákon o Národní frontě je hotov a že byl projednán se stranami Národní fronty. Invaze jednání předsednictva přerušila jen malou chvíli po tomto sdělení.¹⁷³

¹⁷⁰ VONDROVÁ, J. -NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. dok. č. 126, s. 306.

¹⁷¹ První o KANu hovořil v úvodním projevu Leonid I. Brežněv. Ke klubu se pak vraceli Michail Suslov a Nikolaj Podgornyj. „Kluby“ byly frekventovaným tématem i v diskuzi. Viz VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 4. díl, 2. svazek: Červenec – srpen 1968. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1996, dok. 121.1, s. 57; dok. č. 121.7, s. 107; dok. č. 121.16, s. 134; dok. č. 121.17, s. 141.

¹⁷² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. 129, s. 316.

¹⁷³ *Tamtéž*, dok. č. 142, s. 448.

Jednání o legalizaci na ministerstvu vnitra: druhé dějství

Názory členů vedení KSČ na KAN se přirozeně promítly do konkrétních jednání o legalizaci Klubu. Tato jednání probíhala po třech liniích, které se tu a tam protínaly, ale v zásadě byly oddělené. V první řadě pokračovalo jednání na ministerstvu vnitra. Nově přibýlo jednání s ÚV Národní fronty. Zvláštní funkci plnilo jednání s představiteli Městského výboru KSČ v Praze.

Druhé dějství jednání o legalizaci začalo vlastně ihned s vystavením potvrzení Ministerstva vnitra ze 16. května 1968, které si příslušníci KANu vyložili jako souhlas s přípravnou činností. Když v pondělí 20. května 1968 referoval tisk o prvním meetingu KANu, konstatoval rovněž, že „ministerstvo vnitra vydalo potvrzení, které opravňuje Klub k dočasné činnosti“.¹⁷⁴ Tato krátká zmínka zaktivizovala předsedu vlády Černíka, který ještě v pondělí napsal ministru vnitra Pavlovi ostře koncipovaný dopis, protože (údajně) ministerské potvrzení bylo v přímém rozporu s posledním usnesením vlády.¹⁷⁵ Černík Pavlovi psal: „Tímto aktem fakticky bez předchozího politického zhodnocení ministerstvo vnitra vytvořilo právní předpoklad pro budoucí uznání této organizace jako celostátní.“¹⁷⁶

Pavel reagoval ihned a nechal vypracovat pro Černíka „Informaci k situaci na úseku sdružování a shromažďování“. V ní se k „přípravné činnosti“ KANu psalo: „Pokud se vyskytují názory, že tato činnost KAN je umožněna opatřeními ministerstva vnitra, je nutno je odmítnout jako nepodložené. Především ministerstvo vnitra na rozdíl od některých tradovaných informací nevydává jakékoliv akty, které by předběžně opravňovaly kteréhokoli žadatele k vyvíjení činnosti před tím, než organizace bude povolena. Ministerstvo vnitra – v souladu s právním řádem – žadateli o schválení stanov pouze potvrdí podání žádosti, stanoví zmocněnce pro doručování písemností a konstatuje, kdo je oprávněn ve věci založení organizace jednat. Z tohoto potvrzení nelze vyvodit, jak se někdy mylně soudí, ani jakýkoliv právní či faktický předpoklad pro budoucí uznání organizace, o jejíž založení se usiluje.“¹⁷⁷

Závěr ministerstvo zveřejnilo na stránkách Rudého práva. O KANu však v článku

¹⁷⁴ V žádném celostátním deníku (Rudé právo, Práce, Mladá fronta, Lidová demokracie, Zemědělské noviny, Svobodné slovo) však takto formulovaná zpráva nevyšla. Vycházím zde z osobního Černíkova dopisu Pavlovi. Viz *ÚSD*, sb. KV ČSFR, C/206, Osobní dopis předsedy vlády Oldřicha Černíka ministru vnitra Josefu Pavlovi z 20. května 1968. Buď jde o dezinformaci nebo zpráva vyšla v některém z regionálních listů.

¹⁷⁵ Vláda jednala 15. května 1968 mj. i o spontánním zakládání občanských organizací: „Dále se vláda zabývala živelným vznikáním různých spolků, klubů a podobných organizací, k němuž v poslední době dochází, aniž by byla respektována příslušná zákonná ustanovení. Zvláště zdůraznila, že se zejména opomíjí zákonný požadavek předchozího schválení organizačního řádu (stanov) vznikající organizace ministerstvem vnitra, popřípadě krajským národním výborem. Bez splnění tohoto zákonného předpokladu nemohou organizace vzniknout a vyvíjet činnost.“ *Rudé právo*, 16.5.1968, s. 1.

¹⁷⁶ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, C 206, Osobní dopis předsedy vlády Oldřicha Černíka ministru vnitra Josefu Pavlovi z 20. května 1968.

¹⁷⁷ *NA*, f. MV-CSÚ, KAN, Informace pro jednání vlády k situaci na úseku sdružování a shromažďování, s. 4.

nepadlo ani slovo. Psalo se v něm pouze obecně o možnosti, resp. nemožnosti vzniku nové politické strany. Ministerstvo oznámilo, že „v těchto věcech nemá žádnou působnost“ a se zřetelem k tomu „nemohou mít případné žádosti tohoto druhu naději na úspěšný výsledek“. Závěrečná věta ministerského oznámení dokonce naznačovala, že všechny aktivity tohoto druhu jsou ze zákona nelegální.¹⁷⁸ To ovšem vzbudilo pozornost médií.¹⁷⁹

Ministerští úředníci (náměstek ministra dr. Rypel a dr. Malík) byli z KANu od počátku rozpačití, protože nevěděli, jestli jej mají zařadit mezi organizace spolkového typu nebo mezi politické strany, o nichž jim nepříslušelo rozhodovat. V případě, že by jednoznačně dokázali, že KAN je politická strana, měli by usnadněnou pozici při odmítnutí žádosti o legalizaci. Prozatím zvolili zdržovací taktiku.¹⁸⁰ Hodlali využít celých 60 dnů, které měli na konečný verdikt. Opakovaně žádali Otu Weinbergera, který se za KAN účastnil všech jednání, aby upřesnil nějaký dílčí bod stanov, a když se právní komise KAN písemně vyjádřila, dlouho neodpovídali. Nejpadnější argument, který jim Stanovy a činnost KANu poskytovaly, zněl: „KAN nechce být politickou stranou, nýbrž klubem, jehož činnost však je a bude vyhraněně politická“.¹⁸¹ Tento logický rozpor stavěl delegáty KANu do obtížně hajitelné pozice, neboť ani přípravný výbor toto dilema zatím nebyl sto vyřešit.

Kromě zdržovací taktiky si ministerští úředníci přizvali na pomoc i další úřady a veřejné instituce, od nichž si vyžádali několik právních expertíz o charakteru KANu. Autor jedné z nich, tehdejší předseda ČSAV František Šorm napsal: „Dovoluji si Vám sdělit, že k vlastnímu organizačnímu řádu nemá [Československá akademie věd - pozn. J. H.] připomínky. Jsem však toho názoru, že Klub angažovaných nestraníků má podle přiloženého návrhu organizačního řádu I., čl. 1, 2 charakter a cíle politické strany, jehož politická stanoviska k otázkám veřejného života a plnoprávný podíl členů KANu na veřejném životě by bylo možno uplatnit v rámci NF.“¹⁸² Ke stejnému výsledku došli pracovníci organizačního oddělení Ústřední rady odborů, úředníci civilního úseku ministerstva spravedlnosti, státní úřad sociálního zabezpečení, ad.¹⁸³ Je přirozené, že zvláště Šormova expertíza, řadící KAN

¹⁷⁸ *Rudé právo*, 25.5.1968, s. 2.

¹⁷⁹ Závěr článku z Rudého práva otiskla Lidová demokracie a připojila k němu rozhovor s dr. V. Pavlíčkem z Právnické fakulty UK o legislativě vztahující se k zakládání stran. Pavlíček argumentoval tím, že „není zakázáno sdružovat se v politické strany, popřípadě založit novou politickou stranu.“ *Viz Lidová demokracie*, 1.6.1968, s. 3.

¹⁸⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s Janem Štěpánkem z 2.7.1990, s. 20.

¹⁸¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, Vzpomínka na KAN, bez autora, nedatováno, s. 9.

¹⁸² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru KAN, která se konala dne 15. července 1968, příloha.

¹⁸³ *Tamtéž*.

jednoznačně mezi politické strany, byla pro ministerstvo jedním z klíčových argumentů proti legalizaci.

Pro legalizaci klubu se naopak vyslovovaly kolektivy pracujících různých podniků, či jednotlivé místní a regionální přípravné výbory KANu. Takových rezolucí je v příslušné složce deponováno celkem devět. Na ministerstvo vnitra první z nich dorazila poštou 20. června a poslední 7. srpna 1968; jejich kopie putovaly na ÚV Národní fronty, ÚV KSČ a do vybraných médií. Pisatelé všech těchto rezolucí požadovali urychlenou legalizaci KANu.¹⁸⁴

Další, jak se později ukázalo, předposlední schůzka zástupců KANu Oty Weinbergera, Rudolfa Battěka a Jiřiny Mlýnkové a ministerských úředníků dr. Rypela a dr. Malíka se konala 9. července 1968. Weinberger a spol. na ministerstvu vyslechli seznam výhrad ke stanovám, který obsahoval už sedmnáct položek. Úřednické argumenty se vlastně od května vůbec nijak nezměnily. Komentáře ke stanovám KANu i ke KANu samotnému obsahovaly označení jako např. „kryptostrana“, anebo „zrcadlová strana“. Ministerským úředníkům také nebylo jasné, jaké jsou „ideje“ KANu, jaká bude jeho organizační struktura, z čeho bude financován apod. V závěru ministerstva vnitra k žádosti KANu se konstatovalo, „že je značně problematické, zda ministerstvo vnitra je vůbec příslušné pro řešení žádosti, vzhledem k tomu, že nejde ve skutečnosti o dobrovolnou organizaci podle zákona č. 68/1951 Sb., ale spíše o organizaci sledující činnosti politické strany.“ Takové hodnocení činnosti KANu předznamenávalo neschválení jeho stanov. Ministerstvo si současně na jednání 9. července 1968 vymínilo prodloužení lhůty, do které mělo rozhodnout.¹⁸⁵

V souvislosti s dramatickými kabinetními jednáními o zákonném opatření předsednictva Národního shromáždění a zřejmě na pokyn „shora“ vystavil 25. července 1968 civilněsprávní úsek ministerstva vnitra úřední rozhodnutí o tom, že organizační řád (stanovy) KANu neschvaluje. V úředním rozhodnutí se přímo psalo, že „ministerstvo vnitra po provedeném řízení k žádosti o schválení organizačního řádu (stanov) Klubu angažovaných nestraníků (KAN) rozhodlo ve smyslu §2 zákona č. 68/1951 Sb., takto: Organizační řád (stanovy) Klubu angažovaných nestraníků (KAN), se sídlem v Praze, se neschvaluje.“

¹⁸⁴ Jednotlivé rezoluce odeslaly: Ústav makromolekulární chemie ČSAV Praha, 241 podpisů; Avia Letňany, 852 podpisů; ČKD Praha, 237 podpisů; Výzkumný a zkušební letecký ústav Praha, 123 podpisů; Občané žijící v ubytovně Dr. Vacka v Praze 9, 16 podpisů; Přípravné výbory KAN Severočeského kraje; Přípravný výbor KANu v Karlových Varech, 48 podpisů; Ekonomický ústav ČSAV Praha; Přípravný výbor KANu Liberec. Viz *NA*, f. MV-CSÚ, KAN, svazek 2, s. 1-15 (nezpracováno).

Kromě shora zmíněných devíti rezolucí, které byly adresovány ministerstvu vnitra a měly formu úřední žádosti, vznikla v osmašedesátém rovněž petice (podpisová akce) „Povolte KAN“. Petice se objevila přibližně počátkem července v Opavě a podepsalo ji 215 opavských občanů. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 519.

¹⁸⁵ *NA*, AÚV KSČ, f. 07/15, sv. 9, a.j. 89, příloha III, s. 5. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost ...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 7, s. 31.

V odůvodnění bylo uvedeno, že účel sdružení neodpovídá poslání dobrovolných organizací podle zákona č. 68/1951 Sb. a z toho důvodu nemůže ministerstvo vnitra organizační řád KANu schválit.¹⁸⁶

Náměstek ministra vnitra a vedoucí civilně správního úseku Jiří Rypel se však zřejmě odmítl podvolit diktátu „shora“ a vyhotovené rozhodnutí se zamítavým verdiktem odmítl podepsat. Stejně se zachoval v případě K 231, jemuž hrozil stejný osud. Rozhodnutí tak nevstoupilo v platnost, protože selhal koncový článek systému.¹⁸⁷

Tentýž den, 25. července 1968, Rypel zřejmě narychlo svolal schůzku se zástupci KANu, jimiž se při této příležitosti stali Jaroslav Langer a Jiřina Mlýnková. Rypel jim chtěl (ve stejný den jako K 231) zřejmě sdělit, že má na stole zamítavý verdikt ke stanovám a že jej nepodepíše. KAN tak díky osobnímu Rypelovu zásahu mohl pokračovat v přípravné činnosti. Na oplátku Rypel od zástupců KANu zřejmě požadoval, aby z ministerstva vnitra stáhli svoji žádost o legalizaci. Argumentoval tím, že ministerstvo vnitra, na rozdíl od ÚV Národní fronty, nemá v případě politické organizace rozhodovací pravomoc. Jednání s ministerstvem vnitra o legalizaci KANu tak vlastně končila, protože ministersvo opakovaně potvrzovalo, že ve věci není příslušné a nemůže jí tedy rozhodnout.“ Ministerstvo vnitra sice KAN nezakázalo, ale bylo připraveno tak učinit hned, jakmile by selhala jednání zástupců KANu a ÚV Národní fronty.¹⁸⁸

Jednání s ÚV Národní fronty

Jednání mezi KANem a ÚV Národní fronty měla svůj prvopočátek v zákulisí prvního meetingu 18. května 1968. Nenadálý příchod Zdeňka Mlynáře byl pro obě strany zřejmě iniciačním mezníkem. Výbor se poprvé dostal do kontaktu s vysokou politikou a na základě Mlynářovy nabídky začal vážně uvažovat o tom, že požádá o členství v Národní frontě, což, jak se ukazovalo, byla komunisty požadovaná základní podmínka pro legalizaci. Mlynář se naopak vůči KANu začal chovat ostražitěji. Jeho původní předpoklad, že KAN bude jakousi výkladní skříní jím nově koncipovaného politického systému se ukázal jako nereálný. Tehdejší předseda přípravného výboru Ludvík Rybáček si v zákulisí meetingu povšiml Mlynářova zřetelného ochladnutí pro KAN. Až do meetingu měl oprávněný dojem, že Mlynář je KANu příznivě nakloněn a že se bude zasazovat o jeho legalizaci. Rybáček viděl, jak je Mlynář z úspěšného meetingu rozpačitý. Další ranou pro něj zřejmě bylo Rybáčkovy jasné

¹⁸⁶ NA, f. MV-CSÚ, KAN, s. 31, nezpracováno.

¹⁸⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 18.

¹⁸⁸ NA, f. MV-CSÚ, KAN, s. 33-34, nezpracováno.

odmítnutí, aby se klub na meetingu veřejně distancoval od Svitáka. Rybáček se domníval, že Mlynář na meetingu ztratil svoje dřívější sympatie vůči KANu.¹⁸⁹

Podnět k přímým rozhovorům s ÚV NF vyšel ze strany přípravného výboru KANu. Výbor, zřejmě na Mlynářovu radu, poslal předsedovi ústředního výboru Národní fronty Františku Kriegelovi 20. května 1968 (tedy těsně po prvním meetingu a po setkání výboru s Mlynářem) dopis, v němž mu oznámil, že KAN požádal ministerstvo vnitra o schválení stanov a že doufá, že „instituce Národní fronty jakožto základny politického života v našem státě bude přebudována v útvar otevřený vstupu nových sil...“ Za tohoto předpokladu se také KAN chtěl podílet na „historickém úkolu budování demokratického a humanitního socialismu“. KAN vyzýval Kriegela k jednání: „Prosíme, abyste nám sdělil svoje stanovisko k této záležitosti.“¹⁹⁰

Obě strany takto zahájeným jednáním vstupovaly na tenký led. Členové přípravného výboru KANu záhy zjistili, že fakticky nevyjednávají s představiteli Národní fronty, ale se zástupci vedení KSČ, jimiž se přirozeně stali předseda ÚV NF František Kriegel a tajemník ÚV KSČ Zdeněk Mlynář. Ti hájili jasně dané stanovisko komunistické strany, že žádná opoziční strana nebo organizace mimo rámec Národní fronty vzniknout nesmí. Od delegace KANu očekávali odpověď na otázku, co je KAN a zda KAN je či není politická strana. Rovněž chtěli slyšet, že KAN uznává vedoucí úlohu komunistické strany a předem se vzdává politického boje o moc.¹⁹¹ Nabízeli tak KANu dohodu, která byla hluboko pod původními představami o činnosti klubu.

Ale ani Kriegel a Mlynář neměli jednoduchou pozici. Sami byli přesvědčeni o tom, že pokud u KANu budou sílit atributy politické opoziční strany (organizace) okamžitě jednání přeruší a pokusí se KAN rozpustit. Museli také brát ohled na usnesení a rezoluce svých stranických orgánů a na názory členů vedení KSČ, které, pokud se týkalo KANu, byly od květnového pléna ÚV KSČ zamítavé. Ať už právem či neprávem, KAN v období Pražského jara získal nálepku opoziční organizace, což u nejvyšších funkcionářů KSČ vzbuzovalo odpor.

Jednání zástupců přípravného výboru KAN s představiteli ÚV Národní fronty, která se konala v červnu a červenci 1968, lze rekonstruovat jen v obrysech. Šlo zřejmě o tři schůzky,

¹⁸⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

¹⁹⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 532, Dopis Přípravného výboru KAN předsedovi ÚV Národní fronty Františku Kriegelovi z 20.5.1968.

¹⁹¹ Historie vzniku a zániku Klubu angažovaných nestraníků (KAN). In: *Svědectví*, roč. XII, č. 45, 1973, s. 153. Anonym, autorem s největší pravděpodobností Jan Štěpánek.

z nichž je k dispozici pouze jeden neoficiální zápis¹⁹² a jedna zpráva z pera Františka Kriegela a Zdeňka Mlynáře.¹⁹³ Obě strany líčily ta samá jednání odlišně, s odlišnými dojmy a s odlišnými výsledky. První, víceméně informativní rozhovor se odehrál 5. června 1968 za přítomnosti Kriegla a Mlynáře na jedné straně a Rybáčka, Štěpánka, Plichty a Mlýnkové na straně druhé. Rozhovor „vyústil v závěr, že se Národní fronta k problematice KAN vrátí v září t.r.“ S tím prý vyslovili představitelé přípravného výboru souhlas.¹⁹⁴ V pořadí druhá schůzka se konala 15. června 1968; za Národní frontu byli přítomni František Kriegel, Zdeněk Mlynář a Vacík [?] a za KAN Jan Štěpánek, Rudolf Battěk a Jiřina Mlýnková. Právě tuto schůzku je možné částečně rekonstruovat pomocí autentických zápisků tajemnice přípravného výboru Jiřiny Mlýnkové. Štěpánek schůzku začal a představil cíle klubu. Kriegel však na Štěpánkův proslov reagoval poznámkou, že vystoupení klubu na 1. máje vyvolal určité rozpaky. Štěpánek odvětil, že klub zřejmě přecenil své organizační možnosti. Kriegel se nenechal přerušit a pokračoval, že v průvodu byla vykřikována „urážlivá hrubá hesla, antikomunistická hesla“ a že má zprávy z periferie, že také tam KAN vystupuje hrubě a urážlivě. Na to Štěpánek argumentoval příznivým ohlasem prvního meetingu KANu a tím, že je nutno jednat jen s přípravným výborem. Kriegel se pak ptal, zda je Horák mluvčím KAN.¹⁹⁵ Do jednání se pak vložil Zdeněk Mlynář. Měl několik otázek. Předně zdůraznil, že „každá organizace si musí dát své věci do pořádku“. Musí zformulovat program. Politické stanovisko KSČ k novým organizacím zní: „politická organizace může existovat v současném období [pouze] uvnitř NF“. Proto by KANu doporučoval zaujmout k tomuto postoji stanovisko a s tím spojit otázku programu. K žádosti KANu o legalizaci na ministerstvu vnitra Mlynář uvedl, že v září bude schválen nový shromažďovací zákon, a proto je registrace odkládána. Současný zákon ji neumožňuje. Mlynář i Kriegel pak své protějšky ujišťovali, že s KANem sympatizují. Ptali se kolik má KAN asi lidí, jak široká je členská základna. Mlynář dodával, že „přes léto ještě nebudeme schopni vás uznat“, KAN se bude muset smířit s určitým provizóriem. Od registrace Mlynář přeskočil ke Svitákovi, který prý KANu prokázal medvědí službu. Rovněž se vrátil k manifestaci na 1. máje a radil, aby KAN příště zajistil víc pořadatelů a organizaci udržel ve svých rukou. Na to Jiřina Mlýnková podala výklad vnitřní struktury a informovala o členské základně. Také řekla, že Sviták není zakladatelem KANu.

¹⁹² Zápis pořídila tajemnice klubu Jiřina Mlýnková na jednání asi 15.6.1968. Viz *Osobní archiv Jiřiny Rybáčkové (dříve Mlýnkové)*, autentické poznámky, nestránkováno.

¹⁹³ *NA*, AÚV KSČ, f. 07/15, sv. 9, a. j. 89, 13.8.1968. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 7, s. 31.

¹⁹⁴ *Tamtéž*. Autoři zprávy František Kriegel a Zdeněk Mlynář tu chybně vyjmenovali zástupce KANu.

¹⁹⁵ Zřejmě šlo o aktivistu, který jménem KANu rozeslal do státních institucí organizačního „pavouka“ KANu, v němž na prvním místě figurovala komise pro věci vojenské. Viz subkapitola o prvním meetingu.

Mlynář se ptal, zda jsou nějaké ohlasy ze Slovenska. Zřejmě se mu dostalo záporné odpovědi. Štěpánek se ptal, co je to přípravná činnost. Tato otázka zůstala bez odpovědi. Znovu dlouze mluvil Kriegel. Pokládal řečnickou otázku: „Neděje se pod vaší firmou to, co se dělo na 1. máje?“ Potom pokračoval: „Musí být jasno, zvládnout periferii. 1. máj vůbec nepomohl Dubčekovi. KSC nehodlá abdikovat. Jakékoliv ztěžování procesu je cesta zpátky. Než byste se konstitovali, nelze vystupovat anti. Řešení: Než budete konstituováni, jedna řeč - ve prospěch těch principů.“ Poté se obě strany dohodly na tom, že Štěpánek bude prostředníkem mezi KANem a NF. Štěpánek slíbil, že „v průběhu prací bychom viděli, kde je možno spolupracovat, opřít se o prohlášení NF, zaujmout k tomu stanovisko v realizaci principů.“ Jednání se chýlilo ke konci. Kriegel domlouval pravidelné kontakty obou stran, s čímž za KAN souhlasila Mlýnková. Mlynář sliboval, že se pokusí projednat (ale v budoucnu neprojednal) registraci u náměstka ministra pro civilně-správního agendu MV Rypela. Apeloval na delegaci KANu, aby popsali obsah přípravné činnosti. S tím se obě delegace rozešly.¹⁹⁶

Zástupci KANu měli z jednání zřejmě příznivý dojem. Charakter a výsledky rozhovoru je utvrzovaly v tom, že na podzim mají reálnou šanci na přijetí do Národní fronty. Celý následující týden členové výboru debatovali o tom, zda vstoupit či nevstoupit do nereformované Národní fronty.¹⁹⁷ Po těchto debatách, na řádné schůzi přípravného výboru 24. června 1968, ve výboru převážilo stanovisko do NF vstoupit a v rozhovorech s Mlynářem a Kriegelem pokračovat.¹⁹⁸

Kriegel a Mlynář měli za to, že na posledním setkání objasnili důvody, proč nyní KAN do Národní fronty přijmout nelze a že se k této otázce vrátí až po zářijovém mimořádném sjezdu KSC. Domnívali se, že v tomto smyslu byla mezi nimi a KANem uzavřena dohoda. Podle jejich názoru však „tato dohoda nebyla dodržena a prostřednictvím tisku a rezolucí byl

¹⁹⁶ *Osobní archiv Jiřiny Rybáčkové (dříve Mlýnkové)*, autentické poznámky, nestránkováno.

¹⁹⁷ Členové přípravného výboru zřejmě byli i v této otázce byli rozděleni. Například tiskový tajemník Dalibor Plichta do nereformované NF vstoupit nechtěl, ale nový předseda přípravného výboru Štěpánek prý ano. Plichta poněkud jednostranně charakterizoval tyto diskuze takto: „Předseda Štěpánek, ten by byl, nechci mluvit za něho, ale vyjednával velice aktivně o vstupu do Národní fronty. Já jsem mu to vytýkal, protože jsem říkal, že naším cílem by nemělo být dostat se do Národní fronty za každou cenu. Říkal jsem, že pokud by vůbec měla přijít na přetřes otázka jakéhosi vstupu do Národní fronty, to byla totiž podmínka legalizace tenkrát, pokud bychom mohli být legalizováni pod podmínkou, že vstoupíme do Národní fronty, tak jsem říkal, že by se musela Národní fronta zgruntu změnit. Musela by přestat být jakýmsi monopolním zařízením, které blokuje vznik nových politických seskupení nebo politických stran. Já jsem říkal, do Národní fronty jediné tehdy, když Národní fronta se stane něčím jiným. Kdežto Štěpánek a někteří, kteří mysleli podobně jako on, např. Langer, byli ochotni do té Národní fronty jít.“ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 111, rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 7.

¹⁹⁸ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze přípravného výboru Klubu angažovaných nestraníků konané dne 24. června 1968.

vyvolán tlak na urychlení legalizace a poté přijetí do Národní fronty¹⁹⁹. S velkou pravděpodobností tím měli na mysli především zveřejnění Manifestu Klubu angažovaných nestraníků ve Svobodném slově,²⁰⁰ a rezoluce na podporu legalizace klubu, docházející na ministerstvo vnitra a ústředí Národní fronty od 20. června do 7. srpna 1968.

Na pozvánku k poslednímu - předinvaznímu - jednání na ÚV NF čekali členové přípravného výboru více než měsíc; jeho termín byl stanoven až na 26. července 1968 ve zjevné souvislosti se summitem v Čierné. Zúčastnili se jej František Kriegel, Zdeněk Mlynář a Evžen Erban za ÚV NF a Jan Štěpánek, Jaroslav Langer a Rudolf Battěk za KAN. Na rozdíl od předcházejících rozhovorů přibyl do delegace KANu Jaroslav Langer, což, jak se ukázalo, sehrálo docela významnou úlohu. Je pravděpodobné, že Jaroslav Langer byl hlavním řečníkem, který zde redefinoval program a strukturu KAN podle svého vlastního projektu. Langerovi asi sekundoval předseda přípravného výboru Štěpánek. Kriegel a Mlynář totiž zaznamenali, že na této schůzce „se podrobněji projevíly názory těchto představitelů KAN, odlišné od dřívějších prohlášení a návrhu stanov“.²⁰¹

Klub angažovaných nestraníků byl nyní zástupcům ÚV Národní fronty prezentován jako politický klub (s výslovně uvedenou poznámkou, že dva členové vedení KAN – s největší pravděpodobností Battěk a Plichta - s takovou klasifikací nesouhlasí), který do budoucna neměl jasné představy o své struktuře a funkci. Rozhodující pro KAN měla být podoba reformy politického systému v Československu, podle níž pak bude modelovat svoji činnost. Klub podle Langerova respektoval „realitu, že KSČ má v rukou politickou moc, jejíž progresivní křídlo podporuje“. Úlohu politických stran však považoval za překonanou a výhledově se stavěl za „uplatňování politického systému prostřednictvím nezávislých progresivních a schopných jednotlivců“. Toto stanovisko KAN opíral o zkušenosti z posledních let v západní Evropě, kde prý rostl význam nátlakových skupin a formovala se mimoparlamentní opozice.

Langerova rétorika se projevila i v popisu toho, co KAN chce a nechce; tedy že nechce být pouhým diskuzním klubem, nechce usilovat o politickou moc, ale „rozhodně chce do hry o moc zasahovat“. I další atributy takto představovaného hnutí odpovídaly Langerovu projektu. KAN počítal s delegováním svých zástupců do zastupitelských sborů, nikoli však

¹⁹⁹ NA, AÚV KSČ, f. 07/15, sv. 9, a. j. 89, 13.8.1968, Informační zpráva o situaci v některých politických organizacích. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 7, s. 31.

²⁰⁰ *Svobodné slovo*, 11.7.1968, s. 3.

²⁰¹ NA, AÚV KSČ, f. 07/15, sv. 9, a. j. 89, 13.8.1968, Informační zpráva o situaci v některých politických organizacích. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 7, s. 31.

mechanicky, ale jen v tom případě, že bude mít vhodnější kandidáty než politické strany. Klub trval na velmi volném členství bez závaznosti usnesení orgánů, bez vnitřní disciplíny a jednotlivých světonázorových přístupů. Jan Štěpánek do prezentace zřejmě zasáhl poznámkou, že „KAN by se mohl vyvíjet jako politická organizace ztrácející výhledově rysy politické strany, ovšem vývoj může jít i opačným směrem, což bude záviset na postoji ostatních politických stran a sil“. Budování organizace mělo začínat na místní úrovni, s územními mezičlánky završenými ústředním výborem. Počet stoupců mluvčí KANu odhadovali na 40 až 50 tisíc.²⁰²

Na základě této nově pojaté prezentace se Kriegel a Mlynář zdráhali jednání uzavřít v tom či onom směru a vzhledem k tomu zůstalo otevřeno i řízení vedené ministerstvem vnitra. V bilančním hodnocení KANu, které bylo určeno pro 92. schůzi předsednictva ÚV KSČ konanou 13. srpna 1968, Kriegel s Mlynářem napsali, že „legalizace KAN jako celostátní organizace a jeho přijetí do Národní fronty jako organizace sledující fakticky činnost politické strany vytváří možnost, že atributy politické strany budou dále sílit, přičemž programové principy jsou natolik volné a nezavazující, že je těžko předvídat jakýkoliv skutečný vývoj.“ Proto zprávu uzavírali konstatováním, že „v úvahu přichází uznání jen místních klubů“.²⁰³

Legalizační proces s KANem se tak po čtyřměsíční anabázi na ministerstvu vnitra a v ÚV NF měl vrátit opět tam, odkud původně vyšel, tedy na místní úroveň. Mlynářova účinná zbraň proti nově vznikajícím politickým organizacím – nejprve zamítnutý a znovu připravovaný zákon o Národní frontě – měl zabránit tomu, aby se KAN přeměnil v celostátní opoziční politickou stranu a na místní úrovni měl být politický vliv KANu negován místními buňkami Národní fronty. Jednání KANu s ÚV Národní fronty tak dospělo jen k jakémusi mezičasu, z něhož nebyl zřejmý výsledek. Žádná závazná dohoda uzavřena nebyla a ani nebyl stanoven termín, kdy měla jednání pokračovat. K tomu je nutné dodat, že Mlynářovu a Kriegelovu bilanční zprávu předsednictvo ÚV KSČ kvůli zaneprázdněnosti nestihlo projednat a usnést se na dalším postupu.

Zajímavé srovnání nabízejí vzpomínky pravidelných účastníků těchto jednání. Když Zdeněk Mlynář o sedm let později hodnotil rozhovory s KANem, měl za to, že tato otázka byla už v osmašedesátém v podstatě vyřešena. V politickém vedení byl podle něj jasně

²⁰²NA, AÚV KSČ, f. 07/15, sv. 9, a. j. 89, 13.8.1968, Informační zpráva o situaci v některých politických organizacích. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 7, s. 32.

²⁰³NA, AÚV KSČ, f. 07/15, sv. 9, a. j. 89, 13.8.1968, Informační zpráva o situaci v některých politických organizacích. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 7, s. 32.

stanoven i s představiteli KANu přesně dohodnut postup, který měl KAN přeměnit v místní debatní kluby bez celostátní organizační struktury. KAN měl být vřazen do struktury Národní fronty na místní úrovni se všemi z toho vyplývajícími povinnostmi. Přitom Mlynář předpokládal, že se KAN bude štěpit na protikladné části, které budou chtít jít vlastní cestou. Pro Mlynáře to prý tehdy nebyl vážnější politický problém a už vůbec ne otázka mocenského významu.²⁰⁴

Naopak předseda přípravného výboru KANu Jan Štěpánek tento závěr, zvláště co se týče přesně dohodnutého postupu na přeměnu KANu v místní debatní kluby, později nesdílel. Odlišně hodnotil jak charakter, tak výsledky rozhovorů. Jednání s představiteli ÚV Národní fronty byla podle něj velice zdlouhavá a začínala dvěma obligátními otázkami Zdeňka Mlynáře: „Jaký je váš poměr k politické moci, k uchopení politické moci?“ a „Uznáváte vedoucí úlohu komunistické strany?“ Na oněch otázkách se začínalo i končilo. Když rozhovor opět a opět sklouzával do patu, Mlynář jej končil a hrozil, že si nasadí „policejní čepici“. Štěpánek za KAN dokonce v takto napjatých chvílích navrhol, že celé hnutí rozpustí. Ale vzápětí dodával: „Zakažte KAN a občané si o vás nebudou dělat iluze!“ Tato opakovaná argumentace prý vyvolávala u Mlynáře zlobné reakce. S Mlynářem se Štěpánek shodoval vlastně jen v tom, že Mlynářovy návrhy byly tehdy na stole: „Za podporu požadavku, že KAN bude rezignovat na politickou činnost v krajích a okresech a soustředí se pouze na otázky místní se slibovalo místo v aparátu NF a pod.“²⁰⁵ Štěpánek si po hodinách jednání o svých protivnicích utvořil zcela jasné mínění: „Docházelo k takovým paradoxním situacím, kdy v podstatě celý národ se domníval, že právě tito progresivní komunisté jsou nositeli nových národních nadějí a já jsem udělal zkušenost právě opačnou. Ti se snažili politickou moc ve státě získat, ale nikdy nebyli ochotni se ani v nejmenším se o moc dělit. A to jsem považoval za tak důležité, že jsem tento ústupek nikdy neudělal.“²⁰⁶

Jednání s Městským výborem KSČ v Praze

Městský výbor KSČ v Praze, v němž v dubnu 1968 získali významné pozice radikální reformátoři²⁰⁷, šel v sympatiích k rodící se občanské společnosti o něco dál než mocenské

²⁰⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Československý pokus o reformu. Analýza jeho teorie a praxe*. Index, Kolín nad Rýnem 1975, s. 138.

²⁰⁵ Historie vzniku a zániku Klubu angažovaných nestraníků (KAN). In: *Svědectví*, roč. XII, č. 45, 1973, s. 153. Anonym, autorem s největší pravděpodobností Jan Štěpánek.

²⁰⁶ ŠTĚPÁNEK, Jan: Vzpomínky na Klub angažovaných nestraníků v r. 1968. In: *Zpravodaj KAN*, květen 2006, s. 5.

²⁰⁷ Radikálním reformátorům v městském výboru šlo o „revoluční reformu“, jejíž cíle byly nejspíše totožné s cíli obnovující se občanské společnosti. Nejvýrazněji se to projevilo v květnovém návrhu nazvaném Nutnost nové iniciativy, kde se rovněž objevil požadavek na zásadní transformaci politického systému s možností opozice. Blíže

centrum nebo ÚV Národní fronty. O „džentlmenské dohodě“ se sociální demokracií už byla řeč v předchozí kapitole. Vůči KANu Městský výbor KSČ v Praze od června 1968 uplatňoval politiku „rovnocenného partnerství“ se záměrem „izolovat jeho antikomunisticky smýšlející část a získat nestraníky pro politickou spolupráci“.²⁰⁸ Kontakty s KANem (stejně jako se sociálními demokraty a K 231) udržoval především Jaromír Litera, tajemník městského výboru pro politický systém a po Šimonovi druhý muž pražského stranického vedení, který patřil k radikálním reformátorům. Po jeho boku většinou stál i Ladislav Lis. Rozhovory s KANem, ale i s K 231 nevedl svévolně - měl k tomu zmocnění od předsednictva městského výboru ze 16. května 1968.²⁰⁹

Litera sám své tolerantní, vstřícné, ale z pohledu centra moci problematické chování vůči všem nekomunistickým sdružením popsal jako „iniciativy, které tedy neměly být iniciativami naprosto nezávislými na tehdejší vedení strany, ale měly s ním být určitým způsobem konzultovány, ale nikoliv takovým způsobem, aby názory vedení KSČ, Dubčeka a kolektivu vedoucího byly definitivně určující pro postup městské stranické organizace a zejména také i vedení městské organizace.“²¹⁰ Takovým postupem, za nějž mu byli jeho partneři vděční, si získal jejich důvěru. Také proto byla jeho služební místnost prostorem, v němž se potkávali nejrozmanitější lidé, „diskutovala se situace“ a zvažovaly se naléhavé politické kroky. Litera dovedl mnohé zprostředkovat nebo uvést do chodu.²¹¹

Se zástupci KANu Litera (a pravděpodobně i Lis) hovořil několikrát.²¹² KAN reprezentoval téměř výhradně Rudolf Battěk, k němuž se někdy přidávali další členové výboru, např. Dalibor Plichta nebo Ota Weinberger. Battěk byl také hlavním iniciátorem a svolavatelem takových schůzek. Rozhovory byly nejspíš vedeny v uvolněné atmosféře, neboť mezi zástupci KANu a městského výboru KSČ „nedocházelo k žádným téměř rozporům, pokud jde o uznání práva na život a práva účastnit se politického života KANu“.²¹³ Přitom Battěk s pražskými komunisty rozmlouval sám o své vůli, protože přípravný výbor KANu mu nedával žádné instrukce nebo pověření.²¹⁴

viz VONDROVÁ, Jitka: *Praha a Pražské jaro. K činnosti MV KSČ v Praze v roce 1968*. Disertační práce, Univerzita Hradec Králové 2005, s. 210.

²⁰⁸ *Tamtéž*, s. 144.

²⁰⁹ *Tamtéž*, s. 132.

²¹⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 59, Rozhovor s Jaromírem Literou a Emanuelem Matysem z 28.5.1990, s. 4.

²¹¹ REIMAN, Michal: Vzpomínka z roku 1968. In: *Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu*. Vlastním nákladem vydal Josef Stehlík, nedatováno, s. 10.

²¹² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 73, Rozhovor s Josefem Kotrčem z 23.5.1990, s. 27.

²¹³ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 59, Rozhovor s Jaromírem Literou a Emanuelem Matysem z 28.5.1990, s. 4.

²¹⁴ Rozhovor autora s Daliborem Plichtou 12.2.2007.

O obsahu rozhovorů lze dnes jen spekulovat.²¹⁵ Podstatný je jejich výsledek. Rudolf Battěk se na Literův návrh stal kandidátem Městského výboru Národní fronty v Praze na poslance v nově zřizovaném vrcholném zastupitelském orgánu - České národní radě.²¹⁶ Litera tak zřejmě podle svého uváděl v život politiku „rovnocenného partnerství“.

Do ČNR Battěk „oficiálně“ kandidoval za Československou akademii věd a byl navržen jako jeden z jedenadvaceti bezpartijních (komunistů bylo 85, ČSS a ČSL měly po dvaadvaceti poslancích). Městský výbor musel Battěkovi dát velmi dobré doporučení, protože z 290 navržených kandidátů bylo vybráno jen 150. Kandidátka vznikala ve značném chvatu, na základě sporného systému a nedemokraticky, na návrh ÚV KSČ, ÚV NF, vlády, KNV, krajských výborů NF a společenských organizací. „Nezbytnou selekci“ prý formálně provedly „orgány Národní fronty“.²¹⁷ Po této kabinetní „nezbytné selekci“ prohlédl návrh Zdeněk Mlynář a nejprve jej předložil předsednictvu ÚV KSČ, pak jej schválilo předsednictvo ÚV NF, poté o návrhu jednala stranická skupina poslanců KSČ v Národním shromáždění a protože byl podle těchto poslanců návrh „šitý horkou jehlou“, neschválili jej. Kolečko se opakovalo s tím rozdílem, že nyní do návrhu navíc zasahovala komise ustavená právě onou stranickou skupinou poslanců KSČ. Původní Mlynářův návrh však přesto nedoznal žádných podstatných změn.²¹⁸ Teprve pak takto vzniklý seznam kandidátů putoval do pléna Národního shromáždění, které jej mělo schválit a tím konstituovat Českou národní radu. Battěkovo jméno bylo už v prvním – původním - Mlynářově seznamu a bez jakýchkoli připomínek prošlo všemi zákrutami až k okamžiku volby České národní rady 10. července 1968.²¹⁹

V důsledku maximálně zrychleného procesu geneze ČNR²²⁰ se poslanci ve finále rozhodovali na základě minima informací - u Battěka stálo pouze „inž. Battěk Rudolf, nar. 1924, vědecký pracovník Sociologického ústavu ČSAV, Praha 8, Křížíkova 78“.²²¹ Battěk byl

²¹⁵ Jaromír Litera zemřel a Rudolf Battěk rozmluvu na toto téma telefonicky odmítl 12.2.2007 s tím, že si na detaily už nepamatuje. V Battěkově osobním fondu, který je deponován v Libri prohibiti, jsem žádné dokumenty, osvětlující tuto epizodu Pražského jara nenalezl.

²¹⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 59, Rozhovor s Jaromírem Literou a Emanuelem Matysem z 28.5.1990, s. 7. Litera nepřesně uvádí, že Battěk byl kandidátem předsednictva MV KSČ. Konečné slovo však měl MV NF v Praze.

²¹⁷ JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Index, Kolín nad Rýnem, po r. 1984, s. 25.

²¹⁸ CIGÁNEK, František – FELCMAN, Ondřej (vyd.): *Národní shromáždění*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 3. díl, 1. svazek: Květen 1967 – červenec 1968. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2002, dok. č. 62, s. 345-347, pozn. k.

²¹⁹ *Tamtéž*, dok. č. 51, s. 283-291; dok. č. 61, s. 341-344; dok. č. 62, s. 345-347, pozn. k.

²²⁰ ČNR zřízena zákonem o přípravě federativního uspořádání 24.6.1968 kvůli tomu, aby SNR měla partnera k jednání o státoprávním uspořádání.

²²¹ Vilém Nový na schůzi stranické skupiny poslanců KSČ o návrhu na složení České národní rady řekl: „Máme-li volit ČNR, mělo by to být více než pouhý výčet jmen, dokonce v jednom případě je jen uvedeno: Šulc Stanislav, Brno. To nic neříká. Kdo je to, co je to? Lituji, že to nebylo podáno takovým způsobem, abychom o každém jednotlivém členu měli více informací.“ CIGÁNEK, F. – FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění*. ..., 3. díl, 1. sv., dok. č. 51, s. 285.

jen jedním bezejmenným kandidátem, KAN „oficiálně“ nereprezentoval, a proto pro něj hlasovalo 238 poslanců Národního shromáždění, 6 bylo proti a 2 se volby nezúčastnili. Je ale pravděpodobné, že kdyby poslanci věděli, že Battěk je aktivním členem vedení KANu, jeho cesta do ČNR by byla asi komplikovanější. Příkladem budiž odmítnutí Jiřího Hanzelky a Pavla Kohouta, kteří hojně publikovali v médiích a proti nimž proto hlasovala více než polovina přítomných.²²²

Zvolení Rudolfa Battěka do České národní rady jistě nelze přeceňovat, protože mimo jiné do srpna na plénu ČNR vystoupil (stejně jako ostatní) pouze s organizačními nebo technickými poznámkami.²²³ O tom, že by zde vystupoval jako příslušník KANu nemůže být řeč. Přesto to byl svého druhu průlom. Poslancem v orgánu se zákonodárnou pravomocí a ústavní legitimitou se stal aktivní člen nové občanské organizace, která nebyla režimem legalizována. Zůstává otázkou, zda si Zdeněk Mlynář a František Kriegel uvědomili, koho jim to na kandidátku vřadil Městský výbor NF v Praze. Oba původní návrh velmi aktivně obhajovali i proti některým projevům nevole z řad poslanců Národního shromáždění. Oba také bezpochyby věnovali největší díl své pozornosti a pracovního nasazení mezinárodním souvislostem Pražského jara. Při tak velkém počtu kandidátů a při rychlosti, s jakou byl návrh projednáván, mohli Battěkovo jméno přehlédnout a Battěk sám asi neměl důvod ani příležitost své členství v přípravném výboru KAN zdůrazňovat.²²⁴ Velmi výmluvné je mlčení Zdeňka Mlynáře, který ve svých přísně systematicky pojatých pracích Battěkovo členství v ČNR vůbec nevysvětluje. Ani pro tehdejšího předsedu ČNR Čestmíra Císaře jakoby Battěk neexistoval, resp. jeho přítomnost zaregistroval až v létě a na podzim 1969.²²⁵ To samé platí i o bystrém pozorovateli tehdejšího politického dění Petru Pithartovi, který barvitě okomentoval nezvolení Jiřího Hanzelky do ČNR, ale Battěka – poslance si nevšiml.²²⁶ Zdá se tedy pravděpodobné, že Litera Battěka na seznam kandidátů zapsal sám o své vůli, jakoby na zapřenou, bez přímého upozornění na Battěkovu funkci v KANu.²²⁷

Rudolf Battěk však svým zvolením do České národní rady překvapil rovněž členy přípravného výboru KANu. O jeho iniciativě v tomto směru nic nevěděli. Když se jej ptali na

²²² *Tamtéž*, dok. 62, s. 345-347.

²²³ *Archiv Parlamentu České republiky* (dále *A PSP*), f. ČNR 0, č. k. 1-3.

²²⁴ To, že je místopředseda PV KANu, Battěk poctivě napsal do personálního dotazníku pro poslance ČNR 16.7.1968, tedy až po volbě. *A PSP*, f. ČNR 0, Osobní složka Rudolfa Battěka.

²²⁵ CÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politika. Kniha vzpomínek a úvah*. ETC Publishing, Praha 1998, s. 469-475, 562-563, 571 a 573.

²²⁶ PITHART, Petr: Kdo za koho? In: *Práce*, 30.7.1968, s. 4. Viz též HOPPE, J. (vyd.): *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 63, s. 261-264.

²²⁷ Také odtud mohly pramenit vzájemné „tenze“ mezi Jaromírem Literou a Zdeňkem Mlynářem, o nichž se oba nezávisle na sobě zmiňují. Viz *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 151, Rozhovor se Zdeňkem Mlynářem z 9.8.1990, s. 30. *Tamtéž*, R 59, Rozhovor s Jaromírem Literou a Emanuelelem Matysem ze dne 28.3.1990, s. 9.

detaily jeho kandidatury a volby, odpovídal, že v ČNR je za „akademii“, nikoli za KAN. Dokonce ani svého nejbližšího kolegu Dalibora Plichtu, s nímž sdílel společné představy o budoucnosti klubu, Battěk nijak blíže neinformoval.²²⁸ Z toho vyplývala hořkost a zřejmě i nedůvěra, kterou ostatní členové výboru k Battěkovu cítili. Nejostřeji reagoval Jaroslav Langer, který v „nepříjemné diskuzi“ Battěka vyzýval, aby výboru vysvětlil, „jakým způsobem se vůbec do té ČNR dostal, že měl alespoň našemu přípravnému výboru o tom něco říct.“²²⁹ Battěkova odpověď na takto sugestivní otázku byla patrně shledána jako nedostačující. Zřejmě ale podobný dotaz padl i na II. meetingu, který KAN uspořádal 24. července 1968. Tehdy Battěk v nadsázce odpověděl, že „ke své funkci v ČNR přišel jako slepý k houslím“.²³⁰ Každopádně Battěkův nevyjasněný vstup do ČNR ještě dále zkomplikoval již tak napjaté osobní vztahy uvnitř výboru.

Veřejná činnost KANu v létě 1968

Veřejná činnost KANu se i po reorganizaci přípravného výboru a nehledě na osobní spory soustřeďovala do tří oblastí: na pořádání diskusních večerů se známými osobnostmi v Praze, na výjezdy členů pražského přípravného výboru na besedy a schůze regionálních KANů a na písemná vyjádření k jednotlivým událostem Pražského jara, které byly posílány do médií. Tato činnost, vedle vyjednávání o legalizaci klubu a vedle úsilí blíže definovat jeho cíle a strukturu, zabrala členům přípravného výboru veškerý volný čas. KAN sice zamýšlel koordinovat více své aktivity s ostatními novými občanskými organizacemi, hlavně sociální demokracii, K 231 a Společnost pro lidská práva, avšak k setkání výborů za tímto účelem nikdy nedošlo.²³¹ Přípravný výbor KAN rovněž nenavázal žádnou spolupráci se západními organizacemi ani jednotlivci; pouze občas poskytli členové přípravného výboru interview západním novinářům, kteří měli o informace o KANu velký zájem.²³²

Pořádání diskusních večerů se známými osobnostmi tvořilo u KANu i nadále těžiště jeho veřejných aktivit. KANu přitom pomáhaly některé celostátní deníky, zvláště Mladá fronta a Práce, které pravidelně zveřejňovaly anonce na jeho akce.²³³ V červnu 1968 bylo takových diskusních večerů nejméně pět - pak jejich pořádání přerušily prázdniny a dovolené.

²²⁸ Rozhovor autora s Daliborem Plichtou dne 12.2.2007.

²²⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s MUDr. Janem Štěpánkem ze dne 2.7.1990, s. 9. Štěpánek uvedl, že on sám „měl dojem, že Ruda Battěk lidem kolem MV KSČ (Lis a celá řada jiných) příliš věří.“

²³⁰ *Literární listy*, roč. I., č. 25, 15.8.1968, s. 7.

²³¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru KAN, která se konala dne 15. července 1968, s. 1.

²³² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, f. KAN, rozhovor s Ludvíkem Rybáčkem a Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou) pro Rádio Svobodná Evropa, 1988.

²³³ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze PV KAN ze dne 4.6.1968, s. 2.

Např. 6. června 1968 se v Radiopaláci konala beseda se spolupracovníky Oty Šika, jejímž hlavním tématem měla být podniková samospráva.²³⁴ O den později KAN nabídl publiku setkání s akademikem Viktorem Knappem, předsedou ústavně-právního výboru Národního shromáždění, který hovořil na téma „Co lze očekávat od změny ústavy“.²³⁵ Třináctého června 1968 uspořádal KAN diskusní večer s reprezentanty Společnosti pro lidská práva, mezi nimiž byl předseda Společnosti Milan Machovec a generální tajemník Emil Ludvík.²³⁶ K další besedě, tentokrát na téma „Náš odboj ve II. světové válce“, KAN zájemce pozval 19. června 1968.²³⁷ O možnosti aktivní účasti nestraníků na „demokratisaci společnosti“ hovořili na besedě konané KANem dne 25. června 1968 rektor VŠP Milan Hübl a František Šamalík.²³⁸

Výjezdům jednotlivých členů pražského přípravného výboru KANu na besedy a schůze regionálních KANů byla věnována vždy minimálně třetina celkového času řádných schůzí. Výbor musel buď vybrat nebo přemluvit vhodného řečníka, aby na svoje náklady a ve svém volném čase jel veřejnou dopravou do toho kterého místa. Vhodní kandidáti se nehledali snadno, protože museli umět řečnit před náročným a někdy i nevypočitatelným publikem. Proto výbor sestavil otevřený seznam několika lidí, kteří připadali v úvahu. Byli v něm Jan Štěpánek, (?) Chandrický, Rudolf Battěk, Dalibor Plichta, Jiřina Mlýnková, Jaroslav Langer, Ota Weinberger, Ivan Jonáš, Marta Tintěrová, Egon Lánský a Hilarion Kukšín. Torzovité zápisy ze schůzí obsahují výslovnou zmínku o 12 výjezdech uskutečněných od začátku června do konce srpna, ale je zřejmé, že jich bylo víc.²³⁹

Pro potřeby jednotlivých regionálních poboček sestavil přípravný výbor KAN první instruktážní tisk s návodem, jak by mohli členové KANu občansky působit na své okolí. Šlo o to, že aktivisté měli oslovovat své volené zástupce na místní i centrální úrovni a seznamovat se s jejich stanovisky k událostem, které tehdy hýbaly celou společností. Např. ve dnech po zveřejnění manifestu Dva tisíce slov to byl hlavně ostře koncipovaný dálnopis Aloise Indry, interpelace Samuela Kodaje v parlamentu, odchod cizích vojsk z území Československa, atd. O stanoviscích volených zástupců měli občané diskutovat a poté apelovat na poslance, aby poslanci opravdu reprezentovali a vyjadřovali zájmy svých voličů. Pokud by tomu tak nebylo, měli být takoví poslanci hnáni k zodpovědnosti a v krajním případě měla být vyvolána iniciativa za jejich odvolání.²⁴⁰

²³⁴ *Mladá fronta*, 6.6.1968, s. 5; *Práce*, 6.6.1968, s. 5.

²³⁵ *Mladá fronta*, 7.6.1968, s. 5; *Práce*, 6.6.1968, s. 5.

²³⁶ *Mladá fronta*, 13.6.1968, s. 5; *Práce*, 13.6.1968, s. 5.

²³⁷ *Večerní Praha*, 19.6.1968, s. 2.

²³⁸ *Práce*, 25.6.1968, s. 6; *Mladá fronta*, 26.6.1968, s. 5.

²³⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůzky předsednictva 4. června 1968, s. 2

²⁴⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze 8.7.1968, příloha.

Přípravný výbor KAN rovněž 11. července svolal mimořádnou schůzi, na níž vypracoval stanovisko k „dopisové“ ofenzivě Sovětského svazu a dalších tehdejších spojenců ČSSR z Varšavské smlouvy. Ve stanovisku vyjádřili členové přípravného výboru podporu československé vládě, „progresivním“ členům Národního shromáždění a České národní rady. Odmítli vměšování do vnitřních záležitostí Československa. Vyzývali všechny stoupence KANu, „aby v těchto historických chvílích při každé příležitosti pomáhali hájit základní předpoklady demokracie, to jest svrchovanost našeho státu a svrchovanost lidu“.²⁴¹

Na schůzích přípravného výboru se také často mluvilo o nových a širších možnostech pro publikování stanovisek KANu. Např. Jiřina Mlýnková na schůzi 17. června 1968 oznámila, že redakce Studenta nabízí KANu zveřejnění dvou strojopisných stránek informací o KANu každý týden. Na téže schůzi Dalibor Plichta mluvil o své snaze publikovat pravidelně v Literárních listech.²⁴² Podobnou snahu měl i Jaroslav Langer. Langer rovněž informoval výbor o týdeníku Občanské noviny, který bude vydávat Společnost pro lidská práva.²⁴³ Ludvík Rybáček z nemocnice vzkazoval, že nově vznikající časopis Zítřek by se mohl stát tribunou KANu.²⁴⁴ To všechno však byly jen plány, v budoucnu nerealizované.

V novinách se (vedle zmiňovaných anoncí na akce KANu) od června do srpna opravdu objevila jen část stanovisek a materiálů, které KAN zamýšlel publikovat, ale i tak bylo o KANu v médiích slyšet poměrně často. Většinou byly publikovány texty, jimiž klub bránil své právo na existenci anebo vyvracel sporná tvrzení o jeho činnosti. Pouze v jediném případě se KANu podařilo publikovat vysloveně programový text - jak už bylo shora zmíněno, jedenáctého července 1968 otisklo Svobodné slovo Manifest Klubu angažovaných nestraníků.²⁴⁵ Velký osobní úspěch rovněž zaznamenal Ota Weinberger, když mu Literární listy uveřejnily úvodník, nazvaný Demokratické zvyklosti.²⁴⁶

O KANu bylo slyšet i díky představitelům KSČ, kteří se vyjadřovali k jeho profilu a k možnosti legalizace klubu. Např. ministr zahraničí Jiří Hájek 6. června 1968 na aktivu KSČ v Nymburce odpovídal na otázky přítomných 300 komunistů. Na otázku jak to bude s Klubem angažovaných nestraníků (a s K 231) ministr s odvoláním na Akční program řekl, že „na platformě Národní fronty dáváme každému občanu možnost zúčastnit se politického

²⁴¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527,

²⁴² ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze PV KAN dne 17.6.1968, s. 3.

²⁴³ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru KAN, která se konala dne 15. července 1968, s. 1.

²⁴⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze PV KAN 8. července 1968, s. 2.

²⁴⁵ Svobodné slovo, 11.7.1968, s. 3. V témže čísle byl zveřejněn seznam osob zvolených do České národní rady, včetně Rudolfa Battěka.

²⁴⁶ Literární listy, roč. I., č. 15, 6.6.1968, s. 1.

života“.²⁴⁷ Dalším komentátorem šancí KANu na legalizaci byl předseda ÚV NF František Kriegel. Na tiskové konferenci, iniciované novináři, Kriegel na otázku po stanovisku ke KAN (a ke K 231) odpovídal: „KAN je klub, který požádal o registraci. Jednali jsme s jeho vedením, další vývoj ukáže, co dál.“²⁴⁸ Také předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský mluvil o KANu (a K 231) v rozhovoru, který poskytl Svobodnému slovu. Na dotaz redaktora, proč ještě nebyl udělen klubový statut K 231 a Klubu angažovaných nestraníků, odpovídal Smrkovský: „O této otázce se bude hovořit na půdě Národní fronty. Spolčovací zákon ještě nebyl schválen a bude se o tom všem jednat. ... Pokud jde o angažované nestraníky, vyžaduje tato otázka ještě určitou diskuzi, abychom znali přesně jejich představy.“²⁴⁹

KAN na podobná veřejná vyjádření představitelů KSČ podle možností veřejně odpovídal. Třeba 13. června 1968 otiskla Mladá fronta článek tajemnice klubu Jiřiny Mlýnkové nazvaný Několik otázek, v němž se statečně pustila do předsedy Národního shromáždění Josefa Smrkovského. Smrkovský totiž do severočeského deníku Průboj psal o „jednotlivcích i skupinách, které socialismus, byť ne otevřeně, odmítají...mám konkrétně na mysli některé síly z takových skupin jako je K 231, Klub angažovaných nestraníků...“²⁵⁰ Mlýnková pokládala sugestivní, ale zcela logickou otázku, „co to znamená odmítat socialismus, byť ne otevřeně“ a od ní se pak dostala k daleko závažnějšímu, nikdy nezodpovězenému dotazu, a sice „co je to tedy socialismus“ a jaká je jeho definice.²⁵¹ Tímto tázáním vlastně navazovala na obecnější diskuzi vyvolanou Literárními listy.²⁵²

Přípravný výbor KAN rovněž vypracoval vlastní stanovisko k manifestu Dva tisíce slov a deník Práce jej mezi jinými podobnými prohlášeními uveřejnil v poněkud zkrácené verzi. KAN se ve stanovisku jednoznačně přihlásil k manifestu i k pozitivním ohlasům, které vyvolal.²⁵³ V témže vydání Práce byl také publikován osobní dopis dvojice členů přípravného výboru Ivana Jonáše a Jiřiny Mlýnkové. I oni vyjádřili naprostý souhlas s dikcí a obsahem manifestu, který charakterizovali jako „důstojný projev občanského sebeuvědomění“.²⁵⁴

Zcela zvláštní kategorii tvořily dva rozsáhlé červnové články v Rudém právu, útočící na Ivana Svitáka a, ať se to členům přípravného výboru líbilo nebo ne, i na KAN. První pod názvem Jaké východisko z nynější krize, s podtitulem O přestupu Ivana Svitáka z filosofie do

²⁴⁷ *Svoboda*, 8.6.1968, s. 1.

²⁴⁸ *Svobodné slovo*, 25.6.1968, s. 1. Viz též *Lidová demokracie*, 25.6.1968, s. 3.

²⁴⁹ *Svobodné slovo*, 3.7.1968, s. 1.

²⁵⁰ *Průboj*, 29.5.1968, s. 1.

²⁵¹ *Mladá fronta*, 13.6.1968, s. 3.

²⁵² MÜLLER, Václav: Co je to socialismus?. In: *Literární listy*, roč. I., č. 13, 23.5.1968, s. 1 a 3.

²⁵³ *Práce*, 30.6.1968, s. 3.

²⁵⁴ *Tamtéž*, s. 2.

politiky, napsal zástupce šéfredaktora RP Zdislav Šulc. Jak je z názvu zřejmé, Šulc se pustil do rozboru Svitákových přednášek/článků Vaše nynější krize a Hlavou proti zdi publikovaných v časopisu Student²⁵⁵ a nařkl Svitáka z toho, že dělá všechno proto, aby „do oběhu dal novou ideologii s novými iluzemi a mýty“. V době, kdy je prý nejzávažnějším problémem opozice uvnitř KSČ, hlásá Sviták nutnost opoziční strany proti všem. To připadalo Šulcovi tak nebezpečné, že Svitákovo angažmá v politice považoval za nepřijatelné.²⁵⁶ Druhým autorem nepoměrně ostřejšího „protisvitákovského“ výpadu byl Drahomír Kolder, člen předsednictva ÚV KSČ; je však více než pravděpodobné, že s textem mu „pomáhal“ některý z jeho poradců. V centru Kolderovy pozornosti byly tytéž Svitákovy přednášky/články, které byly podle Koldera psány „z pozic antikomunismu“. Svitákovo psaní prý nesměřovalo „k odmítnutí deformací socialismu, ale k popření socialismu samotného, jehož cestu srovnává u nás s vlastnostmi i cíli moci fašistických systémů, s nimiž prý má naše minulost mnoho totožných rysů“. To podle Koldera „nevmetl“ do tváře miliónů lidí, nesoucích na svých bedrech, vítězství a prohry socialistického budování dosud nikdo. Sviták v Kolderově interpretaci otevřeně psal o „Únoru naruby“, po němž se jím propagované kluby angažovaných nestraníků měly přeměnit v politické strany, usilující o moc. Těmto Svitákovým tendencím dle Kolderova mínění zřetelně nahrávali i někteří komunisté, kteří psali o „systému více životaschopných politických stran“²⁵⁷, nebo o rozdělení KSČ na dvě strany²⁵⁸. Podobné tendence považoval Kolder za nejvážnější nebezpečí, „které dává půdu k proražení záměrů a snah vyložených s takovou jasností a otevřeností v tezích Ivana Svitáka“. Není divu, že Kolder v závěru sáhl k otevřeným hrozbám: „Dynamická politika strany se všemi znaky průbojnosti je proto dnes hlavní cestou k zabezpečení cílů, jež sledujeme v současné etapě a jež také povedou k paralyzování snah usilujících o nastolení modelu předčerejška.“²⁵⁹ Kolderův útok na Svitáka a vlastně i na KAN byl tak vážný, že se přípravný výbor rozhodl bránit, ale pádná a nápaditá odpověď z pera Miloše Horanského přišla až po dvou měsících, kdy už si na původní Kolderův článek málokdo vzpomněl.²⁶⁰

Mimořádně vyhocená byla jediná veřejná polemika o smyslu existence Klubu angažovaných nestraníků. Odehrála se mezi Ivo Kočárem, kroměřížským lékařem, a Milošem Horanským, členem přípravného výboru KAN, v deníku Kroměřížská jiskra. Kočár v článku

²⁵⁵ *Student*, roč. IV., č. 15, 10.4.1968, s. 1 a 6; č. 18, 30.4.1968, s. 1 a 7.

²⁵⁶ *Rudé právo*, 14.6.1968, s. 3.

²⁵⁷ Kolder cituje Michala Reimana a jeho článek O organizaci politického života. Viz *Rudé právo*, 4.5.1968, s. 3.

²⁵⁸ O tom psal Pavel Kohout v článku Občane – a co teď? Viz *Literární listy*, roč. I., č. 12, 16.5.1968, s. 1 a 3.

²⁵⁹ *Rudé právo*, 21.6.1968, s. 8.

²⁶⁰ *Student*, roč. IV., č. 33, 14.8.1968, s. 8. Již 10. července 1968 publikoval *Student* soukromou odpověď Ivana Svitáka - o KANu v ní není ani zmínka. Viz *Student*, roč. IV., č. 28, 10. 7.1968, s. 1.

Jaké cíle sleduje vlastně KAN zpochybnil věrohodnost a opravdovost celého klubu, označil jej za zbytečný zvláště proto, že jeho funkci už dávno plnila jiná organizace - Socialistická akademie. Dokonce napsal, že se mu KAN „příčí“, protože „nedává jasné perspektivy, protože si osobuje právo ‘odborným a zasvěceným způsobem’ do všeho mluvit, ale odpovědnosti se už zříká“. Zvláště kritizoval Ivana Svitáka a jeho přednášku/článek Vaše nynější krize. Svě odsouzení vygradoval tvrzením, že KAN chce „oponovat ze zásady politice KSČ“ a že se nemůže ubránit „pocitu jakési hysterie, rozdmýchávání nenávisti a vášní, nereseriózního jednání s lidmi“.²⁶¹

Kočárovi za KAN odpověděl Miloš Horanský, který hned v úvodu napsal, že se Kočár „mýlí tak zhusta a demagogicky“, že je nutné jej korigovat. Horanský si vůbec nebral servítky a zaútočil na Kočára nejen věcně, ale i osobně. Osočil ho, že píše o KANu, a přitom jsou jeho „ústní a tiskové informace děravé“. Ironicky hodnotil zvláště to, že KAN je podle Kočára konkurentem „Socialistické akademie“. Horanský toto tvrzení rozbíjel řečnickou otázkou, zda „po dobách zglajchšaltování myšlenkového a institucionálního je čas okřikovat jakoukoli aktivitu, notabene společensky na výsost prospěšnou, jak je tomu u KANu“. Velmi jej nazlobila i Kočárova argumentace ohledně oponování politice KSČ za každou cenu. Tady už používal proti svému oponentovi slova jako „politické udavačství“, „hrubé výmysly“, „ignorantství“, „zlovůle“ apod. Odmítl rovněž ztotožňovat KAN s Ivanem Svitákem jako představitelem klubu. Svoji reakci na Kočárovův článek zakončil Horanský efektně: „Říká se tomu buď demagogie anebo ‘rozdmýchávání’ hlouposti. A ta je vždycky nepřitelem největším pro jakýkoliv režim, pro jakoukoliv obrodu. V naší zemi bylo v posledních letech mnoho nenávisti a strachu. Proto velikým spojencem KSČ v této chvíli je tolerance a odvaha. Ale nikoliv demagogie okřikování, jaké jste předvedl vy. Tomu přeji zmar.“²⁶²

Kočár reagoval až za měsíc dlouhým článkem pojmenovaným podle Voltaireova citátu „I když nesouhlasím s tvým názorem, učiním vše, abys jej mohl hájit“. Je pochopitelné, že Kočár nejprve protestoval proti výrazům, jimiž jej Horanský počastoval. Vrátil se ještě ke Svitákovi a hájil své původní stanovisko citáty vybranými ze Svitákových přednášek a neměl tak docela nepravdu. Jako podpurný argument Kočár užil „protisvitákovský“ článek Zdislava Šulce z Rudého práva. Přiznával, že si uvědomoval, že řadu lidí svým článkem popudí. Netušil ale, že žádný z těchto nesouhlasících v okrese nebude mít dostatek odvahy odpovědět mu na stránkách KJ, nebo případně přijít na diskusní odpoledne na Socialistickou akademii a tam se ním polemizovat. Toho se dočkal až od „intelektuála z Prahy“. Neviděl vůbec nic

²⁶¹ *Kroměřížská jiskra*, 13.6.1968, s. 1.

²⁶² *Kroměřížská jiskra*, 27.6.1968, s. 3.

špatného na tom, že svolával inteligenci pod prapor Socialistické akademie a že svůj první článek pojal jako „v podstatě náborový“. V závěru Horanského pozval do Kroměříže na diskusní večer a v případě, že by chtěl pouze odpovědět na stránkách KJ, aby použil „slušnější formy“.²⁶³ Současně s Kočárovou odpovědí na Horanského výpad otiskla Kroměřížská jiskra též docela rozsáhlé Slovo čtenáře ke sporu, podepsané ovšem jen značkou –W-. Tento neznámý občan se s falešnou familiérností v polemice postavil na Kočárovu stranu a Horanského vyzval, aby v případné příští reakci napsal, „co to vlastně ten KAN je, jaký má program a cíle“.²⁶⁴

Závěr polemiky Kočár – Horanský přišel s invazí cizích vojsk. Kroměřížská jiskra publikovala poslední – Horanského – příspěvek 22. srpna 1968, tedy v době, kdy další pokračování v polemice nemělo smysl. Horanský ovšem Kočárovu argumenty nepřijal, ale zřetelně ubral na ostroti a v závěru nabídl Kočárovi smír.²⁶⁵

O KANu rovněž napsali dva velmi známí publicisté té doby – A. J. Liehm a (s velkou pravděpodobností) Pavel Kohout. První z nich se sympatiemi, druhý spíše ironicky. A. J. Liehm svůj úvodník v Literárních listech nazvaný O koho se opřít pojal velmi originálně; jako apel na vedení KSČ, které mělo angažované nestraníky konečně vřadit mezi své spojence. Vycházel z čerstvé zkušenosti, kdy se jako komunista zúčastnil schůze KANu v Karlových Varech. Tam jej zaujal jeden nejmenovaný účastník z blíže neurčené vsi v karlovarském okrese, jejíž 70% obyvatel se stalo členy místního KANu. Přesto s nimi místní zastupitelé odmítli jednat. Liehm na základě této zkušenosti navrhoval, aby se vedení KSČ opřelo „o masu angažovaných nestraníků,“ kteří jsou prý jeho spojencem.²⁶⁶

Kohout (podepsaný jen křestním jménem) na to šel z úplně opačné strany. Navštívil druhý mítink KANu 24. července 1968, o němž bude ještě řeč, a v ironicky stylizované reportáži glosoval jak cíle a činnost klubu, tak výstupy jednotlivých členů výboru. Kohoutovi nebylo především jasné, o co KAN usiluje; zda chce být stranou či mimoparlamentní opozicí. Kohout měl také KANu za zlé, že o Ivanu Svitákovi má stejné mínění jako Rudé právo a vyvozoval z toho, že Ivan Sviták by KANu překážel na cestě za kýženou legalizací. Z tohoto pohledu Kohoutovi vycházelo poměrně tvrdé hodnocení: KAN má prý stejné „byrokraticko-centralistické tendence“, jako míval svého času Antonín Novotný. Ne náhodou tu Kohout jaksi mimochodem, ale o to efektněji zaznamenal dobový vtíp, že KAN neznamená Klub

²⁶³ *Kroměřížská jiskra*, 1.8.1968, s. 4.

²⁶⁴ *Tamtéž*.

²⁶⁵ Horanský formuloval nabídku ke smíru takto: „Pracujme, jak kdo kde chceme a umíme, institucí je mnoho, ale republika jedna nedělitelná a o tu nám jde.“ *Kroměřížská jiskra*, 22.8.1968, s. 2.

²⁶⁶ Liehmův úvodníky shodou okolností vyšel právě v „nejslavnějším“ čísle Literárních listů; číslo, jemuž vévodil manifest Dva tisíce slov. *Literární listy*, roč. I., č. 18, 27.6.1968, s. 1.

Antonína Novotného. Nakonec se Kohout pustil do Rudolfa Battěka, kterému zřejmě nemohl odpustit, že byl, na rozdíl od něho, zvolen do České národní rady. Celkově pak Kohout KANu věštil nelehkou budoucnost, protože prý „přestane být opředen nimbem mučednictví a ukáže, co v něm je“.²⁶⁷

Druhý meeting KAN

Poslední předinvazní veřejnou akcí KANu se stal II. meeting. Zakladatel hnutí Ludvík Rybáček už čtrnáct dní po prvním meetingu domníval, že je nutno co nejdříve zopakovat jeho úspěch.²⁶⁸ Výbor dal Rybáčkově zapravdu tím, že od 1. července 1968 zahájil rozpravu a přípravné práce na II. meeting. Už v této době bylo zřejmě díky známostem Rudolfa Battěka dohodnuto, že na mítinku jako hosté vystoupí Jaroslav Šabata a Bohumil Šimon. O týden později kromě Šabaty a Šimona účast přislíbili i Josef Špaček a Jaromír Litera.²⁶⁹ Termín druhého mítinku byl nakonec stanoven na 24. července 1968 a za místo konání byl vybrán Slovanský dům. Příprava programu byla kolektivní, podílela se na tom pětice Langer, Plichta, Battěk, Štěpánek a Horanský. Jmenovaná pětice navrhla tři hlavní témata II. meetingu: „1. Vnější nátlak na ČSSR a co je v této chvíli pro nás nejdůležitější; 2. Jaká je naše koncepce demokracie; 3. Pluralitní systém v socialismu a kapitalismu.“ Narýsovala i výsledek, ke kterému měl meeting dospět. Tím mělo být zjištění, že „KSČ nás potřebuje!“.²⁷⁰

Ačkoli Bohumil Šimon závazně přislíbil, že na meetingu vystoupí, svou účast na poslední chvíli odřekl a stejně tak odřekl i Josef Špaček a Jaromír Litera, který později tuto neúčast hodnotil jako chybu, zvláště když se Šimon ještě postaral o to, aby na meetingu nevystoupil ani Jaroslav Šabata.²⁷¹ Jejich odřeknutí však bylo v tuto chvíli pochopitelné kvůli napjaté mezinárodní situaci po Varšavském dopisu. Přípravnému výboru KAN tím ale připravili nepříjemné chvíle před publikem, které bylo na jejich vystoupení zvědavé.

O II. meeting už neměla veřejnost takový zájem jako o I. meeting v květnu. Lidé se do sálu trousili po dvojicích, ale nakonec sál ve Slovanském domě naplnili. Rovněž finančně přispěli na jeho pronájem; místo potřebné tisícovky se sešlo 2 300 Kč. V obecnstvu „podle fyziognomie a oblečení“ převažovali zástupci intelektuálních zaměstnání, technické, studenti a čtvrtinu auditoria zaplnily ženy.

²⁶⁷ *Literární listy*, roč. I., č. 25, 15.8.1968, s. 7.

²⁶⁸ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůzky předsednictva – 4. června 1968, s. 3.

²⁶⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru dne 8. července 1968, s. 1.

²⁷⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze Přípravného výboru KAN, která se konala dne 15. července 1968, s. 2.

²⁷¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, R 59, Rozhovor s Jaromírem Literou a Emanuele Matysem z 28.5.1990, s. 7.

Meeting zahájil předseda přípravného výboru Jan Štěpánek, který informoval o jednáních o legalizaci KANu. Vylíčil, jak a kde vznikaly buňky KANu v regionech. Počet předběžných přihlášek odhadl na 40 až 50 tisíc. Osvětlil, že KAN je financován z dobrovolných příspěvků a z výtěžku koncertu Karla Gotta. Bránil tím KAN proti nařčení prý ze Slovenska, že je to podnik financovaný ze západu.

Štěpánek ostře odmítl charakteristiku KANu z varšavského dopisu, kde byly nové občanské organizace a kluby označeny jako štáby reakčních sil. Veškerá činnost klubu byla podle něj veřejná, zakladatelé zveřejnili svůj program a klub přijal všechny předběžné podmínky, které byly kladeny státními a politickými orgány. V případě KANu šlo o rozhodnutí vstoupit do Národní fronty, o podporu přátelství a spolupráce se SSSR a dalšími socialistickými státy a o to, že KAN nebude dělat antikomunistickou politiku. Štěpánek se na tomto místě vyslovil i k Ivanu Svitákovi: Klub se nemůže od Svitáka distancovat prostě proto, že Sviták nebyl mezi zakladateli klubu, není v přípravném výboru a nikdy oficiálně za organizaci nehovořil.

Pak Štěpánek rekapituloval výhrady, které se objevily k činnosti klubu. Vážné připomínky byly prý vzneseny k některým problematickým heslům, neseným v prvomájovém průvodu. I v médiích panovaly vůči KANu rozpaky; Štěpánek se zmínil o tom, že Literární listy odmítly publikovat Manifest KAN. Na druhé straně měl klub řadu příznivců ve velkých pražských podnicích, zejména v ČKD a v Avii.

Podle vztahu ke KANu rozdělil Štěpánek komunisty na dvě skupiny: někteří navázali kontakt a otevřeně řekli svá stanoviska, jiní se nevyjádřili a vyčkávali. Předseda přípravného výboru v závěru svého úvodního projevu vyzval KSČ, aby pochopila, že povolení činnosti klubu je jedním z testů, jímž se bude prověřovat pravdivost proklamací, že strana se chce o svou vedoucí úlohu ve společnosti ucházet v demokratickém soutěžení svých programů a koncepcí. Legalizací KANu by strana získala velký kapitál důvěry mezi nestraníky.

Po Štěpánkovi přistoupil k řečnickému pultu Jaroslav Langer. Nejprve přednesl stanovisko KANu k tzv. varšavskému dopisu a vzápětí přestřel svůj pohled na domácí politiku. Když charakterizoval názory konzervativců v KSČ „jako podivný konglomerát pozůstatků stalinského dogmatismu, antisemitismu a sociální demagogie, což představuje jakýsi rudý fašismus,“ sklídl za to první spontánní potlesk sálu. Vedle těchto pravičáků v KSČ podle Langerova existovala ještě jiná pravice, což prý byly zbytky národních demokratů, vlajkařů a jiných „protidemokratických elementů“, které ale jsou již bez reálného vlivu. Právě KAN mohl být zárukou proti všem těmto nebezpečím zprava.

Za nebezpečné pro rozvoj demokracie považoval Langer rovněž názory těch nestraníků, kteří nevěřili v efektivní spolupráci s komunisty. On naopak věřil, že v KSČ jsou lidé, kteří si upřímně přejí spolupráci se všemi a národní usmíření. Své vystoupení zakončil Langer efektním přirovnáním: „KAN je nyní ve vztahu ke KSČ ve stejném postavení, jako je KSČ v poměru k signatářům varšavského listu. Dezinformace a nedůvěra k novým koncepcím zatím brání porozumění a vzájemné spolupráci.“

V pořadu II. meetingu pak nastal čas pro dotazy z pléna. Členové přípravného výboru odpovídali hlavně na otázky ohledně legalizace a činnosti klubu, ale největší ohlas prý měly otázky týkající se československé suverenity a vojenského cvičení Šumava. Většina vystupujících odpovídala i na ty nejprovokativnější poznámky uvážlivě a s odpovědností. Debata se znovu vedla o Ivanu Svitákovi, kterého Langer nazval „enfant terrible“ a který prý nebere vůbec ohled na politickou realitu. Rudolf Battěk zase zdůrazňoval hlavní devizu KANu, která tkvěla v dosavadní „neangažovanosti“ členů klubu. KAN začínal s novými lidmi, novými myšlenkami, bez potřeby rekriminovat, rehabilitovat nebo obhajovat své minulé skutky. S tím tak docela nesouhlasil Miloš Horanský, jenž argumentoval tím, že dělicí čára vede jinudy; on sám například zná straníky, kteří zasluhují úctu, a naopak mnoho nestraníků, kteří nesou „odpovědnost za nedůstojné kompromisy, podléhání demagogii, přitakávání či mlčenlivý souhlas s lecjakým svinstvem“.

V přestávce se ve vedlejší místnosti konala krátká tisková konference. Tajemnice klubu Jiřina Mlýnková v ní prokázala své jazykové schopnosti, když plyně odpovídala na dotazy v angličtině. Stejně se činil i Jaroslav Langer, který totéž co Mlýnková zvládal v němčině. Oba odpovídali na dotazy, jež se týkaly jednak složení a činnosti přípravného výboru, jednak vzniku klubu v Praze i v regionech.

Druhá část diskuze, která následovala po tiskové konferenci, naplno odhalila rozpory ohledně budoucí podoby klubu. Jaroslav Langer hájil svůj návrh nestranického politického klubu s volnou organizační strukturou. Zopakoval i veřejně, že politické stranicí je překonané a po celém světě se prý hledají nové formy politické angažovanosti. Politika by v pojetí KANu neměla být mocenským bojem, ale třídícím systémem pro nejlepší myšlenky a koncepce. KAN měl být jakýsi morální arbitr, rozhodující v soutěžení různých kandidátů.

Naopak Rudolf Battěk, podporovaný Daliborem Plichtou, soudil, že záměry a cíle KANu povedou nevyhnutelně k zformování organizace, která bude mít charakter politické strany. Pokud se totiž bude KAN účastnit voleb se svými kandidáty, dospěje k takovým

formám, jaké používají politické strany, ačkoli si KAN může ponechat volnější strukturu.²⁷² Vystoupením Rudolfa Battěka, který také mluvil o svém členství v České národní radě, II. meeting skončil.²⁷³

Druhý meeting způsobil uvnitř výboru jeden dramatický konflikt, který souvisel s narychlo oznámenou neúčastí komunistů. Výsledkem konfliktu bylo krátkodobé vyloučení tiskového tajemníka Dalibora Plichty z přípravného výboru KANu.

O přesných příčinách konfliktu lze dnes už jen spekulovat. Pravděpodobně začal na schůzce čtyřčlenné delegace výboru KANu s Bohumilem Šimonem na Městském výboru KSČ v Praze buď 23. nebo 24. července 1968. Delegace KANu ve složení Štěpánek, Langer, Battěk a Plichta šla k Šimonovi pro povolení uspořádat II. meeting a domluvit jeho vystoupení. Jednání se konalo v napjatých dnech po zveřejnění tzv. varšavského dopisu a před summitem v Čierné. Plichta podle svých slov „na schůzce se Šimonem na ÚV KSČ [správně MV KSČ - pozn. J. H.] projevil pochopení pro Šimonovu prosbu, abychom náš míting ve Slovanském domě, který měl být někdy na začátku [na konci - pozn. J. H.] července, buďto nekonali vůbec, nebo alespoň odložili. Po jednání u Šimona, toho jednání jsem se účastnil ještě s dalšími třemi představiteli KANu, když se Štěpánek dozvěděl, že jsem tam projevil pochopení pro tuhleto Šimonovu prosbu, tak mě jednoduše přes noc vyloučil z KANu.“²⁷⁴ Plichtovi ještě „přítížilo“ to, že přímo na meetingu vystoupil s blíže neurčenou replikou, v níž se prý dala vycítit „státnická odpovědnost“, čímž si zcela zřetelně pokazil reputaci u publika.²⁷⁵ Štěpánek nechal o „Plichtově případu“ hlasovat na řádné schůzi přípravného výboru 29. července 1968, ale až po čtyřhodinovém vysilujícím jednání, které se nijak Plichty netýkalo. Plichta už v místnosti v tu dobu nebyl. Výbor kupodivu hlasoval pro Plichtovo vyloučení, někteří členové však byli proti, zvláště Rudolf Battěk a Ota Weinberger. Ten také Štěpánkovi nazítří napsal rozhořčený dopis, v němž označil jeho postup „za naprosto nepřipustný“. Weinberger v dopise také navrhl toto usnesení přípravného výboru zrušit a obvinil Jaroslava Langera, že mu vždy šlo jen o odstranění Plichty z výboru.²⁷⁶ Výbor se k Plichtově případu musel vrátit 5. srpna 1968 a ze tří navržených postupů zvolil nakonec překonání osobní rozepře mezi Štěpánkem a Plichtou. Plichta tak v přípravném výboru

²⁷² SOLECKÝ, Vladimír: Klub nebo nová strana? In: *Kulturní tvorba*, roč. VI., č. 32, 8.8.1968, s. 4.

²⁷³ KOHOUT, Pavel [?]: Milý hochu. In: *Literární listy*, roč. I., č. 25, 15.8.1968, s. 7.

²⁷⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 2. V rozhovoru s autorem 12.2.2007 Plichta ke konfliktu uvedl, že mu Šimon volal a on sám za výbor Šimonovo odmítnutí vystoupit na meetingu akceptoval.

²⁷⁵ SOLECKÝ, Vladimír: Klub nebo nová strana? In: *Kulturní tvorba*, roč. VI., č. 32, 8.8.1968, s. 4.

²⁷⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze přípravného výboru KAN, konané dne 5. srpna, příloha: Dopis Oty Weinbergera Janu Štěpánkovi z 30.7.1968.

zůstal.²⁷⁷ Na následné schůzi už se výbor k případu nevracel; Plichta byl zřejmě na dovolené a nikdo jiný téma až do invaze neotevřel.²⁷⁸

Po invazi

Invaze vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy dramaticky ukončila všechny snahy o vybudování nové organizace. Bylo zřejmé, kvůli komu a čemu spojenecká vojska přišla; jeden z hlavních důvodů tkvěl právě v překotném obnovování občanské společnosti, jejíž byl KAN významnou součástí. Jako důkaz může posloužit Moskevský protokol, který ve čtvrtém bodě nezastřeně diktoval „zastavení činnosti různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích“ a československé vládě prikazoval užít „účinné prostředky proti antisocialistickým silám.“²⁷⁹ Všichni členové přípravného výboru byli zajedno v tom, že v činnosti nebudou pokračovat. Obávali se, stejně jako všichni obyvatelé Československa, krveprolití, zvláště krveprolití, které se eventuálně mohlo odehrát kvůli „kontrarevolučnímu“ KANu. Proto Klub angažovaných nestraníků vydal Výzvu z 24. srpna 1968, v níž své příslušníky žádal, aby se zdrželi jakýchkoli akcí pod hlavičkou KAN.²⁸⁰

Faktická činnost přípravného výboru KAN těsně po invazi spočívala hlavně v tom, že se telefonicky dávaly pokyny: „Co můžete, tak zničte!“²⁸¹ Nenahraditelnou a dodnes nevysvětlenou ztrátu utrpěl ve dnech po invazi Ludvík Rybáček, kterému záhadně zmizel příruční kufřík, kde byly uschovány veškeré materiály od počátku klubu.²⁸² Systematické ničení postihlo hlavně řádnou evidenci o členstvu, která byla zpracovávána na nejmodernější dostupné technice. Originální kartotéky a statistiky skartoval Miloš Šuchma na příkaz předsedy přípravného výboru Jana Štěpánka.²⁸³

Přípravný výbor se několik dnů po invazi sešel v bytě Rudolfa Battěka v Karlíně. Všichni členové se shodli na tom, že KAN ve své činnosti okamžitě ustane. Bylo jim jasné, že nemohou pokračovat v činnosti, když byl KAN společně s K 231 a sociální demokracií prohlášen za „kontrarevoluční organizaci“. Rozhodli se nečekat na konečný úřední verdikt, který byl nabíledni. Rovněž pro ně bylo nemyslitelné, že by pokračovali nějakým

²⁷⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze přípravného výboru KAN konané 5. srpna 1968, s. 1.

²⁷⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 527, Zápis ze schůze přípravného výboru konané 12. srpna 1968, s. 1.

²⁷⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti...*, 4. díl, 2. svazek, dok. č. 169, s. 272.

²⁸⁰ *Pochodeň* (Hradec Králové), 24.8.1968, s. 2.

²⁸¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s Janem Štěpánkem z 2.7.1990, s. 21.

²⁸² Rozhovor autora s Jiřinou Rybáčkovou (dříve Mlýnkovou), 8.1.2007.

²⁸³ „Pan Miloš Šuchma se staral o všechny kartotéky a statistiky. Já jsem ho prosil pro případ, že sovětská vláda se rozhodne k intervenci, aby všechny tyto věci zničil. Od začátku června jsem žádal, aby se přestalo s kartotékou a s evidencí, což se také dělo. Pan Šuchma v době intervence písemnosti skutečně zničil.“ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s Janem Štěpánkem z 2.7.1990, s. 7.

konspirativním způsobem. Domnívali se, že jsou všichni dost známi policii a měli oprávněnou obavu z perzekuce. Rozcházeli se však s přesvědčením, že za činnost pro KAN je asi nikdo přímo postihovat nebude, ale např. tiskový tajemník Plichta své kolegy varoval, aby si dali pozor na veřejné protiokupační akce, které by byly vhodnou záminkou pro policii. S Plichtovým varováním v zádech odcházeli členové výboru z Battěkova bytu a přípravný výbor KANu se pak už nikdy nesešel. KAN ukončil svou činnost na základě svébytného rozhodnutí členů přípravného výboru. Jak později řekl Dalibor Plichta „zánik KANu byl takovýto do ztracena....Byl to náš vlastní závěr“.²⁸⁴

Předpokládaný úřední verdikt předešlo 29. srpna 1968 předsednictvo ústředního výboru Národní fronty, které v nepublikovaném a obratně formulovaném Prohlášení vyhlásilo, že „existující skladba politických stran a jednotných společenských organizací, vnitřně demokraticky členěných, plně vyhovuje politickým zájmům naší socialistické společnosti“, a proto „současný demokratický pluralistický systém NF považujeme za uzavřený“. Zároveň s tímto prohlášením předložilo předsednictvo ÚV NF Národnímu shromáždění zákon o Národní frontě, který zakazoval jakoukoli politickou organizaci mimo rámec Národní fronty.²⁸⁵ Zákon o Národní frontě byl Národním shromážděním schválen 13. září 1968.²⁸⁶

Ministerstvo vnitra reagovalo na Prohlášení předsednictva ÚV NF ihned. Pátého září 1968 zamítlo s konečnou platností Stanovy KAN a zakázalo vyvíjet Klubu přípravnou činnost. Totožně rozhodlo i v případě K 231. Veřejnost o tom dostala zprávu 6. září 1968 ve všech celostátních denících. Ve zdůvodnění ministerstvo vnitra uvedlo, že po provedeném řízení došlo k závěru, že klub má charakter politické organizace a neodpovídá svým zaměřením poslání dobrovolných organizací podle zákona č. 68/1951 Sb. Ministerstvu tedy ani nepříslušelo rozhodovat o bytí či nebytí KANu. V závěru pak lapidárně konstatovalo, že „dnem nabytí právní moci rozhodnutí ministerstva vnitra končí činnost přípravných výborů obou organizací“.²⁸⁷

Rozhodnutí ministerstva dostal tentýž den předseda přípravného výboru KAN Jan Štěpánek a tím byla téměř pětíměsíční činnost klubu završena.²⁸⁸ Pracovníci ministerstva vnitra o předání konečného zamítnutí žádosti KANu sepsali krátký protokol.²⁸⁹ Krátce nato

²⁸⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 111, Rozhovor s Daliborem Plichtou ze dne 25.1.1991, s. 15.

²⁸⁵ NA, f. ÚV NF 1945 – 68, sekretariát, kr. č. 34 (nezpracováno).

²⁸⁶ *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1968, částka 36, s. 348, vydána 26. září 1968, Zákon č. 128/1968 Sb. o Národní frontě ze 13. září 1968.

²⁸⁷ Např. *Rudé právo*, 6.9.1968, s. 2; *Práce*, 6.9.1968, s. 3; *Lidová demokracie*, 7.9.1968, s. 3.

²⁸⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, R 92, Rozhovor s Janem Štěpánkem z 2.7.1990, s. 10-12.

²⁸⁹ NA, f. MV-CSÚ, KAN, s. 38, nezpracováno.

část členů přípravného výboru KAN emigrovala. Důvod byl jasný: předpokládaná osobní i rodinná perzekuce ze strany okupační moci.²⁹⁰

Shrnutí

Klub angažovaných nestraníků byl založen občany, kteří neměli žádnou předchozí zkušenost s veřejnými aktivitami a které spojovaly tehdy hojně rozšířené výhrady proti politickým stranám. Chtěli vybudovat organizaci zcela nového, zvláštního typu, jež by neměla nic společného s minulostí a jež by nabídla každému možnost podílet se na nápravě věcí veřejných.

Nápad založit politický klub nestraníků dostal tehdy třicetiletý chemik Ludvík Rybáček po přečtení článku spisovatele Alexandra Klimenta *Aktivita nepojmenovaných*, který vyšel v *Literárních listech* 14. března 1968. Když Rybáček zjistil, že jeho nápad získal mezi přáteli a kolegy z branže pozitivní odezvu, uspořádal sérii schůzí, na nichž budoucí členové přípravného výboru kolektivně vymysleli název nové organizace - Klub angažovaných nestraníků. Pátého dubna 1968 nově vzniklý výbor v čele s Rybáčkem uspořádal ustavující schůzi, kterou navštívilo asi 200 lidí. Z programového prohlášení, předneseného na schůzi, vyplývalo, že Klub měl sdružovat občany politicky neangažované, kteří ale nyní cítili potřebu zapojit se do dění v Československu. Zatímco straníci mohli projevovat své názory na půdě svých stran, nestraníci byli stále politicky izolováni a odsouzeni k pasivitě. Klub chtěl dát svým členům možnost formovat a konfrontovat názory ve veřejné diskuzi. Tímto postupem by Klub v členstvu vyvolal vědomí spoluzodpovědnosti a zbavil by je pocitu, že se o nich rozhoduje bez nich. Konkrétní každodenní činnost se měla soustředit na pořádání diskusních večerů s významnými osobnostmi, na důsledné prosazování občanských práv s možností publikace v médiích a na aktivní spoluúčast na volbách do národních výborů a do Národního shromáždění. Kromě těchto tří hlavních okruhů činnosti chtěl klub vystupovat proti všem nedemokratickým jevům, chtěl spolupracovat se všemi nově vznikajícími organizace s cílem jejich integrace a konečně Klub rovněž hodlal prosazovat rovnoprávnost komunistů a nestraníků.

Takřka vzápětí po ustavující schůzi o sobě Klub dal vědět. Na Národní výbor hl. města Prahy putovala žádost o registraci a v *Literárních listech* vyšla zpráva o vzniku Klubu. Klub také začal pořádat diskusní večery, na nichž se ke „kanistickému“ hnutí asi na jeden měsíc připojil tehdy již dost známý filozof Ivan Sviták. Do veřejného povědomí se Klub natrvalo

²⁹⁰ *Tamtéž*, s. 13.

zapsal zvláště vystoupením v prvomájovém průvodu, což vedlo k tomu, že KAN přerostl původně zamýšlený lokální rámec a stal se hnutím s celorepublikovým ohlasem. Přípravný výbor na to reagoval žádostí o schválení nových stanov, jež podal na ministerstvo vnitra. V nich už byl KAN definován jako „politické sdružení celostátní“.

Vedení KSČ zprvu zaujalo ke KANu opatrný, ale nikoli zásadně odmítavý postoj. Hlavní reformátor politického systému Pražského jara Zdeněk Mlynář se totiž domníval, že političtí amatéři z KANu budou lehce manipulovatelní a že organizace nestraníků vytvoří jakousi vlajkovou loď jím reformované Národní fronty. Brzy se však ukázalo, že tento předpoklad není správný. Členové předsednictva ÚV KSČ také museli brát zřetel na mínění Moskvy, které bylo vůči Klubu otevřeně nepřátelské.

Velký veřejný úspěch KAN zaznamenal na I. meetingu, který se konal 18. května 1968 za velkého zájmu veřejnosti a médií. Řečníci, rekrutující se z řad přípravného výboru, vyjadřovali výhrady proti politickému systému a proti tomu, že dosud v této sféře nebyly provedeny žádné změny. Volali po důsledném naplnění občanských práv a svobod a odmítali „monopol správného názoru“. Řešení momentálně viděli ve svobodných volbách, které by do základu změnily složení parlamentu, v kodifikaci svobody slova, v rehabilitaci politických vězňů a v důsledném zrovnoprávnění komunistů a ostatních občanů. Pražské jaro definovali jako „období pokojného přechodu od totalitních principů řízení společnosti k metodám demokratickým“.

Meeting úspěšně ukončoval první - zakladatelské - období nové organizace, ale zároveň měl pro přípravný výbor KANu jednu nepříjemnou personální dohru. Uprostřed meetingu do zákulisí přišel sám o své vůli člen sekretariátu ÚV KSČ Zdeněk Mlynář, který požadoval, aby k řečnickému pultu nebyl připuštěn Ivan Sviták a aby se přípravný výbor od jeho osoby distancoval. Mlynář přitom částečně dosáhl svého; Sviták na meetingu nevystoupil, ale Klub se od něj veřejně nedistancoval. Výsledkem tohoto incidentu byl rozchod KANu se Svitákem na jedné straně a na druhé straně poznání Zdeňka Mlynáře, že s KANem nelze lehce manipulovat.

Po prvotních úspěších KANu se začalo ukazovat, že příliš široký programový a organizační rámec přestává stačit, protože za KAN mohl mluvit a jednat v podstatě kdokoliv. Do budoucna bylo třeba mlhavé základy zpevnit. Před přípravným výborem stál úkol vypracovat reálný politický program a závazně stanovit vertikální a horizontální strukturu. Dvojitá absence - programová a organizační - způsobovala vnitřní krizi, kterou dále prohlubovala dosud nevyřešená otázka legalizace. Přípravný výbor tomu čelil vlastní reorganizací, při níž byla část původního osazenstva vyměněna novými lidmi. Ti do výboru

přinesli silnou, ale nesourodou dynamiku. V přípravném výboru vykryštalizovaly dvě zřetelné a zcela rozdílné skupiny, které měly odlišné představy o dalším směřování KANu. Jedna z nich se držela „ortodoxní tendence KANu: to znamená dbát na to, aby se KAN nestal politickou stranou“ a druhá inklinovala k přeměně celého hnutí na standardní politickou stranu. Příkré rozdíly v koncepcích a z toho vyplývající zhoršení osobních vztahů dovedly výbor až na pokraj rozkladu. Členové výboru však pokládali za svou prvořadou povinnost dovést Klub k legalizaci, a proto i v těchto těžkých podmínkách dál poměrně úspěšně organizovali diskusní večery s osobnostmi, vydávali tisková stanoviska KANu k stěžejním událostem Pražského jara a vyjížděli na besedy a schůze pořádané regionálními buňkami. Na konci července uspořádali II. meeting KANu, který ale už nevzbudil takovou pozornost, jako ten první.

Jednání o legalizaci KANu především ovlivňoval dokonaný obrat Dubčekova vedení v pohledu na KAN; od květnového pléna ÚV KSČ byl i KAN pod vlivem vzrůstajícího sovětského nátlaku označován jako „antisocialistická organizace“ a také činnost KANu chtěli členové vedení KSČ zastavit za pomoci dvou shora zmiňovaných právních norem - ústavního zákona o Národní frontě a tzv. zákonného opatření. To mělo významný vliv na konkrétní jednání o legalizaci, která se odehrávala ve třech různých liniích. Jednání na ministerstvu vnitra, kam KAN podal žádost o schválení stanov podle zákona č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích, skončila víceméně doztracena, neboť ministerstvo argumentovalo tím, „že ve věci není příslušné a nemůže ji tedy rozhodnout“. Jednání s Ústředním výborem Národní fronty, který však zastupovali výhradně komunisté Mlynář a Kriegel, vlastně rovněž nebylo uzavřeno, protože oba komunističtí vyjednavací se zdráhali vydat jednoznačný verdikt. V úvahu podle nich přicházelo jen uznání místních KANů místními organizacemi Národní fronty. Pro KAN pozitivní výsledek tak měla jen jednání s představiteli Městského výboru KSČ v Praze. Místopředseda Klubu Rudolf Battěk se na jejich základě stal poslancem nově zřizované České národní rady.

Invaze vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy dramaticky ukončila i všechny snahy o vybudování KANu. Přípravný výbor se několik dnů po invazi sešel na poslední schůzi a rozhodl o tom, že KAN ve své činnosti okamžitě ustane. Pro členy výboru bylo nemyslitelné, že by pokračovali v akci konspirativním způsobem, neboť se domnívali, že jsou všichni dost známi policii a měli oprávněnou obavu z perzekuce. Rozhodli se nečekat na konečný úřední zákaz, který přišel z ministerstva vnitra 5. září 1968, a uzavřeli pětíměsíční budovatelské snahy vlastním svébytným rozhodnutím.

IV. K 231 – Sdružení bývalých politických vězňů

Vznik K 231

„Bývalí lidé“ či „nepřátelské osoby“. Tak režim v 50. a 60. letech nazýval své aktivní i domnělé odpůrce. Mezi ně patřili i ti českoslovenští občané, kteří byli po státním převratu v roce 1948 odsouzeni podle zákona č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky, podle zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, podle trestního zákona č. 86/1950 Sb. a podle nového trestního zákona 140/ 1961 Sb. Mlýny komunistické justice prošlo - podle dobových údajů ministerstva spravedlnosti - do roku 1968 asi 128 tisíc politických vězňů, souzených právě podle těchto čtyř zákonů.¹

Od počátku šedesátých let nastal v politice režimu vůči protikomunistickým aktivistům rozporuplný obrat. V květnu 1960, v souvislosti se slavnostně proklamovaným přechodem země do etapy socialismu, vyhlásil prezident Novotný první důslednější amnestii politických vězňů, která se týkala 5319 lidí; naopak z amnestie bylo vyloučeno tři tisíce vězňů, považovaných za inspirátory „protistátní“ činnosti. Další velké amnestie následovaly v roce 1962 (2520 propuštěných) a 1965 (170 propuštěných osob) a kromě toho prezident Novotný uděloval i individuální milosti, jichž bylo do roku 1967 1359.² Ostatní političtí vězni, kteří nespádali pod první (1960) a druhou (1962) amnestii byli postupně propouštěni na tzv. podmínku od posledních měsíců roku 1963.³ Doba masového zneužívání policie a justice k politickým procesům končila. Významně tomu napomohla i rehabilitace postižených komunistů v letech 1963-1964. Počet odsouzených za tzv. protistátní činnost prudce klesal, ale k politickým procesům docházelo i nadále.⁴ Ke krátkodobějším trestům byli odsuzováni i již amnestovaní vězni.⁵ Ještě v květnu roku 1968 mělo podle údajů budoucího K 231 v československých věznicích sedět 682 politických vězňů hlavně tzv. kopečkářů, z nichž někteří seděli už 17 let.⁶

¹ Celkově bylo v letech 1948-1989 odsouzeno 264 429 politických odpůrců režimu. Podle Karla Kaplana a Pavla Palečka bylo zákonem č. 119/1990 Sb. rehabilitováno 137 315 občanů souzených za politické trestné činy do roku 1968. KAPLAN, Karel - PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Barrister&Principal, Brno 2001, s. 39.

² KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968. III.díl: Změny ve společnosti; IV. díl: Struktura moci*. Doplněk, Brno 2002, s. 41-43.

³ Např. Ota Rambousek byl propuštěn z Valdic v roce 1964 po čtrnácti a půl letech na podmínku sedmi let. Viz RAMBOUSEK, Ota: Vznik K-231. In: *Západ*, roč. VII., č. 1, únor 1985, s. 21.

⁴ Blíže viz KOUDELKA, František – VÁCHOVÁ, Jana: *Trestní postih pro trestné činy proti republice v letech 1957-1968 v Československu*. ÚSD AV ČR, Praha 1993.

⁵ CUHRA, Jaroslav: In the Shadow of Liberalization. In: *Cahiers du Monde Russe*, č. 47/1-2, s. 421.

⁶ *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny* (dále ÚSD), sb. KV ČSFR, A 409, Schůze K 231 v Litoměřicích, s. 8-9. Sbor nápravné výchovy uváděl trochu jiná čísla; odsouzených za protistátní činnost bylo před amnestií v květnu 667 a na prezidentskou amnestii 9. května 1968 bylo propuštěno 469 osob. Ve výkonu trestu tak v době Pražského jara zůstalo 198 odsouzených za protistátní trestné činy, hlavně tzv. „retribuční“. Viz *Večerní Praha*, 14.6.1968, s. 3.

Režim se nespokojil jen se soudní a policejní perzekucí „bývalých lidí“, nyní aktuálně nazývaných „amnestanti“. Všichni političtí vězni byli zatíženi tzv. podmínkou a při propouštění z věznic byli důrazně varováni před pokusy o veřejná vystoupení a rozhovory o svých tragických zkušenostech s režimem. StB je nepřestávala sledovat, neboť se celkem oprávněně domnívala, že pobytem ve vězení se vzájemně inspirovali a jejich „trestná“ činnost nyní bude vysoce konspirativní a nebezpečná. Kromě toho režim své „amnestanty“ diskriminoval sociálně i občansky tím, že jim nedovolil pracovat na místě, pro které měli kvalifikaci, zakázal jim vykonávat některé veřejné funkce a dokonce se mstil na jejich dětech, kterým zabráňoval ve studiu na středních a vysokých školách. Díky tomu většina „amnestantů“ trpěla strachem z návratu do vězení, a proto se jakékoliv politické činnosti vyhýbala. Zvlášť těžce na propuštěné politické vězně působily obavy jejich bývalých přátel, kteří se jim vyhýbali a mnozí takové kontakty ani nevyhledávali, aby svým druhům nekomplikovali život. V hodnotící zprávě o amnestii pro předsednictvo ÚV KSČ z března 1965 se psalo: „Dosavadní zkušenosti jak s osobami amnestovanými v roce 1960 a 1962, tak i s podmíněčně propuštěnými a omilostněnými z této skupiny [tresty protistátní] jsou dobré. Naprostá jejich většina se řádně zapojuje do práce, často s vynikající pracovní morálkou, mnozí se snaží i o přiměřené zapojení do veřejného života.“⁷

Všechna tato opatření režimu měla na politické odpůrce režimu významný vliv. Není třeba zdůrazňovat, že dlouholetý žalář nevedl k „převýchově“ postižených. Naopak vznikla široká vrstva občanů, postižených stejným osudem. Společné utrpení z nich vytvořilo vrstvu lidí s podobnými pocity a zážitky, s vědomím sounáležitosti a vzájemné solidarity. Šlo o početnou sociální skupinu obyvatelstva s jasným – odmítavým – názorem na komunistický režim. To v sobě skrývalo významný potenciál ke vzniku opozičního hnutí nebo opoziční strany. Bývalí političtí vězni se však v první řadě nehodlali smířit se svým trestem a jeho následky, a proto usilovali o svoji společenskou a občanskou rehabilitaci. Přitom odložili své dřívější stranické legitimace.⁸

Rehabilitace některých komunistických funkcionářů v letech 1963-1964 částečně odhalila hrůzy nezákonností, jichž se režim dopustil hlavně na začátku 50. let. Přestože policejní a justiční mašinérie dál „produkovala“ politické procesy, mezi bývalými politickými vězni už od poloviny 60. let převládal názor, že rehabilitace je třeba provést daleko důsledněji. Neměly se týkat jen komunistů, ale i ostatních postižených. Scházeli se po

⁷ KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy...*, s. 44.

⁸ STARÝ, Karel: *Vznik, vývoj a činnost organizace K-231 v roce 1968*. Diplomová práce FF UK Praha 1992, s. 10

pražských kavárnách (Hlavovka, Demínka, Savarin, Olympia) a soukromých bytech, kde „se dikutovalo o vnitřních i mezinárodně politických otázkách ČSSR z velmi kritického hlediska“. Dvakrát také uspořádali společnou taneční zábavu; jednou v sokolovně v Praze-Vršovicích a podruhé v Národním domě na Vinohradech, kam přišlo dvě stě lidí.⁹ Už před Pražským jarem tak vznikaly skupiny lidí, které byly odhodlány podávat úřadům žádosti o revizi svých procesů a doufaly v kladný výsledek.¹⁰ Dosavadní právní řád sice umožňoval podat podnět cestou tzv. mimořádného opravného prostředku - stížnosti pro porušení zákona, ale občan v této složité proceduře neměl takřka žádná práva.¹¹ Rehabilitace i nadále podléhala přísné kontrole a rozhodování předsednictva ÚV KSČ,¹² a proto do ledna 1968 o plnou soudní rehabilitaci vlastně vůbec nešlo. Nejvyšší soud v několika případech zrušil pro prokázané násilí rozsudky Státního soudu, ale k zastavení trestního řízení a k plné rehabilitaci nespravedlivě odsouzených nepřistoupil.¹³ Údaje o počtu takto zrušených rozsudků před rokem 1968 nejsou statisticky zaznamenány; šlo zřejmě o několik stovek případů.¹⁴

To se změnilo s příchodem Pražského jara. Nejagilnějšími mluvčími „obrodného procesu“, kteří otvírali prostor tiskové svobodě a všemožným občanským aktivitám, se stali bývalí političtí vězni - rehabilitovaní komunisté - například Josef Smrkovský nebo Gustáv Husák. Josef Smrkovský ve svém programovém článku Oč dnes jde, jímž Pražské jaro fakticky začínalo, psal o tom, že je nutno „do důsledku korigovat, opravit a napravit deformace socialismu, jak k nim v minulosti došlo a nedat možnost vzniku novým“¹⁵, Husák ve stati Staršie výročia a nové nádeje v časopise Kultúrny život zase viděl smysl nově se otevírající éry v zápasu za osobní a národní svobodu.¹⁶ Na Smrkovského a Husáka v tomtéž duchu navázali další komunisté s podobným osudem, třeba Edo Friš na Slovensku a Eduard

⁹ RAMBOUSEK, Ota: *Paměti lichoběžníka. Paměti agenta-chodce*. Primus, Praha 1999, s. 232.

¹⁰ *Archiv ministerstva vnitra (dále AMV)*, objektový svazek 2231, Situace a nepřátelské tendence nepřátelských osob z řad býv. prav. soc. dem., 14. února 1966, s. 1.

¹¹ CÍSAŘ, Jaromír: *Vývoj zákonodárství v letech 1968-1970*. Podkladová studie pro Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970, srpen 1991. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 17, s. 33.

¹² KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy 1968...*, s. 327.

¹³ Např. Nejvyšší soud v Praze zrušil 24.-25. ledna 1967 rozsudek bývalého státního soudu v Brně nad Václavem Prokúpkem, Bedřichem Fučíkem, Miloslavem Skácelem, Františkem Křelinou, Josefem Knapem a Janem Langarem. ÚSD, sb. KV ČSFR, D VII/100.

¹⁴ GEBAUER, František-KAPLAN, Karel-KOUDELKA, František-VYHNÁLEK, Rudolf: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948-1989*. Praha, ÚSD 1993, s. 65.

¹⁵ Článek ve skutečnosti napsal Jan Křen. *Práce*, 21.1.1968, s. 1. Viz též HOPPE, Jiří (vyd.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 11. díl. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2004, dok. č. 1, s. 29-30.

¹⁶ *Kultúrny život*, roč. XXIII., č. 2, 12.1.1968, s. 1 a 8.

Goldstücker v českých zemích.¹⁷ Kromě toho se Smrkovský k otázkám rehabilitací vyjadřoval i ve svých veřejných vystoupeních.¹⁸

Hlasy těchto bývalých politických vězňů získávaly vystoupením v médiích na váze a měly významný vliv na vedení KSČ. Rehabilitace se staly jedním z témat, o nichž opakovaně jednalo předsednictvo ÚV KSČ a jež byly přirozeně zahrnuty do nově připravovaného Akčního programu KSČ. V únorových diskusích na předsednictvu a nad Akčním programem nikdo z vedení KSČ rehabilitaci nespravedlivě odsouzených nezpochybňoval, i když někdy nebylo jasné, zda se rehabilitace má či nemá vztahovat i na nekomunisty. Většina členů předsednictva volala po tom, aby KSČ „otevřeně a upřímně, kriticky a sebekriticky vystoupila ke všem chybám a deformacím minulosti“. V nově formovaném nejvyšším stranickém orgánu to zřejmě cítili jako otázku důvěry, což nejupřímněji formuloval Oldřich Černík: „Je to třeba udělat, existuje to ve společnosti a ve straně, a dokud nejsou tyto otázky uzavřeny, stále budou existovat výhrady k naší poctivé vůli jednou tuto věc uzavřít. A lidé nám pořád nevěří. Musíme to udělat velmi důsledně.“¹⁹

Větší význam než uzavřené kabinetní jednání však měl projev nového prvního tajemníka ÚV KSČ u příležitosti oslav 20. výročí únorových událostí 1948. Dubček tu veřejně a otevřeně přiznal „porušování socialistické zákonnosti“, které postihlo i nekomunisty, a rehabilitaci vřadil mezi prvořadé úkoly svého stranického vedení. Stejně jako Černík v předsednictvu i Dubček sliboval, že všechny křivdy budou napraveny „důsledně a bez výhrad“.²⁰

Veřejné, ale zatím nepříliš konkrétní výzvy k nápravě „deformací socialismu“, příprava Akčního programu a hlavně faktický zánik cenzury na přelomu února a března vedly ke zvýšenému zájmu o nedávnou minulost. Veřejný prostor ovládla mnohaměsíční debata o hodnocení uplynulých dvaceti let, v níž dominovalo zveřejňování faktů o politických procesech 50. let.²¹ To mělo značný politicko-psychologický dopad. Lidé se přestávali bát a začínali otevřeně diskutovat o tom, co média píší. Všeobecně sílilo přesvědčení o nutnosti nápravy, aby se podobné tragické události již nemohly opakovat. Oprávněnou kritiku veřejnosti vyvolával dosavadní způsob rehabilitace, především její omezení na úzký okruh bývalých komunistických funkcionářů. V centru pozornosti se také ocitla Novotného

¹⁷ *Kultúrny život*, roč. XXIII., č. 6, 9.2.1968, s. 7; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1999, dok. č. 10, s. 64-67.

¹⁸ *Tamtéž*, dok. č. 11, s. 70.

¹⁹ *Tamtéž*, dok. č. 14, s. 93.

²⁰ *Rudé právo*, 23.2.1968, s. 2.

²¹ KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha, Parta 1993, s. 44.

neochota přiznat svůj podíl viny. Pobouření vzbuzovala i skutečnost, že většina křivd nebyla přes sliby odpovědných činitelů odstraněna a že nečetným pokusům o dovolání se spravedlnosti byly činěny administrativní překážky.²² Kritický pohled zpět vyvolával požadavky na změnu politického systému, volání po zárukách proti opakování nezákonností a hledání viníků a odpovědných osob, což 22. března 1968 donutilo k abdikaci prezidenta Antonína Novotného.

Taková proměna politického i společenského klimatu nemohla nemít silný vliv na „bývalé lidi“. Otázka rehabilitací již nebyla jen jejich osobním bojem; média i politici je přímo i nepřímo oslovovali voláním po nápravě „deformací socialismu“. Myšlenka na zvláštní organizaci se zrodila pravděpodobně v hlavě Jaroslava Brodského, který, podle spoluvězňů z lágru Vojna u Příbrami, o něčem podobném uvažoval již v roce 1952.²³ Brodský se v únoru 1968 sešel se Zdeňkem Mrázem, Luborem Havlem a Václavem Palečkem a společně přemýšleli o tom, jakým způsobem by se mohli zapojit do veřejného dění. Zatímco Jaroslav Brodský už od počátku navrhoval založit novou organizaci a dokonce vymyslel i název – K 231²⁴, ostatní mu jeho nápad rozmlouvali, neboť se domnívali, že taková organizace by neměla naději na legalizaci. Prozatím se chtěli spokojit s pronikáním do legálních nekomunistických stran, resp. do strany socialistické, a zde vytvořit základnu pro hájení zájmů bývalých politických vězňů. Na první schůzku navázala další setkání, jichž se zúčastňoval stále širší okruh lidí. Brodského návrh nakonec získal potřebnou převahu, a tak bylo rozhodnuto, že bývalí političtí vězni si založí vlastní organizaci. Zároveň ale měli myslet na zadní vrátka; měli individuálně usilovat o vstup do nekomunistických politických stran, kde by však nereprezentovali svoji organizaci.²⁵

Mimořádně sugestivně a s typickým osobním zaujetím líčí okolnosti vzniku K 231 sám Jaroslav Brodský ve svých pamětech. Dokázal v nich zachytit pel doby, poznamenaný váháním, otázkami i omyly: „První dny března jsem odjel do Prahy a sešel se s úzkým kruhem přátel – politických vězňů. První otázka zněla: Co se vlastně děje? Analýza této první otázky si vynucovala odpověď na druhou: Jaké je naše místo v procesu, který nastal? Během deseti let vězení jsem se setkal s mnoha tisíci podobných, jako jsem byl já. Některých jsem si vážil, jiných méně. Ty, co seděli dnes v kruhu a radili se, jsem měl rád. Byl mezi nimi jeden marxista. Předložil jsem na schůzce projekt nepolitického klubu všech těch, kteří byli

²² CÍSAŘ, J.: *Vývoj zákonodárství v letech 1968-1970...*, s. 32.

²³ BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Lidové noviny, Praha 1990, s. 7. O nápadu Jaroslava Brodského se zmiňuje v předmluvě knihy Miroslav Drozd.

²⁴ RAMBOUSEK, O.: *Vznik K-231...*, s. 21.

²⁵ STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 13-14.

odsouzení v uplynulých dvaceti letech podle zákona na ochranu republiky, jenž nesl pro nás osudné číslo 231. Klub měl mít prostý název K 231. Domníval jsem se, že tato nepolitická organizace by měla značnou morální váhu, protože členskou základnu by tvořila kulturní a politická elita obou generací, která byla smetena po Zorinově puči v Praze 1948. V příštích dnech jsem se sešel s dalšími a projednávali jsem totéž. Rozhodující byla odpověď na první otázku, o co vlastně jde. Vystoupil jsem s názorem, že poprvé nejde v komunistické straně o pouhý vnitrostranický boj. Že je to intelektuální vzpoura ve straně i mimo ni. Že socialismus s lidskou tváří je pokus o nastolení nové společnosti neovládané hlupáky. Že nositelem tohoto řádu bude generace, která přichází po nás. A že je naší povinností znovu riskovat.²⁶

Téměř shodně popsal rozhodnutí o vzniku K 231 generál Václav Paleček: „Malá skupina našich kamarádů si několik dnů před shromážděním [tj. ustavující schůzi na Žofině – pozn. J. H.] řekla, že jenom odvážný čin dneška, zajišťuje budoucnost zítřka a podle toho se jednalo.“²⁷

Na konzultativních schůzkách se přítomní dohodli také na tom, že činnost jejich organizace bude na přísně legální bázi. Proto se 27. března 1968 Jaroslav Brodský a Zdeněk Mráz bez ohlášení vypravili přímo do budovy ÚV KSČ s úmyslem oznámit Alexandru Dubčekovi, že chtějí založit K 231. Do budovy vstupovali s Mrázovou poznámkou: „Hergot, to mě nikdy nenapadlo, že polezu semhle.“ V podatelně se ptali po Dubčekovi, ale dostalo se jim odpovědi, že Dubček spí a ani jiní vysocí funkcionáři nejsou k mání, protože schůze předsednictva skončila v půl šesté ráno a všichni odešli domů. Po Brodského naléhání je nakonec přijal vedoucí sekretariátu tajemníka Kouckého Toth. Brodský s Mrázem v krátkém exposé představili Tothovi zásady, na nichž chtějí postavit klub. Řekli mu, že nechtějí být politickou silou, ale že rovněž nechtějí být manipulovatelným objektem, o němž rozhodují jiní. Naopak že chtějí pomoci rehabilitovat neprávem odsouzené a tím i demokratizaci země. Berou na sebe toto riziko v době, kdy jim lidé ještě nevěří. Svoji činnost hodlají modulovat podle pravidel fair play, a proto jsou zde. Toth na jejich prezentaci odpověděl (zřejmě) s nehraným dojetím. Řekl že si váží toho, že přicházejí s rukou podanou ke spolupráci. Prý ví, že jim bylo nesmírně ublíženo, ale nyní že strana chce napravit hrůzy padesátých let a jejich krok vítá. V tomto smyslu bude informovat prezídium strany.

Brodský s Mrázem si však nebyli jisti, jestli to myslí upřímně, a proto v představování pokračovali. Oznámili Tothovi, že se budou úzkostlivě držet platného právního řádu a o svém

²⁶ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 119-120.

²⁷ *Dokumentace Konfederace politických vězňů* (dále *DKPV*), magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Václava Palečka, 8.5.1968.

úmyslu budou informovat ministerstvo vnitra, které mělo registraci zájmových a společenských organizací ve své agendě. Požádali Totha, jestli by jim na ministerstvo vnitra neotevřel dveře. Toth jim promptně vyhověl.²⁸

Z budovy ÚV KSČ šli Brodský a Mráz rovnou na Letnou na ministerstvo vnitra. Zde je přijal náměstek ministra vnitra Jan Záruba, který byl po odvolání ministra vnitra Josefa Kudrny 15. března 1968 pověřen řízením ministerstva. Záruba pověřil vyřízením jejich žádosti referenty Baláka a Horskou. Oba byli pracovníky civilně-správního úseku ministerstva vnitra. Brodský a Mráz jim zřejmě podobnými slovy jako Tothovi vysvětlili, o co jde. Úředníci se poté vyslovili v tom smyslu, že podle platných zákonů není proti ustavení K 231 žádných námitek, ale že je třeba co nejrychleji předložit jejich úřadu stanovy, které mají vzejít z jednání těch občanů, kteří se přihlásí ke K 231. Jak Brodský, tak Mráz měli z jednání na ministerstvu příznivý dojem a cítili, že jejich iniciativa je přijímána se sympatiemi. Z ministerstva vnitra odcházeli se slovy Jaroslava Brodského: „Já se na to“²⁹

Oba muži vzápětí zamířili do Státní banky československé, kde chtěli otevřít bankovní konto. Po příznivém přijetí na ÚV KSČ a na ministerstvu vnitra žádali, aby je přijal vedoucí právního oddělení. Vysvětlili mu, odkud přicházejí a co mají v úmyslu. Vedoucí trochu znejistěl, ale během půl hodiny jim domluvil schůzku s náměstkem prezidenta banky. Náměstek na Brodského a Mráze nečekal sám. V jeho kanceláři na aktivisty K 231 čekalo několik úředníků, kteří se ptali na různé detaily ohledně nové organizace. Jednání však dopadla dobře. Náměstek v závěru prohlásil, že „situace je poněkud komplikovaná“, že K 231 ještě nemá schválené stanovy, ale že doba si žádá činů, a proto „i Státní banka musí improvizovat“. Řekl, že konto bude nové organizaci přiděleno. Brodský a Mráz poté vyplnili celou sérii dotazníků a na poznamenali si číslo konta: 405-8888.³⁰

Ani pak Brodský a Mráz neustali v organizační činnosti. Po odchodu z banky obvolávali své přátele a známé, budoucí členy K 231, aby na šestou podvečerní hodinu přišli do pražského bytu Jiřího Krupičky na Vinohradech, odkud se přesunuli do podzemního příbytku Oty Rambouska.³¹ Zde je chtěli seznámit s výsledky svých návštěv na úřadech a rovněž se chtěli poradit na dalších krocích.

Zbýlý čas do šesté vyplnili návštěvou Československé televize a obcházením jejich redaktorů. V tomto už tehdy nejsledovanějším médiu chtěli dojednat odvysílání anonce na nadcházející ustavující schůzi K 231. I tady žádali rozmluvu s generálním ředitelem, ale kvůli

²⁸ *Tamtéž*, s. 121-122.

²⁹ STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 15.

³⁰ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 123-124.

³¹ RAMBOUSEK, O.: *Vznik K-231...*, s. 21.

jeho nepřítomnosti se nakonec spokojili se šéfredaktorem vnitropolitického vysílání. Ten jim slíbil, že v televizním zpravodajství bude termín setkání bývalých politických vězňů zveřejněn a rovněž bude zveřejněno číslo konta klubu, ale pouze pod podmínkou, že budou současně ohlášena jména členů přípravného výboru.³²

V šest večer 27. března 1968 se v podzemním bytě Oty Rambouska sešlo asi padesát lidí. Byla to narychlo svolaná, improvizovaná schůze, kterou řídil generál Václav Paleček. Jaroslav Brodský a Zdeněk Mráz podali shromáždění zprávu o jednáních na ÚV KSČ, na ministerstvu vnitra, ve Státní bance československé a v Československé televizi. Auditorium jejich postup jednohlasně schválilo. Přítomní pak kolektivně zformulovali prohlášení pro média, aby veřejnost věděla o tom, že se političtí vězni chystají bojovat za svou rehabilitaci a že za ně nemá právo mluvit nikdo jiný. Jeden z účastníků schůze telefonicky zajistil na neděli 31.3.1968 velký sál v kulturním domě na Žofíně: „Neděli co neděli hrávala k poslechu ve velkém sálu Slovanského ostrova, tedy na Žofíně, dechovka hradní stráže nebo ministerstva vnitra. Už nevím. Není to důležité. Tento kulturní dýchánek byl smluvně zajištěn vždy na čtyři neděle v měsíci. Na den 31. března padla neděle v počtu pátá – na Žofíně bolševické žestě nehřímaly! Prostě – jeden z nás s touto novinou přišel, nájemné na dopoledne obnášelo 1.500 kaček měny, podložené prací. Vybrali jsme mezi sebou po stovkách – ale to už byl čtvrtek! Dveře našeho bytu se netrhly. Do podzemí vcházely a vycházely desítky známých, ale i těch, které jsem v životě neviděl. Ale znali je zase jiní. Byly to nezapomenutelné hodiny, kdy jsme zase ‘za to vzali’. Telefon (na ten jsem zapomněl, i ten jsme tam měli) byl teplý od neustálých hovorů sem i tam.“³³

V bytě Oty Rambouska tak fakticky vzniklo „Káčko“. V závěru schůze se oněch padesát budoucích členů K 231 domluvilo na dalším setkání, které bylo stanovena hned na druhý den.³⁴

Hlavním tématem sešlosti, která se konala na druhý den, byla příprava ustavující schůze na Žofíně. Nejzkušenější aktivisté, z nichž se pomalu stávali členové přípravného výboru, se mezi sebou domlouvali na tom, jak bude schůze reálně vypadat, kdo a kdy bude mluvit a kdo bude v zázemí. Uvažovali též o opatřeních proti provokatérům a stanovili termín tiskové konference. Večer schválili heslo, které mělo dominovat sálu; šlo o slova varování

³² STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 15-16.

³³ RAMBOUSEK, O.: *Vznik K-231...*, s. 21.

³⁴ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 124-125.

Jana A. Komenského, adresovaná rozvrácenému světu po třicetileté válce: „Aby se to už neopakovalo...“³⁵

V pátek 28. března vydala ČTK první zprávu o termínu a místě konání ustavující schůze K 231. Ještě v noci tuto zprávu vysílal rozhlas a od něj ji převzaly snad i zahraniční stanice. Následující den zprávu publikovaly některé československé celostátní deníky. Rudé právo a Svobodné slovo přinesly krátkou a až na jednu větu zcela totožnou anonci.³⁶ Večerní Praha se o ustavující schůzi K 231 rozepsala šířeji a o poznání otevřeněji: „Politici vězni z let 1948 a let následujících nechtějí být jen pasivním předmětem jednání o sobě, ale chtějí se těchto jednání aktivně zúčastnit. Proto zakládají vlastní organizaci pod symbolickým názvem K 231. Toto označení (Klub 231) má svou tradici a její počátek je třeba hledat v padesátých letech v jáchymovských táborech. Číslo 231 je číslem zákona na ochranu republiky, který byl tolikrát zneužit. Politici vězni svolávají proto ustavující schůzi a vyzývají prozatím všechny postižené z obvodu hlavního města Prahy, aby se dostavili v neděli dne 31. března v 8 hod. ráno do velkého sálu na Slovanském ostrově. Účelem schůze není pouze založení vlastní organizace, ale též pomáhat svými silami a zkušenostmi na cestě prohlubování a zkonkretizování demokratizačního procesu v naší vlasti.“³⁷

Nejvelkoryseji k referování o K 231 přistoupila redakce Zemědělských novin, která Přemyslu Janýrovi, budoucímu tiskovému tajemníkovi přípravného výboru sociální demokracie, den před ustavující schůzí povolila otisknout dvousloupcový článek. Janýr se mohl na větším prostoru dotknout více otázek a tak tu zmínil nejen úsilí klubu o rehabilitaci, ale též jeho funkci dokumentační, s možným přímým dopadem do trestněprávní oblasti. Volal po vypátrání vinníků a mířil tím přirozeně na nejvyšší místa režimu: „Veřejnost, a nutno říci, že celá veřejnost, která se dnes s údivem dozvídá, co vše se mohlo dít pod rouškou socialismu, zájmů dělnické třídy, pokroku, socialistického humanismu atd., žádá odhalení těch, kteří jsou vinni. Bez účinné podpory těch, kteří byli postiženi, to jistě není možné. Bude to obtížnější práce, než by se dnes zdálo. Zdá se, že je jednoduché ukázat prstem na toho, kdo mučil, kdo posílal na šibenici nebo do vězení. Zapomínáme, že vedle toho, kdo výpovědi vynucoval, musí být nalezen především ten, kdo sepsal to, co z křivě obviněných mělo být vymláčeno jako přiznání a ten, kdo to všechno vymyslel.“³⁸

V sobotu večer, 30. března 1968, sedělo na židlích a postelích v bytě Oty Rambouska dvaapadesát lidí. Struktura a personální složení vedení už byly vyřešeny. Původně měl být

³⁵ *Tamtéž*, s. 126.

³⁶ *Rudé právo*, 29.3.1968, s. 2; *Svobodné slovo*, 29.3.1968, s. 1.

³⁷ *Večerní Praha*, 29.3.1968, s. 3.

³⁸ *Zemědělské noviny*, 30.3.1968, s. 1.

předsedou klubu Václav Paleček, ale nakonec z nejasného důvodu přítomní rozhodli, že do čela organizace delegují Karla Nigrína. A Václav Paleček bude předsedajícím zítřejší ustavující schůze.³⁹

V den ustavující schůze K 231, v neděli 31. března 1968, byl sál na Žofíně už od šesté ráno obležen lidmi a v sedm bylo nutno zaplněné auditorium uzavřít, protože další zájemci už by se dovnitř nevešli. Odhadem dorazilo 3 tisíce lidí. Dobrovolníci natahali na schody a před budovu ozvučovací aparaturu. Efektním a velmi výmluvným doplňkem sálu byl v čele umístěný stůl, potažený černým tylem, na němž ležely Palackého Dějiny národu a bible. U stolu nikdo neseděl, obklopovaly jej prázdné židle. Byl to pietní improvizovaný pomník těm, kteří se těchto dnů nedožili.⁴⁰

Ustavující schůzi zahájil generál Václav Paleček a po něm se slova ujal Jan Šmíd. Šmíd, který byl za obou totalitních režimů vězněn a oběma odsouzen k trestu smrti, se ve svém projevu věnoval zásadám plánované rehabilitace. Byl pro rehabilitaci ze zákona, tzn. aby zákon plošně zrušil rozsudky nad všemi bývalými politickými vězni, což by vylučovalo povinnost v obnovených procesech dokazovat nevinu. Ve sporných případech by soud řízení obnovil a znovu rozhodl. Ze Šmídova projevu byla později často citována jedna jeho věta: „...a přejeme si vysvětlení, jestli skutečně se Martin Borman skrývá v paraguayských lesích, a nebo jestli se po dvacet let skrýval na našem ministerstvu spravedlnosti a vnitra.“⁴¹

Po Šmídovi přišel na řadu Jiří Krupička, který vedl řeč na téma „My a demokracie“. Svůj příspěvek koncipoval jako zamyšlení se nad tím, co je K 231 a k jakému cíli směřuje. Rozhodně odmítl, aby programem byl „vztek a nenávisť vůči komukoli“. Takové lidi vyzval k okamžitému odchodu ze sálu. Programem mělo být důsledné informování spoluobčanů o událostech 50. let, kterým jen náhodou sami unikli. K 231 chtěl podle Krupičky varovat před návratem do minulosti, kdy „opět nikdo bez zřetele na svou politickou příslušnost, společenské postavení nebo sociální původ, opět nikdo by nebyl jist ani dnem ani hodinou své likvidace“. Své zkušenosti hodlali členové K 231 vtělit do připravovaných zákonů i do ústavy a přispět tak k obnově demokracie v Československu. Demokracii viděl Krupička jako politické zřízení, založené na soustavě regulí, které platí bez výjimky pro každého. Na jejich přípravě i kontrole se podílí celý národ. Jakákoliv výjimka z těchto pravidel demokracii zabíjí. Demokracie je rovněž forma, která je nadřazena obsahu, programu a účelu. Když se tato nadřazenost obrátí, pak každé pravidlo, každý zákon může být porušen, jakmile se uzná, že by

³⁹ RAMBOUSEK, O.: Vznik K-231..., s. 22.

⁴⁰ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 127.

⁴¹ STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 17.

nebyl ve prospěch daného programu. Je přitom příznačné, že stanovení takového programu je veskrze subjektivní a náhodné a může se měnit ze dne na den. Krupička končil poukazem na dekorativní funkci československé ústavy, která jakoby platila jen pro jednu šestinu obyvatelstva, tj. komunistů.⁴²

Už v 10 hodin 20 minut bylo do diskuse přihlášeno 180 lidí, ale k řečnickému pultu se dostal jen zlomek z nich.⁴³ Projevy trvaly několik hodin. Po Krupičkovi mluvil Jaroslav Brodský o organizačních otázkách a nástinu nejbližší činnosti K 231. Slova se ujali ještě Karel Nigrín, Zdeněk Mráz, František Falerský a pozdravy ze Slovenska tlumočil Emil Vydra.

Z jednacího maratónu, naplněného spoustou klíčových myšlenek, si právě Jaroslav Brodský odnesl jednoznačný celkový dojem: „Mluvili jsme o tom, že nás utrpení naučilo moudrosti. Že jsme se zbavili komplexu odplaty a už se navzájem nechceme nenávidět. Že nebudeme dělit lidi podle politického přesvědčení, ale budeme pomáhat lidem s morální a intelektuální kvalitou, aby se dostali do čela, a hlídat blby, aby je neohrožovali. A také budeme pomáhat demokracii a nové společnosti, které Dubček říká socialismus s lidskou tváří. A že jim věříme.“⁴⁴

Závěr ustavující schůze patřil volbě pětičlenného prozatimního přípravného výboru. Volilo se aklamací. Předsedou byl přítomnými zvolen Karel Nigrín, 1. místopředsedou Václav Paleček, 2. místopředsedou Jan Šmíd a 3. místopředsedou Emil Vidra. Jaroslav Brodský se stal generálním tajemníkem. Do budoucna se počítalo s tím, že uvedená pětice bude součástí osmdesátičlenného výboru.⁴⁵ Rovněž bylo zvoleno vedení pracovních komisí, včetně právní a dokumentační.

Ustavující schůzi telegraficky pozdravili ti, kteří se nemohli nebo nechtěli jednání zúčastnit. Ambivalentně se k ustavení K 231 tímto způsobem vyjádřil nově zvolený předseda Československého svazu spisovatelů Eduard Goldstücker. Jeho zdravice byla přečtena v sále a později ji otiskla Mladá fronta. Goldstücker psal o tom, že už samotné oslovení shromážděných mu činí potíže, protože suma politických vězňů zahrnovala také aktivní odpůrce režimu. Cítil rozpaky nad tím, že by měl být součástí organizace, v níž by byli lidé, kteří ho prý ve vězení ohrožovali na životě. Končil však optimisticky: „Celý svět upírá oči na naši zemi, na obrodné síly, které v sobě našla naše revoluce. Jsem naplněn blaživou důvěrou, která mne odškodňuje za mnoho zlého, co jsem prožil, že my, kteří dnes žijeme, máme morální předpoklady pro to, abychom vytvořili lidsky důstojné společenství svobodných lidí,

⁴² *Tamtéž*, s. 18-19 a 23-24.

⁴³ *Svobodné slovo*, 1.4.1968, s. 1.

⁴⁴ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 128.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 129.

keré by mělo uznání a úctu všech slušných lidí naší planety. A právě my, kteří jsme tolik zkusili, bychom měli patřit mezi průkopníky a garanty této cesty. V tomto duchu vás, s nimiž jsem na kusu života sdílel společný osud, srdečně pozdravuji a přeji vašemu sněmování hodně zdaru.“⁴⁶

Na Goldstückerův telegram (rovněž v Mladé frontě) reagoval po debatě se svými kolegy předseda přípravného výboru K 231 Karel Nigrín. Snažil se Goldstückerovi vysvětlit, že v roce 1953 v Leopoldově mohl asi těžko čekat něco jiného než nenávist a opovržení. Vězňové ale tehdy přes všechn hněv a okamžitou touhu po odplatě nikoho nezabili, ačkoli jim k tomu dozorcí dali nejednu příležitost. Nigrín Goldstückerovi zdůraznil, že K 231 chce nyní pomoci překonat propast, která se před společností otevřela po únoru 1948. K tomu by zásadním způsobem měla přispět rehabilitace. Nigrín také jemně Goldstückera poopravil a doplnil v tom, že i K 231 usiluje o „lidsky důstojné společenství svobodných lidí“, ale za podmínky, že budou respektovány odlišné – zjevně míněny nekomunistické - názory a svoboda náboženského vyznání.⁴⁷

Po ustavující schůzi následovala tisková konference, jejímž vedením byl pověřen rovněž generál Václav Paleček. Konference byla hojně navštívená jak domácími, tak i zahraničními novináři. Odpověď na otázku, jaké dojmy si z ustavující schůze a z tiskové konference odnesli, poskytla pondělní vydání deníků. Svobodné slovo otisklo zprávu o K 231 na první straně na nejexponovanějším místě a s titulkem Politická vězňové do celého světa: Znovu důvěru v člověka! K 231 tu byl představen jako „masové hnutí, jemuž jsou dány předpoklady, aby se rozšířilo po celé republice“. Svobodné slovo vyzývalo své čtenáře, aby novou organizaci podpořili i finančně.⁴⁸ Rovněž Práce v článku Co je Klub 231 zveřejnila číslo konta, na které bylo možno zasílat příspěvky, ale jinak informovala především o hlavním cíli nové organizace.⁴⁹ Lidová demokracie navíc publikovala stručný, ale hutný obsah diskuse.⁵⁰ O K 231 referovala i Večerní Praha, která svoji zprávu doplnila o minirozhovor s předsedou přípravného výboru Karlem Nigrínem. Nigrín zde představil nejbližší úkoly přípravného výboru: právní zajištění existence K 231 a celostátní sjezd politických vězňů, na němž by byly zvoleny řádné orgány. Zvláště zdůraznil, že „nemáme žádné cíle politickostranické.“⁵¹

⁴⁶ *Mladá fronta*, 2.4.1968, s. 2.

⁴⁷ *Mladá fronta*, 20.4.1968, s. 3.

⁴⁸ *Svobodné slovo*, 1.4.1968, s. 1.

⁴⁹ *Práce*, 1.4.1968, s. 2.

⁵⁰ *Lidová demokracie*, 1.4.1968, s. 1.

⁵¹ *Večerní Praha*, 1.4.1968, s. 1-2.

K 231 bylo tématem i pro zahraniční média. Výstižné i méně výstižné charakteristiky nové organizace přinesly např. britský Daily Telegraph, německé Süddeutsche Zeitung nebo časopis Quick.⁵² Francouzský Le Monde prý v souvislosti se založením K 231 psal v obsáhlém článku o „zázraku české moudrosti“.⁵³

K 231 původně vznikl jako celorepubliková organizace, v níž měli mít své místo i bývalí političtí vězni ze Slovenska. Proto byl do přípravného výboru zvolen místopředsedou Emil Vidra z Bratislavy. Slováci si ale o týden později zřídili vlastní organizaci.

Ustavující schůze úspěšně ukončila diskuse o vhodnosti a smysluplnosti nové organizace. Myšlenka Jaroslava Brodského plně prokázala svoji životaschopnost. Bývalí vězňové dokázali za několik dnů zorganizovat masu svých kolegů, zvolit přípravný výbor, oběhat úřady a získat si mimořádné sympatie veřejnosti. Všechny mediální ohlasy na vznik K 231 byly jednoznačně příznivé, plně obdivu a někdy i přehnaného patosu, který ale k té době patřil. Bývalí političtí vězni vycházeli z dobrého základu a mohli se pustit do budování své organizace. Ti pražští budovali centrálu, mimopražští se rozjeli zakládat místní, okresní, krajské a zemské pobočky.

První kroky ústředního přípravného výboru

Ustavující schůze K 231 doslova ze dne na den změnila osobní i občanský život těch aktivistů, kteří stáli v centru dění. Ota Rambousek k tomu výstižně podotkl: „Záležitost, ještě včera utopie, začínala dostávat přímo šílené obrátky. Měli jsme najednou organizaci.“⁵⁴

Členové K 231 měli hned v začátku mimořádné štěstí, když se jim i při pověstné bytové nouzi v Praze podařilo do tří dnů od ustavující schůze sehnat místnosti na Karlově náměstí číslo 17. Suterénní místnosti jim do pronájmu propůjčilo lidové výrobní družstvo invalidů Obzor a až do invaze v srpnu visela na domě výrazná tabulka s nápisem: Ústřední výbor K 231 – ústřední sekretariát.⁵⁵ Stabilní organizační zázemí bylo ještě zpevněno tím, že díky zveřejnění adresy a čísla konta netrpělo „Káčko“ finanční nouzí: „Lidé nám fakt posílali peníze a posílali dost.“⁵⁶ Také tyto dvě nikoli nedůležité okolnosti přispěly k úspěšnému rozjezdu.

⁵² STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 20-21.

⁵³ *DKPV*, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Václava Palečka, 8.5.1968.

⁵⁴ RAMBOUSEK, O.: *Vznik K-231...*, s. 21.

⁵⁵ Místnosti měl K 231 v pronájmu původně jen dočasně. Do budoucna měl K 231 od pražského magistrátu přislíbeno, že získá místnosti v Žitné ulici č. 52. Viz *Národní archiv* (dále *NA*), f. MV ČSR-CSÚ, sv. 11, Věc: dočasné využití nebytových prostor v domě č. p. 1578 v Praze 2, Žitná 52, 6.6.1968.

⁵⁶ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 409, schůze v Litoměřicích, s. 6a.

Zbrusu nová organizace stála před několika důležitými úkoly, které si žádaly rychlého řešení. Všechny aktivity K 231 měly stát na přísně legální bázi. Momentálně nejdůležitější bylo vytvořit, resp. dotvořit strukturu pražského - ústředního - přípravného výboru tak, aby se z něj stal pevný a výkonný celek. Na první řádné schůzce tohoto orgánu 4. dubna 1968 (už v místnostech na Karlově náměstí) bylo stanoveno, že se výbor bude skládat z předsedy, tří místopředsedů a generálního tajemníka, které doplní předsedové osmi specializovaných komisí.⁵⁷ Činnost K 231 měla být řízena centrem přes kraje, okresy a skupiny.

Přítomní současně rozhodli o personálním složení komisí. Konkrétní každodenní činnost K 231 se měla realizovat právě prostřednictvím těchto komisí. Byly to komise: 1. organizační; 2. právní; 3. programová; 4. hospodářská; 5. informační; 6. dokumentační; 7. sociální; 8. revizní.

Organizační komise, jejímž předsedou byl Zdeněk Mráz, měla za úkol pomáhat při budování okresních poboček. Přípravné výbory okresních poboček měly mít, až na počet místopředsedů, totožnou strukturu jako ústředí.⁵⁸

Těžiště činnosti právní komise, pod vedením Josefa Kovařovice, spočívalo ve vypracování vlastního návrhu rehabilitačního zákona a ve sledování postupu prací na rehabilitačním zákoně. Počítalo se s eventuelní účastí jejích členů ve vládních a zákonodárných orgánech při rehabilitaci.

V čele programové komise stál Jiří Krupička a její činnost se měla soustředit na vypracování konkrétních programových dokumentů, jimiž by disponovali funkcionáři a členové K 231 v regionech.

Hlavním úkolem hospodářské komise, jejímž vedením byl pověřen Felix Nevřela, bylo zajistit běžné každodenní potřeby organizace, dohlížet na účet v bance a psát finanční deník.

Ve styku s nižšími složkami organizace, s veřejností a médii byla informační (tisková) komise. Za její práci zodpovídal předseda Radovan Procházka. Komise zajišťovala plynulý tok informací z centra do regionů, sledovala média a obraz K 231 v nich, měla čelit pomlouvačným kampaním v (komunisty řízených) médiích a rovněž měla organizovat tiskové konference.

Mimořádný význam pro celou organizaci měla dokumentační komise, jejímž předsedou se stal Ota Rambousek. Její činnost se soustřeďovala do tří směrů: na dokumentaci o minulosti, na dokumentaci soudobou a na evidenci členstva.

⁵⁷ Jaroslav Brodský navrhoval, aby se členem předsednictva stal Josef Smrkovský. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 6.

⁵⁸ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, B 126.

Předsedkyně Věra Melicharová řídila komisi sociální, jejíž účel tkvěl v poskytování sociální a zdravotní pomoci potřebným. Po návratu bývalých politických vězňů do civilního života šlo hlavně o získávání bytů, zvyšování důchodů a o zajišťování speciální zdravotní péče, která by alespoň částečně eliminovala následky dlouholetého věznění.⁵⁹

Revizní komise v čele s Josefem Čechem měla kontrolovat hlavně finanční a hospodářský chod organizace a to jak v ústředí, tak v regionech. Rovněž měla kontrolovat všechna v budoucnu vzniklá účelová zařízení.⁶⁰

Po vyjasnění organizační struktury ústředí K 231 přišel na pořad první řádné schůze 4. dubna 1968 návrh stanov. O programových zásadách se přirozeně jednalo už na úvodních schůzkách, ještě před ustavením klubu - první nástin programu vznikl na památném setkání v Rambouskově bytě 27. března 1968 večer⁶¹ - a o programu K 231 hovořil i Jiří Krupička na ustavující schůzi 31. března 1968. Návrh stanov, jež byl pravděpodobně dílem JUDr. Felixe Nevřely, tyto dílčí příspěvky shrnoval. Byl psán tak, aby mohl být podán na ministerstvo vnitra ke schválení podle zákona č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích. Oficiální název sdružení zněl „K 231 – Sdružení bývalých politických vězňů, zkráceně K 231“, sídlem sdružení byla Praha a působnost sdružení zasahovala celou republiku, tedy včetně Slovenska. V klíčové druhé části stanov, která pojednávala o poslání sdružení, se psalo: „2. Poslání sdružení je přispívat k uplatnění demokratických práv členů a tím tedy i k posílení socialistického zřízení, a to tím, že sdružení bude pomáhati svým členům k dosažení úplné rehabilitace, případně jim poskytovat sociální pomoc. 3. Toto poslání uskutečňuje sdružení tím, že a) informuje čsl. státní orgány a veřejnost vůbec o nárocích a potřebách svých členů; b) spolupracuje se státními a společenskými organizacemi na přípravě všeobecných opatření, směřujících k nápravě křivd, způsobených členům nesprávným použitím zákonů, dále v těchto stanovách uvedených; c) pomáhá svým členům při uplatňování jejich oprávněných nároků, případně jim poskytuje sociální pomoc; d) pořádá schůze, přednášky, kulturní podniky; e) zakládá účelová zařízení.“⁶²

Třetí část návrhu stanov definovala členskou základnu. Do organizace mohl vstoupit jen ten československý občan, který byl odsouzen podle zákona č. 50/1923 Sb. a podle zákona č. 231/1948 Sb. nebo podle zákonů, které citované zákony později nahradily. Právo stát se

⁵⁹ STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 27-28.

⁶⁰ NA, f. MV ČSR-CSÚ, sv. 11, Stanovy K - 231, s. 6.

⁶¹ Nástin obsahoval čtyři body: „a) soustředit občany československé republiky, kteří na vlastní kůži poznali, co je svévolné zneužívání platných zákonů; b) podpořit morálně i věcně ty síly, které v našem národě usilují o restituci demokracie; napomáhat zrušení nespravedlivých rozsudků i odčinění následků nespravedlivých trestů; zřídit základnu pro vzájemnou podporu a pomoc členům.“ Viz STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 23.

⁶² NA, f. MV ČSR-CSÚ, sv. 11, Stanovy K - 231, s. 1.

členem měli i rodinní příslušníci takové osoby, která byla podle uvedených zákonů odsouzena a zemřela, nebo byla popravena. Za člena byl považován takový občan, který zaplatil členský příspěvek nejméně 1 Kčs a který byl přijat výborem odbočky v místě jeho bydliště.

Další části návrhu stanov se věnovaly zásadám organizační výstavby K 231. Základní organizace měly vznikat na okresech a mezi nimi a ústředím měl být ještě blíže nespecifikovaný mezičlánek, nejspíše krajský výbor. Usnesení vyšších orgánů bylo závazné pro orgány nižší.⁶³

Předložený návrh stanov byl přítomnými členy ústředního přípravného výboru schválen. Byl formulován velmi volně a smířlivě. Do politické oblasti zasahoval jen okrajově tím, že předpokládal, že na základě dosažení rehabilitace členů „Káčka“ dojde k „posílení socialistického zřízení“. Tomu odpovídala i vstřícně formulovaná pasáž o „nesprávném použití zákonů“ v 50. letech. Stanovy byly koncipovány záměrně nekonfliktně u vědomí toho, že budou posuzovány nejen na ministerstvu vnitra, ale i v ústředí KSČ. Zřetelné známky sympatií ze strany zástupců těchto institucí ještě nezaručovaly příznivé přijetí iniciativy bývalých politických vězňů. Návrhem stanov podávali bývalí vězni režimu ruku.

Podanou rukou bylo rovněž „Memorandum o poslání a účelu K 231“, které ústřední přípravný výbor poslal prezidentu republiky 16. dubna 1968. Na třech stranách v něm vyložili, proč K 231 založili, jaké lidi sdružuje a jaké jsou jeho hlavní programové zásady. V Memorandu uvedli, že K 231 sdružuje „bývalé politické vězně, o nichž je dnes obecně známo, že se ve své velké většině stali obětmi bezpráví, anebo spáchali politický delikt nikoli z důvodů nízkých a nečestných“. Proto bylo posláním nové organizace účinně pomáhat rehabilitaci, a to rehabilitaci právní, občanské i společenské. Členové výboru v Memorandu kladli důraz především na právní rehabilitaci, na níž se chtěli aktivně podílet tím, že by přímo zasahovali do tvorby rehabilitačního zákona. A to nejen proto, že se jich zákon bezprostředně týkal, ale i proto, že chtěli „býti průkopníky a strážci cesty, na níž bude znovu nastolována důvěra v právní řád a víra, že se nikdy nebude opakovat to, co jsme prožili“. Další úkol viděli v přesvědčování společnosti o tom, že velká většina politických vězňů byla odsouzena kvůli nesouhlasu se socialismem, který zbavoval člověka jeho lidských práv. Proto žádali odstranění všech diskriminačních opatření. Žádali rovněž potrestání všech pachatelů trestných činů, ať už jejich postavení či funkce bylo v minulosti jakékoliv. Nešlo jim o odplatu a dopředu se zříkali i soudcovské role. Ale zločiny proti lidskosti měly podle nich být potrestány. Za tím účelem se chtěli hlásit „u příslušných orgánů jako svědkové

⁶³ *Tamtéž*, s. 2-7.

odsouzeníhodných skutků, včetně vražd, které nebyly justičním omylem“. Hlásili se k „obrodnému procesu“, doufali v návrat otřesené důvěry člověka k člověku, v návrat práva a spravedlnosti v co nejkratší možné době. V „Memorandu“ důraznili, že K 231 je nepolitické sdružení, „neboť se neptáme svých členů, ke které politické straně patří či patřili a neucházíme se o politickou moc ve státě“. „Memorandum“ zakončili tím, že se přihlásili ke spolupráci s vírou ve šťastnou budoucnost, v níž bude K 231 nikoli „žalující výstrahou“, ale „spíše smutnou vzpomínkou na neblahé události, které postihly naši zemi“.⁶⁴

První kroky ústředního přípravného výboru lze považovat za úspěch. V suterénních místnostech na Karlově náměstí se už v několika málo dnech po ustavující schůzi podařilo vybudovat relativně stabilní organizační zázemí, které umocňoval trvalý přísun finančních prostředků. Výbor bez jakýchkoli nejasností dotvořil svoji strukturu a přijal první návrh stanov, ze kterých vycházel při budování organizace.

Budování organizace

Nová organizace si nemohla stěžovat na nezájem veřejnosti i jednotlivců. K 231 mohl počítat s pomocí mnoha podniků a institucí. Např. sportovní oddíl Dukla Karlín zaplatil nábytek pro kanceláře, Průmstav Praha se nabídl, že pro potřebné členy K 231 uvolní 20 nových bytů, reklamní podnik Pragopres prý slíbil, že urychleně vydá (ale nevydal) Sborník K 231 a Karel Gott v květnu uspořádal koncert, jehož výtěžek byl věnován „Káčku“.⁶⁵ Na kontě ve Státní bance bylo 10. dubna 11 288 korun, 21. května 48 tisíc a v polovině června už 85 tisíc Kčs.⁶⁶ Konto ovšem banka záhy zablokovala (a na konci dubna zase odblokovala) se sporným argumentem, že K 231 zatím není legalizován, a proto nemůže s penězi disponovat.

Ústředí K 231 v prvním týdnu od ustavení navštívily desítky bývalých politických vězňů a na jeho adresu přišlo do konce dubna sedm a půl tisíce dopisů. Takový nápor nebylo ústředí sto zvládat a dokázalo korespondečně odpovědět jen na tři sta z nich, i když se pracovalo po odpoledních, po návratu z práce a v některých okamžicích bylo v místnostech „Káčka“ až dvacet lidí.⁶⁷ Za tohoto stavu předsednictvo stanovilo úřední hodiny na pondělí až pátek v době mezi osmou a sedmnáctou hodinou, o víkendu sloužili dobrovolníci.⁶⁸ Na organizačně-administrativní práci vyčlenilo čtyři pracovníky z vlastních řad, z nichž např.

⁶⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, B 123.

⁶⁵ Lidová demokracie, 15.5.1968, s. 5; Student, roč. IV., č. 21, 22.5.1968, s. 8; Student, roč. IV., č. 23, 5.6.1968, s. 6. Koncert se konal 13. května 1968 v Městské knihovně v Praze.

⁶⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 7 a 13.

⁶⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 409, Zápis ze schůze v Litoměřicích 2.5.1968, s. 7a.

⁶⁸ Archiv Národního muzea (dále ANM), f. K 231, k. 1, i. j. 8, Zpráva ze třetí schůze prozatimního výboru K 231 ze dne 16. dubna 1968.

generálního tajemníka K 231 Jaroslava Brodského uvolnilo ministerstvo školství z práce na tři měsíce na obecně prospěšnou činnost. Tyto čtyři síly se převážně věnovaly vyřizování pošty.⁶⁹ Obsah korespondence tvořila zčásti svědectví bývalých politických vězňů o jejich vlastní perzekuci a o tom, co viděli kolem sebe⁷⁰, zčásti se jednalo o přihlášky do organizace a o písemný styk s aktivisty K 231 z regionů.

V tomto hektickém rytmu začal přípravný výbor budovat organizaci. Práce se soustředily na dva hlavní úkoly: jednak bylo nutné vytvořit jasný program, jednak šlo o vybudování sítě regionálních poboček K 231. Výbor považoval za nutné, aby členové K 231 při svých veřejných projevech objasňovali poslání, cíle a strukturu nové organizace a aby vystupovali jednotně. Za K 231 nemohl mluvit kdokoliv a říkat cokoliv. Instrukce přípravného výboru měly být závazné pro každého, kdo chtěl K 231 reprezentovat.⁷¹

Zásady programu se rodily v diskusi mezi členy přípravného výboru. Podstatu těchto diskusí zřejmě vystihl předseda programové komise Jiří Krupička, který na jedné z nich řekl: „Nelze jednat, jako by KSČ byla poražena, tak tomu není. Nelze [ne]brat v potaz Únor. Deformace padesátých let jsou v podvědomí, a proto je nutné stavět se proti nim, nikoli proti Únoru. Nevhodná aktivita by nás zničila, protože by znamenala vyhlášení nepřátelství, což není možné, ale ani vhodné, protože nové vedení KSČ si zalouží základní občanskou důvěru.“⁷²

Krupička se výsledky diskuse sám řídil. Byl autorem stručného, ale jasného dvoustránkového programu, který vznikl 8. dubna 1968 a který vzápětí putoval na všechny adresy získané na ustavující schůzi na Žofíně. Impulsem pro sepsání programu byl zřejmě nepřetržitý proud žádostí v denní korespondenci, ale i snaha prokázat rychle životaschopnost „Káčka“ a získat výhodnější pozici při očekávaném jednání o legalizaci. V preambuli bylo zdůrazněno, že názory a myšlenky v programu obsažené byly schváleny ústředním výborem K 231 a každý, kdo by chtěl jménem K 231 vystupovat na veřejnosti, se jimi musí řídit.

Program se skládal se ze tří částí. První z nich nesla název Hlavní zásady a hned úvodní věta lapidárně konstatovala, že „jsme nepolitická organizace“. Tato myšlenka byla vzápětí rozvedena tvrzením, že K 231 se nezajímá o politickou minulost svých členů, ale sdružuje všechny osoby, které byly po roce 1948 odsouzeny za údajně politické delikty.

⁶⁹ Tito pracovníci podle dokumentu zpracovaného Krajskou správou SNB Praha v roce 1970 snad měli být placeni z rozpočtu ministerstva vnitra. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 4.

⁷⁰ Část této korespondence viz RAMBOUSEK, Ota - GRUBER, Ladislav: *Zpráva dokumentační komise K 231*. Vydali členové dokumentační komise v exilu 1995.

⁷¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, B 123.

⁷² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 5.

Druhá část programu byla pojmenována Chceme. K 231 měl vzniknout na zásadách plné legality a smysl jeho existence spočíval v aktivním spolupráci na vypracování zákona o rehabilitaci. Členové „Káčka“ také podle programu chtěli dosáhnout plné občanské rovnoprávnosti. Ve veřejném dění chtěli podporovat „proces demokratizace“ a signalizovat jeho ohrožení. Zvláštním přínosem K 231 mělo být soustředění velkého množství dokumentačního materiálu o způsobech a porušování zákonů. Členové nové organizace se měli pokusit vytvořit „malý model demokracie v praxi“.

Třetí část, nazvaná Odmítáme, obsahovala paragraf o tom, že K 231 nechce „revanš ve smyslu oko za oko, zub za zub“, ale že nemá důvěru v přerod nebo převýchovu sadistů, čímž byli myšleni vyšetřovatelé StB a dozorcí v káznicích. Proto žádal jejich přeřazení na místa, „kde jejich abnormalita bude společnosti nejméně na škodu“. V této partii byl také opatrně zformulován postoj ke společenskému zřízení a k politice. K 231 respektoval fakt, že státní socialismus je zakotven v ústavě, ale vnitřní postoj k němu je soukromá věc každého jednotlivce. Totožně se program stavěl ke členství v existujících politických stranách, neboť K 231 vznikl jako nepolitická organizace, i když se skládal z lidí, kteří byli odsouzeni za politické delikty.⁷³

Současně s programem poslal ústřední přípravný výbor do regionů první instrukce pro budování organizace zdola. Instrukce sepsal generální tajemník Jaroslav Brodský a předseda přípravného výboru Karel Nigrín a nesly datum 10. dubna 1968. Instrukce obsahovaly výzvu k zakládání okresních organizací, které měly v souladu se stanovami tvořit páteř regionální struktury. Bývalí političtí vězni na okrese, kteří splňovali základní podmínku – byli odsouzeni po roce 1948 za domnělé i skutečné politické delikty – měli ve svém okolí vyhledat podobně postižené spoluobčany a vytvořit s nimi prozatímní okresní přípravný výbor. Ten by až do ustavující schůze řídil všechny přípravné práce ke vzniku K 231.⁷⁴

Oba dokumenty, program a instrukce k zakládání okresních poboček, významně přispěly k růstu organizace. Ústřední přípravný výbor dokázal využít pravého okamžiku, kdy byl pohyb ve společnosti nejprudší. Střetávala se tu iniciativa zdola i shora: ti zdola měli chuť do práce a volali po návodu, ti zhora jim ho rychle poskytli. A nejen to. Sami se v souladu s instrukcemi do regionů rozjeli. Hned o prvním možném víkendu 20.-21. dubna 1968 se členové ústředního přípravného výboru zúčastnili nejméně čtyř ustavujících schůzí okresních poboček (Turnov, Gottwaldov, Olomouc, Opava). Už 29. dubna 1968 na schůzi ústředního výboru Zdeněk Mráz oznámil, že v českých zemích je ustaveno již 25 okresních poboček, mj.

⁷³ ÚSD, sb. KV ČSFR, B 123.

⁷⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, B 123.

v Brně, Hradci Králové, Mostu, Litomyšli, Chrudimi a v Benešově. Hlásil rovněž, že schůze jsou vesměs velmi dobře připraveny. Rychlý růst regionální sítě potvrdila i schůze předsedů okresních poboček v Praze 25. května 1968, na níž vystoupilo celkem 38 zástupců okresů, přičemž nejméně v šesti případech do Prahy nedojeli předsedové ze šesti okresů, kde byly pobočky prokazatelně založeny. Když Zdeněk Mráz o dva dny později hodnotil toto setkání, konstatoval, že (zřejmě jen) v českých zemích je založeno 80 poboček.⁷⁵ České země přitom měly jen 75 okresů, ale v počtu poboček byly zjevně započítány i pražské obvodní přípravné výbory, o nichž hovořil Radovan Procházka v interview pro Lidovou demokracii na začátku května.⁷⁶ V českých zemích tak neexistoval okres, kde by nebyla pobočka K 231 nebo kde by alespoň nebyly činěny přípravy k jejímu založení.⁷⁷

Každá ustavující schůze okresního přípravného výboru se přirozeně konala ve specifických místních podmínkách. Např. v Plzni 8. května 1968 to bylo „způsobem poněkud slabším“. Úplně jiná atmosféra panovala v Ostravě 5. května 1968: „Byli jsme v uplynulých dnech v Ostravě a lecos hezkého jsme viděli ve styku s muklama. A byl to pro nás úžasný zážitek. Viděli jsme Trochtu⁷⁸ sloužit mši od sedmi hodin ráno, viděli jsme nabytý kostel, viděli jsme doslova šťastnou a sympatizující Ostravu, viděli jsme zástupy muklů, kteří byli přítomni v sále s takovým úžasným nadšením.“⁷⁹

Vybudování husté sítě okresních poboček K 231 mělo pro organizaci mimořádný význam, protože veškerou dokumentační i jinou činnost chtěli lidé z ústředí převést na tyto pobočky. Řízení celé organizace mělo probíhat a také probíhalo v přímé vazbě ústředí – okres. „Nečekejte na Prahu“, vyzýval Jaroslav Brodský s tím, aby se aktivisti v okresech sami chopili iniciativy. Současně je vyzýval, aby v místech svého bydliště angažovali i jinak a pomohli stávajícím i nově vznikajícím politickým stranám nebo také v odborech svými zkušenostmi, nabytými v kriminálu: „Netlačte se, nepotřebujete lokty, ne, řekněte tady jsme a všimnou si ty ostatní, že fakt stojíš za zmínku, protože jsi trošku jiný a nehlásáš jen demagogická hesla a umíš makat. Jděte do toho, protože my máme skutečně v tomto demokratizačním procesu otevřené dveře.“⁸⁰

Zřízení středního mezičlánku, krajských organizací, sice stanovy předpokládaly, ale prozatím nebyl stanoven jednotný kurz. V krajských centrech se zcela spontánně vytvořily krajské výbory a v Brně se 27. dubna 1968 dokonce konal moravskoslezský zemský sjezd,

⁷⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 11-12.

⁷⁶ *Lidová demokracie*, 3.5.1968, s. 5.

⁷⁷ Srov. STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 30.

⁷⁸ Litoměřický biskup Štěpán Trochta (1913 – 1974).

⁷⁹ *DKPV*, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Jaroslava Brodského, 8.5.1968.

⁸⁰ *Tamtéž*.

jehož účastníci jménem „Organizace na ochranu lidských práv K-231 v Brně“ odeslali Národní frontě rezoluci. Ostrava pak v rozporu s nadšeným popisem zakládání tamní pobočky pražské vedení neuznávala vůbec. Ústřední přípravný výbor se rozhodl „učinit určité ústupky, aby nedošlo k rozštěpení K 231“.⁸¹ Později se Praha snažila o dohodu o společném postupu s oběma moravskými metropolemi, která ovšem v brněnském případě nevyšla. V Brně na vrcholu léta vznikla samostatná organizace se shora jmenovaným názvem, která usilovala o legalizaci na Jihomoravském národním výboru s krajskou působností. Ústředí K 231 v Praze bylo nuceno konstatovat, že v Brně se K 231 prakticky rozdělil a situace je zde nepřehledná.⁸²

Stejně to dopadlo se slovenskou zemskou organizací. Emil Vidra, zástupce slovenských politických vězňů, sice pronesl na ustavující schůzi zdravici slovenských politických vězňů a stal se místopředsedou K 231, ale pak se v následujícím týdnu rozhodl jinak. Sedmého dubna 1968 spoluzaložil v Bratislavě za účasti asi tisícovky lidí Slovenskou organizaci na ochranu lidských práv. Slováci se na české straně chtěli orientovat jak na K 231, tak na Společnost pro lidská práva. Na to K 231 nepřistoupil a Slovákům bylo dáno na srozuměnou, že si musí vybrat.⁸³ Proto obě sesterské organizace žádnou užší spolupráci nenavázaly. Emil Vidra to později ve svých pamětech zdůvodňoval tím, že jejich tehdejší úsilí muselo zohledňovat slovenskou národní atmosféru, která byla od té české odlišná. Bývalí političtí vězni ze Slovenska svým českým kolegům nepodávali o své činnosti žádné zprávy a spíše se pokoušeli o kontakty s nekonfliktní českou Společností pro lidská práva. Ani s ní však Vidra nakonec nebyl spokojen.⁸⁴ Zpráva o založení Slovenské organizace na ochranu lidských práv „to bylo poslední, co jsme o našich spolumuklech ze Slovenska slyšeli“.⁸⁵ Zřejmě jediná zmínka o Slovenské organizaci na ochranu lidských práv v českých zemích vyšla v odborářské Práci a v tiskovém orgánu Československé strany lidové Lidové demokracii 8. června 1968.⁸⁶

Se zvyšováním počtu okresních buněk přirozeně rostla i členská základna K 231. Brodský v projevu v Litoměřicích na začátku května 1968 předpokládal, že K 231 bude mít na podzim až 100 tisíc členů. V interview v Lidové demokracie Radovan Procházka na přímou otázku, kolik má K 231 členů, odpověděl, že přesný počet není znám, protože klub právě rozesílá na okresní pobočky tištěné přihlášky. Původně prý počítali se 40 tisíci členy,

⁸¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 8.

⁸² ANM, f. K 231, k. 1, i. j. 53 a 54, 16.7.1968.

⁸³ ANM, f. K 231, k. 1, i. j. 8, Zpráva ze třetí schůze přípravného výboru K 231 ze dne 16. dubna 1968, s. 2.

⁸⁴ Blíže viz STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 31-32.

⁸⁵ RAMBOUSEK, O.: *Vznik K-231...*, s. 22.

⁸⁶ ÚV KSS tu prostřednictvím ČTK oznamoval, že činnost SONOLP není povolena ministerstvem vnitra a tudíž není legální. *Práce*, 8.6.1968, s. 6; *Lidová demokracie*, 8.6.1968, s. 1.

ale teď vidí, že jich bude víc. Procházka operoval odhadem ministerstva spravedlnosti, které údajně napočítalo 130 tisíc vynesných rozsudků podle obou zákonů (ministerstvo udávalo číslo 128 tisíc, které Procházka zaokrouhlil).⁸⁷ Na tutéž přímou otázku pak Jaroslav Brodský na tiskové konferenci o měsíc později, 3. června 1968, odpověděl, že počet přihlášených je 30 tisíc.⁸⁸ Je však pravděpodobné, že do K 231 se nakonec přihlásilo daleko víc lidí. Když Brodský odpovídal na otázku Lidové demokracie, uplynul pouhý měsíc od rozeslání prvních přihlášek. Podle svědectví pamětníků proudily i v dalších necelých třech měsících do srpna 1968 s neztenčenou silou do ústředí a do okresních poboček další a další přihlášky.⁸⁹ Pokud by byl K 231 legalizován, počet členů by rázem stoupl, protože do K 231 vstoupili i dosud nerozhodnutí váhavci. Původní evidence však byla spálena hned 21. srpna 1968, a tak přesný počet možných členů K 231 dnes již zjistit nelze.⁹⁰

Zájem o členství v K 231 měli i perzekvovaní zemědělci, odsouzení do táborů nucené práce (TNP), příslušníci pomocných technických praporů (PTP) a všichni chtěli vědět, jak se organizovat a jak se včlenit do K 231. Klub ale neměl v úmyslu ve svých organizačních směrnících a stanovách nic měnit. Pokud šlo o příslušníky TNP a PTP, klub všechny zájemce o členství odmítal. Klub také nemohl řešit perzekuci zemědělců, pro něž ostatně vznikala zbrusu nová stavovská organizace.⁹¹

Jeden měsíc stačil k tomu, aby se z K 231 stala organizace s hustou sítí okresních poboček a s mimořádně vysokým počtem členů, resp. lidí, kteří si podali do organizace přihlášku. Brzké vytvoření a distribuce jasného programu, který celkem jednoznačně formuloval prostředky a cíle, přispěl k rychlému růstu a stmelení nové organizace. Počet členů K 231 daleko převyšoval všechny ostatní občanské iniciativy vyrostlé v období Pražského jara na zelené louce. I když dnes již nelze přesně stanovit počet členů, lze s velkou pravděpodobností tvrdit, že K 231 mělo na vrcholu léta více než 30 tisíc členů. Budování nové organizace (i přes osamostatnění slovenské a nakonec i brněnské organizace) skončilo mimořádným úspěchem. Jak na jedné schůzi výboru řekl předseda Karel Nigrín, nyní „je třeba od dosavadní činnosti, která měla manifestační charakter, přejít k pořádné práci“.⁹²

⁸⁷ *Lidová demokracie*, 3.5.1968, s. 5.

⁸⁸ *Lidová demokracie*, 4.6.1968, s. 1.

⁸⁹ Srov. STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 38.

⁹⁰ V Archivu Národního muzea se zachovala jen malá část přihlášek do K 231, přesně 156 dopisů. *ANM*, f. K 231, k. 1, i. j. 9. Pro úplnost je třeba dodat, že tzv. Kašparova zpráva, neboli Zpráva o politické situaci v Československu a podmínkách činnosti KSČ, která byla sestavena v srpnu 1968 na základě hlášení okresních výborů KSČ pro předsednictvo ÚV KSČ, uváděla 74 organizací s 5 760 členy. ÚSD, sb. KV ČSFR, D I/115, příloha II/c.

⁹¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 409, schůze v Litoměřicích, s. 14.

⁹² ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 11.

Jednání o legalizaci K 231 na ministerstvu vnitra

Když byla 8. dubna 1968 prezidentem jmenována nová vláda Oldřicha Černíka, do křesla ministra vnitra usedl Josef Pavel. Ministrem vnitra se stal až poté, co několik kandidátů i přes naléhání nejvlivnějších politiků té doby funkci ministra vnitra odmítlo. Návrh na Pavlovo jmenování však podpořili všichni členové předsednictva ÚV KSČ, kteří o obsazení vlády fakticky rozhodovali. Nový předseda vlády Oldřich Černík Pavlovu kandidaturu zdůvodnil tím, že Pavel už v resortu pracoval, dokáže vnést do práce bezpečnosti klid a nepřipustí v její práci metody, „které byly odmítnuty“.⁹³

Součástí osobní Pavlovy strategie zřejmě byla i účinná pomoc ministerstva při rehabilitaci bývalých politických vězňů. Hned druhý den po nástupu do funkce ministra vnitra Pavel z vlastní iniciativy pozval k sobě na ministerstvo zástupce K 231. Je zřejmé, že tak učinil ještě předtím, než stačil poznat poměry na ministerstvu a bez konzultace se svým představeným a s kolegy z vlády. Schůzka, na kterou za K 231 přišli Jaroslav Brodský a Václav Paleček, se konala 9. dubna 1968 a byly poznamenána tím, že se všichni tři účastníci znali. S Jaroslavem Brodským se Pavel střetl jako s politickým protivníkem v poválečných letech, kdy působil v Ústí nad Labem v aparátu komunistické strany, zatímco Václav Paleček byl stejně jako Pavel příslušníkem československých jednotek v Anglii. Jaroslav Brodský o setkání s Pavlem napsal: „Tajemník nám řekl, že soudruh ministr nás očekává, a nelhal, protože se otevřely dveře a ministr řekl: ‘Vítám vás, přátelé.’ Václav odpověděl: ‘Ahoj, Josef!’ a já pravil: ‘Dobrý večer.’ Posadili jsme se a tajemník vytáhl blok a já si pomyslel, že to s tím blokem jenom fintí, protože by to bylo poprvé, co v téhle místnosti není celý rozhovor odposlouchávaný. Starý rváč byl zřejmě překvapen, že mu Václav řekl: Ahoj, Josef – a obrátil se k němu: ‘My se odněkud známe, pane generále?’ ‘No bodejt’, pravil Vašek, ‘válčili jsme spolu v Anglii.’ Rváč se zamyslel, chytl Václava za ruku a povídá zbožně: ‘Ježíšmarjá, Vašku, já tě nepoznal, dyť ty jsi tenkrát nebyl šedivej.’ ‘Vo těch šedinách bych moc nemluvil,’ řekl Vašek. ‘No jo,’ odpověděl ten druhý a hrábl si po vlasech, ‘odkud to máme?’ Pak oba začali vzpomínat na válku v Anglii a my s tajemníkem zírali na sebe, protože jsme při tom tehda nebyli. Potom se ministr otočil ke mně a pravil: ‘Věřte mi, že mám pocit, že i my dva jsme se někde viděli.’ ‘Věřím vám to,’ řekl jsem a chtěl jsem se začít divit, jak i s mizernou pamětí se lze stát ministrem. Ale nedodivil jsem se, protože mě chytil za rameno a

⁹³ KOUDELKA, František – SUK, Jiří (vyd.): *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden-srpen 1968)*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 7. díl. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1996, s. 16.

řekl: 'Je to možný, Jaroslave?' 'Je,' odpověděl jsem a poprvé měl pocit, že není mým nepřítelem.⁹⁴

Osobní vztahy trojice zúčastněných nemohly nemít příznivý vliv na výsledek této první informativní schůzky. Pavel na oba členy přípravného udělal ten nejlepší dojem, který je utvrdil v pocitu, že K 231 má cestu k legalizaci dokořán otevřenou. Ke zvýraznění těchto pocitů přispěla i dohoda o navázání spolupráce mezi ministerstvem a K 231 při zjišťování konkrétních případů porušování zákonnosti v 50. letech. Brodský osobně byl z nového ministra vnitra tak nadšen, že svůj kladný postoj k němu opakovaně popisoval na okresních ustavujících schůzích. V Plzni například parafrázoval Pavla, který prý „řekl některé výroky, které nás úžasně potěšili, některé z nich se v podobné formě objevily v novinách, na otázku fyzlů řekl, fyzlové skončili, fyzlové a udavači nebudou, v tomto státě už pro ně není živobyťí.“⁹⁵

Brodský a Paleček rovněž za ústřední přípravný výbor K 231 předložili Pavlovi předběžný návrh stanov sdružení. Po následných osobních konzultacích, kterých se zúčastnili Nigrín, Brodský, Procházka a Nevřela, byl návrh 19. dubna doplněn o formální náležitosti. Dvaadvacátého dubna 1968 podali Nigrín a Brodský doplněný návrh stanov na ministerstvo vnitra jako oficiální žádost o schválení K 231 ve smyslu zákona č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích. Podle tohoto zákona by schválením stanov ministerstvo vnitra oficiálně uznalo K 231 jako legální a plnoprávnou organizaci. Vysoké šance na schválení stanov umocňoval i právě publikovaný Akční program KSČ, v němž byla do budoucna závazně garantována „možnost vzniku dobrovolných organizací, zájmových sdružení, spolků apod. podle současných zájmů a potřeb různých vrstev a skupin našich občanů, bez byrokratických omezení a bez monopolních práv jakékoliv organizace“.⁹⁶

Formálními navrhovateli stanov byli Nigrín a Brodský a právním referentem jejich tvůrce Felix Nevřela. Ministerstvo den poté, 23. dubna 1968, vydalo navrhovatelům potvrzení o vydání žádosti, což opravňovalo navrhovatele jednat ve věci založení organizace.⁹⁷

V potvrzení se psalo: „Navrhovatelé prof. Karel Nigrín, bytem Praha 10, K červenému dvoru č. 4 a Jaroslav Brodský, bytem Praha 2, Karlovo nám. Č. 17 (členové přípravného výboru) předložili dne 23. dubna 1968 ministerstvu vnitra – odboru pro národní výbory – návrh organizačního řádu K 231 – Sdružení bývalých politických vězňů se žádostí o schválení

⁹⁴ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 140.

⁹⁵ *DKPV*, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Jaroslava Brodského, 8.5.1968.

⁹⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 50, s. 331.

⁹⁷ *NA*, f. MV – CSÚ, K 231, Informace pro soudruha ministra, nedatováno.

podle § 2 odst. 2 zák. č. 68/1951 Sb. Ve smyslu ustanovení §18 zák. č. 71/1967 Sb. se zahajuje řízení. Ministerstvo vnitra podle § 14 téhož zákona vyrozumí účastníky řízení a vyžádá si jejich stanoviska; po zjištění potřebných podkladů vydá správní rozhodnutí. Organizační řád byl předán v 11 vyhotoveních. Zmocněncem pro doručování byl navrhovateli zvolen prof. Nigrín. Vedoucí oddělení Z. Valvoda v.z.⁹⁸

Nyní bylo na řadě ministerstvo vnitra, kterému od tohoto data běžela šedesátidenní lhůta na vyjádření. Ministerstvo vnitra stanovilo, že účastníkem schvalovacího řízení bude pro K 231 ministerstvo spravedlnosti, Nejvyšší soud, Generální prokuratura, Státní úřad sociálního zabezpečení, Svaz protifašistických bojovníků a Ústřední výbor Národní fronty (později byly obeslány i Svaz československých invalidů a Slovenská národní rada). Těmto institucím byl hned 24. dubna rozeslán návrh stanov K 231 s tím, aby se k němu do 15 dnů vyjádřily. Úředníci ministerstva předpokládali, že do konce května budou mít odpovědi pohromadě a budou moci předběžné řízení uzavřít. S navrhovateli pak chtěli projednat jeho výsledek, který by přispěl k rozhodnutí o žádosti. Řízení mělo být ukončeno v polovině června 1968.

Agendu spojenou s K 231 dostal na stůl pravděpodobně náměstek ministra vnitra pro civilněsprávní úsek Jiří Rypel. Ten měl, kromě vymezení působnosti K 231 i na Slovensko, ke stanovám vážné výhrady: „Po věcné stránce se už předběžně ukazuje, že bude třeba před rozhodnutím vyjasnit s přípravným výborem, vedle některých formálnětechnických otázek, rozsah zájmů, které organizace chce sledovat. Podle předběžného návrhu sleduje totiž organizace rehabilitaci všech osob, postižených nejen podle zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lid. dem. republiky a souvisících předpisů, ale i podle zákona na ochranu republiky z období I. republiky. V tomto směru se domnívám, že záměr jde nad rámec programového prohlášení vlády v otázce rehabilitace a umožňoval by např. i ochranu kolaborantů, skutečných rozvratníků této i předchozí republiky i opravdových nepřátel státu, [pro] což není v současném obrodném procesu žádné opodstatnění.“⁹⁹

První dějství jednání o legalizaci bylo pro K 231 úspěšné. Organizace řádně podala žádost o schválení stanov a ministerstvo vnitra ji za podpory Josefa Pavla přijalo. Zdálo se, že k legalizaci chybí jen krůček. Jak nadšeně řekl Jaroslav Brodský „my jsme jediní, kteří mají od ministerstva vnitra potvrzení, že jejich stanovy jsou ve schvalovacím řízení“.¹⁰⁰ Následující dva měsíce, kdy návrh stanov ležel na ministerstvu vnitra, ale dokonale proměnily

⁹⁸ ANM, f. K 231, i. j. 3.

⁹⁹ NA, f. MV – CSÚ, K 231, Podklad k ústní informaci pro s. ministra vnitra ve vládě ve věci založení organizací K - 231 a Klubu angažovaných nestraníků, 14.5.1968.

¹⁰⁰ DKPV, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Jaroslava Brodského, 8.5.1968.

vnitro i zahraničně politické souřadnice Pražského jara. Výhrady Jiřího Rypela do budoucna nebyly jedinou překážkou, kterou museli bývalí političtí vězni překonat. Ukázalo se, že vedení KSČ po počáteční - zřejmě upřímě míněné - snaze provést důsledné rehabilitace nekomunistů, začalo obracet, protože mezi členy K 231 byli „i lidé odsouzení právem za protistátní činnost“. Vedení KSČ si začalo uvědomovat, že rehabilitace, pokud by byly provedeny důsledně, by zákonitě vedly nejen k potrestání vinníků a tvůrců metod, „které byly odmítnuty“, ale k zpochybnění celého politického systému, který je způsobil.

K 231 v médiích

Ústřední přípravný výbor zprvu vyvíjel zcela záměrně jen minimální aktivitu vůči médiím. Předseda informační komise výboru Radovan Procházka to zdůvodňoval tím, že příliš časté a nápadné zveřejňování drastických případů z minulosti by zbytečně zneklidňovalo veřejnost.¹⁰¹ V médiích se do konce května 1968 o K 231 informovalo relativně málo.

Pozornost vzbudila zejména hojně sledovaná televizní reportáž, kterou natočil štáb tehdy oblíbeného pořadu „Zvědavá kamera“ ve věznici Mírov. Na Mírově i po patnácti letech stále pracoval kapitán Smrčka, „známý svou neurvalostí“. Ten prohlašoval, že dává své čestné slovo komunisty, že na nikoho z vězňů „ani nesáhl“. Televizní redaktor Branislav se rozhodl, že dá slovo také někomu z bývalých politických vězňů. Volba shodou okolností padla na Otu Rambouska, předsedu dokumentační komise K 231, kterého 1. dubna televizní štáb odvezl přímo na Mírov. Při osobní konfrontaci před televizními kamerami Rambousek Smrčku označil za násilníka. Reportáž z Mírova televize vysílala 26. dubna 1968 a miliony diváků se mohly seznámit s argumenty někoho z užšího vedení K 231.¹⁰² Tato reportáž způsobila, že K 231 se dostal do širšího veřejného povědomí, o čemž svědčí mj. i pochvalné glosy v tisku.¹⁰³

Po úspěchu reportáže z Mírova Rambousek 4. května 1968 uveřejnil v deníku Práce článek, v němž přímo navázal na reportáž. Psal o tom, že ve věznicích stále působí brutální dozorcí. Svůj článek koncipoval jako apel na vedení ministerstva vnitra: „Dnes, kdy rehabilitace je problémem číslo jedna, jsou někteří pachatelé zločinů již rehabilitováni, zatímco jejich oběti ještě ne. Po těchto zkušenostech nejsme příliš optimističtí. Ještě se stále jen mluví a konkrétní činy chybí. Ještě stále jsou někteří z nás ve výkonu trestu a ještě dost těch neblaze proslulých příslušníků slouží. Opakuji však též, že nechováme zášť vůči nikomu

¹⁰¹ *Zemědělské noviny*, 31.5.1968, s. 3.

¹⁰² RAMBOUSEK, O.: *Vznik K-231...*, s. 23.

¹⁰³ *Večerní Praha*, 29.4.1968, s. 3.

a ničemu, ale řekněme to slovy Mistra Jana: 'Nebudu žebrati tam, kde mám právo žádat!' Chceme se upřímně zúčastnit práce pro tento stát. Ovšem jako rovný s rovným. Nechceme už být stíny v pozadí, lidé pod zákonem. Ať znovu platí všechno pro všechny stejně a je znovu obnovena úcta k zákonu.¹⁰⁴

Informativní účel plnilo a splnilo interview redaktora Pavla Miňovského s předsedou informační komise přípravného výboru Radovanem Procházkou, které vyšlo v Lidové demokracii 3. května 1968. Procházka stručně představil cíle Klubu, jeho organizační strukturu a nejbližší plány organizace. Mj. také řekl, že K 231 chce při osobní audienci požádat prezidenta Svobodu o amnestii pro 682 politických vězňů, z nichž je asi 200 tzv. kopečkářů, tedy lidí, kteří chtěli „ilegálně“ opustit republiku.¹⁰⁵ Právě kvůli tomu K 231 o sobě nedal znát na víceméně spontánních oslavách 1. máje.¹⁰⁶

A konečně, za zmínku rovněž stojí článek Vykoupení z hříchů, který vyšel 13. května 1968 na první straně Svobodného slova. Autor, E. Škaloud, v něm popisoval jednak každodenní činnost v ústředním sekretariátě K 231 na Karlově náměstí, jednak představil cíle klubu. Jedním z těchto cílů měla být i sociální podpora a pomoc členům. Škaloud tento cíl rozvedl v originálním eseji o tom, proč v socialistické státě, kde důchodce podporoval státní sociální systém, musí dobrovolná organizovat suplovat roli státu. Bývalé politické vězně označil za vysoce kvalifikované odborníky, kteří se mohli žít jen na podřadných a mizerně placených místech. Kvůli nízkým mzdám, měli tito lidé také ostudně nízké důchody. Škaloud položil řečnickou otázku: „Mají se obrátit o pomoc na závody? Kdo vlastně představuje závod? Ředitel závodu. V mnohých případech jde o takové ředitele, kteří kromě stranické legitimace neměli pro svůj mandát jinou kvalifikaci. A u nich by se měl Klub 231 doprošovat, aby mu nikoli ze svých, ale z podnikových peněz věnoval do začátku nějakou částku a získal tak pocit protektora nad někdejšími politickými vězni? A několika stokorunami se vykoupil z hříchů, které v minulosti právě na těchto lidech napáchal?“ Škaloud uzavíral svůj esej optimisticky, protože konstatoval, že ředitelé podniků naštěstí nemusejí být jedinými dárci peněz; jako příklad uvedl „jednoho spisovatele, který si nepřeje být jmenován“, který Klubu věnoval 5 tisíc Kčs. Škaloud tak ve svém esejisticky pojatém článku narážel na jeden ze základních problémů Pražského jara, na otázku morální, ale i trestněprávní viny mnohých komunistů-funkcionářů.¹⁰⁷

¹⁰⁴ *Práce*, 4.5.1968, s. 1 a 4.

¹⁰⁵ *Lidová demokracie*, 3.5.1968, s. 5.

¹⁰⁶ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 409, projev Jaroslava Brodského na schůzi v Litoměřicích 2.5.1968, s. 8-9.

¹⁰⁷ *Svobodné slovo*, 13.5.1968, s. 1.

Reakce vedení KSČ na vznik K 231

Prvním, kdo reagoval na vznik K 231, byl člen předsednictva Drahomír Kolder na dubnovém plénu ÚV KSČ (1.-5.4.1968). Kolder si v Lidové demokracii přečetl shora zmiňovaný článek o vzniku K 231, a 3. dubna 1968 vystoupil s projevem, v němž upozornil na to, že mimo stranu se aktivizují „nesocialistické živly“. Vyzýval k tomu, aby hned na tomto zasedání byla přijata „určitá opatření“. Do budoucna se obával toho, aby se právě tito lidé nepostavili do čela obrodného procesu, „právě ti, kteří byli oprávněně postiženi.“ Kolder byl na dubnovém plénu jediným, který vznik K 231 zaznamenal.¹⁰⁸ Kromě něj snad už jen Bohuslav Chňoupek, tehdejší náměstek ministra kultury, mluvil o prudkém pohybu mezi nekomunisty, včetně „pravicových krajností“. Ostatní byli až příliš zaujati proměnou personálního složení předsednictva ÚV KSČ a vlády, schvalováním akčního programu a od založení K 231 také uběhl příliš krátký čas na to, aby si jej členové ÚV KSČ všimli.

Ke K 231 se vedení KSČ vrátilo 30. dubna 1968 a novou organizaci hodnotilo se zjevnými obavami. Alexander Dubček v úvodu schůze volal po tom, aby bylo přijato prozatímní zákonné opatření, které by až do doby schválení společovacího zákona bránilo živelnému vzniku klubů, spolků a jiných občanských iniciativ. Obavy pramenily z toho, že komunistické ústředí zatím nemělo o K 231 dost informací. Např. Dubček disponoval pouze jednou zprávou, v níž byl K 231 definován jako „Liga proti bolševismu“ a že z neznámých důvodů sbírá adresy příslušníků SNB, soudců a prokurátorů.¹⁰⁹ Drahomír Kolder proto žádal, aby K 231 soustavně sledoval komunistický aparát. Z těchto obav vyplynuly i příslušné závěry, pojaté do závěrečného usnesení. Předseda vlády Černík a předseda Národního shromáždění Smrkovský vypracovat „návrh zásadního politického stanoviska k problému rehabilitace, které by umožnilo zaujmout zásadní stanovisko strany k současným diskusím o této otázce“. Také se měly urychlit práce na přípravě rehabilitačního zákona. Černík a Smrkovský byli rovněž pověřeni tím, že měli „přijmout a neodkladně provést příslušná zákonná opatření k spolčování, případně provést provizorní opatření v ministerstvu vnitra, předsednictvu Národního shromáždění a předsednictvu vlády“.¹¹⁰

Černík na základě diskuze v předsednictvu hned napsal ministru vnitra Josefu Pavlovi: „Na základě četných informací, které jsem obdržel, začíná v mnoha místech živelné zakládání

¹⁰⁸ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 37, s. 273.

¹⁰⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, D II/150, Pro A. Dubčeka (informace Miroslava Kárného z ideologického odd. ÚV KSČ), 16.4.1968.

¹¹⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 56 a 57, s. 377-385

různých spolků, které mají mnohdy neurčitý program a nejasné záměry. Žádám tě proto, abys bezodkladně provedl přes příslušné národní výbory a správy ministerstva vnitra situační průzkum a okamžitě mě o výsledku informoval. Dále je třeba, abys zvážil možnosti účelného postupu pro období, než bude schválen nový spolčovací zákon tak, aby se v tomto mezidobí nevytvořila situace, kterou by bylo velmi obtížné po vydání zákona řešit. O navržených řešeních mě neprodleně informuj.“¹¹¹

Pavel na základě Černíkovy žádosti nechal zpracovat „Informaci o Sdružení bývalých politických vězňů K – 231“, v níž byly popsány dosavadní úkony a styky jeho ministerstva se zástupci přípravného výboru. Úředník, který informaci sepsal, se v ní mj. opřel o Rypelovy závěry, a tak jediný konkrétní závěr, který lze ze správy, vyčíst je obratně formulovaný nesouhlas se vznikem K 231: „Podle návrhu stanov se však členem Sdružení může stát každý čs. státní občan, který byl odsouzen podle shora uvedených zákonů, tedy bez rozdílu, zda se tak stalo právem či neprávem. V této souvislosti není náhodné, že se od navrhovaného Sdružení distancovali někteří přední činitelé našeho života, jako dr. Goldstücker, dr. Hajdů aj.“

Pavel osobně však měl ohledně K 231 jasno. Po nezbytné úřední proceduře chtěl K 231 povolit. Když dostal „Informaci“ do ruky, poslal ji 3. května 1968 rovnou Dubčekovi (ne Černíkovi!), ale připojil k ní vlastní dopis: „Vážený soudruhu, v příloze zasílám informaci o založení Sdružení bývalých politických vězňů K – 231. Po skončení předběžného řízení a projednání připomínek k návrhu stanov Sdružení zamýšlí ministerstvo vnitra zaujmout kladné stanovisko k žádosti podané představiteli K – 231.“¹¹² V Dubčekově sekretariátu Pavlův dopis zůstal deset dní ležet. První tajemník se totiž připravoval na schůzku s Leonidem Brežněvem v Moskvě, kam odletěl hned nazítří.

Schůzka vedoucích představitelů KSČ a KSSS v Moskvě, která se konala 4. – 5. května 1968 na Brežněvovo pozvání, znamenala definitivní bod obratu vrcholných komunistů, včetně Dubčeka, v postoji ke K 231, ale i k ostatním občanským organizacím. Sovětští představitelé zde vystupňovali kritiku československého vnitropolitického vývoje do nové, otevřeně výhružné úrovně. Československo podle nich stálo před kontrarevolučním zvratem, podobně jako Maďarsko v roce 1956. Kontrarevoluce se měla odehrát nikoli jako ozbrojené povstání, nýbrž „plíživě“, za pomoci médií, rozkládáním KSČ, armády, policie a

¹¹¹ FELCMAN, Ondřej a kol. (vyd.): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 8. díl, 1. svazek: Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968). Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2000, dok. č. 48, s. 236-237.

¹¹² ÚSD, sb. KV ČSFR, D II/150, Dopis ministra vnitra Josefa Pavla Alexandru Dubčekovi, 3.5.1968.

justice. Mezi konrrevoluční organizace Brežněv zařadil nově vznikající občanské organizace, tedy i K 231, církve a nekomunistické politické strany.¹¹³

Šokovaná delegace po návratu z Moskvy zavelela k zostření a k celkovému obratu kurzu. „Dlouhá“ dvoudenní schůze předsednictva ÚV KSČ 7. – 8. května 1968, která následovala po jejím návratu, se nesla zcela v duchu moskevských výtek. Předsednictvo se nejprve přelo o to, zda se Československo ocitlo „v období bezprostředního boje o moc“ či nikoli. Proti „opozici“ ostře vystoupili i Černík se Smrkovským a Dubček se k nim přidal tím, že volal po „rozhodném odporu“ a zaujetí jasného a vyhraněného stanoviska. Prozatím bylo rozhodnuto, že tento „rozhodný odpor“ se bude dít pouze politickými prostředky, i když se všichni utěšovali tím, že ty mocenské (policie, armáda, lidové milice) jsou k dispozici. Kriegel a Mlynář předsednictvo zklidňovali přesnějšími informacemi, ale o K 231 bylo mezi nimi jasno: „Ke Klubu 231. To musí zaniknout, jakmile se vyřeší rehabilitace. Ve spolkovém zákoně musí být ustanovení, že se spolek založí, když se podepíše 500 lidí a ti musí mít nějaké vlastnosti. Pochybuji, že všichni budou rehabilitováni. Ovšem udělat to opatrně. To je věc, která tiše musí zaniknout.“ Dubček se ale uklidnit moc nenechal a stýskal si, že za popularitu nových organizací mohou média: „Myslím, že velká chyba se stala v tom, že soudruzi v našem rozhlasu a televizi i v tisku některým těmto nově formujícím se klubům dali takovou obrovskou publicitu, jako je ten KAN a K 231, prostě když sami nevíme, co se z toho vyvine, bez zaujetí stanoviska ministerstva vnitra, které má na starosti tuto registraci, bez předložení určité politické platformy.“ Na Dubčeka v úplném závěru schůze navázal Smrkovský, když žádal, aby se „někteří lidé z ústředního výboru a z aparátu podívali na organizaci klubů KAN a K 231, abychom měli o nich informace“.¹¹⁴

Výsledkem „dlouhé“ šestatřicetihodinové schůze byla dohoda, že předsednictvo zavelí k boji proti „levici“, jak byli označováni přívrženci bývalého prezidenta Novotného a současně i k boji proti „pravici“, kam předsednictvo řadilo „protikomunistickou opozici“, tedy média, novináře, nové občanské organizace, studentské organizace, církve atd. Těžiště boje mělo spočívat právě v boji proti „pravici“. Na základě diskuze vedení KSČ rovněž rozhodlo o tom, že na konec května svolá (fakticky) mimořádné zasedání ÚV KSČ, jehož program se bude odvíjet od hlavních témat „dlouhé“ schůze.¹¹⁵

Tato příkrá změna kurzu se projevila v postoji vůči všem nově vznikajícím organizacím, ale vůči K 231 vedení KSČ začalo „bojovat“ nejostřeji. Dokonaný obrat

¹¹³ KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968...*, s. 83.

¹¹⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 61, s. 445 a 457-458.

¹¹⁵ KURAL, V. a kol.: *Československo roku 1968 ...*, s. 87.

potvrdila porada vedoucích tajemníků krajských a okresních výborů KSČ 12.-13. května 1968, která byla svolána jako součást příprav na květnové plénum ÚV KSČ. Úvodní referát prvního tajemníka ÚV KSČ Alexandera Dubčeka přinášel posluchačům jako hlavní téma „pravicové opoziční síly s různým stupněm protikomunistického a protisocialistického zaměření“. Dubček varoval před „nejrůznějšími organizacemi, spolky a kluby“, které ještě nejsou legalizovány a přesto získávají prostor v médiích. O K 231 se přitom nemohl nezmínit. Držel se toho, co bylo domluveno na „dlouhé“ schůzi 7.-8. května a prohlásil, že K 231 by po přijetí rehabilitačního zákona měl zaniknout. Přitom samotné rehabilitace se neměly vztahovat na případy, kdy šlo o „revolučné akty“. Velmi důležitá pro K 231 a další „nejrůznější organizace“ byla Dubčekem v projevu vyslovená podmínka, že se musí ucházet o členství v Národní frontě. Právě tato podmínka, na níž se komunisté shodli 21. března 1968 v diskuzi nad Akčním programem¹¹⁶, učinila z Národní fronty, resp. z jednání o vstupu do Národní fronty, pojistku, která zabráňovala prolomení politického systému, vzniku opozice a ohrožení tzv. vedoucí úlohy KSČ.¹¹⁷

Na Dubčeka navázal a do K 231 se ještě prudčeji opřel Zdeněk Mlynář. Ke K 231 řekl: „K 231, to je tedy něco docela jiného. To je opravdu jev, který nemá z hlediska dokonalosti demokracie ani její veličenstvo britská královna. Protože to překračuje všechny meze. To je vlastně spolek lidí zčásti právoplatně odsouzených, kteří sami sebe prohlásili za odsouzené neprávoplatně. Nikdo tam u jisté části z nich žádnou rehabilitaci neudělal a myslím, že ani neudělá. A ti tedy vystupují jako politická síla.“¹¹⁸

Trochu odlišně o bývalých politických věznicích mluvil předseda parlamentu Josef Smrkovský, který komentoval složení členstva K 231 slovy, že „nejsou tam samí zločinci“ a že je třeba mezi nimi rozlišovat. Ale v souvislosti se schvalováním rehabilitačního zákona navrhoval v parlamentu uspořádat výstavu, kde by byly vystaveny „ty pistole, ty vysílačky, ... kde budou seznamy těch tří set mrtvých příslušníků naší bezpečnosti, kteří padli při výkonu služby“. Na tomto základě pak chtěl „jít do ofenzívy“, protože „ne každý, kdo byl v žaláři, je člověk, který byl neprávem postižen“.¹¹⁹

V diskuzi se ke K 231 vyjadřovali i další řečníci z vedení KSČ. Např. předseda ÚV Národní fronty František Kriegel se na této poradě zřejmě proměnil v právníka, protože prohlásil, že K 231 a KAN „to nejsou organizace, které mají zatím právní odůvodnění, aby se

¹¹⁶ Blíže viz MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu. Mladá fronta*. Praha 1990, s. 103.

¹¹⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, D IV/1, Stenografický záznam z porady vedoucích tajemníků okresních a krajských výborů strany ve dnech 12.-13. května 1968, s. 14 a 19.

¹¹⁸ *Tamtéž*, s. 176.

¹¹⁹ *Tamtéž*, s. 207.

staly součástí Národní fronty“. Nebo tajemník ÚV KSČ Čestmír Císař volal po tom, aby komunisté v tisku vystupovali „proti antikomunistickým, antisovětským a jiným kontrarevolučním tendencím, a to bez jakýchkoli zábran a energicky“. ¹²⁰ V závěru diskuzi zhodnotil Dubček a znovu ujistil přítomné o tom, že „v současné situaci otevřeného politického boje musíme o mnoho rychleji změnit celý souhrn metod práce strany tak, aby odpovídal potřebám tohoto politického boje“. Dubček také zdůraznil, že tato porada je interní. ¹²¹ Proto stenografický záznam z porady zůstal utajen a žádný diskusní příspěvek se neobjevil v tisku. O poradě stroze informovalo Rudé právo, které přetisklo jen zprávu ze servisu ČTK. ¹²²

Ostrá změna kurzu se neprojevila jen v rétorice, nýbrž i ve zcela konkrétních akcích. Když Dubček 13. května 1968 našel na svém stole Pavlovo oznámení o tom, že ministerstvo vnitra hodlá K 231 povolit, ihned je přeposlal předsedovi vlády Černíkovi s poznámkou, že „treba to ihned riešit“. Černík začal okamžitě jednat. Jednak zadal svému právnímu oddělení zpracování analýzy, která měla odpovědět na „otázky souvisící s žádostí o povolení K 231 jako společenské organizace“, jednak svolal na 15. května 1968 vládu, na jejímž zasedání měl ministr vnitra Pavel podat informaci o zakládání spolků a organizací.

Právní oddělení předsednictva vlády požadovanou analýzu zpracovalo během jednoho dne. Uvedlo v ní, že jsou pochyby o tom, zda je existence K 231 vůbec opodstatněná. Argumentovalo tím, že provést důslednou rehabilitaci neprávem odsouzených občanů je úkolem státu, na což Černíkova vláda ve svém programovém prohlášení pamatovala. V tomtéž prohlášení vláda rovněž slíbila, že urychleně předloží návrh rehabilitačního zákona. Právníci z Černíkova úřadu poukazovali na to, že stávající organizace, jako Svaz protifašistických bojovníků a Revoluční odborové hnutí, jsou pro účely rehabilitace postačující, protože v novém zákoně se počítá s tím, že obě organizace budou ze zákona legitimovány podílet se na rehabilitačních řízeních a budou oprávněny vysílat společenské obhájce. Asi nejvíc vládním legislativcům ale vadilo to, že do příslušné pasáže stanov K 231 o poslání organizace a o členství v ní byl implicitně vkomponován předpoklad, že všechny osoby odsouzené za politické delikty byly odsouzeny neprávem. Po shrnutí těchto pochybností Černíkovi právníci navrhovali, aby vláda uložila ministru vnitra a jeho ministerstvu celkem tři úkoly, které měly jednoznačný cíl: ztížit, ale spíše znemožnit vznik K 231 jako legální organizace. První, nepříliš konkrétní úkol souvisel s administrativním

¹²⁰ *Tamtéž*, s. 243.

¹²¹ *Tamtéž*, s. 264-265.

¹²² *Rudé právo*, 14.5.1968, s. 1.

řízením o schválení stanov. Ministerstvo vnitra mělo shromáždit další podklady tak, aby „bylo před rozhodnutím o návrhu zcela jasno, zda, popřípadě v které organizační formě by byla existence K 231 opodstatněná a společensky užitečná“. Zbylé dva úkoly pak měly ministerstvo vnitra přeměnit v jakousi informační centrálu. Podle Černíkova právního oddělení mělo ministerstvo vnitra „vhodným způsobem informovat veřejnost, že se návrh na schválení stanov K 231 teprve projednává a že organizace před schválením stanov nemůže podle zákona vyvíjet činnost“. Na tyto věcné informace měla navázat celá informační kampaň, v níž by ministerstvo vnitra „zajišťovalo soustavně a promyšleně informovanost veřejnosti o problematice politických trestných činů, v souladu se zásadami rehabilitace, zejména aby se neutvrzoval nesprávný dojem, jako by mezi dříve odsouzenými osobami nebyli pachatelé závažné protistátní činnosti“.¹²³

Když se 15. května 1968 sešla vláda, vyslechla Černíkem objednanou a Pavlem přednesenou informaci o zakládání spolků a organizací. Byl to suchý výčet faktů o K 231 a Klubu angažovaných nestraníků, doplněný o již shora zaznamenanou poznámku ministerského úředníka, že předložené stanovy K 231 podporují rehabilitaci „kolaborantů, skutečných rozvratníků této i předchozí republiky i opravdových nepřátel státu, [pro] což není v současném obrodném procesu řádné opodstatnění“. Pavlův výstup vládu nejspíš utvrdil v tom, že je nutné dát veřejně najevo, že s „živelným vznikáním“ spolků a organizací nesouhlasí a že je v této sféře nutná regulace. Usnesla se na tom, že ČTK poskytne zprávu ze svého zasedání, v níž se mj. pravilo: „Dále se vláda zabývala živelným vznikáním různých spolků, klubů a podobných organizací, k němuž v poslední době dochází, aniž by byla respektována příslušná zákonná ustanovení. Zvláště zdůraznila, že se zejména opomíjí zákonný požadavek předchozího schválení organizačního řádu (stanov) vznikající organizace ministerstvem vnitra, popřípadě krajským národním výborem. Bez splnění tohoto zákonného předpokladu nemohou organizace vzniknout a vyvíjet činnost. Vláda zaujala toto stanovisko u vědomí své zodpovědnosti za dodržování právních předpisů organizacemi, občany i státními orgány, jako nezbytného předpokladu dalšího rozvíjení socialistické demokracie a konsolidace společenského života. Vláda zdůraznila i potřebu zodpovědného a urychleného postupu v případě návrhu úpravy shromažďovacího a spolčovacího práva tak, jak to vyplývá z jejího programového prohlášení předneseného v Národním shromáždění.“¹²⁴

¹²³ ÚSD, sb. KV ČSFR, C I/207, Informace pro soudruha předsedu vlády, 14. 5.1968.

¹²⁴ *Rudé právo*, 16.5.1968, s. 1; *Práce*, 16.5.1968, s. 3; *Mladá fronta*, 16.5.1968, s. 5; *Lidová demokracie*, 16.5.1968, s. 1.

Zasedání vlády však bylo shodou okolností poznamenáno ještě jednou podstatnou událostí. V deníku *Lidová demokracie* v den jejího zasedání vyšla zpráva, že na 17. května 1968 chystá K 231 „1. celostátní konferenci“, na níž přijedou delegáti všech již založených místních a okresních organizací.¹²⁵ Tato informace ve vládě přirozeně vzbudila pozornost. Místopředseda vlády Peter Colotka, který měl na starosti legislativní problematiku a kontakty s Národním shromážděním a tím i otázky spojené s rehabilitací, ministr vnitra Josef Pavel a primátor Prahy Ludvík Černý byli pověřeni, aby v souvislosti s připravovanou „celostátní konferencí“ a „podle zjištěné situace zvolili nejvhodnější postup“. V usnesení sice není žádná zmínka o tom, jak by měl vypadat „nejvhodnější postup“, ale lze se s vysokou pravděpodobností domnívat, že mělo jít o nalezení nějaké vhodné a nenásilné formy zákazu.¹²⁶

V tomto směru totiž začal jednat sám předseda vlády Černík. V podvečer 15. května rozeslal na všechny krajské národní výbory dálnopis, v němž konstatoval, že „K 231 nemá dosud schválené stanovy a že proto celostátní sjezd, který K 231 svolává do Prahy na pátek 17. V. t. r., je v rozporu se zákonem a nebyl nikým povolen“. Oznamoval také, že ministr vnitra upozorní představitele K 231 na tuto skutečnost s tím, aby se sjezd nekonal. Předsedové krajských národních výborů měli totéž sdělit delegátům K 231 ve svých krajích a Černíkův dálnopis přeposlat předsedům okresních národních výborů.¹²⁷

Ministr vnitra Josef Pavel opravdu splnil zadaný úkol a po jeho „osobním pokynu“ byl 17. května na ministerstvo vnitra pozván Jaroslav Brodský. Tentokrát již nebyl přijat samotným ministrem (Pavel dal od tohoto okamžiku od K 231 ruce pryč), nýbrž referenty Malíkem a Horskou. Ti se jej dotazovali na celostátní sjezd K 231 a na to, zda zná stanovisko vlády, publikované v tisku. Brodský odpověděl, že mělo jít jen o celostátní konferenci delegátů jednotlivých okresních přípravných výborů, na níž měli projednat vnitroorganizační otázky, jako například zacházení s penězi, vedení spolkových písemností a otázky koordinace činnosti ohledně rehabilitace. Sdělení o termínu konference bylo rozesláno do všech redakcí, ale jen *Lidová demokracie* je otiskla. Při tom se však dopustila chyby, protože uvedla nesprávné datum: konference se neměla konat 17., nýbrž o týden později, 24. května. Brodský rovněž Malíka a Horskou informoval o tom, že kromě pěti okresů jsou už všude ustaveny okresní přípravné výbory a žádal je o to, aby ministerstvo vnitra zasáhlo v těch případech, kdy jsou aktivistům K 231 při zakládání organizace činěny ze strany úřadů překážky. To zcela

¹²⁵ *Lidová demokracie*, 15.5.1968, s. 5.

¹²⁶ FELCMAN, O. a kol. (vyd.): *Vláda a prezident...*, 8. díl, 1. svazek, , dok. č. 51, s. 240.

¹²⁷ *NA*, f. MV – CSÚ, K 231, Dálnopis: „Všem krajům – odesláno 15.5. ve večerních hodinách.“

jistě oba referenty překvapilo a Brodskému řekli, že K 231 nemá schválené stanovy a tudíž ani nelze ustavovat nižší články organizace. Vzhledem k tomu je tedy nutné, aby ústřední přípravný výbor anoncovanou konferenci odvolal a respektoval rozhodnutí příslušných regionálních orgánů. Brodský se ještě pokoušel smlouvat, ale neuspěl, neboť „orgánu státní správy nelze klásti jakékoliv podmínky, nýbrž je třeba dodržovat předpisy“. Brodský tedy oznámil, že jemu sdělené informace bude tlumočit předsednictvu K 231, které k nim zaujme stanovisko. To však referentu Malíkovi (Horská už odešla) nestačilo. Brodskému v závěru už explicitně pohrozil, že „kdyby přípravný výbor se shora uvedeného stanoviska neučinil odpovídající závěry, vyhrazuje si ministerstvo vnitra, příp. národní výbory, provést příslušná opatření podle předpisů“. S tím Brodský opouštěl ministerstvo vnitra.¹²⁸

Z toho, co si bylo možné přečíst v Rudém právu o poradě stranických funkcionářů a o zasedání vlády, z toho, co do RP napsal Josef Smrkovský 19. května 1968¹²⁹ a koneckonců i z toho, co na ministerstvu vnitra vyslechl Jaroslav Brodský bylo jasné, že mocenské ústředí se ostře staví proti jakékoli veřejné činnosti K 231. Alespoň v K 231 to takto jednoznačně – a správně - pochopili. Ale současně ještě nevěděli, jak se k těmto výrazným projevům odporu postavit. Zatím doufali, že Dubčekovy a Smrkovského řeči o „pokusu protisocialistických sil ohrožit současný rozvoj socialistické společnosti a demokracie“ a také zpráva ze zasedání vlády jsou vlastně nedorozumění, které nebude mít vliv na úsilí o legalizaci a plnění programových cílů. Proto poskytli Československé televizi a ČTK svoji reakci, v níž znovu režimu podávali ruku. Ani televize, ani ČTK však stanovisko K 231 nezveřejnily. „Prohlášení Klubu 231“ po dlouhém několikadenním čekání na zveřejnění v televizi a v „četce“ nakonec 21. května 1968 otisklo Svobodné slovo.

V prohlášení se psalo: „Klub-231 byl založen proto, aby v rámci svých možností pomáhal ochránit hodnoty, obsažené ve Všeobecné deklaraci lidských práv. Klub-231 náleží k těm, kdož uznávají, dodržují a chtějí chránit zákon a spravedlnost v tomto státě. Od počátku svého vzniku hájí a hájí principy demokracie, občanské svobody, úctu člověka k člověku a toleranci k názorům. Protože stanovy Klubu jsou zatím ve schvalovacím řízení a před jejich schválením má být podle platných předpisů a zákonů vyvíjena pouze činnost, sloužící k ustavení organizace, rozhodlo se předsednictvo Klubu-231 odložit připravovanou celostátní konferenci z 24. května na pozdější dobu. V požadavku vlády nespátřuje Klub-231 zdvižený

¹²⁸ NA, f. MV – CSÚ, K 231, Záznam, 18.5.1968.

¹²⁹ Rudé právo, 19.5.1968, s. 1-2. Smrkovský psal o „vytvoření protikomunistické a protisocialistické opozice“, na něž je nutné v případě potřeby poslat Lidové milice. Přitom K 231 přímo nezmínil, protože, jak tvrdil, „není zde místo a možná není ještě ani čas uvést zde přesné doklady“. Z kontextu bylo ale jasné, že píše právě o organizaci bývalých politických vězňů.

prst, ale pouze obavy z přílišné živelnosti vzniku různých organizací. Předsednictvo zdůrazňuje, že Klubu nejsou činěny překážky v nutných přípravných pracích k ustavení spolku a předpokládá, že spolek ani v budoucnosti nebude omezován ve svém přínosu k demokratizačnímu procesu, který chce plně podporovat. Proto pokládá všechny útoky, namířené proti činnosti Klubu za snahu konzervativních sil o nastolení praktik, známých z minulosti.¹³⁰

Podaná ruka však nebyla komunistickým vedením ani zaregistrována. Naděje bývalých politických vězňů, že ze strany vrcholných komunistů jde o nedorozumění, se nevyplnily. Právě naopak. Rudé právo v předvečer květnového pléna ÚV KSČ zveřejnilo článek J. Ambrože, nazvaný Kdo to chce mluvit jménem politických vězňů? Byl to přímý útok na Otu Rambouska, předsedu dokumentační komise ústředního přípravného výboru K 231, ale i na celou organizaci. Autor, který ani neskrýval, že má přístup do archivu Státní bezpečnosti, obsáhle citoval z výslechových protokolů a dokládal tím, že Rambousek „byl souzen za prokázané (nejen přiznané) nepřátelské činy proti tomuto státu“. Na základě Rambouskova příběhu, vyčteného z jinak nepřístupného archivu, pak Ambrož varoval před tím, „aby se na všem tom dobrém a správném, co se u nás nyní děje, na vlnách nového proudu, nemohli 'vézt' i jiní 'naši mužové', lidé, kteří se zpronevěřili tomuto lidu a teď by v jeho jménu rádi získali i něco pro sebe“.¹³¹

Na tomto cíleném útoku, který zasáhl K 231 na velmi citlivém místě, se však ukázalo, že K 231 není a nebude při své obraně osamocen. Ačkoli zcela záměrně nikdo z K 231 Otu Rambouska neobhajoval, udělali to jiní. Hned nazítří se za Rambouska postavila redakce deníku Práce, která tak bránila i sama sebe, protože přednedávnem „odhalenému agentovi“ Rambouskovi uveřejnila článek na první straně a s červeným nadpisem.¹³² Za pár dní nato otiskly Literární listy článek Petra Chudožilova s názvem Komu vadí K 231, v němž autor popravdě napsal, že vlastně vůbec nešlo o Rambouska, nýbrž o celou organizaci.¹³³ Přisadil si i časopis Student, resp. jeho redaktor Milan Misárek, který Ambrože z RP usvědčil z nezákonného jednání; totiž z toho, že studoval trestní spisy vedené na cizí osobu.¹³⁴ Po měsíci a půl se k útoku na Otu Rambouska ještě vrátila Práce v rozhovoru s právníkem, který Misárkovy závěry přirozeně potvrdil.¹³⁵

¹³⁰ *Svobodné slovo*, 21.5.1968, s. 4.

¹³¹ *Rudé právo*, 28.5.1968, s. 3.

¹³² *Práce*, 29.5.1968, s. 3. Reportáž Oty Rambouska o Mírově vyšla v *Práci* 4.5.1968 na s. 1 a 4.

¹³³ *Literární listy*, roč. I., č. 15, 6.6.1968, s. 2.

¹³⁴ *Student*, roč. IV., č. 24, 12.6.1968, s. 2.

¹³⁵ *Práce*, 13.7.1968, s. 5.

Po útoku Rudého práva na Otu Rambouska už nemohlo být pochyb o tom, že vedení KSČ definitivně přehodnotilo svůj vztah k organizaci bývalých politických vězňů. Bylo jasné, že tento obrat se projeví i na právě začínajícím květnovém plénu ÚV KSČ, které mělo pro všechny komunisty stanovit závaznou linii dalšího postupu. To věděl i ústřední přípravný výbor K 231, a proto se ještě na poslední chvíli pokusil – neúspěšně - ovlivnit řadové členy ÚV KSČ.

Květnové plénum ÚV KSČ a mediální kampaň proti K 231

Po celé sérii květnových opatření, namířených proti K 231, chtěli členové ústředního přípravného výboru rozptýlit pochybnosti o charakteru a cílech své organizace. Uvědomovali si, že úspěch jejich snažení do značné míry závisí na výsledcích květnového pléna a že se právě tady bude rozhodovat o jejich bytí či nebytí. Stále doufali, že dvojnásobná opatření úřadů a vyjádření politiků se dají vysvětlit nedostatkem informací o K 231 a že „na vedoucích místech se kladně hodnotí činnost K 231 a očekává se, že klub sehraje vážnou roli i v budoucnosti“.¹³⁶

Členové ústředního přípravného výboru K 231 se proto rozhodli jednat přímo. Záhy po dálnopisu předsedy vlády Černíka a po návštěvě Jaroslava Brodského na ministerstvu vnitra vypracovali obsáhlé memorandum, určené všem účastníkům květnového pléna ÚV KSČ.¹³⁷ V něm nejprve vysvětlili pohnutky, které vedly k jeho sepsání, pak definovali sociální skladbu K 231 a nakonec představili program a cíle „Káčka“. Celkově lze memorandum opět klasifikovat jako snahu o překlenutí nedůvěry a jako upřímně podanou ruku.

Memorandum bylo vypracováno hlavně proto, že příslušníci K 231 vycítili z aktivit mocenského ústředí (pro ně) nepříznivý obrat: „Zaslechli jsme v posledních týdnech hlasy, vyjadřující se o našem sdružení s dvojnásobnými nápověďmi i se zřetelným podezíráním. Mluví-li se o ‘protisocialistických výstřelcích’, jsme sice klidni před svědomím i před zákony, ale rozum a zkušenosti nám napovídají, že více či méně se tato slova vztahují na nás, anebo – ač jsme nebyli přímo jmenováni a snad ani míněni – jsme veřejností považováni za jejich předmět. Pokládáme za potřebné k vám otevřeně promluvit, protože se nehovoří toliko o projevech či skutcích jednotlivců, ale o celých organizacích s antisocialistickými záměry. Dovolte, abychom vám položili otázku, zda opravdu věříte, že zamýšlíme vytvořit opoziční stranu, prostě vůbec politickou stranu z našeho nesourodého členstva, zahrnujícího

¹³⁶ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 12.

¹³⁷ *Tamtéž*, s. 11.

socialistické dělníky i katolické preláty, mladé intelektuály i maloměstské řemeslníky, uvědomělé odbojáře a vedle nich rolníky, kteří dokázali stejně málo porozumět předpisům, jež měli dodržovat, jako zákonům, podle kterých byli odsuzováni?“

Podle memoranda byl K 231 organizací, která si kladla za cíl bezvýhradně podpořit úsilí KSČ, vtělené do jejího Akčního programu. Nic na tom neměnilo ani to, že jak na straně K 231, tak na straně KSČ byli lidé, kteří si kvůli své minulosti nedůvěřují. A právě to chtěli členové výboru překlenout tím, že se „rozhodli nediskutovat choulostivé otázky našeho vzájemného vztahu veřejně“ a obraceli se na představitele československých komunistů přímo. Přitom hodlali úzkostlivě dbát o na naprosto korektní vztah ke KSČ.

V memorandu členové výboru znovu zopakovali, že nejsou politickou organizací, nechtějí a ani nemohou jí být. Naopak jsou organizací, která už dopředu deklaruje svoji dočasnost; K 231 se měl rozejít hned „jakmile budou zajištěny a provedeny rehabilitace a vytvořen demokratický řád osobních a občanských zaručených práv“. Přitom se chtěli podílet na vypracování rehabilitačního zákona, který by tak nebyl jen dílem úředníků a nedemokraticky zvolených poslanců, ale i dílem bývalých politických vězňů.

Za těchto okolností pak představitelům KSČ navrhli dohodu: „Navrhujeme vám proto čestnou dohodu, že zanecháme vzájemných nejasných invektiv a nepodložených rekriminací a věnujeme se hledání spojovacích bodů a předmětů společného zájmu. Jsme přesvědčeni, že jich je víc, než by se nezasvěcenému pozorovateli zdálo – vždyť vy na nás a my na vás se díváme jinak než před léty. Není důvodu, proč bychom nemohli ve všeobecném smíru najít východisko k budoucnosti. Vedoucí úloha vaší strany by potom nebyla článkem Ústavy, ale životnou skutečností.“

V závěru memoranda se členové přípravného výboru naléhavě dovolávali „politické zkušenosti a státnické moudrosti“ komunistů. K tomuto naléhání dokonce připojili jakousi vlastní definici Pražského jara, kterou měl v budoucnu převzít „dosud nenarozený historik“: „Českoslovenští komunisté položili v roce 1968 základy socialistické demokracie, svobody, spravedlnosti a snášenlivosti a sjednotili svým podnětem, příkladem a důsledností kolem sebe rozhodující většinu národa, jeho zdravé, tvořivé síly, které v následujících letech dokázaly přeměnit Československo v moderní vyspělou svobodnou zemi, těšící se nebývalé hluboké vážnosti ve světě.“¹³⁸

¹³⁸ PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jirí (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 2. díl, 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967-1970. Praha-Brno, ÚSD-Doplněk 1998, dok. č. 15, s. 42-45.

Naléhání členů K 231 na „politické zkušenosti a státnickou moudrost“ komunistů nepadlo na úrodnou půdu. Vedení KSČ mělo svou představu nejen o zasedání ústředního výboru, ale i o K 231. Memorandum K 231 bylo členům ÚV KSČ úplně zatajeno a navrhovanou „čestnou dohodu“ o neútočení komunisté hned v úvodu zasedání 29. května 1968 přeměnili v cár papíru, neboť každý účastník pléna dostal na svůj stůl „tajný“ podkladový materiál nazvaný Informace o některých poznatcích v činnosti K 231. Tento materiál, vyhotovený a dodaný na poslední chvíli (zřejmě) organizačně-politickým oddělením ÚV KSČ pod vedením Aloise Indry,¹³⁹ zásadně ovlivnil atmosféru v sále a posílil negativní pohled řadových členů ÚV KSČ na K 231.

Informace o některých poznatcích v činnosti K 231 nesla zřetelnou pečeť práce Státní bezpečnosti. Organizačně-politické oddělení ÚV KSČ nemohlo disponovat těmi materiály (osobní svazky členů užšího vedení K 231) a těmi prostředky (odposlechy schůzí K 231), na jejichž základě byla Informace vypracována. Do programu zasedání ÚV KSČ ji muselo vřadit předsednictvo ÚV KSČ, které mělo výhradní právo program stanovovat.¹⁴⁰ Lze tak s jistotou říci, že šlo nikoli o nahodilý, ale o plánovaný přímý útok na K 231, na němž se společně podílelo předsednictvo ÚV KSČ a Státní bezpečnost. Lze také s jistotou tvrdit, že předsednictvo k tomuto útoku svolilo navzdory tomu, že předkládané informace byly získány v naprostém rozporu s Akčním programem KSČ.¹⁴¹

Informace byla sestavena ze dvou vzájemně se prolínajících typů materiálů. Její tvůrci stručně zrekapitulovali založení a vývoj K 231 a na základě vnitroorganizačních písemností popsali jeho program a cíle. Mnoha obratně vybranými a zmanipulovanými citáty dokládali, že K 231 má „mocensko-politické cíle“. V Informaci tvrdili, že „původní záměr některých vedoucích K 231 využít jeho existence k oživení tradic býv. Národně socialistické strany ustoupil snaze o vytvoření opoziční strany proti KSČ (která údajně nemůže být vedoucí silou ve státě) a kolaborujícím stranám Národní fronty“. Přitom byli členové ústředního přípravného výboru K 231 charakterizováni jako „býv. fašista“, „agent americké zpravodajské služby“ anebo „jedná pod vlivem britského velvyslance Barkera, s nímž se stýká“. Každý z nich měl v Informaci vlastní biografickou črtu, vypracovanou na základě osobního svazku StB a výslechových protokolů. Aby pisatelé Informace dokreslili násilnické sklony

¹³⁹ BRODSKÝ, J.: *Řešení gama...*, s. 146.

¹⁴⁰ Na plénu to výslovně potvrdil tajemník OV KSČ z Frýdku-Místku Václav Košář.

¹⁴¹ Srov. příslušnou pasáž Akčního programu: „Strana jasně prohlašuje, že tento aparát [míněn aparát StB – pozn. J. H.] nesmí být zaměřován a používán k řešení vnitropolitických otázek a rozporů socialistické společnosti.“ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 50, s. 336.

představitelů K 231, vložili jim do úst absurdní výroky. Např. Jaroslav Brodský měl říci: „Každého dobrého komunistu chytit za nožičky a utrhnout mu je.“¹⁴²

Předem distribuovaná Informace o některých poznacích v činnosti K 231 předznamenala úvodní projev prvního tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka. Ten byl přirozeně očekáván s největší pozorností, neboť měl udat tón a vyznění celého zasedání. Dubček v tomto ohledu nezklamal a svoji úvodní programovou řeč pronesl zcela v duchu Informace. Jestliže až doteď nebyl K 231 výslovně a veřejně označen jako „antisocialistická organizace“, po Dubčkově exposé to už neplatilo. Hned v úvodu Dubček prohlásil, že od dubnového pléna „zesílily protikomunistické tendence a některé elementy se pokoušejí přejít k aktivnějším formám činnosti“ a že „toto nebezpečí, které je dnes hlavní hrozbou dalšímu rozvoji demokratizačního procesu, si uvědomila rozhodující část strany a uvědomují si ho i stále širší vrstvy pokrokové veřejnosti“. Po této obecné části pak Dubček přešel ke konkrétnímu výkladu o tom, co jsou ony „některé elementy“: „Socialistická republika existuje teprve 23 let. Mezi námi žijí zbytky předcházejících vykořisťovatelských tříd a jejich političtí exponenti. Přežívají staré ideové vlivy i jejich nositelé. Žijeme v rozděleném světě, ve kterém nepřestal působit třídní boj. Tyto skutečnosti nejsou pro charakter našeho společenského vývoje určujícím činitelem. Jsou však zde a především v dnešním prudkém společenském pohybu nemůžeme s nimi počítat. To jsou důvody, pro které si pozorně musíme všimnout politické a ideové aktivizace zbytků poražených buržoazních tříd, zkrachovalých předúnorových pravičáckých politiků a podobně. Jsme svědky toho, jak se tu a tam pokoušejí vytvářet ideové a politické předpoklady pro svoji činnost. Nechybějí ani pokusy vytvářet si legální základnu pro svoji činnost v některých organizacích, které nyní živelně vznikají, zejména v K 231, kde působí i lidé právem odsouzení pro protistátní činnost.“

Po pojmenování hlavního protivníka Dubček „odhalil“ i jeho taktiku: „Pravda, vnitřní antikomunistické síly vystupují zatím zdrženlivě. Jsou dokonce ochotny zapřisahat se, že jsou pro obrodný proces. Uplatňují přitom taktiku postupných cílů. Když uvážíme, jak hluboký je rozpor mezi jejich cíli a skutečnými zájmy našeho lidu, které kotví v socialistickém uspořádání společnosti, můžeme právem říci, že extrémní, okrajové síly nemohou samy o sobě naši stranu a socialismus vážně ohrozit. Realnost jejich nebezpečí je však v tom, že se pokoušejí vytvořit si základnu v ovzduší antikomunismu a antisovětiismu, v podporování

¹⁴²ÚSD, sb. KV ČSFR, D IV/ 26, Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 29. května-1. června 1968, s. 247-253. Brodský sice něco podobného řekl, ale přesně v opačném významu: „...ve vězení jsem říkal – tomu dobrému komunistovi utrhnout nohu a toho špatného s ní utlouct – ale po návratu z vězení jsem musel poděkovat komunistovi, který pomohl. ... my dneska dělení na komunisty a nekomunisty odmítáme.“ Srov. STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 109, pozn. 11.

různých živelných a dezintegrujících tendencí, které by ohrozily strukturu naší společnosti. Musíme si být vědomi, že v současném období boje dvou protichůdných třídních ideologií je antisovětiismus nejmodernější odrůdou antikomunismu.“

Takto pojatý rozbor nemohl mít jiné vyústění než vyhlášení boje. A Dubček k jeho vyhlášení zavelel. Hlavním nástrojem tohoto boje „proti pravicovým antikomunistickým silám“ měla být „pozitivní politika strany, která sjednotí všechny kladné prosocialistické síly společnosti k tvořivé práci na rozvoji naší společnosti“. Takto obecně formulovaná strategie, plná bezobsažných floskulí, by však neměla zcela určitě žádný dopad. Ke slovu tak přišla mediální pomlouvačná kampaň, vedená na stránkách Rudého práva, kterou Dubček v tomto projevu rovněž předpověděl: „Zároveň však budeme rozhodně a veřejně odhalovat všechny protikomunistické tendence, politicky izolovat jejich nositele a záměry, které dnes především ohrožují pokojný socialistický vývoj a proces socialistické obrody.“

V závěru projevu pak Dubček předestřel plány vedení KSČ na reorganizaci, resp. zachování politického systému. Z pódia květnového zasedání ÚV KSČ vlastně vyhlášoval jeho uzavření : „Budeme důsledně uskutečňovat politiku Národní fronty. Budeme klást důraz na její socialistický obsah a napomáhat k tomu, aby se v ní sjednotily k tvořivé práci všechny poctivé síly – příslušníci všech sociálních skupin a společenských organizací, politické strany, všichni občané. Vylučujeme možnost, aby se mimo Národní frontu legálně organizovaly síly, které by stály v opozici vůči jejímu socialistickému programu. V zájmu rozvoje socialistické demokracie a v zájmu zachování socialistických vymožeností našeho lidu budeme rozhodně politicky čelit pokusům o formování opozičních protikomunistických sil v jakékoliv podobě.“¹⁴³

Informace o K 231 a Dubčekův projev přirozeně nezůstaly bez odezvy ve vystoupení jednotlivých delegátů. K prvnímu tajemníkovi KSČ se ve stejném duchu připojil první tajemník KSS Vasil Biľak, který na adresu K 231 prohlásil, že do čela této organizace se dostaly „vysloveně kriminální a protistátní živly“ a také ocitoval větu o dobrých komunistech s utrženými nohama, kterou pisatelé Informace přiřkli Jaroslavu Brodskému.¹⁴⁴ V diskuzi v plénu se ke K 231 vyslovila většina řečníků. Byli zajedno v tom, že K 231 by se měl dříve či později zakázat nebo alespoň výrazně omezit jeho veřejná činnost. Nepřipuštní legalizace doporučoval např. předseda Československé akademie věd František Šorm, podle něhož měli lidé z K 231 sami z organizace vyloučit „živly“¹⁴⁵. Podobné stanovisko zastával i rektor

¹⁴³ *Tamtěž*, s. 5 a 14.

¹⁴⁴ *Tamtěž*, s. 37.

¹⁴⁵ *Tamtěž*, s. 43.

Univerzity Karlovy Oldřich Starý, jenž ale upozorňoval na to, že zákaz K 231 by sjednotil všechny opoziční síly proti KSČ, a proto se stavěl za vyčištění organizace od „nepravých“. Před K 231 varoval člen předsednictva ÚV KSČ Emil Rigo, který zřejmě po domluvě s Biřákem obsáhle citoval z Informace a navrhol „zkoumat antisocialistické síly“.¹⁴⁶ Doplnil jej místopředseda vlády František Hamouz, který řekl, že „dnes víme jasně, o koho jde, o co jde“¹⁴⁷ Vedoucí tajemník městského výboru v Praze Bohumil Šimon zase vysloveně demagogicky prohlašoval, že „tendence protikomunistického působení budí k životu síly levě sektářského zaměření“, což dokládal právě na existenci K 231: „Je ironií i logikou současného vývoje, že K 231, nejpravější, nejreakčnější organizace, která vystupuje na scénu, budí současně největší pozdvižení na levici, vede k retardačním snahám v demokratizačním procesu a tím vlastně neguje sama svou vlastní činnost.“¹⁴⁸ Také brněnský vedoucí tajemník Josef Špaček ve svém (nepředneseném, ale písemně odevzdaném) diskuzním příspěvku volal po rozložení K 231. I další angažovaný mluvčí Pražského jara Zdeněk Mlynář už předem vylučoval K 231 z (v budoucnu) reorganizovaného politického systému.¹⁴⁹ Pro okamžitý zákaz K 231 byl např. vedoucí tajemník severočeského KV KSČ Ladislav Kreperát, ministryně spotřebního průmyslu Božena Macháčová nebo okresní funkcionář z Frýdku-Místku Václav Košař¹⁵⁰. Všichni se shodovali na tom, že Informace o K 231 přišla v pravou chvíli a v reakci na článek J. Ambrože považovali „za nutné vystoupit, jak to udělalo Rudé právo, vůči těm, kteří byli potrestáni právem“ (Josef Špaček). Na ostrou mediální kampaň proti K 231 bylo zaděláno.

Dubčekův úvodní programový projev a diskuze v plénu se přirozeně promítly do rezoluce květnového pléna ÚV KSČ. Komunisté v ní poprvé veřejně uzavírali politický systém pro opozici, resp. pro strany, či politická hnutí, stojící mimo Národní frontu. Jako ústupek Moskvě se uchýlili k taktice boje na dvě fronty, v dobovém žargónu „proti pravému i levému extrému, proti radikálům všeho druhu“, přičemž za největší nebezpečí pro „obrodný proces“ označili „antikomunistické živly“ nebo „protikomunistické síly“. Hrozili tím, že kdyby se „antikomunistické živly pokusily o útok na tuto historickou skutečnost [míněna vedoucí úloha strany – pozn. J. H.] a chtěly svést vývoj našich národů na jinou cestu, zmobilizuje strana všechny síly našeho lidu i socialistického státu a takový avanturistický pokus odrazí a potlačí“. Ne náhodou pak rezoluce obsahovala explicitní zmínku o

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 58

¹⁴⁷ *Tamtéž*, s. 45.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 65.

¹⁴⁹ *Tamtéž*, s. 98.

¹⁵⁰ *Tamtéž*, s. 91, 134, 138,

„protikomunistické sociální demokracii“ a o „ne vždy zdravém vývoji společenských organizací“, k níž byl jako odstrašující příklad uveden právě K 231. Všemi těmito prohlášeními komunisté upevňovali tzv. vedoucí sílu strany ve státě a společnosti a petrifikovali stávající mocenský monopol KSČ. Rezoluce vyšla v Rudém právu 2. června 1968 a stala se integrální součástí cílené mediální kampaně proti K 231.¹⁵¹

Ostrá a cílená mediální kampaň proti K 231, začala publikací shora zmiňovaného článku J. Ambrože a s největší pravděpodobností ji připravila tisková skupina analytického odboru Hlavní správy StB.¹⁵² Kampaň pokračovala prvního června 1968, kdy vyšel v Rudém právu článek Kdo má očistit jejich řady, s podtitulem Znepokojivý hlas ke složení K 231. Celou sérii podobných textů v Rudém právu doplnil 3. června Otevřený dopis tajemníkovi K 231 v jižních Čechách a zakončil ji 8. června další otevřený dopis, tentokrát adresovaný celému „Káčku“ a tentokrát od „bývalého vězně z Buchenwaldu“. Na Slovensku se ke Kampani přidala komunistická Pravda, která 11. června zveřejnila svéráznou analýzu „Kam cíli K 231?“¹⁵³

Je zřejmé, že svou roli v kampani hrály i výsledky květnového pléna ÚV KSČ. Například v článku z 1. června 1968 byl otištěn dopis, který prý dostaly některé redakce v Ostravě a který byl podepsán „pociví členové K 231“. Tito „pociví členové“ v dopisu tvrdili, že do řad K 231 se vetřeli lidé, kteří si rehabilitaci nezaslouží; např. „kolaboranti z doby okupace, zloději, vrahové, kteří byli a také dnes jsou nepřáteli našeho národa a všech pocivých lidí“. „Pociví členové“ tedy žádali veřejnost, aby jim pomohla udělat pořádek ve vlastních řadách. Argumenty, kterých použili „pociví členové“ přesně odpovídaly opatřením, která na plénu navrhovali Šorm a Starý.¹⁵⁴

Zřetelný otisk práce StB zase nesl Otevřený dopis tajemníku Klubu 231 v jižních Čechách, který vyšel v RP 3. června a který ostouzel Josefa Šroma z Českých Budějovic. Využíval totožných materiálů jako J. Ambrož v případě Oty Rambouska, totiž vyšetřovacích spisů StB. V Otevřeném dopise to autor A. Černý přiznával tím, že citoval z „určitého spisu na s. 59“. Ze Šroma se tak v Rudém právu stal šmelinář a agent „americké CIC“. A. Černý

¹⁵¹ *Rudé právo*, 2.6.1968, s. 2.

¹⁵² *AMV*, f. A 34, i. j. 2575, Činnost K 231, Zpráva o činnosti tiskové skupiny analytického odboru HS StB, 3.6.1968, s. 2. Ve zprávě se mimo jiné píše: „V současné době práce celé tiskové skupiny je zaměřena na zpracování článků o dřívější nepřátelské činnosti asi 15-ti osob z okruhu funkcionářů nebo představitelů K-231. K tomuto účelu jsou soustředěovány vyšetřovací a operativní materiály včetně dokumentace.“

¹⁵³ Viz STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 54.

¹⁵⁴ Srov. *Rudé právo*, 1.6.1968, s. 3.

pak na základě svých argumentů, vyčtených z nepřístupných archivů StB, upíral Šromovi právo nazývat se politickým vězněm.¹⁵⁵

Kampaň pokračovala dalším „Otevřeným dopisem Klubu 231“, jenž byl podepsán Otou Tauberem. Tauber o sobě tvrdil, že je „bývalým vězněm z Buchenwaldu“ a odvolával se na předchozí dva denunciační pokusy Rudého práva (Rambousek a Šrom). Vedení Klubu vyzval, aby si do svého čela postavili lidi, kteří byli vězněni „neprávem“ a dodával: „Obávám se, že kdybyste v Klubu v tomto směru neudělali pořádek, mohla by vzniknout absurdní situace. Stejným právem by se přece mohlo ustavit tolik klubů, kolik má náš trestní řád paragrafů. Skutečnost je opravdu taková, že naše státní zřízení, stejně jako každé jiné na světě, porušování zákonů trestá.“¹⁵⁶

Celou sérii v Rudém právu završoval článek „Proč nedůvěra“ od L. Pacovského. Článek byl sestaven ze dvou jakoby nezávislých částí a opět vznikl pod patronací tajné policie. V první autor zpovídal jednoho z neprávem postižených politických vězňů, který byl za banální přečin odsouzen k drastickému trestu. Na jeho příkladě Pacovský ukazoval, kdo a jak by měl být rehabilitován. V druhé části se opět objevují informace z tajných archivů ministerstva vnitra, na jejichž základě jsou ostouzeni tři současní členové K 231. Pacovský tak znovu nabádal vedení K 231, aby si ve své organizaci udělalo pořádek a přijímalo jen členy „s opravdu čistým štítem“.¹⁵⁷

Na takto cílenou mediální kampaň odpovědělo vedení K 231 aktivní rezistencí. Naštěstí v této snaze nezůstalo osamoceno, neboť nekomunistické noviny a časopisy mu pomohly a poskytly mu podle svých možností své stránky. Rozhořela se ostrá polemika, která trvala asi čtrnáct dní.

Už 31. května 1968 vyšlo v Zemědělských novinách interview s předsedou informačního oddělení ústředního přípravného výboru K 231 Radovanem Procházkou. V redakčním úvodu reportér K. Jára uvedl, že interview vzniklo hlavně proto, že veřejnost je o K 231 nedostatečně informována. To potvrdil i sám Procházka, který řekl, že „z iniciativy K 231 nevyšel ani jeden článek v tisku nebo relace v rozhlasu či televizi“. V ústředí K 231 tehdy podle Procházky zastávali názor, že přílišné zveřejňování drastických skutečností z minulosti by v dané situaci mohlo zbytečně jítřit veřejnost. Na druhé straně ale i to málo, co K 231 médiím poskytl, bylo uveřejněno jen zčásti; Procházka mluvil o nezveřejněném prohlášení, v němž K 231 hodnotil svůj vztah ke komunistické straně a o nezveřejněném

¹⁵⁵ *Rudé právo*, 3.6.1968, s. 2.

¹⁵⁶ *Rudé právo*, 8.6.1968, s. 3. Na Tauberův dopis reagoval předseda K 231 Karel Nigrín osobně laděnou odpovědí, kterou pravděpodobně poslal tisku. Žádný deník jej však neotiskl. Viz *ANM*, f. K 231, k. 3, i. j. 576.

¹⁵⁷ *Rudé právo*, 11.6.1968, s. 3.

sedmiminutovém rozhovoru pro rozhlasový pořad *Písničky s telefonem*. Procházka si rovněž povzdechl nad tím, že se nyní mluví daleko víc o Otovi Rambouskovi, než o skutečných vinících nezákonností 50. let. Poukázal na spornou stránku celé „causy Rambousek“, a sice na to, že v autor inkriminovaného článku J. Ambrož citoval „různá ta přiznání“, která mohla být z vězňů doslova vytlučena. V závěru Procházka ohlašoval změněnou mediální strategii K 231: „Necht' je nám dána možnost veřejně vysvětlit záměry K 231 o naší práci. A jsme ochotni kdykoliv přijít do závodů, zodpovědět všechny dotazy a pravdivými důkazy rozptýlit pochybnosti.“¹⁵⁸

Cílený a zákeřně vedený útok na Rambouska vyprovokoval ústřední přípravný výbor K 231 k tomu, že napsal výzvu adresovanou (i nazvanou) Všem československým novinářům. Byl to ostrý protest proti tomu, jak se i v době Pražského jara zachází s vyšetřovacími protokoly StB. V plném znění ji otiskla jen odborářská *Práce*: „Každý z vás dnes už ví dost o metodách a prostředcích, jimiž bylo v minulém dvacetiletí dosaženo tolika přiznání a opatřeno tolika důkazů. Nicméně nedávno - byť ojediněle - posloužila tato přiznání a tyto důkazy, zkeslené a neúplné navíc k osočování někdejších politických vězňů. K polopravdám z protokolů, obžalob a rozsudků - které včerejší odsouzení a dnešní napadení mnohdy ani nedostali do ruky - se připojilo vědomé zamlčení skutečností tak závažných, jako kalvárie jejich tolikrát marného úsilí o obnovu trestního řízení. Vyšetřovací materiály jsou sice namnoze víc důkazem o vyšetřovatelích než o vyšetřovancích, ale přece přišly vhod jako podklad k veřejnému útoku na občany, zcela postrádající možnost veřejné obrany. Posuďte jednotlivě i ve svém Svazu, zda lze přikládat víru údajům, jež si dosud nikdo nemůže ověřit, komu a čemu má prospět jejich šíření a zda je možno jich použít a zároveň se nezpronevřit hodnotám, kterých se u vás dovoláváme, interpelujíce vaši stavovskou čest, vaši občanskou odpovědnost a vaše lidské svědomí.“¹⁵⁹

V souladu s novou mediální strategií svolalo vedení K 231 na 3. června 1968 tiskovou konferenci, jíž se zúčastnilo šestnáct novinářů. Nejobsáhleji o tiskové konferenci psal do *Zemědělských novin Přemysl Janýr*; ostatní listy otiskly kratší materiály.¹⁶⁰ Členové výboru K 231 na konferenci vyvraceli lživá obvinění, že v organizaci jsou „retribuční, zloději a šmelináři“. Všechny přihlášky do klubu byly podle nich předběžné a komise právníků měla v budoucnu každý případ posuzovat jednotlivě. Členové vedení K 231 potvrdili spolupráci s komisí ministerstva vnitra, která na základě jejich dokumentace vyšetřovala nezákonnosti

¹⁵⁸ *Zemědělské noviny*, 31.5.1968, s. 3.

¹⁵⁹ *Práce*, 2.6.1968, s. 9.

¹⁶⁰ *Rudé právo*, 4.6.1968, s. 6; *Lidová demokracie*, 4.6.1968, s. 1; *Práce*, 4.6.1968, s. 3.

uplynulých let. Jedním z pracovníků na tomto úseku byl i Ota Rambousek, který se stal předmětem útoků. Představitelé K 231 zdůraznili, že za situace, kdy tiskový orgán dominantní strany se zjevným souhlasem ústředí denuncuje členy vedení K 231 a zveřejňuje informace z archivů tajné policie, by pravděpodobně nikdo z členů K 231 nebyl ochoten o minulosti vypovídat. Redakce Zemědělských novin umístila článek o K 231 přímo pod zprávu o aktivu na Generální prokuratuře, na němž se jednalo o „odstranění nezákonnosti“ tak, aby „se bezdůvodně postiženým dostalo jak právního, tak morálního, společenského a hmotného zadostiučinění“.¹⁶¹

Svobodné slovo o konferenci nepsalo, ale zase zveřejnilo plné znění „Programového prohlášení K 231,“ o němž mluvil v interview Procházka a v němž klub hodnotil svůj poměr ke KSČ. Důvody, proč toto „Prohlášení“ vzniklo, osvětlil zde rovněž otištěný, ostře formulovaný průvodní dopis: „Protože v posledních dnech byly podniknuty snahy vytvořit ve veřejnosti dojem, že Klub 231 je nositelem jakýchsi blíže nespecifikovaných protisocialistických tendencí a protože někteří jeho funkcionáři jsou protiprávně napadáni a ostouzeni použitím nezákonných vyšetřovacích protokolů StB z padesátých let, považuje ÚV Klubu 231 v zájmu pravdy za nutné objasnit své stanovisko a učinit přítrž překrucování pravdy a úmyslnému desorientování veřejnosti.“

Programové prohlášení bylo také koncipováno záměrně ostře. Klub se jím odpoutal od nyní již nefunkční strategie „podané ruky“. Bývalí političtí vězni v něm odmítli útoky na svou organizaci a žádali, aby z nich nikdo nečinil předmět svých mocenských úvah. Stejně prudce odmítli výzvy, aby svou organizaci budovali na základě jakéhosi minulého a současného kádrování: „Neptali jsme se jeden druhého za mřížemi a dráty, ke které straně snad patřil venku, posuzovali jsme se podle jiných, náročnějších měřítek, na svobodě máme desítky naléhavějších povinností a zájmů, než se navzájem vyptávat na názorové odstíny. Spojuje nás včerejší úděl a denní úkoly, nehodláme z našeho různorodého společenství zakládat politickou stranu a vytvořit tak paradox-stranu, sestavenou výběrem udavačů, policie a soudů.“

Podstatou prohlášení bylo ukázat kladný poměr členů K 231 ke KSČ. Jak pisatelé prohlášení zdůraznili, „nezapomínáme ani na okamžik, že právě v KSČ vznikly síly a byl dán podnět k hluboké národní obrodě, že právě komunisté dokázali v zájmu národní budoucnosti podstoupit nesnadný boj za očištění dobrého jména naší země proti zhoubným pokřiveninám“. Kromě toho použili nezpochybnitelný fakt, že totiž ve vězeních s nimi společně seděli i nynější přední představitelé Pražského jara. Proto v prohlášení rozlišovali

¹⁶¹ *Zemědělské noviny*, 4.6.1968, s. 2.

„Bacílka a Smrkovského, Urválka a Pavla, Kopeckého a Dubčeka“. V závěrečném odstavci se v souladu s dobovým převládajícím míněním hlásili k současně k socialismu a současně k demokracii, protože „v této zemi se úspěch socialismu a budoucnost demokracie neoddělitelně spojují a vzájemně podmiňují“.¹⁶²

Na zveřejněné prohlášení polemicky reagovalo opět Rudé právo. Přetisklo sice podstatnou část jeho textu, ale doplnilo jej vlastním komentářem, nazvaným Úvaha o slovech a pochybnostech. Pod komentář se nikdo nepodepsal, stála tam jen značka –srb-. Při psaní tento nejmenovaný redaktor používal plurál majestatis, takže to vypadalo, jako by jeho komentář byl jakýmsi skupinovým stanoviskem redaktorů Rudého práva. Jeho komentář nepřinášel nic nového. Znovu instrumentálně rozdělval K 231 na „pochtivé členy“ a „různé členy“ a vyzýval členy K 231, aby si ve svých řadách udělali pořádek tím, že vyloučí ty, kteří „vstoupili do služeb cizích rozvědek, byli dopadeni, usvědčeni a oprávněně odsouzeni“. Z tohoto hlediska pak vyvodil jediný závěr: dokud organizace takové lidi nevyloučí, nelze K 231 důvěřovat.¹⁶³

Do mediální kampaně se prostřednictvím ČTK zapojilo i ministerstvo vnitra, které se ohradilo proti informaci Zemědělských novin z tiskové konference K 231 o jeho spolupráci s komisí ministerstva. Tiskový mluvčí ministerstva kapitán F. Dubský 5. června 1968 vydal toto dementi: „Ministerstvo vnitra ani žádná jiná jeho složka nenavázala s uvedeným klubem žádnou spolupráci a nehodlá tak učinit ani v budoucnu.“ Většina deníků toto dementi převzala, ale současně připojila i reakci klubu. Totožný přístup zvolila dokonce i redakce Rudého práva. K 231 dementi kapitána Dubského nijak nekomentoval, pouze svoji spolupráci s ministerstvem konkretizoval: „Klub 231 sděluje, že na žádost dr. Rezka, vedoucího oddělení pro zjišťování závad v ústavech nápravného zařízení při ministerstvu vnitra, byly dokumentační materiály Klubu poskytovány pracovníkům tohoto oddělení podle jejich potřeby. Pracovníci tohoto oddělení navštívili Klub 231 několikrát a žádali průkazný materiál, který jim byl poskytnut. Přítomnost pracovníků tohoto oddělení v Klubu je dokonce zachycena na snímcích Armádní televize Praha.“¹⁶⁴

Redaktoři Zemědělských novin šli o krok dál. Nespokojili se s ministerským dementi a oslovili tiskového tajemníka Sboru nápravné výchovy při ministerstvu vnitra, který jim sdělil,

¹⁶² *Svobodné slovo*, 4.6.1968, s. 1.

¹⁶³ *Rudé právo*, 5.6.1968, s. 6.

¹⁶⁴ *Svobodné slovo*, 6.6.1968, s. 1; *Lidová demokracie*, 6.6.1968, s. 5; *Práce*, 6.6.1968, s. 3.

že dr. Rezek s K 231 jednal neoficiálně a žádné materiály od K 231 nepřevzal. Podle výpovědí pamětníků to byla zjevná lež.¹⁶⁵

Mediální kampaň byla završena a ukončena 12. června 1968 týdeníkem *Reportér*. Redakce tohoto časopisu uvedla 24 číslo výraznou obálkou, na níž bylo velkými černými písmeny vytištěno „K 231 z jedné i druhé strany“ a jako podklad byla použita koláž článků, jež o K 231 vyšly v československém tisku. Obálka uváděla rozsáhlý materiál Jaroslava Práška, který se z pozice novináře a komunisty zamýšlel nad cíli a složením K 231. Jak Prášek napsal, na K 231 jej zajímaly „objektivní veličiny těchto událostí“. Prášek považoval státní převrat v roce 1948 za legitimní a správný a stejně hodnotil i poúnorové události, které ale byly poznamenány „deformacemi vyšetřovacích metod“. Z toho úhlu pohledu pak vhodně vybraným materiálem z archivů StB, pokládáním sugestivních otázek a sarkastickým glosováním, soudil a odsoudil K 231. Prášek se např. prostřednictvím svého článku tázal na to, zda je stát povinen rehabilitovat všechny lidi, kteří kdy jakýmkoli způsobem stáli proti „režimu minulosti“. Řadil za sebe materiály různého druhu a různé provenience, aby vynikla jejich kontrapozice. Opakovaně dal slovo tajemníkovi K 231 Jaroslavu Brodskému a dr. Šmídovi, kteří hájili zásadu, že všichni lidé odsouzení na základě zákona na ochranu republiky, byli odsouzeni ve své podstatě nesprávně. Mezi jejich výpovědi vřadil materiály z archivu StB „o panu XY z Liberce“, jehož představil jako bývalého zloděje a současného funkcionáře K 231. Totéž následně provedl s dalšími třemi bývalými politickými vězni z různých regionů. Také on tedy dostal možnost studovat uzavřené archivy StB, kde měl k dispozici „několik desítek případů“. Na konci článku se pokusil zvýšit dojem objektivity a nezaujatosti tím, že ve dvou odstavcích uvedl příklady lidí odsouzených (podle něj) protiprávně, „nad kterými zůstal bezradný“. Výsledný tvar jeho materiálově pojatého článku byl ovšem silně tendenční; nebylo pochyb o tom, co si Jaroslav Prášek o K 231 myslí.¹⁶⁶

K 231 se mohl v době této mediální kampaně opřít o neskrývané sympatie některých novin a novinářů. Např. v časopisu *Student* vyšla jednak už shora zmíněná reakce na dopis „pocitivých členů K 231“, v níž redaktor Tomáš Pěkný poznamenává, že i Rudé právo je nyní v situaci, kdy je nuceno tisknout anonymy, jednak polemika s J. Ambrožem a jeho článkem o

¹⁶⁵ Srov. STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 58. Dalším důkazem o tom, že pracovníci MV zjevně lhali může být autentická nahrávka z okresní ustavující schůze v Plzni. Brodský tam mimo jiné řekl, že vznikla zvláštní komise při ministerstvu vnitra, kterou vede doktor Rezek, podléhající přímo ministrově. Byla navázána spolupráce s K 231, který Rezkovi předává materiály: „... zkušenosti s těmito pracovníky jsou zatím bez jakéhokoliv kazu. Materiál, který jim předáváme přirozeně zpracují, protože pochopíte, že MV by tyto věci uskutečnit nemohlo a může je uskutečnit jenom s vaší pomocí v dokumentační komisi.“ Blíže viz *DKPIV*, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Jaroslava Brodského, 8.5.1968.

¹⁶⁶ *Reportér*, roč. III., č. 24, 12.6.1968, s. 5-7.

Rambouskovi.¹⁶⁷ Student rovněž umožnil Vilému Hejlovi publikovat obranný článek, nazvaný „Co chce a co nechce K 231“¹⁶⁸ a ke kampani proti K 231 publikoval i vlastní redakční glosu.¹⁶⁹ Zemědělské noviny zase ve své čtenářské rubrice daly prostor pro odpověď na denunciaci Josefa Šroma z Českých Budějovic.¹⁷⁰ Vysloveně sympatizující byly i poznámky Jiřího Lederera a (již zmíněného) Petra Chudožilova v Literárních listech.¹⁷¹ Obrana lidu po odeznění hlavního náporu kampaně poskytla půl tiskové strany pro interview s předsedou K 231 Karlem Nigrínem.¹⁷² Korektně se ke K 231 zachoval týdeník Reportér, v němž dostal Jaroslav Brodský příležitost vtipně a pádně odpovědět na materiál Jaroslava Práška.¹⁷³

Ke kampani se, ještě s odstupem a se zjevnou náklonností ke K 231, vrátil týdeník Literární listy a deník Svobodné slovo. V „Literárkách“ v článku „Znovu v podezření“ přemýšlel Vilém Hejl o důvodech, proč se právě K 231 dostal do centra pozornosti komunistického tiskového orgánu. Měl za to, že cílená kampaň začala vzápětí po Rambouskově vystoupení v televizi a hodnotil ji pozitivně, protože poukázala na masové zneživání justice v minulosti. Varoval před likvidací K 231, protože už nyní „osud K 231 se stal osudem československé demokracie“. V tomtéž čísle spisovatel Alexandr Kliment v článku „Kdo komu trhá nohu“ vyvracel zkreslené výroky Aloise Indry (a Vasilu Bil'aka) o slovech Jaroslava Brodského na adresu komunistů.¹⁷⁴ O týden později pak v oblíbeném komentáři autora Dalimila (A. J. Liehm nebo Milan Hübl nebo Václav Klaus) zazněla kritika „tajného“ materiálu o K 231 pro květnové plénum ÚV KSČ.¹⁷⁵ Ve Svobodném slově pak E. Škaloud doufal v to, že i po zkušenosti s kampaní snad bývalí političtí vězni neodejdou ze země do emigrace.¹⁷⁶

Je přirozené, že komunistická mediální kampaň vyvolala v bývalých politických věznicích pocity hořkosti, ale i znepokojení a zloby. Ze všech koutů země se na ústředí K 231 obraceli regionální funkcionáři, aby získali informace a instrukce, co dělat. Velmi dobře o tom vypovídá např. dopis členů okresní organizace v Děčíně: „Bratře tajemníku [míněn Brodský – pozn. J. H.], na schůzi jsme se usnesli odpovědět na hanlivý článek uveřejněný 1.6.

¹⁶⁷ *Student*, roč. IV., č. 24, 12.6.1968, s. 2.

¹⁶⁸ *Student*, roč. IV., č. 25, 19.6.1968, s. 3.

¹⁶⁹ *Student*, roč. IV., č. 26, 26.6.1968, s. 2.

¹⁷⁰ *Zemědělské noviny*, 5.6.1968, s. 3.

¹⁷¹ *Literární listy*, roč. I., č. 14, 30.5.1968, s. 2 a č. 15, 6.6.1968, s. 2.

¹⁷² *Obrana lidu*, roč. XXVII., č. 24, 15.6.1968, s. 12.

¹⁷³ *Reportér*, roč. III., č. 26, 26.6.1968, s. 15-16.

¹⁷⁴ *Literární listy*, roč. I., č. 18, 27.6.1968, s. 6 a 13.

¹⁷⁵ *Literární listy*, roč. I., č. 19, 4.7.1968, s. 4.

¹⁷⁶ *Svobodné slovo*, 4.7.1968, s. 3.

v Rudém právu, týkající se cti našeho Klubu 231. Odpověď ale posíláme nejprve Tobě, abychom snad nekřížili některé plány ÚV K 231 s prosbou, abys to buď dal po schválení do tisku, nebo nám vrátil s Tvou poznámkou, jak reagovat. Nálada některých našich členů není zrovna nejlepší a proto Tě prosím, abys nám jen krátce odpověděl, co máme v této době dělat dále. Sledujeme denní tisk i rozhlas a jsme znepokojeni a čekáme na akce ÚV K 231. Stojíme plně za naším ÚV K 231 a těšíme se na Tvou odpověď.¹⁷⁷

Vedení K 231 na tyto prosby reagovalo dopisem (asi) z 13.6. 1968, adresovaným všem členům na všech úrovních, v němž se vyslovuje ke kampani, analyzuje důvody, proč k ní došlo a uklidňuje členstvo. K 231 se podle tohoto dopisu stal v několika týdnech velmi silnou organizací s velkým vlivem na veřejné mínění a z toho plynuly obavy komunistů, že K 231 má politické cíle, ačkoli v každém vyjádření výboru byl zvláštní důraz kladen na to, že K 231 je apolitickou organizací. Pisatelé dopisu Jaroslav Brodský a Karel Nigrín dále v dopisu konstatovali, že odpůrci K 231 sáhli ke starému osvědčenému prostředku - ke skandalizování v médiích - přičemž se neútočilo na cíle organizace, nýbrž na jednotlivé osoby. Výbor K 231 se na tyto útoky snažil prostřednictvím novin odpovídat, ale v této snaze byl limitován možnostmi a ochotou jejich redakcí. Jak v dopisu sdělili Nigrín s Palečkem, výbor se snažil zasáhnout ve prospěch organizace na nejvyšších místech a navázat osobní kontakty s představiteli vlády, KSČ a Národní fronty (viz další kapitola). Vyzývali členstvo k podobným akcím na regionální úrovni a k přísnému posuzování dokumentace, na jejímž základě bývalí političtí vězni vstupovali do organizace. Dále vyzývali k tomu, aby jménem K 231 nikdo nevystupoval veřejně, neboť K 231 ještě nebyl oficiálně povolen; schvalovací řízení mělo započít během týdne. Brodský a Nigrín slibovali, že se nenechají zatlačit do autu, nenechají se zastrašit „ani sebenedovědnějšími výroky odpovědných činitelů“, ale využijí všech legálních prostředků k tomu, aby bylo odstraněno bezpráví.¹⁷⁸

Výsledný efekt mediální kampaně byl rozporuplný. Vedení KSČ tu prokázalo ochotu spojit se s StB a v přímém rozporu s Akčním programem jít znovu proti vlastním občanům za pomoci politické policie. Potvrdilo tak, že je v případě nutnosti připraveno porušit pravidla, které si samo stanovilo. Nezdráhalo se použít ke kampani média a dokonce mu nevadilo ani to, že na stránkách novin byl víceméně otevřeně přiznán zdroj informací, tedy archiv ministerstva vnitra.

Ani K 231 nevyšel z kampaně nepošramocen. V ústředí klubu zjistili, že cesta k rehabilitaci nebude tak snadná, jak si ještě před nedávnem mysleli a že už neplatí

¹⁷⁷ Dopis nese datum 6.6.1968. ANM, f. K 231, k. 2, i. j. 92.

¹⁷⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, B 123.

konstatování generála Palečka, že „na nejvyšších místech se kladně hodnotí činnost K 231 a očekává se, že klub sehraje vážnou roli i v budoucnosti“.¹⁷⁹ To, že K 231 byl v rezoluci z květnového pléna ÚV KSČ zmíněn v nelichotivých souvislostech, neskýtalo přílišnou naději na legalizaci a prosazení programových cílů. Na schůzi 11. června 1968 řešil ústřední přípravný výbor otázku jak dál. Část výboru navrhovala burcovat veřejnost ve prospěch K 231, publikovat stamoviska klubu v médiích nebo natočit propagační film. Generál Paleček soudil, že výbor má povinnosti vůči svým členům, musí pokračovat v započatém díle a hlavně se nesmí nechat zastrašit. Naopak dr. Kovařovic podlehl skepsi a budoucnost K 231 neviděl příliš pozitivně.¹⁸⁰ Celý výbor se pak shodoval na tom, že „je dnešní situace K 231 tak choulostivá, že by nebylo vhodné upozorňovat na sympatie z kruhu veřejnosti.“¹⁸¹

Mediální kampaň rovněž poněkud pokazila slavnostní requiem za oběti násilí, které se konalo 20. června 1968 v katedrále sv. Víta na Pražském hradě. Ačkoli byl K 231 jeho iniciátorem a svolavatelem, ústřední přípravný výbor rozhodl, že název K 231 se nesmí v souvislosti s tímto obřadem vůbec objevit.¹⁸² Toto přání respektovala i redakce deníku Lidová demokracie, která o requiem - jako jediná - informovala jen formou nepřiliš kvalitní fotografie.¹⁸³

Mediální kampaň měla také jednu personální dohru. V Českých Budějovicích rezignoval na funkci tajemníka (jednatele) okresního přípravného výboru K 231 Josef Šrom; ten Josef Šrom, napadený v Rudém právu. Učinil tak po výzvě pražského ústředí na schůzi okresního výboru dne 16. srpna 1968.¹⁸⁴

Je nutné však zmínit i jeden pro K 231 klíčový efekt. Kampaň totiž K 231 pomohla k větší publicitě, což se odráželo i ve větším zájmu a podpoře veřejnosti. K 231 mohl s pomocí nekomunistických médií obhajovat a obhájit svoji existenci. Na stranu K 231 se postavili někteří populární a vlivní publicisté, např. Alexandr Kliment, Jiří Lederer nebo Petr Chudožilov. Kampaň rovněž demaskovala licoměrnost Dubčekova komunistického vedení, kteří nejen že se nepozastavilo nad povahou zveřejňovaných informací, nýbrž jejich použití samo schválilo. V konečném důsledku pak kampaň mocenskému ústředí ukázala, že K 231 není možné beztrestně ostouzet v médiích a že je zapotřebí zvolit sofistikovanější nástroje k jeho umlčení.

¹⁷⁹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 12.

¹⁸⁰ *Tamtéž*, s. 14.

¹⁸¹ *ANM*, f. K 231, k. 3, i. j. 379, dopis Miroslavu Panskému z 10.6.1968, v němž předsednictvo klubu odmítá nabízený veřejný koncert ve prospěch K 231.

¹⁸² *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 14.

¹⁸³ *Lidová demokracie*, 22.6.1968, s. 1.

¹⁸⁴ *ANM*, f. K 231, k. 1, i. j. 85.

Úsilí o naplnění hlavního programového cíle: představy K 231 o rehabilitaci

Souběžně s budováním organizace a se snahou o její legalizaci se ústřední přípravný výbor K 231 začal věnovat plnění svých programových cílů. Pro tyto účely zřídil ústřední přípravný výbor tři pracovní komise: dokumentační, sociální a právní.

Pod vedením Oty Rambouska pracovala dokumentační komise, která zahájila svoji činnost hned po ustavujícím shromáždění na Žofině. Veškerá agenda komise byla rozdělena do tří bloků: 1. dokumentaci o minulosti (věznění); 2. dokumentaci běžnou (činnost K 231); 3. matrika (evidence členstva). Prim hrála přirozeně dokumentace o minulosti. Ota Rambousek v dubnu rozeslal oběžník, v němž dosti podrobně vysvětlil, k jakým cílům míří jím vedená komise a jaký materiál od členstva požaduje. Těžiště práce komise spočívalo ve shromažďování svědectví a dokumentů, které prokazovaly porušování základních lidských práv a zneužívání moci veřejných činitelů v československém justičním a bezpečnostním aparátu. Tyto materiály měly sloužit jako podklad k podávání podnětů k trestnímu stíhání nebo k zveřejnění v médiích. V oběžníku byly též podrobné pokyny, jak takové svědectví setavit a zejména co v něm nesmí chybět. Samozřejmostí mělo být jméno pachatele, lokace a uvedení případných svědků.¹⁸⁵ Došlý materiál dokumentační komise třídila a vyhodnocovala. Vzniklá dokumentace byla předávána těm československým úřadům, které se zabývaly vyšetřováním nezákonností 50. let.¹⁸⁶ O charakteru dokumentace a o práci dokumentační komise K 231 svědčí „Zpráva dokumentační komise K-231“, kterou v Kanadě vydali Ota Rambousek a Ladislav Gruber.¹⁸⁷

Sociální komise pod vedením Věry Melicharové měla dalekosáhlé plány na finanční a sociální výpomoc potřebným. Z nástinu činnosti, který vznikl rovněž v dubnu, lze usoudit, že práce komise se měla soustředit na čtyři hlavní úkoly. Prvním z nich bylo zřízení fondů a nadání, z nichž se měly hradit podpory v nemoci a v nouzi, podpory v případě úmrtí a studijní stipendia. Jako druhý úkol si sociální komise vytýčila zprostředkovávání výhodné nebo plně hrazené léčebné péče. Třetí místo v plánech komise zaujala bytová otázka, v jejímž rámci mělo být řešeno vrácení nuceně vyklizených bytů a obstarávání přiměřených náhradních bytů. A konečně poslední úkol definoval speciální sociální činnosti, jako např. ošetření v nemoci, hlídání dětí, dětské akce, bezplatné poradenství apod.¹⁸⁸ Z těchto dalekosáhlých plánů,

¹⁸⁵ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 645.

¹⁸⁶ *Svobodné slovo*, 6.6.1968, s. 1; *Lidová demokracie*, 6.6.1968, s. 5; *Práce*, 6.6.1968, s. 3.

¹⁸⁷ RAMBOUSEK, Ota - GRUBER, Ladislav: *Zpráva dokumentační komise K 231*. Vydali členové dokumentační komise v exilu 1995.

¹⁸⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 645.

suplujících v mnoha ohledech státní sociální systém, se však nepodařilo splnit nic, mj. také proto, že před získáním legalizace nebylo možné libovolně nakládat s finančními prostředky. Jediným hmatatelným výsledkem práce sociální komise byla výzva v novinách, aby se v ústředí K 231 přihlásili bývalí vězni z jáchymovského tábora „L“ kvůli zdravotnímu vyšetření.¹⁸⁹

Mezi programovými cíli ale na prvním místě figurovala rehabilitace všech bývalých politických vězňů. Ačkoli KSČ ve svém Akčním programu a vláda ve svém programovém prohlášení deklarovaly vůli urychleně vypracovat a v Národním shromáždění schválit rehabilitační zákon, K 231 se nechtěl spoléhat jen na dobrou vůli zákonodárců a naopak chtěl do tvoření zákona aktivně zasáhnout. Šlo o to, jaké parametry nový zákon bude mít a jak široký akční rádius bývalých politických vězňů bude zasahovat.

Hlavní zásady rehabilitace podle představ bývalých politických vězňů byly zformulovány už před založením K 231. Dne 19. března 1968 poslala skupina „amnestantů“ předsedovi Svazu protifašistických bojovníků Josefu Huškovi čtyřstránkový dopis, v němž žádala urychlené uzákonění rehabilitačního zákona. Zamýšlený zákon měl zrušit všechny rozsudky Státních soudů (Praha, Brno, Bratislava) a Kolegia Nejvyššího soudu (pokud v první instanci zastupovalo Státní soudy) pokud šlo o politicky motivované rozsudky z doby po únoru 1948. Tyto rozsudky podle pisatelů spočívaly na nezákonném administrativním řízení, na vadném procesním řízení a na porušení práva. Břímě dokazované viny měly nést státní orgány, nikoli odsouzený, který by tak svoji nevinu nemusel prokazovat. Generální prokuratura měla právo navrhnout do půl roku pokračování trestního řízení a kdyby tak neučinila, trestní řízení mělo být ze zákona zastaveno. Takto pojatý zákon měl být přijat nejpozději do nejbližších voleb, tedy do května 1968. V závěrečné doušce pisatelé navrhovali, aby do zákona bylo vkomponováno i ustanovení zaručující beztrestný návrat všem politickým emigrantům. Pod dopisem, který byl rovněž poslán Alexandru Dubčekovi, předsednictvu Národního shromáždění a předsednictvu Slovenské národní rady, byli podepsáni bývalí „pravicoví“ sociální demokraté, např. Vladimír Görner, Karel Hrubý, Přemysl Janýr, Václav Koubek, Josef Kovařovic, Josef Munzar, Rudolf Noha, Zdeněk Peška, František Tržický a Josef Veverka, jež doplnili biskup Štěpán Trochta a bývalý opat břevnovského kláštera Jan Opasek.¹⁹⁰ Někteří signatáři dopisu se pak rozhodli obnovit po dvaceti letech svoji stranu a proces utváření rehabilitačního zákona sledovali jen zpozzdálí (Janýr, Hrubý, Peška, Koubek,

¹⁸⁹ *Práce*, 20.4.1968, s. 6; *Mladá fronta*, 22.4.1968, s. 1.

¹⁹⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 21-22.

Munzar, Noha), někteří zůstali víceméně v ústraní (Görner, Tržický) a někteří se naopak aktivně angažovali v K 231 (Kovařovic).

A právě Josef Kovařovic, jako předseda právní komise ústředního přípravného výboru K 231, dostal agendu spojenou s rehabilitacemi na starosti. Mohl tak využít výsledky několikaletých snah a debat sociálních demokratů, kteří rehabilitace probírali nejméně od poloviny 60. let na svých setkáních v pražských kavárnách Demínka a Hlavovka.¹⁹¹ V počátku činnosti K 231 to byl dobrý základ, ale je přirozené, že návrhy na znění nového zákona získaly v době Pražského jara na přesnosti a konkrétnosti.

Na okresní ustavující schůzi K 231 v Plzni 8. května 1968 Kovařovic důkladně a systematicky seznámil řadové členy s úvahami a koncepcemi, které byly na toto téma vedeny v ústředí K 231 a mezi odborníky.¹⁹² Z jeho obsáhlého sdělení vyplývá, že rozvíjející se Pražské jaro vyvolalo u bývalých politických vězňů velké naděje nejen na plnou trestní i občanskou rehabilitaci, ale také na přehodnocení posledních dvaceti let. I když byli naplněni optimismem, přesto si byli vědomi mnoha úskalí a mnoha proměnných, které mohly rehabilitaci všech členů K 231 zhatit. Ohromoval je především rozsah rehabilitací. Jak Kovařovic prohlásil, „nezákonnost 50. let je jako rakovina, která prolezla daleko hloubš a hledat ty nezákonnosti v celých těch dvaceti letech, že to skutečně bude neřešitelný problém.“

Základní zásada, kterou chtělo podle Kovařovice ústředí K 231 do rehabilitačního zákona vtělit, byla rehabilitace ze zákona, tzn. že všechny rozsudky, které byly vyneseny pro závažné trestné činy politického charakteru, měly být podle představ K 231 zrušeny. Z této zásady však měly existovat výjimky např. tam, kde došlo k zabití, či újmě na zdraví, při teroristických činech, při profesionální špionáži a v případech, kdy bylo skutečně prozrazeno státní tajemství. Prokurátor mohl v těchto kauzách vydat příkaz k jejich přešetření. Kdyby to neudělal, pak měl následovat automaticky zprošťující akt a výrok o zproštění viny, čímž by byla soudní rehabilitace dokonána.

Individuálním revizím se bývalí političtí vězni bránili i z jiného důvodu. Rychlou rehabilitací ze zákona by totiž byli ušetřeni před tím, že by se znovu museli hájit před soudem a před tím, že by jim takový způsob rehabilitace způsoboval zdoluhavé jítření ran. Podle Kovařovicových odhadů by individuální revize trvaly velice dlouho. Za předpokladu, že by

¹⁹¹ NA, f. 02/1, sv. 20, a. j. 20, „Informace o činnosti a tendencích nepřátelských osob z řad bývalých pravicových sociálních demokratů,“ 10.1.1967, s. 2.

¹⁹² DKPV, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Josefa Kovařovice, 8.5.1968.

tyto revize soudili jiní soudci než v 50. letech a za předpokladu, že by byly zřízeny zvláštní soudcovské senáty, Kovařovic rehabilitační proces odhadoval na 3 - 5 let.¹⁹³

Jak Kovařovic v Plzni řekl, s představou o rehabilitaci bývalých politických vězňů ze zákona při vyjednávání s úřady příliš nepochodil. Byl s ním u ministra spravedlnosti Bohuslava Kučery, dále pak u místopředsedy vlády Petera Colotky a na velké předporadě na ústavně-právním výboru NS (asi 26. dubna 1968), což byl rozhodující orgán, který měl stanovit parametry rehabilitace. Jmenování partneři takto pojatý způsob rehabilitace odmítli a K 231 zůstal se svým návrhem osamocen. Kovařovic v Plzni také hned sdělil proč: „Naše stanovisko je odmítáno z toho důvodu, že prý by bylo pohanou československých zákonů, československé justice, to za první, za druhé, že by v tomto našem řešení, že by se přeci jenom pachatelé trestných činů, že by se jim dostalo nespravedlivého zadostiučinění, neboli byli by rehabilitováni a za třetí, že prý by tím jaksi ministerstvo spravedlnosti, resp. příslušné naše úřady by nepoznaly práci justičních orgánů a neměli by možnost postihu proti těm, kdož se v onom judiciálním řízení, kdož se provinil. Proti těmto námitkám, my tvrdíme toto, že nikdy jsme nechtěli napadat československé zákony, že československý zákon pro nás i ten 231 platil, měl platit a náš návrh naopak vychází ze zásady nebo z principu, aby obnovena byla úcta k zákonu a právnímu řádu Československé republiky, které nikdy a nikým neměly být porušeny, ani tehdy, když se tím sledoval sebekrásnější cíl, neboť právo stojí nad námi všemi i nad politikou a v okamžiku, kdy se právo a právní řád opustí, tak, jak říkával sv. Augustin, tak v tom okamžiku se ocitáme v peleši lotrovstva.... K oné druhé námitce, že totiž by prošli i lidé, pachatelé, kteří by neprávem byli rehabilitováni, my říkáme: prosím, to nemůžeme popřít, poněvadž my sami, ale dokonce samo ministerstvo spravedlnosti nemá, není zde takový hluboký empirický průzkum případů.“¹⁹⁴

Soudní a občanská rehabilitace měla podle Kovařovice i svou další stránku - odškodnění. Na způsob a výši odškodnění existovaly rovněž dva odlišné názory. První z nich doporučoval postupovat podle stávajících paragrafů trestního řádu, který hovořil o přiměřeném odškodnění, při němž by se vyplatila pouze náhrada za vazbu soudní a vyšetřovací a náhrada za majetek v restituci, nemovitostech nebo v dražbě. Druhý názor, který byl prosazován o poznání energičtěji, počítal s využitím občanského zákona. Náhrada škody by pak byla trojnásobně větší, protože do odškodnění by byly započítány všechny škody, ke kterým došlo v rámci trestu. Předsednictvo K 231 si ale uvědomovalo, že finanční odškodnění je delikátní otázka, která nebude mít veřejnou podporu, neboť odhady na finanční náhradu

¹⁹³ *Tamtéž.*

¹⁹⁴ *Tamtéž.*

činily od jedné do pěti mld. Kčs. Proto Kovařovic doporučoval, aby lidé z K 231 „nemaximalizovali požadavky“, neprodávali se a byli si vědomi svého postavení.¹⁹⁵

Při přemýšlení o zásadách rehabilitace se Kovařovic v Plzni nemohl vyhnout otázce, jak pohlížet na posledních dvacet let v Československu. Nebylo mu jasné, zda a jestli vůbec dojde k přehodnocení únorových událostí roku 1948: „Ten rehabilitační zákon má jednu velkou obtíž. Zejména při té individuální revizi, při tom projednávání těch případů. Má tu obtíž, že každý zákon má mít nad sebou určitou normu, určitou ideu, správné kritérium, podle kterého zákonnost se měří. A tady se obávám, že nelze tvořit zákon rehabilitační, když platí dvě hesla. Nyní já je nehodnotím, jenom konstatuji, že jsou. Jedno znamená vítězný únor a revoluce byla nutná, správná a zákonná a druhý říká únor to byla deformace, únor to byl omyl, únor to byla Bílá hora českých demokratických práv. A nyní, jestliže toto se říká, není zde jasno, podle čeho mohu soudit, jestliže do toho soudu, do těch rozsudků dám novou normu, nové kritérium, jakousi revoluční spravedlnost, tak se pouštím na půdu zcela nejasnou, na půdu obtížně řešitelnou.“¹⁹⁶

I přes tyto pochyby byl ale Kovařovic optimista a svůj optimismus se snažil přenést i na své kolegy v Plzni. Potvrzoval, že na všech poradách o rehabilitaci panovala dobrá vůle a ochota vyjít vstříc. Přítomným také dokazoval, že mají společnosti co nabídnout, že podávají režimu ruku a jsou připraveni celou problematickou minulost „smést se stolu“. Svůj projev v Plzni proto Kovařovic končil opakováním věty, kterou řekl místopředsedovi vlády Colotkovi při jednání o výši finančního odškodnění: „Pane místopředsedo vlády, ubezpečuji vás, že naši lidé nepřestali milovat tuto republiku ani v době, kdy byli ve věznicích a natož tehdy, kdy přicházejí, aby pomáhali budovat tento stát.“¹⁹⁷

Zákon o obecném smíru

Kovařovic svoji řeč v Plzni pronesl v okamžiku, kdy spolu se svými kolegy z K 231 dokončoval vlastní verzi rehabilitačního zákona. Neohlížel se přitom na námitky oponentů a vtělil do něj takřka všechny zásady, které představil v Plzni. Šlo mu hlavně o to, aby bylo možné rehabilitovat všech 128 tisíc bývalých politických vězňů, kteří byli po únoru 1948 odsouzeni podle zákonů č. 50/1923 Sb, č. 231/1948 Sb. nebo podle zákonů, jež je nahradily. Nová norma nesla název Návrh zásad zákonné úpravy soudních rehabilitací, neboli Zákon o

¹⁹⁵ *Tamtéž.*

¹⁹⁶ *Tamtéž.*

¹⁹⁷ *Tamtéž.*

obecném smíru a byla vypracována k 15. květnu 1968. Ústřední přípravný výbor K 231 ji schválil na své schůzi dne 20. května 1968.¹⁹⁸

Zákon o obecném smíru se skládal z preambule a z tří kapitol. V preambuli Kovařovic obratně zpochybnil „oficiální“, dosud platný výklad února 1948; byla to jeho odpověď na otázku po „správném kritériu, podle kterého zákonnost se měří“. Kovařovic tu totiž proti sobě postavil ty, kteří po únoru 1948 hájili svá občanská práva a svobody zaručená ústavou a ty, kteří je na druhé straně potlačovali ve jménu ideálů nového socialistického řádu. Zákon o obecném smíru měl podle preambule překlenout propast mezi těmito dvěma skupinami obyvatelstva tak, aby se všichni společně mohli vydat „na cestu pravé socialistické demokracie“.

Po takto pojaté preambuli následovala první kapitola, nazvaná Občanská rehabilitace, v níž se stručně a jasně říkalo, kdo a jak bude rehabilitován. Měli to být všichni občané, kteří byli od počátku roku 1948 do konce roku 1967 odsouzeni pro trestné činy politické povahy podle zákonů 50/1923 Sb. a 231/1948 Sb. a podle zákonů, které je nahradily později. Zákon by tedy rehabilitoval každého bývalého politického vězně. Současně se těmto občanům ze zákona vracela veškerá občanská práva, hodnosti, tituly, řády a také společenské postavení, kterého nabyli před zatčením a odsouzením. Tak by se stali plnoprávními občany, oprávněnými vykonávat všechny společenské a pracovní funkce podle vzdělání a schopností. Soud by o jejich rehabilitaci vydal písemné usnesení jako průkaz.

Zákon měl současně uložit všem státním orgánům, podnikům, společenským organizacím a institucím, aby zrušily všechny opatření, která by snad bránila rehabilitovaným v jejich účasti na společenském životě a aby jim bylo naopak umožněno jejich plné pracovní a společenské uplatnění. Ministerstvu školství zákon ukládal vydat vyhlášku o studijních úlevách, jež by bývalým politickým vězňům napomohly ve zkrácených termínech dokončit započaté studium. Totéž by platilo pro jejich děti. Ministerstvo zdravotnictví by poskytlo zvýšenou zdravotní péči těm, jejichž zdraví bylo podlomeno v důsledku věznění. A konečně ministerstvo sociální péče by vydalo nařízení o úpravě důchodů rehabilitovaných osob tak, aby byla odstraněna tvrdost zákona, dopadající na ně v souvislosti s trestem.

Druhá kapitola Zákona o obecném smíru byla nazvána Přiměřené odškodnění. Za minimální přiměřenou náhradu se považovalo vrácení zabaveného osobního majetku a odškodnění za ztrátu výdělku v jeho průměrné výši na každý měsíc. K tomuto účelu by byla na každém okrese při ONV zřízena zvláštní komise, která by za účasti K 231 a SPB do dvou

¹⁹⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 11.

měsíců od podání žádosti rozhodla o výši přiměřené náhrady. Nárok na náhradu škody přecházel i na dědice. Řízení by podle tohoto zákona skončilo do konce roku 1968.¹⁹⁹

Zvláštní kategorií tvořily případy, kdy byl u soudu vynesena smrti a tento byl vykonán. Nejvyšší soud by tyto případy znovu otevřel a skončilo-li by nové projednávání zprošťujícím výrokem, měla být dědicům vyplacena plná náhrada škody.

Třetí kapitolu zákona nadepsali jeho tvůrci Odpovědnost za nezákonnosti. Zvláštní orgán by byl pověřen zkoumáním podílu jednotlivých pracovníků na nezákonnostech. Při své práci a rozhodování by tento zatím nepojmenovaný orgán vycházel z poznatků rozsudkových revizí, „prověřkových listů“ žadatelů o náhradu škody a ve spolupráci se společenskými organizacemi K 231, SPB a Společnosti pro lidská práva. Tentýž orgán by také navrhoval trestní stíhání anebo odvolání z funkce.²⁰⁰

Zákon o obecném smíru považovali členové ústředního přípravného výboru K 231 za svůj příspěvek k národnímu usmíření a zcela jasně říkali, že tento návrh zákona brali za velkorysost z jejich strany. Cítili se být věřiteli, nikoli prosebníky. Byli ale připraveni podpořit i ten rehabilitační zákon, který měl vzejít z usnesení Národního shromáždění.

Hotový návrh Zákona o obecném smíru odnesl Kovařovic 23. května 1968 na zasedání ústavněprávního výboru Národního shromáždění, takže zákonodárci, kteří posléze rozhodovali o konečném znění rehabilitačního zákona, jej měli k dispozici.²⁰¹

Se základními principy Zákona o obecném smíru seznámil veřejnost předseda ústředního přípravného výboru K 231 Karel Nigrín. V interviewu o činnosti a cílech Klubu pro týdeník Obrana lidu řekl: „Chci zdůraznit praktický i mravní význam našeho návrhu zákona o všeobecném smíru, vycházejícího vstříc současně požadavku nápravy a obrody i návratu k normálním podmínkám bez léta trvajících jitrů starých ran při individuálně obnovovaných procesech; tajná justice je s obrodou neslučitelná a je nutno pamatovat, že při zevrubném vyšetřování starých procesů budou vyšetřovanými i někdejší vyšetřovatelé. Dáváme přednost smíru a práci před odvetou a trestem.“²⁰²

¹⁹⁹ Kovařovic předpokládal, že každý bývalý potrestaný bude požadovat jednotnou taxu 20 tisíc Kčs za rok. Počítal s tím, že bude navrácen soukromý majetek. Celkový odhad státních výdajů na rehabilitace činil 2 mld 100 milionů Kčs. *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 11.

²⁰⁰ CIGÁNEK, František - FELCMAN, Ondřej (vyd.): *Národní shromáždění*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 3. díl, 1. svazek: Květen 1967 - červenec 1968. Praha-Brno, *USD-Doplněk* 2002, dok. č. 40, s. 195-198. Viz též *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 645.

²⁰¹ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 24.

²⁰² *Obrana lidu*, roč. XXVII., č. 24, 15.6.1968, s. 12.

Zákon o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb.

Legislativní proces tvorby nového rehabilitačního zákona však šel do značné míry mimo přímý vliv K 231. Způsob, jakým měly být rehabilitace reálně prováděny, hledali odpovědní politici, vládní legislativci, právníci a další odborníci mezi nimiž neměl Josef Kovařovic a K 231 žádného spojence, v několikaměsíčních diskusích a polemikách. Přijetí zvláštního rehabilitačního zákona totiž nebylo v osmašedesátém po formální stránce zcela nutné, neboť existovala možnost tzv. mimořádného opravného prostředku - stížnosti pro porušení zákona. Tato procedura ale byla příliš složitá a zatěžovala jen jeden článek justičního systému - Nejvyšší soud ČSSR. Pokud by zůstala v platnosti stávající norma, pak by byl Nejvyšší soud zcela zahlcen stížnostmi a rehabilitační proces by se protáhl na dlouhá léta. Procedura rovněž kladla značné časové nároky na postiženého občana a nevyhovovala ani svým úzkým rozsahem. Legislativci se shodovali na tom, že je třeba přijmout zvláštní zákon, který by 1) revizi procesů přesunul o stupeň níž, tedy ke krajským soudům; 2) zrychlil přezkumné řízení ve zvláštním režimu; 3) odstranil přímo ze zákona další nespravedlnosti, ke kterým docházelo v souvislosti s původním soudním řízením (zařazení do tábora nucených prací); 4) poskytl postiženým přiměřené hmotné odškodnění; 5) vyvodil určité důsledky z odpovědnosti těch, kteří se porušování zákonnosti dopouštěli.²⁰³

S přípravou rehabilitačního zákona začalo ministerstvo spravedlnosti z vlastní iniciativy počátkem března 1968, ale současně se otázkami rehabilitace zabývalo i Národní shromáždění, které pověřilo svůj ústavně právní výbor, aby tuto problematiku sledoval. O zásadách chystané úpravy zákonů informoval dne 20. března 1968 tehdejší ministr spravedlnosti Alois Neuman vládu. Vláda vzala jeho zprávu na vědomí a pověřila jej, aby ve spolupráci s předsedou Nejvyššího soudu a Generální prokuraturou urychleně dokončil práce na zásadách rehabilitačního zákona, konzultoval je se společenskými organizacemi (SPB, ČSAV) a předložil je vládě do 14 dnů. Do 20. dubna 1968 měl ministr spravedlnosti „zpracovat problematiku rehabilitace a nápravy škod způsobených správními opatřeními a jinými nezákonnými opatřeními státních orgánů“. Ministr spravedlnosti Neuman 2. dubna podal ústavně právnímu výboru NS zprávu o prvním zpracovaném materiálu. Tehdy se ale ukázala úskalí připravovaného zákona. Ministerstvo spravedlnosti nevědělo jak dál a práce na zákonu zastavilo. Názory na to, jak dále postupovat při přípravě zákona, který státní orgán by měl návrh zákona vypracovat, co všechno by měl návrh zákona obsahovat a jak by měly být všechny otázky v návrhu zákona upraveny, se velmi lišily. Především ale nebyla vyřešena

²⁰³ Parafázováno podle CÍSAŘ, J.: *Vývoj zákonodárství v letech 1968-1970...*, s. 33.

základní otázka - otázka politických zásad připravovaného zákona. Neblaze zde působila i rekonstrukce vlády, kdy Neumana na postu ministra spravedlnosti vystřídal Bohuslav Kučera. Předsednictvo Národního shromáždění na své schůzi 11. dubna výslovně odmítlo nabídku, aby nový zákon vypracoval ústavněprávní výbor NS. Jako nejvhodnější se nakonec ukázala možnost, aby zákon připravil legislativní odbor ministerstva spravedlnosti, ale aby nad celkovým politickým rámcem rehabilitací bděla komise ustavená na půdě Národního shromáždění.²⁰⁴

Potom Černíkova vláda, v souladu s Akčním programem KSČ, ve svém programovém prohlášení ze dne 24. dubna 1968 deklarovala vůli připravit a navrhnout rehabilitační zákon, který by rychle a účinně napravit způsobené křivdy.²⁰⁵

Iniciativy se v této fázi ujal ústavněprávní výbor NS pod vedením Viktora Knappa (ve funkci od 18. dubna 1968). Šestadvacátého dubna 1968 Knapp svolal první mezirezortní informativní poradou k připravovanému zákonu. Zúčastnili se jí zástupci šesti ministerstev, Kanceláře předsednictva vlády, Kanceláře prezidenta republiky, Nejvyššího soudu, Generální prokuratury, SPB, Právnické fakulty KU v Praze, Ústavu státu a práva ČSAV a také Josef Kovařovic za K 231. Knapp zúčastněné pozval hlavně kvůli tomu, aby byly vyjasněny politické zásady nové normy. Účastníci se proto soustředili na 4 prvořadě otázky: 1) zda by se měla rehabilitace provést přímo ze zákona nebo na základě individuálního posouzení každého případu; 2) na které kategorie osob by se měla rehabilitace vztahovat; 3) zda by se měla rehabilitace provádět na základě jednoho nebo dvou samostatných zákonů; 4) jak by se měly v zákoně o rehabilitaci řešit restituce a reparace.

Výsledky diskuze k první otázce vyzněly zcela pro individuální přezkoumávání každého případu. Koncepce, kterou na poradě hájil Kovařovic a s ním ještě jeden neidentifikovaný mluvčí, tedy rehabilitace ze zákona, nezískala většinovou podporu. Účastníci diskuze poukazovali především na to, že při provedení rehabilitace ze zákona by bylo nezbytné přiznat prokurátorovi možnost podat v odůvodněných případech protest proti zrušení rozsudku nebo jiných rozhodnutí. Aby o tom mohl prokurátor rozhodnout, potřeboval na to čas. To by si však vyžádalo značně dlouhou dobu a tím by vznikla u mnoha občanů nejistota, zda prokurátor svého práva nevyužije např. po dvou nebo více letech. Rovněž by se na takto pojatou rehabilitaci nedala vázat náhrada škody, kterou by bylo nutno řešit v samostatném procesu. Tím by se tedy toto zdánlivě rychlé řešení stalo neúměrně zdlouhavé.

²⁰⁴ CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 30, s. 158. Viz též *Rudé právo*, 1.5.1968, s. 2.

²⁰⁵ *Rudé právo*, 25.4.1968, s. 3.

Princip generální rehabilitace byl pro účastníky porady nepřijatelný také ve správních a pracovněprávních věcech.

Závěry k této otázce ale zůstaly otevřené, i když se drtivá většina přiklápěla k individuální rehabilitaci. Ve hře zůstala jak možnost rehabilitace ze zákona, tak rehabilitace na základě individuálního přezkoumání každého případu, ale také kombinace obou předchozích způsobů. Ke konečnému rozhodnutí, jaký způsob zvolit, potřebovali zúčastnění znát přibližný počet osob a kategorií případů, na které se rehabilitace měla vztahovat.

Druhá otázka zřejmě nevzbuzovala protichůdné návrhy, a tak se přítomní shodli na tom, že rehabilitační případy je nutné rozdělit do tří kategorií: na soudní věci, na správní věci a na důchodové věci.

Ve třetí otázce panovala shoda v tom, že zákon o soudní rehabilitaci by měl být schválen co nejdříve a teprve po něm by měl následovat zákon o správní rehabilitaci. Diskutéři měli za to, že nejlepší by byl zákon jeden, ale momentálně by nebylo správné odkládat schválení první části, když „zásady zákonné úpravy soudních rehabilitací jsou již v podstatě připravené“.

Ohledně čtvrté otázky porada dospěla k závěru, že je nezbytné vypracovat důkladný ekonomický rozbor připravovaného zákona. Jednání ukázalo, že restituce nebude v mnoha případech vůbec možná. Těžiště odškodňování mělo být ve většině případů v reparacích.²⁰⁶

Výsledky porady tedy k vyjasnění politických zásad příliš nepřispěly, protože základní otázka, zda postižené rehabilitovat ze zákona nebo po individuálním přezkoumání případu nebo kombinací obou způsobů zůstala otevřená. Ale na základě výsledků diskuze vznikl na ministerstvu spravedlnosti během jednoho měsíce variantní návrh zákona o soudní rehabilitaci, který obsahoval všechny tři způsoby rehabilitace. Kovařovicovy návrhy na poradě tak legislativci vzali v potaz.

K variantnímu návrhu se 20. května 1968, před zasedáním vlády, sešla porada, která se konal u místopředsedy vlády pro legislativu Petera Colotky. Od této chvíle běžel legislativní proces tvorby zákona bez přihlídnutí k argumentům K 231. Na poradě byli přítomni předseda Nejvyššího soudu Boček, ministr spravedlnosti Kučera, předseda ÚRO Karel Poláček, generální prokurátor Čerňovský, předseda ústavněprávního výboru Viktor Knapp a dále zástupci SPB, ministerstva vnitra, právnické fakulty. Přítomní se jednoznačně shodli na tom, že doporučí vládě, aby hlasoval pro variantu individuálních revizí.²⁰⁷

²⁰⁶ CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 36, s. 176-179.

²⁰⁷ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, C II/5, s. 1.

Variantní návrh byl předložen vládě 22. května 1968. Vláda návrh posoudila a usnesla se doporučit poslancům Národního shromáždění, aby „zákonná úprava byla založena v podstatě na individuálním přezkoumání rozsudků“. Podle vlády pak do zákona neměla být pojata otázka nezákonného postihu zemědělců a živnostníků, protože to vyžadovalo další politický a ekonomický rozbor; zkrátka šlo o velké peníze. Vláda rovněž doporučila, aby ve zjednodušeném řízení byly posuzovány jen rozsudky z období od vzniku Státního soudu (24.10.1948) do roku 1956 a aby zvláštní revizní soudní senáty byly voleny Národním shromážděním. Jeden z bodů usnesení vlády úplně pomíjel K 231, když hovořil o tom, aby „zákonná úprava vyjádřila součinnost Svazu protifašistických bojovníků a Revolučního odborového hnutí, zejména jejich úlohu v oblasti morální satisfakce a společenského uplatnění soudem rehabilitovaných občanů“. Peter Colotka, místopředseda vlády, v jehož referátu byly i rehabilitace, měl nakonec připravit návrh celkového politického stanoviska vlády k problematice rehabilitací.²⁰⁸

Stejný variantní návrh i se stanoviskem vlády dostali den poté, 23. května 1968, k projednání členové ústavněprávního výboru Národního shromáždění. Na tomto veřejném zasedání byl přítomen i Kovařovic za K 231. Komunisté stáli jednotně za názorem vlády, ale u poslanců obou dalších stran nebylo úplně jasné, k jaké variantě se kloní. Československá strana lidová jako celek byla pro rehabilitaci ze zákona,²⁰⁹ avšak její zástupce v ústavněprávním výboru hlasoval pro vládní stanovisko. Ministr spravedlnosti Bohuslav Kučera, člen Československé strany socialistické, který ve výboru zákon představoval, byl samosebou pro vládní návrh, stejně tak další člen této strany, místopředseda ústavně právního výboru Václav Hrabal. Rozpaky vzbudil třetí národní socialista na schůzi, poslanec Šubrt, který prý pronesl plamennou řeč za rehabilitaci ze zákona, ale nakonec ve stručném závěru rovněž přitakal vládě.²¹⁰ Hlavním výsledkem jednání byl Knappem zformulovaný závěr, „že se nebudou revokovat a rušit věci, které byly důsledkem revoluční zákonnosti“ a „že se nemá rehabilitovat každý gauner, který byl právem odsouzen, čili že se má zjišťovat vina“.²¹¹

Tentýž den se nad variantním návrhem sešli i komunističtí poslanci Národního shromáždění, jichž v třistačlenném parlamentu zasedalo 225. V centru jejich zájmu stála především taktika, s kterou chtěli jít na společné zasedání výborů NS. Přítomní poslanci zcela jasně ukázali, že parametry zákona budou stanovovat a o zákonu budou hlasovat lidé přímo

²⁰⁸ FELCMAN, Onřej a kol. (vyd.): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 8. díl, 1. svazek: Období Pražského jara (prosinec 1967-srpen 1968). Praha-Brno, ÚSD-Doplněk 2000, dok. č. 53, s. 241.

²⁰⁹ *Lidová demokracie*, 9.5.1968, s. 3

²¹⁰ CIGÁNEK, F. - FELCMAN, O. (vyd.): *Národní shromáždění...*, 3. díl, 1. svazek, dok. č. 42, s. 205.

²¹¹ *Tamtéž*, s. 211.

spjatí s režimem, režimem do parlamentu delegovaní, kteří se rozhodovali podle stranického klíče. Schůzi řídil Viktor Knapp, který poslance nejprve seznámil s genezí návrhu a pak návrh podrobil kriticky pojaté analýze, zvláště co se týkalo politických zásad. Ještě se vrátil k výsledkům jednání ústavněprávního výboru a mimo jiné také řekl: „V naší diskusi na ústavně právním výboru dnes bylo konstatováno, že zákon (pro jednoduchost budu říkat zákon, i když se jedná o tyto zásady) je celkem skutečně pečlivě připraven ministerstvem spravedlnosti, že ale v jedné věci, a to velmi důležité politické věci, nespĺňuje úplně to, co se od něho očekává, to, co v dokumentech naší strany bylo řečeno, totiž nevyjadřuje současnou myšlenku, že nemají být prováděny rehabilitace ve věcech, kde došlo k oprávněnému odsouzení, že tedy nemá dojít - ne zcela přesně řečeno - k rehabilitaci případů uplatňování revoluční zákonnosti, a že tento zákon je tak široký v některých věcech, že by mohl být chápán i použit i politicky k tomu, aby vznikl dojem, že jde o zdiskreditování celého našeho právního řádu především ve věcech trestních, ale za celých 20 let, že tedy jde o jakési popření zákonnosti za posledních 20 let, ačkoli jistě toto nebylo úmyslem zákona o rehabilitaci. Tady se ukazuje rub toho. Na jedné straně odstranit bezpráví a na druhé straně (netvrdím, zda vědomá či nevědomá) snaha o to, použít tohoto zákona k popření zákonnosti za 20 let.“

Knapp rovněž upozorňoval na to, že rehabilitační zákon je mimořádná norma, a proto ústavně právní výbor NS doporučil, aby tento zákon obsahoval preambuli, která by vyjádřila jeho politickou intenci. Preambule měla obsahovat hlavně myšlenku, že nejde o to rušit akty „revoluční zákonnosti“ a že nejde o to rehabilitovat automaticky každého. Domnělá nebo skutečná vina se měla v každém případě přezkoumávat právě v těchto intencích, a teprve pak měl být rozsudek buď zrušen, nezrušen nebo změněn.²¹²

Na Knappovo vystoupení navázal zástupce ministerstva financí, který komunistické poslance seznámil s finanční rozvahou rehabilitace. Ministerstvo odhadovalo, že rehabilitace bude mít závažný ekonomický dopad na státní rozpočet. V příznivější variantě šlo o částku cca 3 mld. Kčs. Výše náhrady za dobu vazby a vězení za jeden rok činila 20 tisíc Kčs, tj. 1600 Kčs za měsíc. Tyto vysoké náklady nemohl stát pokrýt hned a ministerstvo počítalo s tím, že čtvrtinu povinné částky by vyplatilo ihned a zbytek ve splátkách v období 10 let. Plánovaný splátkový kalendář končil rokem 1980. Obdobně vysoké náklady předpokládal úředník ministerstva i u tzv. mimosoudních rehabilitací, které měly následovat po těch soudních.

Následná diskuze všechny tyto aspekty (ale i mnohé další) zahrnula. Diskuze ukázala, že rehabilitace bude mimořádně složitý proces, jehož řešení si bez ohledu na rychlé přijetí

²¹² *Tamtéž*, s. 203-205.

zákona vyžádá dlouhý čas a značné finanční náklady. Znovu mluvil Knapp, předseda Nejvyššího soudu Boček a předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský. Smrkovský odmítl všechny hlasy, které chtěly odsoudit celé poúnorové období a zdůraznil, že plošná rehabilitace nepřichází v úvahu a že odhadované finanční náklady jsou pro republiku neúnosné. K 231 byl v diskuzi zmiňován pouze v nelichotivých souvislostech. Právě Boček např. řekl, že nezná na světě stát, který by připustil, aby byla vytvořena organizace lidí pravomocně odsouzených podle platných zákonů. Podle něj vznik a existence K 231 přímo odporovaly ústavě.

Když Knapp v závěru shrnoval diskuzi, znovu své kolegy upozorňoval na to, že ačkoli většina diskutérů měla vůči návrhu zákona vážné výhrady, návrh byl v této podobě schválen vládou. Velmi aktivně doporučoval poslancům stanovisko vlády, pro které snášel další a další argumenty. Knapp měl za to, že pokud by se komunističtí poslanci postavili proti tomuto návrhu, stavěli by se proti dokumentu, s nímž vláda souhlasila, což by mělo významný politický dopad. Rovněž upozornil na fakt, že Akční program KSČ uložil vládě a Národnímu shromáždění, aby urychleně připravily zákon o rehabilitaci. Neschválení návrhu předlohy zákona by se poslanci vystavili nebezpečí veřejné kritiky a nařčení, že komunisté v parlamentu jsou proti Akčnímu programu. Diskuzi končil konstatováním, že zítřejší společná schůze výborů NS, svolaná jenom kvůli rehabilitačnímu zákonu, nemusí ještě přijímat žádné formální rozhodnutí, ale že je možné je pojmout jako diskuzní fórum bez závazných závěrů.²¹³

Společná schůze výborů Národního shromáždění, která se konala následující den, 24. května 1968, byla svolána kvůli tomu, aby všichni poslanci měli možnost důkladně prostudovat variantní zásady připravovaného zákona o soudní rehabilitaci. Takový postup byl poněkud neobvyklý, protože pouhé zásady zákonů poslanci většinou neprojednávali. Avšak vládnoucí garnitura, zčásti pod vlivem veřejného mínění, považovala tyto zásady za natolik důležité a tento zákon za natolik naléhavý, že chtěla poslanecké připomínky zapracovat do návrhu a zákon přijmout na červnovém plénu Národního shromáždění.

Variantní zásady zákona 250 (z celkových 300) přítomným poslancům představil ministr spravedlnosti Bohuslav Kučera. Od poslanců naopak očekával, že v diskuzi k těmto zásadám naleznou a schválí optimální řešení. Zopakoval tu stanovisko vlády, které se stavělo za individuální revizi a za to, aby zvláštní procesní režim přezkoumávání by se měl týkat rozsudků z období od 24.10.1948 do 31.12.1956. V závěru vystoupení na poslance apeloval:

²¹³ *Tamtéž*, s. 218.

„Jste si jistě, soudruzi poslanci, vědomi stejně dobře jako já, jak politicky naléhavá, přitom však pro řešení obtížná problematika se v zákoně bude řešit. Znovu vás chci ujistit, že jsme se snažili připravit řešení vyhovující a realizovatelné. Náklady s ním spojené jsme se pokusili v závěru materiálu vyčíslit, i když přirozeně nemůže tu jít o víc než o hrubé odhady. Při různosti a rozpornosti názorů a zájmů, které na tomto úseku jsou, sotva asi bude možno připravit zákon, který by uspokojil všechny. Jsme si vědomi, že v některých věcech bylo by třeba popřípadě i širších konzultací a hlubších průzkumů. Jsem však přesvědčen, že prodlužování příprav by za dnešní situace nebylo únosné. Zákonné řešení je věcí velmi naléhavou a slib daný veřejnosti, že zákon bude předložen Národnímu shromáždění k projednání ještě v tomto období jeho zasedání, je třeba dodržet.“²¹⁴

Po Kučerovi vystoupil Viktor Knapp a sdělil přítomným stanovisko ústavněprávního výboru NS. Především zdůraznil, že rehabilitační zákon je nejen nesmírně důležitý a dalekosáhlý z hlediska právního, ale je to v první řadě zákon, který bude mít neobyčejný vliv na politickou oblast. Jak předseda ústavně právního výboru poznamenal, „nejde o revizi zákonodárství, ale o revizi nesprávných rozsudků“. Knapp dále zopakoval argumenty, se kterými vystoupil už před komunistickými poslanci (tzn. intence zákona, preambule, žádný generální pardon, souhlas se stanoviskem vlády, individuální revize rozsudků, časový rozsah napadnutelnosti rozsudků, vyjmutí otázky drobných živnosníků, řemeslníků a obchodníků z přítomné předlohy, odškodnění, pracovníprávní postížení vinníků nezákonností) a končil konstatováním, že ačkoli lze vidět snahy o zneužití rehabilitace, je politickou a mravní povinností zákonodárců urychleně zákon dopracovat, aby se dostalo zadostiučinění těm lidem, kterým bylo ublíženo.²¹⁵

Po Knappově vystoupení následovala velmi živá diskuze, do níž se zapojilo sedm poslanců, kteří však žádné nové podněty, návrhy či dokonce protiargumenty nepřinesli. Unisono plédovali pro variantu individuální revize tak, jak to rozhodla vláda.

Závěr společné schůze výborů NS obstarali znovu Kučera s Knappem. Konstatovali, že všichni poslanci se postavili za stanovisko navrhované vládou a tedy pro variantu individuálního přezkoumávání procesů. O podobě rehabilitačního zákona tak bylo v podstatě rozhodnuto už na této schůzi. Podle Kučery s Knappem mělo nyní následovat doladování dohodnutého návrhu tak, aby ministerstvo spravedlnosti dodalo paragrafovanou osnovu

²¹⁴ *Tamtéž*, dok. č. 43, s. 222.

²¹⁵ *Tamtéž*, s. 223-225.

zákonu vlády a ústavně právnímu výboru NS. Zákon měl být schválen na červnovém zasedání Národního shromáždění.²¹⁶

Na tahu bylo nyní ministerstvo spravedlnosti, které mělo návrh zákona dopracovat podle určeného zadání, tedy ve variantě individuálních revizí rozsudků. Ministerstvu se to podařilo do 5. června, kdy se u místopředsedy vlády Petera Colotky, opět před rozhodujícím hlasováním vlády, sešli ministr spravedlnosti, generální prokurátor, předseda Nejvyššího soudu a další, aby vznesli své připomínky k paragrafované osnově zákona. Colotka přítomné informoval o své dřívější rozmluvě s Knappem a také s se Zdeňkem Mlynářem, kteří se rovněž k zákonu vyjadřovali. Přítomní osnovu schválili, ale ještě požadovali přepracovat preambuli zákona a upravit dva paragrafy.²¹⁷

Nazítří 6. června 1968 dostala přepracovanou osnovu zákona k posouzení vláda. Vláda na ní neshledala žádné nedostatky a schválila ji společně se stanoviskem k rehabilitacím.²¹⁸

Z tohoto publikovaného stanoviska, které vyšlo ve všech denících, už se dalo poměrně dobře vyčíst, jakou konečnou podobu bude mít nový zákon o soudních rehabilitacích. Kromě pořád dokola omílaných frází, že jde „o odstranění následků hrubých deformací“, vláda veřejnost seznámila se zásadami rehabilitačního procesu: „Vláda však zároveň už v tomto prohlášení [v programovém prohlášení - pozn. J. H.] poukázala na to, že při tzv. rehabilitacích nepůjde a nemůže jít o popření revoluční zákonnosti. Nemají být a nebudou odstraňovány akty, které byly důsledkem revolučních změn a vyplynuly z historicky opodstatněného třídního charakteru zákonodárství socialistické revoluce. Nejde o přezkoumávání socialistického právního řádu a o obnovování buržoazních pořádků. Nebudou měněna rozhodnutí, která byla učiněna v rámci socialistického právního řádu a v souhlasu s ním; jde o nápravu chyb, k nimž došlo v praxi při aplikaci platného zákonodárství, v rozporu s jeho zásadami a jeho duchem. Půjde tedy na úseku trestního soudnictví o nápravu rozsudků, jimiž byli jako nepřátelé výstavby socialismu odsouzeni a potrestáni občané, kteří se na zájmech socialistické společnosti trestnou činností neprovinili, ba namnoze patřili k aktivním jejím budovatelům.“

V tomto stanovisku rovněž vláda poprvé oficiálně a veřejně oznámila, že o rehabilitaci bude rozhodovat výrok soudu po individuálním přezkoumání věci. Jen ve zcela výjimečných

²¹⁶ *Tamtéž*, s. 228-231. Viz též *Rudé právo*, 25.5.1968, s. 1.

²¹⁷ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, C II/5.

²¹⁸ FELCMAN, O. (vyd.): *Vláda a prezident...*, 8. díl, 1. svazek, dok. č. 57, s. 248. Kromě vládního stanoviska k rehabilitacím existovalo také veřejně nepublikované stanovisko předsednictva ÚV KSČ z 24.5.1968. Obě stanoviska se obsahově a argumentačně nijak nelišila. Srov. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 1. svazek, dok. č. 74, s. 529-532.

případech, v nichž šlo o nadmíru tvrdé uplatnění moci a přehnanou represí, měla být možnost tuto „tvrdost“ bez individuálního zkoumání přímo na podkladě zákona (to se týkalo hlavně zařazení do tzv. táborů nápravných prací). Zároveň vláda veřejnosti tímto stanoviskem sdělila, že osnova zákona je hotova a že ji posílá do Národního shromáždění.²¹⁹ Vláda znovu úplně pominula K 231, když za společenského garanta při rehabilitačních procesech určila SPB a ROH. V této fázi, poznamenané mediální kampaní proti K 231, už bylo jasné, že koncepce, kterou hájil Josef Kovařovic, nezískala u rozhodujících činitelů podporu.

Ve vládou schválené podobě šla osnova nejprve znovu do ústavněprávního výboru, který ještě některé paragrafy upravil, a pak do pléna Národního shromáždění. Zásadnější úpravy už nikdo z poslanců nežádal a ani nedělal. Do rozjetého legislativního procesu se ještě zvenčí pokusili zasáhnout členové brněnské pobočky K 231, kteří poslancům poslali svůj vlastní návrh rehabilitačního zákona.²²⁰ Dalo se ovšem předpokládat, že plénum, složené ze tří čtvrtin z komunistů, paragrafovanou osnovu bez námitek schválí. Na pořad jednání sněmovny se dostala 25. června 1968.

Zákon o soudní rehabilitaci na zasedání Národního shromáždění představil opět ministr spravedlnosti Bohuslav Kučera. Zpravodajkyní k zákonu se stala Elena Litvajová. Někteří poslanci, např. Josef Gemrot nebo Zdeněk Kopecký, využili diskuze k tomu, aby plénu vyprávěli o příbězích těch spoluobčanů, kteří byli postiženi „revoluční zákoností“. Další poslanci vylíčili své vlastní vězeňské historky, třeba poslanec Eduard Mand'ák. O K 231 mluvil v diskuzi jen poslanec František Bubník, který argumentoval články z Rudého práva a nesouhlasil s tím aby členové klubu měli právo jakkoli se vyjadřovat k procesu rehabilitace. Celkem v diskuzi vystoupilo 13 poslanců. Z nemnoha víceméně nepodstatných návrhů na změnu osnovy byl nakonec do zákona přijat jen jeden.

Po diskuzi, kterou shrnul Kučera, nechala zpravodajkyně Litvajová sněmovnu hlasovat. Zákon o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb. byl schválen 218 hlasy z 219 přítomných poslanců, přičemž nikdo nehlasoval proti a jeden se zdržel hlasování.²²¹

Schválený zákon tedy nakonec nebral v potaz základní požadavek K 231, tedy rehabilitaci ze zákona. Členové K 231 se ale rozhodli podporovat i rehabilitační zákon, který vzešel z jednání Národního shromáždění. To byl ovšem dost podstatný ústup z původního stanoviska. Zásadní rozdíl tkvěl v tom, že K 231 předpokládal rehabilitaci všech zhruba 128

²¹⁹ *Rudé právo*, 7.6.1968, s. 1 a 5.

²²⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 662.

²²¹ Viz www.psp.cz, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, NS RČS1964-1968 - stenoprotokoly, 24. schůze, úterý 25. června 1968.

tisíc bývalých politických vězňů, kdežto nový zákon se vztahoval odhadem jen na 30 tisíc z nich.²²²

K tomuto podstatnému nedostatku lze přiřadit i shora zmiňované intence zákona. Preambule zákona obsahovala tezi, že „nelze odstraňovat akty revoluční zákonnosti, oslabovat či dokonce popírat socialistický právní řád“ nebo rehabilitovat „nepřátele socialistické výstavby, kteří trestnými činy proti republice nebo jinou trestnou činností porušili platné zákony a byli podle nich právem potrestáni“. Už dopředu tak zákon stanovoval rozdílný úhel pohledu na jednotlivé případy a omezený rozsah revizí procesů.²²³

Hlavní zásadou zákona bylo individuální přezkoumání trestní věci soudem na základě návrhu odsouzeného nebo jeho příbuzného. K revizi měly jít ty rozsudky, které v původním řízení rozhodoval Nejvyšší soud, bývalý Státní soud, krajský soud anebo vyšší vojenský soud. Pominuta tak zůstala celá velká suma procesů, souzených okresními soudy pro trestné činy proti republice a odsouzení pro tzv. nepolitické trestné činy, jimiž byla zejména v první polovině 60. let maskována politická represe. Právo na rehabilitaci měli jen ti odsouzení, v jejichž rozsudcích by soudní senát shledal následující vady: a) uměle zkonstruovaná obvinění a podvržené či zfalšované důkazy; b) doznání vynucené násilím; c) provokace bezpečnosti; d) skutek, který byl uznán trestným činem v rozporu s trestním zákonem; e) skutek, který byl kvalifikován přísněji, než plynulo ze zákona; f) výše trestu byla ve zřejmém nepoměru ke stupni nebezpečnosti činu pro společnost.

Pokud odsouzený spadl do jedné z vyjmenovaných kategorií, ani pak neměl vyhráno. Zákon nepočítal s tím, že zprošťující rozsudky budou vystavovány automaticky nebo v plném rozsahu původního rozsudku. Nebylo sice možné, aby odsouzený dostal přísnější trest, ale původní rozsudek bylo možno buď zcela nebo zčásti potvrdit.

Z uvedeného výčtu vyplývá skutečnost, že přezkumné řízení mohlo být zahájeno jen u tzv. vykonstruovaných procesů. Bez revize měly zůstat ty rozsudky, které byly právně korektní, ale byly založeny na formulaci skutkových podstat vycházejících „ze zákonitostí zostřování třídního boje v etapě budování socialismu“. Zákon rovněž neotvíral otázku, zda tehdejší trestní zákony, resp. jejich právní interpretace, byly v souladu s ústavou, mezinárodním právem nebo principy demokracie.

Zjednodušené a zrychlené revizní řízení zákon umožňoval pomocí celé řady procedurálních prvků. Při krajských a vyšších vojenských soudech měly být zřízeny zvláštní rehabilitační senáty, které by soudily jen revize. Postižený sám podával návrh na otevření

²²² Srov. CÍSAŘ, J.: *Vývoj zákonodárství v letech 1968-1970...*, s. 35.

²²³ Dále parafrázováno podle CÍSAŘ, J.: *Vývoj zákonodárství v letech 1968-1970...*, s. 36-41.

svého případu a ze zákona musel mít obhájce, ale náklady obhajoby hradil stát. V zákoně byla zdůrazněna presumpce nevinny a obviněný nenesl důkazní břemeno, takže vina mu musela být prokazována. Celá přípravná vyšetřovací fáze řízení byla vynechána a zvláště orgánům ministerstva vnitra bylo nařízeno, aby dodaly potřebné materiály, aniž by se vmlouvaly na státní či hospodářské tajemství, jak bylo zvykem dříve. Zákon též umožňoval odvolání k rehabilitačnímu senátu Nejvyššího soudu. Občan měl nárok na zveřejnění rehabilitace v médiích na útraty státu. Tímto výčtem však všechny výhody končily.

Procesy a rozsudky, které nespádaly do zrychleného přezkumného řízení, ale které měly politický podtext, bylo možné napadnout podle stávající právní úpravy, tzn. stížnosti pro porušení zákona k Nejvyššímu soudu (§ 21). Zákon tyto případy zvýhodňoval jen tím, že uznával, že nyní v době Pražského jara bude Nejvyšší soud k odsouzenému nejspíš benevolentnější a odsouzenému dovoloval podat stížnost znovu, i když už byl jeho případ projednáván před Pražským jarem.

Zákon paušálně rušil administrativní opatření politicky motivované represe některých mimosoudních orgánů, zvláště Národních výborů, z let 1948-1956, především rozhodnutí o zařazení do tábora nucené práce (§ 22). Toto opatření se promítlo i do ustanovení o odškodnění takových osob.

Zákon umožňoval bývalým rolníkům a drobným živnostníkům, kteří byli trestně a majetkově postiženi v období tzv. socializace, aby žádali navrácení části zabaveného majetku formou reparací, ale bez nároku na plnou soudní rehabilitaci (§ 26). Polnosti a výrobní prostředky se nevracely, šlo jen o náhradu za např. rodinné domy, obytné části zemědělských usedlostí, osobní majetek apod.

Přirozenou součástí zákona byla i otázka odškodnění. Stát měl zaplatit majetkové škody, které vznikly jako následek úrazu či poškození zdraví, náklady trestního řízení a obhajoby, které byli odsouzení nuceni hradit z vlastní kapsy, náhradu zaplaceného peněžitého trestu a dále vrátit propadlé věci, majetek anebo peněžitou náhradu za ně.

Zákon promítal důsledky rehabilitací do pracovní právní a sociální oblasti, když počítal s úpravami důchodů a nemocenského pojištění. Nároky vyplývající z rehabilitací měli i případní pozůstalí po odsouzených.

Náklady na rehabilitace vyčíslila důvodová zpráva k zákonu. Oproti výkladu úředníka ministerstva financí na schůzi komunistických poslanců (viz výše) se zde operovalo s konkrétnějšími ciframi. Státní pokladna měla v souvislosti s rehabilitacemi celkem vyplatit 2, 5 mld Kčs. Stát měl poškozeným vyplatit 20 tisíc Kčs za rok vězení nebo vazby, tj. 1600 Kčs za měsíc, jako náhradu za ušlý výdělek. Tvůrci zprávy z ministerstva financí odhadovali, že

rehabilitováno bude místo předpokládaných třiceti až padesát tisíc poškozených, kterým bude jednorázově vyplaceno 20 tisíc Kčs na osobu a zbytek bude vázán v zúročitelných a převoditelných státních dluhopisech, splatných nejpozději do deseti let. Dluhopisy byly vydány o rok později v celkové částce 1, 8 mld. Kčs.

Do sedmého oddílu zákona byly pojaty otázky související s „odpovědností pracovníků, kteří v původním řízení porušili hrubým způsobem své povinnosti“. Šlo hlavně o prokurátory, vyšetřovatele a příslušníky bezpečnostních složek státu. Pro tyto případy zákon stanovoval zákonný důvod pro odvolání z funkce nebo ukončení pracovního poměru pro ztrátu důvěry. Zákon pamatoval i na provinilé soudce a umožňoval jejich odvolání na základě šetření zvláštního kárného senátu.

Celkové údaje o počtu rehabilitovaných podle rehabilitačního zákona č. 82/1968 Sb. lze uvést jen přibližně. Různé dokumenty uvádějí různá čísla a různá data, a proto zde podaný přehled lze brát jen orientačně. O rehabilitaci se v období od 1. srpna 1968 do 1. srpna 1969 podle údajů Komise pro koordinaci rehabilitace při ÚV SPB celkem přihlásilo asi 24 tisíc osob (včetně vojenských rehabilitací a opětných žádostí podle § 21) z původně předpokládaných třiceti až padesáti tisíc. Už v roce 1968, kdy účinnost zákona teprve nabývala platnosti, bylo celkem rehabilitováno jen v českých zemích asi 270 osob.²²⁴ Původní soudní rozhodnutí bylo do léta 1970 na základě zákona č. 82/1968 zrušeno celkem asi u 2900 osob, z nichž 182 bylo znovu odsouzeno pro trestné činy, za které dostali mírnější tresty. Po nástupu Gustáva Husáka k moci však generální prokurátor České socialistické republiky a generální prokurátor Slovenské socialistické republiky u 1860 osob revizní rozsudek napadli pro porušení zákona. V 1714 případech jim dal Nejvyšší soud za pravdu.

Vzhledem k těmto roztržštěným a neúplným údajům lze odhadnout, že celkově soudy podle zákona č. 82/1968 Sb. a v předchozím období (do srpna 1968) plně rehabilitovaly asi 1500 lidí.²²⁵

Zákon o soudní rehabilitaci byl plodem Pražského jara, a proto byl poznamenán nedůslednostmi a kompromisy své doby. S jeho konečnou podobou nemohli být spokojeni ani bývalí političtí vězni z K 231, a ani ti, kteří jej schvalovali. Viktor Knapp, v osmašedesátém předseda ústavněprávního výboru NS, o zákonu v osmdesátých letech napsal: „Jedním z nejvýznamnějších politických rozhodnutí a zákonných normativních aktů té doby byl rehabilitační zákon. Jeho příprava byla složitá, jeho výsledná podoba málo zdařilá a jeho

²²⁴ ÚSD, sb. KV ČSFR, D III/220, s. 3 a 9.

²²⁵ GEBAUER, F.-KAPLAN, K.-KOUDELKA, F.-VYHNÁLEK, R.: *Soudní perzekuce...*, s. 65.

aplikace zmatená ... Výsledek v praxi pak byl ten, že vedle velkého množství poctivých a nevinných lidí byla rehabilitována i řada lumpů, teroristů i vrahů.²²⁶

Hledání dohody mezi vedením KSČ a K 231

Po květnovém plénu ÚV KSČ a po mediální kampani bylo zřejmé, že vedení KSČ zaujímá ke K 231 odmítavý postoj. Členové ústředního přípravného výboru K 231 se proto rozhodli konzultovat svoje možnosti a výhledy do budoucna s některými vrcholnými představiteli režimu. Chtěli po nich informace a rady, jak upravit formy činnosti klubu tak, aby v budoucnu k podobným útokům již nedocházelo. V prvních čtrnácti dnech června se např. Jaroslav Brodský sešel s vedoucím tajemníkem Městského výboru KSČ v Praze Bohumilem Šimonem, Josef Kovařovic s místopředsedou vlády Peterem Colotkou a s tajemníkem MV KSČ v Praze pro politický systém Jaromírem Literou a konečně Václav Paleček s tajemníkem ÚV KSČ Čestmírem Císařem. Na těchto schůzkách ale příliš nepochodili. Pozoruhodný obrat zaznamenal Kovařovic u Colotky, který podobně jako předseda Nejvyššího soudu Boček prohlásil, že historie nezná příklady, aby politická moc dovolila ustavit organizaci zločinců a doporučil, aby se K 231 rozešel. Císař Palečkovi radil, aby se ve věci K 231 obrátil rovnou na Indru, že ten prý K 231 zatím nejprudčeji napadl. Asi nejvíce sympatií ke K 231 choval Litera, zastánce radikální reformy, který podle Kovařovice „viděl určité pochopení pro naše potřeby“.²²⁷

Výsledky květnového pléna a mediální kampaně měly také přímý vliv na jednání o legalizaci K 231, která se konala na ministerstvu vnitra a na Ústředním výboru Národní fronty. Tato jednání byla při známém odmítavém postoji vrcholných komunistů vůči organizaci značně formální.

Dne 18. června 1968, po dvouměsíční zákonné lhůtě, byla obnoveny rozhovory mezi K 231 a ministerstvem vnitra o stanovách. Ministerstvo ovšem k tomuto datu neobdrželo vyžádaná vyjádření ÚV Národní fronty a SPB, a proto obě strany toto jednání označily jako předběžné. Ministerský úředník, v daném případě dr. Malík, sdělil zástupcům klubu, že jeho úřad od nich požaduje, aby upřesnili klauzuli o členství v K 231 a především, aby ve stanovách výslovně vyjádřili dočasnost organizace, která se měla rozejít záhy po dovršení rehabilitace. Námitky vůči stanovám měl i co se týká územní působnosti vzhledem k tomu, že

²²⁶ KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha, Prospektrum 1998, s. 199.

²²⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 13.

na Slovensku byla podána žádost o povolení činnosti Slovenské organizace na ochranu lidských práv s podobným programem.²²⁸

Pro ústřední přípravný výbor ale tyto ministerské připomínky nepředstavovaly nějakou nepřekonatelnou překážku. Poměrně rychle, ještě tentýž den a jednohlasně rozhodl o tom, že těmto připomínkám vyhoví a celou jednu schůzi věnoval opravě stanov. Názory na účelnost této práce se ve výboru různily. Ota Rambousek navrhoval jít až na nejzazší mez, neboť, jak řekl, „pak máme šanci na přežití“. Někteří členové širšího vedení nahlas přemýšleli o nebezpečí, že „úřady si vezmou naše stanovy za záminku k tomu, aby nás pronásledovaly, bude-li se jim to hodit“. Napětí na schůzi mírnil historik Vilém Hejl, který soudil, že „spor je nepodstatný, že buď nás nechají existovat, protože nás nějak budou potřebovat, nebo ne, a pak nám nepomůže nic“. Smířlivé stanovisko zaujal a spor ukončoval další z přítomných, který řekl, že „stanovy je možno kdykoliv změnit, že tedy není důvod k přílišné úzkostlivosti“.²²⁹

O právě zahájeném druhém kole jednání s ministerstvem podalo ústředí Klubu svým členům raport, v němž je nabádalo k tomu, aby pečlivě a podle dokumentů prověřovalo každého, kdo projeví zájem o vstup do organizace. V atmosféře právě odeznělé mediální kampaně se ústředí obávalo další skandalizace, která by mohla vést k neschválení stanov.²³⁰

Největší změny v návrhu stanov přirozeně souvisely s ministerskými výtkami. Územní působnost K 231 byla nově stanovena jen na území českých zemí. V článku II. bylo podrobněji definováno, co se rozumí pod pojmem rehabilitace; rehabilitace tu byly rozděleny na rehabilitace soudní a rehabilitace společenské a občanské. Zpřesněna byla i klauzule ohledně podmínek členství, když do organizace nyní mohl vstoupit jen ten československý občan, který byl od 1. ledna 1948 do 31. prosince 1967 odsouzen pro některý z trestných činů politické povahy, avšak nikoli podle retribučního dekretu. Nakonec byl redefinován poslední článek stanov, který hovořil o zániku sdružení. S náležitou dávkou opatrnosti byl tento článek rozšířen o větu, že „sdružení zaniká jednak splněním svého poslání, jednak rozhodnutím sjezdu“.²³¹ Touto formulací členové K 231 vycházeli vstříc požadavku některých vrcholných komunistů, např. Josefa Smrkovského, aby ve stanovách byla výslovně stanovena dočasnost Klubu.²³² Přitom si ale členové K 231 ponechávali otevřená zadní vrátka tím, že „splněním poslání“ rozuměli plnou občanskou a společenskou rehabilitaci všech členů Klubu.

²²⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 645.

²²⁹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 14.

²³⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 645.

²³¹ NA, f. MV-CSÚ, K 231, Změny stanov.

²³² ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 14.

Změny stanov pak Brodský s Nigrínem poslali 26. června 1968 na ministerstvo vnitra. V průvodním dopise napsali: „Protože jsme odstranili všechny důvody k námitkám, žádáme zdvořile o urychlené schválení těchto stanov a o registraci našeho sdružení podle příslušných ustanovení zákona.“²³³ Po zaslání upravené verze návrhu stanov bylo na tahu opět ministerstvo vnitra, které se k odpovědi dostalo až těsně před zahájením československo-sovětského summitu v Čierné nad Tisou.

Souběžně s jednáním na ministerstvu vnitra usilovali členové přípravného výboru K 231 o legalizaci také na Ústředním výboru Národní fronty. Národní fronta jako instituce totiž nabyta v době Pražského jara na významu tím, že s její pomocí chtěli komunisté regulovat politický systém a hlídat tzv. vedoucí úlohu své strany ve státě a ve společnosti. Na klíčové schůzi v polovině března dospěli vrcholní komunisté k názoru, že Národní fronta má zabránit možnosti vzniku opozičních politických stran nebo jiných opozičních uskupení.²³⁴ Komunisté si zcela svévolně stanovili podmínku, že pokud nově zakládané organizace žádají o legalizaci, musejí vstoupit do jednání i s Ústředním výborem Národní fronty. ÚV NF, plně ovládaný komunisty, mohl nebo nemusel povolit jejich vstup do Národní fronty a rozhodoval tak fakticky o jejich další existenci, protože činnost mimo rámec Národní fronty byla předem vylučována.²³⁵ ÚV NF zkoumal především loajalitu nové organizace k tzv. státnímu socialismu a ke KSČ. Přítěží byly pro takovou organizaci jakékoliv skutečné či domnělé politické ambice, protože KSČ předem vylučovala možnost vzniku opozice a jakékoliv formy soutěže o moc. Výsledným verdiktem Ústředního výboru NF se přirozeně řídilo i ministerstvo vnitra, které po ÚV NF ke každé nově vznikající organizaci, včetně K 231, žádalo posudek.²³⁶

Tomuto procesu se K 231 nemohl a ani nechtěl vyhnout, protože všechny své aktivity chtěl provádět na legální bázi. Na budoucí jednání s Národní frontou zprvu hleděl bez obav a s optimismem a jako na samozřejmou součást procesu legalizace. Už 8. května 1968 na ustavující schůzi okresní pobočky K 231 v Plzni Jaroslav Brodský mj. řekl: „Další jednání bude s Národní frontou, s šéfem NF se soudruhem Kriegelem, protože organizace se svou obrovskou základnou bude členem Národní fronty a samozřejmě bude požívat tatáž práva

²³³ NA, f. MV-CSÚ, K 231, Změny stanov.

²³⁴ MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremlu...*, s. 103.

²³⁵ V Prohlášení hlavních politických organizací NF z 13. června 1968 se psalo: „Politická činnost směřující proti zásadám a společnému programu NF nemá mít u nás ani nadále legální možnost působení.“ PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jirí (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 2. díl, 1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967-1970. Praha-Brno, ÚSD-Doplněk 1995, dok. č. 4, s. 52.

²³⁶ NA, f. MV-CSÚ, K 231, Žádost MV o vyjádření ke stanovám K 231 ze dne 4.6.1968.

jako všichni ostatní členové Národní fronty. Je třeba, abyste si uvědomili, že cesta do veřejného života je naprosto otevřená.“²³⁷

Formální žádost o vstup do Národní fronty schválil ústřední přípravný výbor K 231 na své schůzi dne 4. června 1968 právě uprostřed mediální kampaně. Zástupci K 231 se pro podání žádosti zřejmě rozhodli po návštěvě Jaroslava Brodského u vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ Bohumila Šimona na začátku června. Šimon zřejmě Brodskému doporučil, aby klub urychleně přihlášku do Národní fronty podal a nejspíš také dohodl schůzku s předsedou ÚV Národní fronty Františkem Kriegelem. Ke Kriegelovi na rady někdy mezi 4. a 11. červnem šel Josef Kovařovic a setrval u něj asi dvě hodiny. Jediným hmatatelným výsledkem schůzky byl příslib další schůzky. Kriegel také zřejmě Kovařovicovi poradil, jak sepsat oficiální žádost o vstup do Národní fronty.²³⁸

Po schůzce s Kriegelem 12. června 1968 poslalo vedení K 231 Ústřednímu výboru Národní fronty oficiální dopis, v němž se K 231 „přihlašuje k členství v NF se všemi důsledky, se všemi právy i povinnostmi, jež z toho vyplývají“. Podstatnou součástí dopisu rovněž tvořily představy K 231 o budoucí činnosti. Je z nich dobře patrný posun směrem k sociálním otázkám: „V rehabilitaci nevidíme pouhou změnu starých rozsudků; chceme navrátit do národního pracovního úsilí všechnu nevyužitou energii bývalých vězňů, a proto se hodláme podílet zejména na rehabilitaci občanské. Zároveň chceme přispět k řešení sociální problematiky v celé její šíři.“²³⁹

Někdy v týdnu (mezi 12. a 18. červnem) po podání žádosti o vstup do Národní fronty za Kriegelem vyrazil na slíbenou schůzku generál Václav Paleček. Kriegel podle Palečkových slov nebyl a priori proti vstupu K 231 do NF. Palečkovi prý řekl: „Dejte si své věci do pořádku a budeme o vašem vstupu do NF znovu mluvit.“ Na základě této schůzky pak Paleček doporučoval, aby přípravný výbor pracoval ve stejných intencích i nadále, jinými slovy navrhoval, aby Kriegelovy obecné a poněkud urážlivé rady nebyly brány v potaz. Paleček také konstatoval, že Klub by měl počkat do září, do sjezdu KSČ, protože „nejméně do té doby bude panovat značná nerozhodnost“.²⁴⁰

V tomtéž duchu o čtrnáct dní později členové ústředního přípravného výboru o legalizaci a o rozhovorech s představiteli úřadů informovali členstvo Klubu. V informaci předpokládali, že do sjezdu rozhodnutí nepadne a že je zbytečné si legalizaci vynucovat nějakými radikálními vyhlášeními: „Jednání o schválení stanov pokračuje. Schválení není

²³⁷ DKPV, magnetofonový záznam ustavující schůze K 231 v Plzni, projev Jaroslava Brodského, 8.5.1968.

²³⁸ Tamtéž, s. 13.

²³⁹ STARÝ, K.: *Vznik, vývoj...*, s. 75-76.

²⁴⁰ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 14.

pouze zaležitostí ministerstva vnitra, ale dalších 12 organizací. Všechny tyto instituce byly požádány o kladné vyřízení a členové ÚV K 231 navázali s jejich zástupci osobní kontakt. Protože v současné době je pozornost ÚV KSČ plně soustředěna na průběh konferencí strany, lze sotva předpokládat, že předsednictvo přijme zásadní rozhodnutí o K 231 před sjezdem. ÚV K 231 považuje položit otázku uznání Klubu v této době jakýmkoli radikálními požadavky za nesprávné. Je nejvýš pravděpodobné, že tento krok by byl zneužit konzervativními živly ve straně. Prosíme Vás proto, abyste i Vy zvážili všechny okolnosti a sdíleli naše stanovisko. Je třeba postupovat moudře a uvážlivě, jakákoliv ukvapenost by byla škodlivá. Rozvaha neznamena pasivitu. Právo je na naší straně a nenecháme si je vzít.²⁴¹

Průtahy s legalizací byly tehdy zřejmou strategií. Příslušníci K 231 o tom věděli své. Ota Rambousek později vydal svědectví o neoficiální informaci, která se k němu donesla z komunistického ústředí: „Vědí o vás všechno. Máte to zadržované i na hajzlu.“²⁴²

Poslední schůzka s Františkem Kriegelem se konala okolo 17. července 1968 a jejím jediným výsledkem bylo konstatování, že Kriegel nevznesl žádné námítky proti vstupu K 231 do Národní fronty. Znovu tak nepadlo žádné konkrétní rozhodnutí a ani nebyl stanoven termín další schůzky. Touto schůzkou jednání mezi K 231 a ÚV NF - úplně bezvýsledně - skončila.²⁴³ O osudu K 231 se před summitem v Čierné mělo rozhodnout jinde a jinak.

Nehledě na tato kabinetní jednání, členové K 231 byli i nadále veřejně vyzýváni, aby svou organizaci rozpustili. Když např. ministr zahraničí Jiří Hájek vystoupil 7. června 1968 v Nymburce na aktivu 300 komunistů, na otázku ohledně legalizace K 231 řekl, že ve vládě jednali o návrhu rehabilitačního zákona, po jehož přijetí nebude mít K 231 opodstatnění.²⁴⁴ Navlas stejný názor vyjádřil o čtrnáct dní později v interview pro Lidovou demokracii a Svobodné slovo i předseda ÚV Národní fronty František Kriegel, který na adresu K 231 prohlásil, že K 231 bude ztrácet s přijetím rehabilitačního zákona, na jehož tvorbě se podílel, smysl a opodstatnění.²⁴⁵ Totéž zopakoval předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský v rozhovoru pro Svobodné slovo 3. července 1968. Na dotaz redaktora, proč ještě nebyl udělen klubový statut K 231, odpovídal Smrkovský, že „pokud K 231 myslí vážně, co hlásal, totiž že mu jde o rehabilitaci, v minulých dnech po přijetí zákona o soudní rehabilitaci

²⁴¹ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 645.

²⁴² RAMBOUSEK, O.: Vznik K-231..., s. 24.

²⁴³ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 16.

²⁴⁴ Svoboda, 8.6.1968, s. 1.

²⁴⁵ Lidová demokracie, 25.6.1968, s. 3; Svobodné slovo, 25.6.1968, s. 1.

v Národním shromáždění, které vyznělo vpravdě manifestačně jako vůle celého národa, ztrácí K 231 své opodstatnění“.²⁴⁶

Členové vedení KSČ si však touto cestou znovu ověřili, že veřejné nabádání k rozchodu K 231 k jeho spontánnímu zániku nepovede. V přímé souvislosti se sovětským nátlakem, který nabýval na intenzitě od 4. července 1968 a vrcholil tzv. varšavským dopisem z 15. července 1968, změnili svoji strategii a přestávali si „hrát na demokraty“. Jak již bylo vysvětleno v kapitolách o sociální demokracii a o Klubu angažovaných nestraníků, v tichosti začali připravovat dvě zákonné normy, které by nebezpečí vzniku a faktické existence nových organizací mimo rámec Národní fronty a tedy mimo kontrolu KSČ eliminovaly.

První normou měl být ústavní zákon o Národní frontě, který připravil Zdeněk Mlynář. Zákon měl stanovit „vztah k druhým politickým stranám“ tím, že politický systém uzavře. Měl být účinnou zbraní proti obnově sociální demokracie a proti vzniku jiných politických subjektů.²⁴⁷ Tato Mlynářova iniciativa ovšem nevyšla díky odporu Národního shromáždění, které rychlou jehlou spíchnutý zákon odmítlo 10. července 1968 projednávat (viz příslušná pasáž v kapitole o sociální demokracii).

Druhou normou, která byla připravována před plánovaným summitem československé a sovětské politické reprezentace v Čierné (29.7. - 1.8.1968), bylo rovněž Mlynářem připravené „zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění o dočasných opatřeních v oblasti tisku, sdružování a shromažďování“. Návrh vznikl v hektickém rytmu ve dnech 22.-25. července 1968 a po jeho přijetí neměla automaticky následovat jeho aplikace. Mělo se mu ponechat jen „politicko-psychologické působení“, ale v případě nutnosti a po selhání všech ostatních řešení, rezolutně přistoupit k jeho naplnění. Ani tato norma však nebyla díky expertize předsedy Nejvyššího soudu Bočka, generálního prokurátora Čerovského a legislativního odborníka Jičínského schválena. Ti samí legislativci však doporučili poupravit a přijmout zákon o Národní frontě a na jeho základě zakázat K 231, KANu a sociální demokracii. Modifikovaný ústavní zákon o Národní frontě měl přijít na pořad zasedání Národního shromáždění hned po sjezdu KSČ v září 1968. Do doby, než bude schválen zákon o Národní frontě mělo proti K 231 (a KANu) zasáhnout ministerstvo vnitra. Tyto závěry byly pojaty i do usnesení z 90. schůze předsednictva ÚV KSČ z 25. července 1968.²⁴⁸ O jaký zásah mělo jít, o tom mezi členy vedení KSČ nebylo pochyb. Např. Josef Smrkovský prohlásil, že

²⁴⁶ *Svobodné slovo*, 3.7.1968, s. 1.

²⁴⁷ VONDRŮVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen – srpen 1968). Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2000, dok. č. 99, s. 149.

²⁴⁸ *Tamtéž*, dok. č. 126, s. 306.

„K 231 ztratil smysl“ a Sádovský, Černík a Císař navrhovali jednání, po němž by následovalo dobrovolné rozpuštění organizace.²⁴⁹

Na základě doporučení legislativců a na základě usnesení předsednictva ÚV KSČ začal konat civilněsprávní úsek ministerstva vnitra. Ještě tentýž den, tedy 25. července 1968, vydal ke stanovám K 231 a Klubu angažovaných nestraníků zamítavé stanovisko. Legalizace obou klubů tak měla být úředně zamítnuta a oba měly být rozpuštěny. Ovšem tomuto „shora“ diktovanému administrativnímu zákazu se odmítl podvolit samotný vedoucí civilně správního úseku a náměstek ministra vnitra Jiří Rypel. Zákaz nepodepsal, a ten tak nenabyl platnosti.²⁵⁰ Předpoklad, že zákaz K 231 provede ve své gesci ministerstvo vnitra, oproti tvrzení právníků nevyšel, protože selhal jeden článek systému. S představiteli K 231 bylo nutné i nadále jednat.

Souběžně s pokusy o „úřední“ zákaz K 231 museli vrcholní komunisté hledat i jiné způsoby dohody. Bylo stoprocentně jisté, že na existenci a činnosti „Klubů“ budou v Čierné sovětští lídři dokazovat, že v Československu je „konrarevoluce“. Koneckonců to vyplývalo i z tzv. varšavského dopisu z 15. července 1968. Průtahy s legalizací byly najednou zapomenuty. Šlo hlavně o to, aby českoslovenští vyjednavací mohli argumentovat tím, že mají situaci pod kontrolou a že K 231 bez vědomí KSČ nevyvíjí žádnou činnost. Proto se paralelně s (nakonec) bezvýsledným jednáním o zákonném opatření konala klíčová schůzka mezi zástupci vlády a K 231. Schůzku 25. července 1968 zorganizoval předseda vlády Oldřich Černík a místopředseda vlády pro legislativu Peter Colotka, který oproti poslednímu setkání s Kovařovicem ukázal vlídnější tvář. K 231 na schůzku delegoval Václava Palečka a Jaroslava Brodského. Černík s Colotkou především upozorňovali na to, že po přijetí rehabilitačního zákona č. 82/1968 Sb. byl naplněn jeden z cílů stanov zamýšlené organizace. Podle nich nyní K 231 už mohl vykonávat pouze poradenskou a sociální činnost. Černík a Colotka zřejmě Brodskému a Palečkovi rovněž sdělili, jakému tlaku jsou kvůli jejich činnosti vystaveni z Moskvy a co je čeká v Čierné. Zástupci K 231 tyto argumenty přijali a prohlásili, že jim jde o „obsah cílů“ a jsou ochotni upustit od dosavadních forem činnosti a uvažovat o jiných variantách. Paleček a Brodský také znovu ujistili vládní představitele o tom, že nesledují politické cíle a že jim jde pouze „o prosazování zájmů osob, které byly nezákonně postiženy“.

Po exposé obou delegací se zrodila kompromisní dohoda. Černík s Colotkou uznali, že je zapotřebí, aby se na rehabilitaci podíleli sami postižení občané. Brodskému a Palečkovi pak navrhli přímou účast zástupců K 231 na rehabilitačním procesu, který by mělo ve své

²⁴⁹ *Tamtéž*, dok. č. dok. č. 120, s. 291.

²⁵⁰ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 18.

pravomoci ministerstvo práce a sociálních věcí. Brodský a Paleček jejich návrh přijali a modifikovali jej. Podle nich by při ministerstvu práce a sociálních věcí, při krajských a okresních národních výborech měly být zřízeny zvláštní útvary pro otázky rehabilitace a resocializace postižených osob. Tyto útvary by byly vytvořeny z členů K 231. Okresní aktivity nebo komise by se skládaly většinou z dnešních okresních přípravných výborů K 231 a pole jejich působnosti by se týkalo všech jeho členů v rámci okresu. Předsedové okresních organizací by v rámci kraje zasedali v krajském kontrolním a koordinačním orgánu v čele s předsedou a jednatelem. Předsedové a jednatele krajských kontrolních a koordinačních orgánů by pak vytvořili ústřední kontrolní a koordinační orgán, který by spolu s ústředním přípravným výborem K 231 vytvořil ústřední poradní sbor pro rehabilitaci. Ústřední poradní sbor by zasedal pod hlavičkou ministerstva práce a sociálních věcí a tomuto sboru by byli podřízeni všichni funkcionáři K 231.

Co se týče organizační platformy, Paleček a Brodský vyslovili názor, že okresní přípravné výbory by v tom případě měly získat právní subjektivitu, aby členové výboru mohli disponovat s finančními prostředky. K 231 tak měl být legalizován nikoli jako organizace s celostátní působností, ale na úrovni okresů, resp. krajů.²⁵¹

S principem dohody, aby se sami poškození podíleli na rehabilitaci při současné změně dosavadních forem organizace a činnosti K 231, vyslovili Černík a Colotka souhlas. Brodský a Paleček na oplátku slíbili, že až do legalizace K 231 nebude klub vyvíjet žádnou veřejnou činnost, což se pochopitelně týkalo i médií.²⁵² Colotka hned tentýž den informoval vládu „o řešení problematiky K 231“. Vláda vzala na vědomí, že ministerstvo práce a sociálních věcí připraví postup, jak budou vyřizovány záležitosti rehabilitovaných osob za jejich přímé účasti.²⁵³ Dalším cílem mělo být úplné stažení žádosti o legalizaci K 231 jako organizace s celostátní působností a jeho rozdrobení na místní, sociálně podpůrné spolky.²⁵⁴

Dohodu s vládními představiteli tentýž den bez jakékoli diskuze schválili také členové ústředního přípravného výboru K 231.²⁵⁵

Ministerstvo práce a sociálních věcí na základě usnesení vlády vypracovalo „Nástin předběžných opatření pro dokončení společenské a sociální integrace osob rehabilitovaných na základě zákona č. 82 o soudní rehabilitaci“. V nástinu ministerstvo přirozeně zcela vyšlo z

²⁵¹ PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 18, s. 48. Viz též *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 17.

²⁵² *ANM*, f. K 231, k. 3, i. j. 364, dopis Vlastě Muchové z 6.8.1968.

²⁵³ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, C III/326, Záznam z plenární schůze vlády konané dne 25. července 1968.

²⁵⁴ PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 18, s. 48.

²⁵⁵ *ÚSD*, sb. KV ČSFR, A 644, s. 17.

původního konceptu dohody mezi Brodským a Palečkem na jedné straně a Colotkou a Černíkem na straně druhé. Na ministerstvu práce a sociálních věcí měl být ustaven zvláštní útvar pro dokončení společenské a sociální integrace rehabilitovaných osob. Tento útvar měl zabezpečovat koordinaci a metodické řízení činnosti na úseku rehabilitace. Jako poradní orgán pro tuto činnost by byla při ministerstvu práce zřízena komise složená z významných občanů, na které se vztahoval zákon č. 82/1968 Sb. V odborech sociálního zabezpečení krajských a okresních národních výborů měly být podobně jako při ministerstvu zřízeny zvláštní útvary pro dokončení společenské a sociální rehabilitace. Tamtéž měly být ustaveny pracovní komise, které by dbaly na to, aby byly lépe a hlouběji vyřešeny zájmy a potřeby rehabilitovaných občanů. Celý tento systém by řídilo a zastřešovalo ministerstvo práce a sociálních věcí.²⁵⁶

Další alternativu „řešení problematiky K 231“ navrhoval Ústřední výbor Národní fronty společně se Svazem protifašistických bojovníků, které vláda rovněž požádala o názor. SPB jako instituce sice byl proti legalizaci K 231²⁵⁷, ale této práci se zúčastnil. NF a SPB byly pro vytvoření systému rehabilitačních poraden a komisí v ústředí, krajích a okresech, jejichž členy by se vedle příslušníků SPB a dalších organizací stali i zástupci K 231. Předseda rehabilitační komise SPB Rostislav Váhala dokonce za tímto účelem navštívil kancelář K 231 na Karlově náměstí v Praze a projevil přání, aby SPB a K 231 úzce spolupracovaly.²⁵⁸

O konečné formě dohody mělo v této fázi rozhodnout předsednictvo ÚV KSČ. Obě alternativy dostali k dispozici předseda ÚV Národní fronty František Kriegel a tajemník ÚV KSČ Zdeněk Mlynář, kteří vypracovali Zprávu o vzniku a činnosti K 231 s návrhy na politická opatření. Navrhované řešení bralo v potaz obě alternativy, jak nástin ministerstva práce a sociálních věcí, tak návrh ÚV NF a SPB. Kriegel a Mlynář doporučili vzájemnou kombinaci obou předložených materiálů. Po státní linii měla vzniknout vertikálně řízená pracoviště u orgánů práce a sociálních věcí a jejich personální obsazení by zajistily všechny organizace, které ve svém programu sledovaly rehabilitaci, tedy především SPB a K 231. Hlavní cíl dohody s K 231 Kriegel a Mlynář vtělili do poslední věty své zprávy: „Celková řešení po obou liniích realizovat dohodou s představiteli K 231 tak, aby výsledkem dohody

²⁵⁶ PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 18, s. 49.

²⁵⁷ NA, f. MV-CSÚ, K 231, Vyjádření SPB ke stanovám K 231 z 13.7.1968.

²⁵⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 15-16.

bylo stažení žádosti o registraci K 231 jako celostátní organizace a jasně vyjádřený závazek o formách i cílech další práce dosavadních členů této organizace.²⁵⁹

Zpráva Františka Kriegela a Zdeňka Mlynáře byla na pořadu jednání schůze předsednictva dne 13. srpna 1968, ale nakonec na ní nezbyl čas. Dohoda s K 231 tak nebyla realizována, i když např. předseda vlády Černík nebo Zdeněk Mlynář zcela v rozporu se skutečností tvrdili, že K 231 v dosavadní formě přestává existovat a stahuje žádost o legalizaci.²⁶⁰ Právě Zdeněk Mlynář v tomto smyslu o K 231 hovořil na schůzi předsednictva ÚV KSČ dne 20. srpna 1968, doslova několik minut před začátkem invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa.²⁶¹

Dohodu s vládními představiteli si však ve vedení K 231 vysvětlovali po svém. Rozhodně nikoli tak, že by se klub rozcházel a stahoval žádost o registraci. Předseda organizace Karel Nigrín v dopisu pro americké a kanadské krajany charakterizoval dohodu jako předběžnou a byl ochoten dále jednat. Vyjadřoval však odhodlání nenechat si diktovat podmínky ohledně cílů a struktury organizace. Krajanům o okolnostech dohody napsal: „Protože vlivem přívrženců starého režimu byl zmíněn K 231 i v tzv. varšavském dopise a strana a vláda chtěla mít jasnou pro jednání s Moskvou, došlo k určitému nezávaznému jednání, které dosud není skončeno a jež má zaměřiti činnost klubu především na otázky rehabilitace. Je samozřejmé, že nepřijmu žádné řešení, které by ohrozilo nezávislost klubu. ... Věříme v tomto směru rozhodujícím činitelům ČSSR a věříme zároveň, že nás nechtějí oklamat. Chceme zachovat demokratickou strukturu klubu a pomáhat jeho členům. V těchto ohledech postavení klubu v národě a státě jest synonymem naší demokracie, demokratického socialismu a svobody.“²⁶² K dohodě se v interview pro Svobodné slovo vyslovil i Vilém Hejl, který naopak dohodu mezi zástupci K 231 a československé vlády považoval za hotovou věc. Přitom vysoce hodnotil přístup Černíka a Colotky když řekl, že „uzavřená dohoda naznačuje, že osud naší demokracie je v odpovědných rukou.“²⁶³

²⁵⁹ PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 18, s. 50.

²⁶⁰ V prvním srpnovém týdnu se s náměstkem ministra vnitra Ryplem setkal Jaroslav Brodský. Podle Ryplových slov ministerstvu vnitra nejvíc vadily okresní organizace a Brodský byl tázán na to, zda je taková organizační struktura nutná. Rypel ale současně dodával, že nejasnosti v takových případech nesmí bránit dohodě. O stažení registrace nepadlo ani slovo. Toto setkání bylo poslední před invazí vojsk Varšavské smlouvy. *NA, MV-CSÚ, K 231, Záznam o jednání se zástupci přípravného výboru K 231 dne 25.7.1968, s. 2.*

²⁶¹ VONDROVÁ, J. -NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa...*, 9. díl, 2. svazek, dok. č. dok. č. 142, s. 448.

²⁶² Šír, Vojtěch: K 231. Klub bývalých politických vězňů. <http://K231.fronta.cz>, IV. kapitola: Pokus o dohodu mezi K 231 a KSČ, s. 4.

²⁶³ *Svobodné slovo*, 15.8.1968, s.

Hledání dohody mezi režimem a K 231 dospělo jen do přípravné fáze a bylo přerušeno příchodem vojsk Varšavské smlouvy. Obě strany byly připraveny ustoupit. K 231 vyjádřil ochotu dále jednat o cílech a struktuře organizace. Vrcholní představitelé režimu pak členům K 231 slíbili možnost aktivně se podílet na občanské a sociální rehabilitaci. Okupace Československa pak znemožnila dát dohodě konkrétnější kontury.

Po invazi

Vstup vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy do Československa násilně ukončil téměř pětíměsíční zakladatelské úsilí ústředního přípravného výboru K 231. Příslušníci K 231 neměli pochybnosti o tom, že další činnost jejich organizace je v okupované zemi nemožná. První myšlenkou, která zřejmě nezávisle napadla většinu funkcionářů výboru, bylo zajištění osobní bezpečnosti členů K 231. Už po jedné hodině po půlnoci 21. srpna 1968 přijel k sekretariátu na Karlově náměstí č. 17 Jaroslav Brodský a po něm dorazili i další členové vedení K 231. Z domu byla okamžitě sňata deska s označením K 231. Část dokumentace přítomní členové vedení naložili do auta a odvezli; s největší pravděpodobností právě tento materiál později skončil v Archivu Národního muzea, kde byl 20 let ukryt a vložen „mezi Riegera a Palackého“.²⁶⁴ Bohatý fond shromážděný dokumentační komisí zachránil Ota Rambousek a později jej využil k sestavení Zprávy dokumentační komise K 231.²⁶⁵ Zbytek písemností, zvláště evidenční karty, přihlášky, seznamy členů a vedení byly na místě ničeny. Po zajištění klubových listin se členové vedení ukryli v bytech svých příbuzných a známých, protože předpokládali, že dalším krokem okupantů bude plošné zatýkání exponentů „kontrarevoluce“.²⁶⁶

Sovětské jednotky, které zřejmě měly rozkaz hledat sídlo „klubů“, sekretariát K 231 neobjevily. Spokojily se s tím, že obsadily budovu Mánesa, již považovaly za centrum K 231, protože nad vchodem visel nápis „Klub socialistické kultury“. Nikdo je však na jejich omyl neupozornil, a tak ústředí K 231 zůstalo stranou jejich pozornosti.²⁶⁷

Po prvotním šoku, který vyvolala invaze a po odeznění obav z okamžité represe členů K 231, se 27. srpna 1968 sešel ústřední přípravný výbor, aby projednal likvidaci organizace a způsob úschovy zbylých dokumentů. Vrcholným funkcionářům klubu výbor doporučil legální emigraci na platný cestovní pas. Od uvažovaného ilegálního přechodu hranic všech bývalých

²⁶⁴ Ústní informace z května 2007 od dr. Stehlíka z Konfederace politických vězňů.

²⁶⁵ RAMBOUSEK, Ota - GRUBER, Ladislav: *Zpráva dokumentační komise K 231*. Vydali členové dokumentační komise v exilu 1995.

²⁶⁶ STARÝ, K.: *Vznik, vývoj ...*, s. 91.

²⁶⁷ *Tamtéž*.

členů K 231 mělo být naopak upuštěno.²⁶⁸ Z ústředního přípravného výboru emigraci z Československa zvolili např. Jaroslav Brodský, Otakar Rambousek, Antonín Roubík, Zdeněk Mráz, Jan Šmíd, Lubor Havel, Jiří Krupička a další.²⁶⁹

Klíčový čtvrtý bod tzv. moskevského protokolu, který měla československá politická reprezentace po návratu do okupované země plnit, obsahoval mj. formulaci, že je nutné „zastavení činnosti různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích“.²⁷⁰ To se přirozeně týkalo K 231. Prvním, kdo začal tento bod protokolu plnit, byla československá vláda. Na zasedání 28. srpna 1968 se usnesla na tom, že místopředseda vlády Colotka a ministr vnitra připraví „příslušné vládní dokumenty a rozhodnutí ministerstva vnitra a Národní fronty k zákazu činnosti klubů K 231 a KAN“.²⁷¹ „Příslušné dokumenty“ byly zřejmě bleskově vypracovány, protože už 29. srpna 1968 přišlo předsednictvo ÚV Národní fronty s prohlášením, jímž „současný demokratický pluralistický systém NF“ nově vzniklým organizacím uzavřelo. Odmítalo rovněž „vznik a politické působení takových organizací, které by usilovaly o politiku mimo širokou socialistickou a demokratickou koncepci celé Národní fronty“.²⁷² Uzavření systému NF potvrdilo o čtrnáct dní později i Národní shromáždění, když přijalo modifikovaný Mlynářův zákon o Národní frontě.²⁷³

Pozadu nezůstalo ani ministerstvo vnitra. Dne 5. září 1968 vydalo rozhodnutí o tom, že stanovy K 231 neschvaluje. Tím také zanikalo oprávnění ústředního přípravného výboru k přípravné činnosti. Rozhodnutí ministerstvo odůvodňovalo tím, že po přijetí rehabilitačního zákona byly vytvořeny předpoklady pro účinné hájení zájmů rehabilitovaných občanů. Podle odůvodnění měly všechny otázky spojené s rehabilitací řešit národní výbory a ostatní orgány státní správy, jako např. rehabilitační komise ÚV NF nebo rehabilitační poradny SPB. Z těchto důvodů považovalo ministerstvo vnitra existenci K 231 za nadbytečnou.²⁷⁴ Rozhodnutí bylo hned 5. září 1968 předáno Josefu Kovařovicovi a Felixi Nevřelovi, kteří je měli doručit předsedovi ústředního přípravného výboru Karlu Nigrínovi.²⁷⁵

²⁶⁸ ÚSD, sb. KV ČSFR, A 644, s. 30.

²⁶⁹ STARÝ, K.: Vznik, vývoj..., s. 92.

²⁷⁰ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 4. díl, 2. svazek: Červenec-srpen 1968. Praha-Brno, ÚSD-Doplňek 1996, dok. č. 169, s. 272.

²⁷¹ NA, f. MV-CSÚ, f. K 231, Podklady pro schůzi vlády 28.8.1968.

²⁷² ÚSD, sb. KV ČSFR, E 16, s. 2.

²⁷³ Zákon č. 128/1968 Sb. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1968, částka 36, vydána dne 26. září 1968, s. 348.

²⁷⁴ NA, f. MV-CSÚ, K 231, Rozhodnutí o neschválení stanov. Viz též PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970...*, 2. díl, 2. svazek, dok. č. 19, s. 50.

²⁷⁵ *Tamtéž*, Záznam, 5.9.1968.

Na základě tohoto rozhodnutí rozeslal ústřední přípravný výbor K 231 hned nazítří všem okresním pobočkám oběžník, v němž je vyzval k ukončení činnosti a k likvidaci veškerých závazků. Rovněž jim poděkoval za vykonanou práci pro řadové členy K 231, kteří se napříště měli obracet na poradny SPB. Tyto poradny měly všem občanům s nárokem na rehabilitaci bezplatně poskytovat právní zastoupení.²⁷⁶

V souladu s rozhodnutím ministerstva měla likvidace K 231 trvat maximálně do 19. září 1968. Ústřední přípravný výbor šel sám příkladem. Finanční prostředky, jimiž disponoval, převedl na konto fondu republiky (47 232 Kčs). Mobiliář sekretariátu a místnosti předal původním nájemcům. Dvanáctého září 1968 předseda a místopředseda přípravného výboru poslali prvnímu tajemníkovi Alexandru Dubčekovi dopis, v němž oznámili zánik K 231.²⁷⁷ Protokol o likvidaci všech pohledávek a závazků odevzdal na ministerstvu vnitřní 20. září 1968 osobně opět Nigrín. Současně na tomto úřadě prohlásil, že „dnešním dnem se tedy K 231 stává věcí minulosti“.²⁷⁸

Shrnutí

K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů měl, na rozdíl od sociální demokracie a Klubu angažovaných nestraníků, jiné ambice. Jeho hlavním cílem byla plná soudní, občanská a sociální rehabilitace všech bývalých politických vězňů, souzených po únoru 1948 podle zákona č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky, podle zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, podle trestního zákona č. 86/1950 Sb a podle zákona č. 140/1961 Sb. Ačkoli K 231 sdružoval bývalé politické vězně, veřejně deklaroval svoji úplnou apolitičnost.

Rehabilitace bývalých politických vězňů se v době Pražského jara 1968 staly jedním z nejvíce diskutovaných témat. Do veřejného diskurzu je poprvé ve větší míře vnesli někteří vrcholní politici, např. Josef Smrkovský nebo Alexander Dubček, kteří už v úvodní fázi „obrodného procesu“ volali po nápravě „deformací socialismu“. Faktický zánik cenzury na přelomu února a března 1968 pak vedl k tomu, že média se v mnohaměsíční permanentní debatě věnovala hodnocení uplynulých dvaceti let a zveřejňovala stále nová a nová fakta o politických procesech 50. let. Oprávněné výhrady veřejnosti sklízel dosavadní způsob rehabilitace, která se soustředila jen na úzký okruh bývalých komunistických funkcionářů. Všeobecně sílilo přesvědčení o nutnosti nápravy, aby se podobné tragické události nemohly opakovat. S kritickým pohledem na minulost souvisely požadavky na změnu politického

²⁷⁶ RAMBOUSEK, O.: Vznik K-231..., s. 25.

²⁷⁷ ÚSD, sb. KV ČSFR, D II/150, dopis Karla Nigrína a Václava Palečka Alexandru Dubčekovi, 12.9.1968.

²⁷⁸ *Tamtéž*, Informace pro ministra vnitřní s. J. Pelnáře, Věc: Uzavření činnosti K 231, 23.9.1968.

systemu a hledání viníků a odpovědných osob. Z publikovaných dokumentů a svědectví vyplývala nejenom trestněprávní odpovědnost vrcholných funkcionářů KSČ, ale také otázka morální viny řadových komunistů a režimu jako celku.

Taková proměna politického a společenského klimatu nemohla nemít vliv na „bývalé lidi“, „nepřátelské osoby“ a „amnestanty“, jak byli komunistickým žargonem nazýváni skuteční i domnělí odpůrci režimu. Otázka rehabilitací již nebyla jen jejich vlastním bojem. Prvním, kdo přišel s nápadem ustavit K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů, byl pravděpodobně Jaroslav Brodský, který také vymyslel název. Brodský se pohyboval v okruhu asi 50 aktivistů, kteří se po počátečních debatách a váháních rozhodli vstoupit do veřejného prostoru s vlastní organizací. Po nezbytných organizačních přípravách uspořádali 31. března 1968 ustavující schůzi, na níž byl zvolen pětičlenný prozatímní přípravný výbor za předsednictví Karla Nigrína. Ustavující schůzi provázal neobvykle vysoký zájem médií, čímž se K 231 stal veřejně známou organizací.

Výbor neprodleně začal s budováním organizace a mohl se přitom opřít o pomoc mnoha anonymních sympatizantů: už za čtrnáct dnů od vzniku disponovala nová organizace jednak vlastními místnostmi v Praze, jednak relativně vysokým kontem v bance. Práce se nejprve soustředily na vytvoření jasného programu. Výbor považoval za nutné, aby členové K 231 při svých veřejných projevech objasňovali poslání, cíle a strukturu nové organizace a aby vystupovali jednotně. Za K 231 nemohl mluvit kdokoliv a říkat cokoliv. Program, schválený přípravným výborem, byl závazný pro každého, kdo chtěl K 231 reprezentovat. Hned v úvodu programu se jasně konstatovalo, že „jsme nepolitická organizace“, která sdružuje všechny osoby, které byly po roce 1948 odsouzeny za údajně politické delikty. K 231 měl vzniknout na zásadách plné legality a smysl jeho existence spočíval v aktivní spolupráci na vypracování zákona o rehabilitaci. Členové „Káčka“ chtěli také podle programu dosáhnout plné občanské rovnoprávnosti. Ve veřejném dění hodlali podporovat „proces demokratizace“ a signalizovat jeho ohrožení. Zvláštním přínosem K 231 mělo být soustředění velkého množství dokumentačního materiálu o způsobech a porušování zákonů. Členové K 231 zároveň odmítali „revanš ve smyslu oko za oko, zub za zub“. Žádali však potrestání těch osob, které se provinily proti zákonům, popř. žádali přeřazení vyšetřovatelů StB a dozorců v káznících na místa „kde jejich abnormalita bude společnosti nejméně na škodu“.

Souběžně s programem vydal přípravný výbor první instrukce pro budování organizace zdola. Instrukce obsahovaly výzvu k zakládání okresních organizací, jenž měly v souladu se stanovami tvořit páteř regionální struktury. Bývalí političtí vězni, kteří splňovali

základní podmínky pro přijetí, měli ve svém okolí vyhledat podobně postižené spoluobčany a vytvořit s nimi okresní přípravný výbor.

Oba dokumenty, program a instrukce k zakládání okresních poboček významně přispěly k růstu organizace. Ústřední přípravný výbor dokázal využít pravého okamžiku, kdy byl pohyb ve společnosti nejprudší. Střetávala se tu iniciativa zdola i shora: ti zdola měli chuť do práce a volali po návodu, ti shora jim jej rychle poskytli. Celkově bylo založeno v českých zemích 80 poboček K 231, které sdružovaly až 30 tisíc zájemců o členství a předpokládalo se, že nakonec bude organizace mít až 100 tisíc členů (ze 128 tisíc postižených). Vybudování husté sítě poboček K 231 mělo pro organizaci mimořádný význam, protože veškerou dokumentační a jinou činnost chtěli lidé z ústředí převést sem. Naopak neúspěchem pro K 231 skončil pokus o rozšíření činnosti na Slovensko. Stejně lze hodnotit i fakt, že v Brně na vrcholu léta vznikla samostatná „Organizace na ochranu lidských práv K-231 v Brně“, což jinými slovy znamenalo, že K 231 se v moravské metropoli prakticky rozdělil a „situace je zde nepřehledná“.

Rychlý a úspěšný růst K 231 podnítil i úsilí o naplnění hlavního programového cíle: plné soudní, občanské a sociální rehabilitace. Ačkoli KSC ve svém Akčním programu a vláda ve svém programovém prohlášení deklarovaly vůli urychleně vypracovat a v Národním shromáždění schválit rehabilitační zákon, K 231 se nechtěl spoléhat jen na dobrou vůli zákonodárců a naopak chtěl do tvorby zákona aktivně zasáhnout. Šlo o to, jaké parametry bude nový zákon mít a jak široký akční rádius bývalých politických vězňů bude zasahovat. Členové K 231 vypracovali vlastní svébytný návrh rehabilitačního zákona, který nazvali „Zákon o obecném smíru“. Za hlavní zásadu rehabilitace stanovili rehabilitaci ze zákona, což znamenalo, že automaticky měli být rehabilitováni (s určitými přesně definovanými výjimkami) všichni občané, kteří byli od počátku roku 1948 do konce roku 1967 odsouzeni za trestné činy politické povahy. Těmto občanům měla být vrácena všechna občanská práva, hodnosti, tituly, řády a také společenské postavení, kterého nabyli před zatčením a odsouzením. Zákon těmto občanům přisuzoval i přiměřené odškodnění. Tvůrci zákona rovněž předpokládali, že bude zřízena zvláštní státní instituce, která bude zkoumat podíl určitých pracovníků justice a bezpečnosti na nezákonnostech. Zákon o obecném smíru považovali členové K 231 za svůj příspěvek k národnímu usmíření a zcela jasně říkali, že je to velkorysost z jejich strany. Cítili se být věřiteli, nikoli prosebníky. Byli ale připraveni podpořit i ten rehabilitační zákon, který měl vyjít z usnesení Národního shromáždění.

Legislativní proces tvorby zákona o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb. však do značné míry šel mimo přímý vliv K 231. Parametry zákona stanovovali a o schválení zákona

hlasovali lidé přímo spjatí s režimem a režimem delegovaní. Hlavní zásadou zákona č. 82/1968 Sb., schváleného 25. června 1968, bylo individuální přezkoumání trestní věci soudem na základě návrhu odsouzeného nebo jeho příbuzného. Schválený zákon tedy nakonec nebral v potaz základní požadavek K 231, tedy rehabilitaci ze zákona. Zásadní rozdíl tkvěl také v tom, že K 231 předpokládal rehabilitaci zhruba 128 tisíc bývalých politických vězňů, kdežto nový zákon se vztahoval jen asi na 30 tisíc z nich. Přezkumné řízení mělo být podle zákona č. 82/1968 Sb. zahájeno v podstatě jen u tzv. vykonstruovaných procesů. Bez revize měly zůstat ty rozsudky, které byly právně korektní, ale byly založeny na formulaci skutkových podstat vycházejících ze „zákonitostí zostřování třídního boje v etapě budování socialismu“. Zákon rovněž neotvíral otázku, zda tehdejší trestní zákony, resp. jejich právní interpretace, byly v souladu s ústavou, mezinárodním právem nebo principy demokracie. Členové K 231 se museli s tímto pojetím soudní rehabilitace smířit.

Vedení KSČ zaujalo vůči K 231 hned od počátku ostře zamítavý postoj, který vyplýval také z toho, že vznik K 231 byl pro Sovětský svaz jedním z důkazů, že v Československu je „kontrarevoluce“. Tento zamítavý postoj charakterizoval výrok Zdeňka Mlynáře, jenž na adresu K 231 prohlásil, že "to je vlastně spolek lidí zčásti právoplatně odsouzených, kteří sami sebe prohlásili za odsouzené neprávoplatně". Vůči K 231 komunisté na přelomu května a června spustili mediální kampaň, v jejímž rámci použili dosud tajné archivy ministerstva vnitra, což odporovalo jednomu z klíčových postulátů Akčního programu. Ačkoli se členové K 231 pokoušeli podat komunistům ruku a zapojit se do „obrodného procesu“, na toto gesto nebyl brán zřetel. Z toho vyplýval i praktický postup, jenž vedení KSČ a státní úřady zaujaly k úsilí K 231 o legalizaci. Bezvýsledně dopadlo jak jednání na ministerstvu vnitra, tak na Ústředním výboru Národní fronty, který plně ovládali komunisté. Stejně jako sociální demokracie a Klub angažovaných nestraníků, i K 231 měl být v červenci 1968 buď administrativně, nebo násilím rozpuštěn na základě dvou norem - ústavního zákona o Národní frontě a tzv. zákonného opatření. Když selhala mediální kampaň a všechny pokusy o úřední zákaz, byli vrcholní komunisté před schůzkou československých a sovětských představitelů v Čierné nad Tisou donuceni hledat s K 231 obapolně přijatelnou dohodu. Její podstatou mělo být stažení žádosti K 231 o legalizaci jako organizace s celostátní působností. Na oplátku se měli členové K 231 přímo zapojit do občanské a sociální rehabilitace v rámci nově zřízeného úřadu při ministerstvu práce a sociálních věcí. Hledání dohody mezi režimem a K 231 však dospělo jen do přípravné fáze a bylo přerušeno příchodem vojsk Varšavské smlouvy.

Po invazi neměli členové přípravného výboru K 231 pochybnosti o tom, že další činnost jejich organizace je v okupované zemi nemožná. Po prvotním šoku, který vyvolala invaze a po odeznění obav z okamžité represe členů K 231 přípravný výbor projednal likvidaci organizace a způsob úschovy části dokumentace. Vrcholným funkcionářům K 231 výbor doporučil legální emigraci na platný cestovní pas. Úřední zákaz organizace přišel 5. září 1968, kdy ministerstvo vnitra vydalo rozhodnutí o tom, že stanovy K 231 neschvaluje. Na základě tohoto rozhodnutí rozeslal přípravný výbor hned nazítří všem okresním pobočkám oběžník, v němž je vyzval k ukončení činnosti a k likvidaci veškerých závazků. Protokol o likvidaci všech pohledávek a závazků odevzdal na ministerstvu vnitra 20. září 1968 osobně předseda K 231 Karel Nigrín.

ZÁVĚR

Pražské jaro 1968 je zcela specifické období československých dějin. Přetíná jednačtyřicet let zdejšího kontinuálního budování socialismu na dvě přibližně stejné poloviny. Komunistický režim se tehdy na osm měsíců vychýlil ze své totalitní trajektorie a vydal se na neprobádanou cestu mířící k neznámému cíli, který byl tehdy nazýván „demokratickým socialismem“ nebo „socialismem s lidskou tváří“. Tento osmiměsíční proces, přerušný násilným zásahem zvenčí a skrývající v sobě mnoho dimenzí, poskytl humanitně orientovaným vědcům, včetně historiků, prostor pro nejrůznější interpretace. Z odborné historické literatury vyplývají zhruba čtyři odlišné interpretační rámce: normalizační, který Pražské jaro 1968 líčil jako „kontrarevoluci“; obrodový, podle něž směřovalo k fúzi socialismu a politické demokracie; nezávisle historický, jež sleduje tápající politiku Dubčekova vedení mezi nadějami občanské společnosti a nátlakem Moskvy; radikálněkritický, nemilosrdně glosující neschopnost reformních komunistů vykročit za práh pouhé reformy. Zmíněné čtyři interpretační rámce vlastně odlišně odpovídají na zásadní otázku: kam Pražské jaro 1968 směřovalo. Podstatu odpovědi na toto tázání shrnul už v roce 1976 kanadský historik Harold Gordon Skilling, který závěr své dnes už klasické, více než devítisetstránkové práce nazval *Reform, Revolution, or Counterrevolution?*¹ Skilling přitom na položenou otázku záměrně odpovídal nejednoznačně, neboť různé úhly pohledu na Pražské jaro 1968 vykazují znaky všech tří uvedených systémových změn či dokonce jejich kombinace.

Autoři většiny synteticky pojatých monografií o Pražském jaru 1968 se celkem pochopitelně věnovali především jeho mezinárodněpolitickým souvislostem a mimořádně zajímavému dění na vrcholu komunistické mocenské pyramidy. V přítomné disertaci se těmito rozměrům Pražského jara 1968 nevyhýbám. Naopak, využívám bohatých pramenů, které byly v posledních letech publikovány. V centru mojí pozornosti ale stála znovuzrozená česká občanská společnost a její rozmanité aktivity, v první řadě snaha bývalých sociálních demokratů o obnovu strany a vznik a existence Klubu angažovaných nestraníků a K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů. Na interakci mezi těmito třemi občanskými organizacemi a komunistickým ústředím naznačuji směr, kterým se ubíral „obrodový proces“. Snažím se upřesnit místo, ke kterému tehdejší společnost dospěla ve svých snahách o renovaci občanských hodnot. Usiloval jsem o hodnotově neutrální pohled, přičemž osobně nečerpám ani z jednoho interpretačního rámce.

¹ SKILLING, Harold Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976, s. 824-852.

Vývoj občanské společnosti v období Pražského jara 1968 ovlivňovaly dva odlišné vzorce jednání. První byl charakterizován vědomím nutnosti cílené organizační a programové činnosti („institucionalizovaně konvenční“), jenž vedl k budování struktur, druhý vycházel z určité spontánnosti a živelnosti jednání angažovaných aktérů („neinstitucionalizovaně kolektivní“), kteří jednali za účelem uspokojení potřeb v nedefinovaných nebo nestrukturovaných situacích, přičemž podléhali událostem daného okamžiku a historickému kontextu.² Z projevů občanské společnosti díky těmto dvěma vzájemně protichůdně působícím vzorcům jednání vyvěrala programová nejasnost, jež vyjadřovala odpor proti starému a obtížnou formulaci nového. Jelikož se v období Pražského jara 1968 jednalo teprve o počátky znovuzrození občanské společnosti, člením v této nejranější fázi její strukturu na dvě základní kategorie: na emancipační aktivity občanské společnosti uvnitř „oficiálního“ systému Národní fronty a na sociální organismy a hnutí vzniklé mimo tento systém.

Hlavním předpokladem pro růst emancipačních aktivit občanské společnosti uvnitř Národní fronty byl rozklad státní a stranické reglementace, neboť celý tento systém podléhal přísnému dohledu celých předchozích dvacet let. Dynamické změny v politických, společenských a zájmových organizacích podněcoval tlak nižších složek, nezatížených kolaborací s režimem. Jednotlivé organizace začaly vytvářet nové nebo inovované organizační a programové platformy pod vlivem Akčního programu KSČ. Za nejtypičtější rys v tomto společenském segmentu lze označit proces jejich rozvolňování, tříštění a dalšího členění, který byl výrazem plurality názorů a zájmů. Tento proces zasáhl i dvě nejmasovější organizace: v rámci Revolučního odborového hnutí z původních dvanácti nově vzniklo 32 federálních svazů (60 národních) a na troskách zaniklého Československého svazu mládeže vyrostlo deset nových uskupení.

Pražské jaro 1968 mj. rovněž prokázalo, že totalitní režim „nezadávil“ přirozenou touhu občanů po spolčování, vyjadřování vlastních osobitých názorů a zájmů a povědomí o principech demokracie. Ve specializovaném výzkumu veřejného mínění Češi a Slováci jasně preferovali nikoli „socialismus s lidskou tváří“, ale klasickou parlamentní demokracii s možností výběru mezi několika politickými alternativami. Když v souvislosti se zrušením cenzury na přelomu února a března 1968 padla psychologická bariéra strachu, začali se lidé sdružovat ve zbrusu nových nebo po dvaceti letech obnovovaných politických, společenských

² Tyto dva odlišné druhy jednání byly popsány v souvislosti s teoriemi o sociálních hnutích. Blíže viz ZNEBEJÁNEK, František: *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*. Praha, Sociologické nakladatelství 1997, s. 19.

a zájmových organizací,³ vzniklých mimo systém Národní fronty. Některé z nich působily jako nátlakové skupiny,⁴ které vstupovaly do interakce s mocenským ústředím a nutily jej k systémovým úpravám či změnám. Mezi tyto organizace patřily např. Dělnické výbory na obranu svobody tisku, Společnost pro lidská práva, Koordinační výbor tvůrčích svazů, Český svaz vědeckých pracovníků nebo Svaz vysokoškolského studentstva.

Zcela vyjímečné postavení a ohlas ve veřejnosti si mezi aktivitami občanské společnosti mimo systém Národní fronty vydobily tři organizace, vytvářející alternativu k uplatňování tzv. vedoucí úlohy KSČ ve státě a ve společnosti. Šlo o obnovující se sociální demokracii, o nově vznikající Klub angažovaných nestraníků (KAN) a o K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů. Všechny tři organizace vstupovaly do veřejného prostoru, jenž předchozích dvacet let fakticky výhradně ovládala komunistická strana. Sociální demokracie a KAN otevřeně deklarovaly odhodlání vstoupit do boje o moc. K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů sice formálně neměl politické ambice, ale kýžená rehabilitace skutečných či domnělých odpůrců komunistického režimu byla sama o sobě vysoce brizantním politickým tématem.

Pokus o obnovu sociální demokracie v období Pražského jara 1968 lze hodnotit jako intuitivní snahu o narušení dogmatu o tzv. vedoucí úloze KSČ ve státu a ve společnosti a o nepřímé podrytí mocenského monopolu komunistů, což v konečném důsledku mohlo vyvolat jeho zánik. Tím, že se sociální demokraté hlásili o své místo na slunci a pokoušeli se proti vůli vládnoucí strany vstoupit do politického systému, nastolovali otázku změny a inovace dosavadních způsobů vládnutí. Už první kontakty mezi zástupci vedení sociálních demokratů a komunistů naznačovaly, že tyto změny by nutně nastávaly v konfrontaci a v konfliktu s plány na reformu, což by významně - a z hlediska komunistů negativně - ovlivnilo výsledný hledaný model „socialismu s lidskou tvář“. Komunisté by v budoucnu zcela jistě ztratili část svého vlivu a tudíž i moci ve prospěch sociální demokracie. Obnovovaná sociální demokracie by v možném budoucím střetnutí měla dvě velmi významné výhody: výhodu absence na politickém trhu a výhodu tradice. Výhoda absence paradoxně spočívala v prostém faktu, že v uplynulých dvaceti letech sociální demokracie v Československu fakticky neexistovala (kontinuitu strany zajišťovala exilová organizace), a proto nebyla nijak spojena s „deformacemi socialismu“, tj. represemi komunistického režimu 50. let. Těmito

³ Pojem „organizace“ používám kvůli zjednodušení i přesto, že před faktickou právní legalizací by asi bylo vhodnější mluvit o víceméně volné občanské struktuře nebo o dobrovolném občanském sdružení.

⁴ Tento pojem neužívám pejorativně, nýbrž v souladu se současným pojetím v úzce odborném smyslu. GEIST, Bohumil: *Sociologický slovník*. Praha, Victoria Publishing 1992, s. 392-393. Viz též MAŘÍKOVÁ, Hana - PETRUSEK, Miloslav - VODÁKOVÁ, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník*. II. svazek. Praha, Univerzita Karlova a Karolinum 1996, s. 992.

„deformacemi“ bylo naopak v letech 1954 - 1955 postiženo nejméně 270 členů užšího vedení sociální demokracie, které komunistická justice soudila v politických procesech v rámci sezónní kampaně proti „sociáldemokratismu“. Výhoda tradice vyplývala z toho, že strana v roce 1968 slavila už 90. výročí od svého založení a mohla tak navázat na bohaté myšlenkové, programové a organizační „know-how“ po předchozích generacích, hlavně z První republiky.⁵ Právě na tradice První a Třetí republiky⁶ a v mezinárodním kontextu na tradice členství ve II. internacionále mohli sociální demokraté navázat ve svém programu, který nazvali „Základní stanoviska Československé sociální demokracie“. Na jedné straně v něm sociální demokraté sice opatrně deklarovali, že nechtějí být opozicí a uznávají tzv. vedoucí úlohu KSČ, na straně druhé si však za jeden ze svých stěžejních úkolů stanovili kontrolu komunistické strany, státní moci a hospodářství. Budoucnost viděli v „demokratickém socialismu“, v němž by se vládlo na půdě Národního shromáždění za pomoci parlamentnědemokratických mechanismů a v němž by každý občan požíval občanských práv. Sociálnědemokratická strana chtěla podle svého připravovaného programu vybudovat iniciační střediska, která by pomáhala se zaváděním samosprávy v hospodářství, vědě a umění. Jinými slovy, sociální demokraté intuitivně vytvářeli jeden ze základních pilířů plnokrevné občanské společnosti; zamýšleli totiž položit základy pro síť autonomních institucí, již by bylo velice nesnadné zničit monopolní silou státu nebo politické strany. Z tradice a z programu vyplývalo i to, že v případných svobodných volbách, by se komunisté a sociální demokraté ucházeli o stejný elektorát. Také proto komunistické vedení pokládalo snahy o obnovení sociální demokracie za přímé ohrožení své dekretované politické dominance a za výzvu k boji o moc.⁷

Klub angažovaných nestraníků vznikl na odporu proti tehdejší podobě politického stranictví a s představou, že bude zárodkem nově se tvořící alternativní politické síly, která by se nepodobala žádnému „tradičnímu“ politickému, resp. jinak zájmově profilovanému subjektu. KAN v tomto smyslu specificky „česky“ kopíroval vývoj v západní Evropě a v USA, kde se v 60. letech objevila nová sociální hnutí. V případě KANu mělo jít o takový typ organizace, jež by v diskuzi připravovala a následně vybírala vhodné kandidáty, hájící na

⁵ Blíže viz KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl druhý: Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935). Praha, Libri 2002, s. 339-349. Viz též TÝŽ: Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918-1938. In: HRUBEC, Marek - BÁRTA, Miloš (vyd.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha-Brno, Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk 2006, s. 46-59.

⁶ K sociálnědemokratickému programu let 1945-1948 blíže viz DOBEŠ, Jan: Socialismus v politické teorii a praxi let 1945-1948. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka-KOČIAN, Jiří-KOKOŠKA, Stanislav (vyd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha, Národní archiv a ÚSD 2005, s. 276-286.

⁷ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Československý pokus o reformu*. Analýza jeho teorie a praxe. Köln, Index 1975, s. 140.

různých úrovních (od samosprávy až po parlament) zájmy české nestranické veřejnosti. Stejně jako sociální hnutí na západě, měla Klub tvořit do všech regionů rozprostřená sociální síť s organizační strukturou založenou na volných, slabě nebo vůbec hierarchizovaných formálních vztazích, ale při respektování principu otevřenosti a demokracie.⁸ Budovatelé KANu si představovali, že tento způsob organizování jim v politice zajistí zvláštní postavení a umožní používat netradiční formy jednání, které se mohly region od regionu lišit. Chtěli především ukázat, že také nestraníci se hodlají podílet na správě věcí veřejných a že budou v diskuzi zpochybňovat tzv. vedoucí úlohu KSČ. Stejně jako sociální demokraté, také příslušníci KANu v podstatě směřovali k pluralitní demokracii, jejíž prvopočátek viděli především ve svobodných volbách a v odmítání všech podob občanské diskriminace. Nedokázali však veřejně artikulovat konkrétnější program a dohodnout se na tom, zda chtějí zůstat netradičním politickým klubem nebo se proměnit v klasickou politickou stranu. Přesto si KAN v období Pražského jara 1968 dokázal svými veřejnými aktivitami vydobýt významnou pozici, o čemž svědčí mj. fakt, že se pro komunistické vedení stal respektovaným partnerem, s nímž bylo nutné jednat.

K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů lze přes deklarovanou apolitičnost přiřadit po bok sociální demokracie a Klubu angažovaných nestraníků. Svým úsilím o soudní, občanskou a sociální rehabilitaci se celkem zákonitě posouval do politické sféry. Požadavkem na odčinění všech politicky motivovaných křivd negoval „třídní“ pojetí práva, zpochybňoval československou justici a tím podemlával jeden ze základních sloupů, o něž se opírala komunistická moc. Zasahoval režim přímo v systému, neboť logika rehabilitací odhalovala jeho represivní podstatu. Poukazováním na zločinnost komunistického soudnictví se vlastně hroutilo pracně vytvářené zdání právního státu. Tím režim ztrácel podstatnou část své legitimacy. Dlouhodobější činnost K 231 mohla mít i přímé osobní důsledky pro iniciátory a vykonavatele soudních a policejních nezákonností. Na jaspersovskou „otázku viny“⁹ by dříve či později museli odpovídat současní či bývalí členové širšího vedení KSČ. K 231 přiváděl režim do úzkých i v mimořádně choulostivé otázce nárokovaných náhrad pro rehabilitované občany, které se odhadovaly v příznivější variantě na 3 mld. Kčs. Bývalí političtí vězni tak vystoupili z nedobrovolné role druhořadých občanů a vytvářeli alternativní strukturu, která se

⁸ ZNEBEJÁNEK, F.: *Sociální hnutí...*, s. 39.

⁹ Německý filozof Karl Jaspers měl ve své knize *Otázka viny* na mysli „německou vinu“ za rozpoutání Druhé světové války. Viděl čtyři druhy vin: kriminální, politickou, morální a metafyzickou. První vydání Jaspersovy knihy vyšlo v češtině už v roce 1969 ve zjevné souvislosti s debatami o reresích komunistického režimu v 50. letech. Viz JASPERS, Karl: *Otázka viny*. Praha, Mladá fronta 1969.

mohla rozvinout, nebo která se, aniž si to příslušníci K 231 sami uvědomovali, dokonce už rozvíjela do podoby specifické politické síly.

Sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků a K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů vykazovaly některé společné rysy, dané jednak funkcemi a cíli, které si tyto organizace stanovily, jednak charakterem znovuoobnovování české občanské společnosti jako celku. Spojovala je nespokojenost s tehdejšími politickým systémem a snaha tento systém změnit, resp. renovovat, odpor proti dosavadnímu způsobu vládnutí, ostrý nesouhlas s tím, že v Československu existovaly početné vrstvy sociálně a politicky diskriminovaného obyvatelstva a ochota přetvořit systém vazeb a reflexů občanské společnosti. Svůj význam měl v tomto úsilí pohled zpět, neboť minimálně u sociální demokracie a K 231 byla patrná snaha navázat na tradice občanské společnosti v období První a Třetí republiky. Společnou programovou funkcí byla funkce kontrolní: chtěly všemi prostředky upozorňovat veřejnost na to, že se komunisté odchýlili od Akčního programu KSČ a „obrodného procesu“. Každá ze tří organizací zvlášť a po svém vytvářela alternativu ke komunistickému monopolu moci a tím ubírala část z legitimacy „únorem“ nastoleného režimu. Zároveň všechny tři organizace specificky vstupovaly do politického prostoru, který si násilím usurpovala KSČ, a začínaly vyvíjet činnost mimo systém Národní fronty a daleko za jeho současnými i předpokládanými limity. Hledaly způsob artikulace zájmů těch sociálních skupin, které neměly vlastní reprezentaci ve společnosti a které byly naopak potlačovány a diskriminovány. Tímto hledáním, jež se v době Pražského jara 1968 už odehrávalo převážně v médiích a na veřejných diskuzních shromážděních, spolupůřily, ale i zcela nově profilovaly osobitou, konstituující se, „pražskojarní“ politickou kulturu.¹⁰ Sociální demokracie a K 231 díky personálnímu složení navazovaly na tradice meziválečné a těsně poválečné domácí politické kultury. Sociální demokracie a KAN mohly svébytně rozvíjet zahraniční vzory dané v prvním případě členstvím ve II. internacionále a ve druhém nápadnou podobností se západními sociálními hnutími.¹¹ Nově formovaná politická kultura nesporně ovlivňovala nižší složky KSČ, zvláště pokud jde o narušování principu „demokratického centralismu“.¹² Zcela obecně

¹⁰ Blíže k politické kultuře 60. let v Československu viz PECKA, Emanuel a kol.: *Politická kultura v ČR.* Praha, Vysoká škola ekonomická 2000, s. 69-93. Teoreticky k termínu „politická kultura“ viz SKOVAJSA, Marek: *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky.* Praha, Karolinum 2006.

¹¹ V první řadě šlo o studentské hnutí, které do značné míry probudilo a inspirovalo i některá hnutí se starší tradicí, jako např. feministické hnutí, hnutí za práva homosexuálů, ekologická hnutí nebo hnutí za právo žen na umělé přerušování těhotenství. Blíže viz ZNEBEJÁNEK, F.: *Sociální hnutí...*, s. 25.

¹² V této souvislosti je možné položit si otázku, do jaké míry se nižší složky KSČ v době Pražského jara 1968 stávaly nebo dokonce staly součástí občanské společnosti. Narušování principu „demokratického centralismu“ napovídá, že alespoň trend směřování k takovému cíli tu byl přítomen. Odpověď na položenou otázku by si však vyžadovala další detailní studium. Blíže viz PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: PECKA, Jindřich - PREČAN, Vilém (vyd.): *Proměny Pražského jara.* Sborník studií a

je pak možné konstatovat, že členové sociální demokracie, KANu a K 231 byli angažováni občané, kteří nečekali na akce centra moci, nýbrž vzali svůj osud do vlastních rukou. Přitom ani jedna z organizací nedokázala oslovit Slováky, neboť v Československu žily vedle sebe dva odlišné národy s odlišnými národními tužbami.

Ze stanovených funkcí, cílů, ale i ze sociálního složení těchto tří organizací vyplývaly přirozené rozdíly. Sociální demokracie a Klub angažovaných nestraníků veřejně deklarovaly své politické ambice. K 231 zase vyhlášoval svoji formální apolitičnost. Sociální demokracie a K 231 založili občané, kteří už měli s politikou a politickou sférou zkušenosti z předpřevratového období, takže znali mocensko-politické mechanismy. Klub angažovaných nestraníků vytvořili lidé, jenž tyto zkušenosti neměli a byli také většinou o jednu generaci mladší, než kolegové ze zbylých dvou organizací. Rozdíly přirozeně tkvěly také v programu: K 231 se orientoval výhradně na soudní, občanskou a sociální rehabilitaci a na otázky s ní související, sociální demokraté v červnu 1968 představili shora naznačené programové zásady, vycházející ze sociálnědemokratických tradic, a KAN se v programových úvahách dostal vlastně jen na začátek. Odlišnosti vykazovala také horizontální a vertikální struktura organizací; sociální demokracie a K 231 byly organizačně vystavěny jako standardní politické strany (předsednictvo, krajské, okresní a místní buňky), KAN o své budoucí organizační struktuře teprve přemýšlel.

K systematizované spolupráci a k jednání reprezentací těchto tří organizací nikdy nedošlo. Ani přímo, ani nepřímo, například společnou mediální strategií, nevytvářely jednotnou nátlakovou politiku na centrum moci, i když se tato myšlenka v době Pražského jara přirozeně objevila. V dubnu a květnu byly uspořádány dvě schůzky asi 30 pražských intelektuálů a aktivistů, kteří se na základě článku Václava Havla nazvaného „Na téma opozice“ domlouvali na vzniku Koordinačního centra nezávislých organizací. Jak sociální demokracie, tak KAN i K 231 tu měly své zástupce. Nešlo o nic jiného, než o vytvoření jednotné opoziční fronty proti KSČ. Ale tyto organizace byly tehdy ještě příliš křehké a nesourodé (novinář Jiří Lederer později dokonce mluvil o jejich zmanipulování),¹³ ale i opatrné, a tak zůstalo jen u dvou předběžných schůzek, z nichž nevyplýnuly žádné konkrétní závěry. Užší koordinaci také znemožňoval narůstající odpor komunistického vedení, které by - v případě vzniku jednotné opoziční fronty, složené zčásti z „bývalých“ lidí - už jen s ohledem na Moskvu pravděpodobně zasáhlo silou.

dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968-1969. Brno, Doplněk 1993, s. 29-32.

¹³ LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze I*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1984, s. 258.

Naopak personální spolupráce mezi členy přípravných výborů byla běžná, hojná a samozřejmá. Na jednom z prvních diskusních večerů KANu vystoupili příslušníci K 231. Tiskový tajemník přípravného výboru sociální demokracie Přemysl Janýr v *Zemědělských novinách* dost obsáhle referoval o aktivitách K 231 a velmi často se stýkal s filozofem Ivanem Svitákem, který zpočátku pomáhal budovat KAN. Na schůzi přípravného výboru K 231 docházel člen přípravného výboru sociální demokracie Josef Munzar. Sociální demokrat Jaroslav Kohout se stal členem propagační komise K 231. A konečně K 231 vyzýval své členy, aby vstupovali do KANu. Spontánně a souhlasně se pak všechny tři organizace sešly na platformě manifestu *Dva tisíce slov*, který třibil a formoval i jejich vlastní hodnotící a programovou artikulaci.

Všechny tři organizace se snažily právně legalizovat své aktivity, a proto vstupovaly do dobrovolné a zprvu nadějně interakce s příslušnými mocenskými orgány, s Ústředním výborem Národní fronty a s ministerstvem vnitra. V boji za své uznání usilovaly o dvojí legitimizaci: legitimizaci právní, tedy zmíněnou legalizaci, a legitimizaci sociální. Sociální legitimizaci, legitimizaci od občanské společnosti, získaly v okamžiku, kdy na jejich obranu vystoupily a za jejich uznání se postavily buď ostatní složky občanské společnosti, nebo neorganizovaní občané v peticích adresovaných mocenskému centru. Právní legitimizaci si chtěly vydobýt na úřadech proto, aby se mohly zcela přirozeně vřadit do politického systému Národní fronty a legálně působit na celém území Československa. Ani jedna z organizací přitom neuvažovala o tom, že by toto oprávnění nezískala nebo že by vyvíjela aktivitu ilegálně. Skutečnost, že v období Pražského jara 1968 sociální demokracie, KAN a K 231 fakticky existovaly mimo rámec Národní fronty, byla výsledkem obstrukční taktiky mocenského ústředí, které si s nimi vlastně nevědělo rady. V předpokládaném budoucím modelu politického systému Národní fronty s nimi nepočítalo.

Akční program KSČ, který tvořil osu všech reformních snah komunistů a byl publikován 10. dubna 1968, znovu potvrdil tzv. vedoucí úlohu KSČ, ale zároveň opatrně připouštěl, že v budoucnu „komunisté musí stále znovu v rámci demokratických pravidel socialistického státu usilovat o dobrovolnou podporu většiny pro linii strany“.¹⁴ Tato a další podobné formulace v Akčním programu znamenaly, že legitimitu vedoucí úlohy chtěli komunisté získávat příkladem a prací. Přitom ale členové komunistického vedení v době Pražského jara fakticky nikdy neuvažovali o tom, že by opustili tzv. vedoucí úlohu KSČ ve

¹⁴ VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 9. díl, 1. svazek: *Pokus o reformu (říjen 1967-květen 1968)*. Praha-Brno, ÚSD-Doplněk 1999, dok. č. 50, s. 328.

státě a společnosti, umožnili vznik legální politické opozice a dovolili klasický parlamentárnědemokratický boj o moc. Toto přesvědčení vyvěralo jednak z vědomí, že takový vývoj událostí v Československu by ihned narazil na ostrý odpor Sovětského svazu, který by v tom případě s největší pravděpodobností zahájil vojenskou invazi ihned, jednak to byl jejich vnitřní, všeobecně sdílený názor. Kýženou pluralitu, po níž v souladu s očekáváním občanské společnosti rovněž volali, nejspíš spatřovali v předpokládané budoucí důsledné dělbě moci, ve svobodě slova, v novém společenském postavení KSČ a v demokratizaci jejího uspořádání, v právu oponentury v rámci systému Národní fronty a v samosprávě místní a hospodářské. Komunisté se už v březnu 1968 dohodli na tom, že Národní fronta jako instituce bude pojistnou záklopkou, která znemožní vytvářet alternativní politické strany a uskupení. Výsledný model politického systému, ke kterému vedení KSČ posléze dospělo, předpokládal vytvoření sdružení „hlavních politických organizací“, jejichž úkolem byla politická činnost a do nichž komunisté řadili kromě stávajících politických stran také odbory, budoucí organizaci družstevních rolníků, organizace inteligence, mládeže, žen, Svaz protifašistických bojovníků, Svaz československo-sovětského přátelství, organizace národnostních menšin atd. Od tohoto sdružení by byla oddělena druhá složka Národní fronty, nazvaná „sdružení organizací vyjadřujících specifické, nikoli hlavní sociálně politické zájmy“. Sem patřily všechny zájmové svazy a spolky. Nejvýznamnější úloha v takto pojatém systému připadala odborům a nově zřizovanému Svazu družstevních rolníků, které by zastupovaly i nestraníky. Komunisté plánovali, že v Národní frontě bude tvořena „celostátní politická linie“, která vzejde z rozhovorů a z konfrontací stanovisek. Současně by však všichni komunisté ve svých funkcích aktivně prosazovali tzv. vedoucí úlohu KSČ. Ze všech programových dokumentů Pražského jara, např. z Akčního programu (publikován 10. dubna 1968) nebo z Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty (z 15. června 1968), vyplývalo to, že klíčové postuláty režimu se neměly měnit. Tzv. vedoucí úloha komunistické strany platila i nadále, ale nyní museli občané tento fakt přijímat „dobrovolně“. Reforma politického systému nebyla v období Pražského jara 1968 na pořadu dne - daleko spíše lze hovořit nikoli o jeho reformě, nýbrž o jeho pouhé reorganizaci. Izraelská badatelka Galia Golan v souvislosti s plánovanými změnami politického systému poznamenala, že jeho hlavní reformátor Zdeněk Mlynář chápal pluralismus netradičně, mimo politické strany. Mlynářův pluralismus byl založen na dělbě práce ve společnosti, což se, jak dokládá Golan, podobalo jednak jugoslávskému systému, jednak korporativnímu systému italského fašismu.¹⁵

¹⁵ GOLAN, Galia: *Reform Rule in Czechoslovakia*. The Dubček Era 1968-9. Cambridge, Cambridge University Press 1973, s. 161.

Vznik a faktická existence všech tří organizací znamenaly pro komunistické vedení velmi nepříjemné komplikace, neboť československý právní řád vznik a existenci politických stran vůbec nijak neupravoval a pro jakýkoli zákaz v této sféře neexistoval žádný právní podklad. Vedení KSČ záhy po úvodním erupčním pohybu ve společnosti, pod přímým, stupňujícím se nátlakem Moskvy a dalo by se říci „ve státním zájmu“, začalo uvažovat o administrativních, ale i násilných opatřeních, směřujících k potlačení a rozpuštění nezávislých občanských organizací. Už na „dlouhé schůzi“ 7. a 8. května 1968 řekl Smrkovský, že „věci jdou jinak, než jsme chtěli“ a Mlynář dodával, že vedoucí úlohu strany budou hájit násilím všichni členové předsednictva ÚV KSČ, „i když to bude tragédie“. Členové vedení KSČ po celé sérii pokusů o zákulisní manipulaci s médii a s veřejným míněním, po mediálních kampaních a po obstrukcích s legalizací sociální demokracie, KANu a K 231 dospěli ústy Alexandra Dubčeka k názoru, že všechny politické prostředky byly vyčerpány a že je na řadě mocenský zásah. Chystali obnovu represivních funkcí režimu. V červenci 1968 připravili dvě zákonné normy - ústavní zákon o Národní frontě a tzv. zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění - zachovávajících stávající politický systém, včetně tzv. vedoucí úlohy KSČ, a vylučujících možnost existence takové organizace, na kterou ukáží prstem. Tyto normy koncipovali a aktivně prosazovali ti členové vedení KSČ, jenž bývají v historické literatuře označováni jako „reformní“ komunisté, tedy Alexander Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský, František Kriegel a Zdeněk Mlynář. Při jejich schvalování a aplikaci hodlali v rozporu s Akčním programem KSČ zneužít moci zákonodárné, soudní i výkonné. Rozklad mocenské pyramidy však způsobil, že ani ústavní zákon o Národní frontě, ani tzv. zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění nebyly na první pokus schváleny. Návrh zákona o Národní frontě však zůstal na pořadu jednání předsednictva ÚV KSČ až do prvních okamžiků sovětské invaze. Přípravu konkrétního represivního postupu vůči třem občanským organizacím víceméně veřejně potvrdil Alexander Dubček 31. srpna 1968 na zasedání ÚV KSČ.¹⁶

Politolog Karel Müller ve své průkopnické knize *Češi a občanská společnost* vystavěl následující tezi: „Česká občanská společnost, i když měla poměrně rozvinutou strukturu, neměla takovou kvalitu, aby v pravý čas [tj. v období let 1948-1989 - pozn. J. H.] dokázala volat stát k odpovědnosti, nedokázala nebýt netečná a bezmocná. I když například později, v roce 1968, jí již nelze ostouzet z tak hrozivé netečnosti, její bezmocnost byla stále do očí

¹⁶ *ÚSD*, D IV/28, s. 3-4. Zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 31. srpna 1968. Stenografický zápis.

bijící.“¹⁷ Na základě výsledků přítomné disertace si dovoluji s Karlem Müllerem nesouhlasit. Vždyť právě kvůli obnovující se občanské společnosti (a kvůli neschopnosti Dubčekova vedení potlačit ji), se nakonec vrcholní představitelé Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Bulharska a NDR rozhodli pro ozbrojenou intervenci. O jejím významu rovněž svědčí fakt, že čtvrtý článek tzv. Moskevského protokolu z 26. srpna 1968 přikazoval československé politické garnituře přijmout taková „prvořadá“ a „efektivní opatření“, která by vedla k „ovládnutí sdělovacích prostředků“, k „zastavení činnosti různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích“ a k „nedovolení činnosti antimarxistické sociálnědemokratické strany“. Zárodky české občanské společnosti (včetně sociální demokracie, KANu a K 231) se tak celkem přirozeně roztříštily o cizí ozbrojenou moc a o zformovanou hradbu „obnovovatelů pořádku“, do jejichž řad zprvu patřili i bývalí „vůdci“ Pražského jara 1968. Její základní cíl, tedy vytvoření přirozené duality novověkého státu, založené na paralele moci a její kontroly v nestátní sféře společnosti, zůstal ještě dalších dvacet let nenaplněn.

O to kypivějším vývojem prošla česká občanská společnost po demokratické revoluci 1989. Z původních 2073 občanských sdružení, registrovaných v listopadu 1989, se do poloviny 90. let jejich počet rozrostl více než desetkrát (28 877) a na přelomu milénia hlásil úsek sdružování Ministerstva vnitra České republiky už 45 639 uskupení.¹⁸ Mezi prvními byly na jaře 1990 obnoveny sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků a K 231. Všechny tři organizace ve větší či menší míře prokázaly svoji životaschopnost a funkčnost. Z České strany sociálně demokratické se v 90. letech stala nejsilnější levicová politická strana, která dvakrát vyhrála parlamentní volby a sestavovala koaliční vládu. Nová identita KANu spočívala v 90. letech ve dvojím směřování - v občansko-politické aktivizaci nestraníků při budování demokracie a v úsilí o důslednou dekomunizaci společnosti; v současnosti KAN přežívá na okraji politického spektra a na svoji příležitost čeká. Přímý nástupce K 231, Konfederace politických vězňů České republiky, se po přijetí rehabilitačního zákona č. 119/1990 Sb. a zákona o protiprávnosti komunistického režimu č. 198/1993 Sb. (s nímž není příliš spokojen, neboť právně neuznal třetí odboj) zaměřuje na důstojné uctívání památky obětí komunismu a na přednáškovou a osvětovou činnost hlavně pro mladou generaci.

Relativně vysoký počet registrovaných občanských sdružení přirozeně nic nevyovídá o kvalitě a charakteru soudobé české občanské společnosti. Od roku 1990 musela v jiných,

¹⁷ MÜLLER, Karel: *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*. Praha, Triton 2003, s. 192.

¹⁸ BROKL, Lubomír: *Hledání občanské společnosti*. Praha, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 2002, s. 78.

daleko příznivější podmínkách znovu projít podobnými cestami, kterými putovala už v roce 1968. Podle Lubomíra Brokla se česká občanská společnost nachází i dnes v etapě vzniku, a proto je třeba podnikat složité výzkumy při jejím hledání. Ale poslední výsledky českých sociologů naznačují, že - snad také díky třem organizacím, o nichž pojednávala tato disertace - se téma „hledání občanské společnosti“ mění na téma „nalézání občanské společnosti“.¹⁹

¹⁹ *Tamtéž*, s. 86.

PRAMENY A LITERATURA

Archivy

Národní archiv

- fond MV – spolky 11 (civilně-správní úsek), Klub angažovaných nestraníků
- fond MV - spolky 11 (civilně-správní úsek), K 231
- fond 02/1, předsednictvo ÚV KSČ

Archiv ministerstva vnitra České republiky

- objektový svazek Obnova, i. j. 2231
- fond A 34.

Archiv Národního muzea

- fond K 231

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

- sbírka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970

Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky

- fond Česká národní rada

Dokumentace Konfederace politických vězňů

Osobní archiv Jiřiny Rybáčkové

Prameny tiskem vydané

BENČÍK, Antonín - NAVRÁTIL, Jaromír - PAULÍK, Jan (vyd.): *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 6. díl, 1. svazek: Vojenská varianta řešení čs. krize (1967-1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1996.

BENČÍK, Antonín - PAULÍK, Jan - PECKA, Jindřich (vyd.): *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 6. díl, 2. svazek: Srpen 1968-květen 1971. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999.

CIGÁNEK, František - FELCMAN, Ondřej (vyd.): *Národní shromáždění*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 3. díl, 1. svazek: Květen 1967 -

červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2002.

IV. sjezd Svazu československých spisovatelů (Protokol). Praha 27. - 29. června 1967. Praha, Československý spisovatel 1968.

FELCMAN, Ondřej a kol. (vyd.): *Vláda a prezident*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 8. díl, 1. svazek: Období pražského jara (prosinec 1967 - srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000.

HOPPE, Jiří (vyd.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 11. díl. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2004.

KOUDELKA, František - SUK, Jiří (vyd.): *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden-srpen 1968)*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 7. díl. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1996.

PECKA, Jindřich (vyd.): *Dělnické výbory na obranu svobody tisku (1968)*. Praha, ÚSD 1993

PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 2. díl, 1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995.

PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří (vyd.): *Občanská společnost 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 2. díl, 2. svazek: Sociální organismy a hnutí Pražského jara. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1998.

Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech KSČ. Praha, Svoboda 1969.

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 4. díl, 1. svazek: Prosinec 1967 - červenec 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995.

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 4. díl, 2. svazek: Červenec - srpen 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1996.

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 4. díl, 3. svazek: Září 1968 - květen 1970. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1997.

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír - MORAVEC, Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 - květen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1999.

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 2. svazek: Konsolidace (květen-srpen 1968). Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 2000.

ŽATKULIAK, Jozef (vyd.): *Federalizácia československého štátu 1968-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 5. díl, 1. svazek: Vznik československej federácie roku 1968. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1996.

Dobový tisk

Host do domu 1968

Kroměřížská jiskra 1968

Kulturní tvorba 1968

Kultúrny život 1968

Lidová demokracie 1968

Listy 1968

Literární listy 1968

Mladá fronta 1968

MY 68

Nestraník, neperiodický bulletin Klubu angažovaných nestraníků 1968

Obrana lidu 1968

Obroda 1968

Práce 1968

Reportér 1968

Rudé právo 1968

Student 1968

Svědectví 1968, 1969, 1973

Svobodné slovo 1968

Tvář 1968

Večerní Praha 1968

Zemědělské noviny 1968

Zítřek 1968

Seznam použité literatury

BARTOŠEK, Karel: Občanská společnost v Československu a revolta roku 1968. In: PECKA, Jindřich (vyd.): *Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana*. Praha,

ÚSD 1998, s. 12-20.

BEČVÁŘ, Josef: *Komentovaný tematický přehled výsledků závažných šetření veřejného mínění v Československu*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 2.

BEČVÁŘ, Josef: *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967-1972*. Výzkumný projekt Česká společnost v období normalizace a revoluce 1969-1989. Materiály, studie, dokumenty, č. 4/1996. Praha, ÚSD 1996.

BEDNÁŘ, Miloš: *Sto let Federace strojuvůdců České republiky (1896-1996)*. Příloha časopisu *Zájmy strojuvůdce* 1995.

BENČÍK, Antonín: „*Operace Dunaj*“. Vojáci a Pražské jaro. Praha, ÚSD 1994.

BENČÍK, Antonín: *Rekviem za Pražské jaro: Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. Třebíč, Tempo 1998.

BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Praha, Lidové noviny 1990.

BROKL, Lubomír - SEIDLOVÁ, Adéla - BEČVÁŘ, Josef - RAKUŠANOVÁ, Petra: *Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968*. Praha, Sociologický ústav AV ČR 1999.

BROKL, Lubomír: *Hledání občanské společnosti*. Praha, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 12/2002.

CÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politik*. Praha, ETC 1998.

CÍSAŘ, Jaromír: *Vývoj zákonodárství v letech 1968-1970*. Podkladová studie pro Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970, srpen 1991. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 17.

CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha, ÚSD 1997.

CUHRA, Jaroslav: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969-1972*. Praha, ÚSD 1999.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Česká televizní publicistika: Svědectví šedesátých let*. Praha, Česká televize 1993.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Pokus o občanské společenství*. Svaz československých filmových a televizních umělců FITES 1965-1970. Čistá u Mladé Boleslavi, vydal FITES 1994.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *FITES a moc*. První léta Svazu československých filmových a televizních umělců. Praha, ÚSD 1997.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Televize a totalitní moc 1969-1975*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1998.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Československá televize a politická moc 1953-1989*. In: *Soudobé dějiny*, roč. IX, č. 3-4/2002, s. 521-537.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc 1968-1972*. Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ. Praha, ÚSD 2003.

- ČÁKIOVÁ, Julie: *Český svaz žen a jeho úloha v letech 1967-1970*. Magisterská práce. Fakulta humanitních studií UK 2005.
- DAHRENDORF, Ralf: *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Praha, Evropský kulturní klub 1991.
- DOBEŠ, Jan: Socialismus v politické teorii a praxi let 1945-1948. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka - KOCIAN, Jiří - KOKOŠKA, Stanislav (vyd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha, Národní archiv a ÚSD 2005, s. 276-286.
- DOHNALOVÁ, Marie - MALINA, Jaroslav (vyd.): *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno, CERM 2006.
- DOSKOČIL, Zdeněk: *Duben 1969*. Anatomie jednoho mocenského zvratu. Brno-Praha, Doplněk-ÚSD 2006.
- DURMAN, Karel: *Útěk od praporů*. Kreml a krize impéria 1964-1991. Praha, Karolinum 1998.
- ŘURČANSKÝ Marek: Český svaz vědeckých pracovníků. In: ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (vyd.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*. Praha, Univerzita Karlova 2001, s. 159-166.
- GADAMER, Hans-Georg: *Problém dějinného vědomí*. Praha, Filosofia 1994.
- GEBAUER, František - KAPLAN, Karel - KOUDELKA, František - VYHNÁLEK, Rudolf: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948-1989* (Statistický přehled). Praha, ÚSD 1993.
- GELLNER, Ernest: *Podmínky svobody*. Občanská společnost a její rivalové. Brno, CDK 1997.
- GOLAN, Galia: *Reform Rule in Czechoslovakia*. The Dubček Era 1968-9. Cambridge, Cambridge University Press 1973.
- HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofia 2000.
- HÁJEK, Jiří: *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*. Praha, SNPL 1954.
- HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997.
- HAUNER, Milan: *Osm měsíců jednoho jara*. Zpravodaj Curych 1978.
- HAVLÍČEK, Dušan: *Masová komunikace v Československu 1956-1968*: Příspěvek ke studiu informačních procesů a hromadných sdělovacích prostředků v politickém systému „reálného socialismu“. Nepublikovaná studie, Ženeva 1980-81.
- HAVLÍČEK, Dušan: *Veřejná informace v sovětských politických systémech*. ÚSD, Sb. KV ČSFR, ST 3a.

- HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na krku: Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha, ÚSD 1998.
- HEGEL, Georg. W. F.: *Základy filosofie práva*. Praha, Academia 1992.
- HEJZLAR, Zdeněk: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Praha, Práce 1991.
- HEJZLAR, Zdeněk - KUSIN, Vladimír, V.: *Czechoslovakia 1968-1969: Annotation, Bibliography, Chronology*. New York, Garland 1975.
- HOCHMAN, Jiří (vyd.): *Naděje umírá poslední: Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha, Svoboda - Libertas 1993.
- HOPPE, Jiří: Die Wiederbelebung von Politik und bürgerlicher Gesellschaft: die tschechischen Sozialdemokraten im Jahre 1968. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 8/1998, s. 710-719;
- HRUBÝ, Karel (vyd.): *Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha 1997.
- JANČÍK, Drahomír - KUBŮ, Eduard: Zwischen Planbefehl und Markt. Der Diskurs der zweiten tschechoslowakischen Wirtschaftsreform. In: BOYER, Christoph (vyd.): *Sozialistische Wirtschaftsreformen. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann GmbH 2006, s. 63-123.
- JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení Československé sociální demokracie*. Praha, ÚSD 1998.
- JASPERS, Karl: *Otázka viny*. Praha, Mladá fronta 1969.
- JEŠUTOVÁ, Eva - NOVÁKOVÁ, Jaroslava: *Normalizace v Československém rozhlasu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1998.
- JEŠUTOVÁ, Eva a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům: Z osmi desetiletí českého rozhlasu*. Praha, Český rozhlas 2003.
- JIRÁK, Jan - KÖPPLOVÁ, Barbara: *Média a společnost: Stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. Praha, Portál 2003.
- JUNGMANN, Milan: *Literárky - můj osud*. Brno, Atlantis 1999.
- JURÁČEK, Pavel: *Deníky (1959-1974)*. Praha, Národní filmový archiv 2003.
- JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Kolín nad Rýnem, Index 1989.
- K událostem v Československu. Fakta, dokumenty, svědectví tisku a očitých svědků*. Tisková skupina sovětských žurnalistů, Moskva 1968.
- KABELE, Jiří: *Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky*. Praha, Karolinum 2005.

- KAPLAN, Karel: *Československá reforma 1968*. Nепublikovaný rukopis.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1948-1953*. Praha, SPN 1991.
- KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha, ÚSD 1993.
- KAPLAN, Karel - TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994.
- KAPLAN, Karel: *K politickým procesům v Československu 1948 - 1954*. Praha, ÚSD 1994.
- KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“*. Praha - Brno, ÚSD - Doplněk 1995.
- KAPLAN, Karel: *„Všechno jste prohráli!“* Praha, Ivo Železný 1997.
- KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968: II. část: Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Brno, Doplněk 2000.
- KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968: III. část: Změny ve společnosti*. Brno, Doplněk 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl druhý: Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935). Praha, Libri 2002.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918-1938*. In: HRUBEC, Marek - BÁRTA, Miloš (vyd.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha-Brno, Masarykova dělnická akademie a nakladatelství Doplněk 2006, s. 46-59.
- KEANE, John: *Občanská společnost a stát*. In: FIALA, Petr - MIKŠ, František (vyd.): *Podzemní univerzita*. Brno, CDK 1993, s. 125-150.
- KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha, Prospektrum 1998.
- KOHOUT, Jaroslav: *Obnova činnosti sociální demokracie v roce 1968*. In: HRUBEC, Marek - BÁRTA, Miloš (vyd.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha - Brno, MDA - Doplněk 2006, s. 101-111.
- KOHOUT, Pavel: *Z deníku kontrarevolucionáře*. Praha, Mladá fronta 1997.
- KORÁB, Alexandr: *Klub angažovaných nestraníků, jeho vznik, vývoj a činnost v roce 1968*. Diplomová práce FF UK Praha 1991.
- KOUDELKA, František – VÁCHOVÁ, Jana: *Trestní postih pro trestné činy proti republice v letech 1957-1968 v Československu*. ÚSD AV ČR, Praha 1993.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005.

- KŘEŠTAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopožděném kultu vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: ZILYNSKÁ, Blanka-SVOBODNÝ, Petr (vyd.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference*. Praha, Karolinum 2001, s. 259-267.
- KUGLER, Pavel: *Reformní proces v Československé straně lidové 1968-1972*. Diplomová práce FF UK Praha 2005.
- KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968: 1. díl: Obrodný proces*. Praha, Parta 1993.
- KUSÁK, Alexej: *Tance kolem Kafky: Liblická konference 1963: Vzpomínky a dokumenty po 40 letech*. Praha, Akropolis 2003.
- KUSIN, Vladimír V.: *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*. London, The MacMillan Press 1972.
- LATYŠ, M. V.: *Pražskaja vesna 1968 g. i reakcija Kremlja*. Moskva, Obščestvennyj naučnyj fond 1998.
- LÁNSKÝ, Karel: *Ústřední tisk, rozhlas a televize*. ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 3c.
- LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze: 1. díl*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1984.
- LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze: 2. díl*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1988.
- LOCKE, John: *Dvě pojednání o vládě*. Praha, ČSAV 1965.
- LONDÁK, Miroslav - SIKORA, Stanislav - LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjarie: Politický, ekonomický a kulturní vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*. Bratislava, Veda 2002.
- MARADA, Radim (vyd.): *Dilemata občanské společnosti*. Sociální studia 1/2005. Brno, Fakulta sociálních studií MU 2005.
- MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968: 2. díl: Počátky normalizace*. Praha, Parta 1993.
- MLYNÁŘ, Zdeněk: *Problémy politického systému: Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR*. Kolín nad Rýnem, Knihnice Listů, nedatováno.
- MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*. Praha, Mladá fronta 1990.
- MORAVEC, Jan: *Antipoučení*. Praha, Naše vojsko 1990.
- MÜLLER, Karel: *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*. Praha, Triton 2003.
- NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha, Academia 1968.
- PACHMAN, Luděk: *Jak to bylo: Zpráva o činnosti šachového velmistra za období 1924-1972*. Nakladatelství 68 Toronto 1974.
- PAUER, Jan: *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy*. Praha, Argo 2004.
- PAŽOUT, Jaroslav: *Československé a západoevropské studentské hnutí v 60. letech 20.*

- století*. Disertační práce FF UK Praha 2006.
- PECKA, Emanuel a kol.: *Politická kultura v ČR..* Praha, Vysoká škola ekonomická 2000.
- PERNES, Jiří: *Od demokratického socialismu k demokracii*. Nekomunistická socialistická opozice v Brně v letech 1968-1972. Brno, Barrister&Principal 1999.
- PETRUSEK, Miloslav: *Společnosti pozdní doby*. Praha, Slon 2006.
- PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Praha, Rozmluvy 1990.
- PITHART, Petr: Občanská společnost a stát. In: KUNC, Jiří (vyd.): *Demokracie a ústavnost*. Praha, Univerzita Karlova 1996, s. 200-207.
- POPPER, Karl Raimund: *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha, ISE 1994.
- Poučení z krizového vývoje va straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Praha, SPN 1984.
- POUPA, Otakar: *Syndrom kolibříka*. Neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností. Praha, Galén 2000.
- PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: TÝŽ: *V kradeném čase*. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973-1993. Praha-Brno, ÚSD-Doplňek 1994, s. 130-149.
- Proměny Pražského jara*: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968-69. Praha - Brno, ÚSD - Doplňek 1993.
- PŘIBSKÝ, Vladimír: *Rozmarné jaro 1968*. Tragická komedie se zpěvy a tanky. Praha, Nakladatelství Andrej Šťastný 2006.
- RAKUŠANOVÁ, Petra - STAŠKOVÁ, Barbora: *Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha, Professional publishing 2007.
- RAMBOUSEK, Ota - GRUBER, Ladislav: *Zpráva dokumentační komise K 231*. Vydali členové dokumentační komise v exilu 1995.
- RAMBOUSEK, Ota: *Paměti lichoběžníka*. Paměti agenta-chodce. Praha, Primus 1999.
- RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1945-1992*. Bratislava, Academic DTP 1998.
- SHILS, Edward: Občanský étos a občanská společnost. In: BANFIELD, Edward C. (vyd.): *Občanské ctnosti*. Praha, Victoria publishing 1995, s. 9 - 20.
- SCHWIPPEL, Jindřich: Otto Wichterle a Český svaz vědeckých pracovníků. In: ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (vyd.): *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*. Praha, Univerzita Karlova 2001, s. 167-173.
- SKILLING, Harold Gordon: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976.

- SKOVAJSA, Marek: *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky.* Praha, Karolinum 2006.
- STARÝ, Karel: *Vznik, vývoj a činnost organizace K-231 v roce 1968.* Diplomová práce FF UK Praha 1992.
- STEHLÍK, Josef (vyd.): *Vzpomínky přátel na Jaromíra Literu.* Vlastním nákladem vydal Josef Stehlík, nedatováno.
- ŠAMALÍK, František: *O politické společnosti.* Brno, Masarykova univerzita 1994.
- ŠAMALÍK, František: *Občanská společnost v moderním státě.* Brno, Doplněk 1995.
- ŠIK, Ota: *Jarní probuzení - iluze a skutečnost.* Praha, Mladá fronta 1990.
- ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku.* Brno, Atlantis 1990.
- TOCQUEVILLE, Alexis de: *Demokracie v Americe I.* Praha, Knihovna Lidových novin 1992.
- TOMEŠ, Josef: *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 - 2003.* Biografický slovník. Praha, Demos a Česká strana sociálně demokratická 2004.
- URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918.* Praha, Svoboda 1991.
- VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968.* Praha, Mladá fronta 1990.
- VELEK, František: *Přehodnocení událostí z let 1968-1970 v odborech.* ÚSD, sb. KV ČSFR, ST 9.
- VONDROVÁ, Jitka: *Praha a Pražské jaro. K činnosti MV KSČ v Praze v roce 1968.* Disertační práce. Univerzita Hradec Králové 2005.
- WICHTERLE, Otto: *Vzpomínky.* Praha, Nakladatelství Evropského kulturního klubu 1992.
- ŽÁK, Václav: *Filozof otevřené společnosti.* In: *Listy* 1/1995.
- WILLIAMS, Kieran: *The Prague Spring and its aftermath.* Czechoslovak politics 1968 - 1970. Cambridge, Cambridge University Press 1997.
- ZEMAN, Zbyněk: *Prague Spring. A Report on Czechoslovakia 1968.* Harmondsworth, Penguin Books 1969.
- ZNEBEJÁNEK, František: *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé.* Praha, Sociologické nakladatelství 1997.

ZKRATKY

A PSP Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky

a.j. archivní jednotka

AMV Archiv ministerstva vnitra

ANM Archiv Národního muzea

AV ČR Akademie věd České republiky

CZV Celozávodní výbor

ČKD Českomoravská Kolben–Daněk

ČNR Česká národní rada

ČSAV Československá akademie věd

ČSFR Česká a Slovenská federativní republika

ČSL Československá strana lidová

ČSM Československý svaz mládeže

ČSS Československá strana socialistická

ČSSR Československá socialistická republika

ČSŽ Československý svaz žen

ČTK Československá tisková kancelář

f. fond

FF UK Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

i. j. inventární jednotka

JZD Jednotné zemědělské družstvo

K 231 Klub 231 - Sdružení bývalých politických vězňů

KAN Klub angažovaných nestraníků

Kčs Koruna československá

KNV Krajský národní výbor

KSČ Komunistická strana Československa

KSS Komunistická strana Slovenska

KSSS Komunistická strana Sovětského svazu

KV krajský výbor

KV ČSFR Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1971

LL Literární listy

LM Lidové milice

LN Literární noviny

MNV městský (místní) národní výbor

MV městský výbor
NA Národní archiv
NF Národní fronta
NS Národní shromáždění
NVP Národní výbor hlavního města Prahy
ONV obvodní národní výbor
OSN Organizace spojených národů
OV obvodní výbor, okresní výbor
PKOJF Park kultury a oddechu Julia Fučíka
PÚV předsednictvo ústředního výboru
PV přípravný výbor
RFE Radio Free Europe (Rádio Svobodná Evropa)
ROH Revoluční odborové hnutí
sb. sbírka
SČN Svaz československých novinářů
SČSP Svaz československo-sovětského přátelství
SČSS Svaz československých spisovatelů
SNR Slovenská národní rada
SPB Svaz protifašistických bojovníků
StB Státní bezpečnost
UK Univerzita Karlova
ÚRD Ústřední rada družstev
ÚRO Ústřední rada odborů
ÚSD Ústav pro soudobé dějiny
ÚV ústřední výbor
VŽKG Vítkovické železářny Klementa Gottwalda
ZO základní organizace
ZV závodní výbor

ABSTRAKT (česky)

Hlavní téma disertace tkví ve sledování těch aktivit obnovujících se české občanské společnosti v období Pražského jara 1968, které směřovaly k vybudování pluralitního politického systému, k rozbití systému vlády jedné strany a ke změně uzavřeného systému Národní fronty, tak jak se utvořil, respektive byl násilně utvořen po únoru 1948. Fenomén obnovující se občanské společnosti je tu představen na třech konkrétních modelech – občansko-politické aktivizace při snaze obnovit tradiční politickou stranu (sociálně demokratickou), předpolitické a v podstatě klubové činnosti nestraničné veřejnosti při vytváření ne zcela zřetelně vyhraněného Klubu angažovaných nestraničků a na příkladu formálně jasně vymezeného K 231, usilujícího o soudní, občanskou a sociální rehabilitaci svých členů. V kontextu dění Pražského jara 1968 jde o nejvýraznější doklady seformace občanů, bez přispění politické moci a v konečném důsledku vůči ní.

Pokus o obnovu sociální demokracie v období Pražského jara 1968 lze hodnotit jako intuitivní snahu o narušení dogmatu o tzv. vedoucí úloze KSČ ve státu a ve společnosti a o nepřímé podrytí mocenského monopolu komunistů, což v konečném důsledku mohlo vyvolat jeho zánik. Tím, že se sociální demokraté hlásili o své místo na slunci a pokoušeli se proti vůli vládnoucí strany vstoupit do politického systému, nastolovali otázku změny a inovace dosavadních způsobů vládnutí. Už první kontakty mezi zástupci vedení sociálních demokratů a komunistů naznačovaly, že tyto změny by nutně nastávaly v konfrontaci a v konfliktu s plány na reformu, což by významně - a z hlediska komunistů negativně - ovlivnilo výsledný hledaný model „socialismu s lidskou tváří“. Komunisté by v budoucnu zcela jistě ztratili část svého vlivu a tudíž i moci ve prospěch sociální demokracie. Také proto komunistické vedení pokládalo snahu o obnovení sociální demokracie za přímé ohrožení své dekretované politické dominance a za výzvu k boji o moc.

Klub angažovaných nestraničků vznikl na odporu proti tehdejší podobě politického stranicví a s představou, že bude zárodkem nově se tvořící alternativní politické síly, která by se nepodobala žádnému „tradičnímu“ politickému, resp. jinak zájmově profilovanému subjektu. V případě KANu mělo jít o takový typ organizace, jež by v diskuzi připravovala a následně vybírala vhodné kandidáty, hájící na různých úrovních (od samosprávy až po parlament) zájmy české nestraničné veřejnosti. Budovatelé KANu si představovali, že tento způsob organizování jim v politice zajistí zvláštní postavení a umožní používat netradiční formy jednání. Chtěli především ukázat, že také nestraniční se hodlají podílet na správě věcí veřejných a že budou v diskuzi zpochybňovat tzv. vedoucí úlohu KSČ. Stejně jako sociální demokraté, také příslušníci KANu v podstatě směřovali k pluralitní demokracii, jejíž

prvopočátek viděli především ve svobodných volbách a v odmítání všech podob občanské diskriminace.

K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů lze přes deklarovanou apolitičnost přiřadit po bok sociální demokracie a Klubu angažovaných nestraníků. Svým úsilím o soudní, občanskou a sociální rehabilitaci se celkem zákonitě posouval do politické sféry. Požadavkem na odčinění všech politicky motivovaných křivd negoval „třídní“ pojetí práva, zpochybňoval československou justici a tím podemílal jeden ze základních sloupů, o něž se opírala komunistická moc. Zasahoval režim přímo v systému, neboť logika rehabilitací odhalovala jeho represivní podstatu. Poukazováním na zločinnost komunistického soudnictví se vlastně hroutilo pracně vytvářené zdání právního státu. Tím režim ztrácel podstatnou část své legitimacy. Dlouhodobější činnost K 231 mohla mít i přímé osobní důsledky pro iniciátory a vykonavatele soudních a policejních nezákonností.

Sociální demokracii, Klub angažovaných nestraníků a K 231 - Sdružení bývalých politických vězňů spojovala nespokojenost s tehdejšími politickým systémem a snaha tento systém změnit, resp. renovovat, odpor proti dosavadnímu způsobu vládnutí, ostrý nesouhlas s tím, že v Československu existovaly početné vrstvy sociálně a politicky diskriminovaného obyvatelstva a ochota přetvořit občanskou společnost. Společnou programovou funkcí byla funkce kontrolní: chtěly všemi prostředky upozorňovat veřejnost na to, že se komunisté odchylovali od Akčního programu KSČ a „obrodného procesu“. Každá ze tří organizací zvláště a po svém vytvářela alternativu ke komunistickému monopolu moci a tím ubírala část z legitimacy „únorem“ nastoleného režimu. Zároveň všechny tři organizace specificky vstupovaly do politického prostoru, který si násilím usurpovala KSČ, a začínaly vyvíjet činnost mimo systém Národní fronty a daleko za jeho současnými i předpokládanými limity. Hledaly způsob artikulace zájmů těch sociálních skupin, které neměly vlastní reprezentaci ve společnosti a které byly naopak potlačovány a diskriminovány. Tímto hledáním, jež se v době Pražského jara 1968 už odehrávalo převážně v médiích a na veřejných diskuzních shromážděních, spolupůřily, ale i zcela nově profilovaly osobitou, konstituující se, „pražskojarní“ politickou kulturu.

Všechny tři organizace se snažily právně legalizovat své aktivity, a proto vstupovaly do dobrovolné a zprvu nadějně interakce s příslušnými mocenskými orgány. Ani jedna z organizací přitom oprávnění k legální činnosti nezískala. Skutečnost, že v období Pražského jara 1968 sociální demokracie, KAN a K 231 fakticky existovaly mimo „oficiální“ rámec Národní fronty, byla výsledkem obstrukční taktiky mocenského ústředí, které si s nimi vlastně

nevědělo rady. V předpokládaném budoucím modelu politického systému Národní fronty s nimi nepočítalo.

Vznik a faktická existence všech tří organizací znamenaly pro komunistické vedení velmi nepříjemné komplikace, neboť československý právní řád vznik a existenci politických stran vůbec nijak neupravoval. Vedení KSČ záhy po úvodním erupčním pohybu ve společnosti, pod přímým, stupňujícím se nátlakem Moskvy, začalo uvažovat o administrativních, ale i násilných opatřeních, směřujících k potlačení a rozpuštění nezávislých občanských organizací. Po celé sérii pokusů o zákulisní manipulaci s médii a s veřejným míněním, po mediálních kampaních a po obstrukcích s legalizací sociální demokracie, KANu a K 231 dospělo ústy Alexandra Dubčeka k názoru, že všechny politické prostředky byly vyčerpány a že je na řadě mocenský zásah. Chystalo obnovu represivních funkcí režimu. V červenci 1968 připravilo dvě zákonné normy - ústavní zákon o Národní frontě a tzv. zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění - zachovávajících stávající politický systém, včetně tzv. vedoucí úlohy KSČ, a vylučujících možnost existence opoziční politické organizace. Rozklad mocenské pyramidy však způsobil, že ani ústavní zákon o Národní frontě, ani tzv. zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění nebyly na první pokus schváleny. Návrh zákona o Národní frontě však zůstával na pořadu jednání předsednictva ÚV KSČ až do prvních okamžiků sovětské invaze.

Obnovovaná česká občanská společnost - včetně sociální demokracie, KANu a K 231 - se po srpnu 1968 celkem přirozeně roztříštila o cizí ozbrojenou moc a o zformovanou hradbu „obnovovatelů pořádku“. Její základní cíl, tedy vytvoření přirozené duality novověkého státu, založené na paralele moci a její kontroly v nestátní sféře společnosti, zůstal ještě dalších dvacet let nenaplněn.

ABSTRACT (english)

The major subject of this thesis is to follow the activities of the restoring Czech civil society during the Prague Spring era that were aimed at setting up a plurality political system, at the decomposition of one-party government, or at the changes in the self-contained (closed) National Front system as it had emerged, or had been forcibly formed after 1948 February. The Phenomenon of the restoring civic society has been presented here in three specific models, namely the civic and political activation preserving the efforts to restore a traditional political party (namely Social Democratic Party), to be followed by the pre-political and in its substance clubbing activities of the non-party public in formation of Club of Engaged Non-Party Men, a lucidly nondescript organization; finally then, a formally clearly determinate K-231 club endeavouring the judicial, civic and social rehabilitation of its members. Within the contexts of the Prague Spring events, these are the most fragrant documents of self-formation of the citizens without assistance of the political power; in the final effects, even against it.

The attempt to restore the Social Democracy (Social Democratic Party, SDP in further) during the Prague Spring 1968 era could be appreciated as an intuitive effort to impair the dogma on the so-called leading role of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz in further) in the society; thus, an attempt to sap the Communist power monopole indirectly that might, in its final consequences, result into its collapse. The Social Democrats, seeking publicly their place under the sun and attempting to enter the political system against the will of the ruling party, installed an issue concerning the change and innovation in hitherto practised systems of governing. The very first contacts between the representatives of the SDP temporary administration and the Communists indicated already that these changes would necessarily lead to a confrontation and conflict above the reform plans. That could have essentially influenced the model of “socialism with human face” as sought by the Communists; on their behalf in a negative sense of the word, obviously. The Communists would definitely lose a part of their influence, thus also a part of their power, in favour of the SDP. Therefore, too, the CPCz administration considered the attempts to restore SDP as a direct endangering of their decreed political dominancy, as well as a challenge to the struggle for power.

The Club of Engaged Non-Party Men (CENPM in further) grew upon the rejection of the existing form of partisanship with the vision to become a nucleus of a newly forming alternative political force that would differ from all “traditional” political or otherwise interest-profiled subjects. In CENPM’s case, it should represent a type of organization preparing through discussions and subsequently selecting the appropriate candidates who

would at all levels (from the self-government up to the Parliament) defend the interests of the Czech non-party public. The CENPM's makers dreamt up that this type of organizing could ensure them a specific position in politics, enabling them thus to employ some untraditional forms of debate. They wanted to demonstrate, in the first place, that the non-party men would also like to participate in the administration of public matters; in their discussion, they wanted to infirm the so-called leading role of the CPCz. Just as the SD's, the CENPM adherents were heading towards plurality democracy in fact. Its first they saw in free elections and in refusal of any form of civic discrimination above all.

K 231 – Association of Former Political Prisoners can be put alongside SDP and CENPM despite its declared apolitical manner. Its efforts and attempts to bring up civil and social rehabilitation shifted it quite logically into the political sphere. With its requisition to retrieve all politically motivated derogations, it negated the “class” concept of law, impugned the Czechoslovak justice and sapped thus one of the angle pillars that supported the Communist power. K-231 was hitting the regime right in its system as the logics of rehabilitations were disclosing its repressive substance. By referring to the criminality of the Communist justice, the hard-generated appearance of a legally consistent state was vanishing in fact. Thus, the regime was losing a substantial part of its legitimacy. A longer K-231 activity could even result into direct personal implications on behalf of the initiators and executors of judicial and police unlawfulness.

All the SDP, CENPM and K-231 were unified in their discontent with the then existing political system, in their efforts to change this system, or to renovate it, in their resistance to the practised form of governing, in their sharp disapproval with the fact that in Czechoslovakia, numerous strata of socially and politically discriminated population existed; they were also united in their willingness to transform the civic society. Their common programme function was that of control: they aimed to alert the public by all means that the Communists had been deviating themselves from both their CPCz Action Programme and their “Renaissance Process”. Each of these three organizations formed its own alternative to the Communist monopole of power; thus, they derogated each a part of legitimacy of the regime enthroned by the “Victorious February”. At the same time, all these three organizations were entering the political space usurped by CPCz by force, having also started their activities apart from the National Front system, moreover far above its present or expected future limits. They sought a way to articulate the interests of such social groups who had not been represented within the society; just the other way, of those who had been suppressed and discriminated. By means of such a search that during the Prague Spring 1968

took part mostly in media and in public discussion meetings, they co-created, but also newly profiled a peculiar constituting political culture of the Prague Spring.

All these three organizations made all efforts to legalize their activities. Therefore, they entered into a voluntary and, in the beginnings, a hopeful interaction with the respective bodies of power. None of them, however, earned the licence to operate legally. The fact that during the Prague Spring era, all SDP, CENPM and K-231 existed outside the official frame of the National Front, resulted from the obstructive tactics of the power centre who, to be honest, did not know what to do with them. Anyway, nobody was counting with them within the frames of the supposed future model of the National Front political system.

The emergence and the virtual existence of all of these three organizations turned out to be quite unpleasant nuisance for the communist administration since the Czechoslovak law had no regulations for emergences or existence of political parties. CPCz administration, following the early eruptive movement in the society, started to consider certain administrative and even forcible measures oriented at suppression and disbanding of the independent civic organizations, all that under a direct and graduating pressure from Moscow. Following the entire series of backstage attempts to manipulate media and the public opinion, following also medial campaigns and obstructions to legalize SDP, CENPM and K231, Alexander Dubcek expressed his opinion that all political instruments had been exhausted and an intervention of power had to follow. The CPCz administration was preparing the restoration of repressive features. In July 1968, two legal norms were prepared: Constitutional Law (Amendment) on the National Front, plus a so-called Legal Measure of the National Assembly Administration. Both of them preserved the existing political system including the so-called CPCz leading role and excluding any possibility of existence of an oppositional political organization. The result of decomposition of the power pyramid of power was, however, that none of these measures had been approved in the first reading. The draft of Law on the National Front remained, though, in the CPCz politburo agenda until the first moments of the Soviet occupation.

The restoring Czech civil society, including SDP, CENPM and K-231, was wrecked by the foreign armed troops plus, in addition, by the formed wall of “restorers of Order”. Its fundamental aim, i.e. to create an unaffected duality of a Modern Era state founded on the parallel between power and its control by the non-state sphere of the society, had to remain unfulfilled for another twenty years.